This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3 3433 08162277 5

Gróf Széchenyi István

Naplói

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Tv 60.

Digitized by Google

oloj 48/60. vászon.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

Digitized by Google

Nyomt Pesten L.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

NAPLÓI

ADALÉK A NAGY HAZAFI JELLEMRAJZÁHOZ

A M. T. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

ÖSSZEÁLLITOTTA

ZICHY ANTAL

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1884

Digitized by Google

TO NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
1763324
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1905 L

Mikor ilyent teremt az ég,
Eredj, mondja, légy dicsőség,
Légy czimere nemednek,
És ostora kebledneк.

Kisfaludy Sándor.

Budapest, 1883. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Digitized by Google

ELŐSZÓ.

A magyar tudományos akadémia a maga részéről dicső alapitójának, gróf Széchenyi Istvánnak, méltóbb emléket nem emelhetett, mint mikor összes műveinek, tekintet nélkül azoknak netán pillanatnyi érdekekhez kötött voltára, egy ujabb diszes kiadását rendelte el.

E sorozatot a nagy férfiu élet- és jellemrajzának kell vala megelőznie.

De idő kell ehhez még, s nagyobb teljessége az adatoknak.

Csillapuljanak a politikai szenvedélyek, oszoljanak a csalódások, tisztuljanak a nézetek.

Mi e feladatnak nem megoldására, csak megkönnyebbitésére vállalkoztunk, midőn a nagy férfiu szellemi hagyatékának át-meg-át tanulmányozásához s egyes töredékekben a nyilvánosság elé is bocsátásához készséggel hozzáfogtunk.

Az immár rendelkezésünkre álló kéziratok legbecsesb részét kétségkivül Széchenyinek számos kötetekre terjedő naplói képezik; melyeknek végrendeleti örökösétől, a boldogulthoz közel állott Tasner családtól megszerzését akadémiánk érdemes elnöke gr. Lónyai Menyhért, kezdeményezte s közaláirás utján eszközölte is.

Ezzel az akadémia s általa a közönség megbecsülhetetlen kincsbányának jutott birtokába.

Ha érdekes betekinteni egy óramű belsejébe, s az egymásba vágó kerekek forgását megvigyázni; ha tanul-

Digitized by Google

ságos egy pompás erőműnek szerkezetét megvizsgálni s többé-kevésbé lényeges alkatrészeit darabonként közelről megnézegetni, hatásukat, rendeltetésöket megmagyaráztatni magunknak: mennyivel érdekesebb, mennyivel tanulságosb egy korszakalkotó s oly magasan kiemelkedő egyéniség egész mivoltát, legrejtettebb gondolatit, tétováit, homályos sejtelmeit, majd öntudatra ébredését, szent hivatása felismerését s elszánt követését, e közben élvezett magasztos, bár gyér örömeit, s kiállott tömérdek szenvedéseit, lépésről lépésre föltárva látni magunk előtt!

Széchenyinek már fiatal korában szokása volt élményeit, benyomásait, «a jót és rosszat mi vele történt,» napról napra, kendőzetlen pongyolasággal följegyezgetni. E szokást élte alkonyáig, szivének gyászos megtöréseig, megtartotta. Hosszu, mozgalmas életén át nem hagyott ki talán egy napot sem.

Mikor e naplókat írni kezdette, alig volt némi sejtelme a nevezetes szerepről, melyet hazájában játszani fog. Később, igaz, alig lehetett kétsége az iránt, hogy e futtában odavetett sorok az utókor gondos buvárlatainak, kegyeletének, kritikájának fognak kapós anyagul szolgálni. De arra, hogy valami kellemes olvasmányt nyujtson, hogy az olvasó kiváncsiságát kielégitse, s főleg hogy magát kicsinyes gyöngeségektől ment nagy ember gyanánt mutassa be s bámultassa meg, soha sem gondolt.

Tükörben pillantjuk meg tehát e bámulatos egyéniséget. Nem egy arany rámába foglalt, simára kicsiszolt nagy tükörtáblában, mely vakitó fényben vet vissza, az optikai csalódás minden bájával, egy fenséges alakot; hanem inkább széttördelt apró tükördarabkákban, melyek mindegyike egy-egy jellemző vonást tart

Digitized by Google

fen számunkra, s benső szemeinkre bizza, hogy félistent, vagy félördögöt, nemünk egy díszét, vagy egy torzalakot lássunk magunk előtt s vonjuk ki belőle, kiki a maga módja szerint, következtetéseinket.

Egy dusgazdag dobálódzhatik ezrekkel, mert tudja, hogy marad neki még elég; de nem utánozhatja őt ily nagylelkű tékozlásban a középrendü, kinek gondosan kell filléreit megtakaritgatnia. Ugy e nagyunk is, nem hogy leplezgetné, de odaveti nagy és apró hibáit: hadd rágódjanak rajtok, ha kedvök tartja, rágalmazói, s könnyebbüljön meg a lelkök ama hétköznapi boldogoknak, kik mivel magok emelkedni nem tudnak, rosszul érzik magokat valahányszor mást emelkedni látnak.

«Homo sum, nihil humani a me alienum puto.» Itt van a gyönge ember, alig jobb bármelyik lenézett korés kartársánál, teli előitélettel, babonával, gőggel, hiuséggal, még irigységgel is: csak a szemüvegtől függ, melyen át nézitek. De, engedjük meg bár ezt a hibát, meg azt a gyöngeséget; marad azért elég, a min szivünk fölmelegüljön, elménk épüljön, s egész valónkat áthassa az a mondhatatlan érzés, mely halandó emberrel az Istenség közellétét sejteti.

Midőn az akadémia, a kiadandó gyüjteménynek mintegy bevezetéseül, e tanulmányokat a sorozatba felvette: nem ohajtotta az írót sem saját modora követésében, sem saját egyéni nézeteinek előadásában korlátolni, mint melyekre nézve a felelősség egyedül őt fogja a dolog természeténél fogva illethetni.

Mint műalkotást tekintve e kisérletét, senki sem érezheti nálánál jobban annak fogyatkozásait.

Maga a módszer, melyet követett: előbb chronologiai rendben végigkisérni az eseményeket; azután pedig egyes kiválóbb vonásokat külön csoportositani,

Digitized by Google

— szinte elkerülhetetlenné tette a gyakori ismétléseket.

Még aggasztóbb az, hogy e leleplezések némely olvasóban tán sérteni fogják a nagy ember iránti kegyeletet. Két tekintet nyujt e részben némi vigaszt. Egyik: hogy a kegyeletnek soha sem szabad idolatriába átmenni, miszerint szépnek nézzük azt, a mi rut, és jónak azt a mi rosz; másik: hogy az emberi természethez válhatlanul hozzátapadó gyarlóságok és tévedések még inkább emelik és kitüntetik a valódi erényt és lelki nagyságot. Árny és fény együtt jár.

Szerzőnek nem adatott csupa fényben fürészteni képzeletét, s szemet húnyni minden árny előtt.

Elfogadja bár vagy félredobja kritikáját az olvasó, s helyeselje vagy hibáztassa itt-ott kifejezett egyéni véleményét: de őszinteségét a való kideritésében, szorgalmát az adatok egybeállitásában, s teljes elfogulatlanságát legtöbb irányban alig fogja kétségbevonhatni.

Dicsőült szellem! Nagy nap volt az, egy hálás nemzet ünnepe, mikor fővárosunk legszebb terén, kedves Dunád partján, két legnagyobb alkotásod, az akadémia s a lánczhid közelében, csillogó érczben állitottuk fel képmásodat. Csak kevesen sejtették, mennyit szenvedtél folytonos küzdelmeid, sikereid közepett. Kevesen tudják, hogy a haza lételével egybeforrott eseménydus életednek nemcsak tragikus vége, hanem egész folyama oly lelki s testi fájdalmak lánczolata volt, melyek minden más halandót lenyügöztek, semmivé tettek volna, mig Téged már e földön, az égiekhez emeltek, a minek, egyes perczekben, világos öntudatával is birtál.

Legyen áldva közöttünk emlékezeted. Lebegjen áldva, termékenyitve felettünk Szellemed!

Digitized by Google

ELŐZMÉNYEK

ISKOLA — A NŐK

Digitized by Google

Digitized by Google

Iskola.

I.

A művészt műhelyében kell fölkeresnünk.

Ha valakivel teljesen meg akarunk ismerkedni, bizonnyal be kell nyitnunk dolgozó-szobájába. Minő iskolából került ki? s e miatt vagy ennek daczára lett-e emberré? Minő olvasmányokkal foglalkozik? Kedvencz irói azok-e, melyek a miéink? Vannak-e itt is rokon- és ellenszenvei, mint barátjai megválasztásában? Miként töri magát gyarló kisérletekkel? S végre minő tétovákon, minő csalódásokon keresztül, mennyi elveszett idő és drága tanpénz árán jött reá az igazi útra, mely sikereihez aztán gyors léptekkel elvezeté?

Bizvást szentelhetünk pár perczet, akár izelítő gyanánt, ily nyomozásoknak, melyek Széchenyit, a törekvő, habozó ifjut, a minden szépre és jóra oly gyulékonyt, mutatják be nekünk, mielőtt a kész embert, a nagy emberbarátot és nagy hazafit, látnók megjelenni előttünk.

Széchenyit, a politikai irót, a reformátort ki nem ismeri?!

De nem sajátságos-e, hogy első nagyobb szabásu műve a *Hitel*, ajánlva »Honunk szebblelkü asszonyinak,« melylyel első alapját veti meg nemzetgazdászati, alapját publiczistai magyar irodalmunknak, egyúttal magas röpténél, s hangulatának melegénél fogva, számot tenne költői műalkotásaink sorában is!

Elismeré ezt akkori éles birálója, a *Taglalat* irója, a költő-államférfiu, gróf Dessewffy József, midőn, számos ellenészrevételei daczára, Shakespeare e sorát alkalmazá reá: »Fülembe önté lelkét nyelve tüzével«!

Tudjuk, hogy ő a pénzt vajmi nagyra becsülte; de csakis mint eszközt a nagyobb önállás, a szellemi tökélesbülés, a csinos-

Digitized by Google

bodás biztosabb elérésére. Tudjuk, hogy kinek nevéhez — feljegyzé ezt immár a történelem — Magyarországon minden anyagi vállalat kötve volt, s kinek hozzájárulása minden efféle kezdeménynél már a siker biztosítékának tekintetett, mindazonáltal legelőször is azzal vonta magára honfitársai figyelmét s érdemelte ki legjobbjaink nagyrabecsülését, hogy nemzeti nyelvünk kiművelése végett, tehát *szellemi* érdekeink legfontosabbikának megóvására, a magyar tudományos akadémiának vetette meg alapját.

Ez első föllépése már előre biztosíthatott, hogy arisztokratával, a szó antik legnemesb értelmében, állunk szemben, ki a sors ajándékait, családja tekintélyét, magas társadalmi állását, gazdagságát, oly célokra fogja fordítani, melyek millió szíveket melegítenek fel s köteleznek örök hálára.

Nem lephet meg tehát, ha a leendő nagy embert, már ifju korában, egyuttal mint a legfinomabb aesthetikai érzékkel biró, s a kor nagy kérdései mellett, s az úri sport szórakozásai közepett, a költészetért, s a szépmüvészetekért is lelkesülni tudó műbarátot ismerjük meg.

Maga az a körülmény, hogy kora ifjuságában rá szoktatta magát napi élményeit, benyomásait naplókba jegyezgetni: a forma iránti érzékről tanuskodik, mely bizonyos gondolatoknak megfelelő szavakba öntésében, bizonyos anyagi — nyelvi — akadályoknak a szellem erejével legyőzésében, mindig a kellő szónak megtalálásában, leli örömét. Naplói s úti jegyzetei kezdetben áradozók s hosszas értekezésekkel vannak közbeszőve; később rövidebbre szorítja őket. A tettek ez embere, a ki annyi könyvet, röpiratot, újságczikket írt, hol is vette volna az időt, hogy még naplójába is lapokat írjon teli reflexiókkal!

Hogy írónak született, az, úgy hiszem, nem szorul bizonyításra. Sőt egyetlen a maga nemében. Azt a velős, sajátságos, minden ízében eredeti, áradozásaiban is szellemes, mikor emelkedik, egekbe ragadó, mikor ütni akar, agyonsújtó, s midőn tétovázva keresi a szót, naivsága által meglepő, soha előbb nem létezett s alig ismét létezendő irmodort ki nem ismeri! ki tudná párvonalba állítani! ki merné utánozni!

Digitized by Google

Ha van valami igazság abban az ismeretes mondásban, hogy a stil az ember: úgy nála csakugyan beütött az. Tüneményszerű ember, tüneményszerű stil!

A tanulmányok, miket e részben tett, keveset nyomnak. Inkább a mellett bizonyítanak, hogy a lángész nem szorul tanulmányra s nem köti magát szabályhoz. Mint magyar szónok és magyar publiczista, készen pattant ki Jupiter fejéből. Az előtti gymnastikája nem is e téren mozgott. Németül irogatott, németül fejezte ki gondolatait, németül gondolkodott is. Ezt tanusítja hátrahagyott iratainak, s a végzetes 48-diki évig vezetett naplóinak immár birtokunkban levő pár tuczat kötete.

S hogy társalgása, melylyel Bécs, Páris, London legmagasb köreit elbájolta, leginkább német volt — noha kevés különbséget tett neki, ha franczíául vagy angolul kellett beszélnie — az iránt, az akkori viszonyokat és társadalmi szokásokat tekintve, se nem lehet kétségünk, se nincs mit csodálkoznunk fölötte.

A bécsi congressus alatt, az ott uralkodott mámor közepett, ő — a fiatal, gazdag, huszártiszt — legkevésbbé sem játszotta a karthausit. Az egymást érő ünnepélyeket, mik pihenésre sem hagytak időt, Ferencz császár szinte megsokallá. »Wenn das lang so zugeht, las i mi pensioniren«, mondá egy alkalommal. Széchenyink ez időben inkább az ifju rouékkal, semmint a pietistákkal tartott, s nem múlt el napja, vagyis inkább éjjele, vidám mulatság, szép nők és eszesek társasága nélkül.

Az adomák, miket ez időben külön könyvbe kezdett írogatni, úgy saját észjárását, mint az akkori societását, jellemzik. Reá nézve, bármint itéljünk is erkölcsi oldaláról, a szabad gondolkozás, a finom ízlés, a fesztelen és csipős elmésség egy iskolája volt az.

Közelről nézve ama nagyságokat, természetes, hogy vajmi kicsinyeknek ismerte föl őket, s mindinkább érezni kezdé önmagát. Olyan fajta levén, a ki nem tesz lakatot a szájára, s rokon- és ellenszenveit nem titkolja, nagyon megfogható, hogy férfiak és nők között, rövid idő alatt, annyi ellenséget mint barátot szerzett magának.

Digitized by Google

Az apró tűszúrások, miket e körökben ad és vesz, edzik szivét, aczélozzák vitázó talentumát. Mindez hozzájárult, hogy az legyen belőle, a kire nekünk szükségünk lesz.

Egy helyütt ezt a megjegyzést teszi. »Mily kevés ember van a világon, a ki inkább szeretné ezt a bókot hallani: Ön a legjobb, legbecsületesebb ember, de nagyon unalmas; semmint ezt: Ön gazficzkó ugyan, de nem ismerek önnél szellemesebb embert!«

Ő maga, noha épen nem volt ment a hiúságtól, úgy látszik, ama kevesek közé akart tartozni, kik inkább szeretnek becsületesek, mint eszesek lenni.

Minden neheztelés nélkül veszi tudomásul egy Trogoffnak azóta meglehetősen ismeretessé vált mondását: Le comte Széchenyi m'a fait chérir l'ignorance.

»Az, a mit neveltetésemnek lehetne nevezni,« mond, »már tizenhatéves koromban örökre félbeszakadt. Mikor a franczia háború kiütött, beállottam a magyar felkelő hadsereghez mint főhadnagy. Ugyanezen minőségben mentem át a huszárokhoz. Testileg meghíztam, lelkileg olyan tudatlan maradtam, mint voltam; nemcsak a szolgálatról legkisebb fogalmam nem volt, de még orthografice írni sem tudtam« stb.

Különben is, a tettek embere lévén, egész életében mindig többet adott a dolog lényegére mint külformáira, többet magára a gondolatra, mely nála mindig magvas, semmint kifejezése módjára, mely nála, bár eredeti, sokszor pongyola. »Örömestebb beszélek — mond — egy parasztal, mint egy mai tudóssal: a természetes józan ész, az a sens commun, többet ér, mint egy belesprit.«

Mindamellett kora ifjúsága óta nagy kedvelője volt a szépirodalomnak, hol a *mi* fölött nagyobb fontossággal bír a *miként* épen úgy, mint ezt később ő maga, a politikára alkalmazva, egész rendszerré dolgozta ki.

Legnagyobb előszeretettel, természetesen, a német irodalommal foglalkozott. Kedvencz írói némelyike ma már meglehetősen kiment a divatból, de örökítve van, névleg legalább, az irodalomtörténeti munkákban.

Digitized by Google

De la Motte Fouquéról ma már úgy beszélnek, mint egy hóbortos irodalmi Don Quixottról, drámáit csörtető Rittereivel rég sutba vetették, s egykori babérjait, daczára Heine elismerésének, épen semmibe sem veszik; noha ez a katona-költő a német regeköltészet egy igaz gyöngyét hozta felszinre ma is kedvelt »Undine« czimű költeményében. Meyert alig méltatják futólagos említésre. Salist, a mély érzésűt, csak a nagyobb Tiedge s a kisebb Mathisson után sorolják föl kétes dicsérettel a sentimentálisok között. Oehlenschläger, ki két nyelven irt, két népnek, a németnek s a hálás dánnak, képezi még büszkeségét. Schreibert vagy Steigenteschet nehéz csak a névjegyzékekben is megtalálni.

A lyrikusok királya, az idylli hajlamú, epikussá emelkedő Rückert, az u. n. népszabadító hadjáratnak nemcsak osztozva lelkesedésében, hanem gyulasztva is azt, 1817-ben »Kranz der Zeit« czim alatt egy kötet politikai költeményt bocsátott közre, méltó társait a politikai komédia hősévé tett Napoleonának és Pánczélos sonettjeinek. E munkát Széchenyi, ki ama hadjáratban fegyverrel kezében vett részt, igy itéli meg: »A római és görög államférfiak a népet mindenféle képtelen, sőt aljas vallásos fogalmakkal és babonás szokásokkal ámitgatták, hogy czéljaikra fölhasználhassák; de ezek csalásait és cselfogásait még sokkal nemesb s magasb neműnek tartom, mint minőket Rückert úr az ő Kranz der Zeitjában alkalmazásba vesz, hogy az ő németjeit Franciaország ellen dühre, boszúra ingerelje. Ugy vélném, Rückert úr nem oly tudatlan, sem oly elfogult, miként be ne látná, hogy száz porosz Bursche sem ér föl a franczia gárda egy vet erányával stb.«

Nem csak a finom aesthetikus szólal itt meg, kit az isteni költészetnek világi czélokra fölhasználása, s a közönségnek e czím alatt nem ritkán — s épen akkor is — felültetése méltán boszanthatott; hanem a katona is, ki levert győztes ellenfelének megbecsülésével önmagát tiszteli meg. Napoleont ő mindig ama lángelmék — mint ő nevezi: »Meisternaturen« — közé sorolta, a kik a népek szokásaiban, gondolkozásmódjukban, erkölcsi s vallásos meggyőződésükben, életmódjukban vagy ízlésükben valami nagy átalakulást idéznek elő. A zenekedvelők nem fogják rossz néven venni, hogy, már csak kortársai között, egy Washington,

Digitized by Google

Franklin, Bonaparte, Goethe s lord Byron mellett p. o. Rossinit is az ily időszakot alkotó nagy szellemek közt említi föl.

Az ünnepelt osztrák főhadvezért, Schwarzenberget, e sorban bezzeg nem említi. Megülték nagy hűhóval a bécsiek, a legitim Európának együtt volt felszíne, a lipcsei ütközet első évfordulóját. Az ünnep hőse ki lett volna más, mint a tábornagy. »Isten után önnek köszönhetjük e napot«, mondá neki amaz akkori nagyok első arszlána, a szintoly elmés, mint szeretetreméltó Sándor orosz császár, kit egy udvaroncz, Tettenborn, akkor a fashionablek nagymesterének nevezett el. Az orosz uralkodó ama bókját a mi Széchenyink, határozott malicziával, úgy jegyzi föl, hogy az *e napra*, t. i. az ünnepély napjára fekteti a súlyt, nem pedig az ütközet napjára, helyesebben: napjaira, melyek sikereiben többi közt a hős Blüchernek s alatta Yorknak még jóval nagyobb része volt, mint a mi tábornagyunknak. Igy aztán éles gúny rejlik ama bók mosolyában. — Még egy franczia paraszttal is, ki a herczegnek egy helyütt kalauzul szolgált s ezért pár aranyat kapott tőle, azt az élczet mondatja, midőn tudtára adták, minő nevezetes emberhez volt szerencséje: »Ah mindjárt gondoltam, hogy valami jámbor ördög lehet.« (Que c'était un bon diable.)

Ha nem szívta is magába a győztesek mámorát, s élénk rokonszenvet érzett a legyőzött, a bukott nagyság iránt: azért nem mondhatni, hogy ne lett volna érzéke a — bár lépre menő — német patriotizmus iránt is. Egy alkalommal a mecklenburgi nagyherczegnő előtt így nyilatkozott: »Ha német volnék, szivem vérzenék Németország eldaraboltsága fölött, mert azt tartom: egy isten, egy szerelem, egy haza!« A herczegnő elismerte ez érzület nemes voltát; de, a maga részéről, a csendes házi boldogságot magasztalta, s nővérének, az orosz czárnénak lelki nagyságát tartotta különösen bámulatra méltónak. Nagy épüléssel beszéli el egy Hohenlohe herczeg nyilatkozatát is. Ez, évek hosszu során át szerelmes volt unokahugába, kit sokféle akadályok miatt el nem vehetett. Végre Napoleon bukása őt is korábbi jó viszonyaiba helyeztetvén vissza, e rég ápolt óhajtását is valósíthatá. Megható német becsületességgel mondá ekkor ezeket jegyesének: »Kedves Máriám, te vagy a legdrágább nekem a világon, s azt magad is

Digitized by Google

jól tudod, de, ha népemet oly áron tehetném boldoggá s érhetném el azt, hogy minden német egy nemzetté egyesüljön, képes volnék még arra is, hogy saját kardommal döfjelek át, akár egy méhedben viselt első magzatoddal együtt s megcsókolnám kardomon a párolgó vért!« E szavak, melyek túlzott, majdnem színészies pathosa, ma ismételve, szinte homályt vet az érzület őszinteségére, Széchenyinek nem csak izlését nem sértették, hanem lelke mélyéig hatottak, s föllelkesülve teszi hozzá: »Emeljünk kalapot előtte!«

S aztán ez a Széchenyi ne lett volna kezdettől fogva hazafi?

Ez a Széchenyi képes lett volna megtagadni hazáját, saját isteni hivatását egy — mit is mondjak, — egy őrnagyi rangért a császári hadseregnél?! Csak a ki maga érzi oly liliputi törpének magát, attól telhetik ki, hogy másra ily mértéket alkalmazzon.

1814-ben a többi közt ezt írja önmagáról, németül természetesen: »Hogy nekem okvetlen a legősibb hun fajból kell származnom, az már abból is kitetszik, mert a sveiczi Alpesek legszebb vidékein, vagy Olaszország leggazdagabb völgyeiben soha sem tudtam úgy fölbuzdulni, átmelegülni, s lelkesülni, mint hazám kopár pusztáin. Bennem épen nincs meg a hegyi lakók amaz erénye, melyet többé-kevésbbé mindig csak az önvédelem jellemez s mely támadólag legfölebb boszúvágyból szokott föllépni, a mi egyébiránt egy apró személyiségekké törpülő népnél mindig becsülendő tulajdon. Bennem — már jó vagy rossz tulajdon-e ez, nem vitatom, s legkevesbbé sem akarok azok előtt, kiknek ez a könyv netán véletlenül kezükbe kerülne, dicséneket zengeni magamról — de bennem inkább valami különös, szenvedélyes hajlandóság van a szétáradó, dúló hadjáratokra. Például Attila ama számos lovas vitézeinek bármelyike, a kikkel ő annyi országot elpusztított, nézetem szerint — eltekintve kulturától s észszerűségtől — természetes rokonszenvem után ítélve, a legboldogabb, legirigylendőbb ember lehetett. Chateaubriand nem győz csudálkozni egy arabs fölött, a ki benső meggyőződése egész hevével azt vallá, hogy soha vidámabb és boldogabb nem volt, mint mikor

Digitized by Google

egy nagy homoksivatag közepén, egyes egyedül egy teve hátán ülhetett!«

Nem érezzük-e e sorokban a Petőfi erének lüktetését?

Ily helyet, nem egyet, hanem számtalant találunk legkorábbi naplóiban, többnyire ama búskomoly hangulat kiséretében, mely nálunk mindenütt sülyedést, enyészetet lát, s a föltámadást és új életet forrón áhítja ugyan, de nem meri reményleni.

Hogy, ily érzület mellett, Széchenyink *német* írói kisérletei nem voltak valami nagyon szerencsések, a fölött örömhahotára fakadni szintoly kevéssé van okunk, mint katonai carriérejének, az akkori osztrák administratióra szégyenthozó, kudarcza fölött. Én a mondó vagyok, hogy valamint megirta vén korában németül a Blicket, írói pályájának ama nevezetes zárkövét, azonkép vált volna belőle ifju korában nagyon jó obester és még jobb generális, a nélkül azonban, hogy annak idején mindent ott ne hagyjon s beálljon a legjobb hazafinak, »a legnagyobb magyarnak.«

A német nyelv és nemzetiség iránti előszeretet kortársai nagyobb részénél, fájdalom, igen is, de ő nála nem gyengítette a nemzeti érzületet. Az akkori magyar irodalmat, lehet, hogy ő sem ismerte még, vagy kelletinél kevesebbre becsülte; de ebben is azt az eljárást követte, kezdetben ösztönszerüleg, később mély meggyőződésből, hogy állapotainkat, melyek elég rosszak voltak, készakarva is még rosszabbnak szerette látni és láttatni, csakhogy ősi előitéleteinkben való megrögzöttségünket, önelégültségünket s a reformtól való idegenkedésünket annál biztosabban legyőzhesse. S e czélra az előbbrehaladott nyugati népek s így természetesen legközelebbi szomszédunk: a német, kulturája, irodalma a leggyakorlatibb eszköznek kinálkozott. Ha kissé lenézte azt a honfitársát, a ki még németül sem tudott, ebben tán volt is egy kis igaza.

Nagy megbotránkozással jegyzi meg egy gróf R—nak állitólagos nyilatkozatát, a ki könyvtárában, melyet különben akkor font számra árulgattak, nem szivelt meg német könyvet, mert azt tartotta, hogy a német, ha nincs mit ennie, íróvá lesz, s aztán pénzért hazudik. Sehol sincs, teszi hozzá Széchenyi, annyi önhittség

Digitized by Google

oly kevés tudománynyal és érdemmel párosulva, mint nálunk magyaroknál.

Volt bizony másutt is; de az őt nem boszantotta annyira. Azért mégis épen úgy fölingerelte epéjét, mikor egy porosz tiszt Ifflandról azt mondta: »Der infame Spenatstecher!« Vagy mikor a párisi spanyol követet, Allanda urat rá akarták beszélni, hogy Schillernek akkor elkészült remekét, Don Carlost, engedje előadatni, s ez mindig azzal válaszolt, hogy: válaszszon az író más tárgyat magának. Hiába mondották, hogy a darab már kész, hogy mily nagy dicsőséget aratott vele a költő, s hogy három évet szentelt reá életéből, stb., ő mindig csak a mellett maradt, hogy az istenért, hisz' elég érdekes esemény van még a történelemben, miért nem választ mást, miért épen azt!

Az a Don Carlos különben Széchenyinek, úgy ifju korában, mint későbbi éveiben is, mindenek felett tetszett. Először a spanyol infans titkos szerelmi rajongásáért; azután az ideális Marquis Posa conservativ szabadelvűségeért. [1]) Találkozott is a női fecsegők közt, a ki elosztogatta, amugy tréfából, a szerepeket, miként az életben előforduló hasonló helyzetekben gyakran szokás, noha ritkán talál. De mikor az a derék spanyol grand azt mondja: »Die ungeduld'ge Sucht der Neuerung, die nur der alten Ketten Last, die sie nicht ganz zerbrechen kann, vergrössert, wird mein Blut nie erhitzen«, ez egészen Széchenyinek szive mélyéből van mondva. Ez a rugója Wesselényi és Kossuth ellen később intézett támadásának. Félt, hogy ama nyughatatlan újítási vágy, ama hazafias túlbuzgóság nemcsak nem oldja fel régi lánczainkat, hanem még súlyosbakká teendi azokat.

Egy kötetben, mely különben olasz és görög úti benyomásoknak volt szánva, ama klasszikus drámának egy egész hosszú jelenetével találkozunk. Ez a negyedik felvonás huszonegyedik jelenete, melyben Posa a fiatal királyné előtt feltárja egész titkát, s hogy az ő lelkesítő, tiszta szerelmétől várja egy világ megváltását, mert Európa sorsa érlelődik ifju barátja, a trónörökös nagy

[1]) 1825. apr. 10. S. E. gibt mir den Charakter des Marquis Posa zum Lesen und nachzuahmen.

Digitized by Google

szivében, s világosan gyaníttatva, hogy halni akar érte, s hogy nincs is más választása, végre térdre esik a dicső asszony előtt s e szókra fakad: Oh isten, mégis szép az élet! Ezt a szép jelenetet szóról-szóra lemásolta, kétségkívül, hogy mélyebben véshese be emlékezetébe.

Ez a kötet viseli czímlapján azt a mélabús jeligét: »Jobb a kedvessel halálban egyesülni, mint tőle elszakadva élni.«

Költői hangulata odáig vitte, hogy maga is írt verset, még pedig ezuttal meglehetős hosszu költeményt, mely, mint a végén elégületlenül bevallja, igen sok fejtörésébe került, s mégis vajmi gyarlón fejezi ki azt, a mi szivét nyomja. Lássunk belőle egy kis eredeti mutatványt.

A »Képzelet«, melyet apostrophált, így felel neki, még pedig rímekben, mit máskor erejét meghaladó feladatnak ismert:

Traum war dein Leben
Bis zu jener unnennbaren Zeit,
Ein ruhiges sanftes Streben
Nach stiller Zufriedenheit.
Du kanntest weder Freud' noch Schmerz,
Deine Welt warst du dir,
Unbefangen war dein Herz
Du lebtest nur in mir.

Auf Rosenfluren
Zog ohne Spuren
Ich dich fort.
Kindlich folgsam,
Warst du einsam
Da wo Liebe lebt
Mit mir verwebt.
Da kam Sie, —
Weisst du wie?
Um mich wars gleich geschehen,
Du vergassest die Fantasie,
Eilend musst' ich von dannen gehen,
Du hattest Liebe nur für sie.

Digitized by Google

Aztán felel a »Könnyelműség«, melynek szintén hátat fordított Ő miatta, s így ez is a refraint fordítja ellene:

Da kam sie,
Weisst du wie?
Da hast Du nur an sie gedacht,
Auf mich gabst du nimmer Acht,
Vergessen war auf einmal meine Lehr'
Und, ach, wir begegnen uns nimmermehr!

Végzik az Erynniák, s a refraint ezzel egészítik ki:

Seit jener unnennbaren Zeit
Fliehe von dir auf immer die Heiterkeit,
Die Wunden, die tief du geschlagen,
Sollst bis zum Grabe tragen.

Mi a versek szépségét illeti, csak Wagner Richárd kell hozzá, a ki zenére tegye, s élvezhetőkké fognak válni.

Egy helyen többi közt azt mondja: »Nincs könnyebb dolog, mint verset csinálni, kivált a német nyelvben kész mintákat talál az ember hozzá.« Daczára a prosodiában tett tanulmányainak, mikről egy külön füzete tanuskodik, a fentebbi mutatványból is itélve, úgy látszik, inkább a rímre gondolt, mint a szigorubb láb- és hangmértékre; azonban figyelemre méltó, a mit nyomban hozzátesz. »De igen nehéz ám,« így folytatja, »a részleteket összhangzásba hozni, úgy, hogy minden szó az egésznek, s az egész minden egyes szónak visszfényét képezze.«

Regényfélében is tett kisérletet, melynek bevezetése gyanánt így elmélkedik: »Mindenki hajlandó saját élettörténetét legalább is oly valami különösnek tartani, mit méltó másoknak, hacsak nehány jó barátnak is, részletesebben elbeszélni. Írók nagy gonddal irogatják biografiáikat, vagy naplót vezetnek s abból időnként felolvasásokat tartanak; míg közönséges emberek, a kik élményeiket csak emlékező tehetségökre bizzák, mindig elelcsodálkoznak, hogy mily bámulatos útakon jutottak végre czéljokhoz, vagy vetődtek, sok hányattatás után, egy nem is sejtett révparthoz sat.«

»Ez a rendkívüliség s regényesség nem is mindig csak a mi képzelődésünkben létezik, hanem sok esetben a valóságos,

Digitized by Google

igazán csodaszerű és bámulatos módon haladja felül a legmerészebb költészetet is.«

Átmegy aztán a beosztásra. Bizonyos F. elmegy utazni Olaszországba; de mielőtt elindulna, egy kéziratot hagy hátra M. meghitt barátjánál, az egyedülinél, a ki az ő nemes szivét s szándéka tisztaságát ismeri. Halála után legyen tanu reá, mennyire szerette Th—t, mint félreismertetett általa, s mily kevéssé érdemelte meg az ő és mások keménységét. Szerepelni fogtak e regényben: F. mint szerelmes, Th. az imádott, az illető szülők és testvérek, sok hozzátartozóik, mindnyájan kezdő névbetűikkel megjelölve, egy fekete szemű, egy jóakaró, egy kétszinű, egy bolond stb., képletben még: Philemon és Baucis. Ha a regény hősének meghitt barátjához intézett első levelét olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha vagy Werther vagy Saint-Preux levelei valamelyikét olvasnók. Befejezve még ez a bevezetés sincs. A bőrbe kötött aranyszegésű könyv — beiratlan maradt. Írójának, nyilván, több dolgot adtak az igazi élmények, mint azok költői leirása. E tiszta lapokra az Uj Heloïsa egy kötete reá fért volna.

Mint műfordítóval is megismerkedhetünk e kötetből. Korán reggel, mikor még a többiek alusznak, neki ül Plato Phaidrosának, hogy lefordítsa. »Erősebb voltam,« úgymond, »mint szentjeimnek egyik legfőbbike, Alfieri, a ki székéhez kötteté magát, hogy kénytelen legyen az olasz prosodiát bemagolni. S Te Lessing, üdv szellemednek! Te erővel kidobattad magadat ágyadból, hogy németül tanulj. Efélekre nekem nincs szükségem, csak Téged (szivtelen imádottját értve) téphetnélek ki szivemből, testemnek véghetetlen kifárasztása s agyamnak túltömése által!« . . .

Ily lelki izgalmak közt, az a 20—30 sor, melyhez még utitársa Landschütz is segített, — szinte hihetetlen! — öt órai munkájába került. Később újra előveszi, s hozzá még Horatiust is. Ettől megtanulja, s erősen felteszi magában, hogy költői művet soha ne írjon sajtó alá. »Csak semmi középszerűt! S én bizonynyal csakis annyira vihetném, ha még valami szörnyű nagy fáradsággal le is győzhetném tudatlanságomat.«

Digitized by Google

Meg kellene e helyen még ismertetnem a Pope Universal Prayerének egy prózai fordítását. De ne profanáljuk tovább e tapogatódzásait; győzzük le inkább kandiságunkat.

To be poet one must be in love, or miserable.

Idézi e mondatot, hogy nyomban, mintegy saját példájával, megczáfolhassa. Sokan voltunk szerelmesek s szerencsétlenek is, de azért nem lettünk költők.

Széchenyi költő volt, mint sokan vagyunk, receptiv értelemben. Hisz »minden költemény,« — mint egyszer találóan mondja. — »melyet szivünk mélyében egészen átérzünk, voltakép a mienk!« Szive teli volt költői érzelmekkel, nyitva minden benyomásnak, lelke át meg át volt hatva fenkölt gondolatoktól: érezte magában az istent. Megértette a rokonhangokat, viszhangot adott reá; de tudta azt is, hogy az ő lelki gazdagsága több, mint a mit maga elbirhatna, tudta, hogy jut abból másnak is, csak a módját nem tudta még, miként fogja azt az emberek közt szétosztani, a közjóra gyümölcsöztetni.

Az olasz költők közül az isteni Alfieri után Tassó-t kedvelte leginkább. Az előtte nagy tekintélyű Voltaire ellenére is, ki a Gerusalemmét az Aeneishez mérve, nagyon jelentéktelennek tartotta, ő elsőbbséget ad neki Virgil felett, s ez előszeretetét az olasz költő szerencsétlen szerelme, hét évig tartott fogsága is fokozza.

Ariosto iránt már sokkal kevésbbé bir lelkesülni. Egyszer Ferrarában beleült ennek ereklyeként őrzött karszékébe s elmélyedve, félóráig várta az ihletet, hogy eszébe juttassa az Orlando Furioso valamely szép helyét. »Hál' isten«, úgymond, »csak egy versre sem birtam visszaemlékezni: nincs még oly romlott izlésem, nem is lesz soha!«

Hogy Danté-t, a legnagyobbat köztök, ismerte, s ez mély benyomást tett reá, arról későbbi sötétebb szinezetű politikai röpiratainak némely helyei tanuságot tesznek.

Ellenben szinte meglepő, hogy Petrarca hosszas, reménytelen epekedését szörnyű unalmasnak találta. Nevetségesnek mondja különösen az imádott Laura családanyai boldogságát, hét

Digitized by Google

gyermekét kilencz év alatt! Meg fogjuk látni nem sokára, hogy a szerelmi dalnokok Nemesise mint utolérte őt ezért.

Izlése, mint mindenkié, idővel változott, fejlődött, tisztult; noha, mint látni fogjuk, némi elfogultságtól soha sem volt egészen ment.

Olvasmánya, az autodidakták e prototypjének, nagyon sokféle, terjedelmes, de szakgatott s rendszertelen volt. Meg is szólta őt az öreg Cz., mint olyan tudatlant, a ki még Walter Scottot sem ismeri: a mi valóban kár, hogy megtörtént rajta. E mulasztást később pótolta is.

Nehány évvel később még vagy egyszer megkisértette őt amaz élénk sovárgás, ama »vágy«, mely azonban, Kisfaludyként, »még nem tehetség« valami költői művet alkotni.

Semmi sem untatta annyira, mint a katonai szolgálat békeidőben. Az a fontoskodó semmittevés, a mizgő-mozgó henyeség egész természetével ellenkezett. Nem csoda hát, hogy az 1820-ki télre, melyet ezredénél Diószegen tölthetni biztos kilátása volt, egy kis irodalmi foglalkozást tűz ki magának mintegy feladatul. Ez csak ennyiből állott:

1. Görögországi uti jegyzeteit összeszedni, rendezni.

2. Annak a kérdésnek: mennyire egyeztethető össze a lélek tökéletességével az életrevalóság, kidolgozása, befejezése.

3. Egy értekezés a lótenyésztésről.

Megjegyzendő, hogy ez időtájban Arábiába készült, lovaknak az állam számára vásárlása végett.

4. Értekezés a portyázó hadjáratról, s az előörsi szolgálatról.

5. Általános reform Ausztriában.

6 Nemzeti nevelés terve.

7. Befejezni regényét. Hihetőleg azt, melynek kezdetét fenntebb ismertettük.

8. Childe Haroldot lefordítani.

Valóban csekélység öt hónapra! Egyébiránt, ráadásul, még Homért fogja olvasni, és egyuttal egész lélekkel tanulmányozni Magyarország történelmét és közjogát. Hogy mind e szép tervek akkor csak papiroson maradtak, annak hihetőleg az a »zöld

Digitized by Google

dolmány« volt oka, melyre derék atyja ráfogta, hogy szerencsét fog neki hozni. A tiszti kart is szivesen kellett néha látni, — Debreczenben rendes vendégei voltak, — meg azt a derék közlegénységet is olykor-olykor megvendégelni, s jó kedvben tartani. A jó fiuk egyszerű, természetes magaviselete, romlatlan szive, eredeti magyar volta bőven kárpótolta őt sok más ízetlenségért. »Úgy el tudok lágyulni«, mond egy ily alkalommal, »ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy czimbalom, de még egy duda is szinte könyekre fakaszt.«

Hiszen még mikor Angliába átevezett, s a háborgó csatornán hajótörés veszélyének volt kitéve, ama válságos pillanatban is eszébe jutott, s bátorságot öntött szivébe egy régi huszárja mondása, hogy: »A halál csak tempo!« Számtalan ilyes huszáradomát nagy előszeretettel gyüjtögetett. A magyar táncznótákat is nagyon kedvelte. Ezek egy kis jegyzékével azt, mit Toldy egy édesanyjához írt szép és egyetlen magyar versének (Új m. múzeum 1860,) közlésekor az ifjú gróf rythmikai érzékéről mond, egy újabb adalékkal vélem kiegészíthetni. Egy kis figyelemmel azonnal észre fogjuk venni, hogy e példák majd mindenikének más üteme van.

»Pendelrázó.« (Csak czím). »Csipd meg bogár.« »Egy kis kenyér, egy kis só.« »Tarka kukoriczaszár.« »Kocsmárosné gyujts világot.« »Megy a barát a malomba lassan.« »Ma van Jakab nap.« »Somogyi és Hevesi.« stb.

Íme, hosszas tartózkodása Bécsben, folytonos kóborlásai a művelt Nyugat országaiban, táplálkozása a külföld gazdag irodalmával, nem ölték el szive naïvságát, meleg rokonszenvét Kelet népe iránt! Ki ne bocsátaná meg érte örömest rossz német verseit; még ha magyarok volnának is!

Egy olyan programmfélével még egy évvel később is, (1821) tehát épen négy évvel nyilvános föllépte előtt, találkozunk; csakhogy itt már az önmaga ellen intézett gúny és becsmérlés hangján.

»Mi minden akarna lenni ez a gróf Sz. I.«

»Szeretne híres katona lenni, kinek melle mindenféle rendjellel föl van ékesítve, neve pedig minden ujságban kihirésztelve.«

Digitized by Google

»Szeretne örökké utazni, s magát végre expatriálni.« T. i. kétségbeesésében, hogy hazája már veszve van!

»Megházasodni, s minden gondtól menten, csak a társadalmi életnek szentelni magát.«

»Vagy nőtlen maradni, minden társaságtól visszavonulva, egy ordas farkas, (loup-garou) s lovat nevelni.«

»Diplomatiában carrièret csinálni.«

»*Élére állani egy pártnak, s a jog és alkotmányosság ügyének élni.*« . . . !

»Belletristává lenni, verseket, tragédiákat írni.«

»Ez a fiú«, — teszi végül hozzá, — »nem tudván életének irányt adni, egyszerre minden tudománynak neki fekszik, mely arra rá segíthetné; el lehet várni, mily sokra fogja vinni mindegyikben.«

Íme tehát a sokféle útak és módok között, melyeken a pezsdülő ész- és tetterő kitörni készült, a dráma sem maradt kisérletlenül. Sajnálom, hogy minden kész indiscretióm mellett is, egy tragédiának sem alapeszméjével, sem vázlatával, sem az abban szereplő személyek némi nyomaival nem szolgálhatok.

Ihlete megtaláltatta vele később a keresett működési tért, »Hitel« című munkájával, melynek, noha tartalmánál fogva a magyar közgazdasági irodalomnak képezi mintegy alphaját, már kezdő sorai, dedicatiója is egy szép költemény. »Ti emelitek egekbe a port, s halhatatlanságra a halandót. Üdv és hála néktek!« — Majd negyvenéves korában írta e fényes bizonyítványt arról, — melyhez aztán egész életpályája következetesen csatlakozott, — hogy érett korban sem hagyta őt el keble ifjúsága, ama szent lelkesedés, mely égbe emeli a port.

Nagy hatással volt rá egy szomorú esemény, melyet atyja levélben közlött vele, a Flette czredes tragédiája. Ez Trevisóban sétálván egy köztéren, elhalad két lapdázó olasz ifjú közelében. A lapdájok véletlenül kétszer érinti őt. Ezt készakarva elkövetett bántalomnak véve, a két, jó családból származó nemes ifjút elfogatja, udvarába hurczoltatja s megbotoztatja. Az egyik ifjú nem sokára belehalt; a másik élve maradt. Atyjok fölkeresi az életben maradottal az ezredest, s elébe állva pisztolylyal, szó nélkül lelövi, álló helyében nyugodtan bevárva, míg kiadta lelkét. Azután fiának for-

Digitized by Google

dul, s e szókkal: »Te pedig fiam, a rajtad történt gyalázatot nem fogod túlélni,« ezt is agyonlövi, s megy rögtön átszolgáltatni magát a bíróságnak.

E szomorú történetet, mely az akkori politikai helyzetre is komor világot vet, Széchenyi egy modern Sophokles ecsetére méltónak találja, csak a bot helyett lehetne a meggyalázásnak valamely elfogadhatóbb módját kigondolni. Ha méltó fölháborodásának nem adhatott is színpadon kifejezést, ily s hasonló esetek a szolgálattól való visszavonulását, még a legfényesebb kilátások mellett is, csak gyorsíthatták volna.

Messzire vezetne, bár reám nézve legkevésbbé sem lenne fárasztó, ha nyomról-nyomra akarnám követni Széchenyinek még a franczia és angol irodalomban tett tanulmányait.

Voltaire-t és Rousseau-t, Montesquieu-t, Staël-t, Molière-t meg Chateaubriand-t azon korban ki nem olvasta? Széchenyi sem élhetett nélkülök, s naplói számos lapjait belőlök vett hosszabbrövidebb idézetekkel tarkázta. Voltairet, mint vallásos ember, veszedelmes olvasmánynak tartja, de csak azokra nézve, a kiknél az alap nem elég szilárd. »Minő örvényekbe sülyedett ez az ember,« mond egy helyütt, »csakhogy leküzdhesse az előítéleteket, s ne kellessék hypocritává lennie!« Későbbi komoly olvasmányai közt legkedveltebbje volt *Montaigne*. Egyszer egy társaságban fölvetteték az a kérdés, hogy ha minden könyv elveszne a világon, egynek kivételével, ki melyiket választaná magának, melylyel aztán egész életén át be kellene érnie. Egyik a Bibliát, más Shakespearet, harmadik Rousseaut, stb. Széchenyi a Montaigne *Essaiit* nevezé meg, mint oly művet, melyet legnehezebben nélkülözne. [1])

Lamartine-nel egyszer az Al-Dunán ismerkedett meg; verseiből idézetet nem találunk. Ő, meg Hugo, meg Béranger inkább már a mieink voltak. Később azonban Lamartine hires történelmi munkáját, a *Girondineket*, nagy agitatiók közt olvasta.

Nem hallgathatom el a *Proverbeket*, melyeket különös előszeretettel gyüjtögetett, s igen sajátságos, eredeti módon tudott alkalmazni. Csak egy pár példát.

[1]) Első kiadása 1580, második bővített 1588, stb.

Digitized by Google

Être ferme sur ses jarrets. (A ki megáll a maga lábán.) = Metternich.

Il entend le jars. (Nem lehet lóvá tenni). = Lichtenstein. Venczel.

Il ergote sur toutes choses. (A ki mindig disputál.) = Lichtenstein Franczi.

Tous gentilshommes sont cousins, et tous vilains sont compères. (Ha úr, atyámfia ; ha paraszt, komám.)

Tout va par compère et par commère. (Sógorság, komaság.) = Stipsics.

Crier famine sur un tas de blé. (Kik bőségükben egyre sopánkodnak.) = Mint Pál.

Il mange son pain dans sa poche. (A fukar, ki másnak nem ád.) = Mint Laczi.

Il faut marier les lettres avec les armes. (Béke és háboru együtt jár a házasságban.)

Des Criardes. (A ki fűnek fának adós.) Érti, hogy : Bécsben.

Pulluler. = A Zichy-család.

Il a obtenu cela de lui a force de lui corner aux oreilles. (Erősen sürgetni.) = W. Móricz és M.

Revenir sur ses brisées. (Valamire visszatérni.) = Én (Sz.) a regimenthez.

Un teint blafard. (A ki pápista színben van.) = Sárga ficzkó. (Ismét magát érti).

Un homme bourru. (Visszataszító.) = Én vagyok olyan néha. (Sz.)

Qui daube tout le monde. (Férhetetlen.) = Mint én. (Sz.)

Classe de suspects. (A ki gyanús lehet.) = Mindnyájan.

Qui laisse glaner. A ki hagy másnak is.

Kövessük ez utóbbit most mi is ez összeállításoknál, midőn enynyit ebből egyelőre eléglünk s tovább sietünk.

Az angolok közül, kikben inkább a gyakorlati élet emberei becsülte, Shakespeare után, Byront és Mooret látszik kedvelni leginkább. Az elsőnek Romeoja, Hamletje és Othelloja ragadta meg ; Childe Harold pedig fő olvasmánya volt.

Európa három fő nemzetét egy helyen így osztályozza :

A németek sokat írnak.

A francziák sokat beszélnek.

Az angolok sokat tesznek.

Mielőtt az irodalmat elhagynók, hogy a képző-művészethez térjünk át, nem szabad elhallgatnunk egy sajátságos jellemvonását.

Digitized by Google

Ez az oly nagy vajudások közt létrejött pesti nemzeti színház iránti elfogultsága, hogy ne mondjam ellenszenve. Világért be nem vallaná magának se, de a bár elég szorgalmasan látogatott előadásokra, színészekre s darabokra egyaránt tett megjegyzései elárulják azt. Nem oda építették, a hová ő akarta, a szép Dunapartra, hanem a poros kőrepesi útra, hol most is áll, mindnyájunk teljes megelégedésére: őt ez elkedvetlenítette, s Földvárynak, s az egész megyei bizottságnak, soha sem tudott őszinte jó barátja lenni. Messze volt, poros vagy sáros az útja, kényelmetlen az ülőhely, léghuzamos a folyosó, büdös a légszesz, illetlen magaviseletű a publikum, unalmas az előadás. Sokszor elaludt, igaz, hogy ez a német szinházi páholyában szintén megesett rajta. Nem csoda, mikor annyi álmatlan éjszakái voltak! Egressy és Lendvay játékát schogy sem birta megkedvelni, hibáikat, mikkel bizony el voltak látva, mindig észrevette, élesen birálgatta, megfeledkezve arról, hogy magyar színész akkor jobb sehol sem létezett. Valóban a Burgszinház mértékét alkalmaznunk akkori uttörőinkre méltánytalan lett volna; de másrészt nem lep-e meg olykor még ma is némi homályos visszasovárgása az elmúlt aranykorszaknak! E színpadon úgy, mint a közélet színpadán, nem vagyunk-e sokszor hajlandók a mai szereplőket ama nagyokhoz képest csak epigonoknak nézni?!

Eredeti darab ritkán nyerte meg tetszését; a közönség, a karzat nem mindig őszinte tapsai boszantották. Sokszor, igaz, politikai irányzatok vezették ezeket, s épen azok szereztek neki álmatlan éjeket. Teleki László darabja, a Kegyencz, egészen elragadta. Ellenben Bánkbánt »veszedelmes tendentiája miatt« rossz darabnak tartotta, sőt csodálkozott rajta, hogyan lehetett azt a nemzeti szinházban előadatni. Ah! mindinkább elkomorult előtte a politikai láthatár, mindenütt veszélyt, forradalmi irányt látott: majdnem ama spanyol marquis Allanda álláspontjára látjuk őt sülyedni, kit húsz évvel az előtt annyira megrovott a Don Carlos betiltatásaért!... Őt ugyan hazafias aggályai a forradalmi iránynak irodalmunkban, közéletünkben, társadalmunknak elharapódzása miatt, soha sem vitték annyira, hogy az ellenvéleményt elnémítani vagy épen rendőri segédlettel elfojtani iparkodott volna.

Digitized by Google

II.

De nem csak a literaturáért, hanem a zenéért s a képzőművészetekért is egyaránt lelkesült Széchenyi.

A zenében, úgy ösztönből mint elvből, egészen a sziv embere volt. Az egyszerűt kedvelte. A fülbemenő olasz melodiák elbájolták. Hogyne! mikor ifjú lelkesedése, mint akkor mindenkit, legelőször is Olaszhon bájos ege alá, s andalító virányaira csalta ki. Az ily első benyomások lelkünkből soha nem törlődnek ki.

Még Mayerbeerre is némi bizalmatlansággal tekintett: a hangszerelés virtuozitását a fantazia szegénységének volt hajlandó felróni, a mesterkélésben pedig csak a költői ihlet hiányának takargatását látta. Az akkor még csak játékáért ünnepelt Lisztnek ő is nagy tisztelője, hangversenyeinek Pesten és Pozsonyban buzgó látogatója volt; de az enthusiasmus lázrohamait mégis inkább az asszonyoknak engedte át, kik a lepattant húrokat ereklyeként ragadták magokhoz. Személye iránt, hogy is ne, a legélénkebb sympathiát érezte, sokszor meglátogatták egymást; de a zongora-király akkori alkotásaiban némi eszmeszegénységet látott. Bizonyosra vehetjük, hogy a Wagner Richárd túlterhelt lármás zenéjét az ő túlérzékeny idegzete el nem birta volna. Paganinit többi közt csak megbámulta, de nem élvezte. Egy alkalommal Faxenmachernek nevezi. (London, 1834.) Ritkán hiányzott bármely külföldi művész concertjén, sokan házánál is szívesen látott vendégek voltak. Igy Garcia, a Malibran nővére, kit testvérje Pál ajánlott hozzá, de ki aztán idegessé tette páholyának s kocsijának kelletén tul igénybevételével. Felkarolta Boscót s Döblert is, ez ügyes szemfényvesztőket; de mindenekelőtt népdalaink első érvényesítőjét, a derék Füredit. Örömmel üdvözölte Rosti kezdeményezését a ma is szép emlékben élő casinoi quartettek s bemutató ingyen előadások létrehozásában. Ebben is nemzeti csinosodásunk előmozdításának egy hathatós eszközét látta. Ő maga legjobban szerette mégis a hegedűt, a fuvolát, a czimbalmot, még a dudát is! S valamint magát a hunoktól szerette leszármaztatni, úgy nem volt kétsége az iránt is, hogy az öreg

Digitized by Google

Biharynak valamely előde ne lett volna karmester Attila udvarában.

Ha Széchenyinek a képzőművészetek iránti lelkesültségéről akarunk adatokat gyűjteni, főleg olaszországi úti naplóiban kell utána néznünk.

Egy ízben Nápolyban mulatván, épen Ferencz császár is ott volt. Egy utazó földink fölhasználva az alkalmat, sietett tisztelegni nála. A császár szokott kedélyességével így szólt hozzá: »Na, sans' mit'n Anschaun scho' fertig? Hier is doch besser als in Florencz, man wird ender fertig.« — Széchenyi, ki akkor legkevésbbé sem volt még blazirt utazó, megbotránkozott e naïvságon. A ki nehányszor utazott, s a ciceronék kikerülhetetlen fajával megismerkedett, a ki tudja, mily jól esik a fáradt touristának egy pihenő nap, a melyen nem kell semmit megbámulnia, az bizony hajlandó lesz a jó Ferencz császárnak némi részben igazat adni.

De Széchenyi nagy lelkesedéssel, s lankadatlan figyelemmel keresett föl s nézett meg mindent, a min épülnie vagy a miből valamit tanulnia lehetett. A gyüjteményeknek, a műhelyeknek, a romoknak, a katakombáknak nálánál buzgóbb látogatója alig volt.

Egy festőt (Endert) magával vitt. A festészet remekei annyira vonzották, hogy sokszor erővel szakította el magát tőlök. Olaszországban erős kisértésbe jött, hogy göröghoni utazására szánt pénzét, képekre, szobrokra költse el, s inkább lemondjon érdekes útja folytatásáról.

»Nem lehet,« — így kiált föl fájdalmas lemondással, — »nem lehet az embernek minden passiót ápolni magában: oly sokról le kell mondani!« Sejdítette, hogy ha ő ott bolondja lesz a festett vászonnak, cartonnak, bronznak és márványnak: úgy nem jut majd . . . a magyar akadémiának!

Flórenczben, a Mediciek egykori hires fészkében, az őt méltóan felkaroló Apponyi-család körében érezte, úgy látszik, leghonosabbnak magát (1818). A követ kabinetjében levő két éj[1] tájképet többi közt részletesb leírásra méltatja.[1])

[1]) Az egyik a Pantheont ábrázolta, de hibás perspektivával, a másik három apáczát, de mellettök egy virágcsokor természetellenes világításba volt helyezve.

Digitized by Google

A hires Benvenuto Cellini bronzba öntött Perseusa, melylyel a Piazza del gran Duca büszkélkedett, sem nyerte meg, mint elfogulatlan szemlélőnek, tetszését, szerfelett erős teste és görbe lábai miatt. A Canova Perseusát sem tartja e nagy művész igazi remekművének; arcza nagyon nőies, inkább egy Adonisé lehetne; különben sem merné e kedvenczét az antik szobrászat képviselőivel párvonalba állítani: okvetlen sokat vesztene azok mellett. »Egy szobrot.« — így elmélkedik, — »minden oldalról meg lehet s meg kell néznünk, a mi nem kis próbára teszi ugyan a képfaragót, de kinek különben a plastikában (domboritásban) a festő felett nagy előnye van. A festőnek a térben mindent jól ki kell számítani, sokat scorzirozni, s átalában mindig a perspectivára vigyázni. A szobrásznak csak a valót kell ábrázolni s igaznak lennie; mig a festő a képzeletre hivatkozik, s csalódást akar és tud előidézni: ez tehát a művészi alkotásban nagyobb amannál.« stb. A közönséges magánembert ennélfogva szobrászhoz, az üzlet emberét ellenben festőhez hasonlítja stb.

A választandó tárgyra nézve annyit mond, hogy valamint az életben, — örömestebb néz egy szép nőt, csinos gyermekeket s erőteljes férfiut, mint csunya aszszonyt, halvány porontyokat s férfivázat, úgy mindig nagyobb hálával fog viseltetni a festő iránt, ha a természetből szép és kellemes tárgyakat választ, s elfeledteti velünk, hogy vannak boszorkányok és torzalakok is a világon. — »Egy genie«, — mondja továbbá, gyengéd elnézéssel a művészet adeptusai iránt, — »egy genie a rendes úton nem járhat, s a közönséges emberek szük kerékvágásában nem maradhat meg, mert ő magasabb sphärákban tévelyeg, s ott van az ő rendes tartózkodási helye, a hova ha mi is képesek volnánk fölemelkedni, úgy holmi apró különczködések és szeszélyek felett nem csodálkoznánk többé, a melyek most, mikor csak alulról tekintünk fölfelé, sokszor annyira meglepnek s elidegenítenek.«

A Palazzo Pitti műkincsei közül csak a Rafael Madonnáit, — az ismeretes Della Seggiolát és az Impanatát, — aztán Ezechielt, és egy Magdolnát Peruginitől választotta volna ki magának.

Görögországba készülvén, már előre is méltó felháborodással veszi tudomásul lord Elginnek — s az biz' akkor nem az

Digitized by Google

egyedüli volt. — vandál eljárását, miszerintAthenben a Minerva és Apollo templomaiból a legszebb görög basrelief-ket. még pedig meglehetős durva kézzel, letördelteti s magával viszi, hogy azután meg lord Burghess gipszmásolatokat készíttessen rólok, s ezekkel, György herczeg nevében, az akadémiának kedveskedjék!

Ily s hasonló benyomások közt, nem hanyagolva el az utjába eső állomásokat se, »a gyönyörű országban, melyet oly nyomorult nép lakott,« — végre Rómába ér. A vatikán, mint egy álom terül fel előtte. Legjobban megragadja a Mádonna di Foligno. »Ha a festőket — úgymond — klasszifikálni akarnók, úgy bizonynyal ez a Sanzio állana legelül, s utána hosszas üres pauzák, s csak jóval utóbb jöhetnének Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Domenico, Caravaggio stb. Rubensnek roppant talentuma van, s compositiói átalában rendkivül nagyszerűek; de lusta ficzkó, semmit se dolgoz ki jól, ecsetelése borzasztó; ellenben Rafael olyan szorgalommal fest, s olyan tökéletesen, hogy nála a rajz hibátlansága, a szép compositio, a szinek pompás megválasztása s a legkisebb részletekig beható pontos kivitel mind egyesülnek, hogy őt Olaszország legnagyobb, legbevégzettebb festőjévé tegyék.«

Ezeket az ujabb műkritika is jóformán aláirhatja.

Még érdekesebb a szobrászok műtermeiben tett látogatása. Csak a fordító szerény szerepére vállalkozom: beszéljen maga a napló.

»Voltam (aug. 7-kén 1818.) Thorwaldsen műhelyében, abban, a melyben segédei és tanítványai dolgoznak, mert ő maga ritkán van itt, s házát, hol neki magának külön műhelye van, a melyben rajzol és modeliroz, csak akkor hagyja el, ha jelenléte itt szükségessé vált, hogy az ifjakat tanácsával segítse, vagy ha valamely szobor már annyira elkészült, hogy csak az utolsó simítást kivánja. Azonban sok szobor készen kimegy a műhelyből, anélkül, hogy csak hozzá is nyult volna, pedig nem ám gondatlanságból, mint az ember gyaníthatná, hanem mert ő elégnek tartja, ha a rajzot, a mely művészetben mindenkit felülmul, s az agyag formálását maga kezelte; a munka gépies részét más kezekre — még tán ügyesebbekre is — bizza.«

Digitized by Google

»Ilest jaloux de sa gloire, et se voit avec une charme, dont on ne se fait point d'idée, à peu prés à la même hauteur de Canova.« De Széchenyi őt sokkal alantabb helyezi Canovánál.

Egész gyönyörrel foglalkozik a részletekkel.

»A Triomfo d' Alessandro című domborművek, Sommariva marquis számára, rendetlenül hevertek szélylyel, egy kettő készen, legtöbb csak alig megkezdve, s csak nehány ébauchirozás alatt.« Az újabbkori műalkotás e drága gyöngye ily készületlen állapotban nem csoda, hogy hidegen hagyta utasunkat. »Úgy látszik,« folytatja különben róla, »hogy Thorwaldsen e nemben bir legtöbb jártassággal, s mulja felül valamennyit, még Canovát is, a ki viszont ily tanulmányokra nyilván kevesebb időt fordított, mert mindig sokkal nagyobb, sokkal fenségesebb feladatokkal foglalkozott. Sommariva még nincs elhatározva vajjon e pompás ékitménynyel majd a Párisban vagy a Como taván levő palotáját gazdagitsa-e?« — »Egy kisebb mellékteremben felismerem Elcho lordot és nejét, mellettök áll egy Venus, mely nem egészen kész ugyan, de componálva, mondhatom, gyönyörüen van. Elcho lord ipa akarja egyszerű lakházát e szép alakkal érdekessé tenni.«

— »Egy másik szobában áll egy Adonis, valami Opp nevű angol ur s mögötte egy Jason, a bajor herczeg számára.[1]) Mind a kettő, bármely oldalról nézve, igen szép, de még nem kész. Még egy Mars, egy ifju pásztor, és egy Psyche emelik e hely szépségét, s egynéhány basrelief, mely úgy van componálva, hogy könnyen görök antikoknak nézhetné az ember: különösen egy Centaur kiváló szépségű!«

»E hajlék egyik zugában egy ifju magyart pillantok meg, a ki Csokonait alakítgatja. Fájdalom, semmi talentuma sincs. Nem is hiszem, köztünk maradjon, hogy magyar emberből szobrász valaha válhassék ő.«

Miért? nem mondja meg. Eláruljam-e, hogy az a fiatal szobrász, a kiről itt szó van, nem más volt, mint a mi jó Ferenczynk! — Ifju nemzedék, rajtatok áll, hogy nagy hazánkfiát e tekintetben

[1]) Lásd erről *Jaquemont* érdekes czikkeit, a *Revue de deux mondes*-ban 1879. szept.

Digitized by Google

mindinkább megczáfoljátok. Különb okát Széchenyink ama kicsinylő jóslatának én abban vélem rejleni, hogy szerinte a festésznél inkább a fantázia, a szobrásznál ellenben a realismus működik: ő pedig honfitársait épen igen gazdag fantáziával, de kevés praktikus észszel megáldottaknak szokta képzelni. A czáfolatot a tehetséges szobrászoknak ujabban nálunk keletkezett egy kis légiója félig-meddig már meg is adta. Vajha politikusaink se késsenek megadni azt!

Azalatt térjünk vissza naplónkhoz.

»Thorwaldsent a németek mind egy magasságra állítják Canovával, sőt basreliefben elébe is teszik; de e tekintetben nagy illusióban ringatják magokat: a kettőt együtt még emliteni sem szabad.«

Siessünk emlékezetbe hozni, hogy Canova akkor már zenitjén volt, Thorwaldsen pedig még emelkedőben. A dánok e nagy büszkesége sokkal később csinálta a kopenhágai Mária templom diszítményeit, de Róma őt már akkor is »il patriarca del basso relievo« czímmel tisztelte meg. S melyik utazó előtt nem marad örökké feledhetlen Svajcz egyik kincse, a luczerni oroszlán! stb.

»Shadov hiressé lett a fonónője és fürdőből kilépő leánya által. Gyarló művész! Nem sokat tartok reá.« [1])

»Végre Canovához érek. Ez a csodaszerű ember egészen el van telve, csordultig eltelve azzal a bizonyos isteni nedvvel (Göttersaft!) mely a mindenséget élteti, s a természetben minden tárgyba, még egy kőbe is lelket önt. Hogy minő ajándékokat hagy ez hátra az utókorra, az nagyszerű! Szobrait látni, s azok igazsága és elegantiája által elragadtatni, az egy, s ez alól ki nem vonhatja magát senki, még az az ó-német sem, a ki oly föltett szándékkal jött ide, hogy hibát találjon. Műhelye, már t. i. máskorhoz képest most üres volt. De az itt maradott gypsminták némileg pótolják a márvány eredetit, s ily módon a telep mégis egészen be van népesítve. Bizonyos coquetteriát helyeztet abba, hogy művei jól legyenek állítva s megvilágítva, szóval hogy azokat jól s ajánló módon mutathassa be. Ő a márványból olyat tud idomí-

[1]) Később lett igazán hiressé, mint az élethű realismus képviselője a modorosság ellenében, Berlin, Stettin, Wittenberg méltán büszkék reá.

Digitized by Google

tani, a mit az ember merőben lehetetlennek hisz, míg e remekműveket nem látja; de csak aztán tanulja ám az ember megbecsülni a követ, és sajnálattal néz minden darab alabástromra vagy carrarai márványra, mely nem kerülhet Canova alakitó keze alá.«

»Noha a szobrász művészetének bizonyos korlátai vannak, s ő soha sem követheti föltétlenül eszméit, mert mindig számításába kell vonnia az anyagának súlyát, tömörségét, törékenységét: azt kell mégis hinnünk, hogy Canova soha sem jön legkisebb zavarba, mikor folyvást új szobrokat, új testidomulásokat és új csoportokat gondol ki. Könnyen teszi ő ezt, s ha ezt a nagy változatosságot magunk előtt látjuk, azt hiszszük, hogy az nem is nehéz. A nők egész lényökben mást mutatnak, mint a férfiak, olyan puhák, gyengédek, mintha egészen más kőből volnának alkotva. Leányai olyanok, hogy az embernek beléjök kell szerelmesedni. Én rajtam ez bizonynyal megtörtént volna, ha különben is nem lettem volna már egy márványhölgybe szerelmes! Melyik nagyobb őrültség: az én hideg szerelmesem nézésébe, vagy Velenczében az Albrici úr Hebejébe merülni el bámészkodva? Biz' isten, nem tudom.«

»Műveinek sora szinte végetlen. Berio Venusa Nápolyban, ama Hebe Velenczében, a két Gladiator a vaticánban, a Perseus, az alvó Venus, kit Ámor fölébreszt. Ez utóbbi az angol kormányzó herczeg tulajdona. Most mását csinálja, de nem fogja befejezhetni, testének bizonyos domboru részén egy fekete ér mutatkozik, mely észrevétlenül a kőben rejlett. Én szörnyen sajnálom, de ő kérhetetlen, s annyira fölbecsüli ama testrészt, hogy azt állítja, inkább akármi a világon legyen szürkére és feketére tarkázva, csak az ne. Oly egyszerű s oly megható, igazán csodamű! — Amott van egy hatalmas Centaur, megy Milanóba. Rossi szellemdús képe s Washington angolos képe egymásra néznek. Amaz a Muzsák társaságában élt, ez — bizony kevésbbé jó társaságban. Itt van Mária Lujza, s vele szemben F. Leopoldine, mindakettő jócskán hizelegve. Tovább menve, ismét egy Hebe-t látok, gyönyörű, szinte kéjt lehel. Vannak mégis nők, a kik szebben megtermettek, mint maga Venus, — legalább hitem szerint,

Digitized by Google

s meg is mernék esküdni reá; de olyan szép férfit, minő a belvederi Apollo, nem ismerek egyet se«!

»A Paris, az Ámor és Psyche, s végre a malmaisoni Terpsychore, mely most az orosz császáré, véghetetlenül elbájoltak, s valóban boldognak tartok minden embert, a ki Canovától bírhat egy szobrot.«

Legnagyobb szerencséjére, *eladó* e műhelyben épen semmi sem volt: üres erszénynyel nem folytathatta volna útját. Hiába tanulmányozta előre Anakreont, nem láthatta volna Athént és Korynthot!

»A Terpsichore egy másolatát megrendelte a bajor király, a ki szivesen áldoz művészi tárgyakra néhány forintot; de utóda — sokkal többet fog áldozni.« Ez volt a hires Maecenas, Lajos, kinek sikerült a kietlen Münchent német Athenné varázsolni át! »Egy Hercules a Torlonia palotát ékesíti; egy Béke Oroszországba ment; egy Napoleon Angliába; több kisebb darab Spanyolországba. Így minden vidék, minden ország Canova egy-egy teremtésével büszkélkedik.«

Megemlékezik ezen alkalommal még Camuciniről és Bartholdiról, a mely utóbbi Metternich barátságával szeretett dicsekedni stb.

Több évvel később Bécsben, az akkor virágzó Dannäckernél rendelt meg egy basrelief-t. A levél, melylyel a művész ez »adományát« megköszönte, mintául szolgálhat bármely maecenáskodó magyarnak, s azért legyen szabad azt, mintegy befejezésül, ide igtatnom. »Édes Dannäcker! Kilencz havi távollét után« — írja nov. 15. 1823. — »ide megérkezve, kimondhatatlan örömemre itt találtam Ön domborművét. Habár avatatlan vagyok, de biztosíthatom, hogy nálamnál nagyobb hévvel és szeretettel senki se karolhatja fel az Ön költői lelkének ezen alkotását. Úgy vagyok meggyőződve, hogy én csak a kőnek az árát fizettem meg, mert ahoz nem vagyok elég gazdag, hogy olyan művészt, mint Ön, megjutalmazhassak. Ha Önnek netán örömet szerez az a gondolat, hogy egy nagy tisztelőjét örök hálára kötelezte le s egy soha az életben meg nem fizethető ajándékkal lepte meg: úgy Ön iránti tartozásom némileg kevesbednék. A legőszintébb érzelem-

Digitized by Google

mel mondok Önnek köszönetet, egyuttal Bécs városa és Ausztria nevében is, s a meddig a művészet országa terjed, az Ön geniusa e kedves alkotásáért. Tiszteljen meg barátságával, s tartson meg emlékében.« stb.

A két költői lélek közül melyik van ezzel jobban megtisztelve?!

Még 1829-ben gr. Károlyival tett külföldi utazása alkalmával is Stuttgartban meglátogatta az agg művészt. Ez örömében átkarolta s megcsókolta őt.

Szinte magában értetik, hogy aki annyi érzékkel bírt a domborító művészet iránt, az nem maradhatott közömbös az építészet iránt sem. Olaszországban főleg Palladio építvényei nyerték meg tetszését. Sajátságos ironiája a sorsnak t. k. az is, hogy czenki kastélya, melyben lakott, daczára a rajta több ízben tett változtatásoknak és javításoknak, soha sem bírta egész megelégedését. Betegség esetét kivéve, ritkán is tartózkodott abban egy folytában huzamosb ideig. A parkrendezőknek egy jó tanácsot ad, melynek gyakorlatiasságáról, kik falun laktunk, sokszor meggyőződhettünk. Ha nem tudod, merre vezesd az utat, várd be, míg az emberek ösvényt törnek a pázsiton át; az ő lépteik nyoma legbiztosabban meg fogja jelölni neked a legczélszerűbb út irányát.

A huszas évek alatt az országot több irányban bejárván, sokszor türelmét veszti, hogy az embereknek nálunk a »comfortról még legkisebb fogalmuk« sincsen, még olyan uri háznál is p. o., minő a Somssich Pongráczé, a grófi ág alapitójáé volt! A jobb állapotok utáni epesztő szomjánál fogva, sok helyen, a hol pedig tartottak valamit magukról, ő csak »Abderát és abderitákat« lát.

Hogy Budapest, — akkor még csak Buda és Pest, — szépítése, egy művelt főváros rangjára emelése, óhajtásainak, gondoskodásának, fáradozásainak egyik legfőbb tárgyát képezte, azt ki nem tudja. Hálátlanság lenne valaha elfelednünk. S ki hinné, hogy egész küzdelembe, a tolakodásig menő nagy utánajárásba került, hogy az akkor fenállott u. n. Szépítési bizottságba, — a

Digitized by Google

mai közmunka-tanács ama mesquin elődébe, — bevétessék. Úgy látszék, mintha a főherczeg nádor ellene volna. Közéletünk eme Nestorához való viszonya különben is a legérdekesbek közé tartozik. Kezdetben idegenkedéssel, sőt bizalmatlansággal viseltettek egymás iránt. Hogyne! ez a fiatal mágnás, a ki huszárdolmányán keresztül engedte hatolni a felvilágosodás első sugarait, a ki tele volt exaltatióval, angol és amerikai eszmékkel, s a legveszélyesb újításoknak kész volt szószólójává szegődni, — az valamint a bécsi udvarnál, úgy a budavári fiók-udvarnál is nem lehetett valami szivesen látott vendég; s jegyezzük meg, hogy ő minden mellőztetést nagyon zokon vett. Ő meg viszont, minden szabadelvűségnek s alkotmányos haladásnak született ellenségét látta a nádorban, s annak fejbólintó környezetében. A hires 1825-ki országgyülésen a főherczegnek e szónoki fogása: Etiam ego ex sangvine Arpadiano — könyekig meghatott több jelenvoltakat. »Nagy szó ez«, — mondá egy öreg úr zokogva, — »gerjeszti az ember szivét.« Széchenyi pedig gúnynyal vegyes felindulás közt írja naplójába: »Hogy olyan vérnek ily erekben kell hüledeznie, s még csak haragra sem lobbantja az embereket!«

Később, amint a kormány is, legalább a külső legalitás szempontjából, helyesebb irányt vett, az anyagi haladás elébe pedig megszünt gátakat vetni: az a nagy bizalmatlanság a nádor és nagy hazánkfia közt mindinkább elenyészett, s egyik a másika bölcs felhasználásának adott helyet. Ez az út végre egymás kölcsönös megbecsülésére, s majd igazi tiszteletre, barátságra vezetett. Egy húsz évvel később egészen másnemű megjegyzéseket olvasunk Széchenyi naplóiban is. Az 1843/4-ki országgyülés alatt a mágnási ellenzék egy-két ifjabb tagjának sehogy sem tetszett az, hogy a nádor egy bizonyos órában rendesen nehány kanál meleg levest szokott enni, s e miatt vagy ott hagyta az ülést, vagy fel is oszlatta azt. »Minek neki az a leves«, kérdék zsörtölődve. »Hát csak azért«, felelt Széchenyi csitítva, — »mert vagy negyven évvel öregebb akármelyőtöknél.«

Amíg ez a barátság megérlelődött, bizony elég boszuságot is szerezgettek egymásnak. Voltak, — s ma már nincsenek? — hirhordók, kik szorgalmasan hintegették köztük az apró plety-

Digitized by Google

kák konkolyát. Széchenyit ette a méreg, hogy a nádor a legszebb fákat a városligetben kivágatta, s hogy majdnem közönyösen veszi az ő hallatlan erőfeszítését egy sétatérnek, — hol? az Ujépület tövében — leendő létrehozásában. Majd a Casinót becsmérelte az öreg úr, egyszerűen egy ronda dohányzó-klubnak nézve azt, stb.

Mi könnyelmű utódok, a kik derék elődeinktől oly sokat ingyen kaptunk, — nemde csak azon csodálkozunk, hogy, ha köz-sétatér, hát miért kelle oly keserves adakozások útján létrejönnie, de még inkább azon, hogy miért nem tették mindjárt oda, a hol most van, az Erzsébettérre, hanem amoda isten háta mögé, őgyelgő közkatonák és pesztonkák számára?! Más idők voltak azok. Ez a hely vásártérnek kellett; amaz pedig — senkinek sem kellett: nyilt tér a hazafiság naiv buzgólkodása számára.

Ha a nádorral lassan ment is a dolog, de a nádor fenséges nejének: Mária Dorottya főherczegnőnek osztatlan kegyeivel dicsekheték. A hányszor jött, mindig szivesen látta, csókra nyujtá neki kezét, megmutatta benső lakosztályait, bibliát is ajándékozott neki, megjelölve szorgosan mindazon helyeket, melyeket különösebben szivére akart kötni.

De volt a herczegasszonynak egy gyönyörű kis leánya, Mária Henrietta (sz. 1836.) E szép gyermekbe Széchenyi oly szerelmes lett, hogy látása mindig a legrózsásabb kedélybe hozta. Nejét, Crescenceot, mikor áldott állapotban volt, oda vitte, hogy jól megnézze s úgy elteljék vele, hogy születendő gyermekök majd reá üthessen. E harmadik gyermekök csakugyan leány lett, de korán meghalt, mielőtt szülőinek benne helyeztetett reményeit teljesíthette volna. A góthai almanachba sem jutott belé; élő eszményképe ellenben úgy fordul elő ott, — s ismerjük és tiszteljük közelebbről is, — mint a belgák királynéja.

* * *

Ime előttünk áll Széchenyi: minden izében költő!

Mint a legmagasb körökben forgó világfi, mint galant udvarló, mint figyelmes utazó, mint politikai agitátor, szónok és

Digitized by Google

publicista, végre még mint családapa is — soha sem tagadja meg magát.

Költőnek mondom, holott csak aesthetikai műveltségét akartam feltüntetni; de előttem aesthetikus, költői ér nélkül, mindig borzasztó volt! Széchenyinél aesthetika és poézis egymást emelik, kiegészítik.

Avagy mi okozta volna. hogy politikai röpiratai, ephemer tartalmuk daczára is, oly mély, oly tartós benyomást tettek nálunk? A stil ama sajátságain felül, miket már említettem, — eltekintve a hatalmas egyéniség nagy tekintélyétől is, — a költői exaltatio ama vörös fonala az, mely sorain akkor is, mikor azok népszerűtlenek voltak, tisztán felismerhetőleg végig huzódott, s az exaltatióra mindig hajlandó magyarnak szivhúrjait hozta rezgésbe. Ezért szerette a mottókat és idézeteket, s főleg hazai költőinkből. Virág, Berzsenyi, Kisfaludy, Vörösmarty váltakoznak velök szárnyaló képzeletében. S mikor a Kossuth elleni velőtrázó polemiáiban a budai hegyekben állítandó magyar Valhallát indítványozza, hogy: »legyen vérünk jobb része, ha buknunk kell, halálban legalább egyesülve«, — nem írja-e egyikét ama szép évtized legszebb hazafias költeményeinek?!

Ez a költői lelkesedés, melyet ő egy helyütt, franczia szólamot használva »coup de'hache hache«-nak nevez, s fajtánk egyik kiváló, minden jót igérő jellemvonásának tart, kezdettől végig, fel és alá, híven kiséri őt, és soha el nem hagyja. Ez melegíti, midőn első emlékezetes föllléptekor, rég táplált óhajtását teljesítve, egy egész évi jövedelmét a haza oltárára teszi le. Tudni kell, hogy jóval korábban, egy ismerőse előtt úgy nyilatkozott, miként ha megérhetné azt, hogy egy álló hid köti össze Pestet Budával, szivesen feláldozná e czélra egy évi jövedelmét. Ez a »coup de'hache«!

Ez lüktet ereiben, midőn kenetes, bár legkevésbbé sem szabályos szónoklataival hallgatóit elragadja; ez vezérli a tollat, melylyel a magyar publicistai irodalomnak első alapítója lesz; ez láttatja vele »kéjálomban« »vérünk jövendő felemelkedését«, ez rabolja el később álmait s minden nyugalmát; ez viszi »egy füstbe ment élet« romjain, a döblingi őrültek házába; ez adja végre ke-

Digitized by Google

zébe az öngyilkos fegyvert, mely a szenvedések tüzében megtisztult lelkét égbe szólítja.

Kik mély meghatottsággal álltuk körül, ha csak gondolatban is, e Nagyunk ravatalát, némi vigaszt találhatunk s egygyel több büszkeséget azon tudatban, melyet megerősíteni volt e soraim czélja, hogy a »legnagyobb magyar« egyuttal az átalános emberi s európai műveltségnek nemcsak magaslatán állott, hanem azt, ihleténél, eredetiségénél, érzülete és észjárása sajátságos lendületénél fogva olykor még túl is szárnyalta.

Ha megérhette volna aesthetikai művelődésünk s igényeinknek, mit ő nemzeti csinosodásunknak szeretett nevezni, oly sokat igérő legujabb föllendülését!

Egyszer 1829-ben, Wenckheiméknél, a jelenvoltak nagy hüledezésére, ugy nyilatkozott, hogy minekünk az afélékre még gondolni sem szabad, mig oly sok más fontosabb dolognak p. o. csak egy *örültek házának* is, stb. stb. hijával vagyunk!

Digitized by Google

A nök.

I.

Voltak, kik e fejezetnek gyüjteményünkből kihagyatását ohajtották. Nem osztozhatom nézetökben. Szerintem kimustrálni ezt annyi volna, mint Széchenyi élet- és jellemrajzából épen azt a »veres fonalat« tépni ki, mely minden mozzanatán végighuzódva, egyedül teszi őt megérthetővé, egyedül teheti őt, minden emberi gyarlóságai daczára is, igazán kedvessé előttünk.

Az ujabban föléledt mémoire-irodalom e korszakában sokat megtudunk, mit a félénk discretio azelőtt a történelmi igazságnak, sőt nem ritkán az igazi erkölcsi reputatiónak is rovására rejtve tartogatott.

Gróf Széchenyi István a nemben is páratlan, megbecsülhetetlen örökséget hagyott reánk naplóiban.

Fölhasználhatjuk azt a nélkül, hogy a kissé ledér franczia »Cherchez la femme« mondásnak hódolnánk. Tétova nélkül használhatjuk föl, ha eszünkbe juttatjuk a boldogultnak egyik végrendeltében kifejezett amaz óhajtását, hogy szive, minden emberi érzés e jelképi kifejezője, mellüregéből kivétetvén, borszeszben üveg edényben tartassék és közszemlére kitétessék, miszerint annak legtitkosabb lüktetéseit is, többnyire a haza sorsa feletti kinos görcsökbe zsugorodásait, mindenki megláthassa.

Bizonnyal keveset tudna nekünk mondani egy spiritusban uszó húsdarab; de annál többet beszélnek az élő kéznek ez előttünk fekvő följegyzései, melyekhez őszinteségben hozzá foghatót semmiféle hirességek confessiói fel nem mutathatnak.

Ne nyomjuk el azokat. Ne fosszuk meg magunkat az azokból vonható sokoldalu tanulságtól.

Digitized by Google

Ha rejtély marad valami, hagyjuk rejtélynek. Kell valami azoknak is, a kik utánunk jönnek.[1]) Legyen meg az öröme, új fölfedezésein, a lélekbúvárnak; legyen meg diadala a ragyogó írónak.

A lélekbúvár nem egyhamar fog eltelni a sokoldalú s mégis oly mély egyéniséggel; a szellemes író nem fogyhat ki az anyagból, mely a közönség érdeklődését, tapsait irányozhatja feléje.

Csak azokat távolítsuk el, egy horatiusi »Odi profanum vulgus et arceo«-val, a kik a czím után indúlva, melyet e tanúlmányunkban adunk, s őszinteségünknél fogva is, melyet átalában kötelességünkké tettünk, valami csipős, csiklandós dolgokra, afféle »chronique scandaleuse« kitépett lapjaira tartanak számot.

Előre megmondom: ilyennel nem szolgálhatunk.

A mi lesz, arra egy igazi ínyencz, de még egy kezdő is orrfintorítva fogja mondani, hogy nem érdemelte meg a fáradságot.

Kevés embernek szerzett Ámor isten annyi keservet, s fizettette meg vele oly busásan a »könybefúlt gyönyört!« Tépelődésre s önkínzásra hajló természete minden téren talált elég tápot, de sehol annyit, mint a szerelem rózsatövises útain, melyek őt majd mindig egy-egy zsákutczába vezették, s csakis hosszú évekig tartott megpróbáltatások után engedték eljutni a viszonzott szerelem, a családi boldogság csendes révébe.

Végig figyelemmel kísérve hányattatásait, lehetetlen lesz meleg részvétünket megtagadni tőle, önmagunktól pedig azt a gyönyört, melyet egy szép lélek fejlődésének, tévedéseinek vezeklésének, folytonos és erős küzdelmek közt a tökély mind magasb fokára fölvergődésének szemlélete nyújt.

Tragikai háttere van ennek is, mint hazafiságának s politikai szereplésének. Egy sötét pont a láthatáron, melyet avatatlan szemek nem látnak, de a mely boldog pillanatokban is ott van, s újra meg újra föltünik előtte, hogy elkeserítse diadalait, megrabolja álmait, mardosó kígyókkal népesítse be sötét szívét, s végre az őrület éjét borítsa arra, kinek elmevilága egy nemzedéket vezérelt.

[1]) Bővebb részleteket lásd: Budapesti Szemle. XXII. kötet. 1880.

Digitized by Google

A közéletben, mint egy árnyék kíséri őt a rögeszme, hogy Magyarországnak veszni kell, s hogy vesztét épen ő fogja előidézni, a ki új életre akarja kelteni. A magánéletben ... ne lett volna egy ily árnyék? ily rögeszme? Fájdalom! a kezünk alatt fekvő — nagyon is őszinte följegyzések — nem hagynak kétséget ez iránt. Egy drága lénynek, kiért életét odaadta volna, de kit szeretni vétek vala, ő okozta kora halálát. Igaz-e? Ne kérdezzük; sőt kétkedjünk bátran benne: de hogy az, a kit ily árnyék, ily rögeszme kísér, boldog nem lehet, az iránt egy lélekbúvárnak, egy komoly embernek sem lehet többé kétsége.

Könnyű azoknak beszélni, a kik hasonló lelki gyötrelmeket soha sem éreztek, könnyű, leszállva a hétköznapiasság legalsó fokáig, ismételni ama közhelyet, hogy az a szerencsétlen délibábok hőse nem is bolondúlt meg, hanem mindig bolond volt, de csak Isten tudja, mit és miért mér egyes emberre, a mitől roskadoznia kell!

Az első sor, mivel szemünk találkozik, már egy ily lélektani rejtélynek kulcsát adja kezünkbe.

»Aug. 9-dike (1814) életem egyik legnevezetesebb napja. Első lépés a boldogtalanság felé: — — alapja későbbi kétségbecsésemnek.«

Mit jelentenek e sorok? nem értjük. Egy huszonhárom éves ifjunak aránylag későn serdülő korában többféle ily, előtte legalább emlékezetes, eseményt képzelhetünk. Lehet, hogy tévedek, midőn ez első ballépést épen a szerelem rovatába sorolom, holott annyi más alkalom is kinálkozik valamely félrelépésre, s későbbi megbánásra: egy világos, a fekete pontot megjelöltük, fellegeket, vészt jósolhatunk.

Fordítsunk. Íme. »November 3-án (ugyanazon évben) oly valami történt velem, a minek reám nézve minden esetre szomorú következményei lesznek; sőt meglehet, hogy épen azért lövöm egyszer még főbe magamat.«

Olyan ez a két hely, mint virágbokrok közt lappangó egy-egy kurta kigyó. Előtte és utána vidám, sőt dévaj sorok olvashatók, többnyire tréfás adomák az udvari s előkelő élet köréből.

Digitized by Google

Többek közt egy naiv vonás sógornőjéről is, Carolinról. Ez valamely estélyen az éhezve hozzá közeledő Clammot kompottal kínálta meg, s midőn más oldalról egy ifjú adjutáns tréfából azt súgta fülébe, hogy az orosz czár ki nem állhatja ám, ha valamely katonatiszt kompotot eszik, ezt a kényes ügyet rögtön egyenesen ő felsége elébe vitte, s hangos interpellatiójával szinte zavarba hozta a galant uralkodót, ki persze az egészről mitsem tudott. Stb. eff.

Fordítsunk, mindjárt komolyabb hangulatra akadunk.

»Többféle okaim vannak,« így ír csak néhány nappal később, »s ezek emléke bár mindig szent, de egyuttal rémületes lesz előttem, hogy innét elutazzam Olaszországba, vagy akárhová. — — Évek óta készültem ez útra, mely sebeimet behegesztendő, egykori kedvemet visszaadandó, s ah édes Isten! lelkiismeretemet megnyugtatandó volt. Testvérem Pál el akart kísérni, s már minden előkészület meg volt téve, hogy együtt éljünk, együtt utazgassunk, együtt haljunk meg. Reám nézve ez nagyon kívánatos volt, s boldognak érezem magamat, hogy ily útitársam lehet, a ki nemcsak legközelebbi vérrokonom, de legjobb barátom, kivel együtt nőttem föl, ki — mindenem a világon. Bármily fájdalmasan esett is nekem a búcsúzás, el voltam reá egészen készülve. Istenemre, annyira nem vesztettem el egy perczig is eszemet, hogy tetteimnek, kezdeményezésemnek minden következményét, utolsó hajszálig, világosan ne láttam volna magam előtt. Legtöbbet tett pedig megnyugtatásomra épen az, hogy bátyám is velem jön. E biztos tudatban bécsi tartózkodásom utolsó napjait, bár nagyon boldogtalan valék, gond nélkül töltöttem el. S íme, bátyám egyszerre megbetegszik, nem jöhet, s én november 30-ka éjjelén (1814) a legborzasztóbb kedélyállapotban magam hagyom el Bécset. Sokat szenvedtem ez útamban«! stb.

Kedélye mindamellett friss úti benyomások alatt csakhamar földerül, kivált mikor Olaszország bájos ege alatt, s jó országútain találja magát. Szórakoztatja magával vitt ostoba inasa is, kinek néha a legjobb ötletei vannak. Tarvis kopár, hegyes táján például a nőket oly rútaknak találja, mintha mindegyikök egy-egy szikla ormáról szakadt volna le. stb.

Digitized by Google

Nápolyban akkor Murat uralkodott, »ce magnifique lazzaroni,« mint az angolok nevezgették, s udvart tartott, mely némi nevetségesség bélyegétől soha sem szabadúlhatott. A királyné ellenben, a ki egy keringőt tánczolt vele, nyomban megvesztegette, mert míg a többi hölgyekre megvető élczeket szór, ebbe a nőbe már »szerelmes tudna lenni.«

De ő reá azalatt egy angol lady vetett szemet, a ki versenyt tanúlt vele olaszúl, s egy használható nyelvmestert is küldött neki. Ennek viszont volt otthon egy csinos felesége, kit kellemetlenűl szokott érinteni, ha férje, rendes órái mulasztásával, váratlanúl lepte meg jól őrzött házi tűzhelyénél.

Wertherünk, kinek oly nagy oka volt Bécset elhagyni, ime a legjobb úton van szívsebe gyógyulásához. Nemcsak a nápolyi udvar különösségeit kíséri sas-szemmel, nemcsak a titkos rendőrséget ülteti föl egy költött levéllel, melyben az itt látottakat a legkedvezőbb világitásba helyezi, s mely levele, ügyesen az illetőknek kezébe játszva, tökéletesen helyrehozza egy első igazi levele rossz benyomását; megfigyel ő e mellett mindent, mi egy gondolkozó utast érdekelhet, s gyűjt tapasztalatokat, melyeket később, reformátori pályáján, használhatni fog.

S ily tanúlmányok közt hogyne venné észre a női szépség és szépség, szellem és szellem közötti különbséget.

»Lehet-e szebb valaki« — kérdi egyszerre — »mint ez a kis A.... s? Egész nap egy kis bábuval játszik. Ha megszólítom, nagy zavarba jő, s bárgyú dolgokat beszél. Én afféle bolondságokat mondok neki, minőket egy 16 éves nőnek mondani szokás (?) Hogy szeretek ablakai alatt járkálni, miszerint őt megláthassam, hogy beállok M.-nél, a ki vele egy házban lakik, titkárnak, csak hogy mindig láthassam, mikor a galambjait eteti, s hogy ugyanczen oknál fogva keresem amaz úr titkárjának is a barátságát stb., mindezekre meghàtottan csak azt felelte: vous êtebien bon. Később másoktól kérdezte, hogyan kell a nevemet kimondani.« E kimondhatatlan név alatt aztán levelkék is menek a kis ártatlanhoz, melyek nála látszóan jó fogadtatásban részesültek. de vajon válaszra is érdemesíttettek-e? az nem tűnik ki. Pedig ama lady

Digitized by Google

tüzes és majd kihívó, majd szemrehányó levelkéi meg vannak uti jegyzetei közt örökítve, sőt némi gondot is szereztek a szívtelenségében megátalkodott huszárkapitánynak. Tegyük fel, hogy angol nőnek is csunyácska lehetett. Azt tehát magára hagyá, a kis Hortensiának ellenben — mert A—s hgnőt így hívták, — nem hagyott békét, míg nagy pirulások közt ki nem vette belőle a titkot, hogy férjét bizony nem szereti. Vous ne connaissez pas l'amour! n'avez-vous jamais aimé? faggatja tovább. Ez a legbájolóbb havasi hajnalpírral arczán, igenli, hogy szereti — szülőit. »Oh Amor!« kiált föl erre elragadtatva, »meg akarod szegényt kímélni, hogy később majd annál kegyetlenebbül megkinozhasd?!« »Olyan fiatal«, teszi hozzá később, »s olyan gyermek, hogy szerelemről nem is fogok többé szólani neki; úgy hiszem, csak megriasztanám vele.« Az udvari bálban azért mégis folyvást udvarol neki, nagy kitüntetésnek veszi, hogy — bár ártatlanságában — a csákója tollát kis kezével érinteni kegyeskedett, s elég malitiája van arra is, hogy férjének mindig sokkal mélyebb bókokat hány, mint magának a királynak.

Jó, hogy aztán elment egy időre Milánóba.

Mi lett a vége?

A kis Hortensia férje, szerencsére, tisztában volt önmagával az iránt, hogy ő nem tartozik a szeretetre méltó férjek közé, s így csakis véletlenül történhetett az, a mi történt. Széchenyi t. i. csakhamar visszafordúlt Nápolyba. Este felé érkezett, s épen mikor a színházból mentek ki. Megpillantva választottját, odasiet s nyájasan kezd beszélgetni vele; de férje, erre mitse hajtva, karon fogja, beűlteti hintójába, s udvarlója orra előtt becsapva az üveg ajtót, haza hajtat vele. Látták pedig ezt mások is. Fölforrott a mi huszártisztünkben — hogyne! — a méreg, bezúzta volna még azt az ablakot is. Majd prima furia, egy kihívó levelet ír, melyet a véletlenül oda jött d'Aspre diktálása után, egy még gorombábbal cserél föl, csak a fegyver közt engedve választást a sértőnek, ki miatt szándéklott végleges eltuazását is ez egyszer elhalasztja. Várva a választ, zavargó epéjén egy hánytatóval könynyít; többi idejét Thidolf, de Rothelin, s de la Bruyère kedvencz íróival öli el. Vele volt Batthyány Baptiste. Jókor reggel az ab-

Digitized by Google

lakon át meglátják a kihívott férjet. Maga jön! Bizonynyal kardot, pisztolyt hoz magával. »Összeszedem magamat« — folytatjuk saját szavaival — »hogy kellő komolysággal fogadhassam. A duca a mint gyanítám, előbb Batthyány szobájába nyit be, ünnepi öltözetben s néhány perczig mintegy várakozva a beléphetési engedélyre. B., a ki ily esetekben f— gyerek, igen jól vitte szerepét. Erősen megnézte félszemmel, s halál és végitélet volt tekintetében. A duca remegett mint egy faág, s váltig erősítve, hogy már régi jó ismerősök, erővel magához ölelgeté, s félelmében annyi badarságot beszélt össze-vissza, hogy gyilkos fegyverről többé már szó sem lehetett, s én elérkezettnek véltem a pillanatot, bomlásnak indúlt ellenségemre komoly magamtartása egész súlyával rárohanni. Ő megragadá két kezével a fejemet, — ördögi ereje van; — vagy tizszer egymásután megcsókolt, s annyit fecsegett megint össze-vissza, hogy végre is föl kelle kaczagnom. A párbajból, természetesen, semmi se lett. Magam se bántam, mert ily ügyet kevesebb komolysággal soha életemben nem tárgyaltam. Számos bókjai közt még olyat is mondott, hogy soha sem látott szebb hadcsapatokat a mieinknél. Ilyet állítani nyilván csak a leghalálosabb veszedelemben lehet« stb.

Huszárkapitányunk természetesen lovagias kötelességének ismerte, a baráti látogatást viszonozni, különös súlyt fektetve arra, hogy a duchezzánál is óhajt tisztelegni. Ez a látogatás azonban csakugyan búcsúzó volt. Az unalmas hármast, mert a férj nem akart tágítani neje oldala mellől, úgy sikerült megszakítania, hogy egy Milanóban lakó, vele különben rég meghasonlott testvérjéhez íratott meg vele egy korábban igért levelet, mi alatt pár perczre egyedül maradhatott a nővel, kit aztán, még egy rövid tréfás páholylátogatáson kívül, úgy látszik, soha többé nem látott az életben. Jobb is!

Elhitette azonban magával, hogy ha nevetik is Nápolyban, ő komolyan szereti azt a kis ártatlant, a ki — ismerjük el hálásan, — egy kis balzsamot mindenesetre csepegtetett fájó szívébe.

A könyv maga, melyből e kissé ledér epizódot kiírtuk, az adomák könyvének volna nevezhető. Egész tartalma s hangulata

Digitized by Google

a mellett tesz tanúságot, hogy írója még csak játszik az érzelmekkel, s a szívsebekkel.

Ily boldog fölszínen úszásra mutat egy meglehetős hosszú német költemény is, az ephesusi gyászoló özvegy ismeretes meséjéről, a mit többek közt Voltaire is földolgozott. Ezt ő méltónak tartotta teljes szövegében lemásolni. Így kezdődik:

Es war einmal zu Ephesus
Ein Mänchen und ein Weibchen,
Sie lebten unter Scherz'und Kuss
So zärtlich wie zwei Täubchen.

Tartalma pedig abból áll, hogy a férjecske egyszer kiment és halva jött haza. Síró özvegyét eljő vigasztalni egy katona, a kinek azonban egy akasztott embert kell vala őriznie. De a míg az asszonyt vigasztalja, lelopják az akasztottat. Halál a büntetése a kötelességmulasztónak, ha a jó özvegy meg nem menti olykép, hogy hamarjában siratott férje holttestét akasztják föl amaz elveszett helyébe. Ez az eset Propertius idejében történt, s a költő így végzi:

Ah, selten ist zu unsrer Zeit,
Das Beispiel gleicher Zärtlichkeit,
Und gleicher Seelenstärke!

Nem sokára már Bécsben Lajos bátyjának azt magyarázgatja, hogy az ember egészen boldoggá, elégedetté teheti maga magát csupán csak idejének okos beosztásával. Úgy olvasta egy angol könyvben, hogy Cato a censor csak három dolgot bánt meg életében, úgy mint: 1-ször hogy egy titkot közölt a feleségével 2-szor hogy tengeren útazott, mikor szárazon is mehetett volna 3-szor hogy egy egész nap semmit sem tett.

Valamely tudákos ismerősnőjét pedig e mottóval boszantja meg:

Sans esprit femme belle et bonne
Vaut mieux que femme belesprit.

Egyébiránt nyugtalansága tovább hajtja, Párisba, majd Londonba, hol mistress Wood házánál keres vigasztalást, s gyakorolja az angol nyelvet. Otthonos lesz a legelőkelőbb körökben

Digitized by Google

a Prince Regent udvarán, ki ugy megkedveli, hogy el sem akarja bocsátani; de otthonos a közép és alsóbb rendűek között is, kiktől tanúlhat valamit. Lady Melbornél megismerkedik a kissé hóbortos Lamm Caroline ladyvel, kinek félig szórakozottan, azt a vallomást teszi, hogy a Caroline név nagyon végzetes reá nézve s hogy hasztalan erőlködik azt kitörölni emlékezetéből, mire amaz mintegy szavánál fogja, hogy tehát akkor őt sem fogja, mint a ki szint' ezt a nevet viseli, többé elfelejteni. Széchenyinek minden további élcz torkán akadt. Ama delnő azon este a Drury Lane színházban újra fölvette a társalgás fonalát. Épen egy bakot lőtt volt Széchenyi, ismét szórakozásból. Tudniillik valamely ladynek a lábáról levén szó, azt a megjgyzést találta tenni, hogy az elég piczi »pour une anglaise«, mire mindnyájan összenéztek, midőn aztán Caroline közbeszólva, rögtön más tárgyra terelte át a beszélgetést. Azt igényelve magának, hogy ő egy pillanat alatt meg tudja ítélni mindenkinek a jellemét, Széchenyit a következő prognosticonnal lepte meg: »Önnek nincsenek elvei, igen könnyelmű, szíve kitűnő, szellemes, jócskán olvasott, de élettapasztalása csekély; van tehetsége az embereket mulattatni, s mindent, a mit mond, tetszetős színbe öltöztetni, de nem fog soha egyhez erősen ragaszkodni: mert a szerelem ugyan állandó önben, de a tárgyát ön igen sokszor változtatja!«

Futólagos jegyzeteiből ez időben annyi kivehető, hogy a ladynek volt némi oka emberismeretére oly büszkének lenni. Egy grófnő többek közt észreveszi, hogy Széchenyi, ha vele egyedűl van, édes grófnőnek, ha pedig férje is ott van, nagyságos grófnőnek szólítja; másik szó szerint fogadja bókjait, melyek csak amolyan szóvirágok; harmadik, negyedik oly helyzetbe hozza mintha egy sárkánykígyónak csókot igért volna, s ez komolyan szavánál fogná. »Mennyire elvakít bennünket a hiúság« — így vonja ki élményeiből a tanúságot — »hogy soha se láthatjuk olyannak magunkat, a minő vagyunk!«

Megrakodva mindenféle tapasztalásokkal, evez vissza a csatornán. Erős hullámzást kelle kiállania. Elfeküvék, s »Istenre gondolt és egy nőre, kit *talán* boldogtalanná tett, s kinek emléke leginkább nyomja lelkiismeretét!«

Digitized by Google

Jan. 2-án 1816. már ismét Bécsben van.

Miután kedves szülőit ép erőben, egészségben viszontlátta, s az együttlét örömeit nyílt szívvel élvezte, 1817. május 18-án, ott hagyja Czenket, Grätz felé megy ujra Olaszországba.

Hogy a szerelem nyugtalansága üzte, az világos; de hogy távolító vagy vonzó ereje játszott-e vele inkább? az iránt naplója, — tán a kivágott és kitörölt helyek miatt, némi tétovába visz. Ime egy, az előbbieknél komolyabbnak látszó epizód.

A veronai országúton üresen visszatérő postalovakat lát. Ez szivébe szúr s arczát pírral vonja be: egy angyal közellétét sejti meg. Az ő, »a kitől bár örökre elszakítva kell élnie, de a kinek képe, mint egy szép álom jelen meg élte borján!« Dobogó szívvel hajtat utána, a vár kapunál reszketve kérdi, ki ment be előtte, s midőn nevét hallja, megdöbben, egy magasb hatalom befolyását érzi, hisz már-szíve megsúgta előre, hogy ő az, holott mitsem tudott róla, hogy erre jár. A fogadóba érve, azonnal megpillantja a komornáját, majd a férjét . . ., s végre őt magát, a ki könnyedén, kecsesen lejt elébe. Szebb volt mint valaha, s látása egy haldoklónak végóráját megédesíthette volna. »Ah, mi lesz belőlem!« — így kiált föl — »mentől többször látom, annál borzasztóbb lesz helyzetem, még utóbb megőrülök. — Külseje is már oly bájoló, hogy itt magállapodhatunk, s nem kell e csodálatos nőnek még a lelkébe is bepillantanunk, miként nyomorunk teljessé legyen« stb.

Szerencsére ez a nő egy ártatlan angyal, a ki nem a földön, hanem a fellegekben jár. Naplójában ily sorok vannak, melyeket platonikus imádója hamarjában kiírogat:

»Ach, sich sehnen, sich so ansehen, mit jedem Blicke aus dem Herzen gegenüber reiche Wonne schöpfen, — nein, gewiss, im Himmel spricht man nicht!«

»Fast möchte ich glauben, wahre Liebe sei kein Gefühl für diese Welt, — Sei nur für Engel geschaffen, die nichts anderes zu thun, zu denken, und zu empfinden haben. Wenn in des Menschen enger Brust die Liebe entglüht, wo soll er noch Raum hernehmen für diese Dinge ausser ihr?«

»Der Blumenduft ist also keine Ausdünstung; ich möchte ihn Liebe nennen.«

Digitized by Google

»S— croyoit que des êtres qui s'étaient bien aimés ici bas, se confondoient après leur mort, et ne formoient ensemble qu'un ange.

Ez az S—, kinek amaz idézetre méltó szép ötlete volt, a férfi- és nőnemnek egy angyal alakjában összeolvadásáról, lehetett maga a leirója, akár családi, akár keresztnevével jelölve, mert mágnási körökben többnyire Stefferlnek hívták; de lehetett más valaki is, mert tüstént látni fogjuk, hogy az S. névbetű mily nagy szerepet játszik szerelmi történeteinkben.

Nehezebb kérdés, hogy ki volt az angyali nő, kinek jelzésére ezúttal a G. betű használtatik?

Majd megtudjuk!

Íme előbb egy hozzá, vagy utána írt levél.

»Bocsásson meg, hogy önhöz e pár sort intézni merészkedem. Nem bírhatnám el azt a fájdalmat, hogy akár véletlen, akár más körülmények, vagy a huzamosb ideig tartó távollét s szórakozás, melyek oly könnyen feledtetnek velünk mindent, az ön emlékéből is kitöröljenek engem. Ez ad nekem némi jogot arra, hogy magamat emlékezetébe hozzam, s önt néhány pillanatig, a melyet esdve kérek, személyemmel foglalkoztassam. Hogy mily űr támadott lelkemben, mily czéltalannak tűnt föl életem, s egész lételem csak egy nehéz álomnak látszott, a mióta önt többé nem láthattam, midőn sorsom engem visszahúzódni kényszerített, azt most mégis csak el fogja hinni, miután szerelmemet többé kétségbe nem vonhatja. Bár soha sem bizonyítgatám önnek, menynyire szerettem, s tartottam boldogságomnak az ön megelégedését, s kerestem mindazt a földi üdvösséget, mely iránt az életben még fogékony vagyok, csak abban az áldozatban, a melyet önnek hozok s azon szeretetben, a melyet ön iránt érzek. Ha még ezt is elveszik tőlem, ha nem lebeghetném önt körül álmaimban, s nem szerethetném önt ifjú szívem egész hevével s őszinteségével, úgy vegyék el mindjárt életemet is. Így pedig még annyi boldogság, annyi öröm marad számomra, hogy panaszra kevés okom van. Megelégszem, ha azt gondolhatom, hogy néha ön lelki szemei előtt megjelenek, s ön egy bánkódótól nem vonja meg a visszaemlékezés vígaszát. Mint tavasz fuvalma leng az körűlöttem s

Digitized by Google

túláradó kéjjel tölti be szívemet. Így édessé válik fájdalmam, s becsessé előttem az élet, csak arra kérem, hogy egy kis jósággal legyen irántam, többet nem kívánok, hisz jól tudom, hogy ön szerelmére, szerencsétlen én, soha az életben méltó nem lehetek, azt a mennyek üdvét, angyalok boldogságát soha el nem érhetem; sokkal cseklyebbnek, sokkal rosszabbnak érzem magam, semhogy olyanról mernék álmadozni. A legboldogabb embernek tartom magam, ha csak ruhája szegélyét érinthetem. Itt e földön egy hitves legőszintébb szeretete soha sem kárpótolhatna önnek csak egyetlen kedves pillantásáért. — Ne tartson tőlem semmit, számot vetettem már magammal s ezutáni életemmel, s feledje el azt, a mi elmúlt. Ne féljen többé föllobbanásaimtól. Nincs életemnek már egyéb föladata, mint önre visszaemlékezni, s ön boldogságára gondolni, melyhez tán az is hozzátartozik, hogy nekem ne legyen helyem szívében! Zárjon ki tehát onnét is, ha így ön boldogabb lehet, s én köszönni fogom, s hálásan áldani sorsomat« stb.

E levél valóban egy St. Preuxhez méltó. S csakugyan Rousseau azon időben kedvencz olvasmányai közé tartozott. Tán ennek tulajdonítandó, hogy a német szövegű levél, melyről egyébiránt nem tudni, vajon elküldetett-e, franczia helyekkel van a szokottnál sürűbben tarkázva.

»Je conserve pour vous cette close confiance du premier âge de la vie, de cet âge, ou l'on croit avoir tout fait pour ceux qu'on aime, en leur montrant ses sentiments, et leur developpant ses pensées.«

S még jellemzőbb ez: — — »pour la première fois(?)je m'elevai jusqu'à la vertu; oui c'est de la vertu qu'un tel sacrifice, et cequ'il m'en coûte, mérite le sufrage d'un honnête homme, et la pitié du ciel.«

A becsületes emberek helyeslését, s az egek szánalmát akarja, nagy erőfeszítésbe kerülő »erényes« elhatározásaival kiérdemelni! Biztosíthatjuk olvasóinkat, hogy minde szép ömlengések nála ugy, mint Rousseaujánál, nem annyira a szivben, mint a főben fakadoztak s kevés valódi alapjuk volt.

Digitized by Google

Ez alatt Nápolyból Hügel érkezik meg, s azzal a hírrel kedveskedik néki, hogy ott bizony a lehető legrosszabbat beszélik róla, mindenféle csínyei miatt. Imádottja pedig. teljes megnyugvásunkra, bevallja neki, hogy . . . sajnálja bár, de nem szeretheti.

Hogy ki volt ez az érdekes, ez az őszinte hölgy, azt egy későbbi, úti jegyzeteinek szánt kötetből tudjuk meg, hol nevét egészen kiírva találjuk. Saurau grófné, Hunyady Gabriela volt. Meglepő annyiban, mert ha e rajongást komolyan akarjuk számbavenni, úgy időszámításunkat kissé megzavarja (L. 52. l.) De nem ő volt az igazi. Férjes nő levén, nem lehetett az, a kit Széchenyi nőül akart venni. S így az sem lehetett, a ki miatt hazáját, s Bécset, rövid idő múlva újra elhagyta.

II.

Szülőitől, mint jó fiú, érzékeny búcsút vesz. »Szomorú szívvel bocsátottak el« — így írja — és soha sem feledhetem, mit atyám elváláskor mondott: ő »is elútazott egyszer, s atyját soha sem látta többé, az meghalt a nélkül, hogy áldását adhatta volna reá. — A jó öreg! Isten áldja meg őt, s tartsa meg életét számomra, nyugalomban, gond nélkül, míg visszatérek!« (Júl. 13. 1818.) — A fiúi kegyelet mellett azonban egy másik titkos húr is megrezdűl szívében. »Alig tíz napja, hogy elmentem,« így folytatja, »s már is érzem, hogy a percz ismét boldoggá fog tenni, melyben Bécsbe visszajöhetek; de most nem kívánok ott lenni. Falun azonban, Bécs közelében, szívesen megmaradnék.« E helyet egy később más tentával közbeszúrt nevezetes javítmány teszi megérthetőbbé, mely így szól: »Ő mégis jó indulattal volt irántam, és én azt nem tudtam! Közönnyel vádoltam őt; pedig ő szeretett« . . . .

A corniagliai barlangban, míg útitársa Ender rajzolgat, ő elmélyed s eszébe jut, hogy minő halál volna az, ha a sziklatető leszakadna s az embert oda temetné. »Arra gondolnék,« úgy mond, »a ki legkedvesebb előttem a világon, s ha az szeretne, úgy keserű könyeket sírnék, de ha nem szeretne, úgy kétségbe kellene esnem.«

Digitized by Google

Annak a »kegyetlennek« emléke kiséri a múzeumokba és műtermekbe is. Arra gondol, mikor Canova bájos leányszobraira azt mondja, hogy a ki azokat nézi, beléjük szerelmesedik, (L. 28. l.) s hogy ez ő vele is bizonynyal megtörtént volna, ha nem lenne különben is már szerelmes egy hideg márványszoborba.

Frascatiban Kaunitz herczeg egyik leánya (ismét Caroline!), megtetszik neki: ez lett volna »neki való feleség!« De nem lehet rá gondolni sem, ama másik miatt, a ki boldogtalanná teszi. Élénk érzéke a szép iránt, hogyan tagadhatta volna meg magát a női szépség és kellem irányában! Főleg, midőn minden áron feledni akart s bolyongásainak főczélja ez volt! Csakis ama márványhölgyhöz lehetett intézve az a levél, melynek fogalmazványát egy félig beírt könyvecske őrzé meg számunkra.

Közöljük e nevezetes levél néhány jellemzőbb helyét.

»Inkább szívembe zárnám el mindazt, a mit oly régóta kívánok önnek megmondani. — — Hallgasson meg nyugodtan, mielőtt pálczát törne fölöttem. Nem fogom vádolni magamat ön előtt, hisz megtették azt mások; de igazolhatnám magamat oly dolgok iránt, melyeket önnek lehetetlen tudnia, ha nem sérteném vele meg legszentebb kötelességemet, a mit, ha magam tennék, úgy ön méltán megutálhatna engem. — Nem fejezhetem ki világosabban magamat.«

»Több mint egy éve, hogy utolszor láttam önt; akkor vajmi boldog lettem volna, ha önt meggyőzhetém vala, hogy becsülésére nem voltam érdemetlen. Tehettem volna azt, s ön következetlenségemnek okát belátva, magamviselete küllátszatát megbocsátotta volna nekem. Ha tudná, mily csodálatos, megfoghatatlan dolgok történtek akkor, mikor oly boldog vakmerő voltam elhitetni magammal, hogy ön lesz egykor az én feleségem, bizony megsajnálna! — Adataim most is megvannak s egyszerre leránthatnám a fátyolt az ön szeméről; de soha sem fogom azt tenni, erősen föltettem magamban. E nehéz önmegtagadást, késő öregségemig, köteleségemmé tettem.«

»Ha korábbi életemre visszatekintek, magam is elborzadok tőle, mire rá nem vitt könnyelműségem és vakságom.« (!)

Digitized by Google

»Egy évet iszonyú lelki állapotban töltöttem el, s csak lassan tért ismét vissza nyugalmam. — Képzelje magát helyzetembe. Szilárd elvek, nevelés, jó barát nélkül, rossz társaságba keveredve, 15 éves koromban magamra hagyatva — — léptem ki a világba. A mi most vagyok, az a magam érdeme, s élettapasztalásimat keserű könyekkel fizettem meg.«

»Érzem, hogy véghetetlen boldog lennék, ha egész életemet önnek szentelhetném, vagyonomat, ízlésemet, szokásaimat, minden gondolataimat, minden vágyamat önnek alája rendelném.«

»Hallgasson meg, csak egyszer beszélhessek tanú nélkül önnel, — ön lesz az én nőm, és senki más, esküszöm önnek!«

»Olyan feldúlt kedélylyel, mint 1818-ban hagyám el Bécset, nem tudnám többé elhagyni, le kellene roskadnom.«

»Öntől, az ön szájából akarom meghallani, hogy ön nekem megtiltja, hogy szeressem, hogy kezére érdemes lenni iparkodjam, hogy jó és balsorsot a sírig megoszszak önnel!«

»Önnek kell itt határozni!« —

»Tizenhat hónap óta nincs más gondolatom, mint hogy önt nőül vegyem, — tudom, hogy ez valószínűtlennek látszik, de bebizonyíthatom levelekkel« stb. — — —

»Az ön akaratán kívül minden más akadályt legyőzök. Legnagyobb az ön testvére. Esküszöm önnek, hogy kész vagyok kezéről lemondani, ha testvére maga nem lesz szószólóm« stb. — —

Most értjük már azt az allegoriás költeményt is, melyet másutt ismertettem. (12. l.) Miért jön elébe korábbi »boldog könnyelműsége« azon szemrehányással, hogy mihelyt Ő megjelent, neki hátat fordított, úgyszintén a »phantásia,« mely csak addig játszadozott vele, míg Ő meg nem jelent, az, a kibe komolyan szerelmes lett. Az üldöző Erynniákat is érthetjük, vagy sejtjük. Az a fekete pont, melyet a bevezetésnél már jeleztem!

»Oedipus vétke« — így elmélkedik egyik legérdekesb kötetében — »a Pelops nemzetség története, nem mesék. Korunkban is látunk olyat sok családban; csakhogy nem tűnik úgy föl. Ha behatolnánk némely család titkaiba, oly titkokba, melyekről az illetőknek sejtelmök sincsen, sokszor vajmi nagyon elbámúlnánk.« — »Több anyag van itt tragédiára, mint a régieknek volt!«

Digitized by Google

Azt, mit az idézett levélben ifjúkori kicsapongásairól mond, önmaga előtt, nem egyszer ismétli. »A legjobb szívvel, éveken át oly megbocsáthatatlan életmódot folytattam, hogy most hideg vérrel alig hihetem el, hogy ugyanazon ember voltam akkor, a ki most vagyok.« (1819.) S kedvencz franczia mondása: »On passe la moitié de sa vie à faire des bétises, et l'autre moitié à les reparer.« Életünk első felében elkövetjük a hibákat, második felében vezeklünk értök.

Ha megtérni még későn is jobb mint sohasem: a mi Saulunk Pálra fordúlása elég jókor, mintegy 27-dik évére esik. Egy körülmény mindig meggátolta azt, hogy a bűn posványába nagyon mélyen bele merüljön. Ez vallásossága volt. Ha nem lett volna szívének mindig egy kiválasztott élő eszményképe, egy nő, kinek birtoklása után hasztalan sóvárgott, de a kihez méltónak lenni sohasem lankadó eszményi törekvése volt; úgy ott állott mellette láthatatlan őrangyala, az égből származott vallás. E jellemvonása sokkal fontosabb, semhogy azt külön s tüzetesen tárgyalnunk ne kellene, de említetlen itt sem hagyható, mert legszentebb érzelmeit, legtitkosabb vágyait, tévedéseit, »bűnbánatát« mindig hozzá szokta kötni.

Scioban, nov. 30-án (1818) meglepi őt a búskomolyság, s ily rejtélyes sorokat ír naplójába: »Érzem, hogy végem közelget. Szerencsétlenségem, hogy többé nem láthatlak, s így e sorokkal akarlak megkövetni. Bocsáss meg a méltatlannak, a ki életedet meglopta, s mint egy vészes tünemény, földi boldogságodat megrontotta. Azon nap óta, mikor Bécsben utolszor láttalak, azon utolsó jó napom óta, nem volt többé egy derült órám az életben. Sejdítettem, hogy soha többé nem látlak, hogy kezedet soha többé nem fogom könyeimmel áztathatni. Többet szenvedtem, mint a mennyit lehetőnek hittem. De most már mindennek vége. Mi sem köt az élethez, mint te, a kit többé viszontlátnom nem szabad, s ama néhány boldog percz emléke, melyet akkor éltem, mikor még jó indulattal lehettél irántam; élj vídám, csendes napokat, feledj el engem, feledd el még nevemet is, nehogy emlékem földúlja boldogságodat, úgy miként én életed legjavát megraboltam. Ne átkozd poromat; az Istenre! ez utolsó kérésem.«

Digitized by Google

Legtöbbet elmélkedik a szerelemről, legtöbb excerptái erre vonatkoznak. »Mily különös,« mondja egy helyen, »hogy egy bizonyos korban épen annál nem találunk viszontszerelmet, a kiért életet, vagyont, még az üdvösséget is odaadnók. — Később, mikor már lefelé megyünk, elmések, kellemesek, ékesszólók kezdünk lenni, el tudjuk leplezni gyöngéinket, kimutatni jó tulajdoninkat, stb. Mikor van jobb dolgunk?«

Magára térve vissza, eszébe jut, hogy anyja egykor, mikor még csak 12 éves volt, azt jósolta neki, hogy sohasem fog megházasodni. Erről ugyan azóta megfeledkeztek; de úgy látszik, a jóslat teljesül.

Az a gondolat, hogy imádottját nőül bírandja, mindig megdöbbentette. »Ha az ember legfölebb csak apró örömeket vár még az élettől, úgy megfogható, hogy szinte visszaijed, ha egyszerre s váratlanúl a legnagyobb boldogság valósúlása lepi meg. A haláltól való félelmünk is tán onnét ered, mert a meghalás a mi legboldogítóbb perczünk.«

A mi választottját habozóvá tette, az legelőször is imádójának tétovázása, titkolódzása lehetett, aztán azon elterjedt hír, hogy Olaszországban új ismeretséget kötött, de tán a Hügel hirei sem voltak légből kapottak, s végre az a föltevés, hogy atyja ellene lesz ez összeköttetésnek.

Első viszontlátásuk a Praterben volt. Ő nagynénjével, Eleonóra herczegnővel, ült a kocsiban, s elfordította tekintetét, midőn Széchenyi, Lichtenstein és Trautmansdorf szorosan mellettök elvagoltak. Ez tőrszúrás volt Széchenyink szívében; holott az emberismerő a legjobbra magyarázhatta volna, egy szerető ifjú hölgy természetes elfogúltságára. Nem sokára egy kertben látja, s beszélhet vele. Szíve föléled. Azután ismét látja, tánczol is vele, sőt elejtett szavaiból azt a hitet meriti, hogy általa viszont szerettetik. Egyesülésöknek egyetlen, de nagy akadálya — az atyja. Hagyjuk beszélni most őt magát.

»Szegény atyám ma rosszabbúl volt. A sok tanulás és töprenkedés egészen megzavarta eszét. Ha volna valakinek bizonyos szellemi felsőbbsége fölötte, az visszatarthatná minden fürkészéstől; s ő visszatérve a vallás egyszerűségéhez, ismét nyugodt lenne

Digitized by Google

s még boldog napokat érhetne köztünk. De ha soha sem hagy föl a létezők és leendők fölötti tünődéssel, s ha az iránt, mi lesz halálunk után belőlünk, mind tisztább sejtelmek után fog törekedni, úgy elméje össze fog zavarodni s éltének utolsó szaka mindazokra nézve, a kik szeretve és tisztelve környezzük, nagyon kinossá fog válni.«

»Végre sorsom elválik. Anyám ma délután magához hivatott, és Zsófia nővérem előtt így szólított meg: ‚nos hát szerencsét kivánok neked édes fiam, minden kivánságod nem sokára teljesül, mert atyád mindenbe beleegyez, sőt e pillanatban levelet is írt L.-néhez, hogy S.-t a számodra megkérje. Holnap magam megyek a városba, hogy mindent egyszerre elvégezzünk!‘ Egészen belekábúltam, mikor minden egykori reményemet így föléledni láttam. Örömem mégis célomnak végre leendő elérése fölött, nem volt teljes és zavartalan, mert tudtam, mily nagy áldozatba került atyámnak, hogy ez összeköttetésbe beleegyezzen. Szót sem szóltam, s anyám szinte azt hitte, hogy kellemetlenül lepett meg, holott 18 hónap óta semmi más vágyat nem ápoltam, és S. nevét *nyolcz év* óta (!?) karomon viselem! — Hosszú idő óta ezek voltak első örömkönyűim, s eltelve hálaérzetemmel, atyámnak lábaihoz borúltam: Atyám, ön a legboldogabb emberré tett, Isten áldja s jutalmazza meg érte! — ‚Én sokat szenvedek, fiam, nagyon sokat‘, — válaszolt erre, s többfélét tett hozzá, mit nem ismételhetek, — ‚te eddig mindig és mindenben a magad akaratát követted, s mindannyiszor csalódtál is. Vajha most világosabban láss, kivánom!‘, Atyám! ha S-t annyi idő óta nem ismertem volna ki, úgy bárki más még sokkal inkább csatlakozhatik választásában. Ön látja, hogy higgadtan, egész nyugalommal teszem e lépést, s hogy oly *hosszas ismeretség* (!) után mást nem mondhatok, mint azt, hogy senki mással boldog nem lehetek. Mikor utoljára Bécset elhagytam, valóban az volt szándékom, hogy S-t elveszítsem és elfeledjem, mert óhajtottam volna önnek ezt az áldozatot meghozni, sőt utóbb még más házasság lehetőségére is gondoltam. Mindez füstbe ment, mihelyt S-t újra megláttam. — — Ő jól tudta, hogy el akarom venni, de soha egy lépéssel előmbe nem jött, mert sokkal nemesb gondolkozású, semhogy hozzám jönne,

Digitized by Google

még ha szeretne is, ha azt hinné, hogy ön, kedves atyám, ellene van. S nem lesz-e majd megelégedve, ha látni fogja, hogy S. menynyire boldoggá tett, s hogy általa erkölcsi becsben emelkedtem?' stb. eff. ‚Hagyjuk ezt, édes fiam, — s most már hagyj magamra!'

»Nincs tehát tiszta öröm az életben, s a múltak fájó emléke mindent elborít?«

»Holnap dől el a koczka — — mint boldog férj fogom-e hazám s az emberiség iránti kötelességeimet vidáman teljesíteni? vagy könyek közt és nehéz szívvel folytonos robotmunkává tenni életemet?«

»Üdv és áldás a Mindenhatónak! Jul. 27. 1819.«

Nővére Zsófia azon tünődik, hogy a család majd két pártra fog szakadni, s hogy mindenféle íztelenségek támadnak belőle. »De én nem leszek olyan ostoba,« így ír Széchenyi, »hogy holmi mesquin atyafiság érdekeinek föláldozzam magamat.«

Az anya, elvállalt tisztében eljárt. Ki hinné! Lesújtó választ hozott. Az atya levelét maga adta át s beszélt is Lichnowskynéval.... Semmire se lehetett vele menni!

»Mindenható Isten! te látod szívemet, tudod, mennyire megbántam ifjúkori botlásimat, s mily erős elhatározásom, életemet ezután S. boldogítására szentelni! — Boldogtalanná kell-e lennem? Mindent el akarok viselni, oh, mindenség teremtője! add azt, mi igazán javamra lesz.«

Egész éjjel ébren van, sír és imádkozik, s fogadja, hogy soha más nem lesz az ő élettársa. Úgy volt-e írva a sors könyvében?!

Másnap látta azt a »derék, dicső asszonyt«, kinek kezébe volt sorsa letéve, s két egész óra hosszat beszélgetett vele. E beszélgetés eredménye az lett, hogy végre megnyugodott e nőnek igazságos, de szigorú ítéletében. Igazságos, a miért ő maga is egész multjával szakítani akart; túlszigorú, a mennyiben ifjúkori botlásai, látszólagos könnyelműsége nem érdemeltek akkora büntetést.

Most maga az apa, az öreg Széchenyi veszi kezébe az ügyet, hogy a kibékülés fiával e pont fölött necsak fél, hanem teljes legyen. Az öreg ur megigéri, hogy meg fogja lágyítni L.-né szívét.

Digitized by Google

»Ha S. mégis az enyém lesz, mennyi könnyel fogom megvásárolni birtokát!«

Jul. 30-án újra látja választottját. Most tán még nem szereti ez, de egykor bizonynyal őrülésig fogja szeretni, mert oly sympathia van köztök, mely magasb végzetektől származik s melyet emberi hatalom nem bír elölni. »Nem élem ezt túl, arról meg vagyok győződve, s nem is kivánom túlélni.« — »L.-né azonban mindig azt fogja hinni, hogy ez a szerelem csak egy fejembe vett rögeszme, s hogy tetszem magamnak abban, hogy egy regényt szőjjek.«

»Sed ubi quidem amor est sanus, — melius est in morte jungi, quam in vita distrahi.«

S e sorral végződik — valóban regényszerűen, — a naplóknak egyik legérdekesb kötete.

Egy másik kötet, mely azzal egykorúnak látszik, motto gyanánt a föntebbi latin idézetet németül ismétli. Jobb a kedvessel a halálban egyesülni, semmint tőle elválva élni! Tartalma csupa szerelem, csupa Romeo. Szerelmi versek sem hiányoznak.

Mivelhogy kettőt egyszerre szeretni nem lehet; de egy szerencsétlen szenvedélyt mással ellensúlyozni, szerelmet szerelemmel gyógyítani igenis lehet: kérdés, vajon Széchenyi azért akarta-e elvenni S.-t, hogy a szép Gabriella iránti czéltalan fellobbanását elnyomja s életének más, jobb irányt adjon? vagy azért vette üldözőbe a szép és erényes Gabriellát, hogy az iránta érzéketlen S.-t elfeledhesse?

Vagy tán ama ladynek adjunk-e igazat, a ki úgy találta, hogy Széchenyi amaz eszes és szeretetreméltó emberek közül való, a kikben a szerelem ugyan állandó, de tárgyát olykor változtatja? . . .

Minden esetben biztositja rokonszenvünket az a körülmény, hogy szerelme magas és tiszta áramlatú, s ment minden földi salaktól.

»Tisztán és szűzen szerettem őt«, mondja Gabriellára, »mint a szeráfok szeretnek az égi sphärákban, tudtam, hogy ő nem szeret, mégis boldog voltam, ha közelében lehettem.« — Ez a Gabriella ama nők közül való, kiket isten büntetésül ád a föld-

Digitized by Google

nek vétkes szerelmesek ostoráúl, mert ha minden csepp véröket kiontják is érte, soha el nem tántoríthatják. Széchenyink pedig olyan fajta vezeklő volt, a ki megcsókolja az ostort, melynek csapásaitól vérzett. »Vajha gyűlölni tudnám!« — - - »Vajha lábaihoz vethetném magam s ott halnék meg!« így kiált föl olykor fájdalmas elragadtatásaiban.

Egyszer arra kérte, hogy egy bizonyos esti órában minden nap reá gondoljon, mit ugyanakkor viszont ő is tenni fog: ily módon tengereken túlról is érintkezhetnek egymással. »Én,« úgy mond, »ez ünnepélyes órát soha sem mulasztottam el, de ő csak játszott érzelmeimmel és soha se gondolt többé reám!«

Ez exaltatiónak mindenfelé híre is ment. S míg egyik barátja enyelegve kérdi: vajon nem fáradt-e még bele? az alatt egy másik komoly epistolával inti, hagyjon föl vele. Ez a levél sokkal jellemzőbb, semhogy mellőzhetnők. Csak egy-két helyet fogunk kiemelni belőle. »Mire való utóvégre minden tanulás« így ír frankurti Mentora B., »ha nem teszi az embert mérsékeltebbé, bölcsebbé másoknál? Sok közönséges ember, a ki soha se hallott mindazokról, a mikről ön egész köteteket olvasott át, mégis derekasan ellentáll minden kisértésnek; s ha tán ennek temperamentuma vagy félénksége is némi segítségére van: mégis kérdem, a mit ily műveletlen s korlátolt eszű ember megtehet, azt ön, szelleme egész erejével, ne tudná végrehajtani?« — »Már gyermekkorban megszokta ön, hogy mindig javítgasson magán s elveszettnek tartá azt a napot, a melyben nem érezhette jobbnak magát. *Soha sem fogom önnek megbocsátani, ha nem lesz nagy ember belőle.* Mily sokra vihette ön azóta! Mily közel lehet már a czélhoz! S most akarná egyszerre abba hagyni?« — — »Sokan figyeltek már önre, habár ön inkább rejtőzni kivánt, sokan elkezdték önt követendő mintáúl választani. Ha ön tágít, százan is azt teszik utána, s ha ön elesik, lehetetlen lesz egynek is megállani.« — »Én ismerem e szenvedélyt, láttam keletkezését, tudom, hogy ön azt minden más fölé helyezi, s inkább az élettől válna meg.« — — »De tudja ön azt is, hogy vannak erények, melyek szintoly hatalmasok, mint a szerelem, hanem ennél tartósabbak. Ah, drága barátom! hajoljon tanácsomra, tépje ki szívéből ezt a

Digitized by Google

szerencsétlen szenvedélyt, még ha életét teszi is vele koczkára.«

S minő benyomást tett ez intés Széchenyinkre? — Könnyes szemmel olvasta végig. »Meghalni, édes örömest; de őt szívemből s elmémből kitépni? Nem, soha!«

Ezek után, ne fürkészszük bár azt a családi titkot, melyre az érzelmes, derék L.-né tehetett czélzást; miután alig lehet kétségünk az iránt, hogy e lelki küzdelmekről Bécsben is hírt vettek: csodálhatjuk-e, ha az őt különben szerető és becsülő S-tól, vagy hozzátartozóitól végre is kosarat kapott?

Hisz ő — sem volt az igazi!

* * *

Rekeszszük be ez epizódot egy érdekes adattal, melynek látszólag semmi köze a történtekkel.

Mialatt e harcz folyt, ezen 1819-ik évnek aug. 3-án vezette oltárhoz az akkor húsz éves csodaszép Seilern Crescentia grófnőt gróf Zichy Károly.

III.

Praxis után, bizonnyal helyesen! következik a theoria. Legalább nem vak elmélkedik a színekről.

Széchenyi csak mostantól kezdve fogja élményeit rendes naplókba vezetni, bár úgy hiszi, hogy valami nevezetesebb, mint a mi volt, már alig történhetik vele az életben. Annyira függetlenné akarja magát tenni, — »hisz ez csak akaratunktól függ!?« — hogy boldogságára vagy boldogtalanságára semmi külkörülmény befolyással ne lehessen, hogy egyedül saját bensejéből merítse jól- vagy rosszúllétét, s az emberek véleményei iránt egészen közömbös maradhasson.

»A középszerűség« — így ír egyszer elmélkedései között — »nem egyéb, mint hiánya akár isteni, akár ördögi erőnek, tehát merő gyengeség és űr: jóban megbocsáthatatlan, rosszban nevetséges. Én csak az olyan biztos jó embert szeretem, a ki nem alkalom vagy kisértés hiánya miatt maradt meg jónak.« — —

Digitized by Google

»De azok, a kiknek életök oly csendes folyású, hogy nem is jöhettek soha önmagokkal meghasonlásba, ne ítéljenek meg hirtelen másokat, kiket szigorúbb végzetök szorongat.«

Az ily töprengésekbe merülő 26 éves huszárkapitány, mint egy Hercules a választó úton állva, úgy látszik, a komolyabb, bár fárasztóbb útat választotta már. Egy őszinte barátja, G. W., kivel a Práterben szép reggelenként akadémikus sétákat tesz, túlszigorú is lehetett iránta, midőn szemtől szembe így itélte meg: »Ön nagy ábrándozó, még pedig veszélyes ábrándozó, mert jól ért hozzá, miként kell óhajainak, szenvedélyeinek s hibás czélzatainak bizonyos tetszetős mázat, a lelkiismeretesség és erkölcsi szigor mázát adni meg. Ön abban az édes illusióban él, hogy csupa áldozattal nehéz kötelességeket teljesít s folytonos önmegtagadást gyakorol, holott csak azt teszi, a mit ön maga kiván és akar.«

Ez időben egy V. herczegnő érkezett Bécsbe, kinek nem annyira erénye, mint szépsége dúló hadjáratként pusztított e főváros legmagasb köreiben. Ennek kedveért, úgy látszik, a mi Széchenyink is, akár volt reá oka, akár nem, — elhalasztotta vagy el is hagyta volna tervezett útazását Arábiába, hisz van elég más, a ki a hadsereg számára lovakat vásárolhasson.

»Mondtam-e valaha« — így felel G. barátjának — »hogy a szép nemnek nincs reám hatása? hogy az előttem semmi? hogy nem szeretem? Ennek ellenkezője sokkal ismeretesebb, semhogy több szót vesztegetnék« stb.

»Ha összehasonlítom egymással« — így elmélkedik magában — »ezt a két nőt« — tudniillik azt, a kit megkért és ama veszedelmes herczegnőt — »nem úgy van-e, mintha a porladó testet az örökéltű lélekkel akarnám párvonalba állítani? — Az egyik a földhöz vonz, s ha az ember egy egész évet töltene el vele, ennek emléke idővel undort szülne benne; S. ellenben azt a forró vágyat és komoly törekvést ébreszti lelkünkben, hogy minden gyarlóságaink alól felszabadítsuk magunkat, s csak annyiban maradjunk földi emberek, a mennyiben ezt az emberi társaság, az állam s hozzátartozóink iránti kötelességeink teljesítése elengedhetetlenné teszi. Egyike ő ama tiszta lényeknek, a kik csak ellenszenvvel engedhetik át magukat oly élvezeteknek, a melyeket elég

Digitized by Google

bőven osztogat az élet a közönségesb embereknek. Szíve titkon s csendesen eped valami ismeretlen után, míg a gyönyör érzete elhal benne. Hidegnek látszik, mert még nem találta meg azt a szent tüzet, mely lelkét átmelegítse. — Ő soha sem fog szeretni, s ha igen, úgy csak azt az eszményt fogja szeretni, melynek képébe és alakjába rokonszenve tárgyát belegondolja. — Ama gyöngéd teremtések közül való, kik bölcsőjökben már eltelnek az égi szeretettel, s aztán tiszta szűzies kedélyel nőnek föl, mint ama virágok, a melyek nem levén erősek az éghez emelkedni, sem önmagukban megállhatni, hasztalan epedve idegen segély után, csakhamar elhervadnak. — — Ily tünemények e földön, a mily ritkák, úgy sokkal jobbak és tökéletesebbek, semhogy egy férfi keblén lángra gyúlhassanak: a szerelem őket mindig boldogtalanná teszi; mert azt a szent lángot, melyet szívökben ápolnak, az emberek nem értik, s azért végre is kiégnek mint a lámpa olaj nélkül.« — — »Egy magasb légkörben röpkedő geniusokhoz hasonlítom őket, — ők az emberiség szószólói Istennél: ha gyermekkorukban halnak meg, siettek visszatérni hazájokba, ha pedig nagyobb kort értek, soha sem bírnak itt meghonosúlni, s egész életök előttünk, közönséges emberek előtt, sokszor érhetetlenné válik.«

»Az a V. herczegnő ellenben, igazi Éva leánya, s azt hiszem, hogy ölelései közt a mulandóságot, az érzékek elhalását legvilágosabban kell éreznünk.«

Volt-e aztán alkalma a földi lét mulandóságát, az érzékek elhalását bővebben észlelgetni ama »dáma kigyöngyözött keblén s ambróziás mellpatyolatjain?« arról nem szólhatunk; de annyi kitűnik, hogy minden föllengése mellett is, bizonyos férfias önérzetre kezd már szert tenni az annyira fölöttünk álló szépnem irányában is.

»A férfi« — azt mondja — »ha olyan, a milyennek lennie kell, mégis csak úr marad az asszony fölött!«

Aztán: »Tudományban s művészetben a nők soha sem (mi mondjuk inkább: ritkán) viszik fölebb a középszerűségnél; azért férfit kard és toll illet meg, a nőt bölcső és háztartás: ha bármelyikök a másiknak dolgába vág, vét a természet ellen.«

Digitized by Google

Lessük meg még, fölhasználva e jó alkalmat, mit csevegnek máskor a Praterban amaz akadémikus jó barátok egymással a csábítók undok fajáról.

»Igaz«, így szól Széchenyi, »a játékos játszani, a torkos enni, a csábító csábítani szeret leginkább; de bármily határozottan kövesse is mindegyik a maga irányát, mégis ritkán viszik azt a legnagyobb tökéletességre, s akkor kontárkodnak leginkább, mikor magokat már kész mestereknek hiszik. — Nem igaz-e« — a beszélőhez intézi szavait — »hogy csábítónak születni igazi szerencse, mert hisz csak jó és kitűnő tulajdonok birhatnak csábító erővel, olyanokkal fölruházva lenni pedig csak nem lehet nagy szerencsétlenség? — Az ön csábítóját« — így folytatja okoskodását — »vagy véghetetlen önzés vezérli, vagy ellenállhatatlan hajlam. Vagy csak önnön magát szereti; vagy őrülésig szereti az egész nőnemet a maga összeségében. Az elsőt Ambiziosónak nevezem. Ez hideg vérrel s megfontolással fogja tanúlmányozni az udvartól kezdve a parasztkunyhóig a nők izlését s igyekezni fog magát azok eszményképéhez hasonlónak mutatni, s hogy czélt érjen, attól függ, vajon elég jó színész-e. A másik, a kit Amorosónak nevezek, szerelme hevétől átmelegűlve, minden terv és számítás nélkül igyekszik minden nőnek kedvében járni. De sokszor a kettő egy emberben össze is keveredik« stb. »Hisz az a boldog érzés is, mely a szeretett hölgy közelében egész lényünket áthatja, nem ered-e részben legalább annak megnyugtató tudatából, hogy ime van valaki, a ki gyarlóságainkra félszemet húny, míg jobb tulajdonainkat két nyitott szemmel nézi?« — — »Magam nem egyszer tapasztaltam«, teszi hozzá, »hogy valamely férfinak hideg számítással előre föltett szándoka, egy bizonyos nőt magának meghódítani, a legőszintébb és legforróbb szerelemmé változott át s csábító cselfogásai a leggyermekesebb bárgyúságokkal végződtek.« — — Végre ezzel enyhíti s egészíti ki elméletét: »Mi egészen más az a szerelem, a mely szívből szívbe száll! Azt nem köti semmi convenientia, ott hiába minden mesterfogás: két lélek a rokonszenv örök kötelékei által fűződik, olvad együvé; s ha ez egyszer megszakad, a szív soha se gyógyúl többé meg.«

Valóban úgy látszik, az elváláskor, — mert mostani szerelmének az lett a vége, — neki, Széchenyinknek, Vörösmarty

Digitized by Google

szavával élve, »a fájó rész maradt.« Tanúsítja ezt huzamosb ideig tartott közömbössége, sőt szinte ellenszenve a nők iránt általában; noha képzelhető, hogy ama körökben, melyekben mozgott, találkozott volna ismét vígasztalója. Bizonnyal nem hiányzott úgy ott, mint polgári körökben nem szokott hiányozni, oly gondos édes mama, a ki fölserdült leányát kész vala fejkötő alá adni, s épen nem utasítja vissza a bár kissé pogány hírben álló, de töredelmes megtérésre hajlandó gazdag epouseurt, sőt a ki tán némi fáradságot sem restel vala, hogy testvér bátyja Pál egy kifejezése szerint, »elfogja« azt a fiatal magyar mágnást, ki még azt sem kérdi, van-e nincs-e mi hozomány!

A kölcsönös csalódás, bár mindkettőnek fájhatott, mindenesetre Széchenyinek tépelődésre és szélsőségre hajlandó kedélyét jobban elmérgezte. Későbbi ismeretségében nélkülözzük az érzelmek üdeségét, azt a lendületet, mely minden akadályon túlszárnyalva viszi és segíti győzelemre vágyainkat. Az első nagy vereség után oly hadvezérhez hasonlítható, a ki a csata előestéjén már érzi bekövetkezendő újabb veszteségét, s nem tud támadni a döntő pillanatban.

Csalódása keserű érzetének számos kifejezéseivel találkozunk. Van olyan ezek közt, mely Petőfi amaz ismeretes, bár kevésbbé indokolt »Isten veled, te elpártolt barát« kezdetű mérges versére emlékeztet. Avagy csak képzelet játéka volna-e, mikor ilyeneket ír: — — »de, hogy annyira igazságtalan tudjon lenni irántam, azt még sem gyaníthattam, sokkal jobb véleménynyel voltam ön jelleme felől, — — tetszettem magamnak abban a képzeletben, hogy önt egy szeretett, kedves lénynek lássam, a kinek boldogsága engem oly közelről érdekel, — — szívem nem bírt fölháborodni ön ellen.«

Vagy effélét: »Imádkozzál, hogy epéd tajtékja távollétem alatt ki ne apadjon, hogy viszontlátásunk első csókjával, a legkeserűbb méreggel, mely valaha női szívben forrott, gyilkolhass meg kegyetlenül engem.« — »S ha majd szívvéremet nyomorombban cseppenkint fölemésztve, csontvelőmet kiaszalva, kiforgatott szemekkel mint egy ijesztő rém fogok elődbe lépni, hogy tőled

Digitized by Google

elbucsúzzam, akkor nevess ki hangos gúnykaczajjal, s gyönyörködjél művedben!«

L.-éknál, miért? miért nem? úgy látszik, ez egyszer nem is bánták volna, ha Széchenyi elmegy Arábiába, a hová akkor komolyan készült. Nem csak egy czélszerű úti sátort rendelt meg magának Angliából, hanem testvérét is megkérte, hogy távolléte alatt gazdaságára felügyeljen. Az alatt több jóakarók mindent elkövettek, hogy őt imádottja előtt jól befeketítsék, s ennek minden kedvét, ha netán lett volna hozzá menni, elvegyék. Később szinte mentegetődznie kellett, hogy tervezett keleti útjából semmi se lett: nem rajta múlt.

Ily visszás benyomások közt mindketten hüledeznek bár, s a leány visszakívánja hozzá írt leveleit, de melyeket háborgó kedvese, mint legdrágább kincsét a világon, nem akar kiadni kezéből: valami fájó rokonszenv még mindig fönnáll köztök, s a férfiban a remény egy utolsó szikráját ébren tartogatja. »Ismétlem önnek« — így ír hozzá — »mióta önt ismerem, egészen más ember lett belőlem, áldást mondok ezért önre, és soha se szűnök meg önt szeretni, s boldogságát a magaménál forróbban óhajtani. — — Oh! mily szép álomból kelle fölébrednem! mily borzasztó az én helyzetem! — — Szívem megszakad, s önbe vetett hitét vesztve, elveszti minden hitét az emberekben. — — Ön veszített előttem, azt maga jól érezheti — ön leszállott a magas polczról, melyre önt helyeztettem. — Nekem tán jobb volna, ha soha sem hittem volna Istenben s az örökkévalóságban!« — S mindezek után végül ezt: »Oh drága S— bocsásson meg, ha önt sértegetem. Esküszöm önnek, hogy még most is mindenek fölött szeretem, hogy szívem örökre (!) az öné, s hogy nem tudok neheztelni önre. Ha ön nagyon boldog lesz, úgy talán majd én is az lehetek egykor.«

Tudjuk, hogy ez volt az akkori regényirodalom stilusa. Néha szinte nehéz a képzelet játékát a szívben gyökeredző szenvedélytől biztosan megkülönböztetni. Belelovallja magát az ember, s aztán ész és szív szerepet cserélnek. A hölgy, kiről itt szó van, levelei visszaadatását komolyan vette. Engedni kelle. Sok kellemetlen mendemonda repült ide s oda: sértve érezte magát büsz-

Digitized by Google

keségében egyik is, másik is. Két láng egymás ellen fordult, s elhamvasztotta köztük a barátságot.

Mikor a drága leveleket, a leggyengédebb rokonszenv bizonyitékait, vissza kellett küldenie, a mi mindig egy sértő bizalmatlansági szavazat marad, Széchenyi szemrehányással tetézi ugyan, de sorai közt átcsillámlik az a hév és az a gyöngédség, mely rokon ugyan a lovagiassággal, de több annál. »Hígyje el drága barátnőm, az élő Istenre, én nem vagyok önre méltatlan, és soha sem éltem volna vissza e drága sorokkal, melyeket kéjittasan szorítottam sokszor szívemhez és ajkaimhoz. — — Mindaz, a mi történt, nem történt volna, ha csak egyszer beszélhettem volna önnel négy szem között. — Balcsillagzatom másképen akarta! — — Ne taszítson el végkép magától, s emlékezzék meg rólam imáiban. — — Isten önnel drága, felejthetetlen. — Épen tíz éve, hogy önnek nevét karomon viselem: nem lehet azt onnét többet kioltani« stb. Igaz, hogy e levél nem küldetett el, s helyette egy hidegebb s rövidebb szövegű készült, melynek metsző gúnya tartós fulánkot hagyhatott.

Hogy fontos lánczszemeket el ne veszítsünk, egészítsük ki a történtek folyamát két nevezetes adattal.

1820-ik szept. 6-án halt meg sógornője, gróf Széchenyi Pál első neje, egy irlandi főúr, Earl of Clanwilliam Richard leánya, Meade Karolina, idősb nővére a most említett Szelinának.

1820-ik decz. 13-án pedig meghalt derék atyja is, az örök emlékü gróf Széchenyi Ferencz.

Mindkettő amaz első szerelemnek és óhajtott házasságnak valódi vagy képzelt akadálya volt. Rejtély marad, hogy épen ez akadályok eltűnése után kellett ama szívfrigynek, a mint láttuk, nem minden keserűség nélkül felbomlania.

Sógornője halála fölött így elmélkedik: »Caroline meghalt! Mindenható! mily szörnyűk a te útaid, melyeken át a halandó embert vezérled! Csak annyi jajt és szenvedést mérj reánk, a mennyit elviselhetünk, vagy adj nekünk hozzá érczkeblet. — Irgalmazz, . . . s adj örök békét és nyugalmat az általam forrón szeretett, átköltözött léleknek, amen!« — — »A halál fogja-e vagy az idő behegeszteni sebeimet!« — — »Pál testvérem most

Digitized by Google

fogja csak érezni, mily nélkülözhetetlen volt neki Caroline! S szegény kis Andor, mi lesz belőled! ki fog neveltetésedről gondoskodni?!«

A legszebb reményekre jogosító anyátlan fiú, élte virágában veszett el Ázsiában. Nagybátyja mindig kiváló gyöngédséggel viseltetett iránta, de rövid életet jósolt neki.

»Oly élénken álmodtam«, írja egy további helyen, »hogy M. S. mégis nőm lesz, hogy házasságunk gyümölcstelen lesz, s hogy a kis Andort együtt neveljük.« Ez az álom, mint sok más, füstbe ment.

Nem sokára, — ah, ilyen az ember! — észreveszi, hogy az a L. Henrietta mily gyönyörűen kifejlődött már.*) Quelle charmante femme qu'elle seroit!

Talán ez volt az igazi? . . . ,

Annyit tudunk, hogy M. S. (maradjunk csak a kezdőbetűknél) 1821-ik jun. 14-én gr. Cl. ezredes neje lett. Frigyük áldott és boldog volt.

Széchenyi e házasság hirét elég nyugodtan veszi. »Idő!« — így kiált föl mintegy elcsodálkozva önmagán, — »leghatalmasabb istenség! Neked templomot emelek.«

IV.

A mi most következik, egy kis intermezzónak volna nevezhető. Hogy az olvasó, kit a benső élet érdekel, el ne veszítse a lélektani fejlődés fonalát, mely a múltat a jövővel összeköti: időrend szerint fogjuk naplóinkból az adatokat elébe tárni.

1821. márcz. 5-én naplói egy újabb kötetét ily bevezetéssel kezdi: »Földúlt kedélylyel, halálra sebzett szívvel kezdem e könyvet, oly hangulatban, mely a jelent elviselhetetlennek, a jövőt rémítőnek láttatja velünk. Nem látok kibonyolódást e szerencsétlen helyzetből. Menthetetlenül el vagyok veszve. Csak az a kérdés: egyszerre vessek-e véget életemnek, vagy a lassan ölő természetes úton menjek síromhoz. A történtek után, melyek egészen

*) Ha a gothai Almanach igazat mond, még csak 15 éves volt.

Digitized by Google

lesújtottak, mi én előttem még a világ? Nem állok-e egészen elszigetelve az emberi társaságtól? s hihetek-e még erényben, mikor ő benne csalatkoztam?«

»Az első csapás, a hír vételére, nem volt olyan leverő, mint a fájdalom, melyet utána érzek, s életem végeig érezni fogok, úgy mint egy mély seb első pillanatban nem éget úgy, mint később.«

»Minden érütésnél érzem, hogy öreg napjaimra mindenkitől elhagyatva leszek, hogy akármi azonnal könnyekre fog fakasztani, hogy a halált epedve fogom áhítani, hogy elviszem porladó csontjaimat valamely idegen messze földre, hol örökre elfeledve legyenek. Síromat ne jelölje emlékkő, nem sóhaj, nem egy árva köny. Feledés! — S mindezt S. művelte!«

»Ha helyzetemet párvonalba teszem a Cl.-éval, alig tudom magamban az irígység dämonát féken tartani. Pedig mégis száz másoknál szerencsésebb vagyok.« — — »Egész összeesküvés van annak boldogítására. Még Ferencz főherczeg is az ő ezredéhez megy, a szolgálatot tanúlni. Hiába, szerencsés csillagzat alatt kell születnünk!«

Megjegyzendő, hogy a tőrszúrások között, melyeket hiúsága ez időben mindenünnen kap, nem a legszelídebbek azok, melyek katonai előléptetése teljes fönnakadására s másoknak e téren csekélyebb képzettség és kevesebb szolgálatidő mellett is nagyobb szerencséjére vonatkoznak.

A bécsi aristocratia szintén két pártra oszlott. Volt, a ki Széchenyit őszintén vagy malitiából sajnálta, volt, a ki erősen hitte, hogy S. most is őt szereti, s ha szabad volna, inkább őt választaná. E balzsammal szívsebére közös barátnőjök: E. Zsófia is kedveskedett, kinek épen kezén át kelle a leveleknek haragvó írónőjökhez visszakerűlni. L. Venczel arra inti, hogy az embernek a nevetőket mindig a maga részére kell hódítani, az a legnagyobb életbölcseség. Grassalkovich herczegnő, különben is mindig pártfogója, lármát csap, minő szégyen az már mégis, hogy Széchenyi még nem őrnagy; Eszterházy herczegnő pedig annyira kegyébe vette, hogy Liechtenstein Miczivel akarja összeházasítani, mert, úgy mond, olyan jó, tiszta erkölcsű férfiú magához hasonló hitves-

Digitized by Google

társat érdemelne. Mellette vannak Razumovszkyék is, s kárpótlásúl Kaunitz Nandinere irányozzák figyelmét.

A vígasztalás keveset fog rajta; a sértések ellenben, a fülébe jött mende-mondák vérig boszantják. Érzelmein erőt véve mily nemes szórakozáshoz nyúl. A közügyek, nem még a hazaiak, de az európaiak, az emberiség, a haladás eszméi kezdik mindinkább figyelmét felkölteni. »Le siècle qui marche ne peut pas être arrêté« kiált föl az olasz mozgalmak hírére. Bécsi körökben kezdi mozgatni a lóversenyt, nálunk is, mint tudjuk, első közér, dekű kezdeményezését.

Daczára szíve roppant fásúltságának, összejön Z. Melanieval, kit E. Zsófia szánt neki, s oly jóízű beszélgetésbe elegyedik vele, hogy szinte szerelmes lesz belé. Vajjon szerencsés fogás volna-e ezt nőűl venni? kérdi magától, s fölteszi, hogy igenlő esetben aztán czélszerű lenne egy időre külföldre utazniok. Namindjárt megmondhatjuk, hogy ez sem volt az igazi. Ausztria mindenható kanczellárjának volt az rendeltetve, majd ha ez a gyászt leteszi második hitvestársáért, a csodaszép Leykam Antoniáért.

Bécset elhagyva, Pozsonyba, Szeredre, Ürménybe jő. Mindig Karolinára gondol. »Mily emlék! mily tüske a szívemben!« — — S nem sokkal alább: »Kirándulásom elég jól ütött ki; csak a visszaemlékezés C. sógornőmre búsított.

Erdélyi útjában (1851-ik szept.), miután hűtlene férjhez menetelét már tudta, Bánfyéknál újra látja a bájos Ruspoli Jacintet, s el van ragadtatva a Gratiák ez egyikének inkább égi mint földi kecsei által. C'est une de ces tailles célèstes plutôt que terrestres!

Ugyanez útjában, oláh uraságok körében is megfordúlván, nem annyira a bojárok, mint a bojárnők tetszenek meg neki. »Elbámúltam«, így ír, »minő műveltek e nők. Floresconé volt, szerintem, a királynő közöttük. Nem emlékezem valaha szebb nőre(?!) s élő lényt soha sem bámúltam úgy meg. — Mikor az ember szerelmes, a kedves arczában száz meg száz oly árnyalatot vesz észre, melyeket más nem lát meg. De Floresconénál mindenki föltalálhatja a maga szépének véghetetlen változatait,

Digitized by Google

mert bájai oly sokfélék, hogy az ember soha sem fáradhat bele a nézésébe.«

Nem is álmodja már többé, hogy S. mégis az övé lesz. Ellenkezően álmában szerelmes lesz — Polixenába! »Nem történik meg néha ilyesmi? Vagyis inkább az az állapot, a melyekben szerelmes lesz az ember, nem egy álom-e?!«

Ily boldog merengések közt ráér még arra is, hogy a szerelmesek virágnyelvét tanúlmányozza. Szótárát, melyben a piros rózsa természetesen a lángoló szerelmet, a fehér a haldokló epedést, viola a békejobbot, nefelejts a hű emlékezetet jelenti stb. felviszi vagy negyven ily virágnévre.

Egyszer csak hírét veszi, hogy a szép Saurau Gabriella is meghalt. »Különös! Nem a C. behatása alatt van ez? Én szorosan összefüggök velök, s érzem a csontember közeledését. Huss! . . .«

»Két nő, a kit szerettem s egyiket a másikért hagytam el, alig tizenöt havi időközben meghal egymásután, úgy szólván egy betegségben s egy helyen? — S én ne volnék benn e bűvös körben? Szívem a halál közelgésének gondolatára még nem hüledez. Hisz elkerűlhetetlen az, s a halál voltakép nem is egyéb, mint egy bár kellemetlen, de biztos módja annak, hogy azontúl ha nem boldogabbá, legalább nyugodtabbá legyen az ember. Szegény Gabriella! Még szegényebb Hunyady! [1]) Oh bár egy könnyet szentelhetnék emlékének! Imáimban élni fog utolsó lehelletemig« stb.

Nem sokára L. herczegnél ebédel, s második leánya: az említett Miczi szeretetlenségén nagyon megütközik. — Később még sokat tünődik fölötte, s így fejezi ki érzelmeit: »Olyat venni el nőül, a ki csak mintegy szánalomból jönne hozzánk. O Schande, wo bleibt dein Erröthen, o Blut wo bleibt deine Wallung!?«

Sokkal jobban érzi magát a kis Zichyek körében. S hogy M.-t rögtön meg nem kéri, az csak azért van, mert nem ura már akaratának. Csillagzata más felé húzza!

1822-ik jan. 19-én bevallja E. Vinczének, hogy sógornőjét, a kis Henriettát örömest elvenné. Ama hű barátja megigéri, hogy kikémli s majd megmondja, lehet-e kilátása. E láng oly hirtelen

---

[1]) Ennek nővére volt.

Digitized by Google

lobbot vet, hogy kimondja, illetőleg kiírja a nagy szót: »Ő vagy senki!« . . .

Meglássuk, vajjon ez volt-e az igazi.

Méltán kétkedhetnénk rajta, hogy csak egy lapot fordítva, már meg' ilyet olvasunk: »Ha őrző angyalom nem óvna, E. Zs. iránt oly lángra kellene gyuladnom, hogy csak a halál oltaná azt el. A legkisebb reménynek csak egy szikrája boldogtalan őrültté tehetne. De azt jól tudom, hogy ő csakis testvéri érzelemmel lehetne irántam, s áldom Istent a jótéteményért. Mennyire boldog lennék, ha valaha szorosabb kötelékek fűzhetnének hozzá. De vajjon nem fellegvárak-e ezek, melyeket csalódó, reménykedő képzeletem épített?«

»Grassalkovicsné azt mondja: ‚Én az ön helyében senki mást nem vennék el, mint L. H.-t' Biz annyi eszem nekem is volna. De nem fog az menni. Hogyan szerethetne az, a kinek nővére úgy gyűlöl engem!«

Testvérbátyja Lajos az alatt, az özvegyi fátyolt letéve, egy Wurmbrand grófnőre gondol. A császárné óhajtja ez összeköttetést! Különben is ő felsége szigorúan megrovogatja a »mostani« ifjurakat, hogy nem házasodnak; Eszterházy Pepit különösen, hogy miért nem veszi el L. Mimit.

Míg egy új koketteria hullámzásainak engedi át magát, — idegen és barbár szóval élek, mert nem akarom a szerelem szent nevét, úgy mint Istenét, hiába fölvenni, — két más árnyalat fejlődik Széchenyink forrongó jellemében mintegy párvonalosan.

Az egyik fényes és jövendő dicsősége útját világítja meg; a másik sötét, s végül amazzal összefolyva sírjához vezet el. Az első a hazafiság s férfias tettvágy; a másik a hypochondria, a testi lelki nyavalgás, nagy hajlammal az öngyilkosságra. Komplikált jellemének e két nagy tényezője még külön fogván folytatandó tanúlmányaink tárgyát képezni, kísérjük további figyelemmel most fölvett tárgyunkat, a szerelmi históriákat.

Lehetően őt magát hagyom beszélni, tartózkodva az önként kinálkozó magyarázatoktól.

»Egy hét óta (febr. 1823.) lelki- s testikép szenvedek. Rögeszmém, hogy valami hiba van hátgerinczemben, melyből minden

Digitized by Google

egyéb bajom származik. Beszéltem Malfatyval, lelkiismeretesen, vajon szabad-e s jó lesz-e megházasodnom? Az orvos határozottan ajánlja azt.«

»Hittem volna-e valaha«, írja Zs. barátnéjának, »hogy egész vágyódásom, minden akaraterőm csak odáig fog terjedni, hogy időről időre egy-egy vigasztaló szót halljak — s még ez a csekélység is megtagadtatik tőlem!«

»Minő vigaszt nyújthat a barátság«, irja ugyanahhoz, »ha a részvétnek, rokonszenvnek semmi jelét se vesszük? — — Ha netalán ismét valamit vétettem, a miről lelkiismeretem különben nem vádol, úgy nem volna igazság, kihallgatás nélkül pálczát törni fölöttem. Olyan sokszor elrágalmaztak már engem, — néha megérdemeltem bár, de néha nem, s jövőben hiszem Istent, soha sem fogom megérdemelni, ha csak egy kis emberi elnézéssel lesznek irántam, a melyre bizonynyal mindig reá leszek szorúlva.«

»Vágyaimnak minden felől tengernyi nehézség áll útjában. — De nehéz élni remény nélkül. — — Kerülni akarom őket, mert máskép mindent el kellene követnem H. megnyerésére, elcsábítására, elrablására. — Becsületszavamra, agyonlövöm magamat!« . . .

Leírja aztán találkozását a kedvessel. »Emlékszik-e azokra«, így kérdi, »a melyeket egy évvel ezelőtt mondottam?« Ő: ‚Oh, én mindazt már rég elfeledtem, — ki is tudná mindazt eszében megtartani!,« S így tovább.

»Valóban gyermek,« teszi hozzá ily benyomások után Széchenyi, »soha sem fog ő engem szeretni! — Kissé hizelegve érzi tán magát, de szíve egészen érzéketlen.«

»C. az árnyékvilágból nem hat-e vissza sorsomra?«

»M— beteggé lett, mert engem szeret? . . . Nekem H.-ért szakad meg a szívem!« (??)

»Claryné estélyt ad, s meg akar hívni, de előbb megkérdi János herczegnőt, vajjon ‚a fönforgó körülmények' miatt, nem fogná-e ez őt kellemetlenül érinteni. Minden ember erről fecseg most. Nekem semmi sem sikerül, mert nem tudom kártyái mat eltakarni. Immár 32 éves vagyok s még nem tanúltam ezt meg!«

Digitized by Google

H.-nak: »Ha ön tudná, mily rég óta (?) hordozom szívemben s remélytelenül. — Pedig azt mondják: Bange Liebe wird belohnt! Igaz-e?« . . .

Hogy H—, kit ilyes kérdések egy kis zavarba hoztak, felelt-e erre valamit, vagy hallgatott? annak nincs nyoma. De annak már van nyoma, hogy rosszakarói Széchenyit megszólták, mert »compromittálja, affichirozza« . . . »Mily igazságtalanok!«, kiált föl e méltatlan vádakra.

»Utóbb mindenkivel meggyűl a bajom. — — Mily ostobán viselem magam! Méltóság, higgadtság, nyugalom — az nem megy; tehát legalább búskomolyság, szelídség, nyugalom! — — De tehetek akármit, mindig ellenem lesznek. Epictet! Marc Aurel!? Én semmit sem érek!«

»Úgy látom, nem győzhetem meg máskép őket H. iránti szerelmem őszinteségéről, mint azzal, ha agyonlövöm magam.«

Ez időből származhatott egy nevezetes levél, melynek töredékeit, kelet nélkül, csak fogalmazványából ismerhetjük, s mely, úgy látszik, annak, a kihez intézve volt, fogalmi körét akkor még túlhaladta.

»Ön, édes herczegnőm! ismeretségünk első perczétől fogva úgy elvarázsolt, On magasztos, nagy lelkében annyira saját eszményképemre ismertem, hogy — mindig közelében lehetni, önt éltem fogytáig igazán forrón szeretni, volt egyedűli, titkos fájdalommal ápolt óhajtásom. — — Körülmények, s részben akaratom is, oly viszonyok közé sodortak, megvallom, melyekre vissza nem emlékezhetem a nélkül, hogy szívem bánattal, szemem mindig könnyel ne teljék el. Szeretettel, bizalommal szorítottam mindig magamhoz a kígyót, mely aztán életemen rágódott. — — Egészen közönyös lettem s hidegen lenéztem minden nőt és leányt egyaránt, — míg végre Ön megjelent, mint egy angyali tünemény a hajnal fényében.«

Ezt az angyali tüneményt, ezt a pitymallatot, legalább annak szeme előtt, a kit az úgy elbájolt, csakhamar köd és sötét fellegek takarták el. Ama levél s több más is válasz nélkül maradott.

1823-ik nov. 17-én pedig ezeket írta az anyaherczegnőnek: »Mióta nem láttam önt, számlálom a perczeket, s alig várom,

Digitized by Google

hogy ismét láthassam. A béketűrés elhágy, így félelem és remény között nem élhetek tovább. Nem tudok a reményről lemondani, — daczolok mindennel, nem ijedek vissza semmi áldozattól, hogy végre öntől a leány kezét elnyerhessem, a ki nélkül nem is tudok jövőmre gondolni. — — Nem sokára kitelik az egy esztendő, melyet ön mintegy próbaidőül kiszabott« stb.

Személyesen is beszél vele. Béketűrésre inti. Várjon — két esztendeig.

Ezt megelőzőleg, azon év aug. 18-kán E—nénak azt írta volt, hogy H.-ról letesz. »Soha nem akar többé akár neki, akár szülőinek terhére lenni.«

Kevés napok múlva azonban élettervei közt megint az is áll, hogy őrnagy lesz, meg az is, hogy H. szívét meghódítja, s a leányt aztán őszre elveszi. De hozzá teszi, hogy, ha mind e jámbor óhajtásai teljesülnek, úgy annak véghetetlenül fog örülni, ám ha egyik sem teljesül, az sem ejti kétségbe.

»Ha fölhagyok vele, egyedüli oka az legyen, hogy belátom, miként nem vagyok hozzá illő.« Más tentával: »Inkább több a szerénységből, mint kevesebb!«

Daczára ily kései philosophiának, az 1823-ik év utolsó napjaiban ismét látja H.-t. »Ő nem szeret, még észre sem vesz engem. Oly derült volt, oly beszédes, hogy igazán fájt nekem. Oh mily kevés részvéttel van ő az én bánatom iránt!«

De térjünk vissza naplónk fonalához.

Decz. 15. »Testvérem esküvője Emiliával. [1]) Vőfély vagyok. — — L. elfordúl tőlem. Sedlniczky és Saurau: ‚Okuljon a bátyja példáján, s házasodjék meg ön is.' L. meghallotta s észrevette helyzetem kínos voltát. L.-nének és Miminek nem is köszöntem.«

»Nagy estély és vacsora. E. M.: ‚Már most önnek is meg kell házasodni, el vehetne egyet a mienkből.' Pálffy. ‚Vous avez l'air si timide, ne faites semblant de rien, soyez adroit, ayez de la persévérance, stb.' Mimi nyájasabb irányomban.«

»Reményem föl s alá hullámzik, mint az árapály.«

---

[1]) Pál, első neje M. Karolin halála után elvette Zichy Ferraris Emiliát.

Digitized by Google

»Mimi, (kinek ellenszenvét említettük) így elménczkedik: Ha Steferl H.-t megkapja, azt csak nekem fogja köszönhetni, mert ha én nemet mondok, anyám mindig igent mond.' Qu' elle est aimable et bonne pour moi!«

»17-én Grassalkovicséknál. L.-né is ott. Bárgyú és unalmas voltam.«

»Ha H. irányában egész helyzetemet átgondolom, majd elvisz az ördög. . .«

Tanácsolják, hogy egyenesen beszéljen vele, hisz még három szót sem szóltak egymással az életben! »Minden rosszúl lesz téve, akármit fogok tenni. Ha ritkán megyek s nem beszélek vele, úgy: kiment már az eszemből, 's nem gondolok többé reá; ha oda járok s beszélgetek vele, úgy: affichirozni akarom. Az eljárás, melyet most követek, bizonynyal rosszaltatni fog, mert természetellenes: előbb kérdeztem meg atyját, anyját, s csak most akarok vele szólni. — Cui fortuna favet, sponsa petita manet.«

»Próbaidőm még nem telt ki. Anyám nem helyesli H.-val való tervemet, látom, nem akarja e házasságot, ámbár nem szól.«

»Hatzfeldéknél oly egyszerűen s elfogulatlanúl emlegették előttem H.-t, mintha mitsem tudnának szerelmemről!«

29-kén. »Mit tennék, ha E. V. egyszer csak ezzel lépne be hozzám, a mi pedig nagyon valószínű: ‚légy férfi, s béketűréssel, philosophiával vedd a mit mondok; el van határozva, hogy H— Schw. Adolfhoz megy, pár nap múlva lesz esküvőjök'.«

»Érzem, hogy a velő megfagy csontjaimban, s ereimben elakad a vér, ha ezt a dolgot elképzelem.«—»H— azt sem szeretheti inkább mint engem!«

30-án. — »H-ról beszélgettünk. Hallatlan ostoba és szenvedélyes voltam. E. Zs. megharagudott reám. Ce n'est pas la manière de gagner le coeur d'une jeune demoiselle. — — Akár mit teszek, mindent rosszra magyaráznak. — Nem lesz más választásom, biz' Isten, mint a pisztoly!«

31. Hatzfeldéknél tánczolt vele, s az egész farsangra akarta engagirozni. H. ezt megtagadta, mert anyja nem engedi. Ellenben Schw. Lajosnak mégis az egész farsangra eligérkezett. — »H.

Digitized by Google

irányomban úgy viseli magát, mint mindenki iránt: egészen közömbös, semmit sem érez!«

Már nem is Steferlnek nevezik, hanem csak Széchenyinek!

A család körében még kellemetlen jelenetek is voltak miatta. H. keserű könnyeket sírt, a mi szívét majd végkép el fogja idegeníteni tőle. E. Vincze alkalmilag meg is leczkézi mindig háborgó ifjú barátját, hogy például Hatzfeldéknél is udvarlásával nagyon föltünővé tette magát (affichirozta őket!) hogy minden ember róluk beszélt, hogy tolakodó volt. Ők, M. és H. mindent elkövettek, hogy távol tartsák magoktól, de egy széket hozott s oda ült erővel a két kisasszony közé, a kik kérdéseire már nem is feleltek, stb. e.

Mint a ki halni készül s elbúcsúzik a szép világtól, még egyszer végigtekint helyzetén.

Három köteléket említ (bizony több is volt!), mely az élethez kötné. »E—yék! Szívem egész hevével ragaszkodom hozzájok. De az asszony már egészen elidegenedett tőlem. Tehetek a mit akarok, mindenben hibát talál. Részvét, szánakozás, megindulás legkisebb jelét sem tapasztalom. Férje az én kedélyemhez képest, nagyon rideg, szeretetlen. Társaságában sokszor jéggé dermedek.« — »L. herczegnő! Jó és kegyes volt irántam. Mióta H.-t szeretem, elfordult tőlem. Ha én nem volnék én, hanem más, mint dicsérné kitartásomat, hűségemet, hallgatagságomat, — de mivel egyszer egy ostoba levelet írtam neki, [1]) mert mások is észrevették, hogy H.-be szerelmes vagyok, azért most már gyűlöletet érdemlek. — »Végre anyám! A szegény már alig él.« — —

»Minő élet legyen az H. nélkül? — Oh, véget kell vetni életemnek!«

Majd azzal vígasztalja magát, hogy H. most már hajlandónak mutatkozik a férjhez menésre (tudniillik elvben), s hogy kérői száma meglehetős korlátolt.

»Oh bár minden ember csunyának látná őt, hogy nekem maradna! — Sokáig gondolkodtam, nem nagy ostobaság-e az

---

*) Az lehetett, melyet föntebb ismertettünk.

Digitized by Google

tőlem, hogy ezt a szenvedélyt rég ki nem irtottam szívemből! — Pisztoly!«

Január 20-án 1824. meghalt jó édesanyja; 21-én Czenken találjuk őt. Itt lecsillapszik, s azt tartja, legjobb lesz tisztességesen visszahúzódnia. »Tűrni, szenvedni, lassú léptekkel közeledni a sírhoz: ez keresztyén philosophia!«

Bécsből érkező levelekben gyöngéd hallgatással mellőzik az őt mindenek fölött érdeklő H.-nak még nevét is. A társaságban foly a vita mellette és ellene. »Minden ellenségemet kibékíteni, nevetséges vállalat volna. — Hadd beszéljenek tehát az emberek, a mit akarnak, — mi pedig járjunk az őszinteség, a becsület, az erény egyenes útján.«

Csak ne zavarnák föl nyugalmát mások, a kik a verseny megújítására buzdítgatják. Íme egy gróf Korinsky közeledik hozzá, kinek neve említésénél a kis hamisnak pír futja el arcát. Egy ifjú Harach is lesben áll, s vannak még többen, idem petentium decus! De mind csak »gyerekek hozzá képest« (?!)

»Törökösen a praedestinatióra bízzak-e mindent? Vagy férfiasan irányt adjak sorsomnak?«

»Hátha távollétem lesz az oka szerencsétlenségemnek?«

»Az bizony nem természetes dolog, hogy én itt lebzselek és óbégatok, ha H— tetszését akarom megnyerni. Ezt ő szeretet jelének nem veheti. Föl tehát Bécsbe!«

Febr. 13-án ott is van már. Lajos bátyja s leánya Mária egész bonhomiával beszélik el neki a napi újdonságokat, s ezek közt azt is, hogy az ifjú Korinsky elveszi L. H.-t, csak előbb még egy útazást tesz Angliába.

»Mitevő legyek?« kérdi magától. »Nem szabad elvesztenem bátorságomat, higgadtságomat. A gyászra s agyonlövésre még mindig lesz idő. Hallgatás, — óvatosság, — egy tapodtat se innét, — ne vegyenek észre semmit, bármi történnék is, — s végre resignatio!«

14-én álmatlan éjre virad. »Nem tudok tanácsot adni magamnak, oly véghetetlen űrt érzek magamban, utálom az életet, terhemre van ... Szörnyű bűnhődés ez! — Nem szabad nekem többé semmit kívánni, semmit akarni!«

Digitized by Google

Majd ismét öngyilkossági gondolatok foglalkoztatják. Tudjuk, nem először, fájdalom, nem is utolszor az életben! »Csak az anyám tarthatott volna még viszsza, az egyetlen, a kinek szívét mélyen elszomoríthatám; a többiek azt a fájdalmat, melyet halálom nekik okozni fogna, könnyen elfeledik és megbocsátják.« — — »Pár óra mulva nem leszek többé!« stb.

Régi barátnéja, az áldott E. Zs. — de kivel a rossz nyelvek már szintén hírbe hozták, csakhogy mindenkép befeketíthessék! — kissé megvigasztalja. Azt hiszi, hogy ha a leánynak szabad választása volna, most is inkább őt választaná, mert K. csak mulattatja, szórakoztatja, de szíve nem érdeklődik iránta, s ha most egy Schw. vagy Mett— jelentené magát, úgy . . . ‚Magaviselete különben', így folytatja a vígasztaló, ‚oly gyerekes és ledér, hogy nem lehet eligazodni rajta'. Anyja nem rég megkérdezte, melyikhez szeretne hozzá menni udvarlói közül? mire a leány: ‚tán ki szeretne pletykázni?' s tova szaladt. Mikor pedig a Széchenyi anyjának halála hírét vette, azt mondta reá: ‚most legalább majd nem jöhet bálba, s nem hozhat engem mindig olyan zavarba' stb. stb.

Mindezekből azt látja, hogy legjobb lesz neki onnét szép csöndesen viszszahuzódni. »Sorsom úgy akarja, hogy ne házasodjam meg; miért akarok mindig az ár ellen úszni?« — — »Függetlenség! Igaz, hogy részvevő szív nélkül, de gond és felelősség nélkül is. A legnagyobb okosság, jól érezni magát azon az úton, a melyet végzetünk számunkra kijelölt, s ahhoz képest rendezni be minden dolgát, élvezni és nyújtani másnak is minden lehető örömet . . .«

Pár nappal később: »Bensőmben nyugodtabb vagyok, mióta minden reményről lemondottam. Még boldog is lehetek, ha az életben többé soha semmi után se vágyódom nagy epedéssel és szenvedélylyel.«

A társaságban azonban oly rosszúl tudja elleplezni benső érzelmeit, hogy hol megneheztelnek reá, hol kinevetik. Csak E. Zs. viseltetik folyvást elnéző türelemmel iránta, vagy ha megharagszik, csak azért teszi, mert ‚oly ügyetlenül viseli magát, s elrontja a saját szerencséjét.'

Digitized by Google

Pottendorfné magára vállalja, hogy még egyszer megkérdezi a leányt férjhez menési szándéka felől. A kis hamis válasza az volt, hogy sem Korinsky, sem Széchenyi nem kell neki. Különben senkit se szeret, s majd ahhoz megy, a kit anyja fog ajánlani.

Új baj. A versenyzők — a mamához vannak utasítva. Széchenyi, — még ezt is! — átnyújtja a mamának az ő vagyona kimutatását, melyet az, most bár időnkívülinek talál, mégis átvesz tőle; de arra figyelmezteti, hogy mégis csak a leánynál kellene behizelegnie magát, s aztán meg nem kellene olyan változandónak s olyan túlérzékenynek lenni, stb. e.

Megint úgy látja a dolgot, hogy még nincs minden veszve.

Álmatlan éjszakákon jó tanácsokkal látja el magát. »Nem kell túlérzékenynek lennem, egyformábbnak viseletemben. — H.-nak óvatosabban udvarolni, nehogy ismét elriaszszam. Csöndesen el kell őt altatnom. Biz' Isten, még gyermek.«

Az eddigiekhez azonban sorompóba lép még egy ifjú Taxis meg egy Schönburg. »Mes compagnons de malheur.«

Hátha az ünnepelt hölgyben — »több a hiúság, mint a szív?«

»Sok szakács elsózza a levest. — Mások tanácsára bíztam magam, a helyett, hogy csak szívemtől kértem volna tanácsot. — De még nincs veszve minden!«

Nem sokára, febr. 28-án, véletlenül összetalálkozik K.-val a herczegi háznál. A jelenvoltak összenéznek, nevetgélnek, suttognak. Széchenyi úgy érzi magát, mint a ki pelengérre van állítva. »A megvetett szerelem fájdalmát érzem, a sértett hiúság töviseit, a mellőztetés kínos érzetét. — Hagyjunk föl örökre (!) minden házassági tervekkel, félre minden gyöngeséggel, álljunk meg a magunk lábán, menjünk útazni . . .«

Márcziusban Czenken van. Falkáját rendezi. Háza teli vendéggel. Egészsége a legjobb. Majd H. is csak feledve lesz!

Hisz azóta már hanswurstnak is nevezte őtet! Egy másik élczes hölgy legalább krampuszhoz hasonlítgatta. Ez utóbbi tragikaibb.

Lajos testvére az alatt, e hó 18-án csakugyan nőül vette Wurmbrand Franczizkát. A példa vonz.

Digitized by Google

Aprilban már a bécsi Fáma azt hordja, hogy ‚kívüle' még Harrach és Korinsky is kosarat kaptak. Míg a herczegi háznál őt ismét szívesen látnák, az, a kinek döntő a szava, úgy nyilatkozik, hogy most már nem bánná, ha egy ‚negyedik' jelentkeznék....

»Első menyasszonyom«, így szól a napló, »szívem választottja, S— volt. Azzal örökre meghasonlottam: ő most gyűlöl engem!«

»A második ez a H. Ezzel is örökre vége van. Nevetségessé vagyok előtte téve, czéltáblául szolgálok nővére élczeinek s szeszélyeinek!«

Azért a bécsi hölgyek, különösen a korosbak, nagyobb része még is vele tart, s ő, mint egyikök mondja, igazi: ‚enfant gâté des dames!«'

Ő maga Czenkre megy, s lelkét orvosolja gyónással, melyet Pater Florián bizonynyal titokban tartott volna, de a gyónó hű naplója föltár előttünk; testét pedig edzi mérsékletes élettel és vízivással. E mellett fölteszi magában, hogy élő kortársai közt ezentul a nagy elméket (Meisternaturen) fogja fölkeresni, s hogy azok társaságában, fogja tölteni legtöbb idejét.

Íme a szerelem, midőn sebeket üt is, emel, nemesít!

Fölkel Hercules Omphale mellől, az orsó helyett ismét buzogányát forgatja. Hogy ne tenné az, a ki még csak érzi magában a leendő Herculest: a nagy tetteket, melyek reá várnak, a halhatatlanságot, mely a pálya végén int!

A nagy útra készülve, ily tükört tart maga elé: »Ha eddigi életemre viszszatekintek, s eszembe jutnak elkövetett minden bolondságaim, úgy nem vonhatom többé kétségbe, hogy magam tiportam el szerencsémet. Olyan kevés emberismeret, olyan kevés előrelátás, olyan fecsegő természet, s a lehető legnagyobb ügyetlenség mindenben!«

Később is mindig magát okolta, hogy L. H.-val semmire sem ment.

Nekünk tán jobb így!?

1824-ik augusztus 24-én találkozunk először a Crescence nevével.

Digitized by Google

Egészítsük ki s fejezzük be e szakaszt egy érdekes adattal a góthai almanachból. Liechtenstein Henrietta herczegnőt október 1-jén 1825 nőül vette gróf Hunyady József.

Ő volt — az a negyedik!

V.

A vég kezdetéhez értünk.

Élethivatása iránt nem tétováz többé. Egy hanyatló, elsatnyúlt nemzedéknek ő lesz regeneratora: új hazát fog Attila földjén teremteni.

Hajlamaiban sem tétováz többé. Egyet szeret, határozottan, magasztos eszményiséggel, a siker legkisebb reménye nélkül.

Nincs tehát pihenés, tart még a hányatás; hogyne! mikor a kikötő, mely felé sodortatik, örökre elzárva van előtte: csakis az őrtorony egy-egy villanását látja a part fölött.

Csodálatos párhuzama egy küzdő két nagy szenvedélyének. Hazája, melyet halottnak hisz, s majd életre ébreszt, majd ismét elbukni lát; szerelme, mely örök epedésre, nélkülözésre van kárhoztatva, s csak önmagában, az önmegtagadás égi erényének gyakorlásában lelheti jutalmát.

Nincs okunk átfordítani az e lelki küzdelmekre vonatkozó becses lapokat, szívemelő tanúlságot nyújt azoknak minden sora; s őszintén sajnálhatjuk a kimetszett leveleket s kitörölt sorokat, melyek, a mennyiben netán e viszonyra vonatkoztak, két egymást értő nemes lélek magas erényéről s tiszteletre méltó erkölcsi tökéletességéről erősíthetnék meg legmerészebb föltevéseinket.

Sikamlós ez út: ne lépjen reá akárki! Az erőset a felhők fölé emeli; gyöngébbnek össze kell roskadni ily vállalatban.

Ám e rövid bevezetés után emlékezzünk meg kezdetben tett igéretünkről, miszerint nem fogjuk olvasóink véleményét mintegy járszalagon vezetni akarni, s szorítkozzunk az adatokra, melyeket az előttünk fekvő naplókból merítünk. Itt-ott kell csak egy kis közbeszúrásra engedelmet kérnünk.

A kötet, melyre immár sor kerül, ezt a jeligét viseli: Those are wisest who make no connexion of wife or mistress. Tehát se

Digitized by Google

asszony, se leány? Meglátjuk, meddig tartott az életbölcseség e szabálya.

1824. augusztus 24. »Oroszvárra. Crescence gyorskocsin útazik.«

1825. jan. 15. »Cr—t a színházban láttam. Úgy találtam, jó volt irántam.«

1825. febr. 18. »Cres— egész délelőtt otthon maradt, hogy Rothlint olvassa. Pallavicini- és Caramasséknál láttam.«

1825. márcz. 14. Egy levelet írt hozzá. »Mi lesz belőle? .... Senki se tud róla. — — Isten igazságos: nem engedi, hogy tovább menjek. Délután egy csomag Cr—tól, levelem benne van, visszaküldötte! Be jól tette!«

— — — — —

»Keserves, nehéz napok múlva, végre ismét láthattuk egymást!«

— — — — —

Egy vers, azaz megszakgatott sorok rím és mérték nélkül. Nyilván több része van benne a képzeletnek, mely a múltat jelenné, s az álmot valóvá tudja varázsolni. Oly darabos, hogy nem sokat veszít értékéből, ha csak prózai fordításban adjuk.

1.

Aggály és fájdalom szállta meg szívemet, midőn elgondolám,
Hogy tán az ő szíve is vérzik s megszakad.
Pár óráig maradtunk együtt,
Nem szóltunk semmit, nem is mertünk egymásra föltekinteni,
De jobban szeretjük egymást mint az életet.
Türünk és szenvedünk.

2.

Mikor még szerettél s kedves voltam előtted,
Mily vídáman tűntek akkor az órák;
Most, hogy mindenütt kerülsz,
S szíved haragra gyúladt irántam,
Mily súlyosan nehezülnek reám a napok.

* * *

Ez csak egy-egy darab kő, mely még nem került Canova vésője alá. A másodikon nyilván Horácz bájos dalának »Donec gratus eram tibi« reminiscentiája ismerszik föl.

Digitized by Google

April 4. »Cr—val úgy látom, vége van mindennek.«

Vége? Nem lehet! a hol kezdet nem volt!

April 10. »Wentzel: ‚Il y avoit un moment que vous lui avez tourné la tête, mais à présent c'est fini: vous l'avez manquée.'«

Hunyadi Pepi elveszi Liecht. Henriettát Mily szerencse, hogy nem lett enyém!

»E. Zs. a marquis Posa jellemét ajánlja nekem tanúlmányúl s utánzásra.«

April 18. »Úgy látszik, Cr— irányában dicsően uralkodni tudtam magamon.«

April 26. »Egy lépést se mehetek előbbre.«

April 28. »E. Zs. mindenki iránt elnéző, csak irányomban szigorú. — Hunyady most a legszebb ember Bécsben.« (Tudniillik Henriette szemében!)

»Mind azon benső küzdelmek után, melyeket ki kell állanom, s égő szenvedélyem daczára — rossz ember hírében állok. Tout dépend de l'entrée dans le monde.«

Május 3. »Arra a felfödözésre jöttem, hogy Cr. egészen közömbös irántam.«

Hogyne!

Május 4. »Estély Miskáéknál. Ott volt... Ziehy Crescence is.«

»A társaság, melyben élünk, képez bennünket jóra, rosszra.«

Május 9. »Éjjel utazom Párisba.« — — »Nem tudom Cr—szal hogy áll a dolog.« — »Este elbúcsúztam tőle; úgy látszik, meg volt hatva.«

Miért ne legyen meghatva, ha valaki Párisba útazik, főleg nehéz szívvel, – s ha az a valaki olyan kitünő ember, mint... minővé lennie kell a mi Széchenyinknek!?

1824. szept. 16-án halt meg a bourbon XVIII. Lajos, ki után ifjabb testvérje, Artois gróf, mint X. Károly lépett a franczia trónra. Ez szigorú elveihez s az akkori reactionarius áramlathoz képest, ó frank szertartás szerint Rheimsben koronáztatta meg magát. Ausztria részéről herczeg Eszterházy Pál kíséretében Metternich ajánlatára Széchenyi is, mint kamarás, elküldetett e ritka ünnepélyhez, mely ez év május 29-én nagy pompával, s többi közt a St. Esprit érdemrendének kiosztásával ment véghez.

Digitized by Google

Az unalmas tisztelgések után Széchenyink ez alkalommal sok érdekes ismeretséget kötött, illetőleg megújított. Természetes, hogy ezek közt női ismeretségek is voltak.

Egy Fimarçon herczegnő különösen megtetszett neki. Hamar észre tér. Szíverősítésül ez arany mondatot iktatja naplójába: »Az igazi szerelem — erény!« Magára vonta figyelmét egy Guichené asszony is, kit Meudonban meglátogatott, stb.

A bús Marseilleben, hol az volt a szokás, hogy az özvegyek, férfiak és nők, öt évig viselték a gyászt egymásért, azt álmodta s pedig sokat adott álmokra, hogy L. H. nem lesz boldog H.-val, mert ennek szerencsétlen a családja. »Isten ne engedje: — oly gyönge virágot ne érintsen a balsorsnak egy lehellete se!«

Szeptemberben Bécsben meglátja másik volt imádottját is, Clam Szelinát: baj nem lesz belőle. E hó 12-én már Pozsonyban van, hogy az emlékezetes országgyűlésben ne csak részt vegyen, de nyomban mint egy első nagyságú csillag tűnjön ott föl hazánk egén.

Élete most már határozott irányt, lelkülete szokatlan magas lendületet vesz: úgy szólván mindent megaranyoz, mit körébe vonhat. Csak ritkán emlékeztet reá, hogy ő is, mint mi mindnyájan, »törékeny agyagból« van.

Kövessük tovább, lépésről-lépésre; hisz maga nyitja meg előttünk szíve szentélyét.

Íme egy levél töredéke. — — »Esküszöm önnek, nem volnék képes a legkisebb gyanú vagy önvádnak még gondolatával is megzavarni az ön szeplőtlen tisztasága és erénye öntudatát, mely jobban emeli ön szépségét, és nemességét, semmint maga is hihetné. Én nem születtem rosszra, — habár, fájdalom, nem egy nehéz szemrehányást kell tennem magamnak eddigi életemben, — nem, Istenemre, nem! Inkább lennék hazámból számkivetve, a mi borzasztó, mindenkitől elfeledve, mint hogy ön lelki nyugalmát megháborítsam.«

Okt. 22. »Este Cr— kinevetett. Ez nagyon fájt.«

Nov. 23. »Bármennyire belé vagyok is bolondúlva, mégis köszönem az égnek, hogy Nemtője őrködik fölötte.«

Digitized by Google

»Benső furdalással érzem, mily gyarló vagyok én, s voltaképp mily gyönge jellemű!«

»Vannak oly számos szerzetek, a melyeknek tagjai egész éltöket imával, elmélkedéssel s tétlenségben töltik el, hogy a mennyországot kiérdemeljék. Vajjon miért nem léteznek oly társulatok, a melyek az igazi philosophiát gyakorolnák, azt tudniillik, miként kell saját becsértékünket fokozni s embertársainknak hasznára lenni! — Mily nagy szerencse volna ily társulat tagjának lenni, s legalább néhány vagy bár egy tanúra hivatkozhatni, hogy a mi az életben legnehezebb, önmagunkat le tudtuk győzni. — Istenem, mily nehéz dolog erényesnek lenni, a nélkül, hogy egy rokon érzelmű barátunk volna.«

Az itt megpendített eszme további lánczolata, melyre még visszatérek, más lapra tartozik: a jó barát, ki után sajgó szíve úgy epedett, nem soká váratott magára.

Decz. 28. »Molly megy Bécsbe a gyermekekkel.«

»Ha M.-t elvenném, mily sok jó származnék abból! — Belátom a dolog üdvös voltát; s még sem megy az!«

1826. jun. 28. »Én akarok egy népet újjá teremteni? — Nevetni való. Ily gyönge ember merjen oly nagy munkába kapni!«

Míg a közbecsülés, a megérdemlett népszerűség őt szárnyára veszi, ő mindent »fekete színben« lát. Mások irígylik: s ő — »agonizál«!

Jan. 30. »Cr—t egész nap nem láttam. Tán Cl. zagyvált valamit? — Ő fogja meghatározni, hogy tovább szolgáljak-e, vagy quietáljak. — Ő lehet az oka, hogy egy egész nemzet újjászülessék. — Amphitrite, a ki a sast megitatja.«

Értjük-e most már az akadémia czímerét! Kit ábrázol ama szép nő alak, Minerva és Hunnia elmés combinatioja, emelt kézzel tartva föl a kehelyt, melyből Jupiter vagy Attila királyi madara nectárt szörpöl?!

Oh, égi szerelem! termettél-e valaha szebb gyümölcsöt a földön?!

S a ki minő a szerelemben, olyan a barátságban is. Az eszményi jó barát, meghitt tanúja szíve nemes küzdelmeinek, báró Wesselényi Miklós volt.

Digitized by Google

Ez, erdélyi útjából visszafordúlva, február 6-án Pozsonyba érkezett. Ő maga is hasonló sebet hordott szívében, s ismeretes pathosában ily szókkal fordúlt barátjához: ‚Esküdjél meg, atyád sírjára, hogy őt örökké, híven, tisztán fogod szeretni: a pokol minden átka szálljon reád, ha valaha ez esküt megszegnéd!'

E szörnyű eskü megtartása, mint látni fogjuk, kettőnek az érdeme.

Márcz. 13-án, mi alatt Ferencz császár haldokolt, az a Molly ezt a jóslatot súgja fülébe: ‚Avec la diète, et avec l'amour vous ne vous arrêterez pas là, ou vous desirez' .... Igaza lehetett a szellemes hölgynek: szerelemben és politikában bizony nem mindig állunk meg ott, a hol akarunk!

Márcz. 21. »Borzasztó éjem volt. Két hét óta folyvást szívgörcsben szenvedek.«

Márcz. 22. »Nagyon boldogtalannak érzem magam.« — »Ah, eszembe jutott Goethe verse:

Was mein armes Herz hier gebanget,
Was es zittert, was verlanget,
Weisst Du, nur Du allein.

Márcz. 25. »Ő csak az erényre született. — Ma még tisztábban érzem, mint máskor, hogy egyetlen komoly szemrehányást, melyet önmagának tehetne, ő túl nem élne.«

Ezek abból a kötetből vannak kivéve, melyekben többek közt az akadémiára tett első nagylelkű ajánlata is foglaltatik, mely nevezetes eseményről különben aránylag legkevesebbet írt bele. Vegyük kezünkbe a következő kötetet.

E kötetnek három jeligéje van. Egy franczia, egy német és egy angol. Idézzük csak az elsőt, mint tárgyunkra nézve jellemzőbbet. »Souffrir et se taire!« E franczia mondatnak is tollban maradt az első része, mely azonban szivébe volt írva: Tâchez de lui plaire.

1826. ápr. 1. — »Ott maradtam vacsorára. K. legrosszabb kedvben volt. Grassalk — mesélt valamit egy fiatal asszonyról, a kinek öreg férje volt.«

Jegyezzük meg, hogy gróf Z. K.-nak elég oka volt rossz kedvűnek lenni: hivatalnok és aulikus levén, némileg kompromit-

Digitized by Google

tálva volt az ország előtt. S e nap a főrendi ülésben a nádor le is szidta Széchenyit, azzal a hozzátevéssel, hogy csak atyja érdemei tekintetéből nem akar még szigorúbb lenni iránta.

Ekkor már E. Vincze is ellene fordúl: ‚Mindenkit (?) ellenségévé tesz, országgyűlési szereplése és Cr— miatt megvetik és gyűlölik!' Reá fogták, hogy még a császár is tudomást vett a Cr. iránti fellengéséről, és hogy dühös miatta.

Csoda-e, hogy míg Széchenyi öngyilkosságra gondol, Cr. a nádor estélyén (április 6.) vele nem akar kártyát játszani?

Április 7-én. Hosszú szünet után Cr— ismét látható az országház karzatán.

Este a színházban: »barátságos, de zárkózott.«

Április 11. Ismét a színházban látja. Tűzlárma támadt: erővel ragadja ki magával. »Annyira fél a nyelvektől, hogy nem sokára egészen kerűlnöm fog kelleni társaságát.«

Április 13. »Estély a főherczeg nádornál. Cr—tól mindinkább eltávolodom. Érzem, látom, nem való vagyok kortársaim társaságába. Ha egyszer meg leszek halva, elismerik értékemet.«

Április 14. Cr. ismét a színházban, faggató kérdéseire így válaszol: ‚Sokat gondolkodtam róla, — ön vagy a legrosszabb, vagy a legtökéletesebb ember a világon!'

»Mennyire igaza van. Váljunk el!«

Április 15. Egyszer magyarosan, bújában .... »leiszsza« magát. Hm? Mi látjuk, hogy akkor is ittas, mikor józannak látszik. Egyébiránt fölteszi magában, hogy ezentúl vigyázni fog — nyelvére!

Aligha tette, mert másnap (16.) a páholyban úgy megharagítja derék imádottját, hogy ez őt ott hagyva, ki akar menni s csak nehezen marasztható.

Április 17. Este kissé szívesebb. — Színházban »majdnem« rosszúl lett. »Oh Isten, oltalmazd meg őt!

Április 26. Pál bátyja meginti, hogy M—nak fejét megzavarta, vegye lelkére!

István pedig, a testvérek közt támadó, utóbb kiegyenlített viszályra is csak annyit mond: »mit fog Cr. hozzá szólni!«

Digitized by Google

Ápril 30-án ismét páholyában látja: lakásán nem akarja elfogadni!

Máj. 2. Csak egykét jellemhibát vet szemére. Szerinte a mi Széchenyink: egy kicsit hiú, egy kicsit szerfölött nagyravágyó, egy kicsit gúnyolódó s egy kicsit ravasz. Mindez francziául volt elmondva, de tán — magyarán?!

S ez így megy jó darab ideig.

Júniusban azt hallja, hogy Cr. beteg. Mindjárt a legroszszabbra gondol. »Halálos aggodalomban élek, ah, lehet-e ily kedélyállapotban élni? — Ő meg fog halni; én pedig túlélem őt, s hosszú életű leszek!«

»Szeretek egy tisztességes nőt« — francziából kell e vallomást fordítanom — »szerelmem oly tiszta mint egy angyalé, minden erőmet megfeszítem, hogy lelkemet minden szépre, jóra, az erényre képesítsem. Föláldozom magamat, személyemet, vagyonomat, virrasztásaimat hazámnak közjavára: s majd senki sem ért meg, egy egész nemzetből senki!«

Június 6-át jelöli meg, mint azt a napot, melyben az ő templáriusi szolgálata — tudniillik a szellemi tökélesbülés, az önfeláldozás nagy munkája — a maga teljes mértékében megkezdődik.

S e naptól kezdve minden szerelme, ábrándja, epedése a Cr. neve helyett egy L. betűhöz füződik. Hogyhogy? Tán egy percz alatt hütlen lett érzéketlen kedveséhez, s mást állított az oltárra, a kitől némi jutalmat is várhat? Törjük-e fejünket rajta, ki volt már megint ez az L—?

Ne engedjük megzavartatni magunkat. Ha új élet kezdődik, új jelekkel is élhetünk érzelmeink jelzésére. Aztán: ki vitte volna annyira lelke ruganyosságát, hogy egy pillanatban, minden átmenet nélkül egy L. iránt érezze mind azt, a mit csak az imént egy Cr. iránt érzett; erre még egy Széchenyi sem képes. Továbbá, nem volt-e egyik hibája, hogy szíve titkait nem bírta magába zárni; ideje, hogy megszokja. Sőt a napló egy helyéből az is kitűnik, hogy bár zárral és kulcscsal jól el volt az látva, kezébe került olykor másnak is, példáúl oly közelállónak, mint nővére, a kiről egyszer azt az adatot jegyzé be: ‚Meine Schwester liebt den M. Dietrichstein'; a mely sor alatt mindjárt egészen más, és nyil-

Digitized by Google

ván női kéztől ez a kis glossa olvasható: ‚Stefferl du lügst!' Nem látszhatott-e czélszerűnek ezentúl még naplójában is az eszményien imádott név megjelölésére egy eszményi betűt használni, mely a hivatlan olvasót tévútra vezesse? Végre: egy helyütt összeállítja az imádott élete legnevezetesebb adatait, születése-, nevenapját, férjhez menetele napját; mindezek Cr—ra vallanak. Nem kell tehát nekünk, a kik e ritka egyéniség szívtörténetének ecsetelésére vállalkozunk, megszakítanunk elbeszélésünk fonalát, hogy egy új imádottnak szenteljünk hamarjában egy külön szakaszt. S hogy mért épen L.? Hát nem egy szent névnek, Laurának, kezdő betűje az? S mi jó volna hasonlatunkat Széchenyi és Petrarka közt ez adatkával is kiegésziteni! De sokkal egyszerűbb, finomabb és költőibb az L. betű megfejtése. Biztos forrásból tudom, hogy annyit jelent: Elle seule, = Egyedül csak ő! — A középkor ábrándos lovagjai módjára több helyütt alkalmazá, sőt forgó gyanánt egy kalpagján is viselé a bűvös jelentésü L. betűt.

Folytassuk bátran. Tehát:

»L. elútazott. Nyugodtabb vagyok, mintsem hittem.«

»Ha visszatekintek az előbbi időre, minden tettem olyan, mintha vak és esztelen lettem volna.«

»Szerelem volt az, most is az, s mindig az lesz, a mi lépteimet, akaratom ellen is, vezérli. — — Sokan bolondnak vagy ostobának fognak nézni, még többen rosz embernek; de lesznek, a kik becsülni is fognak. Egyetlen vágyam, hogy L. boldog és nyugodt legyen.«

»Semmi sem tesz reám olyan mély és búskomoly hatást, mint hogy ha egy szép napon valamely elhagyott templom és temető környékébe mehetek, hol nem hallani mást, csak a madarak csirpelését, s szabad folyása van a gondolatnak. Mindig csak L.-re gondolok.«

»Lamartine megszűnt költő lenni, mióta boldog házasságban él. Én poltron lennék, soha sem akarnék meghalni!«

»Búcsúzáskor azt mondá (ő, tudniillik), je vous souhaite que votre interieur ne soit jamais troublé, parce qu'alors il n'y a a plus de bonheur!«

Digitized by Google

»Egyszer azt mondám neki: Vous remplissez toute mon âme, et quand je pense à vous, je m'exalte pour tout ce qui est beau, grand et noble. — Ő pedig így felelt: ‚Si c'est vrai, ce n'est certainement pas moi, mais c'est la prière que je porte journellement au ciel pour votre bonheur'.«

A kiért így imádkoznak, az bizonynyal nem szállhat alá a göröngyhez!

Június 19. Auspitzon. »Sokat beszéltünk G.-ról, S.-ról és elhunyt sógornőmről. Szívem bánattal van eltelve. Borzasztó sejtelmem van: L— nem fog soká élni.«

Július 13. Horpácson. — — »Megígértük egymásnak, hogy kölcsönösen hírűl adjuk, a mit az emberek netán rólunk beszélnek, vagy a mi megrovandót mi magunk találnánk rajtunk.«

Szeptember 3. Oroszváron. — »Minő visszaemlékezések ostromoltak!«

Szeptember 17. »L. a színházban, páholyában látom.«

Szeptember 23. »L. Talloson. — Halál keserve honol szívemben.«

Október 19. L. nem fogadott el. Nem megy ki, kevés embert bocsát be, mindig el van foglalva. Jobban szeretem, mint valaha. Ő egy angyal, egy szent. Bensőm föl van dúlva. Mikor fogom ismét láthatni!«

Okt. 21. Egy Cs., kivel találkozik: ‚Aha, te bizonynyal oda mész: különben is okos ficzkó vagy!' — »Ah s'il connaissait ma misère!«

Okt. 22. — »Nem jár ki, s hozzá nem mehetek. Je suis exilé.«

Nov. 2. »Isten tudja, nehéz állapot; úgy imádni őt, s még azt sem tudhatni meg, vajon itt van-e?«

Nov. 3. — »S. me don e le conseil de me marier, mais seulement pas Mel—«

Decz. 16. M—ról Zs., hogy az egy időben valóban szerette őt, — hogy soha sem fog többé szeretni (?), hogy most már megadta magát, de a legboldogabb lett volna, ha őt nőül veszi.

»Tudtam én azt, s fájdalmasan érintett mégis. Őszintén beszéltem, hogy soha sem fogom őt nőül vehetni.«

Digitized by Google

»Még ez is! Isten belát az emberi szívbe: hideg s érzéketlen vagyok-e? — — Annyi szeretettel egy embertársamat sem tettem boldoggá, de boldogtalanná többeket!«

»Pihenj csöndesen drága árnyék! Tégedet én öltelek meg! Békűlj ki velem, s bocsáss meg.«

»L. és M. Ti oltalmazzatok mint védangyalaim. Az elsőt szerencsétlenné tettem, mert mindenek fölött szerettem. A másodikat, mert nem tudom szeretni.«

Hogy itt a phantasia erősen működik, s rögeszméket teremt, az iránt, bárki az eddigieket figyelemmel kísérte, nem lehet kétségben.

Az erény túlzása mi sokszor válik hibává! Az a nagy lelkiismeretesség, mely minden tettért és mulasztásért mindjárt érzi az erkölcsi felelősség egész súlyát, könnyen átcsap ama gyermekes hiúságba, mely mindennek, a mi mellette s körülötte történik, egyedűl magában látja az okát. A mely férfi könnyen elhiteti magával, hogy minden nő szerelmes belé, s miatta epeszti halálra magát, szintúgy tévedhet, mint egy lelkiismeretlen csábító, a ki áldozata érzelmeit semmibe sem veszi. Úgy a közéletben is. Egy józan reform megindítója nem lehet felelős egy utóbb bekövetkező forradalomért. Széchenyinél, köz- és magánéletben egyaránt, a személyes ambitio és hiúság, a mint egyrészt nagy tetteknek volt rugója, úgy másrészt tragikumba ment át, földúlta kedélye nyugalmát, s őt végre menthetetlenül elvesztette. Egész élete folyama, a mint azt most legkisebb rejtélyeiben magunk előtt föltárva látjuk, egy martyrium volt.

Ám folytassuk szemlénket.

Decz. 26. »Ismét láttam őt. — Hidegen köszönt. Égető méreg szívemben: meg fog ölni.«

Deczember 31. »Ott voltam. L. érzéssel, jóságos méltósággal fogadott.«

»Szívem szét van tépve. Hányattatom a halál vagy teljes apathia és az örökké való erény között. Lesz-e erőm e válság legyőzéséhez, mindenható Isten! csak te tudod, mint vérzik szívem, mint reszket minden idegem, mint ég agyvelőm!«

Digitized by Google

Míg az országgyűlés legünnepeltebb embere titkon így epeszti magát, az akkori conservativek rémülettel töltenek el országszerte bizonyos köröket, hogy »itt sokan philantropikus principiumokat akarnak fölállítani!«

A philantropok közt volt Széchenyi is: a rémülők közt, természetesen az előkelő hölgyek jó nagy része. Ezek egyikéhez így szólott Széchenyi: »Je crois qu'il n'y a rien qui résiste à la perséverance.« Az pedig így válaszolt: »Non certainement, et il parait que c'est là votre devise!«

Mire czélzott ez elmés replika? . . .

1827. január 6. »Láttam a templomban. Szemeink találkoztak. Ah, életem meg van mérgezve!«

Január 10. — — »Soha sem látom őt. Este nézem kivilágított ablakait: még az is oly jól esik nekem. — Ha igazságos, be kell látnia, hogy megérdemlek egy olyan szívet, minő az övé.«

Nincs okunk kétkedni, hogy az ideális L. ezt be ne látta volna.

Január 17. »Z. K. ebédre hívatott. Szívem reszketett örömében.« — »Ő gyöngélkedett, keveset beszélt« — — »férje barátságos, beszédes volt. Egyre töltögette poharamat: ‚ah, hisz csak egyszer élünk!' mondá s egész lénye csupa bonhomia és lelki nyugalom volt« — — —

»Ismét hetekig kell tűrnöm, míg újra láthatom!«

Január 21. »A templomból láttam kijönni.«

»Szívemben a méreg, mely megöl, agyamban mindig csak ő van: ezt az égető epedést csak a halál oltja el.« — »Je rapporte tout ce que je desire et tout ce que je fais, à elle seule.«

Január 22. Gy—éknál. »Hideg és visszataszító volt.«

»Mindennapi imám: ‚Tiporj el engem Istenem, csak ő legyen boldog', meghallgattatott. Én már az álmok országában élek!«

Január 23. »Vajjon becsül-e? vajjon szeret-e? ezt kérdem untalan magamtól. Éget, emészt e gondolat!«

Január 24. Eszt—éknál. »Megneheztelt reám, mert bon enfantnak neveztem. Úgy látszik, egészen közönyös vagyok előtte. Le charme est rompu!«

Digitized by Google

»Én szívemben hordom a mérget, mely engem megöl; ő pedig boldog. Istennek legyen hála érte!«

»Január 29. »— — Méltó akarok lenni hozzá. Most még földi láng ég keblemben, elolvadnék kéjgyönyörben, ha őt egyszer szívemhez ölelhetném. Még alig vagyok méltó a czipője porát megcsókolhatni! — De ha életben maradhatok, ki fog égni fenékig ez a szenvedély! — Nem! Érzem, — szerelmem egy az életemmel: ha megszűnik az, én sem létezem többé.«

»Az országgyűlésnek vége. Reszketek, mi lesz azután? — Csak vele egy helyben lehessek, nem adom egy királyságért!«

Február 4. »L. derült, vidám volt, a gyermekek szépek, egészségesek. Minden boldogságot lehel; csak szívemben a méreg. Jól van így!«

Február 13. »Hírűl hozzák, hogy L. kiment a karzatról, mikor Cz. engem az űlésben rendre útasítani akart.«

Február 15. — »Erdődyéknél láttam.«

Február 19. — »Mindennapi imám: Tiporj el engem, Mindenható! Halmozz reám minden bajt, szégyent: csak ő nyerjen kegyelmet a te trónod előtt. Tedd őt boldoggá, adj neki békességet szívébe, nyugalmat lelkébe, megelégedést kedélyébe!«

»Szeretetem minden tisztasága nem bírta bizalmát megnyerni. — Sőt úgy látom, épen legkevesebbet sem érez irántam. — Sőt, még kinevet, vagy alig tudja elnyomni nevetését!« — Istennek hála!«

»Véget kellene vetni életemnek. — Éjjel nappal ez a gondolat kísér.«

Február 21. »Nála voltam. Nevetett, mikor reám nézett. Mit gondolt magában, nem tudom; de szívembe megannyi tőrszúrás volt. — Nagy Isten! az mégis szörnyű volna, ha előtte nevetségessé váltam volna!«

Erre, úgy látszik, egy levelet írt hozzá, melyben azzal fenyegette, hogy agyonlövi magát miatta. A levél fogalmazványa megvan s bármely regénynek egyik legszebb lapját képezné.

Eredménye csak annyi volt, hogy be kellett látnia, miként imádottja — egy angyal. Megbocsátott. Tán imádkozott is érte. Baj nem történt.

Digitized by Google

Márcz. 16. »L.—ről semmit sem hallok. — Örök remegésben élek. Egész bensőm föl van dúlva!

Törlések. — — —

»Mily üres fecsegés, gondolám magamban, — s mégis úgy megrendített!«

Sürű és vastag törlések közt megmaradt e szép sor: Életemet embertársaim, hazám, honfiaim javára áldozom föl!«

A társaságban sokat beszélnek róla, becsülni kezdik, sajnálni is, szép jövőt jósolgatnak neki, s különösségeire valaki, a kinek neve ki van törölve, azt a megjegyzést tette, hogy: épen olyan, minő az atyja volt.

Bár fölveti magában azt a kérdést: nem volna-e jobb, ha L—t egészen kiverné a fejéből, s többé nevét sem említené, azért szorgosan be van jegyezve minden nap, minden óra, melyben őt látta, habár csak meszsziről is! Hátha még, a mi fájdalom, gyakran megtörtént, hogy jelentkezett nála, s nem bocsátották be!

Őt elvakította szenvedélye, boldogtalansága s nem vette észre, mily veszélyben forgott, s mily bajt hozhatott volna épen arra, a kit méltán oly magas polczra helyezett.

Sejdíthetjük, mit kellett hallania, mikor, ismét vastag törlések után, ezeket olvassuk naplójában: — — »Össze voltam zúzva, majdnem elájúltam. A mit akkor éreztem, soha sem fogom elfeledni. Szívem alig vert már. A mi mégis föntartott, bár a legkeserűbb érzések közt, az ártatlanságom öntudata volt.«

Ily benyomások folytonos izgalomban tartják idegzetét. Igazán az álmok országában él. Ismételve fordúlnak elő ily helyek: »Magasb hatalmak befolyását érzem!« »Borzasztó nagy hatalom!« stb. Vagy: »Mily keserű órák várnak még reám! — »Oh, én még a legnagyobb nyomorban fogom életemet bevégezni!« stb. Majd ismét emelkedik: Sokat gondoltam reá. Oh, nekem méltónak kell hozzá lennem!«

Egy közös barátnéjok halálos beteg lesz. L. mindig mellette van, ápolja. »Nem értik őt az emberek, — nem is e világra való — sokkal jobb, sokkal romlatlanabb, sokkal becsületesebb!«

Digitized by Google

April 21. Lóversenynél nem volt szerencsés. »Nem nagyon bántam. L. oly mélyen van a szívembe vésbe, hogy minden más iránt közönyös vagyok. Csak benne élek és lélekzem!«

April 24. H. és F. esküvőjük. »L. fehér ruhában volt, mint egy szent. Egyszer sem pillantott reám: lelkem mélyében reszkettem; nem is mertem közeledni hozzá.« — »Életem napról-napra kiállhatlanabbá lesz előttem. — — Hazám, honfitársak, nem sokára örökre elbúcsúzom tőletek.«

Május 3. — »Nem tudok imádkozni, nem tudok élni; csak meghalhatnék!«

Május 11. — »Álljon ő ott mint mintája a női erénynek; az én hamvaimat pedig áldja meg az utókor!«

Május 22. — »Egészen fölemésztem magamat.« — »Illik-e ily foglalkozás egy férfihoz? — A szerelem emészszen föl egy 35 éves embert! Gyermek vagyok-e? — Ki kell őt szívemből tépnem; vagy tönkre jutnom, egész életemet elrontanom: nem, azt L - bizonynyal nem akarhatja!«

Bizony nem akarta. E napokban is úgy nyilatkozott mások előtt egész elfogulatlanúl, hogy nagyon tiszteli és becsüli, de szerelemről, természetesen, szó sem lehet.

Június 23. »Az élet, mint egy beláthatatlan pusztaság terül el szemem előtt. Számomra nem nyílik több virág. Csak a sír után vágyódik lelkem.«

— — »Mindenütt félre értve, egy angyaltól eltipratva: lehet-e így élni?«

Levele, melyben pisztolyt és mérget emlegetett, — ezt később tudjuk meg, rajzónnal írt ily hátirattal küldetett vissza; Cessez de vouloir troubler un coeur, à qui la tranquillité est si nécessaire.

Lelki állapotát ily megszakgatott sorok eléggé jelzik:

»Borzasztó! Az a kéz taszít vissza, melytől megmentésemet vártam!«

»Egy neme az őrületnek szállott meg, — pisztolyt ragadtam!«

»Majdnem megőrültem.«

»Szívem szét volt tépve.«

Digitized by Google

»Összeroskadok bánatom súlyától. L—től megvetve lenni. S mégis éljek?«

Július 14. »Egy templárius halálos nyugalmával ébredtem föl.«

Július 23. »Vajjon lesz-e még valaha oly idő, mikor L. becsülését, barátságát, részvétét fogom bírhatni?«

»Mindenható! tedd őt boldoggá, áraszd reá minden áldásodat. De, ha lehet, ne sújts engem az ő megvetésével, gyűlöletével: minden más csapást szívesen, megadással elviselek.«

Július 31. — »Az ablakon át láttam őt. Hál' Istennek, egészségesnek látszik!«

Kénytelenek vagyunk az örökös ismétléseket mellőzni, nehogy fárasztók legyünk. Vajjon, hogy ne jutott volna eszébe az a jámbor Petrarca, kit korábbi éveiben, Olaszországban, a legunalmasabb költőnek tartott a világon, mivelhogy oly sokáig s oly hasztalan tudott epedezni ama Laura után (íme az L. betű!) a ki másé volt, boldog családi életet élt, s férjét egymás után egy sereg szép gyermekkel örvendeztette meg?! Nincs semmi új az ég alatt!

Az előttünk fekvő kötet, — különben is a legérdekesbek egyike, — végig el van hintve a kesergő szerelem ily kínban fogantatott gyöngyszemeivel.

Ejtsünk el többet; szedjünk föl még néhányat.

»Minap azt mondá: Je prie tous les jours le bon Dieu de vous combler de bonheur.«

»Mindenható! Bármi legyen is a te határozatod fölöttünk, én a keserű kehelyt utolsó cseppig ki fogom üríteni; csak engedd, hogy szívben, lélekben egy oly szenthez méltó lehessek.«

»Nyugodtnak látszott, s nagyon jó kedvü volt. Szép mint egy angyal.«

»A tiszta lég, a szép táj, az emberek vídámsága, a madarak éneke, mind csak bánatomat növelték. — Oh, te drága, te szent! ha tudnád, mily boldogtalanná tettél.«

»Szebb volt mint valaha. Egy közönséges ember az útczán meglátva őt, fölkiáltott: Most értem, hogy itt a földön is lehet

Digitized by Google

mennyország!« — Ez Győrben volt, szept. 16-án gróf Z. K. főispáni beiktatásakor.

»A mily lelki beteg és boldogtalan vagyok, úgy érzem, hogy egy nagy szellem ébredez, fejlődik bennem.«

»Nincs oly pillanatom, a melyben egész szívem és lelkem ne volna az ő emlékével eltelve.«

»Egy szóra se méltatott! — Bár a föld nyelt volna el! Isten bocsássa meg neki!«

»Neki tetszeni, c'est l'ouvrage de ma vie.«

»Életemnek nincs czélja. Tout mon être est amour meprisé, méconnu. — Végre még nevetség tárgya leszek az embereknél!«

Mikor beteg volt: »Oh, ha ő meghal, az istenség saját legszebb remekművét pusztítja el.« — »Túléljem-e őt, vagy vele együtt haljak meg?«

Mire meggyógyúlt: »Mindenkivel nyájas; csak iránt am kegyetlen.«

»Je vais me brûler la cervelle. — Mily kín az élet!«

»Úgy érzem magam, mint egy úszó, a ki mindinkább eltávolodik a parttól, s végre alámerül.«

»Négy év óta igyekszem kegyeit megnyerni; s ő eltaszít!«

Ez alatt megírta első munkáját a *Lovakról;* de imádottja ezt nem olvashatja, mert nem tud magyarul.

Április 2-án veszi hírét, hogy Laurája — joggal nevezhetjük így — szerencsésen egy figyermeket szült. Ez örömhírt siet részvevő barátjával Wesselényivel tudatni, ilykép: A »kit agyonlőni visznek s azután föloldnak, annak sem esik jobban a levegő, mint most nékem; csakhogy mindig félek. Mikor a jó hírt hallám, akaratom nélkül térdeimre estem, s rég nem ismert örömkönyeket sírtam. Ha hálaimádságom nem hatott a mennyei úr eleibe, csaknem kételkedném az ő lételén, mert pillanatig elhagyám e földi lakást!« — Oh Petrarca!?

Április 28. »Bár csak a föld alatt volnék már! De, ha a más világon is tőle különválva kell élnem, úgy bár soha se ébredjek föl: boldogság volna, egy kővé válni.«

Májusban: csupa agonia, kővé változás, Amerika és pisztoly!

Digitized by Google

Albach egyházi beszédei öntenek csak szívébe egy-egy balzsamcseppet, annál édesebbet, mert L. sem mulasztja el soha azokat.

Fölkeresi a híres lelkipásztort cellájában is, kisírja magát nála, tanácsot kér tőle. Szaniszló atya arra inti, hogy házasodjék meg. Nem tud ebben megnyugodni, úgy érzi, hogy tőle ez becstelenség volna.

Egy hosszú levelet ír ismét angyali imádottjának, melynek minden sora aranyba véshető, bár csak meglevő töredékei után ítélve is.

»Mitevő legyek, kérdem magamtól éjjel és nappal. — Isten tudja, mindig az ön nyugalmát tekintettem, nem a magamét. Száz meg száz kétség és küzdelem után egy szózat tisztán és világosan ezt súgá nekem: Légy hű hozzá, utolsó lehelletig. Küzd föl magadat oly álláspontra, melyről embertársaidnak, hazádfiainak javára lehetsz, áldozd föl magadat a közjóra, — egy szóval: légy hozzá méltó. — Én a családi boldogságról örökre lemondtam, s csak önnek akarok élni.«

»Rágalom érhet engem is, de gondom lesz reá, hogy ön soha se szégyelhesse magát miattam.«

»Önnek szent kötelességei vannak, ön anyja egy népes családnak. Én egy oly pályára léptem, mely nem kevésbbé szent. Akármit végzett az ég fölöttünk: teljesítse ön az anya s a hitves tisztét; én viszont igyekezni fogok annyi jót tenni, a mennyit csak tehetek az életben. Isten nem fog minket elhagyni!«

»Az én helyem, melyet a gondviselés számomra kirendelt, Magyarország. Megállom e helyet, híven, becsülettel, míg órám ütni fog.«

A mint látni, ez búcsúzó volt.

Z. K. hivatalos minőségben Bécsbe volt átköltözendő; Széchenyink hazafias működése színhelyére, Pestre akart menni.

VI.

Következik a regény vége.

Az érdekes idegfeszítés bűvöletéről, ha gyönge tollunk megbírná is, előre le kelle mondanunk. Regényünk végét mindenki tudja.

De sok víz folyt le addig még a Dunán!

Digitized by Google

Kissé tán bajos is költészet és phantasia játékait, regényességet, szerelmi históriákat, pathos vagy humor hangján emlegetni ott, hol egy meglett komoly férfiúról, ki úgy életkorának, mint államférfiúi működésének immár zenitjéhez közeledik, hol egy nagy reformerről, egy olyan epochális emberről van szó, minő a mi Széchenyink volt. Bátorítson az a gondolat, hogy a kik eddigi összeállításainkat figyelemre méltatták, tanúságot fognak tenni a mellett, hogy nem profanáltuk azt, ami szent, s hogy, ha nem sikerült is a hamvakból föltámadó phönixet egész fényében feltűntetnünk, lélektani búvárlatainkban, minden emberi gyarlóság mellett is, soha félre nem ismertük a valódi nagyságot.

A kik e szempontunkat, mint saját fölfogásukkal megegyezőt, magokévá téve, idáig elkisértek, tovább is el fognak jönni velem. Folytassuk tehát, s lapozgassuk naplóinkat végig.

A kötet, melyre most kerül a sor, az eszményi L— nevét már a valódi Crescence névnek legalább is kezdő betűivel cseréli ismét föl. Egyéb változás alig lesz: a távollét oly szent köteléket nem bont föl.

1828. július 4. — »A gyermekekkel játszottam: mintha mennyországban lettem volna!«

Július 6. Szaniszló prédikációja. »Ott vagyok; nem hallgatom.« — —

»Hű leszek utolsó lehelletemig, a legszebb, a legerényesebb, legnemesb nőhöz. — Bármi történjék velem, mig élek, határtalan tiszta szeretetemnek fogom bizonyítékait nyujtani néki!«

Július 10. Bécsben egy jó napot szerez magának azzal, hogy a Cr. édesanyját meglátogatja, s jó véleményét igyekszik magának biztosítani.

Július 21. Fiuméban. »Semmi hír róla? — Vajon nincs-e baja? Que le bon Dieu la bénisse! Vajjon az alatt nem költöttek-e rólam valami rosszat? Bizonynyal! Ám legyen! Az igazság előbb-utóbb mégis napfényre kerül.«

»Szeretetét, becsülését kiérdemelni, ez életem feladata.«

»Mentől többet olvasom Berzsenyi verseit, annál inkább sajnálom, hogy Cr. nem olvashatja.«

Digitized by Google

»Erény, tanú nélkül gyakorolva, a legmagasztosabb, mire ember képes.«

»Cr. bírhat ennek öntudatával. Az a jó, az a szent!«

Tersat egy kápolnájában sokáig elméláz. »Nagy áhitattal imádkoztam a Mindenhatóhoz Cr. jólléteért.«

Rovignóban egy orvossal ennek betegeit látogatja meg, magyar utazó orvosnak adva ki magát. Egy grófnő, a kinek családja már elparasztosodott, egész Madonna-kép. A nélkül, hogy Cr—hoz hasonló volna, mégis sokban reá emlékezteti. Szíve vérzik tőle!

Július 17. Parenzóban. »Este, holdvilágnál, — leírhatatlan honvágy szállott meg, nem hazám, hanem ő utána. Oh, a Mindenható, így imádkozám, halmozza el őt áldásával, s csak engem tiporjon el!« — — »Megszomjaztam, s egy fiatal jóképű leánytól vizet kértem; az durván megtagadta tőlem: Cr. ezt bizonynyal nem tette volna!«

Aug. 3. Fiumében. — »Voltaképp semmi sem érdekel. Önmagamtól, gondolataimtól akarok menekülni. Őrült szenvedélyem hajt. Még egy roham s véget vetek életemnek.«

Aug. 7. — »Utálom az életet; s mégis, mily borzasztó bárgyúság, írtózom a haláltól!«

»On passe la moitié de sa vie à faire de bétises, et l'autre moitié à les reparer.«

Aug. 8. »Fölhagyok már a jeremiádokkal, lamentálással. — — De földi útamon minden lépés, életem minden percze, a legmagasztosabb, legönzetlenebb, legtisztább szerelemnek legyen szentelve, melyet férfi valaha egy nő iránt érezett.« — »Félre tehát minden gyöngeséggel!«

»Szép föltét, de nehéz megtartani. A ki nem ismeri, annak sejtelme sincs a szerelem hatalmáról.«

Aug. 26. Ismét meglátogatja a Cr. anyját. Ez biztosítja, hogy leánya őt tiszteli és becsüli, — többet nem kívánhat, mert minő boldogtalan lenne . . . . !

Szept. 3. — »Cr. nem fogadott el. — Két hosszú hónap után, míg én a perczeket és másodperczeket számolgattam, ő elzárja előttem ajtaját! — — Igazán, nyomorúlttá tesz! — Vajon mentő angyalom-e ő, vagy rontó dämonom?«

Digitized by Google

»Mind, a kik látnak, tisztelettel közelednek hozzám; csak ő nem ismeri el érdemeimet!«

Szept. 10. Páholyában. Vídám és kedélyes, — kissé tán komolyabb a szokottnál.

Szept. 12. »Fölbomlásomhoz vagyok közel; a halál e neme különben nem kellemetlen. C'est l'amour qui me tue.«

Szept. 22. Szívdobogva siet Pestre, mert Cr. beteg.

Október 13. Czenken van. Itt is csak szívfájdalmára, s halálára gondol. Utolsó perczét is néki akarja szentelni.

Novemberben Bécsben látja. »Halvány, mint egy liliom!«

»Én vagyok legjobb barátja, életemet odadnám boldogságáért, — s ő elzárja ajtaját, megtiltja, hogy szóljak, hogy írjak hozzá!«

»Nem! ébredj föl bennem férfierő!«

1829. január 12. Cr. ismét nem fogadta el. »Jó Istenem, tiporj el engem, csak ő legyen boldog!«

Január 27. — »Ritter Toggenburgnak kell-e lennem?!«

Február 7. Bál van nálok (Budán). Szívesen fogadják; de ismét csak halálos sebbel kell haza térnie.

»Ne neheztelj reám hazám, számodra el vagyok én veszve! Életem fáklyája letört, Geniusom eltipor.«

Február 15. Sok törlések közt: »Általa jobb emberré lettem.«

Febr. 26. »A templomban láttam.« — — »Akár belátja, akár nem, egész életemet neki áldozom: legyen az folytonos önmegtagadás, lemondás!«

Elragadtatásai közt, néha ugy veszi észre, hogy szinte nevetséges módon viseli magát. Legnagyobb gyötrődésben akkor van, ha a Cr. valamely rosszúlléte vagy betegsége hirét veszi, melyet fölhevült képzelete mindjárt a legfeketébb szinben láttat vele.

Márczius 5-én ismét Albach atyánál volt, a ki meleg részvéttel viseltetik iránta, s szent hivatásához képest, őszintén iparkodik e háborgó lélek egyensulyát valamikép helyreállitani.

Ez óhajtandó egyensuly, ha elérhető, inkább lesz ama derék nő befolyásának, magas erényének köszönhető, mint bármi egyéb-

Digitized by Google

nek. Tanusitja egy ez időben ismét hozzá intézett levél töredéke, melyet lehetetlen egészen mellőznünk.

»Vissza küldöm imakönyvét, s egyuttal egy szószerinti (német) fordítását Berzsenyi költeményének, elhagyásával a két utolsó strophának. (Ez volt a *Romlásnak indúlt* óda.) Azt, hogy »De haj csak igy jár minden« — a censura kedveért irta hozzá. E szerint mindenki azt mondhatná, hogy a sors rontotta őt meg, holott a hiba önnön magában van. Hiszem, tetszeni fog önnek az eszme.... Sok szépet irt még, szegény! Sa vertu etait sans témoin, s most visszahuzódva, betegen él Somogy erdeiben. Nem rég egy megható levelet irt nekem Döbrentei által. — — Az én czélom, a növekvő uj nemzedékre gyakorolni áldásos befolyást, mert minden a polgári erényen alapszik. — Akármennyit gondolkodnak az erkölcsiség, a philosophia, a vallás tanairól, jó honpolgárnak, jó férjnek, hű barátnak lenni, ez az igazi alap. — Én, részemről, a jó polgár és a hű barát kötelességeit kétszeresen akarom teljesiteni, mivelhogy a gondviselés megtagadta tőlem a családi élet boldogságát. A mi viszonyunk örökké fog tartani, még a halál sem vethet neki véget, mert lelkeink elválhatatlanok, s hasztalan fáradság volna érzelmeinket elnyomni akarni, erősebbek azok nálunknál; de igenis szoros kötelességünk ez érzelmeket napról napra nemesbiteni. — — Elég erőt érzek magamban, hogy önt, mint testvér szeressem! — — Mi erényesek vagyunk, s azok fogunk maradni, — csak ennek tiszta önérzete teszi elviselhetővé az életet, e nélkül kétségbe kellene esni. — Nem fogok soha önnek szégyenére válni... magam egy perczig sem fogok pirulni a miatt, hogy mindenre, a mihez kezdek, egy olyan kedves nemes lénynek, mint ön, van legfőbb befolyása. Szégyenitsük meg a rágalmazókat, hazudtoljuk meg őket s mutassuk meg a hétköznapi lelkeknek, hogy utolsó lehelletig szivből szerethetjük egymást a nélkül, hogy sülyednénk!.... Ezer áldás szálljon önre, kedves drága lény! — Adieu, adieu mon ange! Je ne respire que par vous. Vout remplissez mon ame de votre souvenir, et par conséquent de tout ce qui est grand, beau et sublime! — Les hommes ordinaires ne croyent pas à une vertu exaltée, parcequ'ils n'en sont point capables. On est forcé de cacher les émotions et

Digitized by Google

les sentimens les plus pures et les plus saints, et dont on n'a pas besoin de rougir.«

E szép levélnek csak az az egy hibája van, hogy helyenként többes számban beszél. Erre, mint tudjuk, csak ő fölségének meg az iróknak van joguk, az epedő szerelmeseknek még nincs.

Vajh, bárkinek, a ki a hétköznapiság szinvonalán fölül emelkedve, bármely téren vezérszerepre érzi magát hivatottnak, lehetne-e jobbat kivánnunk, mint hogy, ha már egy mostoha végzet a családi élet boldogságától megfosztja, egy olyan Egeriát rendeljen neki a kegyes ég, minő ez a Crescense volt a mi Széchenyinknek!?

Nem sokára ama levél irása után Széchenyi megbetegszik, s nem a betegség fáj neki, hanem barátnéjának látszólagos közönye. Hogy nem is tudakozódik utána, sőt mulat. »Elle me laisse mourir, comme un chien!» – »Elle s'amuse, quand je me meurs!«

Pár nap mulva fölkelt, hogy személyesen is meggyőződhessék imádottja ugynevezett folytonos szivtelenségéről. — De ennek mindvégig finomabb tapintata volt. Tudta, mily veszélyes a tüzzel játszani.

Láthatja őt templomban, lóversenyen, szinházban s társaságban: négyszem közt soha sem.

Nevenapján (jun. 15.) egy levelet ir férjének, ki azt nyomban közli vele. — Egy hónap mulva egy ismeretes rézmetszetet küld el közvetlen hozzá: Jézus a habokon, a sülyedő Pétert fölemeli. Az allegoria elég találó!

Aztán e síriratot csinálja magának:

Ici git le meilleur citoyen, le plus fidèle amant.

Megy Bécsbe.

Ez útjában, jellemző, olvassa Rousseau *Heloizáját*, s nagyon unalmasnak találja! A Cr. képe lebeg mindig előtte. A való mellett nyilván elhomályosúl a képzelet játéka. Útja különben Angliáig vitte, s tömérdek uj anyaggal gazdagította ismereteinek tárházát.

Szept. 15-én, Bécsbe visszatérve, első jó hír, melyet hall hogy: »az ő jó angyala, a ki egész lényét betölti, egészséges!«

Digitized by Google
176332A

Szept. 19. Czenken, semmi sem tetszik. »Lakásom borzasztó, lovaim rosszak, embereim ostobák, minden kimegy a sodrából, nincs jó barátom, nincs otthonom. — Cr. az egyedüli fénysugár a háttérben, ha az is kialszik, semmi sem tart többé életben.«

Szept. 25. Cr. anyjától, kit Bécsben fölkeres, azt hallja, hogy ismét beteg, láza van.

Szept. 30. Cr. nem fogadhatja.

Ez alatt készül a *Hitel* című munkája.

Megy Pestre. Első látogatása Z.-éknél. Az asszony nem mutatja magát, öltözékével van elfoglalva. — »Pisztoly!«

Okt. 21. Meglátta Langenau estélyén. Oly elfogulatlan, oly kedves és vidám volt, hogy egészen lefegyverzé, s magába fojtott minden szemrehányást, mit neki tenni akart. Kérdi: tanult-e azóta magyarul. Megcsalhatná, de bevallja őszintén, hogy nem. — Ismét egészen elhagyatva érzi magát. »Örök megsemmisülés az egyedüli óhajtásom!«

Okt. 29. Megirja végre végrendeletét.

Okt. 30. Kocsival oda megy: a portás messziről int, hogy senkit se fogadnak el.

»Elkergetnek, mint egy veszett k—át!«

Ily benyomások után, mily balzsam lehetett szivére, mily csodagyógyszer a viziszony ellen, mikor Cr. egy medaillont küldött hozzá megnézés végett, melyet neki szánt »halála után«. Ez ereklye ily német föliratokat viselt: Nur Veredlung und Hungarns Wohl, Sey der Zweck der uns verbindet. — Wenn alles wankt, bleibt Glauben.

Deczember 21-én átmegy a Duna jegén, bajjal, gyalog, zord időben: nem tudja fékezni nyugtalanságát, mert Cr., mint férje értesité, igen rosszul van. Gyermekágyban feküdt s erős lázai voltak; a halál előérzetével, mely szerencsére alaptalan volt, búcsúzott el minden ismerősétől, köztük tőle is, mint leghivebb tisztelőjétől. Újdon szült fia nemsokára meghalt. »C'est la première perte, que la pauvre Cr. a faite. Istenem, mily sokáig nem fogom őt ismét látni!«

Digitized by Google

Mi pedig, kárörvendő irók czéhe, emlékezzünk vissza ismét Petrarcára!

A többbihez most uj aggodalom járúl: mennyire szivére fogja venni szegény Crescence a gyermeke halálát. Férje is aggódik e miatt.

A hű barát abban keres egy kis enyhűlést, hogy a beteg édes anyjának ir egy igen szép levelet, nagy bocsánatkérésekkel e vakmerőségeért.

Szerencse, hogy a *Hitelt* szedik, hogy a casino hurczolkodik, hogy a kereskedelmi casinóban restaurálnak, s hogy Nézsán egy kis repositionális ügye van, az ebédeket, estélyeket, farsangot nem is emlitve: mindez legalább perczekre elvonja figyelmét.

1830. január 17. Stáhly hibáztatja Köffinger orvost: ha más gyógymódot nem követnek, a betegnek el kell vesznie.

J anuár 25. Z. K. már ebédet ad; Széchenyi meg van hiva de azon reménye, hogy Cr—t látni fogja, meghiusult, anyja társa ságával kell megelégednie.

Febr. 1. Elküldi neki a *Hitel* két példányát.

Febr. 5-én részesül csak a szerencsében, hogy meglátogathassa. »Alig tudok szólni, alig tudom könyeimet visszatartani, — Szép volt, mint egy liliom. Nyájasan fogadott: iránta tanúsitott részvétem jól esett neki, jó hatással volt reá. — Oh, csak elolvadhatnék! Irigységgel nézek minden kőre.«

Aggályai ujabb táplálékot nyernek. A gyermekek vörös himlőben vannak. Cr. köztük levén, könnyen elkaphatná.

Ezalatt megindulnak a *Hitel* fölötti vélekedések.

Ily izgalmak közt először szállja meg az a borzasztó sejtelem, hogy meg fog őrülni, nyomást érez agyvelején! E lélektani mozzanat sokkal fontosabb, semhogy azt külön ne kellene tanulmányoznunk.

Február 23. Ismét Z—éknál eszik. Cr. nem jött ki, de ebéd után férje bevezette hozzá. — Ez azután igy többször ismétlődik.

April 4. Az a fekete pont tűnik föl, melyet e tanulmányunk elején már emlitettünk, a nélkül, hogy rejtélyeit megfejthettük volna. »Este fölbontottam egy csomagot, melyre ez volt irva: ›Halálom után el kell égetni‹. A C— levelei voltak. Csontve-

Digitized by Google

lőmig meghatottak. Minden legkisebb körülményt visszaidéztem emlékezetembe. — Az a gyermeteg ártatlan lény tört szivvel halt meg (Brokenheart) miattam! — És én őrült, én merek még remélni, merek vágyódni valami boldogság, megelégedés után mig kígyók és skorpiók laknak szivemben! Szent Nemesis! — — Mennél inkább ápolom s tökéletesitem magamban az erényt, annál nagyobb utálattal kell multamra visszatekintenem: mily szörnyeteg voltam én!«

Bármi legyen az, egy nagy, egy gyógyithatatlan kedélybetegség csiráját rejti magában.

Még csak három kötetet kell átlapoznunk. Mondanom sem kell, hogy az arányok már megváltoztak. A közügyek foglalnak el majd minden tért, a szív világát, melyre a mi figyelmünk most irányozva van, mind szűkebbre szoritva.

A következő kötet ezt a szép mottót viseli: Il n'y a pas de bonheur sans vertu. S utóbb más tentával alája van irva: Et il n'y a pas de bonheur sans vous.[1])

A kettős jeligének, mely az erényre és a szerelemre vonatkozik, híven megfelel a tartalom.

Be van jegyezve minden nap, melyen Cr—t keresve, vagy véletlen látni szerencsés volt. Ez többek közt azzal biztatja, hogy akkor veszi ki legjobban magát, mikor egészen komoly, például mikor az országgyülésen hazafias beszédet tart, stb.

Dunai utjában is, június 30-án 1830. Belgrádon, igy ir: »Az én kedves drága Cr—om képe lebeg mindig előttem. Becsületére és örömére fogok válni!«

Szeptember 14-én, a török határról, rossz egészségben haza felé indulva: »Istenhez emeltem lelkemet, Cr. emléke melegité szivemet, kit mint egy angyali nővért imádok és tisztelek. Csak úgy hosszabbitsd meg éltemet, mennybeli atyám, igy imádkozám, s imádkozom minden nap, hahogy életem hasznos lehet, s ha életpályám hajnalát annak alkonyatával elfeledtetem, ha ifjukorom minden Erratáit a jó és nemes tettek egy sorozatával ismét jóvátehetem.«

---

[1]) Az első sor a Crescense kezeirása, a második Széchenyié.

Digitized by Google

Nem kell-e örvendenünk ily hibák (Erraták) fölött, melyek expiatiója (correctivuma) egy olyan élet lett!?

Pozsonyba a dietára utaztában, Mosonynál minden eszébe jutott, a mit egykor ottan érzett, szenvedett. De nyugodt, egykedvű s lehangolt maradt. »J'ai senti le calme de la mort dans mon sein.«

November 4. Z.-éknál ebédelt. K. barátságos volt, Cr. kissé feszült. Ő nyugodtabbnak, erkölcsileg edzettnek érzi magát. Tekintélye növekszik, könyvét a nádor és Metternich megdicsérték. Ez az udvari pártnak, s nyilván Z. K.-nak is imponál! Búskomoly hangulata, életuntsága azért vajmi ritkán hagyja el. Teli van hypochondriával. Izmosodását beteges puffadásnak tartja.

1831. Pesten, Cr. meglepő jó kinézése is azt az aggályt ébreszti benne, hogy az valami betegségnek lehet előjele.

Február 24. Estély Z—éknál. »Cr. nyájas volt, de kerülni látszott.«

Márcz. 17. »Nem hiába élek. Cr. megküldé az ő észrevételeit a *Hitelre*. Mily kitűnő, mily gyöngéd, mily kedves teremtés, mily tiszta fölfogás, mily helyes itélet! Istenem, be nehéz sors, ily lényt ismerni, s nem állhatni közelebb hozzá!« [1])

Jön a cholera. Széchenyinket a közveszély haza, Sopronymegyébe szólitja. A közlekedés minden irányban meg van nehezitve. Egyéb bajok közt nem legcsekélyebb az, hogy Cr—ról keveset hallhat. Néha átvillan az agyán a remény egy kis szikrája, hogy tán még boldog is lesz az életben...

Decz. 6. Cr. szerencsésen fiat szül.

Deczember 26. Meghallván, hogy már fogad, ő is meglátogatja.

1832. febr. 10. Sok jó barátjától, s főleg Wesselényitől is, elhagyatva látja magát, »de még Cr—tól is! — Meg kell próbálnom, hogy magamban megálljak, van erőm hozzá, férfi vagyok. Isten legyen velem. Szándékom tiszta!«

---

[1]) Lásd az erről szóló külön fejezetet.

Digitized by Google

Márczius 19. — — »Munkára! Isten veletek minden gyönyörei az életnek!« — »Oh, világok ura! nem birom tovább—«

Bizonyos körökben, politikai izgatását, a *Világ* elveit nagyon veszedelmeseknek tartják. Z. K. azt mondja többek közt: »Könnyű ám itt mindent fölbolygatni, s aztán elmenni Philadelphiába.«

Május 24. Cr. aláír két gőzhajózási részvényt, de környezetének elfogúltsága az ő kedélyére is hat.

»Isten, légy irgalmas irántam!« — — »Bensőmben nyugodt vagyok, mint egy elitélt, a ki ártatlannak érzi magát.« — — »Majd egy Isten vagyok, majd egy ördög!«

Julius 9. K—nál eszik. Ez szidja a korszellemet stb. Unalmas.

Július 28. — Mindenkitől elhagyatva látja magát. »Borzasztó álmok. Nemesis!«

Deczember 8-án Albachnál. »Ez elkényeztet. Nagyon dicsér.«

Deczember 16. Egy magasztos imát ír barátnéja imakönyvébe, melyet más fejezet alatt fogunk közölni [1])

Megítélhetjük ebből is, ha Szaniszló atyának volt-e oka e lelki rokonát dícsérni, s barátsága által magát megtisztelve érezni.

1833. június 11-én Cr—nak ismét fia született.

Széchenyi pedig a városnál három dolgot mozgat. Hídat, városszépítést, lóversenyt. Ezek az ő gyermekei! Egyébiránt folytatása következik az országgyűlésnek.

November 7. Lederer és Z. K. Széchenyi vendégei. Az utóbbi már mindenütt forradalmat lát, még abban is, hogy az emberek magyar színi előadásra járnak! Napirenden van a lengyel kérdés.

Deczember 17. *Normát* adják. »Caroline!»

1834. április 6. Londonban. »Ez a Rothschild, úgy látszik, nekem szánta leányát. Csinos. 2000 £ évi jövedelem.«? — Ez csak tréfálódzás'.

---

[1]) Lásd alább: Hit és kétségbeesés.

Digitized by Google

Április 7. A király kérdi Eszterházyt: »Quel homme est ce Comte S . . .?« E. »Mais il est mon ami, — il a été jeune galant, mais bon patriote.« K. »Ah, j'en suis bien aise!«

Április 9. »Fáradt vagyok a sok dologtól, életúnt, bizonnyal mindenki előtt kiállhatatlan.«

Május 12. Pesten. »Szívem dobog. Cr. semmi életjelt nem adott. Megyek hozzá: nincs otthon!«

Aug. 9. Cr. leányt szül. Egyszerűen tudomásul veszi.

Deczember 19-én érkezik az Aldunáról Pestre. Itt azzal a hírrel lepik meg, mely majdnem lábáról ejti le, hogy gróf Z. Károly meghalt (decz. 15.).

Rokonok, jó barátok mendemondákat hordanak s belátttatják vele, hogy Cr. őt nem fogadhatja, nem akarja s nem fogja látni.

Deczember 21-kén mégis bebocsáttatást nyer. Csak arra kéri, hogy semmiről se rendelkezzék a nélkül, hogy őt értesítené. Az özvegy hallgatott olykép, hogy ez inkább nemre, mint igenre volt magyarázható. — — »Je suis outré, cassé!«

Deczember 23. Fut a krisztinavárosi plébánoshoz. Ez mellette van, helyesli magaviseletét; csak várja be idejét, minden jól lesz.

Este megy Cr—hoz. Ez még hidegebb, szót sem szól, alig hallgat reá, végre majdnem hirtelen fölállva, szerencsés utat (bon voyage) kíván neki.

1835. január elején, Bécsben rokonok, ismerősök már mint híres embert ünneplik, s nyiltan kimondják, mit titkon leginkább hallani óhajt tőlök. »Vous devez epouser Crescence.«

Január 20. — »Végre egy jó levél Cr—tól!«

Január 21. »Je me sens mourir. Meghalni most volna a legjobb percz!«

Január 27. »Egészségem tűrhető. Közbecsülésben állok. Kezdek örülni életemnek.«

Febr. 2. Cr—nál ebédel.

Márcz. 26. Régi barátnéja részvevő tanuja korábbi szívbajainak, Eszterházy Zsófia is biztatja, vegye el Cr—t.

Márcz. 29. »Cr—tól egy sor sincs. Ez megöl. Helyes ez?«

Digitized by Google

Több részletet is halmozunk tán össze, mint a mi czélunkhoz szükséges. Az vezérelt, hogy inkább az olvasó ugorhasson át valami lényegtelent, semmint mi hagyjunk ki valami jelentősbet. A mi hátra van, nem sok már.

A hosszas küzdelem vége: a regénybe illő hű kitartásnak s példányúl szolgálható tiszta erkölcsnek egy diadalünnepe.

Föl van jegyezve minden nap, melyben őt láthatta, jósága jeleit tapasztalhatta, vagy tőle, míg például a folyvást tartó pozsonyi országgyűlésen volt igénybe véve, egy-egy örvendetes levelet kapott.

Egyszer Eötvössel, máskor Dessewffyvel ebédelt nála. Ez utóbbival megszemlélték a Crescence leendő uj lakását is.

Kihurczolkodott az özvegy, üresen állott a régi lak: még csak volt férje arczképe függött a falon.[1])

A szép Crescencenak — kifecsegjük? — többek közt egy jó és egy rossz szokása volt. Nagy gonddal szeretett mindig öltözködni, a mi bizonnyal dicséretére válik. De e miatt néha nagyon megvárakoztatta az embereket. Széchenyit ez olykor — s kit ne tett volna? — szinte idegessé tette. Különben, mindenek felett a nőiességet imádta benne, s ez mindannyiszor lefegyverzé.

Ép' úgy volt e nő imádva s kényeztetve korábbi családi körében is. Előbbi ipa, az öreg Zichy gróf vendégei előtt, kiknek vele együtt olykor éhen kelle a tálalásra várakozniok, úgy nyilatkozott, hogy egy hibával elvégre minden földi lénynek kell bírnia, s miért ne néznők el ezt az egyet annak, a kiben semmi más kivetni való nincs.

Esküvőjük 1836. február 4-kén ment véghez, este, a krisztinavárosi kápolnában. A vőlegény tanúi voltak: Keglevich Gábor, Lederer parancsnok és Prónay Albert; a menyasszonyéi Zichy László, Zichy Henrik, Waldstein János, de a kit Dessewffy Aurél helyettesített.

A nemes pár boldogságában nemcsak Bécs és Pozsony magas körei, nemcsak fővárosunk, hanem az egész ország, melynek Széchenyi ekkor legünnepeltebb embere volt, őszinte örömmel,

[1]) A hivatalos lakás leltárához tartozott.

Digitized by Google

lelkesedéssel osztoztak, s részvétöknek mindenfelé hangos, megható kifejezést adtak.

1837. január 3-án született Béla fiok.

1839. deczember 14-én született Ödön.

Utóbb született még egy leányok, Juliska, az, a kiről úgy óhajtotta, bár a kis főherczegnőre (a belga királynéra) ütne, de a ki nem élt soká.

A legnagyobb gyöngédséggel ölelte atyai szívéhez mostohagyermekeit s unokaöcscsét Andort, a Meade Caroline fiát.

Csoda-e, ha legroszabb óráiban, ha élte bús alkonyán, midőn hosszas működését, áldozatait, egész életét füstbe menni látta, az említettem fekete pont is újra föl-föltűnt zilált képzeletében?!

Egy jövőkor költője megírhatja egykor ez új Faust legendáját.

Csoda-e, ha a ki annyi rossznak okozóját vélte magában láthatni, vezeklésül a legsúlyosabb büntetést szabta magára melyet csak kigondolhatott? Azt, hogy neje és gyermekei köréből szakítsa ki örökre magát!... Mivelhogy nem érdemel meg annyi boldogságot.

Van rendszer ez őrületben.

Egyedül a szeretet gyógyíthatta volna meg szíve sebét. De ő nem akart meggyógyúlni, míg hazáját halva látta.

Oh, rejtelmes útai a gondviselésnek!

Oh, drága áron megvásárolt nagyság!

Digitized by Google

Digitized by Google

KÖZELET.

ÉBREDÉS. — A VEZÉR. — AZ ELHAGYOTT.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ébredés.

I.

Ha azt akarnám bizonyitgatni, hogy a mi Széchenyink nagy hazafi és nagy emberbarát volt, előbb kétkedőket kellene diogenesi lámpával keresnem. Magam csakhamar egy olyan ember helyzetébe jutnék, a ki fenhangon hirdetné, hogy meg fogja mutatni, miként a nap melegit és világit.

De, ha tudósok nagy előszeretettel tanulmányozzák ama hatalmas égi testnek, a napnak forgását és foltjait, s igen sok mondani valójok van a belőle kiáradó fény- és hősugarak hozzánk eljutása módjáról: nekünk sem fog tán érdektelen tanulmányúl szolgálni, ha vizsgálat alá vesszük, miként keletkezett, miként fejlődött s minő hatással volt saját és környezete sorsára egy oly hatalmas egyéniségnek, nemzetünk egyik díszének, lelke bensejében ama két legszebb erény, melyre ember képes: az *emberszeretet* és *a hazafiság*.

Ily tanulmányra Széchenyi szellemi hagyatékának egyik legbecsesb része, a birtokunkban levő *naplók,* bő anyagot fognak szolgáltatni.

Ismeretes adoma Octavianus Augustusról, hogy halála óráján egy tükröt kért, s fürteit eligazitva, környezetéhez azon kérdéssel fordúlt, valjon jól játszotta-e szerepét; mire ezek igennel válaszolván, a szokásos »Plaudite,« (tehát tapsoljatok) zárszóval vett búcsut tőlük és a világtól.

A gróf Széchenyi naplói legyenek az a tükör, melybe, helyette, most mi pillantsunk be: s nyomról-nyomra meg fogjuk látni, vajon fölvett szerep volt-e nála a haza és az emberiség javára szentelt egy egész élet? S hogy lesz-e okunk, helyette nekünk, az utánunk következő nemzedékhez intézni a felhivást: Plaudite!?

Digitized by Google

Tőlem, ki véletlenül első teszek ez uj téren kisérletet, nem várja az olvasó, hogy kész munkával lepjem meg. Nem a szobrász vagyok, a ki bevégzett remeket állit piedestálra, csak a kőfaragó, a ki durva vésővel, kalapácscsal nagyolja ki az önként kinálkozó tömböket; nem az épitész, a ki díszpalotát rak, hanem a serény napszámos, a ki követ, homokot hord össze a mester számára. Egy Falk, egy Kemény dicső nyomdokait taposva bár, előfutója vagyok a még utánam következendő magyar Macaulaynak.

Az anyag, mely hűségemre bizatott, feldolgozatlan állapotban is, a szükségessé válandó kiegészitések nélkül, oly nagy tömeget képez, hogy czélszerünek látszott azt mindjárt kezdetben, némileg csoportositani.

Időszakokra szükséges azt osztanunk, melyek hazánk ujabb történetének nevezetesebb korszakaival majdnem azonosak. Ezek viszont egyuttal lánczszemeit képezik világrészünk azon időbeli átalános történelmének.

E mellett párhuzamosan látjuk fejlődni Széchenyiben a közélet emberével a magánembert, a mely utóbbi, szive minden titkát, szépités nélkül, s az első benyomás hevében, napról napra feltárta előttünk. Mitsem törődött azzal, hogy egyes következetlenségeken sőt önmagával való ellenmondásokon fogjuk rajta kapni; nem törődött azzal sem, hogy emberi gyarlóságait felismerve, idők multával tán kisebbnek fogjuk láthatni őt, mint minőnek kegyeletünk s hálánk velünk mindekkorig láttatta. E tisztán emberi vonásoknak tanulmányaink legérdekesebb részének, külön fejezeteket kellc s kell még szentelnünk.

Térjünk át immár a politikára, mely különben is munkánk zömét kell hogy képezze.

A franczia forradalomnak utolsó culminatiójában a napoleoni világuralom alakjában is teljes legyőzetését, Európaszerte az absolut uralkodás reactiója váltotta fel. Nálunk Ferencz császár és Metternich felvilágosodott, illetőleg atyai despotismusa örök időkre biztositottnak látszott: a rendi alkotmány, vagyis kiváltságok, képviselőinek egy részét a maga érdekébe vonva, másikát, mely reformról, szabadságról, igazi alkotmányosságról álmadozott, vagy szépszerivel elaltatta, vagy erővel elnyomta. A szunnya-

Digitized by Google

dás vagy tetszhalál korszaka volt az, s tartott mintegy tiz évig, 1812-től 1822-ig. Az ébredés bekövetkezett az 1825—7-ik évi emlékezetes országgyüléssel, illetőleg annak pár évi előzményeivel.

A nemzeti közszellem, mely legjobbjainkat megragadá, mind szélesebb hullámokat vert, s nem is pihent meg többé. E legjobbjainknak csakhamar élén látjuk tündökölni Széchenyit, kinek neve egy évtizedet, 1830-tól 1840-ig, egészen betölt, fényével s hatásával azonban még egy-egy lustrumon át, ugy előtte mint utána, minden mást elhomályosit. A delelő pont után természetesen következik az alkonyodás. A hullámzás kicsap medréből, a reform erőszakos felforgatásba, forradalomba megy át, gyúanyag halmozódik, mely csak szikrára vár: Széchenyi, a reform meginditója, most már az intő, a mérséklő hálátlan szerepére látja magát kárhoztatva; végre nemzetétől elhagyatva, tört szivvel rogy össze a féltett s hőn szeretett haza romjain.

Hála az isteni gondviselésnek, egy nemzet élete nem lehet egyes, bármily kitűnő embernek sorsához kötve; sőt magasb szempontból tekintve, nem ritkán egyesek veszte és bukása a nagy egésznek megmentésére látszik szükségesnek.

Ez átalános tájékoztatás után, vegyük elő naplóinkat, s lássunk hozzá szerény, kivonatozó, idéző, ismertető feladatunkhoz. Ne mi beszéljünk, hisz e czimen nem igényelhetjük a közfigyelmet; beszéljen, a hol csak lehet, maga Széchenyi.

* * *

Kit meg nem hatottak a *Kelet népe* bevezetésének ama szép sorai, melyeket Széchenyi majd minden életirója ujra meg ujra idézni fog, melyekben az egész élete eredményének immár megsemmisülésétől félő, már-már megtört Széchenyi, saját melancholiáját az egykor szintén buskomorságban szenvedett, »annyi polgári erényekkel fénylett« atyjára is átruházva apostrophálja nemzetét. »Akkor«, ugymond, »nem birtam felfogni bánatait, be nagyok lehettek azok! Később tudám meg s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta.«

Digitized by Google

Az öreg Széchenyi Ferencz, mint igazi Széchenyi, azok közé tartozott, kik a király iránti hüséget a hazaszeretettel, az erős katholikus érzületet a máshitüek iránti türelemmel, s még fölül rá, a szigoru takarékosságot nagyuri áldozatkészséggel tudták egyesiteni. Nemzeti muzeumunk nagylelkü alapitóját, a hálás nemzet törvénykönyvében (1807. art. XXIV.) örökité, az udvar legmagasabb kegyével, az aranygyapjuval tüntette ki; s ő mégis visszahuzódva, elzárkózva, s majdnem oly lelki állapotban tölti végnapjait, minőbe utóbb fiát sülyedni látjuk!

Ama családi jelenet, melynek egy előző fejezetben tanui voltunk, (L. 52. lap) a mellett szól, hogy az apa és fiu közti kegyeletes viszony az apai tekintély és fiui engedelmesség korlátai közt mozgott, és nem ment ama meghitt bizalmasságig, mely a két felet mintegy egyenjoguvá teszi, s mely csakis az ujabb kornak kissé kétes értékü vivmánya.

Azokból, miket Széchenyink az ő gyermekkori neveltetésének állitólagos hiányairól, az ő tudatlanságairól, magára hagyattatásáról több helyen mond, annyit kivehetünk, hogy derék atyja nagyobb sulyt fektethetett az élő példára, mint unalmassá válható intésekre, melyekben, egyébiránt mint látjuk, nem fukarul részesité.

Végső áldását s atyai intelmeit, egy hittől és szeretettől áthatott magas szellem megható s a maga nemében páratlan nyilvánulását, egy hozzá intézett levélben hagyta hátra, melyet, hálás fia, mintegy amuletet, mindig magánál hordott. [1])

Nyomról-nyomra követhetjük az öröklött hajlamokat, a példa hatását, a családi traditiókat. Föl fogjuk azokat ismerni a magába szállás, a bölcselkedés, a tudás olthatlan szomjában, s a jellemképzés ama másik hatalmasb tényezőjében, melynek neve élet és tapasztalás.

Nagyon fiatal, majdnem gyermek volt, midőn rendszeres tanulmányainak félbenhagyásával, a magyar fölkelő hadsereghez, illetőleg a cs. k. hadseregbe lépett. Ellenben első föllépése a magyar közéletben, — az 1825-diki országgyülésen, — már érett

[1]) Annak idején közölni fogjuk.

Digitized by Google

férfi korára, életének 35-ik évére esik. Ezen tul minden szava és tette, ugyszólván köztulajdonná vált; de az azelőttiek, mint kevésbé ismertek, méltó kiváncsiságunk tárgyát képezhetik. Kiváncsiságunkat a naplók több helye részint kielégiteni, részint fokozni fogja.

»Egy romlott nép között« — igy elmélkedik többek között — »vajon ki akarná józan észszel a spártai szokásokat utánozni, hogy önmagát elgyötörve, az emberek előtt egy komédiát játszszék!«

»Hogy egy keletkező nemzetet emelhessünk s dicsőség után szomjazóvá tehessünk, az irányadó személyeknek, szinlelve bár, szigoru életmódot kellene követni, példát adni arra, hogy mindent lehet nélkülözni, s minden földi gyönyört, magát az életet is, megkell vetni. Ez pedig a legostobább chimära marad a világon, bármily szépen hangozzék is, s bármily szükséges és elengedhetetlen annak, a ki tiszta meggyőződésből akarja amaz eszményi erények elsajátitása által embertársait boldogitani.«

»Az élet örömeinek megvetése vajmi sokszor emlékeztet ama mesére a rókáról és a szőlőről.«

»Mikor a szülők azt veszik észre, hogy gyermekök kedélyében valamely hiba kezd gyökeret verni, ugy komoly képet vágnak, hogy gyermekök képzeletére hassanak s a gyógyitást rögtön eszközölhessék. A gyermek megijed, komolynak hiszi az apa és anya fenyegetéseit, noha ezek magokban nevetnek, s e cselfogás sikert arat. Okoskodás itt ugy, mint egy népnél, hiába való lett volna.«

»Az államférfinak, a fejedelemnek, mintegy őrszellemnek kellene a tudatlan és vak nép felett virasztani. Megcsalnia ezt szabad lesz, ha boldoggá teheti.«

»De a kinek nincs hazája, vagy azzal meghasonlott, s magát jó lélekismerettel szabaddá tette, az ne tagadja meg magától, az élet zivatarai után, a jó izléssel párosult csendes magányt, vagy müvelt barátok társaságát. Válassza bár ezt, vagy azt magának, egy bájos, egészséges vidék, melyben élni szeret, s mind az a renddel és mértékletességgel párosult készülék, mely a fej, a gyomor s minden egyéb szükséglet igényeit kielégitheti, bizony nem valami vétkes kivánság.«

Digitized by Google

»S ha azt kérdik, meddig terjedhet az élet kényelmei (comfort) utáni jogos törekvésünk? azt felelném, hogy addig, mig el nem vesztik a kellő ingert, hogy pedig ezt elérhessük, sokszor készakarva kell nélkülöznünk.«

»Mindenekelőtt az a nevelés, melyet serdülő korunkban nyertünk, veti meg alapját az öreg napjainkban reánk váró boldogságnak, s megelégedésnek. A ki semmi szemrehányást nem tehet magának, a kinek benső harmoniája tiszta lelkiismereten és testi egészségen alapszik, az bármily mostoha és ellenséges sors alatt is, soha sem érezheti boldogtalannak magát.«

E sorokkal, ne feledjük, csak mintegy igazolni akarja magát önmaga előtt, azon esetre, ha, nemzete jobb jövője feletti kétségbeesésében, az országból kivándorolna, mely eszmével, mint tudjuk, kelleténél többet foglalkozott.

»Az én szegény honfitársaim«, igy folytatja pár lappal arrább, »az egyedűliek a világon, a kik minden legkisebb ellentállás nélkül, minden boldogságuktól, a szabadságtól meg hagyták fosztani magokat. (?) Nem láttak ők közelökben leigázott népeket, s nem ismerik a szabadság isteni voltát. A szabadságot többnyire csak akkor becsüljük, mikor már nem vagyunk szabadok, vagy ha a szabadságot véghetetlen nagy áldozatokkal kellett megvásárolnunk. Ha a szabadsággal együtt növünk fel, s fáradság nélkül jutunk hozzá, nem is becsüljük azt eléggé. Csak a nevelés olthatja be igazán lelkünkbe és szivünkbe a szabadság iránti érzéket!« (1819.)

»Hogy egy nemzet önvédelmi harczában nagygyá és halhatatlanná válhassék, ahhoz egyedül a nevelés ad neki olyan alapot, mely nélkül bármely hóditó nép a dicsőség és diadal szomjának minden előnyeivel fog ellene harczolni, anélkül, hogy azon ellentállásra találna, melyre csak józan és átgondolt hazafiság, a becsület szilárd elvei s a személyes bátorság megszokása képesithet, s a mely végzetessé, megsemmisitővé válhatik a támadóra nézve.«

»A ki, ujabb időkben, látta egy hadsereg diadalmámorát, melynek ugy látszott, hogy semmi erő és hatalom ellen nem szegülhetett — istenemre, az be fogja látni, hogy egy nemzetnél, ha lételét és szabadságát szereti, az ifjuság neveltetésére kell fősulyt

Digitized by Google

fektetni, mely minden egyest a közhaza iránti tartozásaira megtanit.«

»A nevelés ez ága, ujabb időkben, egy országban sem ismeretes még nevéről sem. Hihetné-e az ember?«

»Az én ifjaimat ugy kellene nevelni, hogy gyermekkorban megszokják minden szenvedélyöket a haza dicsőségének vagy érdekének áldozatul hozni. De hogy történhetnék az egy olyan országban, a melyben nem szabad a szatira vagy sarcasmus érzékével a világra születnünk, nehogy majd mindent, a mit a kormány tesz vagy kezd, komikusnak, nevetségesnek találjunk! Biz' igaz, némely államban jobb az ifjakat épen nem nevelni, se külföldre nem ereszteni: mert, mihelyt egy vonallal fölebb emelkednek a középszerűségnél, be fogják látni, hogy a tunyaság és az ostabaság áll itt a dicsőség legmagasabb polczán, s hogy egy becsületes embernek nagy habozásban kell önmagában lennie, vajjon lázitó, zendülő, nagymester legyen-e, vagy pedig csendesen krumplit és zöldséget termeszszen?«

»Igen, előbb sohasem hittem, a töröknek Európában tisztességes vetélytársai vannak tudatlanságban és renyheségben!«

E szomoru állapotnak, szerinte, egyedül a »jövendő nemzedék« czélszerübb neveltetése vethet véget.

»Igaz« — igy folytatja — »hogy rossz könyvek megzavarhatják az embert, kivált, ha születésekor egy baltacsapás (Coup de 'hache) jutott neki osztályrészül. Ez általános hibája az én jó régi földieimnek, de szörnyen megharagusznak, ha azt megmondják nekik, mert nem tudják, mily szeretetreméltó dolog az, ha valaki egy kissé fellengős és hóbortos. Az a bizonyos csira, mely agyunkban e szeretetreméltó hibát teremti, isteni eredetü, s azonos azzal, a mi az embereket a közönséges kerékvágásból kiemeli, s őket vagy hősökké, államférfiakká, financzminiszterekké, poetákká és müvészekké, vagy pedig atheistákká, lázitókká, csábitókká és zsiványokká teszi. Ez az anyag, melyet ifjukorunkban rendesen nagyon szétfecsérlünk, melynek pedig vén korunkban oly nagy hiányát érezzük, nem hagyja nyugton az embert, s daczára létrehozott szülöttinek, mindig elég ereje marad arra, hogy előre vagy hátra hajtson. S ezt a hátraesést a jó nevelésnek kell megakadályozni.«

Digitized by Google

»Nem tehetek róla, de jobb szerettem az olyan embereket, kik a sok tudástól megzavarodtak, mint azokat, a kik soha se voltak kiváncsiak más emberek eszméire és véleményeire.«

»Jó nemzeti iskola az, mire egy hátramaradt népnek mindenekfelett szüksége van.«

S e themát hosszasan fejtegeti, miközben önmagáról azt a vallomást teszi, hogy: legjobb szive mellett, éveken át olyan megbocsáthatlan életmódot folytatott, miszerint most, hideg vérrel, alig hiheti el, hogy ő ugyanaz, a ki előbb volt; s aztán hogy: 18 éves korában még alig tudott olvasni, s most látja, hogy egy kis jó akarattal rövid idő alatt mily nagy előmenetelt tehet az ember.

Ha mind a két vallomáshoz nem teszünk is, mit bizony tehetnénk, egy-egy kérdőjelt, örvendetes tudomásul vehetjük, hogy a megtérés, nála még legalább elég jókor következett be.

»Én magam«, folytatja nehány lappal tovább, »mostani fogalmaim szerint, semmi más nevelést nem kaptam, mint drága szülőim példáját. (!) Ifjuságomat tudatlanságban s tétlenségben töltöttem el; s bár egészen romlott nem voltam, mégis bizonyos jellemhibáim felett szemet hunytam, — kegyetlenebb voltam a vadállatnál, egy drága kedves lény irányában,[1]) s képes voltam mindent, a mi az ember előtt legszentebb, gyermekes hiuságomnak, gőgömnek feláldozni. Hogyan emelkedtem ki e lelki állapotból? nem tudom; de való, hogy mint egy álomból ébredtem fel, a mint egy pillantást vetettem saját bensőmbe. — — Két hónapon át ébren, álomban mindig meg akartam ölni magamat. Nem tettem, mert az öngyilkosság ellenkezik elveimmel.«(!)

Az ezekkel kapcsolatos vallásos elmélkedéseit külön akarjuk tárgyalni. Folytatjuk.

»Egy virágzó és gyümölcsöt termő országban az élet és a polgári tevékenység csupa gyönyör és boldogság, mert minden munka, minden áldozat kész jutalomra talál. Nekem ily haza nem jutott osztályrészül. Kicsi és szük ez, s kivülről alig látja meg valaki. Honfitársaim nem is sejditik, mily gyengék, tudatla-

[1]) Lásd erről a *„Nők“*, és *„Hit és kétségbeesés“* cz. fejezeteket.

Digitized by Google

nok, sőt roszszak is ők. Ezeket a dicsőség utjára vezérelni, az lehetetlenség; ám örvendjenek a maguk szük körében, legalább kissé nagyobb anyagi jólétnek, mint a minőben eddig részesülhettek. De a jövendő nemzedék aztán hadd menjen egy lépéssel előbbre a világosság felé, erre akarok vállalkozni. Tudom jól, hogy gyülölni fognak, a hálátlanok, a mig élek, s szétszórt hamvaim hamar feledve lesznek; de én boldognak fogom érezni magamat, ha utolsó órámban azt mondhatom: ime él egy fiatal ember, a ki általam szerencsésebb lett, semmint nélkülem lehetett volna.«

Siciliában, gyalog utazva, naponként 20, sőt 40 migliát is tesz, s a test edzéséről való elméletét átviszi a lelkiekre, az erkölcsiekre is. »Alig van olyan életkor,« ugy tartja, »a melyben fel ne hagyhatna az ember puha életmódjával s egy szigorubbat ne kezdhetne. Erkölcsi tulajdonaink is, akaratunk szerint, majd elszunyadnak s meggyengülnek, majd ébren maradnak s mind nagyobb tökélyre törekednek. — Mentől többet olvas és tapasztal az ember, annál többet kiván tudni és látni.«

Utóbb atyjára tér. »Atyám nagyon szeret, mert ifjukorában hozzám hasonlitott. Egy olyan embert vélt belőlem képezhetni, a ki hazájának egykor javára s neki vigasztalására lehessen. Egyiket se tettem még eddig, s ő mégis szeretett. Nem lehet máskép. S én is ugy vagyok vele. Egykor, ha mint ifjoncz, első jelentéktelen hadjáratomból hazatértem, örömkönyekkel ölelt szerető atyai szivéhez; most, hogy még kedvesebb lettem előtte, ő pedig sirjához közelebb látja magát, véghetetlenül vágyódik utánam.«

Valamint elválásuk, a fiu gyakori kóborlásai alkalmával, ugy viszontlátásuk, mikor uj eszmekincsekkel megrakodva hazatért, mindig a legszivélyesebb, legmeghatóbb volt.

Az atya a régi maradt; a nemzet se sokat változott. »Honfitársaim, ugy találom, most is oly ifjak tapasztalásra s oly vének energiára nézve, mint mikor itt hagytam őket!«

Fölveti magának a kérdést, mi az a haza? S e szép idézettel felel reá, melyhez hasonlókkal számtalannal találkozunk:

Digitized by Google

»Nem tudom; még azt se tudnám megmagyarázni, mi a szerelem: pedig az, a mit egy nő iránt érzünk, sokkal csekélyebb, mint a mit egy szent föld, egy szabad nép iránt érezünk. Csak azt tudom, hogy ott a levegő jobb, a fa és a mező szebb, s minden oly kedves, oly drága előttünk. Mindig csak oda vágyunk és törekszünk. Ott élni, ott meghalni egyedüli ohajtásunk. Ha idegen földön ér utol végzetünk, könnyebben válunk meg az élettől, mihelyt egy jó barát megigéri, hogy csontjainkat egykor a hazába visszaviendi. Ha életemben nem csókolhatom meg többé porodat, s ha örökre adósodnak kelle maradnom, hazám! fogd fel mégis szivesen legalább utolsó leheletemet. Szerettelek, minden hibáiddal.«

Tudjuk, hogy elhitette magával, miszerint nem önként, hanem kényszeritve ment utazni külföldre, ama bizonyos »márványhölgy« miatt, ki szerelmét nem viszonzá, s igy mintegy hazájából számkivetettnek érezhette magát. Ez a költői hangulatot mindenesetre emelte.

E hangulatában elképzelheti, hogy különösen egy olasznak, mi jól eshetik, ha p. Stiriából hazájába visszaérkezik, miután mindenki a maga szülőföldét, bármily szegény és nevetséges legyen az, megvesztegetett szemmel nézi, s mi Olaszországra csak ugy»sanditunk.«

Visszatérve a test edzésére, mire a szép Olaszország, melyet oly satnya nép lakott, elég alkalmat szolgáltat, azt jegyzi meg, hogy azt már a gyermekeknél kell megkezdenünk, mert ha nem merünk ezeknél valamit koczkáztatni, bizonynyal őket magokat koczkáztatjuk. A test a bátorság horgonya, s azért azt erősitenünk a lélek miatt szükséges. Nem, hogy az életet meghosszabbitsuk, — mert hisz a puhaságban s tétlenségben élők, p. o. apáczák, vagy udvari hölgyek is, elég vén kort érnek, hanem hogy a sors csapásai ellen vértezzük s a vidám tevékenységre alkalmassá tegyük az embert.

Ismét magára térve, fájlalja, hogy igazi nevelés, jó elvek és barátok nélkül kellett az életbe kilépnie, mert nevelői magok sem ismerték az életet, s csak theoretikusok voltak, stb.

A Mózes bibliai legendájának megujulását látjuk mindezekben. Elvezeti népét az igéret földének határáig, de nincs hite benne, hogy a jelen nemzedék oda bejuthasson.

Digitized by Google

Ily hangulat uti jegyzeteiben is minduntalan nyilatkozik. Theodakiról szólva, ki akkor Corfu értelmes, de népszerütlen kormányzója volt, megjegyzi, hogy »ez rendesen a sorsa mindazoknak, kik egy elnyomott országban kitünő szerepre vannak hivatva, s mily nagy lélekerő kivántatik ahhoz, hogy valaki eltürve honfitársai gyülöletét, minden köszönet és elismerés nélkül szolgáljon mégis nékiek!«

A görög archipelagusban a Balaton jut eszébe, s Mimar hegye a Badacsonyra emlékezteti. De itt minden nagyobb mérvü, s az egész tájék festőibb szinekben pompázik. »Szegény hazám, gondolám magamban, csunyácska vagy, de azért mégis szivből szeretlek, daczára homokodnak s lakóid önhittségének. És te, én jó Fertőtavam, de bizony valami szép te sem vagy, csak arra kérlek, maradj meg nálunk, mert miután partjaid nincsenek, nagy jóság tőled, ha el nem szaladsz! — Mindez mégis legkedvesebb birtokunk. Azon ország levegője, a melyben születtünk s gyermekségünket töltöttük, mégis a legjobb. Az a nő, akit ifjukorunkban megszerettünk, mégis a legdrágább előttünk. Szerte kóborlunk a világban, utközben sok mindent megkedvelünk, de végre mégis csak visszatérünk régi otthonunkhoz, s régi szerelmünkhez!

Digitized by Google

II.

E déleurópai utjából szülőföldjére visszatérve, kezd már többet forgolódni honfitársai körében. Czirákyékat Dénesfalván lóháton látogatta meg s ez uri család e feletti csudálkozása viszont őt ejti csudálkozásba. Hogyan védje meg a hazát egy kültámadás ellen, az insurrectió!? Panaszra fakad. »Szegény hazám, mennyire hátramaradsz mások megett! Mint vérzik szivem, ha meggondolom s be kell ismernem, hogy mélyen alásülyedtél, s csak elveszett szabadságod adhatja vissza, más semmi, a te egykori energiádat« stb.

Elmegy, szintén lóháton, Bükkre is Nagy Pálhoz, kit, mint philosophust, kertjében talál. »Ez a legokosabb ember Magyarországban. Vár, s csendes házi életben hütögeti, aczélozza kedélyét a sors bekövetkezhető csapásai ellen, hogy száraz szemmel nézhesse hazája hervadását, enyészetét. Egész nap kertjében foglalkozik, hogy az időt nappal elölje s éjjel aludni tudjon reá, ‚hisz egész nap csak nem lehet sopánkodni, panaszkodni', s ugy él, mint mindenki, ha már arra a szinvonalra bir fölemelkedni, hogy ne reméljen semmit, s előbbre ne törekedjék, de csak türje az életet, melytől szabadulnia nem lehet, ha csak öngyilkossá nem lesz. Van egy szép élettársa is, nem mintha szeretné, vagy gyermekeket óhajtana tőle. Egy haldokló hazában a szerelem sem élhet, s egy zsibbadt népnél mire valók volnának a gyermekek! Nézetei az enyémek is, csak a conscriptio iránt nem tudtunk egyet érteni. Megháltam házában, s önkéntelen bevallottuk egymásnak, hogy a boldogsághoz nem kell több pénz, mint a mennyivel a hideg és a nedvesség, éhség és szomjuság ellen megvédhessük magunkat, minden egyéb merőben felesleges. Másnap Horpátson át Czenkre

Digitized by Google

nyargaltam. — N. P. egyike azoknak, a kiket legtöbb ember különcznek néz, s tán épen azért tartják oly bizarrnak, mert az egyedüli köztük, a ki természetes, s a ki jól itéli meg a viszonyokat s a pillanatnyi helyzetet.« stb. (Juniusban, 1820.)

Nemsokára parancsot kap, hogy ezredéhez, a Hessen-Homburg huszárokhoz berrukkoljon. Debreczenbe érve, itt, és utjában csupa Abderát lát. »Szegény elsülyedt ország, gondolám magamban meghatott szivvel és romlott gyomorral, ezen egész utamon át. Oly kevés müveltség, s oly kevés természetes tehetség és erő. Egy kell a kettő közül. Vagy velő vagy váll!«

Augusztus 6-án századának, a Debreczen melletti kis erdőben, egy kis ünnepélyt rendez. »200 itcze bor, 10 frt ára kenyér s 20 frtért szalonna volt minden frissítőnk. A legények vörös nadrágban s fehér kitliben voltak. Fesztelen magoktartása oly jól illett nekik, hogy szinte megszerettem őket. Merő lehetetlenség volna valami Achillest keresnünk az egy sorban felállitva levő vagy rapportra jött közember alakjában. Én oly lágy hangulatban vagyok, ha bármi honit látok, hogy egy hegedü, egy czimbalom, de még egy duda is elbájol s szinte könyekig megindit! Egy népnek eredeti jellegét soha sem kellene átváltoztatni vagy épen kipusztitani akarni; olyan az, mint a fognak a zománcza. — Az én századom utóbb, a nélkül, hogy ittas lett volna, olyan tüzbe jött, hogy képtelen nagy kedvem kerekedett vele rögtön valamely támadásra indulni. Igy kellene egy 30 ezer főből álló hadtestet egy nagy ütközet előestéjén feltüzelni, hogy a győzelmet kivívjuk: jó vezérlet mellett alig volna képes valaki annak ellentállani.« stb.

Deczember 24-én Diószegről Székelyhidra lovagolt, hol épen egy uri-szék ült együtt, s a honfiak: »erősen politizáltak össze vissza. Mégis sehol a világon nincs olyan szabadság, mint minálunk, még az angoloknak is csak papiroson van szabadságok! s több effélék. Ezek az emberek nem is gondolkoznak, vagy ha gondolkoznak, ugy csakis magokról, de a parasztról egészen megfeledkeznek; ez az ő szemökben semmi. Minő ékesszólás kellene hozzá, hogy őket az ő igazságtalan — és tudatlan voltukról meggyőzhetné az ember, a nélkül, hogy őket

Digitized by Google

megbántaná, s minő okosság és rendkivüli szerencse kellene ahhoz, hogy valaki őket helyesebb elvekre és nézetekre téritené.«

»Majd a legnagyobb vonzódást érzem e durva néphez, melyet voltakép hőn szeretek, hogy oktatnám, emelném, emberré nevelném; majd meg látni se kivánom, s eltaszitanám magamtól. Tudatlansága meghat: életemmel, véremmel szeretnék segiteni rajta: s osztoznám, vele együtt szenvedve, sorsában. De sokszor elriaszt és felindit vak igazságtalansága, gőgje és önhittsége! Hol fognak az én hamvaim pihenni, kérdem gyakran magamtól, a hazában-e vagy a külföldön?«

Mily korán fogamzik meg s ver gyökeret lelkében a gondolat: egy nemzetnek *nevelője* lenni! Mikor még saját utja iránt sincs tisztában magával. Vajjon tábornok lesz-e belőle, vagy családapa, jó falusi gazda? s vajjon jobb-e, ha önmaga szabja meg irányát, vagy a véletlenre bizza? S nem nevetséges-e, kérdi, e habozás egy huszonkilencz éves embernél? »Gyakran ugy rémlik előttem,« folytatja, »mintha még igen sok rejlenék bennem, s hogy végre mégis sok mások felett kitüntetve fognék lenni, gyakran pedig, mintha gyors végem közelednék.« Még magánügyei rendezésében is hibáztatja magát, hogy szerfelett sokba kap, s azért soha se lesz pénze, se nem fog nagyon sokat élvezni az életben.

»De minek változtatnám? Érdemes-e a fáradságra, hogy olyannyira tökélesitsük magunkat az életben?«

»Mindenkinek, bárminő állásu legyen, egész erejével csak egy dologra kellene magát adni, s minden egyebet mellékesnek tekinteni.«

Két nagy kivételt kell ez elv alól, szerény ismertető minőségünkben is követelnünk: egyiket a multban a magyar táblabiró, másikat a jövőben az igazi államférfi számára. Ez utóbbit illetőleg magára az oly sokoldalu Széchenyire utalhatunk!

Előléptetése a katonai pályán, mint tudjuk, megakadt, s ez őt folyvást, és méltán keserité. Arra, saját javáért és atyja kedvéért, még reá tudta szánni magát, hogy befolyásos urakhoz, az uralkodóház tagjaihoz, magához a császárhoz bekopogtasson s magát kelleténél tán többször is, de mindig sikertelenül emlékezetökbe hozza; de már arra, hogy rangját, miként többen java-

Digitized by Google

solták, pénzzel vásárolja meg, noha fösvény épen nem volt, nem vitte rá a lélek. »Szerencsétlen ország«, mondja egy ily alkalommal, »a hol a haza benszülött gyermekei, kik hazaszeretettől égnek, pénzzel kénytelenek előmenetelöket megvásárolni, ha nem akarják, hogy jöttment idegenek elébe lépjenek!« [1])

Ez időben tett kisérletet a kormány, az országgyülés mellőztével, s igy ősi alkotmányunk sarkalatos elvének eltaposásával, követelni s hajtani be a megyékben pénz- és véradót, subsidiumot és ujonczokat. Az ellenszegülő tisztviselők, természetesen, mindenféle üldözéseknek voltak kitéve.

»A mint most mennek a magyar ügyek,« — igy elmélkedik Széchenyi, — »nekem, ha a katonaságról leköszönök, a polgári pályán nem lesz más jövőm, mint a börtön; holott nincs sziv, melyet őszintébb és forróbb hazaszeretet éltetne, mint az enyém. De a hol a közszolgálatban külön választják a királyt a hazától, s a mi az egyiknek javára van, az a másiknak megrovása alá esik, ott — — (Nincs kiirva a mondat). Én megyek Columbiába, meghalni!«

Bellegarde altb. kitartásra inti, azzal a nyomatékkal, miszerint nem hiszi, hogy leköszönése esetére megadják neki az őrnagyi czimet. S mikor ismét szabadságoltatását kérte, s külföldi utazást, Angliát, sőt Amerikát is emlegetett, az megütődve, merő fantáziának, szeszélynek akarta ezt venni, »à moins que vous ne reviez constitution«, ... ha csak alkotmányról nem álmadozik. »Biz'isten, vannak emberek« teszi hozzá Széchenyi, »a kik nem értik, miként lehet valakinek kedve egy szabad országba utazni!«

Pár sorral tovább ezt olvassuk: »Anyám amerikai uti tervemet olyan természetesen vette, hogy őt a legmagasztosb gondolkozásu nők közé kell sorolnom, a kik valaha léteztek.« Mint tudjuk, e nő a nagy hazafinak: keszthelyi gr. Festetich Györgynek nővére volt.

[1]) Az u. n. conventiók divatoztak. Az előtte állót pénzzel kellett megkinálni, hogy menjen s engedje át helyét. Ez, sokszor maga is pénzért jutván rangjához, természetesen inkább nyerni, mint veszteni akart rajta. A szegényebb sorsu tiszt nem ritkán jól járt ily alkuval, nyugdijaztatta magát s megházasodott.

Digitized by Google

Folyvást töprenkedik, szolgáljon-e? vagy menjen?

»A válóuton állok: a hiuság fog-e győzni, vagy a kényelem? Mert hisz honszerelemről s lelkiismeretről, mely a szolgálatban maradást parancsolná, többé szó sincs. Boldogabb korom ama fellengésének immár vége van. Magyarország már végsőt lehelt, s legyőzve ott fekszik legádázabb ellenségének lábainál: legyőzve, de nem harczban, hanem az altató idő által! Mit tehet egy annyi ellen? Még ha gyors előmenetelem lenne is, végre mi válhatnék belőlem más, mint hőse egy hosszas, unalmas tragédiának! — Mindig azt hitettem el magammal, hogy lelkiismeretem tart vissza a szolgálat abbahagyásától: most azonban majdnem belátom, hogy épenséggel csak a hiuságom!«

Egy ismerőse azt kérdi tőle, miért nem adja magát a diplomatiára. Ezt feleli: »Először is, többet éltem már, semhogy nálamnál ostobább emberektől most kezdjek routinet, s unalmas ügyvitelt tanulni. Két évig az irodában gyakornokoskodjam, s aztán, ha bókjaimmal s hahahámmal ő magassága előtt minden órán szolgálatra kész voltam, majd Carlsruhéban vagy Stuttgardban, vagy más oly helyen, a hol még temetve se szeretnék lenni, valami nevetséges fizetéssel alkalmaznának. S ha aztán rákölteném s elfecsérelném saját vagyonomat, csak hogy a császári ház ügyeit jól vihessem s előmozdithassam, jutalmul köznevetség tárgya lennék, s más tolna ki helyemből. Ha pedig erszényemet elzárom, közbotrányt okozok a többi követek közt, s czéltáblául szolgálok nekik. S végre az én elveim épen középen állanak az ultraismus és carbonarismus között, ugy hogy mint becsületes ember, se az egyik, se a másik párthoz nem csatlakozhatnám. Korunkban diplomatákká csak szegény embereknek kellene lenniök! stb.«

A lóversenyt, melyet ez időben már mozgatott, nem sorolhatjuk ő nála egyszerüen az uri sport rovata alá; s ámbár a közéletben föllépése még jóval későbbre esik, ezen első nyilvánosságnak szánt eszméjét itt van helyén már megemlitenünk.

Ma alig lehet már fogalmunk mindazon nehézségekről, melyekkel akkor Széchenyi ez első kezdeményezése járt. Nem kisérhetjük nyomról, miként fogdosta össze az ügy iránt érdeklődőket.

Digitized by Google

Némelyeknek buzditó leveleket irt, másokat személyesen szólitgatott. Különösen sikerült neki Wenckheimot az ügy érdekébe vonni. Nem hiányoztak, a kik ezen fáradozásait személyes hiuságnak tulajdonitották, vagy legalább, mint testvére Pál is, a közfigyelemnek reá irányulását majd más téren is gyümölcsözendőnek tartották. Hunyady, a hires lótenyésztő, ez időben megbetegedett. Balsejtelemmel kérdi magától, vajjon nem fog-e meghalni? »mert hisz oly közel érintkezésbe jött vele!« Egyik rögeszméje Széchenyinek már akkor is az volt, hogy nem csak őt üldözi a balsors, hanem mindazokat, a kik vele közelebb viszonyba jönnek. E Hunyady »Árnyékának« szentelte később első munkáját a Lovakrul 1828.

1822. jan 14-én Bécsben ez ügy érdekében egy összejövetel tartatott. Erről igy ir: »Legtöbb hazámfia, a ki a lóverseny megkezdéséhez hozzájárulni hajlandó (quoique qu'ils n'y aillent que d'une fesse) most Bécsben van. Egybehivtam őket, hogy valami végleges határozatra birhassam. Ezen ülés után közebédnek kelle lenni. A kik jelentősbek, nem jöttek el s nem is mentették ki magokat, mások csak az ebédhez jöttek, s én egyedül maradtam a kiskoruakkal, ugy, hogy mitsem végezhettünk. Szerencsétlen ország, gondolám magambam, a melynek legjobb s legfelvilágosultabb tagjai az oly ritkán kinálkozó alkalmakat, hazájoknak hasznos szolgálatot tehetni, elszalasztják. Ily ország fog-e valaha szabadságáért sokat áldozni, vért is ontani? A ki kicsiben, mikor a jutalom csak saját önérzetünkben lehet, nem akar anyaföldének javára működni, azt soha se fogja átmelegiteni a népe iránti hő szeretet!«

Nehány nap mulva, mély bánattal bár szivében, a mi sajátságos »viszonyaink« és honfitársai lanyha »érverése« felett, audientiára ment ő felségéhez, kérve az ő jóváhagyását a most már okvetlen megalakulandó tenyésztési egyesülethez, stb. »Ő mindenbe beleegyezett, csakhogy az ügynek a magyar udvari kanczellária utján kell megindittatnia, a hol az hihetőleg fennakad. Én csak arra törekszem, hogy vagy jóváhagyják tervemet, vagy feltünő (eclatant) módon tagadják meg. — Honfitársaim, egészben véve, s különösen annak vagyonosb, ugynevezett felvilágosodottabb része,

Digitized by Google

született rabszolgák, s istenemre! nem érdemesek a legmagasabb földi kincsre, a függetlenségre. A mivel bir az ember, s mit könnyen szerzett, azt nem becsüli, mint mi a szabadságunkat s alkotmányunkat. Más országokban az emberek utolsó csepp véröket feláldoznák, hogy csak odáig is jussanak el, a hol mi már régtől fogva vagyunk, de mily éberséggel vigyáznának aztán hazájok iránti kötelességeik teljesitésére! A mi országunk alszik, s azok az emberek, a kik a mi szegény földünkből kinos fáradsággal kiszedett ezreiket idegen földön fecsérlik el, mindjárt páni rettegésbe esnek, ha csak legkisebb fáradságot kivánunk tőlük, vagy valamely csekély adományt kérünk szülőföldjük sorsának javitására.«

1822. január. 31. »Ma nyujtottam be irásban a császárnak tervemet a lóversenyeknek az osztrák államokban leendő meghonositása iránt. A koczka el van vetve. Annyi megszoritással fogják majd engedélyezni, hogy végre az egésznek el kell maradnia. Én mosom kezemet, mert mint földbirtokos és mint lovassági tiszt, megtettem kötelességemet. Tegyen kiki a maga szakmájában annyit, s az országnak jól fog menni dolga. Néha zavarban vagyok, hogy ló- és istállószaggal kell megjelennem, mert nem becsülöm magát a lovat tul a rendén, s nála nélkül is meg tudnék élni. De ha senki sem karolja fel, elakad az egész. Hozzám a lóügy jobban illik, mint p. o. egy püspökhöz vagy egy költőhöz. — De valamely ügynek az élére állani sokkal nehezebb, mint rendesen hiszik. Utána szaladni, azt ezeren tudják; ugy mint valamely aknában, az emberek minden dologban inkább szeretik a második helyeket: de legyen csak valami jutalom kilátásban, ugy a hátul indulók bizonnyal elsőkké lesznek. Ha a mi lóversenyünket a császár pártfogása alá veszi, s ez jól fog menni s hasznot is hajtani, akkor X. Y. Z. bizonnyal hozzánk csatlakoznak. Angliában, Spanyolországban, stb. bizonnyal lesznek emberek, a kiknek nagyon fog tetszeni, hogy egy szabad országban még léteznek nemesek, a kik a magok erejéből oly dolognak létrehozatalára vállalkoznak, minőt más országokban a kormányok s a fejedelmek létesitettek, s fölteszik, hogy ugyanazok aztán fontosabb dologban, mint minő a lótenyésztés, bizonnyal még többet tennének.

Digitized by Google

Majd igy fognak amaz X. Y. Z. urakhoz szólni: becsületökre válik önöknek, hogy olyan csekély dologban is, minő a ló, annyi hazafiságot fejtettek ki; ezek pedig azt fogják felelhetni: kérem, csekélység, hisz mi azt oly szivesen tettük! stb.

Wenckheimmal osztozva a kezdet fáradalmaiban, [1]) összehivják Pesten is az ügybarátokat. Volt mintegy ötven aláiró; megjelent vagy harmincz. Azt veszi észre, hogy Pesten jobban megy mint Bécsben. Azért-e, hogy Magyarországban az emberek még jobbak, hazafiasabbak, vagy hogy jobban unják magokat s több üres idejök van? »Tevékenys égem mintaszerü volt, s most hogy az ügyet már másokra biztam, lelkiismeretem ez irányban is tiszta. Ha egy lovassági tiszt nem karolja fel a ló ügyét, ugy bizonnyal örök feledésbe sülyedt volna az. Ha most jő közibénk egy idegen s elbámul, hogy egy olyan országban, mely épen lovassága által van előnyben más országok felett, a lovat ugy elhanyagolták, s mintegy kiveszni hagyták, én legalább azt felelhetem, hogy megtettem a magamét.«

Az emberek azalatt rokonszenvvel fordulnak feléje, Ferdinand főherczeg kitünteti, a nádor is meghivja, stb.

Az ügy annyira haladt, hogy egy küldöttség, gróf Amadé vezérlete alatt, a palatinushoz megy, őt az egyesület védnökségére fölkérni; a gyülések a megyeházában tartatnak, hol a további részleteket kidolgozzák. Nem hiányzik más, mint a királyi jóváhagyás »Sejtelmem az, hogy az ügy nehezen, lassan vagy sehogy sem fog menni, mert az ügy jó és uj. Az én szememben a ló maga egy luxus, s ha nem léteznék, biz' el tudnék járni gyalog is.«

»Az ülésben« — igy folytatja jegyzeteit, — »a legfurcsább dolgok fordultak elő. P. o. Amadé azt kérdezte, vajjon mindenkinek magának kell-e saját lován ülnie stb. Nekem kevés türelmem volt; de Wenckheim példát mutatott reá, hogy türelmét soha sem szabad elveszteni, mindenkit ki kell beszélni hagyni s utoljára is azt tenni, a mit akarunk. Ugy hiszem, az országgyülési gyakorlatba hamar beletanulnék. De ez olyan mesterség, mint bármely más, tanulni és gyakorolni kell azt. Personne naît

[1]) B. Wenckheim József Arad m. főispánja volt.

Digitized by Google

coiffée! A magyar birodalom eszméjének szabatos kifejezése is, — nem csoda, ezelőtt hatvan évvel! — nagy fejtörést okozott ama jó uraknak. »Miként neveztessenek a magyar tartományok? Szentkirályi: mi a magyar korona alá való! Nem megy, nem fogadják el, homályosnak találják: a tartományokat elő kell sorolni. Ő felel: ‚ha már magunk sem egyezünk abba, hogy mi csoda az, mi a magyar koronához való, hát mások hogy' tudják! stb.«

»E nevezetes alkalommal még egyuttal félre nem ismerhető volt valami feszültség a különböző hitfelekezetek, aztán meg mágnás és nemes ember között is.«

Örüljünk, ha napjainkban ily szellem nem kisért már gyüléseinkben.

»Sokat beszéltünk lótenyésztésről. Nekem ebben legtöbb tapasztalatom van; s ha ugy nevelném a lovat, mint ahogy mondom, akkor bizony nagyon jól volna az nevelve: de én is jobban beszélek, semmint cselekszem, s igy megy az majd mindenütt. Különös! Belátom, s még sem tudok segiteni rajta. Meglehet, hogy egy pazarló a legjobb könyvet fogja a gazdálkodásról irni. Que c'est drôle?«

A szunnyadás korszakának mondom e napokat. Nem látszik-e minden jelből, hogy immár ébren vagyunk?!

A mi Széchenyire, mint leendő reformatorra, lényeges befolyást gyakorolt, az kétségkivül erdélyi utja is volt. Bár minden előkészület nélkül s mint mondja »minden terv nélkül« rögtönözve indult (1821. julius 13-án) ez utra, mely mindössze 23 napig tartott: határozottan állithatjuk, hogy két czélt, egy kisebbet és egy nagyobbat tartott szem előtt. Lovat nézni volt az első, a magyar birodalom e részével s lakóival megismerkedni, volt a másik. Az erdélyiekről bár átalában nem igen kedvezőleg nyilatkozik, sőt ide is azon pessimismus kiséri, mely az anyaországban oly elválhatlanul vele van: egy emberrel ismerkedett meg, a ki elől nem zárhatta el szivét, ez b. Wesselényi Miklós volt. Első ama derekak sorában, a kiket e napokban már nem az alvók, hanem az ébren levők, sőt az ébresztők között kell keresnünk.

Digitized by Google

Kevés az, mit e két lánglélek első tüzetesb találkozásáról, [1]) Zsibón junius 31-én, a naplóban feljegyezve találunk; de egymásközti nevezetes viszonyuk megitélésénél mégis kiindulási pontul szolgálhat. Ugy érzi, hogy ezzel az emberrel szoros és örökké tartó barátságban fog élni!

Följegyzésre méltónak tartotta még az öreg Mikesnek is egy nyilatkozatát, Maros-Ujváron julius 28-án. ‚A mi legnagyobb hibánk és szerencsétlenségünk, hogy Magyarország már nagyon is vén!'

A fényes multján kérődző kis országban hogyne kisértett volna egy Széchenyiben mindig az a gondolat, hogy Magyarország, bármilyen vén is, »nem volt« még, hanem — csak ezután »lesz!«

III.

Nagy hibába esnénk, ha Széchenyinknek annyiszor ismételt phrásisait: »Magyarország aluszik, Magyarország tetszhalott, Magyarország már meg van halva,« betü szerint vennők. Ha a lakosság egy nagy része mintegy álomba látszott is merülve lenni, s közönynyel nézte nehány jobbjainak, előreláthatólag sikeretlen buzgólkodásait: e kisebb rész soha sem szünt meg jeleit adni, ugy saját benső életének, mint egy szebb jövőbe vetett eleven hitének. Egy egész nemzet nem hal meg oly könnyen; s ha ily szomoru esemény bekövetkeznék, ott bizonynyal elkésett volna bármily kitünő egyes embernek minden erélye s belátása: a halottba uj életet egy Isten sem önt többé.

Magyarország kezdettől fogva a szabad, az alkotmányos országok közé tartozott. A kényuralom sem vette azt elvileg soha tagadásba, s ürügyet keresett, hogy saját lételét, az irott, megpecsételt jogok ellenében, csak ideig-óráig is igazolhassa. Lejárván napjai, azok, a kik hűtlenül hozzászegődtek volt, szégyenkedve

[1]) Egy futólagos találkozásuk volt már egyszer Debreczenben.

Digitized by Google

huzódtak félre s könyörögtek bocsánatért a nemzet szine előtt. Törvény szerint egyáltalában nem lehetett országgyülés nélkül kormányozni, s a kik ezt akarták, mindig csak próbaképen, s a nemzeti képviselet lehető elhalogatásával tették. Igy támadtak ama hosszu szünetek, minő az 1812-diki országgyülés és az 1825-diki közt is volt, s mely szünetelés alatt a nemzet szunnyadni látszott ugyan, de csak azért, mivelhogy nem volt tere és alkalma jogát kellő nyomatékkal érvényesitnie, s akaratát nyilvánitania. Mihelyt egy országgyülés ismét kihirdettetett, a kormánynak készülni kellett a feleletre vonatásra, s módokról kelle gondoskodnia, a lehető legtisztességesebb, ha nem is legőszintébb kibékülésre.

Ily időbe esik Széchenyink pályafutásának kezdete. A kormány erőszakos fellépése mindenütt határozott ellenszenvre s több helyen nyilt ellenszegülésre talált; a mely megyében meghajoltak s teljesitették parancsait, nyilván csak azért, s többnyire annak világos kijelentésével is tették, hogy csak a hatalom kényszerének engednek, mivelhogy ők a gyengébbek.

Egészen más kérdés az, hogy az ősi magyar alkotmány megfelelt-e a mai kor kivánatainak? vagy, hogy érdekébe tudta-e vonni a népesség zömét? s találta-e ebben támaszát? E kérdésre, melynek jogosultsága ma oly kétségtelennek látszék, viszont arra kell figyelmeztetnünk, hogy egy átalános reform szükségének érzete, az akkori kiváltságos osztály körében, ugy el volt már terjedve, hogy szabadelvüségben nem ritkán két szélsőség versenyzett egymással. Egyik, az u. n. jozefinismus traditióihoz ragaszkodva, az ujjáteremtés művét felülről, — másik a franczia forradalom eszméivel eltelve, inkább alulról vélte biztosabban kezdeményezhetőnek azt. Meg volt természetesen mind e törekvéseknek antipódja is azon, ily néven bár nem ismert, ó-conservativekben, kik a régi épület bármely kis kövének megingatását ellenezték, nehogy az egész összedőljön.

A megyéknek, legujabb időkig, a rendi alkotmány szellemében kifolyó azon alkotmányos joguk volt, hogy követeket — nem képviselőket modern értelemben, — küldöttek az országgyülésre, kiket határozott és részletes utasitásokkal láttak el, s visszahivhattak. E rendszer nem volna ugyan beilleszthető a modern

Digitized by Google

parlamenti kormányzásba, de az alkotmányosság szellemének akkor hathatós élesztője volt: minden megyegyülés, melyen a jövendő országgyülés teendői megbeszéltettek, megannyi kis országgyülés képét mutatta. Legcsekélyebb tagja is érezhette, hogy ő a souverain hatalom részese. Membrum Cacrae Coronae.«

E szellem és a mozgalom tehát megvolt. Azt Széchenyinek — vagy bárminő nagy nevet tudnánk is az övé mellett felhozni, — teremtenie, előidéznie nem kellett, ellenkezőleg, azt kell mondanunk, a szellem és e mozgalom hozott, teremtett nekünk egy Széchenyit, aztán mást meg ujra mást, a kire épen szükségünk volt.

Ez igy volt, igy lesz, s kell hogy igy legyen. Szomoru volna, ha egy nemzet létele, átalakulása, boldogsága egyes, bármily hatalmas egyéniségekhez volna kötve. A mennyit nyerne ily félistenek által a regetörténelem olympja, annyit vesztene itt e földön maga a nemzet, mely közszellemétől megfosztva, egészen eltörpülne, s folytonos kiskoruságában ide-oda hányattatva, csakhamar kitörölve látná magát az élők sorából.

Az emlékezetes 25-diki országgyülés előzményeiben Széchenyi több oknál fogva nem vett s nem vehetett részt. Első az, hogy még katona volt. Mig azt a zöld dolmányt és veres nadrágot viselte, nem léphetett oda a megyei tekintetes karok és rendek közé, hogy császára ellen hangzatos beszédet tartson. Ő pedig még ingadozott, vajjon otthagyja-e a szolgálatot, vagy kövesse sógora gróf Zichy Ferdinánd ezredes intését, a ki Olaszországból irt neki, s reá várható fontos európai missió kilátásaival kecsegtette, ha kitartó lesz. Igaz, hogy ily biztatásokat már csak gúnynak vett, s hogy erősen érezte már hivatását hazájának más téren szolgálni; de azt, hogy a magyar névnek ott is becsületet szerezzen, s hogy az udvart magát s környezetét a magyar ügynek s a szabadság ügyének meghóditsa, nem tartá még kivihetetlen ábrándnak. Továbbá azt tudta, hogy a közelgő országgyülésnek ő is, nem mint katona, hanem mint mágnás, meghivott s szavazattal biró tagja lesz, hogy ott uj és nevezetes müködési tér fog megnyilni előtte. Nem akarta tehát, hogy egy kedvencz szólamát ismételjem, »a pisztolynak idő előtti elsütésével«, koczkáztatni a

Digitized by Google

nagyobbat, a mi nemsokára reá várandó volt. Végre a magyar nemességnek saját rendi kiváltságaihoz való szükkeblü ragaszkodása, s főleg nagy idegenkedése az adófizetéstől, s a közterhekben való folytonos becsületes részvéttől, nemcsak gyanusnak tetszett előtte, hanem határozott ellenszenvét is keltette föl. E párt leglármásabb tagjaiban ismerte fel, s nem helytelenül, az alkotmány reformálásának, nemzeti és politikai átalakulásunknak, ujjászületésünknek »legveszettebb« ellenségeit, s legnagyobb akadályait. Velök egy sorba állani, habár egyben-másban igazok lett volna is, néki, a leendő reformátornak s regenerátornak, egész lényével ellenkezett.

A bár megszakgatott politikai élettel, melynek hivatalos nyelve többnyire még a latin volt, párhuzamosan fejlődött a nemzeti irodalom, mely, bár egy szükkeblü censura igáját nyögve, nem szünt meg őrködni legszentebb érdekeink felett.

Berzsenyi, majd csüggedezve nemzete romlása felett, majd szent örömre gerjedve uj élet és erő jelein, énekelhette már, hogy:

»Méltán kérkedik a magyar,
A Festetics név tölgykoszoruival.«

Vagy:

»Él még nemzetem istene
Buzgó könyeimen szent öröm ömledez.« stb.

Kitünő irók ápolták, mint őrizetökre bizott templomi kincset, a hazai nyelvet és hazafias költészetet.

Ez, mint egy örök lámpa olaja, nem fogyott ki soha, de még gyenge világa nem hathatott el mindenüvé. Az a kör, melyben Széchenyi eddig élt, s maga Széchenyi is akkor még kevés figyegyelemre méltatta azt. Tudjuk, mily hamar felismerte azután jelentőségét.

Ennyit a kor s a helyzet megvilágitására előre kelle bocsátanunk. Most lássuk, az adatok, miket folytatólag a naplókból, tiszta tárgyilagossággal összehordogatunk, mennyiben erősitik vagy gyengitik meg állitásainkat.

Digitized by Google

A naplók az a kötete, melyből az imént idézgettünk, két jellemző, franczia jeligét visel. Egyik Széchenyi multjára, másik jövőjére látszik vonatkozni.

J'aime mieux me plaindre de la fortune, que rougir de ma victoire. Inkább türi mostoha sorsát, mintsem piruljon sikereiért.

És: Le monde n'est pas obligé de reconnaître le merite, avant qu'il se soit fait connaître lui-même. — A világ nem fogja elismerni az érdemet, mig ez maga magát be nem mutatja!

Az idő, melyben Széchenyink teljes nagyságában be fogja mutatni magát nemzetének, s ki fogja vívni a közelismerést, nem messze van már, de órája még nem ütött. Addig tehát egy kis kirándulást kell tennie külföldre, s elzarándokolnia, Wesselényi társaságában, Normandiába, Bretagneba, a franczia Trappisták Laigle melletti hires zárdájához. Olyformán, mint később Eötvös tett, hogy lelkét egy Karthausi világfájdalmával töltse meg.

Münchenben a szinházban megpillantja őt Károly herczeg, nyomban bevezeti a király páholyába. Ez ebédre hivja s oly szeretetreméltó iránta, hogy »majdnem elfelejtet vele minden constitutiót és respublikát.« »Kedves Stefferlijének szóllit, kezemet szorongatja, mig a veje (a mi Ferencz királyunk) nem akar még őrnagygyá sem kinevezni!« További benyomásait e kis udvar, s az épen egybegyülő kis ország-gyülés körében csak e kiszakitott két szóval akarjuk jelezni: »Bajor ser, bajor fejek!« A király azzal bocsátja el, hogy nem sokára forduljon vissza, s látogassa meg közvetlen, semmi Trautmansdorf utján, ajtaját mindig nyitva fogja találni. stb.

Ulmban keserü emlékek támadnak fel benne. »O Mack!« igy kiált fel, »mit fogsz csinálni az Orcusban, majd ha Epaminondas, Hannibal, s Julius Caesarral találkozol. S hány ember áll nálunk fenn a polczon, a ki épen a Mack talentumával bir, s csak alkalom hiányzik, hogy azt kimutassa.« [1])

---

[1]) Ulmnál ügyetlenül körülvétette, s 23,000-nyi szép seregével, 18 tábornokkal, 40 zászlóval, 60 ágyuval föltétlenül megadta magát, október 20-án 1805.

Digitized by Google

A Trappistáknál tett látogatását más illőbb helyre halasztjuk. Ez ájtatosság előtt és után, a pezsgő borok készitése, a mén- és juhtelepek képezik többi közt gondos megfigyelése tárgyait. Veszi hirét egy készülő orosz-török háborunak, s osztrák mozgósitásnak. Mit tegyen? Londonból kéri mégis szabadságidejének meghosszabbitását, vagy elbocsáttatását; de tart ismerősei megszólásától, s hogy ezzel katonai hirnevének, mint Lobkowitz mondja, »egészen nyakát szegi«! — Angliában arra a meggyőződésre jut, hogy »az egész polgárosodás és haladás titka a közszellemben rejlik: a mi egyesnek lehetetlen, az sokaknak könnyü.« Szeptember 26-án ér vissza Bécsbe, készül szakitni eddigi »tétlen« és »renyhe« multjával!; megtudva, hogy a bécsi Hofkriegsrathnál azért nem szeretik, mert szerfelett erős képzelőtehetséggel van megáldva, azzal vigasztalja magát, hogy hibája »legalább nem erő hiányából áll,« s végre türelmetlenül kérdi önmagától: »miért nem tud már életének határozott irányt adni?«

Emlékezetbe kell hoznunk, hogy a hányattatás csak viszfénye az ő szerelmi bajainak, miket már ismertettünk. Az ifju L. Henrietta herczegnő tartotta e nehéz napokban folytonosan hullámzásban kedélyét.

Nemzeted ébren van már; Széchenyi, még aluszol?!

IV.

Széchenyi, mint láttuk, azok közé tartozván, a kik nem igen tudják szivök benső vágyait titokban tartani, nem csak az ő szerelmi bajai, nemcsak politikai nézetei, hanem előléptetése is, illetőleg fennakadása a katonai pályán, többnyire közbeszéd tárgyát képezték.[1]) Azt mégis kevesen tudták, hogy el van már határozva e hálátlan térről lelépni, s hogy ez reá nézve már csak idő

[1]) Überhaupt habe ich viel Unheil in der Welt dadurch angestiftet, dass ich nicht schweigen konnte. Apr. 4. 1826.

Digitized by Google

kérdése; azért folyvást bosszantották ilynemü biztatásokkal: meglássa, egyszerre csak őrnagy s ezredes lesz! stb.

Sürgeti a lóverseny ügyét, s boszankodik, hogy »olyan emberekkel kell, a m. udvari kanczellárián, értekeznie, kik a lovat a mulától nem tudják megkülönböztetni.« — Bosszantja az is, hogy Nagy Pál, kit oly nagy philosophnak nézett, Bécsben járt állitólag a kamarási méltóságért kunyorálni. E magában ártatlan dologban nem egy kis személyes hiuságot, illetőleg következetlenséget, vagy akár különczködést lát, hanem »a hazafiság álarcza alá rejtőző ambitiót!« Ellenben épüléssel vesz egy közjogi leczkét az öreg Czirákytól, ki a magyar ősi szabadság lényegét röviden e négy pontba foglalja: a) királyválasztás; b) II. András arany bullája; c) országgyülés nélkül semmi subsidium, se katona; d) országgyülés nélkül semmi törvény.

Maga részéről fölveti a kérdést: »Vajjon nem kötelesség-e bizonyos javitásokat kezdeményezni? S vajjon nincsen-e Ausztriában — javitni való?«

Kedélye emelkedik, jobb humorban, s egyuttal jobb egészségben is érzi magát. »Sokszor« ugymond, »a földhöz tapad az ember, nehogy a fellegekbe találjon repülni; néha meg az ellenkező történik!« — T. i. a fellengő elvesztheti a szilárd talajt lába alól...

Sedlniczky csodálkozik, hogy egy Cziráky Sopronban semmire se tud menni, holott egy Eötvös alig talált akadályra! Az a Sedlniczky különben, ugy sejti Széchenyi, már kegyvesztett lehet, mivelhogy olyan nagyon nyájas és udvarias még ő iránta is. »Ez biztos barométer!«

Közben mozgatja a falkavadászatot is, de csekély szerencsével. »Micsoda ifjuság ez! micsoda egy ország!« kiált fel boszuságában.

Majd disputál az emberekkel Manuel felett. Mennyire nincs ezeknek fogalmuk a vélemény és szólásszabadságról.«[1])

---

[1])A szabadelvü Manuelt, a franczia kamra, a spanyol invasio elleni férfias kifakadásáért, kebeléből kizárta, s a teremből erővel eltávolittatta. 1823.

Digitized by Google

E szüklátkörüek közé semmikép se tartozott derék testvérbátyja Széchenyi Pál, a ki e napokban Győrött, csodálkozását fejezte ki előtte, hogy még most is szolgál, mikor a katona már nem egyéb mint gend'armes!

Somogyban és Zalában a megyei rendek megütköztek rajta, hogy a Széchenyiek, mint e megyékben földbirtokosok, nem jöttek el a gyülésre, melyen az ország sérelmei hazafias erélylyel tárgyaltattak.

»A szabadságot,« igy elmélkedik magában Széchenyi, »csak vérrel lehet megvásárolni. — Mikor egy Cassius, Brutus, Cato, öngyilkossá válnak a nélkül, hogy a római köztársaságot ujra fölélesztení tudnák, az megható; de bohózat lenne, ha egy magyar az ő egyoldalu szabadságáért, a hol ő a parasztot dögönyözi, ez pedig óbégathat, a Dunába vetné magát?«

»Elvem: Becsület, hűség, engedelmesség a császár iránt.« (Királyt értve).

»Forró ragaszkodás az alkotmányhoz.«

»Szigoru megtartása a törvénynek.«

»De mi legyen, ha a király megsérti a törvényt?« .

»Nincs más jog, mint az erősebb joga.«

»A hypocrisis immár tetőpontjára hág. O Szent A! (Alliance.)

»Tehát: vagy türni, szenvedni, fizetni és szolgálni; vagy készen lenni mindenre, az akasztófára is!«

April 16. 1823. Sopronban a megyeház előtt egy-egy század lovasság és gyalogság van felállitva, s az egész tisztikar, pro forma, fogolylyá téve. A szüz magyar alkotmány meg van sértve. Vége az, hogy fizetnünk kell a reánk önkényleg kirótt adót. »Meghajolni, fizetni, minden bántalmat elszenvedni; vagy mindenre elkészülve, mindent merni s feláldozni a jogért és az igazságért, nem félni semmitől, még a gyalázatos halált is nyugodtan várni be. — Szép és nemes dolog vérét ontani a haza javáért, szabadságáért; de nem szabad soha feledni, hogy ez könnyebben van mondva, mint megtéve. Ipsilanti, Pepe, Gonfalonieri, stb. Én csendesen, jól érzem magam Czenken.«

Digitized by Google

Ez alkalommal számot vet magával, s lemondva minden mesterkélt igényekről, rendezni akarja vagyonbeli viszonyait s szerény évi jövedelemre szoritkozva várni be a jövőt. Eszébe jut fogadása is, elmenni Mária-Zellbe, mikor 33 éves lesz!

A kormány ez alatt erővel fogdostatja az ujonczokat, ott ahol megtagadták. Széchenyi számitgatja, hogy 9 megye adót s ujonczot egyaránt megtagadott, 22 megye csak az egyiket a kettő közül tagadta meg; 30 pedig mind a kettőt megajánlotta.

E mellett tanulmányozza Rosenauer magyar közjogát, Ürményi compilatióját. Tárgyunkhoz tartozik átvenni az e munkából kiirt idézetet.

»Minő képzeletben élhet a magyar nemesség az állandó hadseregről, s az ennek fentartására kivetett adókról? Talán, ugy miként erre mindenfelé oly hajlandónak látszik, idegen erényekkel akarja magát felruházni? Ki tartja fenn a hadsereget? Ki fizeti az adót? A nemesség bizony nem! A jobbágy tartja fenn. A jobbágy fizet, az hódit. A nemesség otthon fecseg, uzsoráskodik a gabonájával, a hadviselő tábor rovására; alattvalói legjavát elhurczoltatja katonának, még ajtaját is zárva tartja a fáradt hadfi előtt; s aztán még azt kivánja, hogy az ily módon meghóditott tartományokat minden kárpótlás nélkül, neki adják át, mintha a hadjárat csak az ő kedveért lett volna. Miért nem teljesiti legalább az ő eredeti hivatását, hogy háboru idején hadi szolgálatra kiálljon, s miért nem szoritják reá a hadszervezet mai állásánál, mikor a rendetlen, fegyelmezetlen csapatok már mitsem érnek, hogy insurrectionalis kötelezettségét, bár legolcsóbb felszámitás szerint, pénzzel váltsa meg, s igy legyen minden kiegyenlitve?«

E mintából látható, hogy ha voltak nálunk, kik a hazafiságot álczául használták saját közvetett érdekeik megóvására, másrészről a kényuralom sem szükölködött ürügyekben, a maga czéljai elérésére. Helytelenség volt s nagy igazságtalanság, hogy a nemesség a népre háritott át minden adót és közterhet, az tagadhatatlan; de abból semmikép sem következik, hogy a kormánynak joga lett volna országgyülés nélkül ujonczokat szedni s adót kivetni.

Digitized by Google

S ha már a jobbágyság, a mely minden terhet viselt, a földesurak gyámkodása alá volt helyezve, fölmenthették-e magokat ezek az e tiszttel járó erkölcsi felelősség alól? Ellenszegülésök, mikor nem a magok ügyét, hanem alattvalóikét védték, nem tünik-e fel az igazi lovagiasság s nemes önfeláldozás színében?!

S a Rosenauer-féle publicisták nem egy szent kötelesség elmulasztásának, egy igazi politikai gyávaságnak lesznek-e szószólóivá?!

E kis eltérés után, melyre kétségkivül minden magyar olvasó alkalmat vett volna magának, forgassuk tovább naplóinkat.

1823. máj. 9-én meglátogatta Mikén Somssich Pongráczot. Ez sokkal fontosabb szerepet vitt a magyar közéletben, semmint hallgatással mellőzhetnők mindazt, a mit egymással beszélgettek, illetőleg azon észrevételeket, mikre Széchenyinek alkalmat szolgáltatott. A kényelem s otthonosság hiányát, melylyel majd minden magyar házban találkozik, nem a puhaság stoikus megvetésének, hanem merő tudatlanságnak hajlandó tulajdonitni. »Igen sok embernek tömérdek és sokféle ismerete van, de semmit se tud amugy igazából. S nem természetes ez? Hisz mire adja magát a magyar egész szivvel, lélekkel? A mezőgazdaságra? Olyan országban, melynek semmi kereskedése nincs, hol a fenforgó viszonyok miatt anyi kéz munkája kárba vész, hol az egyesek érdekei miatt a közérdek előmozditása mintegy lehetetlenné tétetett. Vagy a jogtudományra s ország közigazgatására adja magát? A legnemesebb tudományok egyike, mikkel egy férfi foglalkozhatik. Egy olyan monarchiában, a melyben a magyart, ha a király által szentesitett s esküvel megpecsételt törvényt szentnek tartja s annak szeplőtlenségére és szigoru végrehajtására felügyel, mindjárt lázitónak, békeháboritónak, szóval rebellisnek nézik s a szerint bánnak el vele. Egy olyan országban, a hol a hizelgő, a törvény- és esküszegő, szóval a hazaáruló szinte jogosnak látszó igénynyel bir hivatalra, jutalomra, kitüntetésre, mig az a másik rész, mely a törvényt tiszteli s ahhoz tartja magát, emezek folytonos boszantásainak, az üldözések minden nemének kitéve marad. S aztán minő jövő vár azokra, kiknek csak az utókor fog tán valamikor igazságot szolgáltatni? Én p. személyemre nézve, kitünő kegynek vehetem, ha

Digitized by Google

ő felsége fel nem akasztat, s életemet Isten után neki kell köszönnöm! Igaz, hogy az isteni és emberi törvényekhez alkalmazom életemet; de mit használ az: minden lehelletem csak kegyelemből van. Követelni bármit, nyomatékosan, a szó szoros értelmében követelni, azt nem tehetem. E tekintetben ugy állunk a király irányában, mint állunk a mindenható isten irányában. Ezt a viszonyt találja jónak a szent szövetség, s mindig ily szellemben járt el. De él az igazságos Isten, s megóvja a magyar alkotmányt, mint megóvta minden időben, az olaszok akár le legyenek már igázva, akár fegyvert ragadjanak szabadságuk megvédésére.«

»Hiányzik itt az ösztön, a kedv valamely biztos foglalkozásra. Azért van nálunk annyi extravagans ember, annyi coup de 'hache, annyi tévesztett tendentia! — Az utóbbi események az első csapást mérték a magyar alkotmányra, mely megvan immár szeplősitve. Sok czivódás lesz még. Kicsinyes támadás, kicsinyes védelem. De mire fog ez vezetni?«

»Lássuk, mit akar a két párt, a támadó és a védekező.«

»A támadó azt akarja, hogy a magyar nemes adózzék, fizessen s viseljen minden közterhet ugy, mint a paraszt. Ezt egyenesen kimondani eddig se nem merte, se a viszonyok nem engedték. Most az időpont kedvezőbbnek látszik, azért kezdi meg.«

»A védő nem akar fizetni, nem akar adni, nem akar viselni semmit. De szégyenli, hogy nagy birtokai s az állam javaiban való részesülése daczára semmit se adjon, mert hisz az insurrectió, a kiviteli vám stb., a cseh- és osztrák tartományok terheltetéséhez képest, nevetség. Álarczot vesz tehát, hogy szégyenpirját eltakarja, annyira nem sülyedt még, hogy pirulni se tudjon, s lármát csap, gorombáskodik, hogy érdekét a hazafisággal, az alkotmány és szabadság szeretetével takargassa.«

»De vajjon szabad ország-e Magyarország? Az igazságos istenre, nem az. A nemes ember szabad; a paraszt csak rabszolga!«

»Lehet-e e szerint vonzó, a saját jogainak ily nemtelen védelmében, ily egyoldalu szabadság védelmében koczkára tenni életét?«

»Feltűnő azonban, s igazán nevezetes, hogy ezen utóbbi események alatt is, mennyire el vannak vakitva az emberek, s

Digitized by Google

mily csalódásokban élnek. A mi császárunk p. erősen meg van győződve arról, s halálos ágyán se tudná valaki az ellenkezőről meggyőzni, hogy ő azt az esküt, melyet koronázásakor a magyar nemzetnek tett, sohasem szegte meg, bármily nehezére esett is ez néki, s hogy ő az alkotmányt szüzen, bántatlanul bocsátja át utódára, holott azt alapjában megdöntötte.«

»Elég szomoru, hogy igy elnyomatunk, miként a férgek, mikre valami ránehezedik, nem tudva, nem is sejditve, mennyi szerencsétlen lény szenved és megy tönkre ily nyomás alatt.«

»Másrészt ismét látunk többeket, kik boldog csalódásban, nyugodt lélekkel s irigylendő lelkesültséggel egy szent ügy védőinek képzelve magokat, készek életet, vért, vagyont odavetni!«

Széchenyi feledi, hogy a napirenden akkor nem a nemesség kiváltságainak, hanem az alkotmányosság elvének, s a nemesség gyámkodására bizott adózó nép érdekeinek megvédése volt mindenkép bizonynyal egy szent kötelesség teljesitése.

A mi Somssich Pongráczot illeti, ennek az volt véleménye, hogy mindnyájunknak németekké kell lennünk. Az, szerinte, mindegy, csak szabadok lehessünk. Legyen Habeas Corpusunk a legszélesb értelemben, s legyen befolyásunk a (birodalmi?) közkormányzatban, stb. stb.

S nevezetes, hogy ily nézetek a legnagyobb magyarnál nem keltettek valami nagy visszatetszést. Tetszett neki az ember, mert magasb, nemesb gondolkozásu volt. De azt hiszi, hogy a mint nálunk a körülmények állanak, ily, bár szabadelvü nézetekkel mind a két félnél egészen elrontaná a dolgát. »A császár felakasztatná, a magyarok pedig megutálnák; mert hogyan képzelhető az, hogy a császár egy társuralkodót türjön el maga mellett? a magyarok meg németekké váljanak?«

Eszébe jutott az érdekes eszmecsere pár hét mulva, mikor Kolyban Domokos Lőrinczczel vitatkozott, s József császárt védve kérdezte, vajjon nem hiszi-e, hogy ez a fejedelem hazánkat boldoggá tette volna. ‚Nem bizony, válaszolt az, mert még arra is rá akart kényszeriteni, hogy németül beszéljünk!' Ezt, ugy hiszem, országszerte, elégszer hallhatta még. Később, s pedig csakhamar,

Digitized by Google

ki nem tudja, hogy politikájának sarkköve épen a magyar nemzetiség megmentése, biztositása lett.

Egymásután jött ez időben már érintkezésbe honfitársaival, kiket részint meglátogatott, részint levélben keresett fel. Egyike azoknak, kiket mindig respektált, herczeg Eszterházy Pál volt. Közöljük hozzá a lóverseny érdekében irt sorait: »Egy olyan országban, melyben a közszellem oly gyenge, mint nálunk, a hol kiki csak magára gondol s a közjóra soha sem, aláirásra kezdeményezni valamit mindig nagyon üdvös dolog; mert soknak egyesülve könnyüvé válik bármily vállalat, mely egyes embernek erejét tulhaladja s merőben lehetetlen volna. A kezdet tehát megvan már, s bármily frivolnak tetszék is, végre még sokkal nagyobb hasznot is szerezhet hazánknak, kivált, ha oly férfiak, mint ön, megemlékeznek olykor arról, hogy példájokkal, segélyökkel, tanácsukkal mennyi honfi- és embertársaiknak javát eszközölhetik.«

Deczember 27-én. »Gonfalonieri kötélre itéltetett. A népek martyrja! Mily szégyen a szent szövetségre! Bezzeg alázatosak voltunk Austerlitz, Wagram, Eilau és Drezda előtt. Most, hogy Fortuna ismét mosolyog reánk, fölakasztatjuk azokat, a kiknek véleményök a miénktől különbözik!«

Deczember 28-án, anyjával beszél jövője felől. Ez arra kéri, hogy ha már quietál, mit természetesnek talál, csak ne vegyen részt a politikai vitatkozásokban. Széchenyi megigéri, hogy semleges marad, mert ugy látja, hogy legkevesebben beszélnek igazságszeretetből, hanem többnyire hiuságból és nagyravágyásból. Továbbá, Magyarországon igen sok rossz ember, sok áruló van. Végre nem akarja mostani elnyomóinak azt a kárörömet megszerezni, hogy balsikerei miatt gyötörte magát és elkeseredett.

Ez utóbbi gyanusitást ugyan nem kerülhette ki; hanem se a kémektől való félelme, se az álhazafiak példája nem tartóztatta őt vissza a benne, mint látjuk, már ébredező hivatása teljesitésétől. Alkalmat azonban erre csakis az országgyülés adott, mely ha nincs, bizony-bizony elsorvadt volna ez a nagy észerő és akarat is, mint annyi más!

Digitized by Google

Nem sokára ujra ir neki milanói pártfogója, gr. Zichy Ferdinánd, s marasztalja a katonai pályán, melyet a maga szempontjából oly dicsőnek és hálásnak tart.

Ellenben egy Erdődy, kit az udvari ledér körök a csokoládemacher gunynévvel ruháztak föl, — »egy külön iratot bocsát közre a kényuralom ellen.« Bécsből kitiltják ezért s kegyvesztetté lesz, de lelkes fia megvetve az udvar kegyét, »egy megyegyülésen felolvassa azt az iratot s oly gyujtó hatást tesz vele, hogy fölemelik s körüllhordozzák.« Ime, ismét egy csoport, mely nem alszik, hanem ébren van![1])

Széchenyink ezalatt sokat olvas, tanul. Tanulmányozza különösen az angol alkotmányt, melyről egy munkát, a De Lolmét, elkezdi forditani.[2]) A Voltaire nagy *Essay*-iből pedig folyvást jegyezget, s egyik naplója végére beigtatja e reánk vonatkozó mondatot: De tous les peuples, qui ont passé sous nos yeux dans cette histoire, il n'y en a point de plus malheureux que les hongrois.

Nem sugja-e minden a fülébe: Széchenyi ébredj, néped vár reád!

---

[1]) A most már nem élő derék gróf Erdődy Sándor szivességéből kiegészithetem ez érdekes történelmi adatot. Gróf Erdődy Károly 1809-ben a fölkelt magyar hadseregnél ezredes, vitézsége jutalmául titkos tanácsossá neveztetett ki. Ennek daczára nemcsak pártolta Vasmegye hazafias feliratát, hanem külön is irt egy solennis protestatiót, s azt letette a szombathelyi káptalannál. A királyi biztos (gr. Cz. A.) föltett kalpaggal jelent meg a megyegyülésen, előhozatta a jegyzőkönyvet s abból a feliratot tartalmazó lapokat kiszakgatta, s ugyanigy tett a káptalannál Erdődy protestatiójával is. Aztán Erdődy Károlyt felhivták Bécsbe »ad audiendum verbum regium«, s ott az akkori kanczellár: Koháry Ferencz teljes ülésben szintén föltett kalpaggal ő felsége nevében megdorgálta, rendre utasitotta, hozzá tevén, hogy csakis ő felsége kegyelmének köszönheti, hogy sulyosabb büntetés nem éri. Fia, Erdődy Kajetán utóbb Vasmegye közgyülésén fölolvasta azt a káptalannál letéve volt protestatiót.

[2]) De Lolme (Jean Louis) született Genfben 1770-ben, megh. 1806. Számüzetve, szegénységben irta hires művét: Constitution de l'Angleterre, ou état du gouvernement anglais comparé avec la forme républicaine, et avec les antres monarchies de l'Europe. Amsterdam. 1771.

Digitized by Google

V.

Széchenyinek itthon egyelőre semmi különös dolga nem volt; jól tette tehát, hogy magát Francziaországba kiküldette X. Károly koronázási ünnepélyére, hg. Eszterházy kiséretében.

1825. május 10-én indult Bécsből. 13-án Stuttgartba ért, hol el nem mulasztá a királyi ménesek megszemlélését. 14-én délben Strassburgban volt, 16-án délután Párisban. A vidék nagyon szegényesen nézett ki, Chalonsban mégis egy ember biztositá, hogy a budgetjük ugyan egy milliárd, de nincs senki Francziaországban, a ki kétszer annyi adót, mint a mennyit most fizet, meg ne birna, s ha az ‚indemnitás' egyszer ki lesz fizetve, senkise fog többé reá gondolni. — 19-én bemutatják a királynak; 20-án a ministereknek és követeknek. 21-én fogadás Eszterházynál; 26-án indul vele, jó postakocsin az ősi koronázási városba. Utközben érdekes eszmecsere fejlődik köztük. A herczeg, ugylátszik, bizonyos magaslatról tekinti az eseményeket, mely őt felmenti, hogy bármelyik részen a küzdők sorába álljon. »Mindennek a világon, mondja t. k., megvan a maga ideje. Sokféle szenvedélyekbe láttuk már merülve az emberiséget. Hóditás, vallásháboruk, uj alkotmányok, reformok, szépmüvészetek stb., sorban lelkesitették. A mai kor anyagi érdekért lelkesül. Általános a vágy amaga helyzetén lehetőleg javitani. Látja ön, hogy Villèle járszalagon vezeti Francziaországot, Rothschild a legszorosabb barátságban van vele. Ez az irány magyarázza meg Anglia magatartását Brasilia, Mexico, Buenos-Ayres és Columbia függetlenségének elismerésében, stb. Ifju országokban az érverés mindig sebesebb, s csakis az ujvilágban lehet nagy nyereményekre kilátás.« Elmondja aztán a herczeg: mint meggazdagodtak sokan a braziliai kölcsönnel és némely magánvállalatoknál is. Rivafinoli p. o. már 60 millió fontot szerzett magának. E serdülő államokban a nyerészkedés mérveit meg sem itélhetjük. Mig mi szorongva és veritékezve gyüjtögetjük a garast és a krajczárt, ott csak guineákban beszélnek, s egy szerző előtt uj mesék országa nyilik meg. Áttérnek

Digitized by Google

aztán hazánkra, mely szintén parlagon hever, s oly kincsekre tehetne szert, stb. stb.

28-án van a király bevonulása Rheims városába. Vecsernye.

29-én a koronázás.

30-án osztották a St.-Esprit-rend jelvényeit.

31-én katonai szemle.

Junius 1-én indul Széchenyi Párisba, hová 2-án megérkezik, s nyomban unni kezdi magát. Más szemmel nézi most azt az előkelő világot, mint tiz évvel ezelőtt. Noailles, Girardin, Northumberland, Granville, Burghess, Guiche, Potoczky, Kradock, Löwenhielm, Segur, Redem, Rothschild, Montgommery, Fimarçon, Humboldt, stb. stb., hosszu sora volna mind azon részint pillanatnyi érdekü, részint a történelembe átment neveknek, melyek most naplójában szerepelnek. Leginkább elbájolják az Orleansok. Örömmel látja a gyermekek számára berendezett torna-oktatást, s a nélkülözés iskolájában szerzett komolyabb jelleget. »L'école de la misére et des privations est la seule, dans laquelle on apprend quelque chose!«

Természetes, hogy a Villéle-féle kormányzattal, mely utóbb Polignac által tűhegyre állitva, a Bourbonok bukását vonta maga után, nem rokonszenvezhetett.

16-án elhagyta Párist, jól megrakott kocsival, s Orleans, Menars, Tour Angouléme, Bordeaux állomásokon át a Pyrenei hegységnek tart. Mindenütt nyitott szemmel utazik, s gyüjti az utóbb használható jegyzeteket. Leginkább fölgerjeszti figyelmét a Canal du Midi, melyet XIV. Lajos alatt Pierre Paul Riquet épitett, kinek akkor emeltek ott egy emléket. E szép müvet egykor II. József is megbámulta. »Rosz néven vehető-e« kérdi elragadtatásában, »ha egy ily hatalmas mű látásánál, melyet oly nagy kitartás és erős akarat hozott létre, az üterünk sebesebben ver? S ha valaki ezt a nevezetes helyet azzal a szép álommal hagyja el, hogy valami hasonló nagyszerüt fog kezdeményezni? Lehet-e egy ifju fejedelmet hibáztatni, hogy hazájába a régi slendrián és megrögzött előitéleteink elleni mély utálat érzetével tért vissza, s

Digitized by Google

kellő megfontolás nélkül is mindent felforgatni s átalakitani akart?«

Ime, hol csirázott a Duna és a Tisza szabályozás eszméje!

Hogy azonban a népeket akaratjok ellen boldogitni nem lehet, s hogy elvégre is az alkotmányos ut a legbiztosabb, azt a nem sokára megnyitandó pozsonyi országgyülés fogja kitörölhetetlenül lelkébe vésni.

Ez utazásának részletei nem szorosan mostani tárgyunkhoz tartoznak, s igy elég lesz csak megemlitenünk, hogy Montpellier, Nimes, Avignon, Vaucluse, Marseille, Toulon, Nizza, Turin, Milano, Velencze s végre Triest érintésével ugy rendezte be idejét, hogy épen az országgyülésre érjen haza, mely reá s az országra nézve epochális lett.

Egyet még sem szabad hallgatással mellőznünk. Ez, déli Franczia országban és Olaszországban ez alkalommal gyüjtött adatai és fölvett számitásai a selyemtermelésről és szederfa tenyésztésről, mik később is, mint tudjuk, annyi idejét és fáradságát vették igénybe. »Mennyit jövedelmezhetne csak az ő czenki birtoka is, s mennyi milliót hozna az országnak ez iparág meghonositása!«

Az országgyülés september 11-ére volt összehiva. 13-án már kerületi ülés tartatott a megyeház termében. Az, a ki nemzetének »nevelője« akart lenni, itt fejezte be saját neveltetését. Iskolába állott be az alsó táblánál, leste a szót az irányadó férfiak ajkairól, s oly szorgalommal jegyezgetett, mint valami patvarista: igaz, oly kritikával is, mely tanitóinak leendő mesterét ismerteti fel.

Tartsunk vele, ha ugy tetszik, egy kis fölvételi vizsgát. Lássuk, minő előkészülettel lépett be Széchenyi az országházába.

1. A név! A Széchenyi név, melynek boldogult atyja Ferencz († decz. 13. 1820.) az utóbbi országgyülésen is uj fényt adott, első sorban áll ott, a hol az Eszterházy-, Pálffy-, Erdődy-, Batthányi- és Károlyiakat, méltó büszkeséggel, emlegetjük. Ily neveknek mindig lesz, s rossz jel volna, ha nem lenne, bizonyos varázsa az emberek kedélyére.

Digitized by Google

2. Széchenyi Istvánunk vagyoni állása is a neve fényének megfelelő volt. Sulyt fektetett reá, hogy ez rendben legyen.

3. Utazásai a külföldön. Ez azon időben még nem oly mindennapi s oly egyszerü dolog, mint ma. Már az utlevél megszerzése is bajjal járt; aztán sok pénz kellett hozzá; s tán még több idő. Mint országot-világot látott ember, gazdag tapasztalásokkal megrakodva, s honfitársaiét messzire meghaladó széles látkörrel tért haza. Anglia és Francziaország alkotmányait nemcsak könyvekből, hanem gyakorlatban tanulmányozta. Európa majd minden nevezetes emberét személyesen ismerte.

4. Aesthetikai müveltsége, melynek mintegy bevezetésül külön fejezetet szenteltünk (l. 6—32. lap) nemcsak kora szinvonalán állott, hanem a magyar főurakét, s különösen az ugynevezett táblabirói osztályét annyira tulhaladta, hogy az extra Hungariam non est vita jeligén lelkesülők, őt e miatt is különcznek bár, de mégis magasan felettük állónak nézték.

5. Nemzetgazdasági tanulmányai és ismeretei még jobban feltüntetik e felsőbbséget. Oly korban, a mikor még egy Nagy Pál, egy Dessewffy József is az arany- és ezüst-ércz nagy mennyiségében látszik keresni a nemzeti jóllét forrását, nem pedig az ipar és kereskedés élénkségében, s a szellemi és anyagi tőkék szaporitásában és gyümölcsöztetésében.

6. A mi tudományos készültségét illeti, a könyveket, miket időnként olvasott, naplóiban mindig megemlitve találjuk; azok száma egész bibliothekát tenne. Lehet, hogy a *Corpus Juris*-ban, s az akkor divatozott latinságban kevesbé volt jártas; de feltünő, hogy számos latin idézeteiben soha legkisebb hiba elő nem fordul, s világért sem szabad az ő iskolai tanulmányai hézagosságáról, sőt teljes tudatlanságáról való gyakori panaszait betüszerinti értelemben vennünk. Ez csak két irányban bir jelentőséggel: a) mint az önmagával való elégületlenségének s a jobb utáni folytonos törekvésének kifejezése; b) mint honfitársai korlátoltságának, önhittségének s elbizakodásának közvetett, de elég éles ostorozása.

7. Saját hazáját már majdnem minden irányban bejárta, s minden rendü és rangu lakóival érintkezésben állott; tudta: mi fáj, s hol kell orvosolni.

Digitized by Google

8. A katonai pályán szerzett tapasztalásai sem voltak egy államférfiura nézve elveszettek. Egyik legéletrevalóbb eszméjét, a lótenyésztés emelésére irányzott első kezdeményezését egyenesen azoknak köszönhette. Sejdithetjük, hogy egy hadsereg életrevaló szervezésére nézve is nem egy eszme maradt termékeny lelkében örökre eltemetve.

9. A bécsi udvari és legmagasb körökben való otthonossága oly életiskola volt reá nézve, melynek teljes hiányát majdnem minden magyar államférfiunál, egész a legujabb időkig, nélkülöznünk, s megsinylenünk kellett.

10. De még szerelmi csalódásai is, mint láttuk, hozzájárultak jellemének kifejtéséhez. Eszményi lelkesülése egy nőért, kit birni soha nem remélhetett, valami középkori templarius rajongásával töltötte el egész lényét. Lemondva minden boldogságról a magánéletben, egyedül a közhaza s az emberiség javára áldozza fel magát. (L.33—107. l.)

11. Nem szunnyadt el benne még a becsvágy, sőt a hiuság sem, hogy a benne rejlő szellemkincseket érvényesitvén, nevét ország- és világszerte ismertté, ünnepeltté tegye.

12. Utoljára vegyük hozzá, hogy a szám teljes legyen, miszerint párbaja is akárhány volt, s ez intézménynek, ha ez érdem, ő volt nálunk egyik apostola.

Elég. Ugy hiszem, fele sem szükséges arra, hogy ezt a regalistát, mint a magyar törvényhozó testület tagját, még akkor is, ha tán ügyvédi diplomája nem lett volna, teljes készséggel verifikáljuk.

Nem titkolhatjuk el magunk előtt, hogy az eddigi előzmények némi árnyékot is vetnek előre, s egyetmást majdnem egész biztossággal láttatnak a jövőben velünk.

Először is azt, hogy Széchenyink nem lesz jó pártember. Elébe fogja tenni mindig a közjót a pártok érdekének, s ezek korlátoltságát, előitéleteit, vakbuzgalmát soha sem fogja elsajátitani magának.

Továbbá: szerfelett türelmetlen lesz honfitársai elmaradottsága, önhittsége, előitéletei, roszlelküsége irányában. Keserü igaz-

Digitized by Google

ságokat fog mindenkinek szemébe mondani, s ennélfogva több ellensége lesz, mint barátja.

Birván azonban minden pártnál a jobbak tiszteletét, természetes hivatást fog magában érezni a közvetitő szerepére. De vajon a körülmények kedvezők lesznek-e ily működéshez? Nem fog-e többnyire a két szék közötti kényelmetlen helyzetbe kerülni?!

Végre: a pessimismus! Ez hazáját előre is haldoklónak, vagy már halottnak láttatja vele. Nem fogja-e ez, válságos idők beálltával, megzsibbasztani lelki erejét? megtörni nemes szivét?!

De ne éljünk vissza olvasóink béketürésével oly fejtegetésekre, a melyekre önmagától is reá kell jönnie; térjünk vissza naplónkhoz.

Szeptember 13-án a kerületi ülés napirendje ez volt:

»1. A dunai és tiszai kerületek jövőben együtt, vagy külön termekben tartsák-e üléseiket.«

»Határozat: egy teremben tartsák.«

»2. A jegyzőkönyv (az ugynevezett Diarium) latinul és magyarul, vagy csak magyarul vitessék-e. Semmi határozat.«

»3. Vajjon az egykor volt censorokon kivül még mások is választassanak-e. Semmi határozat.«

»Szónokolt Bartal Pozsonymegyei alispán.[1]) Nagy ékesszólása van.«

»Véghetetlen idővesztegetés, s igy igazi kár származik a következő hiányokból: Nincs tachigraf;[2]) a helyiség nincs okosan beosztva;[3]) az elnöknek nincs semmi tekintélye; a rendek nem

[1]) Széchenyi, tévedésből Bartának irja.

[2]) Gyorsiró.

[3]) Még az én időmben is az 1843—4. országgyülés elején, a juratusok a követek között foglalhattak állva helyet; később egy kis korlát választá el őket.

Digitized by Google

fogadnak szót neki; nincs intézkedés, hogy halogatás nélkül szavazni lehessen.[1]) Semmi tárgyat sem lehet rendesen, higgadtan, s hideg vérrel megfontolás alá venni.«

14-én ülés a rendi teremben, Szögyényi personális beszéde, Jordánszky felel.[2])

»Ulés a mágnások termében. Deputatiók. Időveszteség. Czeremoniák. Feszesség, stb.« [3])

»A felsőházban vannak nehányan, a kik se magyarul, se deákul nem tudnak, azért itt a papság fog tulsulylyal birni.«

»Délután kerületi ülés. Nagy Pali népszerüsége, s mulattató szónoki modora.« »Már régen beszéltünk« igy idézi szó szerint, »arról, hogy hogyan kellene jegyezni; most tán arról is kellene valamit mondani, hogy mit jegyezzünk.«

»Némethszegi, Prényi, Desőffy.«[4])

Egyik levél hátlapjára jegyzi fel Széchenyi az akkor szóban forgott orvoslási módokat.

»Remedia.«

»Minden harmadik évben rendes országgyülés tartása, hogy a Rendek folytonos gyakorlatban maradjanak.«

»A helyiség jobb berendezése. Ez sokkal fontosabb, semmint hiszik.«

»Fiuménak valósággal Magyarország kikötőjének kellene lenni.«

»Váltótörvény«.

»Urbér szabályozása.«

---

[1]) Nemcsak a Clôture nem volt ismerve, még névről sem; de semmi tanácskozási rend, vagy házszabály nem létezett.

[2]) Jordánszky Elek, az esztergomi főkáptalan követe, Majthényival.

[3]) Az üdvözlő beszédek magyar és latin szövege megolvasható a jegyzőkönyvben, de a fontosabb kerületi ülésekről és magántanácskozmányokról vajmi kevés maradt fenn az utókor számára.

[4]) El nem kerülhetjük, hogy az ily lakonikus jegyzeteket ott, hol a tárgy fontossága kivánni fogja, legalább némileg kiegésziteni meg ne próbáljuk. Felsőbüki Nagy Pál, Sopronm. táblabirája, és második követe, az első Nitzky alispán volt; Németszeghy István, udv. tanácsos, Mosonymegye alispánja és követe; br. Perényi Zsigmond, Beregm. alisp. és követe; gróf Desseőffy (e név sokféleképen iratott) József, Szabolcsm. táblabirája és köv.

Digitized by Google

»Opinio.« (= közvélemény.)

»Só ára leszállitása.«

»Pénz értéke biztositva.«

»Hogy oly alkotmánysértések, mint 23-ban, többé ne történjenek.«

»A megyék szabadon levelezhessenek.«

»Benső közigazgatás javitása. 1790-diki Deputatio.«

15-én nem történt semmi egyébb, hogy az »öreg Zichy« kiszoritotta a szállásából. Az országgyülési (ingyen) szállások bizonynyal szüken lehettek![1])

17-én »Császár bevonulása.[2])«

18-án »mise a Salvator-templomban. A primási palota termében Koháry magyar beszédet tart, a császár latin beszédet olvas. Átmegyünk a mágnások termébe, azután a Rendek termébe.«[3]) Széchenyi a királyt, a közbeszéd divata szerint, rendesen császárnak nevezi. József palatinus gondosan ‚Rex noster' stb. e kifejezésekkel él: magát is magyar vérből (Hungarico sangvine) származottnak, és magyarnak (Qui Hungarico censemur nomine) vallja.

19-én »Magán jellegü tanácskozás Bartalnál. Usovich ur fölkér, hogy hagyjam el az ülést.[4]) Patria! — Átusztam a Dunán.«

»Este Hardegg altábornagy minden ok nélkül kipirongat, mint egy iskolás gyermeket.«

---

[1]) Idősb gr. Zichy Károly győri főispán az országgyülés alatt meghalt; utóda gróf Zichy-Ferraris Ferencz lett.

[2]) Ezt megelőzte, s az országgy. Irások I-ső számát képezi a Statusoknak és Rendeknek egy Felirása, a mely által Ő Felségek ide való Jövetelek eránt megkérettetnek; aztán II. sz. a. az elébek rendelt Deputatiónak utasitása; aztán az udv. kanczelláriától kiadott Directoriumok, t. i. a szertartások módja és rendje, stb.

[3]) A Koháry kanczellár rövid, s Ferencz király hosszu beszédét megőrzé a Jegyzőkönyv. Ez utóbbit a Rendek négyszer szakitották félbe tuláradó örömérzéseik kifejezésével. »Nihil a Vobis postulamus, praeter incolumitatis vestrae studium« mondá többi között, s ez alkalommal átadta a királyi Propositiókat. Jellemző, hogy ezeknek az Alsóházban ujra felolvastatását a kir. személynök azon okoknál fogva kérelmezte, mert azokat többen SS. és RR. közül, a nagy sokaság miatt, nem hallhatták.

[4]) Uzovits János, Nyitram. alispánja és követe.

Digitized by Google

»Megfogható lesz előttem, hogy folytonos bántalmak, lealázások közt, melyek ellen nem védheti magát, némely emberben, utóbb egészen kialszik minden becsületérzés, s a jóra és az erényre való fogékonyság is, s hogy végre a legaljasabb büntettekre is vetemedhetik.«

Ime, hazánk regeneratorának, uj pályája kezdetén, egy nap két felől kell rendreutasittatást szenvednie. Az alsóházi tagok ugy találják, hogy a felsőházi tagnak köztük nincs helye; a katonai főnök ugy találja, hogy a tisztnek a civilisták közt nincs semmi keresete.

Mind a két félnek igaza lehetett a maga szempontjából; de azért megérthetjük Széchenyi felsóhajtását is: Oh, Patria! — S mily sajátságos, hogy a Duna hullámaiban keres enyhülést, mint pályája végén, az őrület rohamában!...

A királyi előadások rövid foglalatját fel kell emlékünkben ujitanunk, hogy az események fonalát birhassuk. Első, s a hivatalos stil szerint, legfontosabb a királyné, Karolina Auguszta megkoronáztatása. Azután: az 1790—1-diki szervező országgyülés küldöttségi munkálatainak tárgyalása, s esetleg törvénybe iktatása, a Rendek által felterjesztendő sorrendben.[1]) Végre az u. n. bankóczéduláknak $^1/_5$-öd értékben beváltása iránti rendeletek tudomásul vétele, illetőleg az állam hitelének az 1816 és 1817-iki

---

[1]) Hogy ennek fontosságát megitélhessük, lássuk, minő teendőket karolt fel ama szintén epochális országgyülés. A 67. t.-cz. által kiküldettek a következő bizottságok: 1. *Közjogi,* mely az országgyülés, a dicasteriumok, törvényhatóságok rendezéséről, a közegészség, s a sajtó ügyéről, stb. volt véleményt mondandó. 2. *Adó- és élelmezésügyi.* 3. *Urbéri.* 4. *Közgazdasági.* Ehhez tartozott a közutak, folyók, csatornák szabályozása, ipar- és kereskedelem, selyem- és lótenyésztés s közalapitványok. (Fundationes speciem fundi publici habentes.) 5. *Bányaügyi.* 6. *Igazságügyi.* 7. *Köznevelésügyi,* (Deputatio Litteraria), mely az alsó és felső közoktatást, egy katonai akadémia, a magyar tudományos akadémia felállitását, a hazai nyelv kimüvelésére s nemzeti kultura előmozditására szükséges intézkedéseket, egy képzőmüvészeti akadémia, s végre egy leánynevelő intézet felállitását tárgyalja. 8. *Az egyházi bizottság.* 9. *Az országos sérelmek és kivánatok* (Gravamina et Postulata) kidolgozásával, s ezekkel összefüggő tárgyak iránti javaslatok tételével megbizott küldöttség.

Digitized by Google

pátensek által már végrehajtott megmentése után, a magánosok egymásközti viszonyainak is szabályozása.

Ha az országos küldöttségek kellő sikerrel dolgozhattak volna, egy Széchenyinek kevés teendője marad vala a kezdeményezés terén. A programm kész volt, csak egy hiányzott: a lélek, mely a holt betüt megelevenitse.

Tegyük félre kissé a hivatalos foliansokat, s vegyük elő ismét naplónkat.

VI.

A parlamenti téren még ujoncz Széchenyinek tapintatát nem kevéssé dicséri az, hogy mindjárt a Rendek táblájánál, az akkori alsóházban, kereste az események sulypontját. A tárgyalásokat előkészitő kerületi üléseknek szorgalmas látogatója volt, s csak az érintette kellemetlenül, hogy neki ott ülést és szavazatot nem adtak. Mi viszont ezen furcsa igényen csodálkozni megszününk, mihelyt a mi országgyüléseinken akkor még divatozott többi furcsaságokat tekintetbe vesszük. Az alsóháznak p. o. tagja volt 37 káptalani követ, illetőleg prépost és apátur, kiknek együttvéve csak egy szavazatuk volt; ott ült az egész királyi tábla, melynek a fegyelem fentartásán kivül ott alig lehetett egyéb feladata; az összes sz. kir. városoknak szintén csak egy szavazatuk volt; s végre az alsóház tagjai közé soroltattak a távollevő főrendüek, illetőleg özvegyeik határozatlan számu küldöttei, (Absentium ablegati) kik szavazatot nem is igényeltek, s az ingyenszállás jótéteményén kivül beérték a dicsőséggel, hogy neveik a képviselők hivatalos névlajstromában, még pedig a városi követek előtt, megörökittettek.[1]) A dolgok ily rende, vagyis inkább rendetlensége mellett nem nagy baj lett volna, egy-egy mágnásnak

[1]) Kossuth Lajos is ezek közt van, mint Révaynak és Szentiványi özvegyének képviselője.

Digitized by Google

a kerületi ülésekben votum informativumot adni, a mi egy nevezetes alkalommal, mint látni fogjuk, meg is történt.

De beszéltessük immár Széchenyit magát.

Szept. 20. »Nem történt semmi különös, egyéb hogy egy kerületi ülés tartatott, melyben nem voltam, s melyben egyedül csak a császárnak (!) adandó válasz-feliratot beszélték meg.«

21. »Kerületi ülésben ugyanaz a tárgy. Sajnos, hogy nekem nem volt szabad beszélnem.«

»Egy ajánlat csak akkor lesz visszavonhatatlanná, ha a másik fél által mintegy ünnepélyesen elfogadtatott. Done! az angolban ez a szó nyomja rá a pecsétet az ajánlott fogadásra. Az én véleményem tehát az, hogy a rendek köszönő feliratában kell mindannak, a mi Magyarországon a legközelebbi évszázadban történni fog, az alapját megvetni.«

»Napjainkban két lehetőség van arra, hogy az ember a jogait biztosithassa. Ágyu és — közvélemény. Mi tartja vissza az autocrata Sándor czárt, hogy az ország hagyományos politikáját követve, trónját az árvizzel boritott Petersburgból át ne tegye a paradicsomi fekvésü Konstantinápolyba? s hogy egy milliónyi, csataképes, jól fegyelmezett hadseregével, mintegy oda varázsolva, tétlenül vesztegel? Tán az osztrák hadsereg volna képes annak utját állani?«

»Sándor czár, az erénymámor egy perczében, kijelentette, miként a trónuson ülő dinasztiák szent joga, a legitimitás mellett fog állani. Megbámulták, tanukat hivtak hozzá, többször ismételtették vele, s e lelki nagyságáért az emberiség nevében mondtak neki nagy köszönetet. Saját hatalmának varázsa tartja kötve!«

»A császár (a mi Ferencz királyunk) most nyomtatásban ad ki egy trónbeszédet, a mely, — Isten áldja meg az iróját, bárki volt legyen! annyi fegyvert ád kezünkbe, hogy azzal, ha ügyesen tudjuk használni, a mi alkotmányunkat soká, igen soká megvédhetjük.«

»Egyébiránt mindegy! Ennek az antiliberális alkotmánynak a védelmére kelni nem olyan dicső dolog. Azt látjuk, hogy 400,000 lélek a maga előjogait és kizárólagos privilegiumait 10

Digitized by Google

millió ellenében, a kikről az országgyülésen említés sem tétetik, akarja érvényre emelni.«

»Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan nézetekkel, olyan egyoldalusággal találkozik, hogy a Tunguzok és Baskirek országában képzeli magát.«

»A magyar parasztnak mégis jobb dolga van, mint az osztráknak, mondják. Mintha ezen okoskodás, mert el akarom hinni, hogy ugy van, elég ok volna arra, hogy a magyar paraszt sorsa felett megnyugtatva legyünk. A ló jobb bánásmódban részesül, mint a szamár, sőt még zabot is kap, tehát a ló boldog. Szép következtetés!«

»Ha egy parasztnak leég a háza, elvész a marhája, stb., a földesura mindjárt segit kárát kipótolni: ez egy másik megnyugtatása a magyar földbirtokosnak. — Felelet: Az amerikai méznád birtokosa is jól tartja rabszolgáit, s nem sanyargatja őket; vajjon iránt ok vagy önmaga iránti szeretetből teszi-e?«

21. »Ülés a rendeknél és a főrendeknél. Illésházy Dapiferorum Magister lett. Egész népszerüsége onnét ered, hogy nem ismerik.«[1])

23. »Ülés mind a két teremben. A nádor a főrendeknél végthetetlen felsőséget gyakorol. Pongrátz egy nevetséges beszédet tartott, a nádornak nyilván mintegy megköszönte, hogy —«

»Az alsó táblánál Vitéz beszélt legerősebben: ‚Sokan a hazához s a törvényhez való hüségökért büntetést szenvedtek, mig mások, a kik mindkettőt elárulták, jutalmat kaptak', stb.«[2])

»Nagy Pál igen ügyes és szerencsés szónok; Szögyényi jobb ügyvéd, rendkivül ügyes, nehéz szerepe van.«

---

[1]) Gróf Illésházyt, »nagynevü nemzetségének utolsó férfiivadékát« az ellenzék fejének tekintették, s népszerüségét a királyi kegy nem nagyon csökkentette. Ezen ülésben választatott Végh István koronaőrré. A karzaton a királyné is megjelent, a főherczegekkel, s lelkes éljenekkel üdvözöltettek. A koronázási szertartásnál a kir. asztalnok segitségére kirendeltek közt olvassuk b. Wesselényi Miklós és gróf Széchenyi István neveit.

[2]) Vitéz János, Abaujm. táblabirája és követe. B. Pongrátz egyszerü regalista.

Digitized by Google

Azon ülésben, melynek itt rövid kritikáját olvassuk, már a Válaszfelirat tárgyaltatott, s fölvettetett a fontos kérdés: vajon a királyi előadások, illetőleg a reformkérdések vétessenek-e fel előbb, vagy a sérelmek, vagyis az alkotmány biztositása. A kik az utóbbit sürgették, a loyalitásnak csak azzal akartak egyelőre eleget tenni, hogy a királyi trónbeszédet egyszerüen megköszönjék. A többséget az elnök tekintélye és ékesszóllása nem birta megingatni, s az izenet ily szellemben ment át a főrendekhez.

A főrendek, természetesen, más nézetben voltak. Mentek ide s oda az izenetek, végre Beregh megye követének sikerült, e szónak Praeferenter beleigtatásával, az eltérő nézeteket közvetiteni, s a nádori Itélőmester Szentkirályi László utasitást kapott a feliratot ahoz alkalmazottan szerkeszteni.[1])

25-én »Koronázás. A diszebédnél én is szolgálok. Illésházy à la tête.«

26-án »Kerületi, aztán rendi és főrendi ülés. 50 vagy 25 czer legyen-e? (t. i. a koronázási ajándék aranyokban.) Halgatok arról, mit gondol kiki magában erről, de csak azt kérdem, megmaradhatunk-e a 25-nél, s nem fogjuk-e végre megadni az 50-et? Elkerülhetlennek látom, s azért ugy vélném, jobb mindjárt, önként és nevetve mondani rá igent, mint utóbb morogva és mintegy kényszeritve állani reá. Nem talál ellenmondásra.«[2])

A Metternich és Steinlein honositására kerülvén a sor, Dessőffy alkalmat vesz magának a külpolitikáról nyilatkozni. »Magyarország határozottan defensiv és nem offensiv állást foglal. A magyar koronának fényét bizony nem növelte az, hogy honfitársaikat egész Nápolyig elhurczolták, miszerint ott vérök ontásával segitsék elnyomni egy zsarnoklánczait széttörő népben a szabadság szeretetének csiráit!«

Balogh ugy vélekedik, hogy Metternich herczeg és Steinlein báró honositása az országnak örömére fog válni, s ez ellen semm

---

[1]) A 24-diki ülést, melyben a felirat szövege tárgyaltatott, s meg is állapittatott, Széchenyi átugorja. — E felirat zártétele igy szól: — — elébe fogjuk terjeszteni mindazokat, melyek — — megkivántatnak.

[2]) Az ajánlat egyhangulag fogadtatván el, Széchenyinek e szavai hihetőleg csak magánkörben ejtettek.

Digitized by Google

kifogást nem lehet tenni; de hogy a többi aspiránsokról ezen országgyülés alatt többé említést sem kellene tenni. Metternich és Steinlein indigenatusa elfogadtatik.

Bezerédy [1]) azt hiszi, hogy Metternich dicsőségének az legkevesebbet sem árthat, ha őt Steinlein báróval együtt nevezik s hozzák javaslatba, mert mindenki jól tudja, hogy Metternich herczeget az államnak tett fontos szolgálataiért a nemzet fölkéri, legyen polgártársává, mig Steinlein e tiszteletben csak mint a császárné földije és pártfogoltja részesül, ez által akarván iránta szeretetünknek kifejezést adni.«

Estély Grassalkovich herczegnőnél. Metternich megjelen, mindenütt bemutattatja magát, s oly szeretetreméltóságot fejt ki, hogy minden szivet meghódit.

Cziráky azt állítja, hogy ha az Allocutioba még hat sort fölvettek volna, ugy minden nehézségnek eleje vétetett volna.

27-én kerületi ülés, Bartal inditványozza, hogy a sérelmek közt legelsőbben is azokat kell elővenni, a melyek a magyar alkotmánynak alapköveit képezik. Ilyenek:

1. Hogy minden harmadik évben bizonynyal tartassék országgyülés.

2. Hogy az ország hasonló erőszakoskodások ellen, minők az 1823-dikiak voltak, biztositassék.

3. A pénz értékének megszabása az ország beleegyezésével történjék.

4. Só ára leszállittassék.

»Ezután sok beszéd, de mind nem a dologra.«

»Babóthy hosszasan beszél, jó latinsággal, igazi magyar érzülettel. Végül azt kivánja, hogy minden német katonát, mikor magyar határra lép, meg kellene esketni arra, hogy az ország szabadsága ellen nem fog cselekedni.[2])

---

[1]) Bezerédy Ignácz, Győrm. h. alispánja és követe volt.

[2]) Babóthy Imre, Nyitram. követe, a már emlitett Uzovicsnak társa.

Digitized by Google

»Plathy azt mondja, hogy évenként kellene rendesen országgyülést tartani, de a mely az országot ne terhelné.[1])

»Nagy, *én utánam* mondja: Magyarország szabadságának semmiben se lehet nagyobb garantiája, mint a közvéleményben (opinioban) és a legitimitásban.«

»Az alkotmány azon alapszik, hogy a nemes fegyvert viseljen, a paraszt a földet müvelje, s azért módokat kellene kigondolni az insurrectiónak az ujabb kor igényeihez képest oly lábra állitására, *hogy abból azután sérelmes és nem nevetségre méltó hadi sereg fordulna.*«

»Az egykor Magyarországhoz tartozott országoknak ismét vissza kell csatoltatni.«

»Az ifjuság neveltetése el van hanyagolva. Több irók, névszerint Piringer is, a közvéleményt oda vitték, miként a magyar alkotmányt már többé fentarthatónak se gondolja, — holott az épen nem ugy áll.«

Ez utóbbi tételekért Széchenyi, úgy látszik, a szerzőséget már nem követeli magának: a magyar alkotmány akkori szervezetét, az insurrectióval együtt, meglehetősen elavult intézményeknek nézte.

»Dessőffy beszél« igy folytatja jegyzeteit, »a legmulatságosabban. Hogy saját honfitársaink közt kell keresnünk Magyarország legnagyobb ellenségeit, *hogy vagynak olyanok, a kiket a magyar tej táplált,* stb. stb. *és a kik most egy lábbal a koporsóban vagynak, a másikkal pedig az ország nyakára hágnak,* stb.«

»Hogy az országon folyvást ejtett sebek után végre komolyan kellene azok orvoslására is gondolni, hogy a nemzetnek fennen dicsért nagylelküségét el kellene hallgattatni, mikor az ország közjava, boldogsága van bizonytalanságban.

»Utána Perényi tart egy, *a magyar szivet gerjesztő beszédet.* Hogy nemzetiségünk, melyben egy népnek igazi ereje van, a mi atyáinkkal sirba szállott, s hogy azt kellene ujra feltámasztanunk, stb.«

---

[1]) Plathy Mihály, Barsm. követe, Balogh János társa. Az országgyülés költségeit azon időben még a »szegény adózó nép« viselte, melynek a követválasztásra természetesen semmi befolyása nem volt.

Digitized by Google

»Smidegh[1]) erélyesen beszél, követeli, hogy a királyi biztosok, a kik 1823-ban a törvény ellen müködtek, büntetés alá vonassanak. Ha minden vármegye hiven és szilárdan ragaszkodik vala a törvényhez, ugy mind az, a mi történt, nem történhetett volna. — A megyéknek egymással való levelezését meg kell engedni és gyakorlatba venni. Mindazokat, a kik a jó császárt gonosz tanácsaikkal félrevezették, meg kell nevezni.«

»Szerentsi [2]) megjegyzi, hogy ama hazaárulók, kikről szó van, s a kiket eléggé ismerünk, meg vannak már büntetve polgártársaik megvetése által, őket a magok nyomoruságára kell hagyni.«

»Csáky[3]) most egy igazi magyar beszédet tart, sajnos, hogy kevés ékesszólással s hibás nyelven. Mérsékletről beszél, s hogy csak arra kellene szoritkoznunk, miként a császárt egész alázattal megkérnők, hogy az ő utóbbi rosz tanácsadóit lassanként távolitsa el magától.«

»Az ülésnek félegykor vége lett, s egy deputatio bizatott meg, mely a mondandóknak embrióját dolgozza ki.«

Mindezek társas körökben még élénkebben vitattatnak. Az öreg Illésházy a haladásnak nem barátja, bus magyarként felsohajt: ‚Ez a Széchenyi is, az ő angol lovaival!'

»Egy idiota« — igy sohajt fel erre viszont Széchenyi, — »a ki soha sem volt az országon kivül, hogy életében valami összehasonlitást tehetett volna, a ki teli van előitéletekkel, a legnagyobb népszerüségnek örvend. Én pedig magam állok! Mit használtak kóborlásaim, szerzett tapasztalásaim!«

»28-án a deputatio dolgozik az ország sérelmein!«

»Nem látok egy gyakorlati embert köztök. Szépszónok van akárhány. Költők a mesék országából. —«

»Minekünk a mi érdekeinket az osztrák birodalomével kellene azonositnunk. Az a szép álom, egy független, szabad magyar monarchiáról, nem a mi napjainkba való már. Ne kivánjunk le-

[1]) Gr. Schmidegg Ferencz, Zemplénm. követe volt, Szemere Istvánnal.
[2]) Szerencsy István, Ungvárm. követe.
[3]) Gr. Csáky Sándor, Szepesm. k.

Digitized by Google

hetetlent. Ugy beszéljünk jogainkról, oly alaposan és mérséklettel, hogy mindazt, a mit egy kerületi ülésben elmondunk, az akasztófa alatt is készek legyünk ujra elmondani.« — —

»Igaz-e, hogy a királyi ügyész Németh ellentmondott, mikor ujabban a hazafiakat de Crimine laesae majestatis perbe akarták fogni? Hogy Almásy és Zichy ösztökélték erre, de Metternich ellenzette ezt, s minden erőszakos rendszabályt!« [1])

»Slavi [2]) igen okosan emlegeti, hogy a parasztok sorsának javitásáról kellene beszélni, s kivinni a következőket:

1. A nemesség viselje egyedül az országgyülés költségeit.

2. A megyei magasb hivatalok (ali spánság stb) ingyenesek legyenek.

3. A nemesség az utak javitására évenként bizonyos összeggel adózzék.«

»A paraszt aztán, mikor a követ urak haza mennek, igy szólna: *Isten áldgya meg a mi Urainkat, látjuk, hogy rólunk is gondolkodtak, stb.*«

»Szép diadal, ha valaki, mint az emberiség lovagja, saját érdeke ellen beszél, s ily nagy győzelmet tud önmagán venni. Mutassuk meg a világnak, hogy habár a mi alkotmányunk, a körülmények folytán, illiberális maradt, s ez idő szerint veszély nélkül azt lényegesen megváltoztatni nem lehet, a mi egyéni nézeteink mégis a korszellemmel haladtak, s hogy a mi szétdarabolt kis nemzetünk minden nemesen gondolkozónak becsülésére érdemes.«

29-én udvari bál tartatik, melyben Széchenyi Zsófia főherczegnővel tánczol. A Causarum Director pedig, — a társaság nagy meglepetésére — magyarul mert tánczolni. Quel courage![3]) Az ifjurak ostrommal rohanják meg a buffetet. A »sérelmi bizottság pedig« — mondja Széchenyi, — »még mindig tapogatódzik.«

30-án theatre paré.

---

[1]) Lásd: Horváth Mihály, Huszonöt év. I. k. És: Falk Miksa gr. Széchenyi I. és kora.

[2]) Szlávy László csak a távollevők küldöttei névjegyzékében fordul elő, mint Kornisék megbizottja.

[3]) A derék Németh János, ugy látszik, nem csak Themis, hanem Terpsichore kegyeltje is volt.

Digitized by Google

29-én, ne feledjük megjegyezni, országos ülés is tartatott, a rendek feliratára érkezett királyi (rövid) válasz felolvastatása végett.

Dolgoztak ezután nagy hévvel, az ország sérelmeit alaposan tárgyalandó feliraton. Az október 5-iki kerületi ülésben megindultak a philippikák. Ezekből Széchenyi kivonatot készitett ugyan magának, de kimondhatatlan sajnálatunkra, nem tartotta azt »elég érdekesnek« arra, hogy naplójába beigtassa! A fogalmazással, mint jegyzők, Desőffy, Plathy, Bartal és Perényi bizattak meg, a küldöttségnek kivülök még tagjai voltak: Nagy, Szegedy, Vitéz, Máriássy, Balogh és Babóthy. »Még az eljárás módjára nézve sincsenek tisztában. Csáky ugy vélekedik, hogy a magyar nemzet méltóságához illőbb volna ‚laconice és cum decore' terjeszteni fel panaszait; de a jegyzők munkálatában a lényegtelen dolgok oly sok helyet foglalnak el, hogy azt, a mi jó, alig lehet kihalászni belőlök. Péchy, Perényi, Dezsewffy, de főleg Plathy magyar érzéssel, erélyesen nyilatkoznak, és ad rem.«

Magánkörökben foly mindezekről a társalgás.

Nugent, ki szintén indigena akar lenni, azt beszéli, hogy Miksa főherczeg Angliában főlleplezte az angol alkotmány hibáit, s bebizonyitotta az angoloknak, hogy a magyar alkotmány jobb az övéknél.

Gróf Károlyinál,[1]) vacsora felett megbeszélik ez érdekes pontokat:

1. Vajjon a császár vagy utóda felforgathatná-e a magyar alkotmányt?

2. A magyar alkotmány illiberalis. Vajjon nem választhatna-e a paraszt a nemesek közül magának országgyülési képviselőt?

3. Nem volna-e jó az egész kormányzat gépezetét egyszerüsiteni? Nem lehet, a nyelv miatt.

4. Egy szabadelvünek látszó fejedelem Európa tapsai közt dönthetné fel az egész magyar alkotmányt, s az országot Ausztriába olvaszthatná be.

[1]) Horváth M. hibásan mondja Szathmárm. követének. Több hibás adatai vannak.

Digitized by Google

5. Ha egy csodaember lépne az osztrák trónra, a ki egyenlő szeretettel viseltetnék minden népei iránt, s együtt tartana négy éven át egy országgyülést, hogy a gépezet teljes müködésbe jöhessen, mi mindent főzhetnének ki?

6. Csehországon keresztül tranșitó-kereskedés, a földmüvesosztály (paraszt) adóképességének növelése végett.

Ki nem veszi észre mindezekben az ébrenlétnek, de egyuttal a mámor amaz utóbajának is jeleit, mely az ember szemét még befátyolozza, hogy tisztán ne láthasson? Csoda-e, ha szónokaink inkább a sérelmi politika terén mozogtak, s szinte fáztak a reformoktól, melyek tárgyalására maga a kormány utalta őket!

Széchenyi nem fárad ki e mozzanatok szorgos megfigyelésében, de az ő bensejében egy egészen más világ dereng. Kövessük még lépésről lépésre.

Okt. 6-án kerületi ülés. »A Plathy-féle nuncium átvizsgálása. Bizalmatlanság. Minden szót latra vetnek.«

7-én kerületi ülés. »Nagyon érdekes. Minden egy explosióra készül. A méregnek ki kell belőlük jönni.«

»Vay[1]) Egyátalában nem kell a császárt megbántani. De egész nyiltsággal ki kell a rendeknek mondani mindent, a mi szivükön fekszik. Bármi történjék. Az utókor áldani fogja hamvainkat. Beszélnünk kell, habár tudjuk is, hogy nem lesz foganatja.«

»Nagy, felüti a Corpus Jurist, s idéz bélőle.«

»Meskál[2]) badarságokat beszél.«

»Komáromi[3]) és Nagy lerántják.«

»Szegedy[4]) rövid, velős beszédet tart. Itt, ugymond, e tiszteletreméltó körben minden személyes érdeknek, önzésnek, hiuságnak, hivatalok, érdemkeresztek utáni vágyódásnak háttérbe kell vonulni az igazság- és hazaszeretet tisztább és nemesebb érzései megett. stb.«

---

[1]) Vay Ábrahám, Borsodm. követe volt; utána Palóczy László lett.

[2]) Árvam. követe Zmeskál József, a kerületi tábla ülnöke volt.

[3]) Komáromy István, Abaujm. k. Vitézzel.

[4]) Szegedy Ferencz kamarás és Deák Antal táblabiró Zalam. követei voltak.

Digitized by Google

Rohontzy [1]) erre egy hosszu beszédet mond, mely mindenkit bámulatba ejt. Maga mindinkább neki buzdul, s miután egy óráig beszélt volna a királyi biztosokról s azok érdemlett büntetéséről, végre kimondja Ötvös nevét. Átalános helyeslés. A Rendeknek megkönnyebbül szivök, a beszéd meghittebb jelleget vesz fel, mintha egy családi tanácskozássá akarna válni.«

»Vay azt állitja, hogy a kir. biztosok eléggé meg vannak büntetve, mert nem fogja honfitársaik egy könnye őket sirjokba elkisérni, hanem *a nemzetjeknek megvetése és átka.*«

»Deák, a független, megnevezi Amadé grófot.«

»Most Vitéz és Somsich [2]) azt kivánják, hogy az adó befizetése addig tartassék függőben, mig az ország sebei meggyógyitva nem lesznek.«

»A rég elfojtott keserüség kitör belőlök. Czirákyt nem nevezik, de érintik.«

Máriássy [3]) azt kivánja, hogy máskor a királyi propositiók a regalisokkal együtt küldessenek szét. A királynak hűtlen tanácsadói ellen a Nunciumba be akarja igtatni e szót: scelesta consilia.«

»Usovich azt inditványozza, hogy az országnak is legyen egy ügyésze, mint a királynak van, a ki az ország jogait védelmezze —«

»Balogh meg akarja mindjárt határoztatni, minő büntetések legyen a királyi biztosoknak és hűtlen tanácsadóknak.«

»Mindnyájan egyhangulag Ulászlóra hivatkoznak.«[4])

»Nagy a ministerek felelősségét hozza szóba. De miután az

---

[1]) Rohonczy János, kir. tanácsos, Veszprémm. követe, Bezerédyvel.

[2]) A már emlitett Somssich Pongrácz, Somogym. követe, Czinderyvel.

[3]) Márjássy István kir. tanácsos, Gömörm. alispánja és követe. Kivánata az utasitási rendszerrel logikai összeköttetésben áll.

[4]) Ulászló VI-ik decretuma (1507. art. 7. §.) a hütlen tanácsadóknak in persona et rebus az országgyülés által leendő megbüntetését, illetőleg javaik elvétetését és számüzetésöket rendeli el. — Járta Bécsben az élcz, hogy a magyarok (a dietán) mind nagyon gorombák, leggorombább köztük Nagy Pali, de az még semmi Ulászlóhoz képest!

Digitized by Google

most még ki nem vihető, legalább ellenőriztetésükről kellene gondoskodni.«

»Nitzky [1]) azokat kivánja felelőssé tétetni, a kik valamely rendeletet aláirnak.«

»Dőry [2]) csak semmi ujitást!«

»Babóthy okos mérsékletre int, s a középutat ajánlja.«

»Dezsőffy megnevezi Illésházyt. Nagy mozgalom.«

»Sokat tünődnek és beszélgetnek arról, miként lehetne a Helytartótanácsot felelősségre vonni. Nem találnak reá módot. Sok elmélet, kevés gyakorlat, a mit legtöbb követnél találunk. A Vis inertiaet emlegetik, mint egyik legalaposabb garantiát.«

El kellvén Széchenyinek ez ülésből távoznia, Dezsewffy Aurélt kérte fel, hogy jegyezgessen tovább a számára. Maga Zichy miniszterhez ment ebédre, hol Metternich is jelen volt. Mindkettőjöknek, mintegy orruk alá reszelve, felolvasta az okt. 6-diki kerületi ülés határozatát. Egyikök, az a kit »le ministre du desordre« és »un vrai ministre turc« jelzővel emleget Széchenyi, nem sokat törődhetett vele; a másikról még elég alkalmunk lesz megemlékezni.

E megszakitás után folytatja jegyzeteit az ülés végéről.

»A rendek az izenetbe beveszik az ő fige tanácsadóinak feleletre vonatását.«

»Az insurrectio alkalmából szóba hozatik a nemzeti szellem ébresztése.

»Perényi kivánja, adják egymásnak szavokat arra, hogy ezt a pontot még külön megfontolás alá veendik. Balogh és Bezerédy helyeslik.«

»Izsák [3]) nem kivánja az Insurrectiót megemlittetni, azt hiszi, hogy a nemzeti szellem uj életre keltésére az nem okvetlen szükséges. Átalában óhajtja csak kimondatni, hogy a rendek a királyi propositiókat tárgyalni fogják.«

---

[1]) Niczky József, Sopronm. alisp. és k.

[2]) Dőry Vincze, Tolnam. k.

[3]) Izsák Sámuel. kir. tan., Szatmárm. követe.

Digitized by Google

»Gudics [1]) az Insurrectiót, ad obvallandam constitutio nem lényegesnek tartja. A mostani feliratot tekinti csak válasznak a kir. előadásokra.«

»Nagy is a nemesi fölkelés mellett szól, abban biztositékát látja a trónnak s egyuttal az alkotmánynak, mely monarchikus levén, soha se lehet demokratikus és a trón ellen intézett.«

„Az egész felolvastatván, Perényi végül még beletétetni ohajtja, hogy a rendek fentartják magoknak, hogy egy legközelebbi feliratban az alkotmányon ejtett többi sérelmeket is fölterjeszthessék.«

Szintoly részletes feljegyzéseink vannak a következő napon tartatott kerületi ülésről is, melyet, minthogy az ily források még elég ritkák, nyomban ideigtatunk.

Okt. 8. »Németszeghy megnyitja az ülést. Gyengén beszél. Azzal kezdi, hogy jól tudja, miként az, a mit mondani akar, nem fog tetszeni. Nevetés. Azoknak, a kik voltaképen nem a gyülésbe tartoznak, eltávolitását követeli, mert attól fél, hogy ezek a nevetők.

»Rohontzy még mindinkább jó magyarnak akarja mutatni magát. Ostobaságot beszél.«

»Latzko [2]) reszket a magyar alkotmányért, ha a császárt elingereljük, s rossz tanácsadóit megnevezzük.«

»Bezerédy óhajtaná, hogy többet ne beszéljünk róla; maradjon valami az országos ülésre is. Ezt Nagy nevetségesnek találja.«

»Uzovich azt veszi észre, hogy minden ülésben csak azt az egyet nem követték, a mit B. mondott.«

»Némethszeghy ujra beszél. Nevetségessé válik, dühös lesz. A császár az izenetünket nem is fogja tán olvasni, bizonnyal megérteni nem, hanem ahoz tartja magát, a mit majd a ministerei mondanak, ezeket tehát kimélni kell, stb. Ugy látszik, mintha a nemzet boszut akarna állni. (Morgás.) Meg kell a biztosoknak bocsátani, minden három évben rendesen országgyülést tartani, és azt a sok haszontalan dicasterialistát —«

[1]) Gudits János, Hontm. k.

[2]) Latzkó József, Eperjes városa követe.

Digitized by Google

»Wagner [1]) jó latinsággal, mérséklettel beszél.«

»Dőry, Németszeghyvel egy véleményben van.«

»Izsák nem talál más változtatni valót. A fődolog maradjon.«

»Máriássy az országos ülésben is beszélni akar. Ugy tartja nem árt az, ha a rendeknél egyik-másik nyersebben is fejezi ki magát; hisz a *mágnásoknál majd kicsinositják.*«

Gajdatsy [2]) megbizóira hivatkozik, servilis.

Csausz [3]) hosszasan beszél, s némi okosat. Azt a pontot, melyben Austriae Commoda emlittetnek, kihagyná. Nem találja e feliratban azt a mérsékletet, mely a Plathy munkáját jellegzé,« stb.

»Nagy igen elmés beszédet tart Csausz s a papok ellen. Hibáztatja azon földesurakat, a kik a főispán felhivására fizettek. Az események egész történetét A-tól Z-ig hiven elbeszéli.«

»Szinyey [4]) meg nem foghatja, hogyan lehetne a biztosokat büntetni, miután mást nem tettek, mint teljesitették a császár parancsait.«

»Dezsewffy beszél Adrian és Biasról. Egész Magyarországnak kell érezni a sértést, melyet bármely egyes tagján elkövetnek. Faire cause commune. Az országos ülésben még nyomatékosabban akarja kifejezni megát.«

»Kajdacsy gyengén felel Nagynak.«

»Balogh végre befejezi a vitát, figyelmeztetve a rendeket, hogy a tárgynak minden további vitatása haszontalan és czél nélküli volna.«

»Mind ebben, a mit láttam és hallottam,« — végzi Széchenyi, — »azt találom, hogy kevés gyakorlati ész van. A rendek messze vannak a lövéstől. Azért szeretnek egymással mintegy vetélkedni, ki tud valami erősebbet, hatásosabbat mondani. Az ifjuság csak azokat tartja jó hazafiaknak, a kik a császár ellen beszélnek. A mérséklet e szerint elveszett fáradság.«

---

[1]) Wagner Ferencz, Sopron városa követe.

[2]) Kajdacsy Antal, Baranyam. követe.

[3]) Csausz István, kn. a kalocsai káptalan követe.

[4]) Szinnei Merzse László, Sárosm. k.

Digitized by Google

»Valjon fogok-e szólni?«

10. és 11-én mind a két háznál ülés. Az izenet, (Nuncium) illetőleg felirati javaslat tárgyaltatott s a főrendekhez átküldetett.

12-én főrendi ülés. Ezen előttünk nevezetes napról a Diariumban csak ennyi foglaltatik: »Egyedül a Fő Rendek Táblája foglalatoskodott Tanácskozásban, a Statusoknak tegnapi Izenetét vizsgálván s fontolgatván; melyet a Státusok és RR. Táblája egy ideig várván, azután eloszlott.«

»Széchenyi ez ülésben tartá szüz beszédét, még pedig magyar nyelven.[1]) Naplójában csak ennyit találunk ez első föllépéséről feljegyezve: »Magyarul beszéltem. Annyira agitálva voltam, hogy inkább az akasztófára mentem volna. Valjon fogok-e valaha hideg vérrel beszélni tudni? Senki sem tett nálamnál többet. Illésházy halkan, mintegy magában suttogá: »At si non convincuntur, non subscribent.«

Hogy Széchenyi, hazafiságból, az alsóház szövegezését pártolta, noha államférfiui tapintatánál fogva mitsem óhajtott oly forrón, mint a reform-kérdések tárgyalását, az iránt az eddig olvasottak után nem lehet kétségünk. Illésházy fentebbi szavai ugy az egyik mint a másik félre vonatkozhattak. Közös levén a két tábla felirata, annak felküldetését, hozzájárulásának megtagadásával, mindegyik megakadályozhatta.

13-án a főrendi ülés folytattatván, egy fényes küldöttség átvitte a választ, illetőleg a dolog érdemének elfogadása mellett a külső formára tett észrevételeket.[2]) Ezen ülésben, Széchenyi jegyzetei szerint, Haller és Eszterházy Kázmér beszéltek »badarságokat.«

14-én kerületi ülésben tárgyaltatott a főrendi-izenet. Átvesszük e följegyzéseket is, mint Széchenyi közjogi tanulmányainak folytatását.

---

[1]) A nádor által e miatt történt megintését, s erre adott választ naplójában emlitetlen alig hagyta volna. L. Wirkner.

[2]) A multakra való fátyolvetést, mely 1861-diki felirat egyik jellegét képezi, a főrendek 1825-ben igy fejezték ki: Ut retroactorum temporum memoria perpetua obliteretur oblivione. Sürgették a Praeferenter kihagyását, s a kir. Propositiók fölvételét.

Digitized by Google

»Mariássy: Engem csak az botránkoztatott meg, hogy a delinquensek is jelen voltak.« (T. i. a vádlott kir. bitzosok, stb.)

Nagy: Tagadhatatlan, hogy anarchia volt.« — (t. i. az országban).

»Vay: Azt a kifejezést, orbati praesidio, nem lehet változtatni« (t. i. a megyegyülések rendes elnökeit félretolták.)

»Balogh, Péchy, Szegedy detto.«

»Nagy: a Consilium és a Comissariusok rosszaságát nem lehet fedni.«

»Ragályi: a király előtt nyiltan és egyenesen kell beszélni.«

»Máriássy: Még ezt is, meg ezt is tették azon felül, de arról hallgatni akarunk.«

»Szegedy: Hogyan tudnák meg a mi utódaink, kik voltak a vétkesek, ha mi megbocsátunk nekik.«

»Vay: Ha nekem itt bosszuállásról beszélnek, arra azt felelem, hogy ilyet minden igazságos birónak lehetne szemébe mondani. Sokszor látjuk, hogy az ember és a biró collisióba jönnek egymással.«

»Marczibányi a Commissariusok mellett szól.«

»Vay: Kell, hogy egész Európa megtudja, miként mi czen embereket vétkeseknek tartjuk.«

»Csausz: Nincs oly magyar ember, a ki ne érezné az ország sebét, stb. stb. egészen a rendek szellemében; de — stb. Erre roppant lárma és nevetés.«

»Vay, czáfolja.«

»Csausz: a biztosok a király képviselői voltak. Vagy mi? Hát azt a 42 vármegyét is meg kell büntetni, a mely meghajolt!«

»Frim [1]): Eléggé bünhődnek már: én mint pap könyörgök érettök. — Igen okosan, s nagy ékesszólással beszél.«

»Vay dicsően megczáfolja. Az igazságos birónak szive vérzik, de azért kimondja itéletét. Magános ember megbocsáthat, de egy nemzet nem.«

»Bernáth [2]) szintoly értelemben.«

---

[1]) Frim János, az egri kápt. követe volt Madarassyval.

[2]) Bernáth Zsigmond Unghm. követe Szerencsyvel.

Digitized by Google

»Nagy: Ha máskor a comissáriusok büntetést kaptak volna, most nem találkozott volna senki, a ki oly megbizatást elvállaljon. De épen azért, mert máskor büntetlenül maradtak, kell most megbüntetni őket.«

»Deák: Egy magános embernek megbocsátani méltányos; de azoknak, a kik az alkotmányt alapjaiban megingatták, megbocsátani lehetetlen.«

»Vay: Ha valami közönséges hitvány ember vétkezik, mit árt az? De mentől nemesb származásu, mentől nemesb gondolkozásu, s tisztább életű valaki: annál fájdalmasabb a hazára nézve, annál sulyosabb vétke, s annál nagyobb büntetést érdemel.«

»Gergelyi: [1]) A kik már nyolczszor meghágták a törvényt. — Nevetés! — Ha a veréb vázat lát, mért nem mengyen a Buzaföldre? Mert fél. — Kaczagás!«

»Mariássy, valamit a nádor után ismétel. Koháry is hibás volt.«

»Jakabfy, gyengén, illiberális módon.«

»Vitéz és Mariássy: A parasztok adója szállittassék le ismét váltó pénzre.«

»Sokan ezt ellenzik, mint kivihetetlent.«

»Szegedy: mi sem akarjuk rögtön megváltoztatni; hanem ez a kérdés mindjárt vétessék fel.«

»Skerletz: [2]) Ad art. 12. Tegyenek hűségi esküt a törvényre és az alkotmányra.«

»Majthényi: Adnexemus illico formulam.«

»Desseőffy, látni akarja az eskü formuláját, az instruktiókat.«

»Nagy: Ugy reménylem, a mágnások mégis csak nem fogják tagadni, hogy alkotmányunk van.«

»Tömérdek beszéd pro et contra.«

»Smidegg. Ad 13. A törvény semmit sem ért, mert az első részét mindig megtartották ugyan, de a másodikat soha sem.

---

[1]) Gergelyi Mihály, Absentium volt, Barkótzy helyett.

[2]) Skerlesz József kamarás Vas m. kőv. A rendek nemcsak a törvényre, hanem az alkotmányra külön kivántak a hivatalnokoktól esküt, a főrendek az utóbbit az előbbiben már benfoglaltaknak vélték, tehát feleslegesnek.

Digitized by Google

Bilateralis. Most tehát a másodiknál akarjuk kezdeni: ő felsége maga hivott fel erre.«

»Balogh detto.«

»Zmeskal, magában értetődik.«

»Nagy: Ha már nyolczszor stb. Ne az fájjon, hanem más. A királynak minden praejudiciuma nélkül, elkezdhetjük a második résznél.«

»Plathy: A király engedelmét, minden további praejudicium nélkül, felhasználhatjuk. — Olvas valamit.«

»Nagy: Mily furcsa beszéd volna az, ha a király igy szólna, nem egyezem bele semmibe, nem akarom most már sebeiteket megorvosolni, mert nem olyan sorrendben terjesztettétek fel, a minőben én kivántam. Ilyet el sem lehet hinnem.«

»Vay: Propositiók és Gravamenek most synonimák.«

»Marad ugy, amint van.«

»Mariássy ujra kezdi pro és pro!«

»Szegedy: Postulata az, és nem gravamina. Változtatással pro. — Okosan.«

»Nagy, hivatkozik arra: Nos a vobis nihil postulamus.«

»Vitéz: Kezdjük el a tervet kidolgozni, mely szerint a kir. propositiókat tárgyalni fognók; a nunciumunkra a resolutio az alatt megérkezik.«

E részleteket, melyhez hasonlók aztán többé nem fordulnak elő, Széchenyi a következő tanusággal zárja be.

»Az egész kerület philosophiája ez:

»Sok theória, kevés praxis. Fényleni vágyás. Nem erény.«

»Bezerédy az egyetlen gyakorlati fő. Nagy szónoki genie. Desseőffy költő. Deák a legerényesebb.«

15-én országos ülés volt. Az elnök, personalis tisztéhez képest, pontonként megtette észrevételeit, melyek némelyike el is fogadtatott. A többség a bünhösztéstől elállott, s a kir. előadások tár-

Digitized by Google

gyalásába, a sérelmekkel együttesen, belebocsátkozni késznek nyilatkozott, stb. [1])

Cziráky arra figyelmezteti Széchenyit, hogy ne hanyagoljuk el a latin nyelvet, mert majd utóbb németül fog kelleni beszélnünk.

»Minden gyülésnek«, igy elmélkedik Széchenyi, »legyen országgyülés, vagy parlament stb. a neve, az volna a czélja, hogy az emberek egymást felvilágositsák, egyről másról kölcsönösen capacitálják, s végre a lehető legjobb határozatban megegyezzenek, s annál aztán megmaradjanak. Engedni tehát nem gyengeség. De Magyarországban a polgári erényben való hit oly gyenge, hogy ha valaki az ülésben egyszer nyilatkozott, első kimondott eszméjénél meg kell maradnia, nehogy ingatag, jellemtelen embernek tartsák.«

Számitgatja aztán, hogy a már több hetekig együtt levő országgyülés mintegy 150 ezer p. frtba kerül. De az ország, szerinte, mégis nem rosz üzletet csinált, ha félig-meddig jó választ kap. A három éves országgyülést, a megyék szabad levelezését stb. e.

»Vannak emberek, a kik megelégszenek azzal, hogy valamit egyszer megmondtak; mások ujra ismétlik; de legkevesebben ragaszkodnak megfontolt bátorsággal és kitartással ahhoz, a mit akarnak «

Széchenyi akarata bátorságához, az imént rajzolt benyomások után, mintha még egy csepp kellett volna a tölt kehelybe. Hirét veszi, hogy Bellegarde lemondott. Hohenzollern herczeg lett a bécsi hadi tanács elnökévé.

»Most le a vörös nadrággal. Tanuljuk a törvényt és a gazdaságot!«

---

[1]) A Felirás, egy vegyes bizottság által szövegeztetvén, mind latinul, mind magyarul nagy nehezen elkészült, s okt. 22-én felküldetett.

Digitized by Google

VII.

Az 1825-diki országgyülés vetette meg Széchenyi nagyságának alapját. Az olvasó tehát nem veheti rossz néven, hogy ennek részleteivel tüzetesebben foglalkoztunk. Igyekezni fogunk ezután inkább csak a főbb pontokra szoritani figyelmünket.

Széchenyi szorgalmasan látogatja ezután is a kerületi üléseket, vagy legalább tudomásul veszi azok határozatait; a mellett fel-felrándul Bécsbe, hogy ott p. o. a kereskedelmi klubba fölvetesse magát, a nemes urakat pedig kapaczitálgatja, hogy nem azért vannak adóval tulterhelve, mert Magyarország nem fizet hozzá, hanem mert rossz az administratiójok és szerfelett drága. A chinai minisztert Csing-funak hivták; nálunk a Csing szótag elhagyható. (Marad Fou=bolond) Mindig magasb szempontból s együtt figyeli meg a magyar és az osztrák birodalom ügyeit, bajait. Ugy látja, leginkább Metternich volna az az ember, a ki rajtunk segithetne. Ők »egészen különböző politikai hitvallásuak, de nézeteik némely dologra nézve mégis egybevágnak. Combien c'est peu de chose ce qu'on appelle communément un grand homme!«

Nem vonhatjuk meg magunktól, hogy Széchenyinek e nevezetes államférfiuval való beszélgetéseit, a mint azokat naplójából följegyezgeté, ki ne irjuk.

November 12. volt egy ilyen találkozása. »Felületes ember,« ezt irja róla, »mindig ő szeret beszélni, nem is enged mást szóhoz jutni. Az utóbbi bankmüveletnél ő, Stadion, és Z. pro, a többiek mind contra valának ‚Mi tehát kisebbségben voltunk, s mégis kivittük, à force de raisonnement!' — A rendek izenetére nézve, — jó hogy a biztosokról beszéltek! — ‚Esküt tenni? annyi volna, mint az alkotmányt magát megtámadni; mert hol lesz annak vége? Anarchia!' — ‚A megyék levelezését nem lehet megengedni!' stb. stb. Én: de akkor titokban fogják tenni! Ő: ‚az semmit sem tesz, vannak dolgok, melyeket nem lehet megakadályozni, hanem azt már számitásba vesszük. Kezdetben a Magyar-

Digitized by Google

országot érdeklő dolgokba soha sem ártottam magam, de most, 18 hónap óta, már egészen au fait vagyok!' — O tehát abból indul ki, hogy most már mindent tud!«

»Nekem azt a tanácsot adja: Ne vous laissez pas emporter par les cris et les aplaudissements d'aujourd'hui, pensez à ceux de demain. Én. — mondja Metternich, — jobban megitélhetem a dolgokat, mint önök mindnyájan, mert én felülről nézem, önök pedig alulról. Mindig magasb szempontokra kell emelkedni, stb. Én gyülölöm az oppositiót, nem oly agyagból vagyok, hogy hozzá tartozhatnám. Ellenzék annyi, mint legyőzött fél. Én mindig jobb szeretek szerző lenni, semmint kritikus!'

‚Az által, hogy titokban, de egész erővel ellene müködtünk a nápolyi és piemonti szédelgési szellemnek, hogy biztosokat küldöttünk ki, mi megmentettük a magyar alkotmányt. Mi vagyunk tehát alkotmányosok. Ti nem. — Az istenért, hagyjatok minket cselekedni, ne keveredjetek bele ti, hogy megmenthessük az alkotmányt, a mely igen jó, a melyet mi nagyrabecsülünk, a mely kiállta a próbát, mert már 800 esztendeje, hogy fennáll! Mit akar ez a Nagy? Személyeskedések Eszterházy, Grassalkovics, stb. ellen. Jó, ám vetkőztessék le őket meztelenre, s korbácsolják meg a piaczon; valjon mit használ az?'

‚Fájdalom, hogy a má gnási rend a nemzet utálat tárgya! A magyar, mint ázsiai nép, gyanakodó, s részben egészen az olaszhoz hasonló. De egyuttal nagylelkű, a mi az olasz nem. Van az országban igen sok ész, de kevés igazi gyakorlati tudomány.'

‚A császár erőnek erejével akarta az országgyülést, s jó fogadtatásáról biztositva látá magát. Én csak később kivántam volna, az emberek nem voltak előkészitve hozzá. A császár azt mondá: semmit se kérek tőlök, azért most jól fogadnak, ki tudja, pár év mulva nem leszek-e valamiben reájok szorulva! —' (Lásd: a 152-dik lapon.)

‚Én nagyon pártolom azt, hogy minden évben legyen országgyülés, igaz, hogy kényelmetlen, de igen hasznos lesz, és semmi veszélylyel nem jár!'

Digitized by Google

‚Gordon minden adatok nélkül itél!' [1])

‚Beszélnek kereskedésről, stb. Hogy' lehet mind azt pénz nélkül; pénz pedig hogy' lehet váltójog és hypotheka nélkül? — Majd erre meg a nemesurak azt mondják, az a mi jogaink ellen van!'

‚A bank, az én eszmém volt, Stadioné csak a kivitel. Ez egészen uj dolog s egy mestermü, ugy mint Reichenbach találmánya, melylyel a vizet 3600 láb magasságra emeli. Hálát adánk Istennek, mikor láttuk, hogy megy.'

‚Lássa, én zavarba jönnék, ha egy czugot kellene komandiroznom, de biztosithatom önt, hogy ötszáz ezer embert tudok vezényelni.'

Nagy Pál a minap, csakhogy nevét a külföldön hiressé tegye, hogy mondják, ime egy nemes gondolkozásu magyar, stb. a legveszélyesebb szabadelvü eszméket hirdette. — Cziráky azt javasolja, hogy a megyei levelezések ellen a legszigorubb rendszabályokat, büntetéseket alkalmazzuk. Mi lenne ebből? Perek; az egyetértés helyett, melyet elérni akarnak. Büntetni? Isten szerelmeért, ne kényszeritsetek reá, hogy akasztassuk az embereket!'

‚A kezdeményezési jog egyedül a királyt illeti. Csak ő van hivatva a törvényt magyarázni!'

Széchenyi ezeket felelte: »Minden bajunk, mely az országgyülésen már mutatkozik s idővel még igazán veszedelmessé válhatik, a kölcsönös bizalom hiányából ered, s azon félreértésekből, melyek csakis ugy szünhetnek meg, ha mind a két fél meghallgatja egymást, ha a szenvedélyeket elnémitjuk, s bizonyos főelveket megállapitunk, melyektől eltérni nem akarnak.«

»Mielőtt e bizalmatlanság okait fejtegetném, s félreértések eloszlatása módjairól nézeteimet hgségeddel közölném, előbb az alapkő iránt akarok tisztába jönni, melyet közös egyetértéssel letegyünk, hogy aztán reá épithessünk.«

»Van-e Magyarországnak alkotmánya? köznyelven szólva:

---

[1]) A szabadelvü Peel Robert barátját érti, a ki 1841-ben bécsi nagykövet is lett.

Digitized by Google

alkotmányos monarchia-e? Igen, vagy nem? Én ugy vélném, igen, minthogy a császár esküt tett reá.«

»De miben áll egy alkotmányos monarchia? miben különbözik egy absolut monarchiától? Főleg abban, hogy egy alkotmányos monarchiában az ország rendei közösen gyakorolják a királylyal a jogot, miszerint törvényt alkossanak, változtassanak, magyarázhassanak. Szóval: mindenbe beletekinthessenek s beleszólhassanak.«

»Ha hgséged ezt tagadni birja, ugy a rendeknek nincs igazok; de ha megengedi, a mit akarva nem akarva kénytelen tenni, akkor azonnal szeme előtt fogja látni a magyar államtest vérző sebeit, melyek évek hosszu során át mindig ujabban s erősebben megujitva, azt végre haldoklásba ejtették!«

Igy beszélgetett a két államférfi egymással. A reá következő éjjel a nép betörte Zichy minister ablakait. Széchenyiben forrnak az eszmék. Közvetitő akar lenni az elmérgesedő vitában. Molnárt akarja e vállalata erdekébe vonni. Megvillan benne a gondolat: Metternichet lassanként megnyerni, s hazafias eszményi czéljaira felhasználni. — Valljon Metternichben nem támadt-e viszont Széchenyire nézve ily gondolat? ... Magával volt sokkal inkább eltelve![1])

»Ha valami okos ember,« igy elmélkedik Széchenyi, »azt a nemes tüzet, azt a költői gerjedelmet, mely nemesb és erőteljesb ifjaink szivét heviti, bölcsen fel tudná használni, minő derék embereket nevelhetne belőlök! — De igy, elsavanyodnak. Szörnyü nagy hajlama van ifjainknak a czivakodásra; engesztelődni, békejobbot nyujtani, arról hallani sem akarnak.«

»S mégis: egy tiszta erkölcsü férfiu, a ki különben semmi, és semmit sem akar, hivatalt, rendjelet, stb. e. Magyarországban, majd ha egyszer a szenvedélyek lecsillapulnak, olyan nagy tekintélyt szerezhetne magának, hogy föltétlen dixi-je lenne.«

---

[1]) Azóta birjuk Széchenyinek Metternich hghez nov. 16-án intézett emlékiratát, ennek eléggé lenéző gloszáival együtt. M. nachgelassene Papiere I.

Digitized by Google

Elment aztán Czirákyhoz is. Úgy találja, hogy a fejedelem és a rendek úgy állanak szemben egymással, mint két ember, a ki éjjeli sötétségben találkozik s egymástól megijedve s félve áll meg, de mikor világosodni kezd, mint atya és fiu, omlanak egymás karjaiba.

A nov. 15-diki ülésről csak annyit jegyez fel, hogy Borsitzky — megtörte a jeget. [1])

Az alatt, míg a rendek és a fejedelem ama várakozó mozdulatlansága tart, Széchenyi nemcsak fölfelé irányozva tekintetét, hanem lefelé is, egy hazafiak, illetőleg »philosophusok« szövetségét tervezi, melynek eredeti magyar pontozatait, mint jellemzőket, szó és betüszerint átírjuk.

»Mi a mi tzélunk?«

»A Hazánkfiaira és azok gyermekei és unokájira annyi szerencsét és áldást hozni, a mennyire aztat a mi tehetségünk végbeviheti.«

»Hogy dolgozhatunk legbölcsebben annak a nagy tzélnak elérésére?«

»Hogy ha azon törekedünk, hogy az mostani Iíjuság nevelésére oly nagy befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári virtusokkal bírjanak, mind sem a mi contemporanusaink és atyáink.«

»Mert mi megvagyunk abban győzettetve, hogy az emberiség csak az Értelem, az Erkölcs és a Bölcsesség kiterjedése által léphet ama szerencse és áldás magasságára, melynek elnyerése a mi méltó tzélunk.«

»Minekutánna pedig abban meg állapodtunk, hogy mi a maga viseletünk példája által, ha nem több, de bizonyosan annyit használhatunk, mint tanácsaink és beszélgetéseink által, aztat a régi principiumot mindég az elménkben ébren tartani akarjuk, hogy semmi legkisebbet se miveljünk a nélkül, hogy ne mondanánk, lát téged az Isten, és látnak a mostani század philosophussai.«

[1]) Lásd Horváth Mihály: Huszonöt év. I. k.

Digitized by Google

»Ha magunkban annyi erő vagyon, ily szoros és sokszor keserű utját az igazi virtusnak járni, magunk közt semmi titoknak (a mennyire az csak magunkat illet) lenni nem szabad.«

»A mi szövetségünknek olynak kell lenni, hogy annak jó intézetén, erkölcsösségén és méltóságán legrosszabb akarónk se hozhasson gyanut.«

»Erőt erővel meggyőzni nem mindig lehet, hanem a bölcsesség győz mindenütt?«

»Ha más nemzeteknek több a kincsek, legyen minékünk több erkölcsünk, és a hazafiui szeretetünk.«

»Egy uj egészséges országban, hej de könnyű lenni jó hazafinak, minden jóakaratnak, a legkisebb cselekedetnek melly nagy a sikere! melly nagy a jutalma! — Magyarország, te a fiadnak hogy fizetel?«

Az országgyülés az alatt József főherczeg nádort kérte fel a közbenjárásra, (nov. 20.)

A nádor felment Bécsbe, s 28-án már meghozta a választ is, mely egészben kielégitő. Ismétli a királyi esküvel is megpecsételt magyar alkotmányhoz való őszinte ragaszkodását, s az utóbbi időben történteket e phrasissal »praeteritos eventus — Paterno Cordi Noro aeque ingratos« megtagadja. [1])

Deczember 8-án Széchenyinek Metternichchel Bécsben van ujabb találkozása, melyről ezeket olvassuk:

»Ő. Mindenek előtt hamis positióba jött ön. *Szomorú vége lesz.* Ön egy Decases szerepét fogja játszani. [2]) On vous prendra pour un faux frêre. Voulez-vous fixer une coquette? Baisez la et puir laissez la aller. Egyébiránt ön az egyedüli, a kivel még beszélni lehet. Azok az öregek mind ostobák, stb. Én önt felvilágosodott, becsületes embernek tartom. Még szép pályafutás van előtte. Ne gondoljon csak a mára, hanem inkább a holnapra. Respice finem.«

---

[1]) Ferencz király uralkodása alatt többé nem is fordultak elő.

[2]) I. Napoleonnak szent-ilonai fogságába hű kisérőjét, ismeretes emlékiratai kiadóját érti, kit ura érdekében folytatott titkos összeköttetései miatt, tőle eltávolitottak (1816) s mindig gyanus szemmel kisértek.

Digitized by Google

»Az emlékiratot köszönöm. Nagyon szeretem a fejtegetéseket. Más nap már megirtam a feleletet reá. Azóta a körülmények megváltoztak. (Most következik az ő felelete). Ő a magasb álláspontjából mégis csak többet láthat. Sokat előre tudhat számitásból, a minek ugy kell bekövetkezni. A bizalmatlanság még sem oly természetes. A császár beteg volt. — Végre követeléseiben még tovább megy, mint én. A császár magyarázza ki magát.«

»Önnek« folytatja Metternich Széchenyihez »meg kellene változtatni álláspontját. Huzódjék vissza, nem mint valami szeleburdi, hanem mint egy okos ember. Ön még fontos szolgálatokat tehet. Vannak önök közt opponensek és fáklyavivők. Ha a császár engem kérdene, mit kellessék e tűzveszedelemben tennie, ily tanácsot adnék: ha ez a ház uj volna, s fedele fából és szalmából, ugy karddal és hóhérbárddal kellene közbevágni; ámde ez a ház már 800 év óta áll fenn, s szilárd kőből van: nincs tehát semmi veszély. Hanem a fáklyavivőket bele kell rekeszteni, s bennégni hagyni.«

»A császár fel van indulva ön ellen. Én önt mentegetem. Minap magához hivatott: na lássa, itt a maga híres Stefferlije, még az a Rescriptum sem tetszik neki! stb.«

»Önnek fel kellett volna állani, és beszélni. — Ha mindjárt kezdetben meglátogatott volna, megmondtam volna, mit kell tennie. Huzódjék vissza. Utóbb mind a két félnél elrontja a dolgát.«

»Igaz, rosz carrièreje volt. De ön mindenre igényt tarthat. Vous pouvez compter sur moi.«

»Én. Hgséged csak a jót, az erényt akarja. Arra, hogy mi lesz végre velem, én nem gondolok. De, ha én használni akarok, nem szabad semminek se lennem.«

»Ő. Nem vagyok az ön véleményén, stb. Lássa, én egy óriási színpadon mozogtam. Higyje el nekem, borzasztó praxisom van. (Eine Mordpraxis.) Én nem a mai napot nézem; jövőben az én nevem halhatatlan. Bonapartének, a kivel napokon át hosszan beszélgettem, előre megjósoltam, mi lesz a vége. Én buktattam meg őt. Én meghajtattam, mint egy vadat, s lelőttem.«

»Ezután számokkal áll elő, s összehasonlítást tesz, mennyivel súlyosabb lett Velencze és Lombardia helyzete a franczia kor-

Digitized by Google

mány alatt, mint volt az osztrák kormány alatt. Kihoz 50 millió különbözetet. (Előttem a számitás nem tünt föl hibátlannak). Most kikel a sajtószabadság, s a libellek ellen, stb.«

»A mi a borkivitelt illeti Oroszországba,« folytatja a miniszter, »az illető ember itt van. De az orosz császárral másképp kell elbánnom. Könnyü volna az ügyet a rendek által szóba hozatni; de az nem megy. Oly látszatot kell adni neki, mintha a császár magától tenné.« [1])

»Ön elrontja az ifju embereket. Nagyon messzire menn *Meg fogja Ön bánni.* Hisz ön az lehet, a mi akar lenni. A császárnak semmi kifogása nincs ön ellen, egyéb, hogy soha sincs az ezredénél.[2]) — Most rögtön azonban nagyon feltünő volna. Ugy tünne fel, mintha lekenyerezni akarnák.«

Az afféle jóslatok, »nem jó vége lesz,« »meg fogja ön bánni« stb., miket nem csak Metternich szájából, hanem a magasb körökben mindenütt, s főleg nőktől is, olyan gyakran hallott, s melyek igaz, többnyire csak az ő előtte már közömbös személyes szerencséjére s előmenetelére vonatkoztak, nem hintették-e el, mint egy romlott légkör miasmái lelke mélyében ama kóranyag csiráit, mely évek mulva oly tragikus alakban fejlődött ki?![3])

A Metternich szavai annál mélyebb benyomást tehettek, Széchenyire, mert az a maga conservativ elvének volt szintoly fanatikusa, s megvetve a jelenkor tapsait, egy jövő kortól várta, hogy neki igazságot szolgáltasson. Két ember áll egymással szemben: mind a kettő halhatatlanságra törekszik. Évek mulva együtt állanak egy harmadiknak ellenében, a ki a maga részét követeli tőlük és a történelemtől!

---

[1]) E taktika nem igazolja-e Széchenyi naplóiban előforduló amaz dézetet.: Les rois sont faits, pour être trompés!

[2]) Wirkner téved, midőn azt hiszi, hogy Széchenyi, a gyülésben való· első, magyar felszólalása után, tüstént beadta lemondását. Ezt febr. 15-én tette! stb.

[3]) V. ö. Széchenyinek Metternich hghez intézett azon emlékiratát is, melynek fogalmazványát, mint decz. 11-én keltet, közzétett K. Papp M. Tört. Lapok 1875. I. Széchenyi az ő gyónásának (meine Beichte) nevezi azt, s 15-én nyujtotta át.

Digitized by Google

VIII.

Az 1825 — 7-diki országgyülésnek, alkotmányunk tényleges visszaállítása után, legfontosabb vivmánya a magyar tudományos akadémia felállitása volt. Ez, mint kiki tudja, Széchenyi műve, érdeme. Első felléptéhez van annak emléke kötve. Egy évi jövedelmét tette le a haza oltárára, s ezt nyomban 60,000 ftra becsülte fel, noha, némely töredék jegyzei után itélve, akkor még alig üthette meg ez összeget. A szó buzdít, a példa ragad. Utána többen jelentékeny összegeket ajánlottak fel, s egy régi nemzeti óhajtás valósulása lehetővé tétetett.

Széchenyire nézve felette jellemző, hogy amaz emlékezetes szép tettének ugy napja, mint részletes körülményei iránt szinte a legujabb időkig némi homályban maradhattunk. Várakozásunk ellenére még naplóiban sem találunk semmi megbizható adatot.

Az ő nemes lelke komolyan vette derék társának: Vay Ábrahámnak kissé később nyilt ülésben (febr. 15. 1826) tett kijelentését, miszerint: »azt nem valamely dicsőség, vagy hál'adás vadászatja végett, hanem egyedül a köz-jónak előmozdításától lelkesítve cselekedték, és igy nem akarják tudatni a bal kezekkel is, a mit a jobbal tettek, sőt közönséges nyilvánosságra sem hagyták volna a dolgot, ha az intézetnek elrendelése meg nem kivánná.« — [1])

Amaz örökké emlékezetes napról, melyről ama lelkes kezdők fölléptét, s Nagy Pál szónoki apostrophja után rögtön tett első pénzajánlatait történetirásunk feljegyezte, a Széchenyi naplójában, ki hinné, csak ennyit olvasunk:

»Nov. 3-án, kerületi ülésben beszéltem, s minden honfitársamat (Landsleute) ellenségemmé tettem«...

[1]) Arról disputáltak éppen, hogy minő phrásisokkal fejeztessék ki a nemzet örőme az akadémiára tett hazafias áldozatok fölött. Elég-e, publicae gratitudinis surrexerunt monumenta? vagy legyen: cum emotione animorum? (Diarium Sessio 57.)

Digitized by Google

Két nappal az előtt hirét veszi, hogy a császárnál be van vádolva. Erre, mintegy saját lelkiesméretének, e szép latin verssel felel: Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Az országgyüléshez e tárgyban benyujtott folyamodást november 8-án 1825. irták alá az első alapitók. Ezek: Gróf Széchenyi István, a ki egy esztendei jövedelmét, Vay Ábrahám, a ki 8000 ftot, gróf Andrássy György, a ki 10,000 ftot, és gróf Károlyi György, a ki fél esztendei jövedelmét ajánlotta fel.

Következett nov. 12-én Széchenyi ama párbeszéde Metternichchel, melyet fenntebb közlöttünk. Ebben az akadémiáról semmi sem fordúl ugyan elő; de a közönség hangos tapsaiból, melyeket Metternich szerint megvetnie kellene, annyi következtetést vonhatunk, hogy Széchenyi első föllépte »honfitársait« legalább aligha tette ellenségévé!?

Ha ama hosszadalmas országgyülés eredményét, mely negyvenöt t. czikkelyből áll, s két nyomtatott ívre reáfér, annak akár másfélévi tartamával, akár ama bár hézagos hat vastag kötet Jegyzőkönyveivel s három kötet Irásaival [1]) összehasonlítjuk: ugy nem csodálkozhatunk, hogy Széchenyi, a tettszomjas hazafi, időpazarlásról panaszkodott, s az ügymenet gyorsabbitását forrón óhajtotta.

A bizalmatlanság mély gyökeret vert, s nem könnyen volt kiirtható. Ha az ország rendei makacsul megmaradnak a mellett, hogy addig semmi tárgyalásba nem bocsátkoznak, míg az ország sérelmei tettleg orvosolva, s ismétlődésök lehetősége örökre elhárítva nem lesz, ha el nem állnak a vétkes tanácsosoknak Ulászló decretuma szerinti meglakoltatásától; másrészt, ha a király vonakodik alkotmányos érzületének és törvénytiszteletének ismételt és megnyugtató nyilatkozatait adni: ugy az 1791-diki országgyülési munkálatok fölelevenitésére, más szóval a reform-kérdésekre soha sem kerül a sor.

[1]) A Diariumok nagy tömege felére olvad le, ha számitásba vesszük, hogy két nyelven, eredeti magyar és hiteles latin forditásban irattak. Ellenben minő nagy hézag támad abból, hogy sem a felsőház üléseiről, sem az alsóház fontos kerületi üléseiről, egy-egy rövid említésnél egyéb nem foglaltatik bennök!

Digitized by Google

Miután, a nádor személyes közbenjárása folytán, a közvetitésnek az a módja feltaláltatott, hogy a legégetőbb sérelmek, az u. n. Praeferentiák, külön terjesztessenek fel, s aztán a többi sérelmek rendszeresen egymásután, de egyuttal a királyi előadások, s reformmunkálatok is külön bizottságokban tanácskozás alá vétessenek, meg volt adva a lehetőség, hogy a reformok közt a nemzeti nyelv kimüvelésére szolgáló eszközök is, s ezek közt a magyar tudományos akadémia ügye, napirendre kerüljenek.

Sokan mind e kérdéseknek egymással szoros és elválhatatlan egybefüggését vitatták; mások azokat külön választhatóknak s egyenként is kivihetőknek tartották. Az egyes kérdések ismét több részekből állottak, melyek szintén együtt és külön is voltak szemügyre vehetők.

Így a nyelv kérdését, s az ennek emelésére czélzó tudományos akadémiát némelyek a nemzeti közoktatás ügyével átalában, némelyek a már fennálló nemzeti múzeummal, sőt a felállítandó magyar katonai akadémiával, aztán meg a nemzeti játékszinnel is akarták egybekötni.

Hosszas tanakodás, és Széchenyi erélyes felléptének lőn gyümölcse a XI-dik törvényczikkely, mely a nádort, mint az intézet pártfogóját, felhatalmazta, hogy az ez ügyben kiküldött országos bizottság munkálatát országgyülésen kivül is ő felsége jóváhagyása alá terjeszthesse.

A Széchenyi naplóinak hézagos, töredékes adatai lényeges kiegészítést kivánnak. E munka alól annál inkább fölmentve érezhetem magam, mert az akadémia megbizásából avatottabb kezek foglalkoztak azzal. [1])

Mi csak rövid szemlét tartsunk azon jellemzőbb helyek felett, miket Széchenyi naplóiban még ezen országgyülés alatt följegyezve találunk.

Deczember 3-án, kerületi ülésben, a királyi leirat felolvasása után, az u. n. deputationális munkálatok sorrende állapíttatott meg, a káptalanok és a városok szavazata nem számíttatván. A sorrend ez: Comerciale, cum Codice Cambio-Mercantili, Urbariale, Con-

[1]) Elég legyen tehát, Szász Károly t. tagtársamnak a Széchenyi szobor leleplezési ünnepélyére megjelent monografiájára hivatkoznom.

Digitized by Google

tributionale Comissariaticum, Juridicum, Educatio, Montanisticum, Ecclesiastica, Publico-Politica.

Széchenyi ezt a megjegyzést teszi hozzá: »Minden ember rendet akar csinálni, azért nincs rend.«

Hátlapjára az összegeket jegyzi fel, melyek addiglan az akadémiára aláirattak. Én 60, Vai 8, Andrássy 10, Károlyi 30, Testvérem Pál 10, Eszterházy M. 8, Batthányi 8, Károlyi Istv. 10, Károlyi L. 10, = 154,000 frt. [1])

Decz. 22. »Beszélni akartam, de nem jutottam hozzá.«

» 24. »Nevezetes ülés, melyben kétszer beszéltem.«

» 26. »Ülés, Hardegghez mentem, mert elparancsoltak az ezredhez. A rendek erősen tartják magukat. Ismét beszéltem.«

Decz. 27. Bécsben, Ferdinánd főhg meghosszabbítja szabadságidejét.

Decz. 30. Ülések.

»Keglevich sárral megdobálva.«

— —

»Ezt fractio panis. Naponként égetőbbé válik a kérdés: valjon igazi alkotmányunk van-e? vagy csak árnyék alkotmányunk?«

»Mily nagy hatást fog tenni a külföldön, hogy a rendek oly szilárdul pártfogolják a parasztosztályt, melynek pedig, közhit szerint, Magyarországon semmi képviselete nincsen! — De végre is olcsó erény ez!«

»Nagy azt mondja Keglevichre: egy esztelen ember annyi kárt tehet, hogy száz okos ember nem tudja rendbe hozni.«

Decz. 31. »Főrendi ülés. Adóügy. A rendeket pártolják: Illésházy, Végh, Mednyánszky, Zichy Károly, Pongrátz, Batthányi hg., Károlyi Lajos, Ghiczy, Pállfy Ferencz, Eszterházy M., Jeszenák, Berthold, Haller, Ürményi, Én.«

»Kissé megijedtem, hogy oly sok ifju ember s meglehetős felületesen, bele mer beszélni. Nem vezet-e ez nagyon messzire?« —

[1]) Károlyi György adománya 40,000 frt. Eszterházyé 10,000 frt; a a másik két Károlyié törvénybe még nem ment; ellenben Batthányi herczeg később Széchenyi rábeszélésére 50,000 frtot adott. Lásd a XII. t. cz.

Digitized by Google

A rendek a törvénytelenül behajtott adónak jövőre beszámitását kivánták. Ezt Széchenyi is pártolta, de olcsó hazafiságnak méltán nevezhette, mert a nemesség, adómentességénél fogva, ugysem fizetett hozzá. Az, hogy ifju kartársainak heve s olcsó népszerűség utáni kapkodása már akkor is megdöbbentette, jókor sejtenünk engedi ez irányban később támadó aggályait.

Az 1826. év elején a két Tábla közötti vita elmérgesedvén, a felső ház rendezését, s többi közt a regalisták jogainak elvételét kezdik pengetni. »Nem egy könnyen fogok,« buzdul fel erre Széchenyi, »jogaimról lemondani!«

Tünődik, valjon az a ‚Respice finem', az erény sugalmazása-e vagy az életbölcseségé? »Az egyik fél, magára nézve üdvösebbnek látja, ha az udvarral tart, a másik, ha az ellenzékkel. Ez is, az is, tisztátalan indokból cselekszik. Tiszteletet csak az érdemel, a ki, ha lelkiesmérete ugy kivánja, kész mind a két párttal szakítani.«

Január 8-kán Desseöffyvel a magyar szinházról tanácskozik.

» 9-kén az uj személynök, Majláth mutatja be magát. »Ugy néz ki, mint egy csatavesztett tábornok.« [1]) A nádor Illésházyt nézi az ellenzék vezérének. »Istenem, ki szíveinkbe látsz, te tudod, van-e vezérünk? szövetkeztünk-e egymással! Az igaz ember mind egy családhoz tartozik.«

Ime a becsületes emberek pártja. De hol marad a parlamenti taktika egy Bentham értelmében?

12-én nevezetes ülés az alsóházban, melyben Vay, Borsitzky, Mariássy, Nagy és Desseöffy, sok erőt fejtenek ki. Feladják a 3-ik czikkelyt, hogy annál több súlyt fektethessenek az 1-őre. A felsőháznál, hol Széchenyi is beszél, a nádor ugy okoskodik, hogy miután a rendek elállottak a 3-diktól, most már álljanak el az 1-sőtől is. Az aulikusok mind hozzá hajlanak.

Jegyezzük meg, hogy a feladott 3-ik czikkely az országgyülésnek rendes időben megtartásáról, az első pedig az adó ki-

[1]) 9-én volt installátiója, 10-én vitte először az elnökséget.

Digitized by Google

vetéséről és behajtásáról szólott. Utóbb mind a kettő, más szövegezéssel, királyi szentesitést nyert. [1])

Széchenyi pedig így elmélkedik felettök: »Az osztrák kormány 1790 óta azt a rendszert követi, hogy a nemességet és a parasztságot külön válassza. Meglehetősen haladott ebben, mig mi szépen aludtunk, némelyek még most is alusznak, — s egész szivből derekasan gyülöltük egymást. De ime ránk küldötték a biztosokat, s ezek az egész nemességet talpra állitották. Most ébren vagyunk vagy ébredő félben. Évek során át a nemes urak csak jobbágyaik jólléteért fáradnak, czivódnak, s teszik ki magokat: soha nagyobb egyetértés nem volt ez osztályok között.«

E hó vége felé megfordul Bécsben, hol az emberek cseppet sem gondolnak már az országgyüléssel s a politikával. A lady Wellesley Georgina álarczos bálja s a Schwarczenberg kertjében rendezett korcsolyázás egész figyelmöket elfoglalja.

»Nem rég magam is e járdataposók közt voltam; milyen nevetségeseknek, megvetésre méltóknak tünnek fel most előttem?«...

»Most a kényuralom és a népjog közötti harcz kezdődik.«

»Az orosz császár halálával a civilisatiónak és felvilágosodásnak egy nagy gátja dőlt le.« [2])

»De az absolutismus szolgái, kiknek lételök és érdekeik oly szorosan füződnek a régi formákhoz, nem könnyen fogják a csatatért átengedni: erősen fognak viaskodni.«

»Lánczok és vérontás nélkül nem éri végét e dráma!«

31-én a nagy hideg miatt a főherczeg egy szobájában tartanak ülést, s Széchenyinek jól esik, hogy a nádor reá hivatkozott s beszédét helyeselte. Az ő felsége nevenapjára tisztelgő küldöttség tagjai közé a »baloldal« tagjai, s köztök Széchenyi is fölvétettek.

A statusok között, mint Vay figyelmezteti, már vannak, a kik »zugtak« ellene!

Február elején ismét megfordul Bécsben. Metternich ijesztgeti: ‚Je tremble pour vous.' Ő felel: »Moi, je ne tremble

[1]) Mint V-dik és VI-dik t. cz.

[2]) Konstantint vélhette utódának, kinek lemondása Miklós javára titokban tartatott.

Digitized by Google

pas. Tout ce que je fais, je le fais en publique, et rien claudestinement.«

Széchenyi erősíti, hogy a magyarok csak a régit akarják. Metternich elhiszi, hogy a régit akarják, mikor az mellettök szól, de ha nekik alkalmatlan, mindjárt az ujhoz állnak. Különben, szerinte, a magyar alkotmánynak az a nagy hibája van, hogy a királyi hatalmat szerfelett korlátozza; Borsitzkynek nyiltan megmondja, hogy nem csak erős oppositiót nem akarnak Bécsben, hanem semmiféle oppositiót sem. Ily benyomások után Széchenyi elhatározza magát, hogy semmi áron sem marad a szolgálatban.

Február 15-én az ülésben 3-szor beszél. Utána benyujtotta lemondását.[1]) A kormány eljárását nem érti. »Je cherche, mais je n'y trouve point d' esprit.« A feje is szédeleg tőle!

Február 17-én az akadémiai bizottságba neveztetik.

» 19-én ezt irja: »Érzem, hogy a szellemek világával állok összeköttetésben. Az ördög-e? vagy az én Geniusom? azt nem tudom. Ha az első, úgy (törlés) — ha a második: úgy a magyarból egy nemzet lesz!«

Február 21-én ülés. A nádor ismét kitüntette, sokat és igen nyájasan beszélgetvén vele.

Február 22-én azt veszi észre magán, hogy még nehezebben beszél, mint kezdetben.

Tartanak az értekezletek a felállítandó akadémia ügyében.

Wesselényivel még jó barátságban; de vannak pillanatok, mikor némi dissonantia mutatkozik már köztük. Majláth iránt eleinte nagyon bizalmatlan, utóbb becsülni kezdi.

Az akadémia igazgató-tanácsába 25 igazgatót javaslatba hoznak. Széchenyi némi erőltetéssel kiviszi s nagy súlyt fektet erre, hogy két külön osztálya legyen ez intézménynek: egyik a nyelv művelését, másik terjesztését ismerje feladatának.

Sajnosan tapasztalja egyesek hiuságát, osztályok és hitfelekezetek kölcsönös féltékenységét. Nagy akadályt lát abban, hogy az örökös tartományokban absolut kormányzat van, s végre, hogy

[1]) Napirenden a magyar nyelv, s akadémia ügye volt.

Digitized by Google

nálunk is az igazi alkatmányosságról még sokaknak fogalmuk sincs.

E hányattatásokkal együtt jár szerelmi ábrándja. Két mennyei érzés, küzdő hazafiság és reménytelen szerelem, egyik a másiknak enyhiti sebeit, emeli röptét.

Nem válhatunk meg e fejezettől a nélkül, hogy még egy két részletre reá ne utaljunk.

Abból a bölcselkedők, vagy, mint ő nevezé, philosophia templáriusainak szövetségéből két gyakorlati eszme nőtte ki magát. Egyik a casino, másik az akadémia eszméje. Mindegyik szélesbitette a maga körét, s újabb eszméket szült, megannyi csiráit a társadalmi regeneratiónak. Szerencsés találkozás, hogy annál, a ki a mozgalmat megindította, a magas idealismus gyakorlati tapintattal párosult. Vegyétek el tőle e tulajdonok bármelyikét, azonnal szárnyát szegtétek; nem az a nagy ember áll többé előttetek, a kinek szobrot emel a hálás utókor.

Magas idealismusát jellemzi az a mások előtt tán gyermekesnek látszó szokása is, hogy csendesen magában folyvást foglalkozik az erkölcsi tökéletesbülés, az önjavitás munkájával, s e czélra a Franklinféle tabellákat használja, melyekbe, saját énjét szigorúan ellenőrizve, napról-napra bejegyzi erkölcsi magaviselete minősítvényét. Rovatai a következők voltak: Egy halálfej jegye, kétségkivül = Memento mori. Tempérance. Ordre. Résolution. Economie. Travail. Sincerité. Justice. Modération. Proprieté. Tranquillité. Religion. Charité. Le monde. Összesen tizenöt. Minden hó végén összeszámította az eredményt. Ki tesz ilyet mai napság?! [1])

Az emberek nem fogják fel, minden lépten nyomon félreismerik. Ez fáj neki; de szinte elengedhetlen kellék jelleme és helyzete költészetéhez.

---

[1]) A Franklin lajstroma csak tizenkettőből állott, mikhez, egy jó barátja figyelmeztetésére, később adta hozzá tizenharmadiknak az alázatosságot vagy szerénységet, mint a mely ellen gyakrabban vétett volna. A halálfő nála nem volt.

Digitized by Google

»Je me sacrifie, moi, ma fortune, mes veilles au bien public, au bien de ma patrie. Et presque personne ne me comprend pas, dans toute une nation.«

»Mondják, hogy az alsóháztól 30, a felsőháztól 12 folyamodás hever a császárnál. S milyen ostobaságokat kérnek ezek az emberek. Kamarás kulcsot, tanácsosi címet, stb. Nyomoruság!«

1826 april 1-én a főrendeknél hosszabb beszédet tartott. [1]) »A nádor erősen kiszidott, s azt mondá: csak atyám iránti tekintetből nem akar még szigorubban bánni velem. — Én nyugodt maradtam, legkevesbé sem zarodtam meg, s nem is feleltem. Jól tettem-e? azt nem tudom. Láttam ezen alkalommal s tapasztaltam, hány nyul fark esik egy bátor emberre. Mind cserben hagytak! — Ezek a magyar mágnások nem érdemlik meg a szabadságot, alkotmányt!« —

Később a nádor többek előtt ugy nyilatkozott, hogy e szigoru rendreutasítással csak egy nagyobb kellemetlenségtől akarta Széchenyit megóvni, mely Bécsben várt volna reá. (!) Juniusban (1826.) az Österreichischer Beobachter közöl valamit, oly időben, mikor hirlapjaink, sem országgyülési tudósításaink még nem valának, a magyar akadémia alapításáról, s megemlítve Széchenyi nagylelkü adományát, csupa malitiából, a nevét felcserélve, Ferenczneк nevezi. »Azt hiszik, ezzel megboszantanak. Szegény lurkók!«

November 13-án ellátogat Pesten a muzeumba. »Szívem hangosan dobogott, mikor atyám arczképét megláttam! Ah mily szerencse, honfitársaitól becsültetni. De ezt Magyarországon, a hol még annyi az előitélet, élve el nem lehet érni. Csak a sírban! — Mi a philosoph feladata? Az előitéletek leküzdése!«

November 26. (Bécsben) »Metternich rendszerének az ő életével vége lesz. Az enyém csak halálom után fogja kezdetét venni.«

27. (Czenken) »Szaporítsuk azon emberek számát, a kik polgári erényekkel ékeskednek. Ezek kisebb vagy nagyobb szá-

[1]) Napirenden a devalvatióra vonatkozó pátensek voltak. A mellett a m. akademia szabályai is tárgyaltattak.

Digitized by Google

mától fog függni nem sokára a nemzet ereje, szabadsága, szerencséje. A civilisatio világa ég már, azt semmi halandó el nem olthatja többé.«

»Mi el fogjuk hinteni az igazi erkölcsi függetlenség magvait. Oh, ki fognak azok kelni, habár későn is; akkorra bizonnyal, mikor mi már a sírban leszünk.«

»Nem akarunk semmit titkos utakon, oly társulatok által, melyek titokban tartják törvényeiket, szabályaikat. Aki azért jó polgár és erényes ember, mert valamit aláírt és arra megesküdött, az a mi szövetségünkbe nem való. Itt nem köt semmi más, mint az öntudat.«

1827. márczius elején Bécsben volt. Jó resolutio jött az országgyűléshez. »Legtöbbnél örömet és enthusiasmust gerjesztett: egészben ügyünk jól áll. — Az emberi jogok fognak mégis felülkerülni, és a királyok az ő biztosságukat népeik szabadságában fogják találni.« [1])

Ez a jó hangulat később ismét megromlott.

April 26-án »nevezetes nunciuma a rendeknek, melyet Bartal készített. Hosszasan, és jól beszéltem. Nem kell nekem kegyelem! — Amolyan nagyon is udvarias és nyájaskodó kifejezésekkel utóbb eljátszuk az egész alkotmányt, stb. e. A császár nem kegyelmet gyakorol, mikor a magyar alkotmányt fen akarja tartani, hanem csak legszentebb kötelességét teljesíti. stb. A nádor rendre utasított.« — Eszterházy M. többi közt kijelenti, hogy ő mindezeket nem az austriai főherczeg előtt, hanem a Magyar Nádor Ispány előtt declarálja. stb. Cz. ezerféle képeket vág. Mind elképedtek.« — [2])

Nagy dolog volt akkor kimondani, hogy egy alkotmányos országban a király jogait világos törvényekkel kell körülírni,

---

[1]) 1827 márcz. 3-án három k. leirat jött. Egyik a királyné születésnapja alkalmából, másik a Conscriptio, harmadik, legfontosabb, az Adó tárgyában, melyben ő fige ujra kijelenti, hogy: avitam Constitutionem percharae suae Gentis Hungarae amat, ac tuetur, stb. (Acta. II. k.)

[2]) A híres jogtudós Bartal e remekművének Quoad praeferentialia Gravamina et Postulata minden erősebb kifejezését megtámadták egyfelől, védték másfelől. L. acta III. CCXCIV.

Digitized by Google

hogy az országgyűlés nemcsak a Dica és a Contributio végett van, hanem a sérelmek orvoslása és a közjó előmozdítása végett is, stb. e. Mindezeket alkalmilag meg lehetett ugyan mondani, hanem elleplezve, hogy senki magát sértve ne érezhesse.

E kis zaj után Széchenyi fölrándul Bécsbe, s ott elszedi a díjakat a lófuttatáson.

Ez intézményt, melyből az Állattenyésztő társaság, s utóbb a most is virágzó Gazdasági egyesület lett, Pozsonyban, Pesten is meghonositja. De egyelőre ugy ez, mint a Casino tömérdek akadályba ütközik. Mindenütt előitéletek!

Az országgyűlés vége felé ismét jobb leiratok érkeznek; de megmarad mindig az ó és az uj eszme közötti ellentét. Nem értik egymást, mintha más más nyelven beszélnének.

Széchenyi, az uj eszméhez állva, de minden irányban megóva függetlenségét, tömérdek anyagot gyüjtött már össze lelkében és irószekrényében, miket nem sokára mesteri kézzel fog felhasználni élete nagy munkájának felépitésénél.

Digitized by Google

A vezér.

I.

Mikor Széchenyit vezérnek nevezzük, s egy korszakat nevével jelölünk meg, nem tesszük azt a szónak mai, szükebb értelmében. Most a rendes parlamenti időszakot éljük, s vezért csak a törvényhozó testület kebeléből várunk, választunk magunknak: pártvezérnek miniszternek kell lennie. E körön kivül állót, lenne az bár egy erős akaratu fejedelem, győztes hadvezér, vagy lázító néptribun — egyaránt bitorlónak tekintenénk.

Széchenyi nem volt, s természeténél fogva nem is lehetett pártvezér. Nem szervezte csapatát, nem ragadta magával a gyülést, nem rendelkezett a szavazatokkal. A parlamenti élet kifejlődésével, a mit hamar megértünk volna, ha közbe nem jő az Európa testét megrázkódtató forradalmi láz, Széchenyi is e téren lesz vala kénytelen tovább folytatni működését. Minő sikerrel? az ma már henye kérdéssé vált. Ő maga belátta azt, mikor, az utolsó órában, hogy nagy politikai ellenfelét: Kossuthot ellensúlyozhassa, beválasztatta magát az alsóházba, s hozzálátott egy tömör pártnak, akár Apponyival, akár nélküle is, megalakításához, szervezéséhez.

Végső erőfeszítése volt az már, hogy napja alkonyodását feltartóztassa. Tette nem azon nyugodt, becsületes meggyőződéssel, melylyel egy miniszter, a kit leszavaztak, átengedi tárczáját, hanem tette ama gyászos kétségbeeséssel, mely a haza végpusztulását akarná, ha még lehetne, elhárítani.

Eléggé kiemeltük, s nagy hiba lett volna reá nem utatnunk, a nagy reformátor ama sajátságos kiindulási pontját, mely őt mindjárt kezdetben csüggeteggé, kishitüvé tette. Ő egy nagy be-

Digitized by Google

teget, sőt egy haldoklót látott a nemzetben, melyet bizonyos izgató szerekkel, a legnagyobb óvatosság mellett, talán még uj életre lehet ébreszteni. Kisérletképen, nem a siker biztos reményében, tette első lépteit. Az öröm, mit az üdülés bármely kis jelén érzett, reszkető öröm volt, mely könnyen búra válhat; az akadály, mely elébe gördült, ha nem törte is meg bátorságát, szívét epével tölté el, mig a kudarcz, mely minden emberi törekvésnek sarkában jár, kész halál volt neki.

Ha Kossuth, később, túlbecsülte nemzete erejét; Széchenyi kellőnél kevesebbre becsülte azt. Az mindenre képesnek, minden próbára edzettnek, emez kimerültnek látta. Innét van, hogy a forradalom elbuktával, ennek vezére minden lelki furdalás nélkül távozott el, mint a ki megtette kötelességét; mig a reform megindítója, minden baj okozójának vallva magát, zárkózik el a tébolydában. Amaz minden felelősséget népére hárít, mivelhogy akkor elhagyta magát, vagy ha jövőre még elhagyná magát; emez egyedül vezetőit okolja, s ezek elődjét, önnönmagát, hogy mindnyájan többet mertek, mint szabad volt. Középen van az igazság.

Következetlenséggel ez időszakot alkotó két államférfiu egyikét sem vádolhatjuk. Tévedhetett mindegyik, s látszólagos de nem benső következetlenségbe is juthatott önmagával: de egyik is másik is azt tette, a mit természeténél, hivatásánál fogva tennie kellett.

Közel van az idő, mikor a nemzet gondolkozó része nem fogja többé nagy emberei akár egyikére, akár másikára, az érdem babérkoszorújával együtt, a felelősség egész súlyát is reárakni; hanem nagykorúnak nyilvánítva önmagát, bátran elveszi saját részét az érdemből is, a felelősségből is.

Ily elmélkedésekre lesz még alkalmunk visszatérni, majd ha a tanulmányul vett életpálya végére érünk. Most még csak a kezdetén vagyunk. E kezdet kiindulási pontjához lehetetlen volt hozzá nem fűzni észrevételeinket. Olvasóink fogják igazolni vagy visszautasítni azokat.

* * *

Digitized by Google

Az országgyülésnek minden harmadik évben összehivása ujabban biztosítva volt ugyan, s az országgyülést megelőzve, megyénként tárgyalták a követeknek adandó utasitásokat, s a megyék, a kormány ellenzése daczára, egymással levelezésben állván, a közszellemet, a közügyek iránti érdeklődést, legalább a kiváltságos osztály körében, nem hagyták elaludni; de az ujabb kor gyermeke alig tudja képzelni magának, miként nélkülözhették elődeink azt a mi mindennapi kenyerünket, éltető levegőnket: a napi sajtó közreműködését. Csak ez tesz minden eszmét azonnal köztulajdonná, vonja a közügyek érdekkörébe a gondolkozó főket, s adhat kellő működési tért, bátoritást, határozott irányt a szétszórt erőknek.

Egy napi lapot megindítani, s ebben hivni fel a közönség figyelmét a közjóra czélzó egy s más eszme iránt, akkor még nagyon merész, kivihetetlen vállalat lett volna; Széchenyi pedig teli volt ilyes eszmékkel. Eszméi egy részét forgalomba hozhatta az őt környező mágnások, s országgyülési vagy megyei jelességek körében, ezeket úgy a hogy összegyüjthette a lóversenyek, vásárok, megyegyülések alkalmával, a casinókban, az akadémiában. De az ilykép elhintett magvak legnagyobb része kárba veszett, mindaddig, mig a nagy közönséget nem sikerült életre ébreszteni, közreműködésre indítani.

Erre Széchenyi csak egy módot látott maga előtt: könyvet, vagyis röpiratot irni. Igy kelle pótolni, s egyuttal előkészíteni a napi sajtó működését, mely, a dolog természeténél fogva, nyomban követte.

Az első röpirat, melyet Széchenyi szárnyra bocsátott, a *Lovakrul* irt könyve volt. Bejegyzi naplójába a napot, melyben e művével elkészült: az november 18-dika volt 1827. Szélesb látkörét, s magasbb czéljait már eléggé jelzi ezen 1828-ban megjelent első műve bevezetésében, s itt-ott elszórt több helyein. Jeligéje is idézetre méltó. »A kisded Makkbul, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.« Boldogult gróf Hunyadi József árnyékának szenteli, »a kinél a jó Hazafi nevezetet senki jobban meg nem érdemli, a ki sok jó magot hintett el hazánkban, kinek szemei elől távol maradott ugyan a gyümölcsözést mutató idő, de el fog jönni.«

Digitized by Google

Mennyiben tekinthetik nálunk a Sport emberei szakirodalmuk ez első alapkövét ma már elavultnak, azt nem tudom; de a hazafi, ha azt a fáradságot veszi magának, hogy e könyvben lapozgasson, szorgalmának bő és élvezetes jutalmát fogja találni, s fölismeri benne ex ungve leonem. A lótenyésztés emelésére általa javaslott módok még maig sincsenek mind életbeléptetve, sőt az adatok összehasonlításánál Erdélyben, mely Anglia után akkor első volt, hanyatlás is tapasztalható. [1])

Hosszas katonai szolgálata és külföldi utazásai alatt szerzett tapasztalatait rakta le szakférfiaknak szánt eme könyvben; de gondja volt reá, hogy »igen unalmas és az Istáló Szagától egészen ellepve ne legyen, — — mert minden Szag a maga helyén kívül igen kellemetlen.« Alkalmat is vesz magának jól oda suhintani a minden ujítás vak ellenzőinek »gyülöletes« fajára, mely csak »rontani s a forró hazaszeretetre hideg vizet önteni tud.« De egyuttal elejét veszi azon később annyiszor s méltatlanúl tett szemrehányásnak, hogy hely, idő és körülmények számbavétele nélkül akar külföldi példák után mindent ujjáteremteni. »Nagy érdeme van annak, aki elöl megyen«; és: »Az, ki életében sok gyümölcsfát nevelt, a föld alatt is csendesebben nyugszik.« De másrészt: »Épen oly célirányatalan volna Magyarországon egy merő Angol Gazdaságot folytatni, mint Angliában egy tiszta magyar gazdaságot üzni«; és: »A nemzetiség egy nemzetnek az, a mi a fognak a zománcz, ha az egyszer megtörik, a belső csont is utánna rothad, — — s azon ember, ki nemzetiségét már elvesztette, se királyának hiv jobbágyja, se hazájának jó polgára nem lehet.«

Ezeket, szorosabb feladatomon túl is, nem tartottam feleslegesnek egy nyomtatott könyvből kiírni, mely közkézen már nem forog, s némely életíró figyelmét is szinte elkerülni látszék.

---

[1]) N.-Britanniában. Széchenyi összeállítása szerint, egy négyszög mértföldre 326 ló, Erdélyben 255 esett; Keleti szerint e szám most nem bir 200-on tulemelkedni. (Hazánk és népe. 1871.) Oka az intenzivebb gazdászat is lehet. Széchenyi indítványai a lótenyésztés előmozdítására ezek voltak: 1. Jutalmak. 2. Pályázó hely. 3. Készitő (trainirozó) intézetek. 4. Lótenyésztő egylet. 5. Országos lódefter. 6. Ménbér. 7. Lóvásárok.

Digitized by Google

Nyoma sincs ebben még annak a pessimismusnak, mely Széchenyinek már akkor is szivén rágódott, melyet, mintegy meghitt barátja kebelébe, naplóiba rejteget. »Mentől inkább átgondolom a magamra vállalt szerepet, annál nehezebbnek, kivihetetlenebbnek, hálátlanabbnak találom azt, elcsenevészett hazámban!« — »Tout me dit que la' Hongrie est morte. Életre dörzsölni ezt a testet keserű munka; nem könnyen fogok mégis felhagyni vele.« — »Érzem helyzetem sulyát. La perseverance commence à s'en aller. — Je frotte un corps mort!«

A casinóval is elégületlen. Cziráky, Wenkheim, Orczy, Steinbach, nem jól viszik a dolgot, egyenetlenség uralkodik. Wesselényi, Eszterházy M. nem segítenek?! A nádor az egészben csak egy dohányzó-clubot akar látni. Fenséges neje Mária Dorottya főherczegnő ellenben Teleky grófné előtt nagy elismeréssel nyilatkozik törekvéseiről. ‚Nagyon szeretem azt az embert, mert minden szép és nagy iránt oly fogékony'! Ha az csüggesztené, ez bátorítja Brudern könnyelmüséggel vádolja s hogy hiusága mindenre ráviszi, Festetics János csak szép elmefuttatásnak nevezi eszméit, Péchy Ferencz leszidja mint egy tacskót. Mindezt »idegei« még elbírják. Wesselényi már sokkal kevesbé uralkodik magán s Szirmay királyi táblai bírót egy izben hevesen megtámadja, stb. e.

Ily vegyes benyomások közt jelenik meg reformerünk fentemlített könyve. Szétosztja ismerősei közt, s ugy veszi észre, hogy — semmi hatást sem tesz. Crescence arra kéri, hogy ha megint egyszer egy rosz könyvet ír, németűl írja, máskép ő nem olvashatja! [1])

April 1-én megéri azt az örömet, hogy a tudós társaság tagjait a casinóban megvendégelheti. Ez alkalommal mondott lelkes pohár-köszöntését szórul szóra naplójába iktatta. Ő felségénél kezdi, kivánva, hogy magyar jobbágyai tántoríthatlan hűségét mindinkább elismerje; aztán a nádorra megy át, s idézi an-

[1]) Egy kilencz év múlva újra átolvasta ezen első művét s nagyon elszomorodott felette: 1. hogy olyan *confuse* írt; 2-or hogy olyan kevesen fogták fel *practice*! (Oct. 26. 1837.)

Digitized by Google

nak az országgyűlésen mondott szavait, miszerint reméli, hogy a haza e társaság fölvirágzását még a jövő országgyűlés előtt is szemlélni fogja; végre az egyetértés istennőjének áldozza magyar nedvvel tölt kelyhét, mert csak ő általa boldogulhat akármi a világon, stb.

Mi, a kik e lelkes hazafinak szive belsejébe pillanthattunk, tudjuk: minő eszmetársulat vonult végig lelke előtt, mikor ez utóbbi jelképi hasonlattal élt, s érthető czélzást tett az akadémia czímerére. Ennek nő alakja az imádott Crescence eszményitett arczképe akart lenni.

A lelkes Dessewffy József, »ősz hóval porozott feje« daczára levette »a szegről poros lantját,« hogy megénekelje a »nagyra termett férjfiut,« kit az akkori divathoz képest Parishoz, Alcibiadeshez hasonlítgat, s így állít szemeink elé:

Friss barna orczádon mikor ég piros
Tűzláng, szemed gyúlt szíveket ejteget,
S széles szemöld-boltbul kitörve
Osztogat és mosolyog sok érzést.

De mi tudjuk, hogy csak egy szívet ohajtott volna megejteni; s ezt erény és kötelesség elfordították tőle. Tudjuk azt is, hogy másnap, április 3-án vevé, H. Juliától azt az örömhírt, melyért térdre esve adott istennek hálát, s melyet első hevében szíve barátjával Wesselényivel közlött! (Crescencenak t. i. első fia született).

Mig honfitársai, örege és ifja, férfiak és nők istenitik, ő a sírba vágyik.

Vannak, a kik már korholni kezdik, hogy könyvében hazáját és honfiait ‚nevetségessé tette', — ‚a mi egyébiránt nagyon könnyű!' »Én azt hiszem,« jegyzi meg erre Széchenyi, »nem csak helyes, hanem kötelesség is, az önhittséget, önzést, a hiuságot leálczázni s ostorozni. A hazát nevetségessé tenni az merő lehetetlenség, egyébha a haza valósággal nevetséges volna. Valjon egy angol vagy egy amerikai, a legnagyobb talentummal is, nevetségessé tehetné-e hazáját? Nem bizony!«

Digitized by Google

Május 20-án volt Pesten az első lófuttatás. Méltánylói közt van Ferdinánd főherczeg; antagonistái közt Brudern. Egészben jól megy.

Junius 1-én Eszterházy Károlylyal párbajt viv, sebet kap; föl sem veszi. [1])

Más teszi őt boldogtalanná. Ez láttat vele mindent setéten. »A magyar nemzetiség lefelé megy. Víz ellen úszom. Belé kell fulladnom, c'est naturel!«

Korholói közt van régi barátnéja E. Zsófia is, s szerinte sok tiszteletre méltó honfitársa hibáztatja, hogy könyvet írt, ‚többet fog ártani, mint használni, on vous detèste ‚stb.' »Ám legyen!« mondja erre Széchenyi, s ama mottóval erősíti szivét, melyet később első nagyobb művének, a Hitelnek czímlapjára írt: The strong resist, the weak despair! [2])

A kik hajlandók volnának ama föltevésnek hitelt adni, hogy Széchenyi ez időben még nem birta tökéletesen a magyar nyelvet, ám olvassák meg a Felső Magyar Országi Minerva 1828. juniusi számába írt nehány sorát, melyet a Redactio a)-tól g)-ig vagy háromszor annyi észrevétellel, közben igazán gyermekiessel, kisérni jónak látott, a mi viszont Széchenyinek ismét egy terjedelmesb válaszra adott alkalmat a szeptemberi számban. E felette érdekes kis mutatványból is meggyőződhetünk, hogy Széchenyi nem csak teljesen birta az akkori irodalom nyelvét, hanem érezve annak szószegénységét, azt saját eszméköréhez képest folyvást szélesbíteni, gazdagítani igyekezett. E közben tiszteletet érdemlő önállóságot tanusít az akkori tudós irók irányában, kiknek javításait csak ritkán fogadja el, s néha boszankodva utasítja vissza; mig másrészt mindjárt kezdetben megteremti magának a maga stilusát, e minden nagy írónak elsajátíthatlan egyéni tulajdonát, ismertető bélyegét.

A Minerva recensiójára méltán jegyzi meg Széchenyi, hogy azok az urak sem tréfához, sem komoly dologhoz nem értenek.

---

[1]) E párbaját jó barátja L. Venczel Bécsben Metternichnél azzal igazolja: Il prétend que c'est la seule manière de rendre ses compatriotes polis.

[2]) A derék ellentáll, a gyáva elcsügged.

Digitized by Google

Restelli azonban, hogy elleneinek ezzel is egy kis kárörömet szereztek.

Mi nem annyira a nyelv, hanem az eszme kedveért igtatjuk ide e kis polemia egyik szép helyét.

»A nagy lelkünek elég jutalom, ha élete végső órájában azt mondhatja maga-magának: Ime Hazám egy kevésbé szerencsésebb s boldogabb lőn, mint volt, s ehez én is járultam« — — »a Gondolkodónak az Irónak pedig elegendő az, ha mondhatja: Ime vizsgálataim, fáradozásaim által némelyek emberekké, s nehányan jobb emberekké lettek!«

Csokonya eladásával pénzre akar szert tenni, hogy többi birtokát jobban felszerelhesse, »pour avoir et de l'argent, et des terres.« Szakított a magyar földbirtokos osztálynak ősi telkeihez s azok lehető szaporításához való szerencsétlen ragaszkodásával, mely, üzleti tőke hiánya miatt, annyi családnak lett megölő betűje. »Különben is« ugymond, »a földesur és a jobbágy közötti viszony olyan, hogy egy igazságos és liberális elvü embernek bármi más jövedelemforrás kellemesb lehet egy magyar jószágnál. Csupa erdő posvány, unalmas szomszédság, tudatlan s mégis elbizakodott emberek, s mindenütt szorosan egymás mellett dúsgazdagság és nyomor!«

Jul. 19-én Pölöskéről indul. 21-én Fiumében van, hol Ürményi volt a kormányzó. E magyar kikötőben a papirgyáros Harrisont figyelmeztetik, tanulja meg az ország nyelvét. De melyiket? kérdi az, a németet, horvátot, olaszt? . . .

Megtudva, hogy a nádor látogatása e városnak 11,000 ft költséget okozott (1827.) s hogy két hétre minden közlekedés el volt zárva, csakhogy minden zabot azok a lovak ehessenek meg, a melyek majd ő fenségét Károlyvárról Fiuméig $9^1/_2$ óra alatt fogják elhozni, felkiált: C'est une bonne manière de faire connoitre un pays à son cher prince! — Bejárva az istriai tengerpartot, Triestbe ér. »Az olasz egységről« ugy veszi észre, »itt senki sem álmadozik. Minő borzasztó gondolat, hogy a levágott fő sokáig éljen, eszméljen s láthassa, hogy a test többi része is folyvást él és mozog; így kell magát éreznie Olasz,- Lengyel- és Németországnak!«

Digitized by Google

Fiuménak, mindent jól átgondolva, nem mer nagy jövőt jósolni, bár méltányolja Ürményi hazafias törekvéseit. A teendőket maga e pontokba foglalja:

a) A fiumei kikötőt egy molo által kell türhetővé tenni, mert a Fiumara semmit sem ér.

b) A Kulpát Sziszekig szabályozni kell, de hozzá értő emberek által; most ágyát szélesbítik, s vízét apasztják.

c) A varasdi és dörnyei hidat meg kell csinálni, a két pont között jó kőutat, ugy szintén a Pestre, Sopronyba, és Varasdra vezető megyei utakat.

d) A Luiza-ut, ha megvétetnék, a mi most még felesleges, az okvetlen el fog romlani, hacsak a fiumei kormányzó egyuttal zágrábi főispán is nem lesz; vagy Severin megye ismét fel nem állíttatik.

e) Károlyváros szünjék meg vár lenni, máskép ott nem lehetnek szilárd építményü raktárak. Ugyde Stiria vagy Krajna évenkint negyven ezer ftot fizet ezen erősség fentartására, miből a mi kincstárunk pár száz ftot el is költ a falak kimeszelésére, a többit félre teszi. Ezért, — oh nyomoruság! — pangni kell a magyar kereskedésnek.

»Mindenütt álom, dermedtség. Valjon fel lehet-e őket ébreszteni?« —

Felesleges volna e kirándulásban szerzett tapasztalatait, melyek azóta meghaladott álláspontuak, apránként ismertetnem. Károlyvárról, hol a görög püspök installatióját látta, a sok bogzsivitől egészen elbutítva, siet Zágrábba, s innét vissza hazájába. Palinból, s Pölöskéről ellátogat Kehidára, Deákékhoz, kiknek főleg »magyar becsületessége« vonzza. Majd megyéjébe érve, megint csupa »Abderiták« közt érzi magát. »Le penchant naturel m' attire vers mon pays, mais le goût raissoné m' en éloigne. Tout y est, ou médiocre, ou mauvais.« Horpátson ifju unokaöccse azzal a vallomással lepi meg, hogy őtet már semmi sem örvendezteti az életben. »La Hongrie promise!«

Aug. 26-án Sopronyban megye gyülése. Molnár egy dicsőitő beszéddel üdvözli. Felelnie kell, de alig talál szót: zavarba jő, s ügyetlenné válik.

Digitized by Google

Bécsben kinálja Csokonyát Sinának, kivel majd még elég dolga lesz. Ez legkevesebb kedvet sem mutat ott lent, csupa goromba, előitéletes emberek társaságában eltemetve lenni, mert könnyebben beszél — ugymond — egy főherczeggel, mint egy magyar nemesemberrel. Erre Széchenyi ismét felkiált: Magyarország meg van halva!

Szeptember 2-án Pestre ér. Épen eső esett s Buda hosszu utczái, melyeken lassan végig czammogott, sárosak és büzösek voltak: »egy kutya sem volt látható. C'est mon arrivée dans la Capitale supposée florissante!«

Szinte undor tölti el, mikor a Hitel irásához készül.

Haragszik a nádorra, a ki csak ócsárolgat, a helyett, hogy neki segítene. Ott az érettebb kor megszegte már a képzelet szárnyait, s türhetőbbé tett sok megszokott régi bajt. Majd meg fogjuk látni, miként közeledtek később egymáshoz, s tettek le lassanként egymás iránti elfogultságukról.

Szerfelett apróvá válik mozaikunk; siessünk a főbb vonásokhoz.

Mig Pálfi Fidél irigylésre méltónak látja Széchenyi helyzetét, a közbecsültetést, melyben részesül, a közvélemény általi felkaroltatását s ugyanily bókokkal halmozzák, több őszinteséggel, Waldstein János, Eszterházy Niki, stben; ő maga majd mindenkitől elhagyatva érzi magát, s Ovidot idézi: Tempora si fuerint nubila, solus eris! Megszólja barátját Wesselényit, hogy pénzszüke miatt nem jő fel Pestre, hol annyi teendőjük van, holott egy kanczára 400 aranyat nem sajnál, a minél többe pesti tartózkodása sem kerülne.

Deczember 14-én kezdi el írni a *Hitelt.*

1829. január 3-án repetál Xantussal; 5-én Wesselényi is fölérkezik.

A társaságban sokan még csak a Hidért tudnak lelkesülni. Ő azon van, hogy a Nemzetiségért gyujtson, a hol lehet. E nagy térítői buzgalom, karöltve pessimismusával, magyarázza csak meg folytonos panaszait, hogy ebédekre, estélyekre nem hívják meg, a mi néha tán elnézésből történt, vagy azon biztos feltevésben, hogy hivatlanul is elmegy, mint szokott Bécsben elmenni p. Ra-

Digitized by Google

zumovszkyékhoz, stb. Megéri mégis azt az örömet, hogy a nemzeti casino már, mint erkölcs- és becsületbiróság is kezd szerepelni. [1]) »Mily különbség« ugymond, »most és egy év előtt! Mily tisztesség, nyugalom, rend. Minden a legpompásabban megy!«

Ami a Hitelt illeti, már előre igazolja a Taglalat irójának szigoru birálatát. »Mily gyarló, mily zavart lesz ez az egész munka!« Két hónap mulva (márcz. 4. 1829). átolvassa a már eddig irtakat, és a mű sehogy sem tetszik neki, sőt a mit birálója épen nem talált, még unalmasnak is találja!

E bajnak pedig . . . Crescence az ártatlan oka.

Ugyanaz, a ki nem fogja azt a könyvet olvashatni, hacsak fordításban nem.

II.

Az életiró nagy vonásokban rajzolhat, s összefoglalja az eredményeket; az adatgyüjtő, minő mi vagyunk, kénytelen a részletekbe elmerülni, s következetességet és egységet néha figyelmen kivül hagyni. Gondolkodó olvasóra levén e munka számítva, az e hiányt kipótolva, s tárgyilagosságunkat méltányolva, fog magának hazánk nagy reformatoráról Széchenyiről, önálló és igazságos itéletet képezhetni.

Az életiró az óra czímlapját és mutatóit láttatja; mi, hátulról kerülve, a mozgató-kerekeket vizsgáljuk. Ily kerekeknek nézem én a benyomásokat, melyeket Széchenyi első hevében naplóiba jegyezgetett, visszatükröztetve tán hívebben, mintsem maga sejté, úgy a napi eseményeket, mint saját, örök forrongásban levő, lelki állapotát.

Régi költőink közt egy sem birta annyira rokonszenvét, mint Berzsenyi. »Szépnek érzé férfias énekit!« Volt már alkalmam említeni, hogy a Romlásnak indult híres odát német forditásban igyekezett lelki barátnéjával, Crescenceszal megértetni. A tudós társaság első alakulásakor, természetes, hogy Berzsenyit számitáson kivül nem hagyta. Meg is tették hivatalosan, »philosophusnak,« s a költő nem tiltakozott ellene.

[1]) Onaghten ügyében.

Digitized by Google

Széchenyi kezdeményezéseinek hire már mindenfelé elterjedt. Az ide jött idegenek nem kevésbé méltányolták, mint honfitársai, Berzsenyi már csak utolsó odájában emlékezik meg róla. ‚Maga,' már a Villitánczi intését érezve, utódaira bizza megénekelni Széchenyit, ‚lova könnyű győztét' s a ‚hon virultát'![1]) — ‚Tapsol minden a nagy tüneménynek' írja Döbrenteihez (1828.) ‚s a Széchenyi Pista név oly büszkén zeng most nálunk, mint egykor a nagy Fritz az északon!' Aztán: ‚Istenem, be boldog a gazdag, ha szíve van, s ha élete alkonyán azt elmondhatja, a mit gróf Széchenyi a 147. lapon elmondott.' (1830.) Ez a hivatkozás még nem a Hitelre, hanem a Lovakrul írt könyv e szép helyére vonatkozik: »És így ér némely kevés, ha már serdülő korától fogva a maga tökéletesitésén szünet nélkül munkálódott, és minden Jóban és Nemesben gyakorlotta magát, egészséges lélekkel az élet végházára, a honnét fáradozásainak s Jótetteinek bimbózó virágait önérzettel tekinti, és midőn élete pályájára mennyei gerjedelemmel visszanéz, agyagbul kiszabadult lelke az Istenség felé emeli magát!«

Csoda-e, ha egy angol azt irja (1829.) Brunszvick Teréznek: »Lenne csak önöknek tiz olyan emberök, minő gróf Széchenyi István, kinek nevét aranybetűkkel szeretném irni, Magyarország felvirágoznék s egyike lenne Európa (számot tevő) nemzeteinek.«

E levelet felhasználta a Dessewffy elleni polemiában, a Világban; bővebben, de a személyére vonatkozók kihagyásával, közölve annak szövegét.

Ily bátoritásokra nagy szüksége volt Széchenyi szivének, mely mint sebzett vad, halált hordott magában, egy napról a másikra tengette életét, s mindenkitől elhagyatva érezte magát. »Az ár ellen uszom.« Írja Bécsben április 10. 1829. »Magyarország, szerelem, és hazafiság, ez a három elem, a melyben mozgok, kiment a divatból.« — Pesten április 27-én: »Egészen elzárkózva élek az emberektől. Huszár, a Nostitz ezred egy kapitánya, hazafias magasztalással illetett.« 31-én: »Kezdeményezésem kudarczot fog vallani. Kinevetnek, elfelednek. úgyszólván magamban

[1]) Májláth Jánoshoz.

Digitized by Google

állva, mit tehetek? — Oly nagy a vállalat, nem akarhatom, nem merhetem!« — Máj. 7-én Hallerrel ismerkedik meg közelebbről, kit kezdetben nem nagyon szívelt. Az is az ‚önjavitás' embere. — Június 27-én megvendégeli Pest városa polgárait, s ezt a felköszöntést mondja: »Kegyelmes királyunktól kezdve hazánk legutolsó lakosáig éljen mindenki szerencsésen és boldogul, a ki Pest városa, mint hazánk középpontjának, s úgy szólván szivének előmenetelén és diszén törekedik, fáradozik.« [1])

Jún. 30-án a nádornak már a Hid tervét mutatja be; különben doberani útjára készül jó barátjával, Károlyi György gróffal.

Ő maga, július 2-án, Czenkről indul, s útban jut eszébe, hogy a Hitele kéziratát otthon feledé; visszaküldi érte szolgáját. Bécsben Reviczkyt meglátogatta, s még egyszer visszafordult, hogy csak 16-án induljanak véglegesen. Két kocsi, két-két lóval, egy inas, egy vadász. Nyitott szemmel utaztak, s a versenytéren és istállón kivül sok mindent megfigyeltek. Egy részletet, a sok közül, el nem ejthetünk. Volt ott egy érdekes Plesser grófnő, Ivenackból, a ki ama körök véleményét a két magyar utazóról így formulázta: ‚Önt (Széchenyit) vidám, állhatatlan, érzéki embernek tartják, társát (Károlyit) mélabus, állhatatos, platonikusnak'! »Il n'y a qu' heure et malheure« jegyzi meg ez itéletre Széchenyi. Visszajövet Münchenben ujra látja Hormayrt, de most sem tud vele megbarátkozni. Szeptember 15-én Bécsben, s 19-én ismét Czenken van. Azt találja, hogy jövedelmében 17,000 frt deficit mutatkozik, a mi nagyon elkedvetleniti. Mindent fekete szinben lát. »38 éves vagyok. Elrontottam életemet!«

Bécsben Pál bátyja sem a legkedvezőbb hírekkel fogadja. Nem szeretnek, Somsics, stb. ellened vannak, s vállalataid ellen, mert nem vagy az ő Emberek'! Metternich, egy társaságban, nem akarja megismerni, hátat fordít neki, s Buoléknál Mimi ezzel fogadja: ‚Na, az utolsó országgyülésen bezzeg nagy spektáklit csinált ön'? »Ime, szent buzgóságomat, szívem legnemesebb gerjedelmeit spektáklinak nevezik!«

---

[1]) Ismerve beteges kedélyhangulatát, majdnem a Petőfi versét juttatja eszünkbe: ‚Minden éljen, ah, csak vesszek én'!

Digitized by Google

Szeptember 30-án Pesten tisztujitás volt. »A nádor úgy viselte magát, mint a ki gyermekkora óta soha nem ismert oppositiót, s mindig hizelgőktől vétetve körül, egyebet sem ismer a saját akaratán kivül. Szörnyen haragudott, hogy kalpagja egy intésére nem lett rögtön a legnagyobb csend. Láttam, mily nagy haragra lenne képes, s hogy makacssága és önkénykedése napról-napra növekedni fog.« . . . Változunk!

Nehány nap mulva, október 12-én Sopronymegye Kis-Martonban tisztujitást tart. Eszterházy hg magyarul beszél. Nagy Pál bukik, elveszti nimbusát, Széchenyi is ellene foglal állást. — 13-án a gyülésteremben őt és Lajos bátyját tapsokkal fogadják. Maga, a társaságtól lehetően visszahuzódva, dolgozik a Hitelen. A mellett erős főfájásban szenved, s küzd kétségbeesésével, életunalmával. November 13-án munkája mégis félig-meddig már kész. Következnek a censurával való bajok, s a kém-rendőrség áskálódásai. A nádor úgy nyilatkozik Eötvös előtt, hogy Széchenyi az országos deputatió munkálatának valami paródiáját irta légyen meg.

Meglátogatja Méreyt, mint a Kemnitzianusok főnökét; elmegy a kereskedelmi casinóba, hosszasan beszélget Valeróval. »Quelle mer à boire!«

Mialatt a Hitelt nyomják, a nádor neje egy franczia bibliával ajándékozza meg, melyben különösen a következő helyeket jelöli meg számára: Máté evang. 22. R. 4. 19. 20. 21. 22. v. Timót 2 Lev. 1. 2. 3. U. o. 3 Lev. 1 v. [1])

»Mindenütt haladok a közbecsülésben, elismerő leveleket kapok, polgárok, kereskedők magasztalnak. Hidat akarunk épí-

[1]) Nem tartom feleslegesnek a megjelölt fontosabb helyek idézését. Máté: Ismét más szolgákat küld, mondván: Mondjátok meg . . . minden kész; jőjjetek a mennyekzőre. — Mutassátok meg nekem az adópénzt. Azok pedig eléhordnak neki egy tizest. — És mondá nekik Jezus: kié az a kép és e felirás? Felelék neki: a Császáré. Akkor mondá nekik: Adjátok meg tehát a mi a császáré a császárnak, s a mi Istené az Istennek satb. Szent Pál ap Timoteushoz: Hálát adok Istennek, kinek őseimtől kezdve tiszta lelkiismerettel szolgálok, satb. (V. ö. Vallásos érzület cz.f.)

Digitized by Google

teni? Csak egyedül Széchenyi csinálhatja azt meg, stb. — S mégis mily szerencsétlen vagyok !«

Decz. 30. Daczára a főhgnő élénk rokonszenvének, a nádorhoz estélyre nem kap meghivást. »Egy magyar mágnás, a kinek 6—7 négyszeg mértföldnyi birtoka van, nem nyom többet, mint egy hadnagyocska. Ez a lealázás mélyen sért. Úgy bánnak velünk, mint k—kal. Czím nélkül az ember ebben az országban semmi sem !«

1830. január 20-án már beiktathatta naplójába a könyvbiráló hivatalos véleményét a Hitelről. Ez sokkal jellemzőbb, semhogy olvasóinktól, mint egy darab kortörténetet, a német eredből magyarra fordítva megvonhatnók.

N-° prot. $\frac{909}{1829}$ Gróf Széchenyi István kéziratát a Hitelről, (Vom Credit) biráltam és omissis delendis kinyomatását megenged tem. Szerzője ezt már egy évvel ezelőtt is benyujtotta, de azon hivatalos kijelentésre, miszerint a tárgy a hatóságoknak véleményes jelentéssel terjesztendö be, tiltakozott a bírálat ellen s visszavette kéziratát. Most felhivattam annak megbirálására, csakis azon esetre fog kiadatni, ha proprio periculo intézhetem azt el. Én tehát a munkát lehető figyelemmel olvastam el, tekintetbe véve minden általános és különleges utasításokat, s az egész tartalmának valamint akár fö- akár mellékes tendentiáinak kellö átgondolása után ugy találtam, hogy abban legelöször is a legm. dinasztia iránti leghivebb ragaszkodás, azután a magyarországi közkormányzat intentiói iránt legjobb akarat és szolgálatkészség nyilatkozik. Csak a magyar nemességnek nagyrészben korholt indolentiája, valamint annak rikító világításba helyezett ragaszkodása avult káros szokásaihoz, mely alatt félreértett privilegiumok megóvása valósággal azonban saját tétlenségének továbbra is fentartása, az adózók elnyomása, és az államtól minden segélynek megtagadása értetik, vonhatná magára a nemesség visszatetszését; de miután mindezt nem kiszaggatva, hanem egész összeköttetésében kell megitélni, s igy fogva fel, a munka valóban azok sorába tartozik, a melyek az államnak inkább javára, mint kárára szolgáló eszméket terjesztenek, söt a munka egész folyamában az udvarnak, az egész országnak a müvelödés magasb fokára emelésében fekvö érdekét különösen motiválja, egy szóval a nemzetet vagyis inkább a tétlen, önző, s mégis önmagával tehetetlen

Digitized by Google

nemességet lethargikus álmából kelti fel, kereskedésre, a föld jobb művelésére, a váltójog behozatalára, nagy társadalmi egyesülésekre, közhasznu intézkedések utján, szólitja fel, — én a könyvbirálói tiszt szellemébe ütközőnek tartanám, egy ilyen közjóra czélzó munkát a felterjesztés alaki hibája miatt a nyilvánosságtól elvonni. Én tehát aláirtam azt, lényeges kihagyásaival s javításaival oly helyeknek, a melyekben a szerző a nemesség renyheségét és ellenszegülését, s nagyon is részletezett egyes visszaéléseket szerfelett élesen támadott meg, s ad typum admittáltam azon oknál fogva, mert ily keserü igazságok a belkormányzat minden javítását ferde felfogásból, a jobbnak nem ismerése s az alkotmányba való idegen beavatkozás alaptalan rettegése miatt makacsul ellenző nemzetnek sokkal inkább javára válhatnak, mint egy Piringer vagy Grossinger minden diplomatikus kardcsörtetései, mert itt egy cointeressátus, egy mágnás, magyar nyelven kiméletlenül leplezi fel árnyoldalait az ugynevezett országgyülési hösöknek, kimutatja igazi okát annak, hogy nem lehet jobb törvényeket hozni, s nincs más czélja, mint az ország művelésének emelése, jobb és czélszerübb igazságszolgáltatás, nagyobb kölcsönös bizalom. Hitel, t. i. Credit, mely szónak itt nem kereskedelmi, hanem állampolitikai értelme van. — Gróf Sz. az országban legjobb hírben áll, népszerü elvei, hazafisága végett, vagyonbeli viszonyai rendezettek, ugy szintén erkölcsi magaviselete ismeretes és közbecsülésben áll. Már most, ha egy ilyen ember a helyett, hogy minden régit jónak találjon s egyoldalulag feldicsérjen, inkább tisztán és nyiltan kimutatja a nemesség nevetséges oldalait, önös nyakasságát s a mellett napról napra szemmel látható elszegényedését, az kezdetben bizonnyal feltünést fog okozni s aztán lassanként jobb benyomást tenni, mig végre oly elmélkedésekre alkalmat szolgáltatni, hogy miként lehetne a rendi kiváltságokat jobb törvényekkel, élénk kereskedéssel és általános müveltséggel összeegyeztetni; annak folytán egyletek és társulatok fognak keletkezni, melyek jó és hasznos dolgokat egyesült erővel létesítenek, az örökös kridák, sequestrumok, a tétlenség és szegénység szégyenletessé lesznek, s ebből eredni fog az általános kölcsönös bizalom, vagyis a Hitel (Credit).

Igy fogom én fel e dicséretes munka irányát; hadd olvassa azt Magyarország. Csak az volna a magyarok kiméléséről végett ohaj-

Digitized by Google

tandó, hogy az nehány évig még semmi idegen nyelvre ne fordíttassék le, hogy maradna meg mintegy házi orvosságnak, domesticum remedium!

Ha valaki annak olvasásánál vagy átfordításánál, az oly számtalanszor feldicsért egyesületek, társulatok, nemzeti összetartás, közszellem felébredése s müveltebb nemzetiség stb. e. alatt valami magyar önállóság mysticismusát keresné, s a könyv czélját annyira elferdítené, annak is csak azt felelném: olvassa csak tovább, s fordítsa helyesebben: mert, valamint magam s velem minden okos magyar az ilyes irányzatos értelmetlennek és nevetségesnek tartaná s megvetné, ugy nincs is egy mágnás vagy nemes oly eszelös, hogy másféle kormányzat után epedjen, miután nagyon is jól tudja, hogy egy kormányzat se nyujthatna neki annyi előnyt, mint a mostani. De a mult válságos idök alatt nem is nyujtotta ki olyan változás után egy is a kezét. Ki tehetné fel most már, hogy egy első rangu mágnás, kinek oly nagy birtokai vannak, amolyan képtelen tervek ajánlása végett könyveket irjon.

Bátor vagyok végül még megjegyezni, hogy egyes kivonatok, vélekedések, fordítások könnyen valami elviselhetetlen felelösség terhét vonhatnák reám; sőt az egész is, akármely más nyelvben talán türhetetlennek látszanék: ámde itt a magyar beszél az ö földjéhez, csak ez értheti s értse meg öt. S e tekintetből úgy hiszem, hogy olyan szolgálatot tettem, a melynél a czél szentesíti az eszközt, a mikor utasításaimnak merészebb értelmezést adtam, de a mely jobban megfelel a legmagasb intentióknak, mint száz más munka, melyet az általam birált ezer közt legalázatosabb véleményemmel fölterjeszteni szoktam.« —

E hivatalos, alázatos birálat némely része mintha egyenesen a könyv irójának sugalmazásából származnék; mig más része egészen megfoghatóvá teszi az ellene nem sokára oly sok oldalról intézett éles támadásokat.

Fejezzük be a szakaszt a Hitelre vonatkozó nehány idézettel a naplóból.

A titokban tartott vállalatról csak ezek tudtak: Crescence és anyja, Tasner, Andrássy, Károlyi s ennek két embere, a könyvkötő, a censor, Sándor, Mednyánszky, Kisfaludy, Helmetzy,

Digitized by Google

Forgó, Balogh, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza, Bugát, Liebenberg. Péterfy s végre Széchenyi vadásza. »Ime huszonhárman tudják a titkot, s még sincs elárulva!« — [1])

Január 31-én kap a szerző belőle husz példányt. Figyelmét e perczben a Casinó foglalja el, melyben épen tart az ülés, Szegedi elnöklete alatt, s Széchenyi »teljes diadalával« végződik. Vitája van Döbrenteivel az Idomár, Ön és Kegyed szók felett.

1830. február 6-án közebéd van a casinóban. A könyvről még keveset beszélnek. »Kezdem olvasni« irja magáról Széchenyi »s már nem tetszik nekem. Hibák vannak az applicatióban.«

Február 10-én tisztelkedni megy a főhgnéhez. »Leültetett. Jelen nem volt más, mint Festetich Mina. Átnyujtottam könyvemet. Előtte irtam reá, kivánatára:

Magyar honunk főherczeg asszonyának. Légy védje a házához hivnek. Legmélyebb tisztelettel. Gr. Sz. I.

»Nyiltan kimondottam a szót. Sok észt tapasztaltam. Szivesen megengedte, hogy ajándékba adhassam neki a Soldat laboureurt.«

»Könyvemet kezdik már gyalázni.«

»Nagy lehangoltságot érzek. Ma tête est trop pleine. — — Először életemben érzem s elborzadok tőle, hogy őrült, dühös lehetnék. A folytonos intensiv gondolkodás majd nem szétfeszíti agyamat.«

Febr. 17-én az udvarnál bál van. Széchenyi, idegességénél fogva, feltünően viseli magát, s az őt kegyelő herczegasszony viszszatetszését vonja magára. Azt a pletykát költötték, hogy szándékosan rosz kalapot vitt volna ez ünnepélyre, mondván: le mauvais petit chapeau est assez bon pour la cour. Botránkozása az udvaronczoknak! A nádor becsüli, de kerülni látszik. Könyve mind szélesebb körben kezd terjedni.

Hol jó, hol rosz hirek. »Semmi sensatio! Pas même sifflé!«

Az öreg Eötvös azt mondja róla, hogy valami regénynek nézte, valami Diana Sore-féle mysteriumnak, stb. e.

Gervay Bécsben már olyan leveleket kap, a melyekben Széchenyit hazaárulónak czímezgetik. Metternich, kinek a könyvet

[1]) Bizony alig hihető.

Digitized by Google

márczius 1-én átnyujtja, hideg udvariassággal fogadja, majd kedélyesebb lesz. ‚Ismét meg kell önt egyszer leczkéztetnem. — On, tudom, csak jót és nemest akar. A kormány nem fél a világosságtól, de a tűztől fél. A hol még cseregazdaság van, s ökröt adnak pénz helyett! — A Rheingauban egy közönséges vinczellérnek egész tudósnak kell lenni a maga nemében. — Ti, magyarok, hátrább vagytok, mint ötszáz év előtt voltak a Hanza városok. Hiányzik az a harmadik tényező, a kereskedő, a ki tanul', stb.

E leczkét Széchenyi nagy áhitattal végig hallgatja, s ravaszul felhivja ő herczegségét, legyen ő is tagja a pesti casinónak. Az mentegetődzik, hogy hiszen soha sincs ott. Széchenyi súly fektet a nevére. Végre a casino borpinczéjére, s ezzel a herczeg egy kedvencz themájára vive át ügyesen a beszédet, egy alapitandó borismertető és borkiviteli társulat eszméjével, sikerül neki megnyernyi azt a »nevet.« A herczeg egyúttal az ő borügynökét is ajánlotta neki. Mikor kimegy tőle, ezt gondolja magában: »No, ezt hát megcsiptük!«

Ebédel Revitzkynél, a ki csupa kedélyességből kedves embereit (németül) Es-, vagy Ihr-nek szólitgatja. »C'est un homme d'un esprit fort médiocre, mais assez juste, qui parait être fort heureux, vivant dans un moment favorable, et doué d'un bonsens peu commun en Hongrie.«

Ferencz császár ama kedvencze jó hazafinak tartotta s szerette tartani magát. Egy alkalommal Széchenyi előtt úgy nyilatkozván, hogy ő sok olyan dologra is gondol, a miről ‚Ti oda lenn még álmodni sem mertek', Széchenyi nyomban biztosította, hogy ő a maga részéről »mindent mer« gondolni és tervezni.

Hire jő, hogy a Hitelt Tolna és Torna-vármegyében elégették; Széchenyi nem hiszi. Teleki Ádám megtámadja a casinóban. ‚Hiába beszélsz nekem többé, — pedig jóakaród voltam', stb. e. »Mit tettem?« kérdi Széchenyi. Ő: ‚Gyalázod hazádat. Minap is azt mondtad, hogy Pesten az esztendő fele részén át sárba, felerészén porba fulad az ember' stb. e. A másik Teleki pedig, a József, valamivel később úgy nyilatkozik: ‚Mennyi jót tehetett volna az a Széchenyi, csak azt a Hitelt nem irta volna!' stb. e. S ily támadások nagy hatással vannak reá, mert nyomban ezeket

Digitized by Google

írja naplójába: »La Hongrie est morte. Minden rothadásra mutat.« — — »Minden, a mit ez ország felvirágoztatására kezdek, csak olyan, mintha egy holttetemet bebalzsamoznék!«

Majd ismét, május 18-án: »Sokan vannak az országban, a kik valami nagyot várnak tőlem. Akaratom ellen, csalódni fognak bennem!«

III.

De mi érdekelhette, mi lelkesíthette volna jobban a »Hitel« iróját, mint a Crescence glosszái! Miként fogadta, miként itélte meg azt a könyvet az, a kire főleg gondolt, mikor »honnunk szebblelkű asszonyinak« ajánlotta azt, s a kire gondolt, valahányszor »Szépeinket«, »a polgári erény s nemzetiség védangyalait« stb. tisztelete s szeretete leggyengédebb kifejezéseivel emlegeti benne.

Oly szerencsés helyzetben vagyunk, hogy eredeti forrásból, a »Hitel« német kiadása egy példányának részint széleire, részint sorai közt közbeszurva, részint betoldott külön lapokra irt jegyzetek nyomán közölhetjük az érdekes kritikát olvasóinkkal.

Nem csak a kezevonása, kissé hátradült betükkel, hanem eszejárása is, igazán férfiasnak nevezhető, ha ugyan nem kicsinyítjük a nőiség egyik legkedvesebb mintaképét e bókkal.

Előre fogjuk bocsátani azon helyeket, melyek helyességéve találkoztak, s melyeket vagy veres krétával jelölt meg, vagy röviden »helyes«, »nagyon igaz«, »az életből merített«, »igen fontos« stb. e rokonszenves felkiáltásokkal kisért. Ilyenek p. o.

— — »mert minden nemesebb ember nemzete hátramaradtán pirul, s aljasodásán szenved; mint viszont hazafiai előmenetelén örvend s azok boldogsága teljes megelégedéssel tölti be lelkét.«

— — »mikor több ezer holdnyi föld birtokosa csak egy forintról se tud bizonyos hitelt (hypothekát) adni s pénzben szükölködik; a tőkepénzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna biztos kamatot vagy idővel a tőke rendes visszafizetését is,

Digitized by Google

sat. — Tegyük kezeinket sziveinkre s tagadjuk, ha merjük. Füleinket pedig dugjuk be azok előtt, kik nem is tudván jól, miről van szó, azt ordítják: maradjunk a réginél!«

— — »vegyük a bölcseségnek azon első mondását: »Ismerd meg magad«, s fejtsünk ki mindent, a mi vele összeköttetésben áll, s ugy fogjuk tapasztalni, hogy mindennapi foglalatosságinkban annak hasznát venni közönségesen elmulasztjuk.«

— — —

»Tőlünk függ minden, csak akarjuk. S nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásaink s hibáink nagylelkü elismerése, s azoknak férfias orvoslása. Annyi jó s nemes van bennünk, hogy a jónak mértéke könnyen levonja annak kisded sulyát, a mi még hátra van.«

— — —

»Léleknek a testtel szoros egybehangzása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. S csak az bírja igazán lelkét s testét jól, ki egyik s másiknak minden lehető eledelével bővelkedik.«

— — —

»S évek tünése után virágozzék egy nemesb s felemeltebb Aera következésében a Haza, mint örömre készült kert, melyben idegen a nyomorult, az ember méltósága szent, erény s ész a legszebb dísz. Honunk érdemes leányi, kiket ezen munkám szinte illet, legyetek ti segédei egy szebb, egy józanabb kezdetnek! Vezessétek Ti, mint valaha Spárta anyjai, fiaitokat az érdem s erény mezejére! Fejtsetek ki bennek már gyenge koraikban minden szépre s nemesre vágyást sat. végig amaz idézetig: Jár számkivetetten az árva fiu, Dalt zengedez és a dala oly szomoru.«

— — —

»A mit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem; s azon dolog, a mit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve.« — —

Digitized by Google

»Mindenek felett pedig ne keresse a hátramaradást (a magyar gazda), a hibát másban, mert mással nem, — hanem inkább magában, mert magával parancsolhat.«

— — —

»Amit az ember átlátni s megismerni fáradság nélkül nem tud, azt közönségesen inkább azon oknak tulajdonítja, mely apárul fiura, mint valamely igazság, axiomaképp ment át; mintsem annak józan s egészséges létét, vagy nem létét önerejével vizsgálná meg; inkább a régi szokás göröngyös utján izzad élte fogytáig« stb.

— — —

Sok azért dicséri sajátját s a hazát, mert jobbat nem ismer, s régi előitéletek s megrögzött balvélemények közt lépett s élt a világban; s az ő hazaszeretete nem szebb s nemesb kutfőből veszi eredetét, mint azon férj szerelme feleségéhez, ki azt mindaddig imádja, mig ő tetszik neki legjobban, ha pedig szebbet lát, mingyárt más után vágyódik,« stb.

— — —

»A Hit azon láncz, melyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elválhatlanul hiv jobbágyihoz, s ezek tántoríthatlan hivsége alkotja a thronus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogságnak, valódi becsület s cselekvények egyenességének, s így minden szerencsének.« —

»Azon fáradozásoknak, melyekkel a hiv hazafi éjenként foglalatoskodik, se vagyonát, se idejét, se egésségét a közjó előmozdítása végett nem kimélvén, midőn tán hazafiai azért még sárral is dobálják, — vagy azon jótevő felebarát csendes munkálódásinak, melyek által az ügyefogyott s szívetörött nyomorultnak enyhítést, a kétségbeesettnek lélekerőt ád, bizonyosan van tanuja! —«

»A szó szentsége uralkodóban az, a mi Istenben a legszebb tökéletesség. — S nem a szó szentségén alapul-e házasok közt a szerencse? Mert mily becse van oly hűségnek, melyet őrizni kell?« stb.

— — —

Digitized by Google

»A magyar ember nemzetisége egyenes, bátor s komoly férfiui érzés a szó legtágasb értelmében, szabadság-imádás, hon legforróbb szeretete, s az élet kész elhagyása királyaért. Ezen alapul sajátságunk, ez régi nemzeti szellemünk, s »becsültesd meg künn a magyar nevet« van szívünkbe bevésve,« stb.

»Nem hihetni, mily nagy hasznu azon igen egyszerü, természetes, s mégis oly ritka őszinte vallomás: »Ehhez én nem tudok, s így egészen másra bizom! Birtokosaink közt hány lenne dus, ha dolgai után soha se látott és sok fáradság helyett inkább mulatozott volna, stb.«

— — —

— »mert sokszor megbocsátna a közvélemény, hol a törvény halálra itélni kénytelen; nem ritkán pedig a közvélemény nyom el egészen, hol a törvény felold.«

— — —

— »eltörülhetetlen törvény, akármi bölcs és hasznos volt is hozatalakor, előbb-utóbb minden bizonnyal kárt szül, vagy a jót akadályozza. — Ha törvényesen lehet alkotni, ugy annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani, — a törvény változtatása s eltörlése sokszor szinte oly józan, bölcs és szükséges, mint a legjobb törvény hozása. — S ugyan gondoljuk-e, hogy több száz esztendő után sok változás nem fog történni? S jóváhagynák-e, ha utóink semmi javításokat nem tennének? A változhatlan törvényekről azt mondtam, hogy azokból jó soha, rossz pedig mindég folyhat, s igy a szabadságnak inkább bilincsei mint alapjai,« stb.

— — —

»Az önkötelezés szabadsággal jár; s ha nem volna szabad önmagát megkötni, akkor lenne igazán vége a szabadságnak; mely csak akkor tünik el, mikor idegen kéz köt meg.«

— — —

»A községért munkálódás lelkünket az önbecsérzésnek azon édes csendével tölti be, melynek végeztével magunk dolgainak vitele könnyünek, minden egyéb foglalatosságok pedig mulatságosnak látszanak.«

Digitized by Google

Mindezeket a németajku lelkes magyar hölgy át- meg átérezte, s helyeslése meg rokonszenve minden jeleivel kisérte. De legjobban el volt ragadtatva mégis a Végszó által, melyet épen »felülmulhatatlannak« nyilvánított.

—— »Jóakaróim száma kevesedni, rosszakaróimé nőni fog. — Lesznek ellenben, habár kevesen is, kik lelkem és szándékom tisztaságát elismerendik. — Azok hajlandósága, lelkiismeretem csende s azon remény: »lesz egykor haszna munkálódásimnak«, minden jutalmam, sat. Csak azt teheti éltemet előttem kedvessé, ha mostani már ugyis szép helyeztetésünkből mind magasabbra lépni keresünk erőt magunkban, melyet bizonyára találunk is,« stb.

Crescence nem habozott ama »kevesek« közé sorakozni, kik törekvéseit méltányolják, s hozzáteszi, miként » hiven teljesített kötelesség öntudata az embert sorsa fölé emeli.«

De lássuk most azon helyeket is, melyek megrovását vonták magokra.

Ne hallgassuk el, hogy a fordítás gyarlóságait mindenütt észrevette, s néhol a legtalálóbb módon ki is igazította. Ne hallgassuk el, hogy a hányszor a szövegben a mi »Szépeink« (unsere Schönen) szerepelnek, e szót mindig kihuzta, s a mi asszonyainkkal (Frauen) helyettesítette. Hol a hasonlatok kissé halmozódnak, vagy a frázisok homályosakká válnak, ugy véli, hogy az ő felfogásának »nehézkessége« nem érheti utol őket. Szerfölött prosainak tartja p. o. az ilyet:

»Rossz kenyérrel, savanyu borral, hitvány baromfival, kemény hussal élni oly házban, melyben büdös szag, számtalan szunyog, bolha, csimasz, csótány s egér van, füstölög a kályha, — vagy oly udvarban, hol sok a kutya, szám nélkül a lud, kacsa, tyuk; szük csizma s nadrág, melyben nem léphetni, ostoba cseléd, süket szakács, sánta paripa, részeg kocsis, unalmas társalkodás,« sat.

Mikor honfitársai egynémely hibáit tán nagyon is vastagon ecseteli, Crescence szigorubb censort óhajtana neki, mert ily »politikátlan« eljárással nem szerez magának barátokat, mig ellenségei »teljes joggal« fogják korholni érte. »Ugy vagyok meggyőződve«, igy folytatja nyomban, hogy az ilyféle személyes-

Digitized by Google

nek vehető megtámadások a közügyre nézve is veszélyessé válhatnak« stb.

Tulzást lát abban is, mit a »bujósdi« hazafiakról s bizonyos »hátulsó ajtócskákról« mond, melyeken a közjóra kivánt bármily áldozat elől sokan kisurranni szoktak stb.

Több mint feleslegesnek tartja pedig az ilyféle ellenvetésnek csak megemlítését is, mint:

»S mily jussal mondhatja a szerző mindezeket, ki bizta rá; minket tán vezetni akar? sat. Ő bizonyosan mellékes czélt vágy elérni, s nagylelkü állításai egyedül kifüggesztett czégér, mely által a lágyvelejüeket mystificálja, midőn magában nevet, s önhasznát lesi, stb.«

Ezt a megrovást, gondolom, a legszívesebben elviselhette a szerző; kivált midőn pár sorral előbb a »legnemesebb gondolatok kal« érdemelte ki birálója tetszését. A hol azt mondja többi közt:

— »egy becsületes embert csak az boldogíthat vénülő korában, ha férfi ideje férfias munkálódásai által megérdemlé s előre sejdíti, hogy hazafiai lelkesebb része valaha, ha ő többé nincs, s minden irigységnek s megsértett önszeretetnek vége, — hamvai felett azt fogja rebegni: Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít!« stb.

Utoljára hagytuk, mint a legjavát, azokat, miket Crescence a magáéból tett hozzá.

Már ama lelkes dedicatióban is, mely az Előszót megelőzi, talált javitni valót.

Széchenyi azt mondja a haza leányainak: »Ti — a kisded nevendéket — jó polgárrá nevelitek.« Crescence: »Nem csak jó polgárrá, hanem jó erkölcsü emberré is!«

Ott, a hol egy hazafinak éjjel-nappal pihenést nem ismerő fáradozásairól beszél, (135. lap, német k. 128.) e szép sorral egészíti ki a mondottakat:

»Jót tenni magával és másokkal kötelességeink buzgó teljesítése által, ez foglalatja földi rendeltetésünknek, melyet On hűségesen betölt!«

Ott, a hol nemzeti érzület varázsáról beszél, s Marathont és Thermopylét emlegeti, (163—159. l.) ily betoldást találunk:

Digitized by Google

»Itt a legnagyobb eredetiség a legdusabb fantaziával párosul. Átalában ez a magasztos eszme igen sok genialitással van előadva. Többnyire azt állítják, hogy eredetiség önként következik a genialitásból, s ez viszont föltételezi azt, hogy a véle felruházott ember a természettől magasb lelki erőkkel van megáldva, mint a többi emberek. Vajha ez a jó szellem a mi kedves hazánkat előbbre vezesse! Vajha általa minden szív az igazságért, becsületért, tetterő- és bátorságért, szóval egy magasabb föllendülésért lelkesüljön s uj életre ébredjen! Oh, akkor bizonnyal egy szép jövőnek nézünk elébe, s a mi drága Magyarországunk egykor még minden más népek fölött fog tündökölni.«

Mikor aztán a nemzetiség főtényezőjére, a honi nyelv fontosságára kerül a sor (171—168. l.) a magyar nyelvet nem bíró lelkes hölgy igy elmélkedik:

»Biz úgy! Hogy mennyire fontos és nélkülözhetetlen a nemzeti nyelv, azt mondani sem kell. Átalában, ki ne látná be, mily szent kötelessége minden egyesnek, hogy a közjó iránt érdeklődjék, s hogy a magyarnak létele és fennállhatása végett épen a jelen időpontban főleg a patriotismusra van szükség. De, sajnos, hogy ennek belátása magában még nem elég hazánk felvirágoztatására. Igaz ugyan, hogy hátramaradásunk beismerése első lépés a javulásra; de hogy igazi komoly javulás állhasson be, mulhatlanul szükséges, hogy minden hazafi az ország felvirágzását gátló akadályokat szintoly nemes buzgalommal igyekezzék elhárítani, mint a mélyen tisztelt szerző.«

Majd franczia szólamokkal találkozunk egészen a Széchenyi modorában. P. o.: A tous les coeurs bien faits, que la patrie est chère! — Vagy: Reunion est force; divison, est faiblesse!

Széchenyi azt mondja: »Eledel nélkül sem állat, sem növény rem élhet, úgy az ember sem. Eledel kell testének, — — fejének, — — végre szivének'« stb.

Crescence főleg az utóbbira, a szív ápolására fektet súlyt. Szerinte ez ad mindenbe életet, lelket; mert »a szív az a nap, mely benső világunkat megmelegíti és megvilágítja; s ha ez egyszer megvonja tőlünk fénysugarait, akkor semmi sem sikerülhet többé s kihal belőlünk minden hit! (237—248. l.)

Digitized by Google

Mikor elleneit »megdicséri«, hogy nem engedik magokat általa vezettetni, mivelhogy ők »több észbeli erőt éreznek magokban«, s aztán biztatja, hogy »ne is menjenek senki mögött, de a legnemesbek mellett, vagy előttük is, csak rajta!« (250—258. l.) — erre Crescense el nem hallgathatja, hogy ez már »tulzott önmegtagadás«! s igy folytatja: »Az ön czélja e munkával, melyben oly sok jó foglaltatik, nemde az, hogy az emberiség közjavát fáradhatatlanul előbbre mozdítsa? Nos azt kérdem hát, miként lehetne befolyás és vezérlet nélkül bármi jót is eszközölni?? Különben is csak egy őrült teheti azt, hogy megvesse a jó tanácsot. Ez a passus tehát helytelen, sőt ellenmondásban is áll a többivel.«

Jó szive nyilván félreértette vele az apostrofban rejlő ironiát!

»A tudatlan«, mondja Széchenyi (258—268. l.) »a mindég idehaza ülő ráesküdne, hogy a külföld minket csudálva irigyel«, stb. — — »A tudományosb ellenben elismeri civilisáltabb országok elsőségeit, azokban tartózkodik, honját kerüli«, stb. — — »forduljon meg a világ akkor, ha mi már nem leszünk többé.«

Erre Crescence, iskolai olvasottságát véve elő, Cicerót idézi, a ki azt mondja: »csak a győztest illeti meg a koszoru«. »De Ön,« igy folytatja az alkalmazást, »Ön már most is teljes joggal elmondhatja:

Si je n' ai une couronne,
C' est la fortune qui la donne.«

S tovább szövi: »Il suffit de la meriter. Car la Hongrie vous doit actuellement en partie (mily óvatosan kerüli a tulzást!) sa formation et sa consideration. Fejezze ön be a nagy munkát. A gondviselés önt magasbra helyezé, mint millió embertársait: használja fel tehetségeit a jóra. Hazánknak ön által kell felemelkednie. Önnek kell a kedélyeket s a különböző nézeteket egy közös reformatióra összeegyeztetni. Én segítségére leszek önnek, s magam is érdemet akarok szerezni a szeretett haza iránt. Ez az a frigy, melyet kész vagyok önnel megkötni életem fogytáig. Ebben czélt érni a legszebb s a legnagyobb jutalom lenne mindkettőnkre??? — Ugy majd a legkésőbb utókor hálás érzülettel fogja önt dicsőíteni; tisztelettel fogják önt emlegetni, s

Digitized by Google

egymáshoz így szólanak: ‚A tizenkilenczedik század elején egy igazán nemes honfi megtért hazájába, s önmagának elszánt nagylelkü feláldozásával honfitársaiért, halhatatlanná lőn. Elnevezték őtet a haza atyjának, előmozdítója volt a tudománynak, feltaláló, ujító stb. stb. Széles ismereteinél fogva s vallásos hazaszeretettől lelkesítve, véghezvitte ezt meg ezt stb. stb. (Hosszu sora az etct.-nak.) Itt egy egész bibliothekát fognak felsorolni! s magára vállalta azt, a mi legnehezebb feladat volt, egy ország ujjáalakítását, mindenkitől félreismerve, meg nem értve, csak egyetlen egy barátjától (barátnőjétől) gyámolítva, végre sikerült lankadatlan kitartásával legyőznie az irigységet, mely oly sokáig üldözte!' — Igy akarom, hogy beszéljenek egykor Önről. Minden becsületes szívben örökké kell élnie az Ön emlékének!

Végül még bocsánatot kér nyíltszívűségeért, s fölteszi, hogy mint igazi jó barát, a legjobb szándoku észrevételekért, ha sértők volnának is (!?), nem fog megneheztelni.

De még nem fogy ki a buzdításból. A Végszóhoz neki is van egy zárszava. Ebből is igtassunk ide pár gyöngyszemet.

»Igen! Emeljük fel hazánkat a nevezetes országok sorába!! De hogy ez sikerüljön, mindenkinek hozzá kell járulni. Egy napot sem szabad elmulasztanunk, a nélkül, hogy a nagy feladaton valamit ne lendítsünk. Én ugy vagyok meggyőződve, hogy az isteni gondviselésnek tetszett Önt állítani élére a mi szeretett nemzetünknek. Önnek adományozta az isteni ihlet sugarát, hogy Ön legyen Magyarország jótevője, nemtője, a ki a szunnyadó lágymeleg hazafiakat felébressze, némi lelket öntsön belejök, s a gyengének erőt, a gyámoltalannak tanácsot adjon. Igenis! kötelességünk annyit tenni, a mennyit tehetünk, s nem hagyni elrozsdásodni a bennünk rejlő tehetséget. Ugy nyugodtan be is várhatjuk jutalmát törekvésünknek, mely erőt, tevékenységet s kötelesség érzetet szül. De nem elég a kezdet, a további fejleménynek kell minket kielégíteni. Kövesse Ön tehát szép hivatását. Az önnemesítés még nem elég; magasabbra utal Önnek rendeltetése, sokkal magasabbra! Önnek honfitársait kell tökéletesbíteni, s a bennök rejlő jó tulajdonokat kifejteni s egyenként érvényre emelni. Ez Önnek élete feladata!«

Digitized by Google

Igazam van-e, ha a Crescence nevet a Laurák, a Beatricék sorába emelem, s hazánk egén jó csillagzatként látom ragyogni?! (V. ö. 77—107 l.)

Bizonnyal megérdemelte e nő azt a szép emléket, melyet utóbb férje végrendelete egy pontjában állított neki:

»Helyezzék hű élettársam, jobb felem, tiszteletreméltó feleségem tetemeit hamvaim mellé. Mert ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor — — alig volt egy hő kedély is, mely megértett s méltatott volna. — — Ő volt az, kinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem. — — Ő volt végre az, kiben a legmagasztosabb germán költőnek asszonyi ideálját felleltem, mely szerint nem pipere- és divathajhászat, vagy éppen politikába beleavatkozás és a pártok feltüzesítése — — a hölgynek magasb tisztje; de csak ugy felel meg magas hivatásának, csak azáltal lesz a mennyei lakosok legremekebb műve, ha valamint a férj szabadságért vív, úgy küzd az asszony illemért: — — Ő lesz végre az, jól tudom, ki, habár az egész világ is elhágy, hűn és bennem bizva, rólam nem kételkedve, fog állni mellettem.« (Május 16. 1843.) 153.

IV.

Már most arra kell kérnem szíves olvasómat, lépjen be velem egy szellemi léghajóba, hisz agondolat egy szemfény« mint Toldi költője mondja: emelkedjünk fel kissé magasabbra, s felülről tartsunk egy kis szemlét egyszerre egy évtized eseményei felett. Lássuk, a részletek szorosabb vizsgálata nélkül, mi történt 1830-tól 1840-ig nálunk s mi történt a külföldön.

1830.

Januárban a *Hitel* kikerül a censor kezei alul, kinek hivatalos aggályait s becsületes véleményét az ily nemben első műről már fentebb ismertettük. Februárban megjelen s terjedni kezd a munka. Hatása tűzhez hasonlít, melyet a Mózes égő tüskebokrának, egy istenség nyilvánulásának néznek egyek, pusztító erejétől

Digitized by Google

félnek s elfojtani igyekeznek mások. Az, a ki a tüzet meggyujtotta, még nagyobbat tervel, s a bátor kezdet még merészebb folytatását önérzetesen *Világ*nak fogja nevezni, mert úgy látja, hogy igen nagy még nálunk a sötétség, s világítani kell.

Alkotásai közül az első három már sikerült: a *lóverseny,* az *akadémia,* a *casino.* Megelégedve még egyikkel sincs; hogy is lenne, a ki mindig előbbre, mindig jobbra törekszik! A *Duna* képezi hazánk életerét: ezt kell hatalmunkba keríteni, nyügeitől felszabadítani, le a Fekete tengerig hajózhatóvá tenni. Első *dunai útja* ezen év június—október hó napjaira esik. Hogy elméjében már a Béga- és Ferencz-csatorna, valamint a *Tisza szabályozása* is megfordul, az könnyen sejthető. Nem késhetünk ez utja érdekes részleteinél, sem a belgrádi pasánál, sem Omernél, s renegát társainál, sem a fekete tengeren, sem a Bosporusban, s Mahmud szultánnál, sem ennek a Balkánon inneni s túli birodalmában, többnyire lóháton tett útjánál, el se kisérhetjük Miloshoz, kivel barátságot köt, stb. stb.

Nekünk tovább kell sietnünk, s október 23-kán már Pozsonyban lennünk, hol szeptember 11-dike óta együtt van az országgyülés.

Vegyük mégis résztvevő tudomásul, hogy Széchenyink ez útjában sokat szenvedett, erős lázba esett, a halál közellétét érzé, s szivében hordá mély szerelmi sebét, s mindig megujuló életuntságát. (L. alább: Melancholia cz. a.)

Azországgyülés csak három hónapig tartott. Főeseménye, különösen a kormány szemében, a trónutód Ferdinánd főhg megkoronáztatása volt (Szept. 28.) Ezt megelőzőleg érdekes vitákat támasztott, s egyetmást az idő rövidsége daczára is kivivnia sikerült. A Rendeknél még mindig a híres Nagy Pál szerepelt. Mellette Borsitzky, már felelős miniszteriumot sürgetett (szept. 18-ki kerületi ülésben), Deák Antal az országgyülésnek, egy fejedelem elhunyta után, hat hónap alatt köteles összehivatását kivitte, [1]) s Balogh János, Somssich Miklós, Ragályi és Bernáth versenyeznek a népszerüség babéraiért. A főrendeknél leginkább Wesselényi vonja

[1]) Ez voltakép csak az 1791. III. t. cz. ujabb megerősitése volt.

Digitized by Google

magára, mint a Szólásszabadságnak, a Magyar nyelvnek, s minden alkotmányos jognak legmerészebb bajnoka, a közfigyelmet. A kormány által kivánt ujonczok, heves viták után, s csak zárt körben nyert kellő felvilágositás folytán, ajánltattak meg. Az összes reformkérdések már előre is a legközelebbi országgyülésre tekintetvén elnapoltaknak, itt Széchenyinek kevés teendője akadt. Részvétele a tárgyalásokban alig hagyott némi nyomokat. Különben Wesselényivel együtt már azzal is kivált, hogy ők ketten mindig magyarul szólaltak fel, bár akkor is már sokszor más-más szellemben. A Hitelt sokfélekép magyarázzák; leginkább leszólja azt Gentz. Van, a ki olyan okos könyvnek tartja, hogy ezért nem hiszi Széchenyitől származhatónak. Egy rész kancsal szemmel néz reá, hogy persona grata akar lenni; más rész a somogyi főispánságra kandidálja, mit maga nem bánna, ha nyilván visszautasíthatna.

Kisfaludy Károly halála (nov. 21.) — kiért Bécsben is sokat fáradott, — mint nemzeti veszteség, nagyon meghatja [1]); Helmeczyt karolja fel, hogy ujság privilegiumot szerezhessen neki. Metternich sokat forgolódik uj honfitársai között, s Z. Melaniet nőül fogja venni. Mindezeket Széchenyi figyelemmel kiséri, de az országgyülési tárgyalásokat nyilván unja; s örömestebb dolgozik a »Fő és Szív« cz. értekezésein, melyek azonban sokkal később láttak csak napvilágot. Már akkor is gyakran elhagyatva, elszigetelve látja magát, s hol egyik, hol másik pártnak ad igazat.

De a küleseményekre is veszünk egy futó pillantást.

A júliusi forradalom feldönté a Bourbonok trónját, s mozgásba hozta Európa-szerte az elméket. A lengyel forradalom is megindult, s mint Sz. naplójába jegyzi, »jól szervezettnek« látszott. Elég ok egy magyar országgyülést, melyben mind a két mozgalom iránt élénk rokonszenvek nyilatkoznak, nem hagyni sokáig együtt!

Britannia nagy eseménye a katholikusok emancipatiója volt, mely még az előző évben nyert (Április 15.) szentesitést. Ezen évben halt meg IV. György, ki Széchenyinket még mint kormányó

[1]) Az ujdon akadémiának 500 frttal dijazott rendes tagja volt.

Digitized by Google

annyira megkedvelte, hogy szívesen szolgálatába fogadta volna; trónra lépett IV. Vilmos; kezdődtek az irlandi mozgalmak.

Ezen évbe esnek még uj Görögország függetlenségének elismerése; (London, febr. 3.) Belgium és Németalföld külön válása; a braunschweigi hgnek elüzetése.

1831.

Ezen év eseményei hamarább átpillanthatók, bár Széchenyit folytonos, lehet mondani lázas tevékenységben találjuk. Mig az akadémia megalakitását s kerékvágásba vezetését Döbrenteivel folytatja, mig, nagy örömére, Helmeczy megkapja s megindíthatja a Jelenkort, hirét veszi, hogy az »ifju Eötvös« egy szindarabban »Fellegvári« név alatt parodizálni akarja. Ez sérti hiuságát, s még inkább felkölti aggályait nyilvános működésének, ha a közönség előtt nevetségessé tétetnék, lehető megzsibbasztása iránt. E támadás vaklárma volt; de annál hatalmasabb ellene támadt gr. Dessewffy Józsefben, ki a *Taglalatot* írta, s Hitelét a kritika minden fegyverével, a jó szándék és nemes érzület minden elismerése mellett is, kegyetlenül széttagolta. Legmelegebb tisztelőjéből, a ki ama »Szép példát« az 1828-diki országgyülésen egy fenkölt ódával dicsőité, ime legszigorúbb birálója kerül ki, a ki minden gyengéjét, — következetlenségeit, zilált irmodorát, törvényeinkben járatlanságát, stb. — észreveszi s el nem hallgatja, mindamellett, hogy reá alkalmazza Shakespeare e szavait:

Szívembe önté lelkét nyelve tüzével.

Széchenyi kötelezve érezte magát reformterveit bővebben kifejteni, illetőleg a közönség előtt igazolni, s már írni kezdte *Reform*ját, mely később *Stádium* czim alatt mintegy kész programmot tartalmazott. De a *Taglalat* arra készté, hogy előbb írja meg, s adja ki, mint feleletet erre, a *Világot*. E művét április 5-én kezdi sajtó alá adni, július 3-án fejezi be, s kiadja 3250 példányban. Hatása döntő volt, melyet sem a *Sas* recensiói, sem az álnevü »Világ homálya,« Ponori Thewrewk szerény felületes, sem végre Orosz éles, beható elleniratai (1832. januárban) legkevésbé sem birtak meggyengíteni.

Digitized by Google

Ezen év különben gyász-szegélylyel van krónikánkba beigtatva. A *cholera* éve volt ez. Széchenyink tevékenységét megyéje veszi igénybe, s tartja izgékony kedélyét folytonos hullámzásban. Bármennyire óhajtja is sokszor a halált, annak ezt a nemét mégis nagyon visszataszitónak találja. Crescenceról semmit sem hallhat! Wesselényihez, kinek különben Bécsben már perbe fogatását tervezik, egy érdekes hosszú levelének másolata olvasható naplójában. (Aug. 26.) Ebben azon reményének ad kifejezést, hogy »épen az, mi az országot végveszélybe hozni látszik, előmenetelének legfőbb oka fog lenni, — hogy e panika vén Pédantainkat s rozsdás Rabulistáinkat felébredésre, concessiókra birja« stb. e. »Nincs magamrul nagy ideám, de ha a többieknek, velünk egy rendüeknek, nyomorultságait átgondolom, [1]) kezdek magamban bizni. Rajtad s rajtam a sor hazánkat boldogítni. Nem vesződöm én többé kirekesztőleg a Casinoval, Versenyfutással, stb., nagyobb tárgy van előttünk,« stb.

Októberben Károlyi György levélben értesíti, hogy a Klobusitzky házát ostromolta a csőcselék, s ez alkalommal egy zugprokátor ott találván az asztalon a Hitel egy példányát, annak némely helyeit tótul magyarázgatta a parasztoknak, hogy őket még jobban felingerelje. Az öreg Eötvös pedig czélzatosan terjesztette a Hitel ily forradalmi, lázító hatásának hirét.

E hó második felében Sz. már Pesten van, átnyujtja a Világ egy példányát a nádornak, a ki kinevezi Pest megye táblabirájának. A napot, melyen táblabirói, s egyuttal a városnál 100-as tanácstagi esküjét is leteszi, nov. 21-két, élete egyik »szép napjának« nevezi. [2])

Deczemb. 11. az akadémián inditványozza a Szótárt.

A szépitési bizottság elnökségére van kijelölve.

Mérey k. személynök és Somogym. főispánja lesz.

Külföldön, hova a cholera szintén elhatott, első sorban a lengyel fölkelés szomorú elnyomatását, Sebastiani híres szavát: l' ordre rêgne a Varsovie, Capo d' Istrias erőszakos halálát, Russel

---

[1]) A Cholera elől, a ki csak tehette, sietett szebb vidékekre menekülni, stb.e.

[2]) A városnál Kovátsy proponálta, 91 szavazatból 80-at kapott.

Digitized by Google

parliamenti reform-javaslatát, s a bádeni kamra szabadelvü férfiainak, (Rottek, Welcker, Itzstein, Mittermaier) nálunk is nagy rokonszenvvel találkozott szereplését kell tudomásul vennünk.

1832.

Január 22-én Széchenyi átadja a Tudós-Társaság pénztárát. Pessimismusa nem hagyja el: »rothadás jeleit« véli érezni. A Károlyi ebédjén (29-én) egy poharat így köszönt fel: »Tiszta lélek tiszta szándék, akár siker, akár nem!« . . .

Februárban Záborszky Alajos kezd szerepelni, s rosz benyomást tesz Széchenyire, a ki aristocrata és democrata elvek összeütközésétől fél. Wesselényi mind határozottabban az utóbbi irányba tereltetvén, a két jó barát hidegülni kezd egymás iránt. Másrészről, az ó-conservativek a Világot, s a Jelenkort, izgató iránya miatt, fenhangon korholják. Széchenyi, már ily korán is, elhagyatva látja magát: önérzetére, s tiszta szándékára hivatkozik. A casinoban próbát tesznek felolvasásokkal; de ezek unalmasok. A *Hid* eszméje szőnyegre kerül. Kezdi írni értekezését a *Magyar Színházrul.*

Márczius havát a város kis krónikájában a szép Hagen színésznő neve tölti be. Az ifjuság zajong ellene, fütyüli, tojással, hagymával dobálja, hogy megmutassa, miként itt a müizlést a mágnások nem fogják szabályozni. Wesselényi kiteszi magát mellette, párbaja lesz miatta. (Ápril 11-én). Mindez nem tetszik Széchenyinek.

Nem vett részt ama tömeges ovatióban sem, melylyel a megyék, a nádor vezetése alatt, Ferencz királyt uralkodása negyvenedik évfordulója alkalmából részesiték, mikor ezen atyai fejedelem a magyar ősi alkotmányról oly nagy elismeréssel, de egyúttal minden ujitási vágynak határozottan ellene nyilatkozott.

Mig harmadik müvét, a *Stádiumot* készíti sajtó alá, majd az akadémiát félti, melytől első elnöke, Teleki elvétetett, a bécsi *udv.* kanczellária hoz tétetvén át, majd a casinót félti a sülyedéstől, megfogadja, hogy »soha lábát be nem teszi arra a helyre, ha legkisebb szenny tapad hozzá«; majd a Hid tervét félti az előleges nehéz-

Digitized by Google

ségektől, p. o. a város eddigi hidhaszonbére kárpótoltatása stb. e. apró kérdésektől. Mindez folytonos izgalomban tartja.

Hírek terjednek Wesselényi megmérgeztetéséről; Széchenyi nem az az ember, a ki ilyet közönynyel hallhatna. Ő maga is folyvást betegnek érzi magát. Hiuságát mélyen és méltán sérti, hogy a kormány egy második dunai kémútra Ferdinánd főhget küldi ki: Széchenyi, ha tetszik, csatlakozzék kiséretéhez!

Az *Állattenyésztő-Társulat* felhivása, gr. Károlyi Lajos aláirása mellett, szétküldetik. A *dunai gözhajózási* vállalatra, nagy nehezen, 160,000 ftnyi tőke alá van irva.

A megyék készülnek, az okt. végére már egybehiva volt, de ismét elhalasztott »szervező« országgyülésre. Barsmegye actiót kezd a papi javak ellen. Van a ki arra gondol, hogy Pest városa választaná meg Széchenyit országgyülési képviselőjének. Metternich Bécsben úgy fogadja, »comme un homme sans consequence,« s külföldre szóló útilevele ellen, melyet sürget, ott nincs többé ellenvetés.

Augusztus 15-én végre indulhat. Szept. 2-án Ostendében, 5-én Londonban van. Ujabb ismeretségei közt ezúttal csak Clarkot, s a magyarbarát Bowringet említsük meg. Gazdag tanulmányokkal, »mint méh a virágporral,« tér meg deczember 2-án Czenkre, nem pihenni, hanem uj működésre gyüjteni erőt. Deczember 19-én tartatik Pozsonyban az első kerületi ülés.

A külföld eseményeit pár ponttal jelezzük.

A lengyelek eltiporva, üldöztetve. Az olasz mozgalmak elnyomva. — Otto görög király lesz. — Angliában győz a parliamenti reform. Anglia segíti Hollandot; Francziaország segíti Belgiumot. — Braziliában Dom Pedro elüzi Dom Miguelt.

Az év halottai: az ifju Reichstadti herczeg, Göthe, Pereire.

1833.

A rég várt szervező országgyülés nagyban foly. Külön országgyülési ujság, a kormány ellenzése s a Rendek lanyha pártfogása folytán, nem jöhetvén létre, Kossuth Lajos könyomatu lapot ad ki, »Országgyülési tudósitások« címe alatt. Első száma 1832. decz. 17-én jelent meg.

Digitized by Google

A szokott előzetes kérdés: vajjon a királyi előadások, s ezek közt az Urbér, vagy az országos sérelmek és kivánatok vétessenek-e előbb tárgyalás alá? — a »junctim« (együttes fölterjesztés) elfogadásával kielégitő megoldást nyer.

A democrata eszméknek a felső táblánál Wesselényi a szószólója, kiben az országos ellenzék mintegy vezérét tiszteli. A nádor, ki az erdélyi főurat kezdetben »jövevénynek,« s így a magyar közügyekben illetéktelennek tekintette, kezdi belátni a mirabeaui szónok jelentőségét. Ő felségénél is audientiára bocsáttatik, s ott egy könnyekkel fűszerezett, Széchenyi előtt nevetségesnek látszó, — »kibékülési jelenete« van.

A Rendeknél, kiknek sorába csak később lép be az ifju Deák Ferencz, az idealismust Kölcsey, a philantropiát Bezerédj, a phrásist Balogh képviseli; Méreyt, az uj személynököt, a Tágen botrány egészen kiveszi sodrából, helye nem sokára mással lesz betöltve; Somssich Pongrátz elpártolása nagy rést ütött az ellenzék soraiban: de ott vannak Klauzál, Beöthy, Palóczy, s a régi Nagy Pál!

Széchenyi mind e mozgalmaktól távolabb esik. Egyénisége hatalmasabb, jelleme önállóbb, látköre szélesebb, semhogy egyik pártnak is embere, vagyis eszköze lehessen. Ő a maga utján jár.

Majd felháborítja az alsóháziak zsarnoksága, kik zokon veszik, ha minden kérdésben vakul nem tart velük. Majd, a reversálisok kérdésében, a papok ellen nyilatkozván, »magával ragadja« hallgatóságát. Nagy vivmányként jegyzi fel ez alkalommal, hogy a nádor, a felsőháznál is, *szavazat alá* bocsátja a kérdést, s nem a »józanabb rész,« hanem az igazi »többség« akarata szerint mondja ki a végzést!

Végre belátva, hogy a mi itt történik, azt mások is el tudják végezni, elfogadja a nádor utján nyert megbizatást, s mint királyi biztos megy ujra le az alsó Dunára. Hagyján, ha czélzatosan távolítják el, nehogy az ellenzékhez csatlakozva, ennek túlsúlyát nevelje: ama működési tér megfelel ambitiójának, hazafiságának. Elmegy július 8-án, s csak október 14-én látjuk őt viszont Pozsonyban. 19-én Metternichhel van értekezése.

Digitized by Google

November első napjaiban a »*Stádium*« a »közönség kezeibe jön«; első példányait Ocskay püspök kapja meg, — a többieket azonban a censor Reseda »lefoglalja.«

Sz. egyre sürget, fárad, lót-fut, itthon és Bécsben. »Én egy szebb aerát készitek elő a monarchiának« — irja decz. 6-án, — »s ők előszobáikban váratnak. J'en suis indigné, mais je le souffre!«

Végre, a *Hid* ügyében keresztül megy a közös fizetés elve, — azaz: rés van törve a nemesség adómentességén, s Széchenyi elégülten megy ismét utazni Bajorországon át, Franczia- és Angolországba, a Rajna vidékére, stb. Mindenütt hazai vállalatait sürgöli, s emelgeti európai szinvonalra.

A bajor király, mint mindig, nyájasan fogadja, a »legjobb magyarnak« czímezgeti; de azért részvényt (a Duna-gőzhajózási vállalatra) nem ír alá. Lesz majd jobb szerencséje is.

Külföldön: A pápa, XVI. Gergely, reformokat kiván. Francziaországban Guizot kormányoz. Spanyolországban Krisztinók és Karlisták czivődnak egymással. Németországban a frankfurti merénylet a reactiót erősíti. Irlandot a Fehérek nyugtalanítják. O'Connel fényében.

1834.

A magyar országgyülés az alatt egy szivemelő és egy leverő látványt nyujt. A nemesség által választott nemes urak, az alsóháznál, minden erejöket megfeszítik, hogy a földmüvelő nép anyagi jólétét s állását emeljék; mig viszont a kormány, Mária Theréziától és József császártól öröklött traditióit elhagyva, egy szükkeblü oligarchiának szolgál palástul, s lehetőleg ellenez oly reformokat, mik felett ma bármily pártszinezetü embernek csak mosolyognia kellene, p. o. az örökváltságot, stb. e.

A kormány hozza be az alkotmányos gyakorlatba a korteskedés mételyét, a nyers tömegeknek megyei gyüléseken az értelmiség ellen felhasználását. Kölcseyt, az országgyülés diszét

Digitized by Google

virágát, megyéje ily pressio alatt visszahívja. Wesselényi Erdélybe megy, hogy az ottani országgyülésen is folytassa, mint Udvarhelyszék követe, az alkotmányosság és szabadelvüség érdekében hathatós működését, de a mely az udvari köröket mindinkább felingerelte ellene.

Széchenyi külföldi (Franczia-, Angol- s Németországi) utjából, melyet főleg Dunánk érdekében tett, május 10-én ér Pozsonyba, hol a Tünde hajón fáklyás-zenével fogadják. Alig pihenhet; június 10-én lefelé indul, 15-én a Vaskapunál, 22-én ismét Mehadián van. Kezdi írni a *Pesti por és sár* cz. röpiratát.

Visszajöve azt találja, hogy »az ország és az országgyülés elaludt.« (júl. 13. és aug. 1.) Nem aludt bizony, hanem az alkotás hangya-munkájába volt elmerülve. Földváry és Fáy az alatt Pesten viszik előre a Nemzeti Játékszin ügyét; Széchenyit, s rangsorsosit boszantva azzal, hogy a nemzeti szinházat a »poros kerepesi utra akarják épiteni, nem pedig, mint ő szeretné, a szép Dunapartra. Szőnyegre jön az ügy a megye közgyülésén, s Széchenyi itt is ovatiókban részesül.

August. 30-án ismét az Aldunára megy. Onnét ir a Jelenkor számára. Belátja, hogy ugyan »nagy és kemény fába vágta a fejszéjét.« Dolgozik szaggatva ismét a fennakadt Stádiumon is. December 17-én visszajő, s itt gr. Zichy Károly halála hírével lepik meg. Tanácskozások a Hid ügyében. Számítgatja a szavazatokat: mellette van 26 megye, ellene 10, bizonytalan 13. Legfélelmesebb az öreg Cziráky ellenzése.

Évi szemlénket külföldről, az Abdel Kaderrel kötött nem igen tartós béke, Lafayette halála († máj. 21.) és a franczia szocialista mozgalmak tudomásulvételével egészíthetjük ki.

1835.

Ezen év legnevezetesebb eseménye: Ferencz császár és király halála († márcz. 2.) reánk nézve csak egy krónikai adat fontosságával bír; kül- és belpolitikánkban semmi sem változott. Reviczky állását, az elhunyt fejedelem személyes kegyenczeét, mindenki tarthatatlannak hitte ugyan; de az utána következőktől,

Digitized by Google

akár alkotmányos, akár nemzeti fejlődés szempontjából, több jót alig várt valaki, rosszat méltán az ellenzék.

Ez év jelöli Wesselényi s társainak »nota« perbe fogatását s »ex contumacia« elitéltetését.

Széchenyi, ki ellen szintén titkos följelentések vannak, mindinkább elfordul Wesselényitől. kinek túlhevétől s demagóg irányától az ő békés reformja, az ő lassu ujjáalakítása sikerét félti. Egy nemzet- és alkotmányellenes »Provisorium« sok szép reményt eltiporhatna!

Az ő nagyrabecsült egyházi szónoka, s lelki orvosa: Albach is már »demagóg« lett. Felhők tornyosulnak a magyar égen.

Az országgyűlés, mely a már megkoronázott Ferdinánd királynak, »mint e néven *ötödiknek*« címe meghatározásában, megmenti hazánk önállósága elvét, zárhatáridőt kap. Deák Ferencz felsőbbségét minden oldalról elismerik: Széchenyi is örömmel üdvözli s magának megnyerni igyekszik.

Az »országgyűlési tudósításokat« Kossuth Lajos határozott ellenzéki szellemben szerkeszti, s mint kéziratot küldi szét, becses forrását ujabb történelmünk e szakának.

A »Nemzeti szinház« Pesten »ideiglenesnek« bár, a kerepesi uton, nagyban épül; egy, »a nemzet méltóságának megfelelőbb« telket, a Dunaparton, a nádor közbenjárására, Pest városa adományoz.

A gőzhajózási vállalat virágzásnak indul. Az Állattenyésztő társulat »*Országos gazdasági egyesületté*« alakul át.

Említsük még meg Széchenyinknek egy ujabb aldunai utját, (szept. 27. oct 7.) 's Wirknerrel és az ifju István főherczeggel közelebbről való megismerkedését.

Temesmegye (a nov. 12-diki »elegyes ülésben«) indítványozza nagy hazánkfiának koronaőrré kijelöltetését, mely tiszteletet »érzékeny köszönete s minden *tisztrágytól* iment érzelmének kinyilatkoztatásával« hárít el, önérzetesen, magától. Erre a szokott kijelölés után, Szilassy József választatott meg. Több megye táblabirójává választja s arczképével ékesíti gyűléstermét. A Nyelv ügyében a Rendek a nádort közbenjárásra kérik fel. (decz. 12.)

Digitized by Google

Külföldről a Fieschi és Alibaud merényleteit Lajos Fülöp ellen jegyezzük fel.

Regensburgban épül a Walhalla.

Egünkön a Halley üstököse (szept. és octob.) látható.

1836.

Az országgyűlés hangya-szorgalommal dolgozik, sok részben sikeretlen munkán is. A Szóllásszabadság ügyében, a főrendek az alsóháznak nem kevesebb mint tizennégy izenetét utasítják vissza. A sérelmek és kivánatok előlegesekre, illetőleg sürgősbekre, régiekre s ujabbakra osztályoztatnak. Ez utóbbiak közt legégetőbb Pest megyéé, a legujabb törvénytelen elfogatások s üldöztetések miatt.

Febr. 4-én tartja Széchenyi esküvőjét gr. Zichy Károly özvegyével, Seilern Crescence grófnővel.

Palóczy, a Rendek fáradhatatlan jegyzője, febr. 24-én serleget, otthon megyéjétől arany-íróeszközt és díszkardot kap; márcz. 28-án pedig beczikkelyeztetni kivánják érdemeit, de mit ő szerényen elhárít magától.

Az ujonczokat már az előző országgyűlés megajánlotta; a mostaninak egyébb adnivalója nem volt az adónál; s igy a sérelmek orvoslását sem kivánhatta valami nagy nyomatékkal: köszönni kelle azt a keveset is, a mit kapott, p. o. a márcz. 30-diki kir. választ, melyet Ferdinánd király, »mint e néven ötödik« először írt alá; vagy a márcz. 3-diki feliratot, melyet a nádor, mint az országgyűlés elnöke, először írt magyarúl alá, stb. e. A hangulat különben, melyben e hosszadalmas országgyűlés május elején szétoszlott, daczára Ferdinánd király és hitvese személyes megjelenésének, elég nyomott volt.

Következett Reviczky fölmentetése, s gróf Pálfy Fidél kineveztetése, a ki nevét a reactio minden rendszabályaihoz készségesen odaadta. Tárnok Eötvös, alkanczellár gr. Majláth, kamaraelnök gr. Keglevich Gábor lett. Cziráky országbiró és Apponyi Antal az arany-gyapjut kapták. Tagen kanonok, mintegy jutal-

Digitized by Google

mul a botrányért, melyet csinált, címzetes püspökké neveztetett. Febr. 24. † Berzsenyi Dániel.

Csokonainak Debreczenben emlékoszlopot emelnek.

Wesselényit Marosszék egy telekkel ajándékozza meg, melyen az egy »polgári iskolát« állit, hogy: »legyen iskolája a haza és törvényes fejedelem iránti buzgó és tántoríthatatlan hivségnek.«

Széchenyi visszatérve hatodik aldunai utjáról (jun. — aug.) Kossuthnak, az irányában elkövetett »baklövések« folytán, jövőben nagy befolyást jósol. Kezdetben, mi tagadás, maga is lenézte . . . az egyszerü ujságirót! A baklövések alatt a »Törvényhatósági tudósításoknak« elnöki úton betiltatása, majd (a jövő évben) Kossuthnak, az ezzel még hiresebbé s daczosabbá válónak, elfogatása értendő.

Pyrker érsek a nemzetnek ajándékozza becses képtárát. (márcz. 12.) Gr. Károlyi Lajos 4000 pftnyi alapítványt tesz a gazdasági egyesületnél. Létrejő a *Magyar borismertető* egyesület.

Pest megye (Fáy, Földváry, stb.) lelkesen viszi előbbre a Szinház ügyét, s óhajtva bár a nagyobbat is, létesíti addig a kisebbet, mely esetleg majd »Conservatoriummá« válhatik.

A Gőzhajózási társaság, ujabb részvények kibocsátásával, melyek már kapósak, alaptőkéjét egy millio pftra emeli.

A Nemzeti casino, a budai szintársulat fölsegélésére 400 pftot, könyvtárára 1000 pftot, hangversenyeire, melyeket a művelt közönség ingyen élvez, 1000 pftot áldoz. Követnek ily példát, erejökhez mérten, a vidéki casinók is.

Emlitsük fel még, mint társadalmunk árnyoldalát, a hires Sobri, Milfait és Pap Andor rablóbandáját, mely a Dunán tuli megyéket nyugtalanítja.

Külföldről Napoleon straszburgi merényletével, az Orangisták, O'Connell, a gretna-greeni kovács, Rianzares, Narvaez, Espartero, Abdel Kader és Mehemet Ali neveikkel frissitsük fel emlékezetünket. Németországban, főleg Hesszenben, a politikai reactio uralkodik.

A halottak közt vannak Rouget de l'Isle, († jun. 26.) a frankfurti Rothschild († jul. 28.) s X-dik Károly († nov. 6), kinek

Digitized by Google

koronáztatásán Rheimsben, Széchenyi mint huszártiszt Esterházy herczeg oldala mellett jelen volt.

1837.

A közérzület erősbödik, daczára egy szükkeblü kormány repressióinak. Az itélőszékek, nélkülözve minden erkölcsi bátorságot, felségsértés és hazaárulás bünében marasztalják el az ifjúság nehány hevesb vérű tagját. Lovassy László és Lapsánczky tiz évi, Tormásy másfélévi nehéz börtönt kap, Lovassy Ferencz, a szolgálati fogság betudásával, szabadon bocsáttatik. E tényt a magyar lapok csak a pozsonyi német ujság után hozhatják nyilvánosságra.

Az erdélyi országgyülés, (megnyitva april 18.) Estei Ferdinánd, mint királyi biztos, a választott kanczellár Nopcsa stb. vezérletök alatt, Szebenben tartja üléseit, s engedékenynek mutatkozik; nincs ott Wesselényi!

Kossuth a budai várkaszárnyában fogva ül, s várja hűtlenségi pere kimenetelét.

Az egyletek nagy tevékenységet fejtenek ki. A pesti Nemzeti casino ujabb 15 gőzhajózási részvényt vesz, osztalékot bár még nem nyujtót, a meglevő 15-hez, hangversenyekre s könyvtárára ismét 1000—1000 pftot, a hazai szinészet emelésére 500 pftot áldoz. Ez utóbbira a szárd király nevét viselő huszárezred 250 pftot küld gr. Széchenyi Istvánhoz, a ki maga előre kibérli a 6. sz. páholyt.

A nemzeti szinház egy »részvényes társaságnak« adatván át, Bajza igazgatósága alatt, végre aug. 22-én ünnepélyesen megnyittatik, Vörösmarty Árpád ébredése czimű alkalmi darabjával.

Széchenyi (szept. 10.) az akadémia tagjait, a közgyülés után szokása szerint a casinóban megvendégelvén, a megjelentek közt vannak b. Sina és Clark Thierney is.

A pesti házak és telkek értéke emelésének egy érdekes adata, hogy a harminczad-utczában egy 89 négyszögölnyi házhely 51,100 pfton adatott el.

Digitized by Google

Európa némely részeiben a cholera dühöng, s hasonló jelenetekre ád alkalmat, minők nálunk öt év előtt voltak. — A derék Lajos Fülöpnek akad ismét orgyilkos támadója. (Meunier.) IV. Vilmos angol király, Széchenyinek nagy kedvelője, meghal; (jún. 20.) Victoria trónra lép. A pyrenaei félsziget a polgárháboru csapásai alatt nyög.

1838.

Szerencsétlen év: az *árviz* emléke van hozzá kötve. Márczius 8. és 9-dike közti éjjel megindult a Duna jege; csakhamar fennakadt; és 12-én Buda, 13-án Pest nagy része víz alatt állott. Legborzasztóbbak voltak a 14., 15. és 16-diki élmények Pesten; egtöbbet szenvedett a Ferenczváros, sok emberélet is esett áldozatul, 2271 ház összedlőt, 827 megrongáltatott, s csak 1146 maradt épen. Semmi előkészület, gyenge hatósági intézkedések: a rémületet a vészharangok folytonos zugása csak fokozhatta. Sokat tettek magánosok: maga a nádor és fia István példát adtak. Széchenyinek aránylag csekély szerep jutott: egy gőzhajóval Csepelre kelle rándulnia, élelmezési intézkedések végett; ő maga, mint rendesen, nagyon elégületlen volt magával. Ellenben senki sem vonta a közfigyelmet annyira magára, mint b. Wesselényi Miklós, az üldözött, kit többi közt koszorús költőnk Vörösmarty is egy versben dicsőitett. Népszerüsége délpontjára ért; még az Öst. Beobachter is magasztalva emlegette.

A segélygyüjtésre itt a nádor, Bécsben a kanczellár bizottságot alakit, s az ország és a birodalom minden részeiből nevezetes összegek gyülnek össze. Az átalánosb európai részvétnek, a népek testvérisülése ama megható jelenségének, melyre ujabban Szeged veszedelme adott alkalmat, akkor még nem jött el ideje. B. Sina maga 40,000 frtot adott. Ezért tán elnézhető neki, ha igaz, — mit Széchenyi följegyez, — hogy Metternichnél és Kolowrathnál házi (vagy háló) köntösében tett látogatást.

A derék pénzkirálynak Wodianerben vetélytársa támad, ki a Hid épitésre Renniet ajánlja Clarke helyett. E miatt egy kis tétova. A szerződés végre Sinával 23 pontban, szept. 27-én a

Digitized by Google

nádor aláirásával, Végh Ignácz itélő mester ellenjegyzése mellett megköttetett. Clarke költségvetése 350,520 font sterlingre szólt; Sina egy millio pft. alaptőkének biztositására kötelezte magát.

Említsük meg, hogy a Kisfaludy-társaság február 6-án tartja, Fáy András elnöklete alatt, első ünnepélyes közgyülését, hogy Pesten egy kereskedelmi bank felállítása s Budán hajógyár terveztetik; hogy Ferdinánd királyunk, mint lombard-velenczei király, Milanoban a Vaskoronával, szept. 6-án, megkoronáztatik; hogy két halottunkat gyászoljuk: Szepessy pécsi püspököt, és Kölcseyt; s végre, némi vigasztalásul, Pálfy kanczellárnak föl-mentetését, az arany gyapjunak adományozása mellett (decz. 22.)

A szebeni országgyülés, 11 havi működés után, ápril 4-dikén véget ér.

Ezt az egész évet Széchenyi, noha eszméi tért foglalnak, magára nézve kedvezőtlennek tartja, sokat bibelődik egészségével, népszerűsége csökkenését panaszolja, kedvetlenül még szokott akadémikus ebédjét is az évi közgyüléskor elhagyja, s végre naplójában ily — őszintének nem vehető — bizonyítványt állít ki magának: »Egész életem csupa ostobaság és következetlenség!« ....

Angliában ünnepélyek, vigalmak, a szeretett Victoria királynő megkoronáztatása előtt és után, s csak az év vége felé komolyabbá váló radikál mozgalmak, éjszakon »gyujtó fáklyák a londoni gyertyákhoz képest« foglalják el a kedélyeket. O'Connell, mint az ir nép Mózese ünnepeltetik. Francziaország halottja Talleyrand, († máj. 17.) kinek neve, a Globe szerint, sokáig az árulás és kétszinűség jelzéseül fog szolgálni. — A pyrenaei félszigeten a régi, szomorú állapotok: a spanyol cortesházban pofozkodási jelenetek, stb. e. — Németországban Kaszel és Hannover, majd a kölni érsek, kit a porosz király Mindenben fogva tart, vonják magokra figyelmünket.

Amerikában uj hitfelekezet, a mormonoké, támad.

Digitized by Google

1839.

Évtizedünket kedvezőbb kilátások közt zárjuk be.

A közérdeklődés ismét az országgyülés, illetőleg az azt megelőző választások felé fordul. Haladásnak kell jeleznünk a pártélet és fegyelem keletkezését, s a küzdőknek a szabadelvü és gunyképen maig fennálló »pecsovics« nevek alatt csoportosulását.

Széchenyi, ki mindig csak a reformot tartja szem előtt, s ezt minden kedvező széllel előbbre óhajtja vinni, helyét egyik pártnál sem leli: hol itt, hol ott látja haladásunknak akadályait.

Somssich helyét az alsóháznál Szerencsy, Czyrákyét a felsőháznál Majláth foglalja el.

A »kibékülést« akkor is első sorban Deák Ferencznek kelle köszönni, a kinek jellemében feküdt: rendithetetlen hazafiságot bölcs mérséklettel egyesitni s ovakodni a szélsőségektől.

A még csak szervezkedő főrendi ellenzék soraiban gr. Batthyányi Lajos kezd tündökölni, szónoki tehetségre bár mögötte állva ugy a hevesb gr. Teleki Lászlónak, mint a szelidebb b. Eötvösnek. Az a felsőház különben most is főfeladatának ismeri, védbástyául szolgálni a kormánynak az alsóház támadásai ellen. Kéz alatt, s a nyilvánosságtól elvonva, jöttek aztán létre a compromissumok.

Egy »középpárt« akkor is már kedvencz eszméje volt Széchenyinek: Deákot, ki iránt bámulata mindinkább fokozódik, (nov. 20-án) komolyan felszólitotta egy olyannak alakitására, de a minek idejét ez nem látta elérkezettnek.

Az 1839/40-diki országgyülés tüzetesb ismertetése nem lévén itt feladatunk, siessünk egy-két érdekesb adattal egésziteni ki s be is fejezni szemlénket. Közhasznu vállalataink sorában legfontosabb az első hazai, akkor »pestmegyei« takarékpénztár, mely egyesületi uton létrejő s Pestmegye decz. 15-iki közgyülésén végleg megalakultnak nyilvánittatik. Üdvös müködését a jövő év elején már megkezdette. Egy czimmel több derék Fáy Andrásunk nevének megörökitésére: Széchenyi ugy a kezdemény, mint a kivi-

Digitized by Google

tel egész érdemét neki engedé át. [1]) Ő maga az alatt a *gőzmalom* létrehozatalára öszpontositá erejét. A lisztipar jelentőségét nálunk felesleges fejtegetnem.

A nemzeti casinóban egy sajátságos visszaélés kap lábra: a tagsági díjak hátralékai fölérik az évi rendes kiadások egész összegét. (18,000 frton felül.) Könyvtárára és hangversenyeire azonban ismét a szokott összeget költi, s a nemzeti szinházban külön páholyt bérel. Kolosvári társa mellesleg egy régi pénzek, ásványok s ritkaságok gyüjteményét alapitja. [2])

A szinházban nálunk Schodelné, Kolosvártt Déryné arat babérokat: amaz még csak hajnalán, ez már estéjén müvészi pályájának.

Az akadémia tizedik közgyülését tartja meg, nov. 16—25. s Deák Ferenczet és br. Eötvös Józsefet tiszteleti tagjaivá választja. A Kisfaludy-társaság is működik, s mellette egy Almanach-társaság is.

Az Árvizkönyv az év elején megjelen, első kötetét gyorsan követi egy második és harmadik. Műegylet alakul, s a honi szobrászat (Ferenczy) pártolására külön társulat, mely utóbbi Széchenyit hidegen hagyja: igényei magasbak levén.

A Duna-gőzhajózási társaság ismét szaporitja részvényeit s kamaton felül 10% osztalékot is ad.

Első vasutunk a lóvonatu pozsony-nagyszombati.

Deákot honfitársai Pozsonyban nagyszerű fáklyás-zenével tisztelik meg; (okt. 4.) az illir Gáj Lajost az udvar gyémánt-gyűrűvel tünteti ki.

---

[1]) Ezen intézet 39 évi működésének most jelent meg egy érdekes kimutatása. Álljon itt csak egy pár legjellemzőbb adat. Vagyona 1840-ben 68,000 pfrt. 1879-ben 64.470,000 frt. sz. Első osztalék 1847-ben 12 frt; utolsó 225 frt. Részvény értéke alapitáskor (hazafiságból) 60 pfrt; most: 3,500 frt. Jótékony czélokra azóta adott k. sz. 460,000 frtot! — Mióta e sorok irattak, ujabb örvendetes emelkedését kell tudomásul vennünk.

[2]) Mindez eléggé megczáfolja az ujabban lábrakapó elméletet, miszerint a casino első sorban csakis tagjai kényelmeit, a közczélokra való hazafias adakozásokat pedig semmi sorban sem volna hivatva előmozditani.

Digitized by Google

Halottaink közt Széchenyi *Appelt és Puthont* fájlalja leginkább.

Külföldről, a minket is érintő gabna-törvény elleni mozgalmat Angliában, a spanyol trónkövetelő kiszorulását, Mahmut szultán halálát s Abdul Medzsid trónraléptét, Milos hg. leköszönését s a »Keleti kérdésnek« illetékes körökben szellőztetését vegyük jegyzékbe. Victoria királyné férjhez menetele Albert hghez el van határozva.

V.

Krónikánk, bár terjedelmesbbé nőtt, semmint óhajtottuk, oly sovány mégis, hogy némi kibővitést nemcsak eltűr, de szinte megkiván.

Sokan jellemezték már, többé-kevésbé találó vonásokkal. Széchenyit mint szónokot. Voltak, kik e minőséget egészen megtagadták tőle. Alkotmányos országban, hol a közügyek a közvélemény folytonos éber ellenőrködése alatt nyilvánosan tárgyaltatnak, — tegyük hozzá, Magyarországban, s azon korban, mikor a sajtó a legszükebb korlátok közé szorittatott, s igy a szóbeli közlés kétszeres fontossággal bírt, s a mondott szó hatását az eleven képzelődésü ifjuság gyulékonysága még inkább fokozta: merő lehetetlenség volna föltenni, hogy szónoki tehetség nélkül valaki nevezetesb befolyást gyakorolhatott, vagy csak némi jelentőségre is vergődhetett volna.

Széchenyi épen az a szónok volt, a ki ama körnek, melyben mozgott s ama kornak, melyben élt, legjobban kellett. Nagy tehetsége mellett tanuskodik az, hogy oly izgató, s egészen a nagy közönség szájize szerint beszélő szónokokat, minők akkor Wesselényi, Balog, stb. voltak, ellensulyozni birt: nem csak fojtott lélekzettel hallgatták meg mindig, hanem bármily csekély kijelentését. — barátai és ellenfelei egyaránt, — szinte eseménynek nézték.

A hol Széchenyi beszélt, oda tódult, a ki csak hozzáférhetett; szavait felkapták, ismételték, magyarázgatták: vele emelkedtek, vele sirtak, nevettek, biztak és csüggedtek.

Digitized by Google

Csakhogy nála tettek előzték meg s kisérték a szót. A naptól nem látjuk a csillagokat: az ő érdemei fényétől elhomályosodtak szavai. Innét van, hogy a kik a tettek emberét látják s tisztelik benne, mit ki ne látna és tisztelne, — feledik, vagy csekélynek veszik azt, a mit szava hatalmával tett és mozgatott.

Első beköszöntése az alsóháznál [1]) kiolthatatlan betükkel maradt a hálás utókor emlékébe beoltva, s történelmünk egyik legszebb lapjára bevésve. Csak pár szóból állott az, melyet oly körben mondott, melyben szólania joga sem volt. Ma, a ház elnöke, kiut asitaná, s nincs oly házszabály, a mely megengedje, hogy aki a gyülésnek nem tagja, ott, bármi ürügy alatt is, szót emelhessen. Ama fényes jelenetnek ismétlődésétől tehát, midőn egy ismeretlen ifju mágnás, egy katonatiszt, az alsóház ülésében szót kér, csak azért, hogy egy egész évi jövedelmét a haza oltárára tehesse le, — többé már ez oknál fogva sem tarthatunk. De bár, a mai kor igényeinek megfelelőbb, szabályosabb modorban is, követné valamely becsvágyó ifju mágnásunk ama példát, s hasonló belépti dijat fizetne közpályája küszöbén: még ez bizonnyal nem volna elég arra, hogy a nemzet vezérének, mit mondjak, ujjáteremtőjének. egy korszak képviselőjének tekintse magát. De, a mit napjainkban, szónoki ihlettség és szónoki szerencse nélkül is, a sajtószabadság védelme alatt a könyv- és hirlap irodalom terén annyira mennyire pótolni lehetne, azt akkor, az előleges censura és utólagos repressio szomoru napjaiban, mikor még rendes napi lapok sem léteztek, semmikép sem lehetett volna elérni az élőszó varázsa nélkül.

Nem kevesbé csalódik az, a ki Széchenyi beszédeiről azt irta, hogy azok olvasva nagyobb hatást tettek, mint hallva. Széchenyi egész lényében, már külső megjelenésében is, oly eredeti alak volt, hogy sokat veszitett az, a ki őt nem látta: nem csak hallani, hanem látni is kelle őt. Élénk arczjátéka, domboru keskeny homlokának mély redői, mintegy barázdái magvas eszméknek, a Dezsewffy által megénekelt vastag szemöldök folytonos mozgása, melyet néha, mint egy bajuszt, ujjaival szokott volt lesimitani, a

[1]) Első felszólalását a felsőházban, parlamenti értelemben vett »szűz beszédét« már említettem. 168. l.

Digitized by Google

szája körül játszó gunymosoly, melyet arczizmainak egy bizonyos állandó keserű vonása kisért, hangjának a meghatottság pillanatjaiban szinte elrekedése, s mindannak, a mit mondott, vagy a mit elhallgatott, közvetlensége, sajátságos, eredeti, soha előre be nem tanult, mindig rögtönzött, néha, mintegy szomszédjától kölcsönkért szóval való kifejezése, illetőleg kitalálni hagyása, minden szabatosságnak s iskolás beosztásnak teljes mellőzése: sokszor a fenszóval gondolkozás benyomását tette hallgatóira; de mindig egy magasabb hatalom, — egy az emberi szivben rejlő isteni erő közellétét sejtette velök.

Az ülésekbe nagy táskákkal járt, melyekből, mihelyt helyét elfoglalta, egymásután rakosgatta ki a zöld asztalra iratait, iróeszközeit, leveleit: ez utóbbiak nagy részére, az unalmas vitatkozások alatt irta meg válaszait. Tőle nem követelték, hogy minden részletet figyelemmel kisérjen, hogy a tárgytól el ne térjen, hogy szorosan a kérdéshez szóljon, ne pedig, mint ő szeretett, a kérdés körül beszélgessen, addig a mig neki tetszett. Tudták, hogy valamint »nem ért reá« röviden irni, ugy röviden szólni sem ért reá. Hosszabb felszólalásai s gyakori ismétlésektől nem ment fejtegetései után, nem egyszer hallám tőle e phrásist: Ezeket pedig előre bocsátván... — Most jön még csak a java, gondoltuk, uj lélekzetet véve magunkban: hát ez volt a conclusio. Mindig ujra meglepett a már hallott tréfás végszó: »Ezeket előre bocsátván, — magamat a tekintetes Karok és Rendek további kegyességébe ajánlom.« Olykor még hozzátette, mint egy levél végén szokás: »maradván — alázatos szolgájok gróf Széchenyi István.«

Szintoly eredeti volt s néha mulattató, — egész magatartása, taglejtése, még öltözéke is. Magyar diszruhához pantalont, kardhoz esernyőt tán ő viselt először. Arra, hogy a czáfolatot meghallgassa, nem mindig tartotta kötelesnek magát. Egy pesti megyegyülésen marasztalták, mikor már menőfélben volt, hogy Nyári akar neki felelni. »Kossuthot meghallgattam, felelt ő, fagylalt után nem eszem paczalt.« Úgy látszik, levelezéseit, s a külföldi hirlapok olvasását, nem csak időkimélésből hagyta a gyülésekre, hanem azért, hogy magát ott nyugton ülésre kényszerítse. Ha dolga elfogyott, és ha mondandóit elmondotta, nehéz volt őt ott

Digitized by Google

visszatartani. Néha beszéd közben egyet fordulva, hirtelen elindult, mintha kifelé tartana. Tisztelettel hátráltunk, hogy utat nyissunk előtte; de nyomban visszafordult, mintha csak beszéde egy elejtett lánczszemét kereste s találta volna meg, hogy folytassa s berekessze. Álló helyében veszteg maradni különben sem szokott, s mintegy ketreczbe zárt vadállat, tapogott ide-oda. Legeredetibb módon tudta adni a tapsok és helyeslések — soha sem őszinte — megvetését. Hirtelen kereket kötött, megakasztotta magát, kérdezve: nem mondott-e valami nagyon bolondot, mivelhogy annyira tetszik nekik. Ah, jött oly idő később, midőn nagyon is szivére vette, hogy honfitársai nem hallgatnak többé reá!

A régibb országgyülésekről vajmi töredékes adataink vannak. Az igazi, tőrül metszett, hazafias szónoklatnak mennyi drága gyöngye veszett el örökre, s csak mintegy porrá törve, atómjaiban csillámlik fel itt-ott a reánk maradt gazdag örökségben: a nemzeti lételünket s alkotmányos jogainkat, legalább elvben biztosító, sarkalatos törvényeinkben. De a szervező 1832/6. évi országgyülésnek, — hazánk e hosszú parlamentjének, — olyan krónikása akadt, kinek neve maga is megóvja a feledéstől az akkor szerepelt nagy és kis embereket, kiknek nevezetesb alkalmakkor mondott szavait, néha gyorsirói jegyzetek után, néha anélkül is, Kossuth Lajos örökité meg az ő Országgyülési tudósitásaiban.

E becses kútforrás egy-két lapját tán nem lesz érdektelen Naplóink adataival megvilágítva ujra szellőztetnünk.

1832. juniusban, mikor a nádor a Stádium kéziratát Dreschertől elvitette, elkeseredésében bár, s öngyilkossági gondolatoktól gyötörtetve, fölteszi magában, hogy »ujjhuzási politikát« — későbbi híres szavajárása! — nem fog követni.

»Dolgozom szorgalmatosan,« — ezeket jegyzi naplójába — »s dolgozom önérzettel. Lenyesik szárnyaimat, lábaimon járok, levágják lábaimat, kezeimen fogok járni, s ha ezeket is kiszakítják, hason fogok mászni: csak használhassak!«

Mig a konzervativek még a cholerai zendülésekért is őt okozzák, az ő elveit az országban terjedő igazi ‚pestisnek' híresztelik, s túlérzékeny kedélyét az ő ‚izgatásainak előbb-utóbb

Digitized by Google

bekövetkezendő gyászos következményeitől' való félelmökkel (Metu futurorum) igyekeznek betölteni; mig másrészről Wesselényit »magával ragadja a nagyravágyás ördöge,« s ez, ifjukori barátságok daczára, szemlátomást távolodik tőle: a még ismeretlen Kossuth naiv lelkesedéssel csügg rajta, gondosan följegyzi szavait, hirdeti dicsőségét.

1833. jan. 19-én a főrendeknél a magyar nyelv ügye volt napirenden, minek Széchenyi naplójában semmi nyoma, holott az az előtti és utáni napokról vannak érdekes jegyzetek; Kossuthnak tehát inkább az összbenyomásra, mint a dátumra nézve adhatunk hitelt, midőn ezeket irja:

»Wesselényi mázsás sententiákkal teljes beszéde után, Széchenyi szólott. Beszédjét a szép gondolatok és szivrázó képzetek tömött massájának nevezem. Szóllott mint az alkalom, nemes lelkének felhevülése, s keblének istene készteté; azért gyakran eltért hevében, s ily beszédet, hacsak ő maga le nem irja, extractive sem lehet jegyezni. Beszéde a maga nemében hasonlithatatlan gyönyörü volt, de nem tartozik azon osztályba, melyben a Wesselényié első helyen diszlik, u. m. a tömött, élénk, logikai rendszerü beszédek osztályába. Eleinte, ugymond, a nyelvre nézve anyagyilkosok voltak, s mellére ütött, hogy ő ezt igy hiszi, de tegyük utána, hogy: mea culpa; mert kevés éve csak, hogy nem csak a magyart nem, de ő nem látott nemzetet, pedig sokat látott, mely igy tapodta volna lábbal legszentebb kincsét. Gyönyörü elmésséggel adta elő az anomaliák scandalosus cyclusát, hogy mi az országos tárgyakat otthon németül vitatjuk, itt magyarul szólunk, fel diákul küldjük, ott németre forditják, mert sokaktól kérnek tanácsot, kik se magyarul, se diákul nem tudnak, németül készitik a választ, nekünk diákra forditva küldik le, mi ismét magyarul vitatjuk, stb. stb. Babeltornya ez!«

»Beszédjén szembetünőleg látszott a discursivus parlamentáris angol szabás; hasonlit előadása Nagy Páléhoz, csakhogy gesticulatiója hevesebb, néha hangosan is összecsapja kezét. Legelől is mindjárt azt emlitvén, hogy kivánt volna mihamarább a propositiókba bemenni, hol első lépésnek tétetik, hogy adózó

Digitized by Google

népünkön segitsünk; neki minden nap, minden hét, minden hónap kinos, mely távolabbra teszi e forró kivánságának teljesitését.«

»Erre a nádor: Quae dominus Comes Széchenyi noto suo patriotico zelo protulit, procul dubio omnibus accepta sunt,« stb.

»Felel ismét Széchenyi, s mutogatja, hogy magyar ügymenet, minden rabulistaság nélkül, logikai következménye az eddigi előzménynek,« stb.

Tévedésben vannak, akik azt hiszik, hogy a nádor és Széchenyi közt a magyar nyelv miatt kellemetlen összeütközések voltak. A nádor nemcsak a magyar közjogot kisujjában birta, hanem a magyar nyelvet is oly jól értette, hogy miatta akár az egész tárgyalás ezen a nyelven folyhatott volna, s ő képes volt minden szóra, sőt czélzásra is, elnöki jogainál fogva, saját szempontjából mindig alapos megjegyzéseit, esetleg rendreutasitásait megtenni. Téved Wirkner, mikor Széchenyi első magyar felszóllalását, még az 1825-diki országgyülésen, ily elnöki megrovás alá esettnek, s a katonai szolgálatról való lemondása közvetlen okának lenni állitja. Később látni fogjuk, mily loyális módon igyekezett a nádor a nemzet jogos kivánatait, saját nyelvének diplomatikaivá tételére nézve, előmozditani, s mily hálás elismeréssel fogadta ezt különösen Széchenyi.

Az ismertetett beszéd, naplónk szerint, 21-én lehetett mondva. Másra aligha vonatkozhatik e sora: »Ich, passable Rede mit grossem Applaus, — über ungrische Sprache, etc.«

22-én Széchenyi a királyi előadások mellett emelt szólt, tehát az ellenzéktől eltérő szavazattal. Kossuth 25-ről jelenti ezt. »Széchenyi« — igy szól a jelentés, — »hosszabb beszédben kivánja: bémenni a Propositiókba, félretéve a principiumot s theoriát, a sérelmekre aztán, előbb az Urbarium stb. Nevetnek az urak? Bár sirnának, jobb szeretném. A paraszt három pad között földön ül. Ne toljuk másra a hibát. stb.«

Az országgyülési költségeket akkor még, tudjuk, a parasztnak kellett viselnie; ez anomáliának még továbbra is fentartását némelyek azzal vélték igazolhatni, hogy ugyis a paraszt javára, t. i. az urbáriumon, dolgoznak, noha e munka eredménye később a szabadelvü követeléseket épen nem elégité ki. Erre vonat-

Digitized by Google

koznak Széchenyinek Kossuth által idézett további szavai. »Azt sokszor láttam, hogy a halászoknak előre fizetnek azért, a mit tán foghatnak; de azt sohasem láttam, hogy ha már előbb hálót vetettek s azt üresen huzták ki, ezért valaki fizetett volna. Ha azt akarjuk, hogy a paraszt fizesse a diurnumokat, végezzük inkább most előre, mig jó reménység fejében reá állhat a fizetésre, nem pedig, ha egyszer meglátja, hogy semmit se kapott.«

Kossuth e beszédet is »oly drága ritkaságok gyüjteményéhez hasonlitja, mely összevissza hányva hever egy teremben, de igy elszórtan is nagy értéket képvisel.«

Az országgyülési költségeknek különben »szabad ajánlás utján« a nemesség által viselését az azon orsz. gy. 44. t.-cz. kimondotta.

Február 9-én Széchenyi csak annyit ir magáról, hogy »többször és jól beszélt.« Wesselényi ellenben, szerinte, »rabulistaságával« sokat árt az ügynek. Napirenden a királyi előadások iránti viszontizenet volt. Vita támadt, többi közt, a cholerának fel vagy nem emlegetése s egyes, akkor fontosnak tartott, phrasisok felett. Széchenyi beszédéből, mindig Kossuth tolla nyomán, jegyezzünk fel pár töredéket. »A kegyelemkenyere« (Ez a kormánynak szól) »bár sokan meghiztak is rajta, az egész hazának igen silány, sovány koszt volt eddiglen. — Casselben három napig disputáltak, valjon az asszonyoknak van-e joguk a karzaton megjelenni, s 34 vokssal igennel dőlt el a kérdés. Mi ezt nevetjük. De a külföld nem fog-e minket nevetni, ha a felett disputálunk, megemlitsük-e a cholerát vagy nem? — Vagy a só dolga? Ez épen olyan, mintha valakinek nem volna se háza, se kenyere, se asztala, s azt állitanánk, hogy annak jóllétére első fundamentum a sótartó.«

E beszéd utóhatása alatt Széchenyi ezeket irja naplójába: »Minden hitelemet elvesztettem, — mivel hogy szolgai módon nem tartok mindig és mindenben a rendekkel.« (T. i. az alsóházzal.)

Február 20-án (Széchenyi szerint 21-én) nevezetes ülés volt ismét a magyar nyelv ügyében a főrendeknél. Wesselényi »férfias bátorságu beszéde« után, Szepessy püspök szóllott, aztán Széchenyi, még pedig ezuttal, mint Kossuth látható örömmel közli, a

Digitized by Google

rendek mellett. Ne mellőzzük ez érdekes töredékeket, mik e napra ritka fénysugarat vetnek.

»Ha valakinek azt mondja a nagy természet: neked meg kell halnod; azon semmi consilium többé nem segit. Viszont egy nemzet, ha a maga erejét érzi, s szándékában magát eltökéli, ugy mint én, a ki inkább magyarul halok, mint máskép éljek, — az természeti jussait, minden ellenzés daczára is, gyakorolni fogja.«

»Két osztálybul áll az emberi nem. Egyik az, a mely stagnál, másik, mely a korral előre megy. Kérdem, ki háborgatja fel a viz csendét, az-e, a ki folyni hagyja, vagy az, a ki erőszakkal feltartóztatja? kérdem, ki akarja a természet rendét felforgatni: az-e, a ki máról holnapra, s holnapról holnaputánra előbbre lép? vagy a ki felkiált: idő, állj meg, ne haladj! . . . Galilei. Fulton.«

»A Corpus Jurist leforditani?« (Ezt némelyek nehézségül hordták fel) — »Azt is lehet. — Nem nagyobb idővesztés-e latin törvényt hozni, s aztán leforditani? — S a bécsi kormányférfiak? (kik, mint mondaték, a mi kedvünkért soha sem fognak magyarul megtanulni!) »kérdem, miért ne? — És valóban, mért ne lehetne tőlük megkivánni, hogy nemzeti erőnk jövendő kifejlődéséről szólva, a monarchia egyik felerészének a nyelvét tudják? Fájdalom, bizony azt igenis tudják, hogy kellessék a magyarból mentül többet kifacsarni; de nyelvét megtanulni, még nem jutott eszökbe! . . .«

»Legyen bár nem a természet sugallása, legyen bolondság, a mit kivánunk, de mi szivszakadva kivánjuk, s ki azt tőlünk elragadná, az egy résznek legszentebbjét ragadván el, ne várja aztán, hogy barátjai legyünk.«

»Azt mondják: veszedelmes, mert majd nagyon kifejlődik a magyar. Igaz, kifejlődik, de az nem lehet egy szeretett kormánynál akadály. Ép, egészséges, erős oroszlánnal barátságban lenni nem veszély; de egy beteggel, ki megromlott gyomra miatt sokszor roszkedvü, igenis. Amaz, ugy tartom, mindenesetre jobb alliance.«

»Végre, bár a papucskormánynak nem barátja, mégis felhozza az asszonyok, özvegyek jogait is.« (kik t. i. latinul nem tudván, jogaik egy részét nem élvezhetik.) »Árpád apánk kiho-

Digitized by Google

zott ugyan minket Ázsiából, de egyik lábunk, ugy látszik, még ott maradt.«

»Egy negyedét sem mondta el azoknak, miket elmondani szándékozott. (Hangos tetszés. —)«

A nagy hatásu beszédre Alagovics zágrábi püspök válaszolt, s oly tulzásokra engedte magát ragadtatni, hogy az elnöklő nádor megintését vonta magára.

Széchenyi rögtön felel, hivatkozik arra, hogy február 11-én ő is dorgálást kapott, s azt hallgatva fogadta; de más tól, mint az elnöktől, e teremben intést nem fogad el.

Alagovics, meg nem adva magát, oda vág: Amicus personae, inimicus causae.

Széchenyi e szóra égfelé emelt kézzel: »De én bizom a magyarok istenében, hogy mind a mellett is a magyar nyelvnek s nemzetnek egy szebb reggel hajnala fog felvirradni!«

Wesselényi szót kér, minthogy azt hiszi, inkább őt illeti a felelet. A nádornak kell ismét közbeszólni, s lecsillapitani a habokat. Széchenyi szellemében szólt még gr. Zichy Károly is, Vas m. adminisztratora; de a többség, hiába, ellenök volt.

Nevezetes viták voltak arról, mit akkor *vallásügynek* neveztek; nagyon távol esvén még akkor a protestánsok az általok méltán követelt teljes egyenlőségtől. E vitáknak, a főrendek s a püspökök makacs ellenzése miatt, eredménye nem lett. Széchenyinek ily alkalmakkor tett szabadelvü, emelkedett szellemü nyilatkozataira lesz még alkalmunk visszatérni.

Különböző alkalmakkal hol az ellenzékkel tartott, hol tőle függetlenül, de a kormányhoz sem szegődve, nyilatkozott.

Deák Ferencz ama nevezetes mondása, az augusztus 27-diki ülésben, miszerint: »nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ad a fejedelemnek: mert a nemzet minden jussoknak forrása« bizonnyal egy Széchenyinek is egészen lelke mélyéből volt meritve. Hisz ő vette szokásba már ekkor a nemzetet, s ennek törvényes képviselőjét, az országgyülést »Fenséges«, vagy »Felséges Haza« czimével szólitni meg. Ilyenkor melle kiszélesedett, homloka felderült, szeme a napba nézett, mint ama fejedelmi madár, mely a Széchenyiek czimerében látható. Azt a port ellen-

Digitized by Google

ben, melyet az olcsó népszerüség után kapkodó demagógok fölvertek, sehogy sem birta megizlelni, azt minden alkalommal lerázta magáról. Leghatározottabban visszautasitotta magától az »otromba« túlzásokat a nemzetiség kérdésében, s azoknak, a kiket magunkhoz »édesgetni« kellene, tapintatlan s erőszakos eszközökkel való elidegenitését.

Ide igtatjuk, ismét Kossuth tudósitásai nyomán, az e tárgyban 1835. november 30-án mondott nagy beszéde lényegét.

»A régi időkre visszatekintve, ugy tapasztaljuk, hogy Magyarország, ugy valamint a többi nemzetek, a középkor kifejlése után, müveltségét azon két kutforrásból meritette, mely közös, leggazdagabb s azon időben ugyszólván egyedüli volt, t. i. a deák és görög müveltség kutforrásaiból. Más nemzetek azonban ezeket csak minta gyanánt használták, melyhez nemzeti müveltségöket, saját nemzetiségök veszélye nélkül idomitanák, s igy, bár most is a görög és latin classikusok után indulnak, egyenlő lépéssel nemzetiségök is kifejlődött. De a magyar a mintát nem mintának használta, hanem vérébe szivta át. Rajtunk van a Nemesis vaskeze, hogy nyelvünket, melylyel a honszeretet össze van kötve, természet adta helyéből kivettetni engedtük. Mert nem csak hogy 1790 ótai törekedésünk által a régi lánczokból kivergődni nem tudtunk, de annyira ment a dolog, hogy a legjobb magyarok is bonafide kétkednek, miként lehetne nálunk most a magyar nyelvet mások csorbitása nélkül behoznunk. Hazánkban a magyarokon kivül négy főtörzsök lakik: tót, német, oláh és görög.[2]) S azok, mik a nyelv végett itt-ott történtek, őket ellenünk felingerelték. Én nem is tudok otrombább methodust, mint midőn saját természetünket erővel másokra akarjuk rátolni, a kiket magunkhoz édesgetnünk kellene, azokat izetlen keserü eszközökkel nógatják, siker nélkül, igazságtalanul. De másrészről az is csak igaztalanság, hogy a szegény magyar, a ki édes hazánkat kivéve, széles e világon sehol se találtatik, még itt sem léphetett azon pályára, melyet természet és isten tüzött ki számára, t. i. hogy sajátsága szerint fejtse ki

[2]) A görög alatt akkor a ráczot értették. A németek szétszórttan lakván, külön nemzetiségi igényekkel csak egyes helyhatóságokban léptek fel.

Digitized by Google

magát. Ha törvény által azt mondanók, hogy ama külön nyelvü törzsökök adják fel nyelvüket, s mindazt, a mi szívbe oltva van, mindenkinek a ki nem korcs, hogy váljanak meg mindattól, a mitől becsületes ember csak életével válhat meg: ez valóban nem csak fonák, de tyrannus törvény is lenne. Mit kivánok azonban én, és mit kivánnak a Rendek? Nem egyebet annál, hogy Magyarországban magyar legyen a hivatalos nyelv, de a családi szent és érinthetlen körbe nem avatkoznak. A ki többet kiván, az a természeti jogokat támadja meg; a ki kevesebbet, az megfeledkezett, hogy a magyarnak csak itt van egyedüli hazája« . . .

»A német, a tót, mennyi rokonra talál a széles világon! Még a görögnek is ujra világit, az oláhnak is van saját művelődési focusa; csak a magyar az a szerencsétlen, a ki bár érzi, mily varázs fekszik abban, mondhatni: ‚ezt a szépet, ezt a nagyot nemzetem tette, az a dicső az én nemzeti műveltségem forrásaiból származott'; s mégis 43 évi küzdés után sem tudta magáévá tenni azt, a mi Istentől nyert természetes sajátja. Sőt valljuk meg őszintén, ezen Resolutióban valóságos hátralökés foglaltatik, s nem közeledés a nemzetiség magas céljához.[1]) Pedig bátran kimondom, erről a becsületes ember csak a halálban mondhat le: itt a lélek kényszeritės alá nem jöhet, hogy önmagát megtagadja. Nálam legalább embernek, bárminő koronát viseljen is fején, lelkemre hatása soha sem volt, soha sem lesz. Bezárhat, fejemet veheti; de lelkemet le nem alázhatja: azt, hogy magyar lenni megszünjek, nem teheti. Nyelvemet Istentől vettem s azt csak Istennek adom vissza a halálban. — — Az Izenetek, a törvénynek anyagai, magyarul készittettek, s magyar textus után készül a törvény is. Tehát már az is nagy anomália, hogy a magyar izenetből deák felirást kell készitenünk, mert minden kitétel menynyit veszt a forditás által eredeti sajátságából, azt kiki tudja, ha

[1]) Az 1805: 4. t. cz. §-a a királyhoz intézendő felirásokat, csak a netaláni félreértések elkerülése végett (ad antevertendos dubios verborum sensus) rendelte két nyelven, u. m. latin és magyar nyelven szerkesztetni. A sérelmes resolutio ellenben világosan kimondja, hogy kétség esetében a latin szöveg dönt, (pro dirimente habeatur) s igy csakugyan egy hátra lépés lett volna.

Digitized by Google

a philologiában csak kevéssé is jártas. A Rendek tehát logice a felirást is magyarul készithetnék; de előttök állott az 1805-diki törv. cz. s ez bármennyire ellenkezzék is a dolgok természetével, törvény marad, s azt tiszteletben tartják s korlátaihoz szorosan alkalmazkodnak. De többet, mint a mennyivel szorosan tartoznak, haladásuk elébe rémül, akadályul állitani nem lehet,« stb.

A nádor erre észrevételeket tesz, s arra figyelmezteti a gyülést, hogy a nemzetiséget nem egyedül a nyelv teszi ki. A nemzetiség — mondja többi közt, — minden nemzetnél nagy becsben van és méltán is; de ne feledjük, hogy az oly egész, mely sok ágak összefonásából alakult, s ezek közé tartozik ugyan a nyelv, de tartoznak a polgári institutiók is: azért, épen a nemzetiség miatt is vigyáznunk kell, hogy ne tegyünk a nyelvért olyat, mi az institutiókat sértené, stb. e.

A nádor, a vitatkozások e stadiumában, el is vállalta a közbenjárói szerepet a magyar nyelv ügyében, felment Bécsbe, s kielégitő eredménynyel tért onnét vissza, de a mely csak a jövő év február havában jutott tudomásra, s nagy hálára kötelezte le iránta az ország rendeit.

Azalatt Széchenyinek még egyszer nyilt alkalma a mondottaknak részint ismétlésével, részint kibővitésével is, deczember 29-én, szabatosan fejezni ki álláspontját. Nevét ez időben az országgyülési tudósitások irója mindenkor csupa nagy betükkel iratja. Zokon vették sokan, hogy az ország akkori hivatalos nyelvét a Rendek holt nyelvnek nevezték. »Akármint forgassam is a geografiát, deák nemzetre sehol sem akadok. S ez igy levén, bárminő elsőbbséggel birjon is a holt nyelv az élő felett, előbb-utóbb mégis csak engednie kellend. — — A forditás, philologice is bajos dolog, s a legcsillapultabb ember is alig fogja tudni ugyanazon egy gondolatot több nyelven egyformán jól előadni; közdolgok körüli munkálódásainkban pedig, mely pályán néha a legmelegebb fölhevülést mellőzni nem lehet, sőt nem is kivánatos, sokféle nyelvünkkel valóságos bábeli zavart okozunk.« stb. — — Felel aztán Kukovics püspöknek, a ki a horvát nemzetiség kifejtése végett (!) a deák nyelv szükséges voltát vitatá; felel, már némi keserüséggel, a rosnyói magyar püspöknek,

Digitized by Google

s tiltakozik azon föltevés ellen, hogy ő bárminő kényszeritésnek szószólója lenne. »Ha arról volna szó,« igy végzi, »hogy Horvát- vagy Tótországot nemzetisége kifejtésében akadályozzuk, ahoz soha nem járulhatnék. De van a szláv fajnak tere Archangeltől Dalmátiáig, míg a szegény magyar csak a mi négy folyóink közé szorult. Ne gátolják tehát ők is, nem valamely nemzeti, hanem egy holt nyelvhez való ragaszkodásukkal a mi nemzetiségünk fejlődését. Foederativ rendszerben lehet tizenkét nyelv is egymás mellett a magánosok viszonyaiban; de egynek kell lenni mindig a kapcsolati köznyelvnek, s ez a magyar korona alatt csakis a magyar lehet.« Ezt akarják a Rendek, s azért izenetöket pártolja.

Hasonló lelkesedéssel szólalnak fel mellette gr. Vay Ábrahám, és hg. Odescalchi; de Prényi és Orczy a támadható visszahatás miatt, ellene vannak.

Széchenyi közbeszól, s azon aggályára, hogy négy millió magyart, ha nem vigyázunk, nemzetisége elvesztése fenyegeti, megjegyzi, hogy ha ez ellen csak a deák nyelv tudásában keres garantiát, akkor halálát bizonyosnak tekintheti, s jobb mindjárt elevenen a sirba feküdnie.

Gr. Cziráky, mint elnök, védelmére kel az aradi főispánnak, s annak szavait magyarázza, mit Széchenyi, nemes hevében, ismét félbeszakit, s e phrasisát: a magyar nyelv előmozditását mindnyájan akarjuk, csak abban van a különbség — igy egésziti ki: »hogy az akaratot bottal senkinek fejébe verni nem lehet. Igaz ugyan, hogy a bottal kergetett agár nem fogja el a nyulat; de biz a lebilincselt agár még kevésbé.«

Miután Bedekovics még loyálisan köszönetet mondott a mármarosi főispánnak azért, hogy a horvátokat testvéreknek nevezé, a többség ez egyszer a rendek fölterjesztését elfogadta.

E vitát megelőzőleg, mondotta volt, nov. 24-én, Nagy Pál amaz ismeretes szárnyas szavát: »Nem tanulunk, nem akarunk tudni deákul. Nem akarunk, s vége! Tán kényszeriteni fog reá a kormány, s katonái fegyvert szegezve (s itt a puskával czélzás mozdulatát utánozta tollával) egyenként kérdenek bennünket: Scisne latine?« A tudósitó szerint több perczig tartó hangos

Digitized by Google

kaczajt, tombolást, s leirhatatlan lelkesedést idézett elő ezen merőben eredeti szónoki fogás.[1])

A történetirónak, kinek mi csak töredékekkel szolgálunk, bajt szerezhet, hogy Széchenyi naplóiban sem a november 30-diki, sem a deczember 29-diki ülésekről valami följegyzésre méltóbb adatot nem fog találni. Az előbbi datum alatt ennyi áll: »Csak magam beszélek energiával a magyar nyelv mellett.«

Féltek Bécsben attól, a mit ott magyar propagandának neveztek. Itthon pedig, a személyes szabadság és a szólásszabadság égető megsértéseivel ingerelték fel a hazafiakat, s még szigorubb rendszabályoknak is kilátásba helyezésével szitották a rosz hangulatot az országgyülésen. Nehezitették Széchenyi állását.

A deczember 29-diki ülésről a Naplóban csak ennyi van: »Ülés. Cziráky elnök. Ên egynehányat jól megczibáltam.«

Másnap Széchenyi a Hid ügyében Pestre utazott.

Az akkori nehéz körülmények közt, anyagi haladásunkra, szellemi téren pedig nemzetiségünkre fektette a fősúlyt, s e vívmányoknak az alkotmányos jogok iránti féltékenységet, nem mondjuk szivesen, hanem kénytelenségből, de mindenesetre helyes számitással, alája rendelte.

Ebben tért el Deáktól, s még inkább Wesselényitől.

Ő fájlalta, hogy ezek elhagyják; ezek meghidegültek iránta, hogy őket elhagyta.

Megy az ugynevezett csárdába, ott hideg képekkel fogadják, elfordulnak tőle. Deáktól kér időt, hogy vele egyszer beszélhessen; ez hátat fordit neki s azt feleli, hogy bizony nem ér reá. Wesselényi az ő »siralomházi létele« felett elbuslakodva, végrendeletet készit, melynek egyik pontját, egy magasb leánynevelő intézetre szánt 60,000 frtos hagyatékát, volt barátjának, Széchenyinek pártfogásába ajánlja. »Meg fog halni,« ugy sejti, tőle már mitsem várva Széchenyi is, »vagy párbajban, vagy börtönben, vagy őrültek házában!« (April 10—12.)

---

[1]) Megemliti azt Csengery is a Szónokok könyvében.

Digitized by Google

Ily kinos hányattatások között az őt részint hallgatagul, részint nyilván ért szemrehányások ellenében Sz. »lelkiesmérete tisztaságában« keres vigaszt, »mely nélkül« ugymond, »helyzete igazán borzasztó volna!«

Hátha a nádort hóditaná egészen magához, s használná fel hazafias czéljai elérésére? .... Az április 13-diki gyülésben mondott nevezetes beszéde, melyet alább nem mellőzhetünk, ez eszme kifolyása.

Előtte való napon irta be naplójába mintegy szíverősítésül, Virág ez ismeretes versét.

Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen.

VI.

Nem mellőzhetjük az 183$^{2}/_{6}$-diki országgyülésnek még egy-két jellemzőbb mozzanatát.

Legtöbbször került napirendre s tartotta izgalomban a kedélyeket a *Szólásszabadság* ügye. A Wesselényi neve, ugy mint hires atyjáét éneklé meg Berzsenyi, e napokban igazán »rettenetes vala és imádott!« Mentől inkább üldözték, annál bátrabban támadta meg a kormányt, kimélve mindig ovatosan ő felsége »szent és sérthetetlen személyét.« Szathmármegye gyülésén az Örökváltság ügyében, a kormányt közvetlen nem is érdeklő e nagykérdésben, egy olyan beszédet mondott, melynek tartalmát ugyan hiven visszaadni senki sem tudta, de a Fama nagyítva és torzítva hordta széjjel az országban. A szegény paraszt nép zsirja szivásáról, s esetleg az urak ellen fellázithatásáról volt valami szó. Ezért hűtlenségi, ugynevezett Notapert indíttattak ellene. Barsmegye követe pedig, Balogh János, az 1835. junius 22-diki kerületi ülésben azokat, miket Wesselényi mondott volt, magáévá tette: a következetesség ugy hozta magával, hogy hát ő ellene is ugyanazon bünvádi eljárás indittassék meg.

A Rendek, főleg Deák, azt vitatták, hogy a főbenjáró »hűtlenség« vétkét szóval elkövetni nem is lehet, s a ki gyülésben valami helytelent mond, annak ott rögtön széksértési keresettel kell megtoroltatnia. Kétfelé oszoltak pedig a vélemények a sérelem

Digitized by Google

orvoslása módjára nézve. Egyik rész, velök Deák, erélyes felirással akarta a trón előtt kifejteni a nemzet jogait; másik, Nagy indítványára, a nádor közbenjárásához folyamodott. Mindkettőnek akadályai voltak. Felirat a királyhoz csak ugy mehetett, ha a felsőház is hozzájárult, ez pedig egészen a kormány befolyása alatt állván, hozzájárulását természetesen megtagadta. Méltán emelé ki többi közt Fáy András, akkor Pestmegyének a visszahivott Péchy helyett ujonnan választott követe, azon anomáliát, hogy az egész alsóháznak, az ország összes törvényhatóságai e hivatalos képviselőjének, kevesebb joga van, mint megbizói bármelyikének; mert minden megyének meg volt az a joga, hogy feliratot intézhessen az uralkodóhoz, mig az alsóház ezt csak akkor tehette, ha a főrendek megengedték. Egy helyhatóság tehette ezt saját keblebéli többsége kivánatára; az alsóház, egyhangu határozat alapján sem tehette. A másik módnak, a nádori közbenjárásnak, akadálya a nádor határozott ellenzésében feküdt: ő oly ügynek, mely meggyőződésével ellenkezett, nem akarván szószólója lenni. Azon okoskodás helyességét, hogy a legnagyobb polgári bűnt, a melynek esetleg fej- és jószágvesztés lehet vala a büntetése, egykét elejtett szóval elkövetni alig lehet, e higgadt gondolkodásu államférfi is belátta ugyan; s ő abban, a mit az illetők ellen vádul felhoztak, inkább a lázitás, vagyis a közbéke megzavarásának kisérletét látta, melynek alapos vagy alaptalan volta felett itélni, szerinte, majd csak a biróság feladata lesz, ő felségénél levén azon kivül még a megkegyelmezési jog is.

26 megye a felirás, 21 a mediatio mellett volt, mikor a kérdés julius 6-án a főrendekhez került.

Széchenyi naplójában e napról ezeket olvassuk:

»6-án Conferentia W. ügyében. Középutat proponálok. Főherczeg kér, hagyjak fel azzal! Én magam vagyok pro, és Jeszenák.«

»Ülés. Csak magam szóllok a rendek mellett. Mivel hogy nem volt szabad egy középutat (Medium terminum) javasolnom. Libertas votorum? hahaha! — A főherczeg betömi a számat, mikor a delatiókról akarok beszélni . . . Mindenféle sophismák. Beszédem vontatott volt. Jeszenák elakadt. . . »Az ellenfél — több

Digitized by Google

ügyességü.« Én többi közt: »A kormányt összekeverik a Felség szent személyével . . . Hogy kell tehát szólni? A felsőbbség? a miniszterek? vagy mi?« — —

E töredéket egészitsük ki a Kossuth országgyülési tudósitásaiból.

»Ha tekintetbe vesszük«, igy beszélt Széchenyi, »kivált egy időtől, mióta nemzetünk tán szebb életre virul, miben sokan veszedelmes pezsgőséget képzelnek, én pedig a legszebb reményeket látom, ha tekintetbe vesszük, hogy vannak esetek, hol sokan a szabadsággal élni nem tudva, mert élni tudni nem kis mesterség, nemcsak szóval, de tettekkel is oly kicsapongásokra fakadnak, melyek hallatára minden igaz hazafit a legszorongóbb érzés fogja el, még egy lépéssel tovább, mint például minő esetek tisztujitásokon történtek, s minden békeszerető ember inkább bárhol másutt mint nálunk lesz kész felütni sátorát, mert, mondom, még egy lépéssel tovább s anarchia közepében vagyunk: tehát elejét venni, ha még lehet, az anarchiának, a törvényhozás legelső kötelességei közé tartozik. Bármi sok jót tett légyen is valamely törvényhozás, ha anarchiától óvta meg a nemzetet, ennél jobbat, a nemzetre s emberiségre nézve dicsőbbet véghez nem vihetett. Más oldalról lelkiismeretem kényszerit egy más képet is állitani elénkbe. Mai napság, midőn a közvélemény oly fegyver, melynek előbb-utóbb semmi sem lesz képes ellentállani, hol a nyilvánosság paizsa alatt az indulatok hevesb harczából is tisztán és diadalmasan lép ki az igazság, hogyan lehessen valakinek szabadon szólni, ha hetek, hónapok multán, mikor figyelmünk már más tárgyakra fordult, emlékezetünk megfogyatkozott, mikor már minden kitétel egészen más színben tünhet fel, s Isten előtt senki sem mondhatja, hogy szórul szóra mindenre emlékezik, ha mondom, hetek, hónapok mulva investigatio alá vonatunk, büntetésre kerestetünk, — nem is tudom, mit mondjak, mert látom, hogy sokan a kormányt a király legszentebb személyével összekeverik, minisztert, vagy tanácsosokat említsek-e?« . . .

Az elnöklő nádor e helyen félbeszakitja, s hivatkozva az ülés elején is tett figyelmeztetésére, meginti, hogy a tárgynál maradjon, stb.

Erre Széchenyi rövidebbre szoritva előadását, kijelenti, hogy »törvényeinkben sem azon kört, melyen belől hűtlenségi vád emel-

Digitized by Google

hető, sem azon módokat, melyek szerint valakit hetek, hónapok mulva is investigatio alá vonni lehetne, elegendően kitüzötteknek nem találja.« »Elveimhez, miket számtalanszor irtam s mondottam, hiv maradván, azoknak s magamnak soha ellent mondani nem fogok. Mig tehát szorosb törvényes ellátás nincs, ha egyik fél via facti cselekszik, azt sérelemnek tartom, s ennek orvoslására egyéb módom most nem levén, a Rendekkel kezet fogok.«

E szavak után, mint a tudósitó hozzá teszi, a szokatlanul számos auditorium hangos éljenekbe tört ki.

A nádor hosszabb beszédben fejtegeté az ő alkotmányos tanait. Ott, a hol (mint nálunk is) polgári szabadság van, szabad mindent beszélni, mi az erkölcsiséggel, polgártársaink jussaival s a közbátorsággal nem ellenkezik. De e szabadsággal sokan vissza is élnek. Hivatkozik a históriára: A Sanior pars uralmának előnyeit fejtegeti, s hogy a licentia után mindig despotismus következett. A Hűtlenséget azonban ő is kemény kifejezésnek tartja, s a fenforgó vétségeket inkább crimen perturbationis pacis publicae névvel jelölné, stb. e.

A vége természetesen az volt, hogy az alsóház kivánatát a főrendek visszautasitották.

A nádor a maga nézeteit a kormány felelősségéről, nem sokára (jul. 16-án, Széchenyi távollétében) még világosabban kifejtette. »Bizonyos idő óta« ugymond, »fejedelem és kormány között különbség kezd tétetni. Már Verbőczy megmondta, quod Regimen et Imperium est apud solum principem, s elődeink is, a kik mindenkor dicsőségnek tartották, hogy egyedül a fejedelemtől függjenek, gondosan ovakodtak olyasmit felállitani, a miből az következnék, hogy a fejedelmen kivül más befolyás is van a kormányzatban. És bölcsen is cselekedtek, mert nagyon kételkedem, hogy az a surrogatum, mely ezen elvnek helyébe állittatott, s a divatba hozatni kezdett megkülömböztetés hazánk javát előmozdíthatná. Én tehát, constitutiónk szelleménél fogva: in pertractationibus publicis semper de principe esse loquendum, non de regimine, et istam differentiam non esse faciendam censeo. [1])

[1]) Kossuth után mi is jellemzőbbnek tartjuk a nádor saját szavait, eredeti latin szövegében hagyni meg. A közügyek tárgyalásánál, szerinte

Digitized by Google

A Rendek három hét mulva megcsinálták magoknál a többséget a felirat elejtése, s a nádori közbenjárás kikérése mellett; de arra csakhamar meg is kapták a nádor tagadó válaszát. Visszatértek tehát ismét a felirásra. Széchenyi ekkor is távol, Pesten volt, s a városi apró pártokkal, Méreyvel, Kolbékkal, küzködött, jó sikerrel. A nádorral nem akarta a barátságot elrontani. Volt reá oka. Mit Wesselényi ront, azt ugy gondolá, neki kell majd helyrehoznia: az ellenzék csak akadályozni tud, de alkotni nem.

Említettem Széchenyinek, ily czélzat által sugallott, nevezetes beszédét, melyet az országgyülés vége felé, ápril 13-án mondott. Sokszor idézett hiteles forrásom után meg kell most ismertetnem annak szövegét.

A hangulat mindinkább elmérgesedett; az ellenzéknek sok nemes buzgalma, fáradozása kárba veszett. Utoljára akart még egy alkalmat, vagy alkotmányunk egy ujabb biztositékának megszerzésére, vagy a kormány iránti bizalmatlanságának nyomatékos kifejezésére felhasználni. Az adó meg volt ajánlva. Elég törvény levén arra, hogy országgyülést minden harmadik évben tartani kell, önként értetődött, hogy az adó csakis e törvényes határidőig tekinthető megajánlottnak. De ezt az ellenzék, a határnap megjelölésével, még világosabban is ki akarta fejezni, mit a kormánypárt, s a főrendek, természetesen ismét elleneztek.

A főrendnél e kérdés (Non ultra —) napirendre kerülvén, a tárnok és az országbiró túlloyális nyilatkozatai után Széchenyi kért szót, s hivatkozva évrajzaink tanuságára, miszerint sok jó törvényünk van, de a mely sokszor meg nem tartatott, nem csodálkozik azon, hogy a KK. és RR. nem mintha a kormányt most gyengének s magokat erősbnek képzelnék, hanem épen azért, mert kormányunk oly loyális, amint tapasztaljuk, a sokszor meg nem tartatott törvénynek jövőre nagyobb garantiát igyekeznek szerezni. »A kormány emberei«, ugymond beszéde folytában, »s fájda-

---

mindig csak a fejedelmet, s nem a kormányt szabad emlegetni. Ma ezért. minden parlament elnöke szépen rendre utasitaná. Ő pedig ugy értette, hogy a király felsőbbségét egy magyar főur is hódolva elismerheti, de már valami közbetolakodó ministerét nem. Különösen derogált ez az ő nádori állásának.

Digitized by Google

lom, magunk között is sokan, az ugynevezett magyarizmust, mintegy bélyegét a durvaságnak, gunyképen és sarcasmussal emlegették. S ugy látszik nekem, 1790 óta sokakban mintegy vetélkedénk, melyik része fortélyosabb, s ki tud némi előnyöket a másik felett kivivni. De az idő, hál' isten, megváltozott. Én magamat szintoly jó hazafinak tartom, mint akárki más, jobbnak bár nem, s ha kell tett, kell áldozat, magam elébe mást nem engedek. Én azonban a hazafiságot a szükségfeletti házsártosságban nem helyeztetem, s az örökös oppositiónak barátja nem vagyok. — — Ha törvényben lenne azon biztosítás, melyet a KK. és Rk. megszerezni akarnak, sokat adnék érette. Mégis, miután ifjukoromnak szebb álmait, melyeknek valósulását sohasem reménylettem, teljesülni látom, miután uj viradtát szemlélhetem a szegény nemzet életnapjának, látom a magyarnak magyar nemzetiségét ismét megállapittatni, már csak azzal is, mit minap a *fenséges nádor* közbenvetésére kinyertünk, [1]) *kiben majdan, ha e lépés következményei kifejlenek, még akkor is, midőn mi már rég hamvadni fogunk, a késő maradék a magyar nemzet ujjászületésének alkotóját fogja tisztelni:* (Éljenzések.) én valóban, valamint ha kitér a kormány a törvényes ösvényről, semmitől, még a hóhér pallosától sem tartva, tisztelettel s alázattal bár, de férfiasan ellene fogok az ily törvénytelenségnek dolgozni; ugy különben törvényes uramért s királyomért élni és halni kész vagyok. — Mindazok után, miket tapasztalánk, kérdem én, most van-e ideje bizalmatlanságot mutatni? Én azt mondom, nincs ideje, s szólítsuk fel a ts Rket, hogy azzal most felhagyni méltóztassanak.«

Ily felszóllalás után, természetesen hiába pártolták mégis az alsóházi izenetet gr. Károlyi György és gr. Zichy Károly; a

---

[1]) 1836. febr. 19-én a nádor elegyes ülésre hívta meg a Rendeket. Itt a jelenvoltak nagy örömrivalgásai közt kijelenté, hogy ő felsége a törvényeknek már a mostani országgyülésen magyar és latin nyelven szentesitése alá terjesztésébe beleegyezett, olykép, hogy kétség esetében, az eredeti magyar szöveg tekintessék határozónak. Egyuttal kilátásba helyezé a rendek egyéb »törvényes és igazságos kéréseinek« is teljesitését. Mind a két ház elnöke köszönetet mondott, s tuláradó volt a lelkesedés. (Orsz. Jegyz. k. 426. ülés.)

Digitized by Google

nádor zárbeszéde után az elejtetett, s a választ Plathy itélőmester rögtön föltette.

Képzelhetni aztán, ellenzéki körökben mily nagy volt a harag az egész felsőház, s annak legkiválóbb tagja ellen, kinek szava nem csak számitott, de nyomott is!

Ily perczben érdekes lesz egy pillantást vetnünk a naplóba: az első benyomás hevében mit írt oda? »Megtettem, a mit tehettem. Igen mérsékeltnek mutattam magamat. De egészben, nem igen voltak e magamviseletével megelégedve. — A nimbus szétfoszlott! . . . Mint elégszer előre megmondottam, két szék között földre estem. Csoda, hogy már rég nem történt meg! — Kényes dolog az a nép kegye!«

Hát a nádorral való uj barátsága elég szilárd lábon állott-e?

E nem kevesbé kényes kérdésre a napló ezt a feleletet adja. »April 13-án megyek a főherczeghez. Beszédeiből azt látom, hogy alkalmasint jégre vitt.«

Másnap Széchenyi ismét végrendeletén ir; kedélyét kissé felderíti a nemzeti szinház ügyének jó állása. A kormánypártiak egyike, Gosztonyi, azzal a jóslattal vigasztalja, hogy meglássa, Deáknak is csak olyan vége lesz, mint Ragályinak. »És mint Wesselényinek!« tevé hozzá elkeseredésében Széchenyi. Oh, emberi jóslatok, égi végzetek!

A Hid ügye is azalatt előbbre ment. 18-án a Rendek elfogadták ugy, mint Széchenyi óhajtotta. »Nagy fáradságomba került,« irja erről, »Istenem, mennyi önmegtagadás kell mindezekhez!«

VII.

Az ellenzék, bár zokon vette, hogy Széchenyi némely fontos kérdésben — főleg a szorosb értelemben vett pártkérdésekben, — nem tartott vele; nem tagadta meg tőle sem elismerését, sem támogatását, bármikor a szellemi vagy anyagi haladás terén egy-egy lépést kelle előbbre tenni.

Tisztelői közt első sorban látjuk az ünnepelt Palóczyt. 1834. október 8-án, mialatt Széchenyi a Vaskapunál müködött, s e vál-

Digitized by Google

lalatát, az alacsony vizállás, és kellő támogatás hiánya miatt, már-már meghiusultnak (Une entreprise échouée) tekinté, a pozsonyi dietán Palóczy indítványnyal lép fel, s alkalmat vesz magának Széchenyi érdemeiről meleg szavakban megemlékezni. »Ott fáradozik,« mondja többi közt, »gróf Széchenyi István, (hangos éljen) hazánknak ama jeles fia, ki előtt, midőn a közboldogság gyarapitásáról van szó, egy áldozat sem drága,« stb. Miből fedeztetnek a fontos vállalat költségei, azt senki sem tudta. Helyén volt tehát Borsodm. követének felszóllalása, miszerint hazánkat annyira érdeklő ily nagy munka az egész ország szemeláttára nem folyhat anélkül, hogy az országnak épen együtt ülő képviselői róla még csak tudomást se vegyenek, holott, mint törvényeinkre hivatkozva állitá, az tagadhatatlan, hogy a kereskedelem, a földi s vizi utak, vám, harminczad, az országgyülés elébe tartoznak. Inditványa az volt, hogy a dunai hajózást illető intézkedések a diéta befolyásával történjenek, s az eddig történtekről, a tett és teendő költségekről, s minden egyéb körülményről, a hivatalos adatok közlésével, az országgyülés elébe jelentés tétessék. Egyuttal Borsodmegye sok ezer nemesei nevében kijelenti, hogy ha a törvényhozás szükségesnek látandja, ők minden áldozatra is készek lesznek.

Melegen pártolják Nagy Pál és Deák, s a többség az indítványt elfogadja. Nem ugy a kisebbség, melynek soraiban Tolna és Pestmegyét is találjuk, s mely akadékos kisebbségnek egyik szószóllója Szél szükségesnek látja világosan tiltakozni is a határozat ellen, nehogy abból valami Subsidium következzék.

November 19-én a Főrendekhez került ez ügy. Ezek ugy találták, hogy az diplomatikai alkudozásoktól függ, melyeknek idő előtti nyilvánosságra hozása káros lehetne, s hogy a rendszeres munkálatoknál, s az ország kivánatai sorában ugyis előfordulván, annak igy kikapva tárgyalása időszerütlen. Az országgyülési tudósítások irója felkapta az országbírónak e német nyelven ejtett szavait is: Die Sache ist noch nicht geeignet, die wollen Alles auf die Trommel schlagen.

A Rendek a külön felirást később ujra sürgetvén, 1836. január 16-án, mikor már Széchenyi is jelen volt, az országbiró

Digitized by Google

kissé más hurokat pengetett, s nem akadályozá többé a felirást, noha most is azt hitte, hogy az többet árt, mint használ; de kiemelve a dunai hajózás fontosságát, részéről is köszönetet mondott Széchenyinek.

Széchenyi igy válaszolt: »*Hálás szívvel fogadom ő excja dicséretét, melyre érdemem felett méltatott, de őszinte kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy én e nagy tárgy körül csak exequens kéz voltam és vagyok, s hogy ha némi sikernek örvendhetünk, azt egyedül és egyenesen csak ő cs. k. főhgsége, az ország nádorának köszönhetjük, a ki bölcs belátásának tanácsával vezetett, el annyira, hogy ha érdem, ha köszönetre méltó van a dologban, az egyedül őtet illeti. A mi már magát a tárgyat illeti, az már eddig is bizony igen nagy publicitásra jött, mert hisz' nehány száz emberrel hetekig, sőt hónapokig dolgoztatni, sok mázsányi puskaporral tömérdek sziklát repeszteni és kihányatni, csak ugy titokban és incognito nem lehet. Azt is tudja egész Európa, az ujságlevelekből, hogy a török udvar részéről is egy commissarius érkezett oda, kivel én tíz napokig együtt voltam. Ezek mind egész Európa előtt tudva levén, nem gondolnám, hogy a mi felirásunk a külhatalmasságoknál valami nagy figyelmet* (ellenszenvet?) *gerjesztene; sőt ép azért, mivel a dolog eddigi menetele már külföldön, nevezetesen Németországban, figyelmet gerjesztett, igenis illő, hogy a nemzetnek együttlevő képviselői is szintén tegyenek iránta valamit.*« Indítványozza azon szerkezeti módosítást, hogy necsak az Orsován alul, hanem általában az Orsova táján levő akadályok említtessenek; különben ugy tetszenék, mintha mi a dolognak csak diplomatikai részére forditanók figyelmünket, az ország határain belőli részét pedig mellőznők; mit Palugyay püspök a szabad hajózás »egyéb« akadályainak fölemlitésével egészit ki.

De elnöki székéből a nádor sem hallgatta el, hogy az érdem oroszlánrésze kit illet. »Minthogy ő mlga, gr. Széchenyi István, az igenis megérdemlett dicséretet szokott szerénységével magától elháritani kivánja,« mondja a nádor, »kötelességemnek érzem nyilván kijelenteni, hogy a vállalatnak ellenszegülő roppant akadályok között álig, vagy épen nem történhettek vala oly szeren-

Digitized by Google

csés előlépések, ha csak az ő ügyessége és honunk javának előmozditására szentelt életének fáradhatatlan szorgalma minden akadályokat férfiasan le nem győzött volna.« Nagy éljenzések.

Ha Kossuth, kitől ez adatokat vesszük, érdemesnek tartotta fölemliteni, mi se mellőzzük, hogy a Repraesentatio latin szövege felett némelyek gúnyolódni kezdettek, mert nem arany latinitásu volt az, s mikor Szepessy püspök azt kijavitani akarta volna, az országbíró, — némi malitiával — hallhatólag oda súgott neki: hagyjuk el, az egész épen igy illik tökéletesen együvé.

Ebből is látni, mily őszinték lehettek a bókok, mikkel e két államférfiu egymásnak, a közönség előtt adózott.

Szerfelett nagy is volt az ellentét köztök. Cziráky már a magyar nyelvnek hivatalossá tételében is veszélyt látott, de még nagyobbat a budapesti hidban, melylyel a nemesség vámmentességének megszüntetése elválhatlanul össze volt kötve, s azt a napot, melyen ez elfogadtatott, az ősi magyar alkotmány temetése napjának nevezte el. Kedvetlenül vállalta el azért (»Par la plus mauvaise grace du monde«) a nemzeti szinházi küldöttség elnökségét is, azt mondván, hogy nem akar alkotmányunk romjaiból szinházat épiteni. (Nolo ex ruinis constitutionis theatrum aedificare.) Széchenyi ellenben azt a két kérdést, a Magyar nyelvet, és a Hidat, a mindkettőhez kötött következtetésekkel együtt, élete főfeladatának tekintette. A nádor pedig, conservativ elvei daczára, sokkal felvilágosodottabb ember volt, semhogy a két kérdésben, s több másban is, Széchenyinek igazat ne adott volna. Meg is lett a többség 1835. jan. 24-én. Örömnap volt az Széchenyinek, s másnap »boldogan« Pestre utazott, hol tömérdek dolog várt reá, és várt reá — Crescence!

A mellette és ellene szavazókat Széchenyi naplójában örökité meg [1]). Cziráky, folyvást duzzogva, még a technikus kivitel

[1]) Közöljük az érdekes névjegyzéket. Pro: Széchenyi. Pyrker. Prényi Zs. Bedekovics. Zichy Fer. Viczay K. Ürményi. Károlyi L. Szegedi. Nádasdy L. Jeszenák if. Odescalchi. Kapácsy. Vécsey. Csáky K. Vurm. Jeszenák id. Keglevich K. Keglevich J. Sina. Palugyai. Csáky Em. Andrássy K. Walterskirchen. Eszterházy Kár. = 25. Contra: Cziráky. Vlasics. Szepessy. Pálfy

Digitized by Google

lehetőségét is kétségbe igyekezett vonni, szerinte minden bizonytalan, csak egy bizonyos, s az a 1-ae 9-nus flagrans megsértése. Igy beszélt Szepessy is, a hires pécsi püspök; mig Pyrker érsek a költő, a Trajan hídjára utalt, melynek romjai ma is szemlélhetők, s lelkesen pártolta Széchenyit. Kopácsy veszprémi püspök pedig, nem minden humor nélkül, ugy okoskodott, hogy miután a nemesek az ő jövedelmeikről tetszésök szerint rendelkezhetnek, miért ne fordíthatnák azt vámfizetésre is, s hogy ha ők nemfizetési kiváltságukról (mint állittatott) még törvényes képviselőik által sem mondhatnának le, ugy ez az ő szabadságok magával a szabadsággal ellenkeznék. Széchenyi maga, »elég hosszasan kelletvén két napig a conferentiákban küzdenie,« csak röviden nyilatkozott. A közönség, mint tudósitónk megjegyzi, minden beszédet, mely a Rendek izenetét pártolá, sőt a legszárazabb puszta voksolást is hangos éljenekkel kisérte, mig minden ellenkező beszédre zugás, nevetés, vagy mély hallgatás következett.

Nehány nap mulva, február 9-én, egy szomoru, de szivemelő ünnepély foglalkoztatá az országgyülés tagjait. Ez, a Szathmármegye által visszahivatott két szabadelvü követ, a halhatatlan Kölcsey és Otvös bucsulakomájok volt. Palóczy itt is a második poharat a jelenvolt Széchenyire köszönté fel. Ez három pohárköszöntést mondott, az elsőt a bucsuzókhoz intézve, a másodikat Prónayra, a vélemények szabadságáért, a harmadikat azon óhajtás teljesülésére, hogy Istennek a mi Istené, s a fejedelemnek a mi a fejedelemé, megadassék végre a nemzetnek is a mi a nemzeté, hogy magyarul alkossuk törvényeinket s magyarul szólithassuk királyunkat.

Ez ünnepély éjfélkor ért véget, Palóczy, — ez élő Corpus Juris, és élő világkrónika — emlékeztetése szerint a lunevillei békekötés aláirásának órájában.

Széchenyi naplójában röviden csak annyi van, hogy Kölcseynek és Otvösnek az ellenzéki követek a Napnál bucsulakomát adtak, hol sok beszéd volt, de semmi »vehementer exorbitáns.«

F. Eötvös. Zichy K. Lánczy. Almásy. Zichy Fer. Batthányi Im. Belansky. Jordansky. Eszterházy Im. Keglevich. Nádasdy püsp. Lajcsák. Győry. Marich. Pongrátz. Szapáry S. = 20.

Digitized by Google

Az Országgyülési tudósitások ez eseményre vonatkozó lapja, melyben Kölcsey szép beszéde is közöltetik, gyászszegélylyel jelent meg, »nem mindennapi veszteség jeléül.« »Hű védjeid sorában« irja Kossuth, »csorbát szenvedél oh hazám! csorbát és tetemest, mert Kölcseyt és Ötvöst képviselőid között többé nem szemlélheted.«

Széchenyi egy életirója sem hagyja emlitetlen a megtiszteltetést, mely őt ezen országyülés alatt, az egyik koronaőr választatásakor érte.

Azismétlés veszélyére bár, nekünk is be kell számolnunk róla.

A Szólásszabadság ügye nem sokkal az előtt tizedszer került napirendre. A kormány azon fogással élt, hogy a barsi követ elleni hütlenségi pert megszüntette; de az alsóházi ellenzék kitartóbb tagjai, többi közt Fáy és Deák erélyes ujabb felszóllalásaik folytán, ily puszta kény s kedvtől függő kegyelmi tény által a sérelmet magát elenyészettnek nem tekintették, s ujabban is a feliratot sürgették, mire azonban a többséget reábirni most már nem lehetett.

Az országgyülés már vége felé közeledett, és sokakat azon hazafias aggály szállott meg, hogy eredménytelenül fog szétoszolni.

November elején kerületi ülésben, Széchenyi távollétében, elfogadtatott Hontmegye inditványa, miszerint kéressék meg ő felsége, hogy gróf Széchenyi Istvánt koronaőrnek kandidálja. Veszprémmegye ezen fölül, nagy hazánkfia érdemeinek beczikkelyeztetését is kivánta. Országos ülésben ezen ügy, ugylátszik, nem tárgyaltatott; de a november 12-ki Vegyes ülésben, mikor már a kijelölést magában foglaló királyi leirat is közzététetett, a kijelöltek neveinek felolvastatása előtt felállott Temesmegye követe: Kövér, s ékes beszédben tolmácsolta küldői érzületét s a jelenvolt Széchenyi iránti elismerését. Beszéde, mely az akkori táblabirói stil magaslatán áll, sovány kivonatban megolvasható az itélőmester által szerkesztett hivatalos jegyzőkönyvben, egész terjedelmében pedig az Országgyülési tudósításokban. Ez utóbbi forrásból ide igtatjuk azt.

»*Küldöim, koronás fejedelmünk iránt tántoráthatlan hüséggel viseltetvén, készek véröket s életöket áldozni, s ő felsége királyi*

Digitized by Google

jogait, (Ez esetben a kijelölés joga volt értendő.) teljes épségökben, fentartani kötelességöknek ismerik. Ily nyilatkozat mellett hagyták meg nekem, hogy miután a nemzet virágzására s a hazának jobblétére meleg kebellel fáradó honfiak számára sem Pantheonunk, sem egyéb jutalmaztatási intézetünk nincsen, iparkodásomat oda irányozzam, hogy az, kinek férfimellét Mars mezején szerzett vitézi jelek díszesitik, (Maga nem sokat tartott ezekre.) *kinek honjáért égő keble, világitó tudós tolla s fáradhatatlan munkássága a haza oltárán oly gazdagon áldozván, nemzetünk virágzását s honunk jobblétét tettleg eszközlik,* (Ezt ugyan az ellenzék a mostoha kormány irányában mindig tagadja.) *kit Temes Rendei hazánk egyik vezércsillaga gyanánt lelkesedve tisztelnek és szeretnek, gróf Széchenyi István, (hangosan kifakadó sokszorozott éljen) gróf Széchenyi István, mondom, a törvényhozó test. által Ő Felségének a megürült egyik koronaöri hivatalra leendő kegyelmes kijelölés végett alázatos fölterjesztés utján ajánltassék. És, miután ily ajánlás a tettes Kk. és Rk. kerületi ülésében nem csak inditványba hozatott, de közértelmüleg meg is állapittatott s már más országos ülésbe viendő volt, nem lehet e mégis szerencsés ő felségének legkegyesb szine elébe juthatni, mert ime leérkezett már s itt van Ő Fenségének a koronaöri hivatalra, királyi jogához képesti kegyelmes kitüzése, (kijelölése) és itt van a pillanat, melyben küldöim forró kivánságát talán sikerülni láthatom. Nem tudván azonban, mit rejt magában a jövendő* (t. i. a pecsétes levél, melynek tartalmát azonban már mindenki tudta) *én, mint képviselője és csekély tolmácsa küldöim lelkesedésének, dicső nemzetem szine előtt* (Csakis ez lehetett a czél.) *nyilván kijelenteni követi tisztemnek tartom, hogy a nemes grófnak honfi buzgalmát s fáradozásait kitüntetni kivánván, a koronaöri állásra megválasztani egy szivvel lélekkel gróf Széchenyi Istvánt óhajtják. — A zajos éljen kiáltások némileg lecsillapulván, —*

Gróf Széchenyi István ily értelemben szóllott: Fenséges Haza! Igen elpártolnék az igazságtól, ha tagadnám, avagy titkolni akarnám, miképen ezen rendkivüli megtiszteltetés a legtisztább örömek árjába ringatja keblemet. Érzem teljes becsét, lelkem fenekéig érzem azt, s ha Isten éltet, meg is fogom szolgálni tettel, nem puszta szavakkal. Neveli pedig és öregbíti ez örömömet azon öntudat, hogy

Digitized by Google

mióta első ifjuságomban választott katonai pályámról visszatértem a polgári életre, nemcsak nem csusztam másztam soha hivatal, fény vagy megkülönböztetés után, de ez alkalommal is bátran felhivok mindenkit, a ki e teremben jelen van és mindenkit, a ki nincs jelen, ha tettem-e csak egy lépést is, vesztettem-e csak egy szót is, hogy e fényes nemzeti megtiszteltetésben részesittessem? (Ez azoknak szól, a kik annyiszor vádolták, hogy hiuságának sa népszerüség hajhászatának mindent feláldoz.) Ha van, a ki ilyest tud felölem mondani, ám szóljon s piritson meg nyilván Hazám szine előtt. Méltóztassanak a tettes Kk és Rk csekély személyem körül e tárgyban minden szóval felhagyni. Ezt én kérem, a ki erőm s tehetségem szerint mindig férfiasan védtem hazám jussait s védni is fogom férfiasan éltem utolsó pillanatáig; de, mint becsületes ember, azt is védeni fogom mindenkor, a mi törvényes fejedelmem jussai közé tartozik, hogy azokon büntetlen senki csorbát ne üssön. Fenséges nádor, tettes Rk! Ő Fenségét illeti törvény szerint a candidatio jussa, övé a birálat, hogy kiket illethet meg e hivatal. És azért esdeklem a tettes Rk előtt, hadd olvashassa fel nyugalmasan Itélömester ur a candidatiót, s hadd történjék a szerint a választás. Ez, forró köszönetem mellett, legalázatosabb kérésem. — (Sokszoros éljenzés.)«

Hontm. követe, Luka, e nyilatkozat által nem érezte felmentettnek magát, hogy küldői kivánságát ismételten ne tolmácsolja.

A zaj megint lecsillapulván, felolvastattak a korona jelöltjeinek nevei: B. Révay Nep. János; Szilassy József és gr. Batthyányi Imre. A felkiáltásokból, mert sokan Batthányi nevét hangoztatták, az elnök nem mindjárt vehette ki a többség akaratát, s csak ismételt felhivások, megoszlás, s az elnök discretiójára hivatkozás után, melyben mindnyájan megnyugodtak, döntött Szilassy mellett. Csongrádmegye követe, Klauzál, még szükségesnek látta kijelenteni, hogy ő ugyan Batthányit óhajtotta, azonban megnyugszik az elnöki kijelentésben, de nem azért, mert neve előbb fordult elő a »kijelölésben,« stb. [1])

[1]) Lásd Orszgy. Jegyzőkönyv 382-dik ülés.

Digitized by Google

Így töltetett be az egykor nagyjelentőségü, most inkább csak tiszteletbeli koronaőri hivatal, melylyel a nemzet, mint még egyedül rendelkezése alatt állóval, Széchenyit akarta megtisztelni. A kormány alig tehetett volna szerencsésebb fogást, mint, ha a nemzet ez óhajára hallgatva, nevét a kijelöltek közé teszi. De ily mesterfogás nem tellett tőle: előtte az öreg Szilassy több ember volt. Az ellenzék csak nyert általa; nyert Széchenyi is.

A nádor, ki előtt egy nappal korábban, ő szintén s határozottan nyilatkozott, igen nagyba vette e nemes lemondást. ‚Nem fogom ezt,' mondá, ‚egy hamar elfelejteni.' A casinóban, mint jegyzeteiből kivehető, a követeket minden tüntetésről lebeszélni igyekezett, de ezeknek jó mentségök volt az utasitás, melytől eltérniök nem szabad. Klauzál itt leghevesebben nyilatkozott mellette. Ez magyarázza meg ama felszólalását a nyilt ülésben is.

Az esemény napján Széchenyi ezeket irja naplójába: »Némi izgalomban voltam. Meglehetősen ment. Becsületemet megmentettem. Czirákyval (e makacs ellenfelével —) egy nevetséges jelenet. Főherczeg igen jó irántam; mindjárt magához hivatott. ‚Szilassy nem él soká, — aztán azok következnek, a kiket igazán megillet.' (A főherczeg szavai.) Amen! Jó levél Cr—tól. Este otthon.«

Világos, hogy Széchenyi a neki szánt megtiszteltetést, ha minden oldalról őszintén ajánltatik vala, akkor elfogadta volna. Sőt visszautasítnia sem lehetett volna, miután oly adomány volt az, melyet a korona és nemzet bizalma csak egyesülten nyujthatott, s mely, egyéni szabadságát, függetlenségét semmikép sem korlátolta volna. Lehetetlen volt azonban észre nem vennie, hogy így, a mint a dolog történt, sokkal nagyobb előnyben van: még oly csekély lekötelezettsége sem levén az udvar iránt, melyet az ellenzék haragosabb része, egy s más alkalommal, fegyverül használhatott volna ellene.

Szorosabbra füzte ez esemény a nádor és Széchenyi köztii még uj barátságot. Befolyt ez többi közt a nádor későbbi sikeres közbenjárására is a magyar nyelv ügyében, melyért Szécheny viszont oly meleg szavakban fejezte ki elismerését, stb.

Digitized by Google

Nem válhatunk meg e nevezetes országgyüléstől anélkül, hogy Széchenyinek még egy-két jellemző nyilatkozatáról meg ne emlékezzünk.

1836. április 12-én tárgyaltatott a Ludovicaea és a Múzeum. A régi igazságtalanságot, miszerint az országnak épen legvagyonosabb része, a papság és nemesség minden adó és közteher alól, elvből, kivonta magát, máskép jóvátenni vagy csak türhetővé is tenni alig lehetett, mint úgy, hogy időnként szabad ajánlatok (liberum oblatum) egy s más címe alatt külön vessenek ki önmagokra némi sarczot. Örömmel ragadták meg ezt a jobbak, s nem várva a kényszeritést, önként is adtak, az országgyülésen pedig szivesen hozzájárultak minden indítványhoz, mely ez irányban tétetett. De valamint otthon, magánköreikben a fösvények minden efféle áldozattól ki tudták vonni magukat, úgy hamar megsokallották a terheket is, melyeket a törvény, adómentességöknek különben elismerése mellett, kivételesen rovogatott reájok.

E szükkeblü érzületnek lőn tolmácsa többi közt az öreg Eötvös, s szemére vetette az alsóháznak, hogy a felsőház tagjaira — de nobis sine nobis, — rójja minduntalan az ilyféle, majd már elviselhetlenné válandó, terheket. Majdnem illetékességi kérdés lett belőle! Széchenyi czáfoló beszédét a nádor kétszer szakitá félbe, s őt, mint naplójában panaszkodik, ama két szék közötti helyzetbe hozta, melynek kényelmetlenségeit Széchenyi majd egész életén át érezé.

Kossuth feljegyzéseinek köszönhetjük, hogy a fenkölt beszéd, mely úgy Széchenyi nemes jellemére, mint az akkori viszonyokra meglepő világot vet, örökre el nem veszett. Fel fogjuk azt annak idején használni. Addig csak pár jellemzőbb helyét emeljük ki.

»*Meg nem fogható,*« *igy beszél Széchenyi,* »*miképen lehet a Rendeknek szemére vetni, hogy az ajánlgatások sine nobis de nobis történnek. Egy részről az utasitások készitésébe a Förendek is befolynak, befolyhatnak legalább; másrészt nálunk a mágnások, születésöknél fogva, közvetlen befolyást nyernek a törvényhozásba, s gyakorolhatják ama felséges just, melyet alkotmányos nemzetek mindennél többre becsülnek.*« »*A nemesség majd tán több jussal*

Digitized by Google

találja kérdeni, minő igazsággal kívánhatják a Förendek, hogy a követválasztásokban, utasitásokban is részt vegyenek, s azon kivül még itt is személyes befolyást gyakoroljanak. stb.«

»Mi az összeget és módozatot illeti, megvallja, hogy midőn a Förendek izenetét olvasná, keserüség szállja meg, hogy pirulást ne mondjon. Mert a hazafiságról egészen más véleményben van, mintsem elismerhetné, hogy béke idején a hon javára Subsidiumot határozni nem lehet. Ámbár tudja, hogy Magyarország, ha simogatják, könnyen elalszik, mégis a hazafiságot szerfeletti bokrosságba, házsártosságba nem helyezi: s a hon javára szánt áldozatot, nem csak háboru, de béke idején is nem csak a külsö ellenségnek, de az ennél kártékonyabb elöitéletek legyözésére, közelömenetelre, virágzásra oly szoros hazafiui kötelességnek ismeri, miszerint, ha maga marad is, sohasem fog abba beleegyezni, hogy épen azok, kik az alkotványnak, a honnak minden javaival legbövebb mértékben élnek, a haza javára áldozni ne köteleztessenek.«

A nádor közbeszólása, s Andrássy György, Vay Miklós, és az országbiró beszédei után, mely utóbbi az ilyes adakozásokat egyesek nagylelküségére óhajtotta volna inkább bizni, következett Széchenyi második beszéde.

Ebben nemesen tiltakozik az ellen, hogy »említést alig érdemlö 82ö-diki tette egy józanabb systema ellen argumentumul használtatik fel.« Az a tanács, hogy per libera oblata adjon kiki, a kinek tetszik, szerinte bizony nem nagy köszönetet érdemel. »Már ismételve hallánk«, folytatja neki melegedve, »hallánk magasztalva fölemlíttetni, hogy mi tömérdek szép és dicsö történt 1790 óta. Meglehet, ennyi fény némely szemeknek elég, de nyolczszáz esztendös szabadság és alkotmányos lét után kérdem én, hol van az a nagy csoda, a mivel dicsekhetünk? Az ephemer alkotmányu apró külföldi nemzeteknél annyit lát az utazó, a mi köz hozzájárulással létesült, hogy örömtöl dagad az ember keble. No, nézzünk szét hazánkban. Csak e terembe vessünk egy pillantást a fövárosra, az egész hazára: ugyan mink van? Az a kis akadémia? Ennyi idö óta! A roskadó félben levö muzeum? Ő excja, a föpohárnok, attól fél, hogy majd nagyon sok lesz a fizetni való jövö dietáinkon. Boldog Isten! mi különböző dolgoktól félnek az emberek! Lám én attól félek, hogy

Digitized by Google

nem lesz. Ő a fizetéstől borzad, én a nemfizetéstől borzadok. — Sokat gondolkodtam én a hazafiságról, s azt pénzben bizony nem keresem; hanem hálás szívvel áldom az Istent, hogy többet adott, mint sokaknak, mert bővebb mértékben kóstolhattam azon mennyei örömet, melyet érzünk, midőn hazánknak szolgálunk.« Tudja, sokan phantastának mondják; pedig bizony nem mindig lovagol a pegazuson, mert mikor pesti hidról, gőzhajózásról stb. e. van szó, azt igenis hideg, kereskedői szemmel nézi, s azt tartja, ezekre nem kell Subsidium, söt Oblatum sem, azokat majd előbbre viszi a várt nyereség hatalmas rugója; de vannak tárgyak, melyekre tisztán csak hazafiui szemmel lehet tekinteni. »Ha látjuk, hogy a nemzet, melyet Isten megsemmisülésre talán azért nem kárhoztatott, mert annyi gaz között egy-két becsületes ember mindig találkozott, kiért a Mindenható az egészet veszni nem hagyta, miként bünhödött sokszor kinos küzdések közt azért, hogy szentségtelen lábbal maga magát tapodta; ha most is, midön loyalis kormányunk alatt ujon születése virrad a nemzetnek, midön fenséges nádorunk közbenjárása egy uj aerát nyit számára, melynek valódi becséről a jövökor fog igazán méltányolva beszélni, hogy ily körülmények közt a Kk. és Rk. által felszólíttatván, adakoznánk édes honunk javára, mi azt vitatgatjuk, hogy mixta deputatio, meg terv, meg Isten tudja mi kellene: az valóban fáj. Valamint vannak az embernek pillanatjai, melyekben szükség, hogy csak gazda legyen: ugy olyanok is vannak, melyekben csak hazafinak kell lenni.«

A nádor ujabb felszólamlása után, melyben arra fektet súlyt, hogy azok, a kik hibákat fedeznek fel, egyszersmind orvoslási módokat is javasoljanak, az alsóház kezdeményezési joga kétségbe nem vonatott, s csak a módozatokra nézve hozatott vegyes küldöttség javaslatba.

A »nemes« áldozatkészségnek, az Urbéren kivül, melynek azonban gyöngye: az Örökváltság elejtetett, eredménye: az országgyülés költségeinek viselése, (XLIV. t. cz.) a nemzeti muzeumra megajánlott 50,000 frt (XXXVII. t. cz,) a nemzeti játékszínnek országos költségen leendő felállítása, (még csak javaslatképen, XLI. t. cz.) végre egyeseknek a Ludoviceára, a mu-

Digitized by Google

zeumra, a tébolyodottak intézetére tett nagylelkü ajánlataik tudomásul vétele volt. Mindezeknél Széchenyi még többre becsülte a Hidat, (XXVI.) s a nemesek vámmentességének megszüntetését.

Minde tárgyalásokat hü figyelemmel kisérte s tolla hegyével örökité meg egy szerény állásu, de nagy becsvágyu ügyvéd, ki akkor még nem sejté, mily éles ellentétbe fog jutni egyszer az általa akkor bálványzott vezérférfiakkal, s főleg Széchenyivel.

Érdemeit Kajdacsy, az utolsó kerületi ülés egyik elnöke, nem hagyá említetlenül, mint olyan emberét, a ki nem tekintve az ádáz irigység és boszuálló hatalom ellene szegzett nyilait, hazánknak ama közóhajtását, a nyilvánosságot férfias állandósággal terjesztvén, az előitéleteken oly ösvényt tört, melyet a haladó kor kettős sietséggel fog tágitani, de egy önkéntes hatalom elzárni már nem képes, s ez legyen törekedéseinek legszebb jutalma.

Szerény önérzettel vette át e dicséretet lapjába Kossuth, melyet a következő bucsu szózattal zárt be. »*És ime zárvák az ország teremének ajtai, s az ország szava az országban elnémult. Leléptem én is e helyről, melynek negyvenegy hónapok alatt »megkóstolgattam rózsáját, megizzadtam vaspályáját.*« [1]) *Név, ismeret, pártfogás nélkül jöttem Pozsonyba, porszemként elveszve a fövény tengerében, én oly semmi, annyi jelesek közt. Nem hoztam semmi egyebet magammal, mint tiszta honszeretetet, erös akaratot, s meleg érzetet a tenni való szüksége felől. S igy nyujtottam ki reszkető kezemet egy kis pislogó mécset gyujtani, mely a távolság titkainak homályán keresztül egy-két jó barátaimnak egy szikra világot nyujtana. De annyi nemes barátságra, annyi gyámolitó szivességre, annyi kegyes bizalomra találtam váratlanul, reménytelenül, hogy a pislogó mécs egy kis szövétnekké változék. Köszönet érette, meleg köszönet! Én igenis érzem hibáimat, érzem fogyatkozásaimat, gyakran ütöttem véresre homlokomat a töretlen ösvény göröndjein bukdácsolva; de Hazám szent nevére esküszöm, lelkemet a kétes harczból tisztán hoztam ki. E kijelentésesl önmagamban az embernek tartoztam, s csak az egy szomorít, csak az volna képes a sors ellen zugolódásra inditani, hogy*

[1]) Idézet Berzsenyiből.

Digitized by Google

minek adott ily erős akaratot keblembe jót tenni a Hazának s az Emberiségnek, ha kört, tehetséget, erőt hozzá nem adott. Azonban a kör nem mitőlünk függ; de tőlünk abban mindent tenni, a mit tehetünk.«

E fenkölt szavak pathosát ma kissé meggyengítni látszanak az utolsó sorok, melyekben egy füst alatt tudatja, hogy lakását, mint királyi táblai ügyvéd, Zemplénből Pestre teendi át, s hogy Tudosításait is folytatni szándékozik. De édes megnyugvásul szolgált akkor, főleg az utóbbi hír, a sorok közt olvasni tudó hazafi pártnak, a melyre nem sokára borus napok vártak.

A hosszú országgyülés május 2-án éjjel 11 órakor véget ért.

Május 3-án Széchenyi ezt irja naplójába: »Most érzem csak, mennyire ki vagyok merülve... Isten is tudja, becsületesen hozzáláttam a munkához!«

Pesten, május 7-én *fáklyászenével* lepték meg. Erről Széchenyi csak annyit jegyzett fel, hogy mindvégig megtartotta »phlegmáját.«

A ki ezeket látta, vagy elméjén ujra átfuttatja, nem fakad-e akaratlanul Vörösmarty ama sorainak ismétlésére, melyek épp' e napokban s ily benyomások alatt csiráztak szerzőjök lelkében:

Az nem lehet, hogy ész erő,
És oly szent akarat,
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt!?

VIII.

Helyén lesz már Széchenyi nagy tevékenységének egyik legfőbb tárgyát, az alsó Duna szabályozását sorra vennünk.

A közfigyelem legujabban ismét a Duna felé fordult. Bécsből indult meg egy mozgalom, melynek első kezdetét meglehetős régi keletre, épen ötven évvel ezelőttre kell visszavinnünk. S kinek nevéhez kötődik az? Látnoki szellemü nagy hazánkfia az első valódi államférfiu nevéhez, kit a magyar-osztrák monarchia felmutathat, a *Széchenyi* nagy nevéhez.

Digitized by Google

Könnyü nekünk most, mikor a fényes palotasorok közt Dunánk szépen beszegélyezett jobb partjáról balpartjára, meg vissza gőzerővel suhanunk át, s csak attól tarthatunk, ha idegesek vagyunk, hogy a le- vagy felfelé, s keresztül kasul, szüntelen robogó nagyobb járművek valamelyike vagy felforgat vagy legalább is jól megtánczoltat. Be más világ volt akkor, mikor elődeink télen át, jégtorlaszok közt dereglyén, tutajon vagy lélekvesztőn lullájozva vitették át magokat, ha ugyan ez életveszélyes utat el nem kerülhették; s mikor csak a kisebb rész mert egy állóhidról álmadozni, a nagyobb rész pedig megnyugodott abban, hogy az vagy soha sem lesz, vagy ők legalább meg nem érik.

Hát még az a Vaskapu! Hát még a Fekete tenger!

Meg kell lennie, mondá Széchenyi. Meg is lett. Csakhogy minden nagy kezdeménynek folytatása is van és befejezése, mely a boldogabb utódokra vár: boldogabbakra, s nem ritkán hálátlanokra.

Mi ne legyünk hálátlanok, s ujítsuk meg, kegyelettel, emlékét ama régmult napoknak, miknek szétszórt nyomait, a nagy férfiu napló-jegyzeteiben, a történetiró számára, megörökítve látjuk.

Tartsunk egy kis szemlét felettök.

Első dunai utját, mely a mesebeli Argonauták kalandjának látszik, igy irja le:

»1830. junius 24-én indultunk el Pestről a Fekete tengerre. Hajómat Pesten tákoltattam össze, s olyan volt az, minő az első embereké, a kik vizre mentek, lehetett. Lakunk rajta tizenegyen. Én, gr. Waldstein János, Beszédes a földmérő, egy szakács, három inas, négy hajós legény. A hajó egy kis csónakkal együtt, 500 pftba került. 100 frt ára élelmi szert vittünk. Készpénzem volt 1000 arany s utalványaim 10,000 frtra.«

»Az idő pompás, teljes szélcsend uralkodik, máskép a mi járművünk alig is volna használható. Valami két mértföldes állomást evezve (két nagy lapáttal) három óra alatt haladunk meg; a legrosszabb gőzhajónak alig kellene hozzá egy órai idő. A vizállás igen kedvező, mindenütt elég mély. Szeptember 2-án ismét

Digitized by Google

Pesten akarok lenni; megtörténhetik-e? az a hatalmas istenektől függ. Nagyon decrepit vagyok.«

»Este fél tizkor Földvár és Paks között megálltunk. Alig mehettünk eddig 14 mértföldet, s fél négytől mostanig 18 óra tellett bele.«

»Időnk a legszebb volt, csak néha jött egy kis szellő, de ez mindig ellenünk volt. Hajónkat Desdemona névre kereszteltük, a csónakot Forray I. és Waldstein kedveért Julietnek neveztük el. Utazásunk eddigelé igen kellemetes, étel és ital nagyon középszerü, ágyaink elég jók, éjeink üditők. De rossz időben megátkoznók ezt a Desdemonát. Jobb volna egy hosszu csónak hat evezővel, fedél nélkül, sátorral, angol ágy és szunyogháló, hideg reggeli, este felé kiszállni, s 6—7 óráig szárazon mulatni, ott főzni s meghálni. Többet kellene ugyan kiállanunk, de a mostani magas vizállásnál 18 óra alatt nem 14, hanem 36 mföldet is haladhatnánk. Erre való hajót azonban csak Törökországban lehetne csináltatnunk, mert az osztrák birodalomban, — Olaszországot és a dalmát partokat kivéve — oly fokán állunk az értelmiségnek, hogy egy olyan csodamüvet, mely játék volna egy eszkimónak, mi sehogy sem volnánk képesek összeállitani. Egész Magyarországon nem lehet egy, se nagyobb, se kisebb, hajót találni, mely csak félig-meddig is jónak volna nevezhető!«

»25-én három órakor fenn voltunk. A Juliet, mely kissé angolosan van felszerelve, s négy evezővel, with bent blades, ellátva, most a mi legfőbb örömünk. Sokat uszunk és evezgetünk.«

»Tiz óra tájban a mintegy 1000 ölnyi hosszú várszegi transsection mentünk át, két órányira Pakstól. Ezt gr. Zichy Ferencz k. biztos és Beszédes kezdették meg, de Kováts alispán impediálta, ugy hogy Zichy resignált.[1]) 1819-ben b. Orczy Lőrincz k. biztos ujra kezdette s be is végezte e jó munkát. Van már a Dunán kilencz átmetszés, s Belgrádig Beszédes szerint még öt lesz szükséges.«

»Tolnában meglátogattuk Festetics Leot. Már húsz éves korában megházasodott, három gyermeke van.«

---

[1]) Megtartjuk, mint jellemzőbbeket, gr. Sz. idegen kifejezéseit.

Digitized by Google

»Egészségem nagyon javul. Homeopathikus szert vettem be. Idáig meg vagyok elégedve. Helyzetem igen mulattató. Je pense beaucoup à Cr.«

»A Duna, helyenként, 120—150 öl széles, mélysége 6—7 öl, esése nagyon csekély. Vitorlával könnyen lehetne fölfelé is evezni. Több hajót láttunk emberektől vonatva: 200 mázsát számitanak egy emberre; napi bérök 15 garas, de csak ha mehetnek, máskép semmit se kapnak. S ezt a munkát még örömest is elvállalják. Már most versenyezzen velök egy gőzhajó! Non est saltus in natura. Gőzhajó nem barbároknak — az az, hazámfiainak — való, hanem czivilizált népnek. Kell ide előbb egy birtokos középosztály, bérlők, a kik gazdaságuktól nem válnak el, földmüvesek, a kik nem hagyják ott az ekét, hogy hajót vonszoljanak, népnevelés, erkölcsiség, a jobb után, emberhez illőbb állapotok után való törekvés, és semmi nyoma a feudalismusnak, stb. stb.«

»Tolna megett, Szegszárd ellenében, (Budapest óta a legszebb vidék) egy 1812—3-ban készült, mintegy 200 ölnyi átmetszésen, a korsóföldin hatoltunk át. Olyan mint a Duna. A régi meder, kezdetinél beiszapolva, véginél holt viz, egy kis tavat képez, teli halakkal.«

»Vizszabályozásainknál egyik szélsőségből a másikba estek. Az előtt egy magános malma egészen megakadályozta a közérdekü vállalatokat; most ilyet, habár az illetőnek minden vagyonát képezze, minden kárpótlás nélkül, egyszerüen elhordanak. Igy transsectiók alkalmával. Azért megy Magyarországban minden oly nehezen, azért van annyi oppositio. Természetes. Mindenki védekezni s czivakodni fog a saját bőreért, ha bölcs törvényhozás s megbizható végrehajtók nem védik meg eléggé a magánosok érdekeit. A vizszabályzati munkáknak a tulajdon biztosságán s felelősségen kell alapulniok, máskép homokra épitünk.«

»Tiz és fél órakor Baján kötöttünk ki. Tehát $19^1/_2$ óra alatt talán 11 mtföldet haladtunk. Nagyon kellemetlen éjszakánk volt. Minden előintézkedés daczára, a szunyogok majd megettek. B. dicsekszik: ‚Engem soha szunyog meg nem csipett!' Kinevettük.«

»26-án két órakor hajnalban indultunk, délre Mohács tájára értünk. Este 10 órakor Apatinnál kikötöttünk. Egészben 19 órai

Digitized by Google

munkával mintegy 12 mföldnyi utat tettünk meg. Eddig négy vadruczát láttunk. Utunk olyan kellemes, mint csak lehet. A Duna méltóságos, partjai jobbról csinosak, festőiek bár nem; balról néha egész pusztaság. Időjárásunk a legjobb; a szél kissé ellenünk van. Sokat úszunk s nagy örömünk telik Juliettánkban. B. egészen hydrotechnikussá válik, semmi érzéke sincs egyébre. Olyan németet beszél, hogy kólikát kapni tőle. Ő neveti az olyan főispánt vagy administrátort, a ki se magyarul, se deákul nem tud; de a szalonokban meg kinevetik, és méltán, az olyan alispánt a ki finomabb társaságban sehogy sem tudja magát viselni. Ily, stb. eféle kérdések felett sokat vitatkoztunk egymással. Mindezt csak czélszerü és praktikus nevelés hozhatja a kellő kerékvágásba.«

»Batinánál kiszállunk, mindig Juliettával, mert Desdemonánk (melyet B. kedélyesen néha Testemonerlinek nevezget) mindig tovább uszkál, éjszakát kivéve, s hol egyenest, hol görbén, néha egészen átfordulva is. Ez a legnyomorultabb masina, s merőben használhatatlan, ha csak minden elemek össze nem tartanak, hogy neki szeretreméltóan kedveskedjenek. Néha ugy veszem észre, egy-egy darab gazdátlan darab fa folyik le mellettünk és sokkal gyorsabban halad, mint mi. Batinán hust vásároltunk be, s szörnyü savanyu megygyet! ittunk pedig jó fris vizet, ami nagyon felüdített. Az embereknek ‚fogadott' böjti napjok volt, hogy az isteneket, a munkától való tartózkodással, semmittevéssel, egy jó esőnek kegyes adományozására rábirhassák. A férfiak vad kinézésüek, hajok elfedi homlokukat, bután nézek magok elé; a leányok ellenben szépek, buja termetüek: egy 14 éves kis fekete, szűkre szabott ruhában, hófehér fogsorral, különösen kivált köztük.«

»A viz átlátszó tisztaságát s a mély csendet sokszor semmi sem zavarta meg, de még csak az evezőlapátok egyhangu locsogása sem, hanem olykor a hajóvontatók egymást és lovaikat ütem szerint nógató gajdácsolásuk. Bus gondolatokba mélyedtem a felett, hogy mennyire hátra vagyunk még! Egy angol farmer vagy egy yankee el sem hinné, hogy egy olyan ország lakója, mely magát nemesnek és boldognak vallja, önként beáll oktalan állatnak,

Digitized by Google

hogy hajót huzzon, s oly munkát végezzen, a mely ellen még az utolsó rabszolga is fellázadna.« [1])

»27-én két óra tájban feloldottuk a hajót, s mintegy kilenczedfélkor a Dráva torkolatánál voltunk, melynek épen tisztább volt a vize. Megfürdöttünk benne, daczára a hajósok ijesztegetéseinek a vizben rejlő roppant nagyságu halakkal. Az efféle mondákra keveset adok, mert mindig a nép tudatlanságából s természetes poltroneriájából származnak; próbául mégis egy font hust akasztottunk egy három ölnyi hosszu pórázra.«

»Gyönyörü idő volt; de a nap erősen sütött, s most először kezdett terhünkre lenni. Verőcze megye kies partján szállottunk ki, hogy az elhagyatott Erdőd várát megszemléljük. Egykor Ujlakié volt, a ki Slavonia, Bosnia és Szerbia nagy részének ura volt, s a Regni Bárók közé tartozott. Kihalt a család, vagy elsatnyult, Isten tudja, s a mi Regni Báróink most Amadé, Zichy, Eötvös, stb. Lehet-e egy ilyen testet, a minővé Magyarország sülyedett, ujra szervezni? . . . Szivem, érzésem, vágyam, reményem azt sugják: igen; belátásom azt mondja: nem!«

»Később Vukovárnál szállottunk ismét ki . .«

Ne éljünk vissza olvasóink türelmével, kik tán nem osztják teljes mérvben a mi, részletekbe is elmerülni kész, érdeklődésünket, s méltán követelnek tőlünk nagyobb vonásokat, eredményeket.

Huzzuk össze tehát szerényen vitorláinkat, s röviden foglaljuk egybe Széchenyi ez első dunai utjára vonatkozó adatainkat.

Junius 28-án Banostoron, Ó- és Uj-Futakon van, s 6 órakor reggel látogatást tesz Forraynál. Pétervárad nál szél támad, s a jó Desdemonát Ujvidék partjaihoz sodorja; a legénységnek vizben kell gázolni, hogy megmozdíthassák stb. stb.

29-én Karlovitznál ébred. Juliettán, az épen sebes folyásu Tiszára s Titelig megy, hol Jankovich ezredes fogadja, még pedig a barátságtalan pétervárad generalitáshoz képest, mint egy király. A legderekabb ember e vidéken, kár hogy nemrég lábát

[1]) Beecher Stowe a párhuzamot egy amerikai rabszolga s egy azon korbeli magyar paraszt között bizony nem oly irigylendőnek láttatta velünk.

Digitized by Google

törte. De oly színekkel festette előttük az Izlas és a Fekete kapu veszélyeit, hogy hátuk is borsódzott tőle.

30-án Juliettával, egy csajkás naszád kiséretében, Zimonyba érnek. Belgrád fekvése nem ragadja ugyan meg, de mégis úgy találja, hogy szebb és nagyobbszerü, mint Budapesté. 3 óra után meglátogatja a belgrádi pasát.

Július 3-án meglátják a »rémitő« Izlast. Magas vízállásnál semmi veszély lefelé, kővel megrakott hajó három négy is, egymás mellett elmehetne; de mikor a viz sekély, egy ügyes ugró a kiálló sziklacsúcsokon át egyik partról a másikig keresztül szögdelhetne rajta. 80 ember egy 500 mázsával megrakott hajót 8 nap alatt Orsováról Zimonyig elhúz; tehát egy 60 lóerejü gőzhajó könnyen boldogulna, stb.

Orsován meglátogatják Omer pasát, kinél két erdélyi nemes (Szőllősy és Cseh) mint renegát tartózkodik.

4-én Mehádia. Ezen fürdőhely iránt Széchenyi kiváló előszeretettel viseltetett, s ott mindig jól érezte magát.

5-én Orsova.

6-án a Traján hidja romjai.

7-én beteg. Erőt vesz rajta szokott levertsége. »Je suis degôuté de mon existence!« Stb. e.

8-án Brza Palanka.

9-én Kalafat. Élelmezési gondok.

10-én Oreva. Pelikán-vadászat. Orosz flotilla.

11-én az iszlasi vesztegzárnál.

12-én Sistow.

13-án Rustsuk, Giurgievo.

14-én Tutwkan. Mintha foglyok volnának, alig jöhetnek ki a Desdemonáról, akár az Amazon folyam közepébe képzeljék magokat. A szél is mindig ellenök van. Elégületlen eddigi tanulmányai s tapasztalatai eredményeivel. Láza van; de még gyötrőbb benső harcza. Halálra gondol és öngyilkosságra!

19-én végre Galatzon látjuk, s miután sokszor ujra visszatérő lázait elnyomja s egészségét néha erős szerekkel, félig-meddig, helyreállítja, végre Izaktsán, az orosz parancsnok kegyessé-

Digitized by Google

géből, kinek kénye-kedvétől függ a hajók át- vagy nem bocsátása, augusztus 4-én bejut a Fekete-tengerbe.

Mellőzzük itt Széchenyink konstantinápolyi élményeit, regényes hazautazását többnyire lóháton, a balkáni tartományokon át, érdekes látogatását Milosnál, kivel barátságot köt, stb. stb. Alkalmilag tán visszatérhetünk ezekre.

Október 19-én ért csak Pestre. Pozsonyba kellett sietnie, hová az országgyülés egybehíva volt. Széchenyi, akkor már a tettek mezejére sodortatva, — mit ő hazája ujjászületésének nevezett s annak nevez a történelem is, — folytonos lázas izgalomban élt.

Széchenyi ez időben Kolowrathra vetette szemeit, mint a ki a monarchia anyagi érdekei iránt kiválólag érdeklődött. Fölteszi róla, hogy megszünik csch, vagy osztrák lenni, midőn az összes monarchia létérdekeiről lesz szó, s különösen Magyarország »adóképességének« emeléséről, melynek egyik legbiztosabb módja a Duna szabályozása fogna lenni. Reményli, hogy az országgyülés is belé fog szólni, s napirendre fogja tűzni e fontos kérdést. (Lásd .....) Ő maga egyelőre három szempontból fogja fel azt.

1. A Duna medrének mélyitése és víz színének leszállítása, melyet Beszédes a Vaskapunál 36 ölre, Bécsnél 1 ölre tesz. Magyarország egyéb vizeinek is szabályozását vonná maga után. Javulni fog ez által az egész légkör, megszünnek az országunkat oly rosz hírbe hozó váltólázak és járványok, s tömérdek rét és szántóföld jó használat és művelés alá.

2. A kereskedelem. Ez, egy biztos és olcsó közlekedési csatornát nyervén, nagyban emelkedni fog.

3. Az átalános művelődés! Most egy zsákutczában vagyunk; de, ha végre más népekkel összeköttetésekbe lépünk, mennyire fog szélesbülni látkörünk, fejlődni civilisatiónk, stb.

De hogyan kezdjük meg e munkát? Kérdi mintegy önmagától nagy reformátorunk.

1. Ki hajtsa végre?

2. Ki viselje a költségét?

Digitized by Google

Az elsőre felel önmagának: Én! — Egy külön e czélra nevezendő bizottsággal.

A másodikra: Subsidium. [1])

S mi czimen lehetne subsidiumot kivetni? — Hát nem nyerne-e minden földbirtokos a szabályozás által! Ha a Rendek ily áldozatra képesek lennének, ugy Magyarországból még válhatnék valami. »Elle deviendrait immortelle, parlant dans le sens humain. — De annyi nagyság, óh vajha csalódnám! a mi homokpusztáink és mocsaraink közt nem lakozik.«

A Vaskapu szikláinak szétrepesztését, mit első lépésnek tart, közös költségen (t. i. Subsidium utján) kellene, szerinte, megtenni; de az átvágásokat a közvetlen érdeklett felek rovására. Csak egytől borzad, mi akkor, ily esetekben, divatos szójárásunk volt, a »Só fölemelt árától«, akkori finánczudományunk, és közszükségleteink e »Vulgivaga Venusától.« Ezt t. i. minden alkalommal előrántották a Rendek, ha valamely közszükség fedezéséről volt szó.

Nem kerüli el Széchenyi figyelmét azon ellenvetés sem, melyet egy előző fejezetben, a Palóczy inditványa alkalmából, fölemlítettünk, hogy t. i. ugy a Vaskapu sziklái, mint a Duna kiömlései a Fekete tengerbe, nemzetközi kérdést képeznek, melyet két szomszédunk, a gyenge és az erős, a török és az orosz, tudta s hire nélkül el nem intézhetünk.[2])

Az Orosz túlnyomóságától egész ez irányu kereskedésünket annyira (s méltán!) félti, hogy a nagy vállalatnak, ha még sikerülne is, összes eredményeit bizonytalanoknak látja. Naplója teli van ily csüggedés, s a nála ezzel együtt járó életuntság, lelki s testi betegség, öngyilkolási gondolatok, leverő kifejezéseivel. Utitársaival is többnyire elégületlen, s B-nek elég rossz napjai lehettek vele.

Többi közt e syllogismust olvassuk, melynek megczáfolását azóta is várjuk diplomatiánktól.

---

[1]) Országos forrásaink akkor, a birtokos osztály adómentessége folytán, mily nyomorultak valának!

[2]) Azóta, mint tudjuk, európai ügy lett belőle.

Digitized by Google

Major. A mi keleti kereskedésünk, különösen nyers termékekkel, reánk nézve csak ugy lehet hasznos, ha viszont Odessát nyomja, vagy legalább ellensúlyozza:

Minor. Ámde Odessa, a szulinai torkolattal együtt, annyira az oroszok hatalmában van, mintha akár Oroszország közepében volnának.

Consequentia: Tehát az oroszok a mi kereskedésünket türni fogják addig, a mig passiv lesz, de megsemmisiteni fogják, mihelyt activvá változik.

Az orosz visinertiae magában is elég erre. (T. i. hogy a Duna kiömléseit eliszaposodni hagyja.)

Elkeseredésében arra fakad, hogy mint reformátor, bár inkább töröknek született volna! — Hozzá tehetjük, hogy török szomszédunknak azon időben valóban nagy szüksége lett volna egy Széchenyire.

Ez eszme fonalán Széchenyi igy okoskodik. »A törököket legtöbben igazságtalanul itélik meg. A legrongyosabb, legpiszkosabb ficzkó is tömérdek hibát talál rajtok, s neveti szokásaikat, öltözéköket, stb. stb. De, ha fontolóra vesszük, hogy Krisztus a civilisatió mellett, Mahomed pedig ellene harczolt, ugy csodálkoznunk kell a felett, hogy Törökország mégis annyira haladt, Magyarország pedig annyira elmaradt.« — Rokonszenve feledteté vele, hogy a mi haladásunknak épen ez a szomszédság volt egy jó időn át leghatalmasabb akadálya!

IX.

Hogy Széchenyi első dunai utját a bécsi kormány egészen figyelmen kivül hagyta volna, azt épen nem mondhatjuk. Reviczky kanczellár fölkérette magához, s vele, és Schönstein, meg b. Krieg urakkal egy kis értekezletet tartott, melyben, ugy látszik, a Keleti kérdés valamely részlete beszéltetett meg. Felolvasták magok közt Hohenzollern herczeg egy javaslatát, miként lehetne az Oroszt jó módjával rászedni, s nagyot nevettek felette. A »Hofkriegsrath« pedig Széchenyit abban a szerencsében óhajtotta részesiteni, hogy egy félhivatalos utitársat, Pirago műszaki tiszt személyében, ren-

Digitized by Google

delt volna ki melléje, a ki majd »egyre másra figyelmeztesse.« De Széchenyi e kitüntetést határozottan visszautasitá. Pénzbeli segélyről szó sem volt, s fáradsága minden jutalma annyiból állott, hogy jó barátja, gr. Waldstein számára egy Törökországra szólló útlevelet eszközölhetett ki. Jutalmul vehette még Langenau tbk. ama bókját is, miszerint a császárnak egy olyan embert, mint ő, (Sz.) tenyerén kellene hordoznia! . . .

Az eredménynyel, mely neki, mint láttuk, szép kis pénzébe került, nem volt nagyon megelégedve; de a bécsi kormánynak még sem lehetett oka reá, hogy őt, a merész kezdeményezőt, a legközelebbi alkalommal, oly sértő módon mellőzze, miszerint nem csak mást, t. i. Esztei Ferdinánd főherczeget küldje ki hasonló megbizatással, hanem Széchenyinek, kire a nép akkor már ujjal mutogatott, mint a »magyarok istenére«, tudtára is adassa, miként ő cs. k. fenségének kegyességétől függ, őt, a mennyiben ezért hozzá folyamodnék, magával vinni vagy nem vinni.

Sőt Széchenyi napló-jegyzeteiből kitünik még az is, hogy nagy hazánkfiát, élete e kedvencz eszméje, az önmegtagadás ama nagy áldozatára is reábirta, s hogy — tagadó választ kapott. Azon ürügy alatt, hogy most csak katonai szempontok forognak fenn, Desfours vitte meg a választ, hogy ő fensége Zimonyig senkinek sem tilthatja el a hajó használatát; csak ez állomáson tul tartotta fen azt kizárólag magának és előre kiszemelt kiséretének.

S ki érezte nálánál mélyebben az ily méltatlanság szuró töviseit! Csoda-e, ha álmatlan éjei vannak, ha ismét öngyilkosságra gondol, ha Magyarországot halni látja!

Az udvar ingó kegye után nádszálként hajlong a magas körök jó indulata. Széchenyi ez időben a »haute crême« által mindenütt mellőzve s egészen elszigetelve, »sárral megdobálva« látta magát. A főherczeg elindult május 4-én 1832.

»Il faut souffrir pour le bien public,« jegyzi naplójába Széchenyi, s imádkozik istenhez, hogy öntsön szívébe erőt és nyugalmat . . .

Fordult a koczka.

1833. június 20-án már a nádor intézett hozzá levélben felhivást, s ezt pár nap mulva Pozsonyban élő szóval ismételte,

Digitized by Google

hogy vállalja magára, *mint királyi biztos,* ama nagy munka megkezdését, melyért lelke égett. Széchenyi örömét, hogy mindig legyen kelyhébe egy ürömcsepp, csakis megint egészségének igazi vagy képzelt roncsolt állapota zavarta.

Megérte előbb azt az elégtételt is, hogy a Hid iránti jelentését és javaslatát, Pestmegye példájára, a többi megyék is lelkesen felkarolták, s követeiket ez irányban kedvező utasitásokkal látták el. Beöthy Ödönt felbiztatta azon indítványnak is megtételére, miszerint a legközelebbi országgyülés már Pesten tartassék, az ingyenes szállások természetesen meg fogván szünni. Ezt a Rendek többsége elfogadta; de a nádor, kit Schedius által megkérdeztetett, az országgyülés rendezését (Coordinatióját) tartotta előbbrevalónak.

Széchenyi e napokban önmagának bizonyítványt állít ki arról, hogy »bámulatos nagy tevékenységet fejt ki.« Siet fel Bécsbe, hogy b. Stürmerrel, aztán Metternichhel és Reviczkyvel megbeszélje legközelebbi feladatát. A kincstárból kap 5000 frtot, s még 25,000 frtra közvetlen, 10,000 frtra pedig Vásárhelyi által utalványt. A kincstárnok vagyis a kamara elnöke gr. Zichy Károly hivatalos kérdést intéz a nádorhoz az iránt, hogy mit lesz szabad Széchenyinek felirnia, (t. i. mint a dologgal járó költséget számlába foglalnia,) mely kérdés a mily természetes és egyszerü volt a routine emberétől, úgy boszantó és szégyenitő az eszme a lelkesedés emberére nézve. A felelősségről akkor még primitiv fogalmak uralkodtak nálunk, s nagy urak, ha valamely kiküldetést elvállaltak, néha méltóságuk alattinak tartották a reájok bizott pénzekről részletesen beszámolni. [1])

A kik érdeklődtek Széchenyink fenntebb ismertetett *első* aldunai útja iránt, nem fogják figyelmöket megtagadni e *második* útja részleteitől sem, melyeket Naplóink fonalán lehető röviden felsorolandunk.

Július 8-án, hajnalban, 3 órakor indult Pestről az I. Ferencz czimü gőzhajón. Mell- és gyomor-görcsei daczára figyelemmel, szörnyülkedve tanulmányozza Schmied, oraviczai polgár-

[1]) Lásd több példáit a Naplókban.

Digitized by Google

mester számítgatásait, a ki Dunánknak Moldovától Orsováig hajózhatóvá tételére nem kevesebbet, mint 90 évi munkát és 3 millió pfrtot kiván! Óriási volt ez összeg akkori szegénységünkhez képest; s képzelhetni: a szinte százados időhatár mint hatott arra, a ki hazája felvirágzását máris annyira elkésettnek tartotta.

Nem akartak-e, kérdi magában, jó módjával az országgyüléstől eltávolítani, hogy aztán, majd fedezet hiánya miatt, itt is cserben hagyjanak?!

Július 9-én Erdőnél zátonyra kerülnek, s egy jó órát vesztegelnek. 10. Pétervárадon vannak. Radosovichot ágyából riasztja fel. Jankovicsot Lazarinival, s Csajkásaival Zimonyba rendeli. Ide jókor délután érnek. Foith tábornokot azzal, hogy magát mint a kormány küldöttjét mutatja be nála, legkevesbé sem hozza ki phlegmájából. 11-én Belgrádon van, s itt Milos egy testvérével találkozik; estére még Zimonyba ér. A nehézségek, úgy látja, nagyok, de nem legyőzhetetlenek. Egy A. azt veti ellen, hogy ha a sziklákat eltávolítják, a víz nagyon sikér lesz s majd egészen kiapad. Jó, felel Sz., úgy hát kiszáradnak mocsáraink. Egy B. úgy vélekedik, hogy a vízszíne nem fog lejebb szállani a sziklák szétrepesztésével, de a víz hajózhatóvá válhatik. Bravo, mondja Sz., úgy megnyitjuk a közlekedést a tengerbe! Mások másfélekép okoskodnak. A parasztokról fölteszik, hogy a vállalat nem lesz ellenökre, mert legalább a hajóvontatás rabszolgai munkájától megszabadulnak, stb.

Július 13-án, egy u. n. oraniczán (őrhajón) 10 evezővel, két altiszttel s egy Besits nevű hídmesterrel Pancsovára megy, hol Vásárhelyivel találkozik. Kocsin kirándul Kubinba. Másnap, 14-én, Baziásnál zivatar éri utol őket s bőrig átáznak, Moldovát elérik. 15-én Svinitzán át, Stenka Costa, Sirinya, Islas, Tachtalia és Greben állomásokat szerencsésen meghaladva, s Kazant megbámulva, estére a komor kinézésü Orsován vannak. Vásárhelyin kivül vele voltak Philippovich, Melczel, és Hieronimi. Másnap az esőtől átnedvesült podgyászuk is megérkezett. Széchenyi diszmagyarba, Philippovich egyenruhába öltözik, s úgy teszik meg látogatásukat Ozman pashánál, kit ügyöknek látszólag megnyernek.

Digitized by Google

Július 17-én az oraniczán, melyet Telegraf névre keresztelnek, a Vaskapun áthaladnak, szerb és oláh urakkal barátságot kötnek, találkoznak Bizai Sándorral, s ismét jól átázva érnek vissza Orsovára.

18-án ír a nádornak. Egészsége megromlik. 19-én Mehadián lakást bérel, egy pfrtért naponként. Berni kapitány, Roth alezredes, Grasenovich tábornok, Schatzberg hadügyi titkár nagy előzékenységet tanusítanak iránta, ismerik (fordításból) iratait. 20-kán kocsin tesz kirándulást Krassó megyébe, s csupa »Abderát« talál. S mégis, úgy találja, mindenütt jobb állapotok vannak, mint Magyarországban! Megismerkedik Schmied bányamesterrel, s informáltatja magát a rézhuták viszonyairól. A rezet a kormány 40 pfrton veszi meg, nyomban eladja 55 frton, s így károsítja a magán-ipart.

Mig Zimonyban a késedelmes gőzhajót várják, oda jő az ifju Foy, franczia pair, a ki oly borzasztónak (abominable pays) tartja országunkat, hogy sürgősb dolga sincs, mint mentől előbb elhagyni azt. A veszteg-intézetben angolokkal jő össze. 24-én kap Malvieuxtől hírt, miszerint a Duna gőzhajó Bécs alatt zátonyra került, de most már utban van lefelé. Addig a vendégszerető, de czeremoniás öreg Foith altábornagy, Gasics őrnagy, Wasilievich, stbek társaságában kell tölteni idejét, s néha pezsgőzéssel üzni el unalmát. Végre, 26-án az I. Ferencz hajó érkezett meg, s csak utána 27-én a várt Duna. Ez utóbbival 29-én indult s ért gyönyörű holdvilágnál ismét Orsovára. Itt a csajkások kapitányától megvesz egy oraniczát 300 pfrton.

Július 29-ét, mint nevezetes napot kell kiemelnünk, mert e napon kezdődött meg a sziklarepesztési munkálat. Philippovics, a pashánál diplomatizál, Széchenyi, nem helytelen, de czéltévesztett számitással, egy ajándékba küldett pipával támogatja. Hatás: a pasha ágyuval akar reájok tüzelni, ha a török vonalat érinteni méreszkednének; a folyam tulsó felét ám méregessék, ha tetszik; ő nem tágit, míg Szultánjától parancsot nem kap. A kereskedők is, kiket a pasha kénye-kedve szerint taksálgat, panaszt emeltek volt; de a Hofkriegsrathtól azt a választ nyerték, hogy a Duna a törököké, s meg kell adni kinek-kinek a magáét! — Ha ez így van,

Digitized by Google

teszi hozzá Széchenyi, úgy mindennel felhagyhatunk. . . . Ír azonban Kisseleffnek, Ottenfelsnek, Milosnak stb. Maga is elmegy a pashához, a ki a Nagyvezér világos tilalmára hivatkozva, ellenzi a munkálatokat. Széchenyi figyelmét különben jég- és dinnyeküldeményekkel viszonozza. Minden szünetel.

Augusztus 5-én, miután sikeretlenül fáradott kőszén után, vendégeivel együtt, (Jósika Miklós b., Sweerts gróf, Faskas Sándor) ismét átlátogat a pashához, a ki neki az alatt valamelyes dohányt és selyemkelmét küldött, miért viszont Széchenyi egy pár Contriner pisztolylyal és egy gyűrűvel kedveskedett. Kedélyesen mulnak a napok. Ottonoga, Popovich, Rauchmüller, Blaskovich, egy Talbot bárónő, Brunnebarbe a tolmács, Berni, egy Tomsits, s több férfiak és nők, segítenek ölni az időt. Szemben a nem várt nehézségekkel, ily felkiáltásra fakad: »Igen nagy fába vágtam fejszémet!«

11-én a tolmácscsal ujra elnéz a pashához, s most már jobban megértik egymást. A Nagyvezér előbbi levele titokban tartandó, 10-12 nap alatt jobb parancs érkezhetik; mind a két fél járjon közbe a maga udvaránál. Való, hogy a két udvar, — a bécsi, és a konstantinápolyi, — feltünő hasonlatosságot mutat az elv- és rendszertelenségre nézve. A mint látjuk, sem itt sem ott előkészítve épen semmi sem volt. A két szomszéd hatalmasság autonom képviselői azonban egymásközt szorosabbra fűzik a barátságot. A török a magyarnak egy lovat, ez viszont amannak egy kocsit ajándékozott. Jellemző, Hogy Széchenyi ajándékait, pisztolyt, kocsit, a mi kormányunk kiviteli vámmal terhelte meg, a mi csakugyan »secatura« volt. Kétségbeesésében, mert közben még lázai is voltak, az orsovaiakat megtanítja (trainirozza) pezsgőt inni, mely gyakorlat természetesen, bizonyos derült hangulatot tart fen közöttük. — 16-án írja második jelentését a nádorhoz, kitől az alatt egy »jó választ« is kapott.

Milost, ki a Vaskapunál nem sokat tehet érette, a sertésszállitás ürügye alatt igyekszik a vállalat érdekébe vonni. Pasháját ismét egy sátornak adományozásával lepi meg. Saját egyéni élményeiről ezeket olvassuk: Aug. 19-én. »Egy keveset lova-

Digitized by Google

goltam, egy keveset jártam, s már úgy oda vagyok: nyomorult ficzkó. Komédia. Éjszakám igy telt el: 1. Nem alvás, vértolulásaim miatt. 2. Éji zene Thalia papjaitól. 3. Égi háboru. 4 Egerek. 5. Mindenféle baromfi, s a balhák egy serege.«

Mehádia gyógyvize azonban, szerencsére, mindig felüditi testét és lelkét.

21-én a Trajan tábláit nézi meg.

22-én egy orosz ezredes, le chevalier Alenits, tiszteleg nála, s őt oroszosan, mindig generálisnak czimezi. »Nem tudta a jámbor, hogy még őrnagyságig sem vihettük fel!« . . .

24-én lóháton utána néz Plavisevitzán az ut csinálásnak. — Este whist-parthie. Ezt azért említjük meg, mert Széchenyi . . . szemrehányást tett magának érte. Másnap aztán egész nap ir, pihenésül csak az egereket fogdossa. A pashától kapott csődört elküldi Mezőhegyesre. — Egy ifju Nákót és Rigitzkyt ajánlólevéllel lát el Joannovicshoz, máskép nem lett volna nekik szabad a Vaskapu munkálatait megszemlélni. »Igy teszik nálunk népszerűvé az ügyet!« — E két ifju urral és Manassival ismét ellátogat a pashához, ki mindinkább puhul! 27-én hoz tőle Hegedűs egy Imamét és Csubukot, melyet Széchenyi különben elfogadni vonakodik, de megszomorítja azzal az izenettel, hogy a Vaskaput, mint birodalmuk kulcsát, nem adhatják ki kezükből; egy csatorna ásatását azonban nem elleneznék. Megirja ezt rögtön Ottenfelsnek.

Ily benyomások közt egy vágy ragadja meg lelkét, melynek sehogy sem bir ellent állani; a vágy: a Tiszára vinni át egy gőzhajót, a Tiszára, melynek szűz partjai még soha olyat nem láttak! Augusztus 31-én Titelnél elszalasztja a gőzhajót; gyorsfogattal vágtat utána. Éjjel jön Elemérre, Kiss Ernő kastélyába, szeptember 1-én Török-Becsére, hol utoléri I. Ferencz hajót. A ráczok szájtátva bámultak, az asszonyok, boszorkányságot sejtve, keresztet vetegettek magokra, a magyarok renyhén megmaradtak csónakaikkal a viz közepén, alig lehetett a robogó gőzössel kitérni előlük. Erős szél is támadt; melynek csillapultával, szeptember 3-dika volt az a nap, melyen reggeli 9 órakor Szegednél az első

Digitized by Google

gőzhajó kikötött. Szeged lelkes népe, a piaristákkal élükön [1]), Kiss városbiró, Babarczy csongrádi alispán, Pepi és Gizella leányaival, a különben füstös casinó tagjai, stb. telhetőleg ünneplik. Széchenyi szivének e fogadtatás igen jól esett. Pallaviciniék urias reggelijét, Algyőn, tán kevesebbre becsülte, mint egy Ostrowsky nevü mészáros egyszerü ajándokát, egy faragott botot, melyet Széchenyi egy gyürüvel viszonzott. A tábornokok, Lederer, ki e czélra 4-én oda jött, Bretfeld, Koch, versenyeztek a polgárokkal. Vagy száz felköszöntést mondtak reá. A halászléhez jól izlett a champagnei. 5-én, természetesen, ismét nagy főfájásra ébredett, s 6 órakor, barátságtalan időben, távozott. Zentán történt, hogy a megye mérnöke egy szép uj csatornával dicsekedvén, miután a gróf azon kérdésére, vajon »adott-e hozzá valamit a nemesség is« ? tagadólag válaszolt, pirulva kelle azt a további csipős megjegyzését hallania, hogy »ugy bizony neki nem igen tetszik az.«

6-án a Római sánczot nézi meg, 7-én Babatován Hertelendy alispán megyei küldöttséggel üdvözli. Bogdanovicsot, ki pompás reggelire várta, ugy játszta ki, hogy az egész éhes társaságot saját hajójára hivta át, s ott »ürühussal, erős széllel, s liberális beszédekkel traktálta meg.« Többeknek ez nem igen izlett. 2 órakor ért ismét Titelbe, s élvezte a kedvező benyomást, melyet a Duna akkor tesz, ha a Tiszáról jövünk beléje! 3-án a franczia Lamartine költővel ismerkedik meg, ki angol születésü nejével utazott arra. Évekkel később nagy emotióval olvasta a Girondistákról irt könyvét, »a brigandage glorificatióját« látva benne. 9-én Milos örvendeztette meg látogatásával. Sok pezsgőt ittak, s kirándulást tettek a Száván. Ellenkezőleg az öreg Foithtal, Milos határozottan a gőzhajózási vállalat mellett nyilatkozott, volt is már 4 részvénye; belátta a hasznot, melyet az különösen a sertés kereske-

[1]) A piaristák rektora Gruber volt. Egy öreg Karácsonyi nevü pap barátjához Vödröshez ezeket irja: A Hitelt olvastam, s elegendőkép nem köszönhetem — — Életem hosszabbodott, eszem és itéletem tágult, az egész létem nemesedett. — A szerzőt minek mondjam röviden? — Ha annyi hatalma mint tudománya, esze és akarata vagyon, a Magyarok Teremtőjének mondanám, stb.

Digitized by Google

désnek hajtani fog. Megtéritette Husszein pashát is, s a jó ügynek ez uj hivét melegen dicsérte Széchenyi előtt.

10-én Moldován, hova széllel s hullámmal küzködve érnek el, fölveszik Hoffman, Madersbach, Schleuchenstuhl, Buchwald stb. urakat, miután a rossz kőszénnel semmire sem mennek, fát vesznek; s nehány kanyarodás után ismét csak a Moldovához jutnak. Diszes fogatok Uj-Moldovára Hoffmanék uri házához röpitik, hol igen jól érzi magát. Örömmel tölti el szivét többi közt Madersbach, azon kijelentéssel, hogy igenis »mindnyájunknak magyarokká kell lennünk, s a magyarság üdvet fog reánk hozni!«

17-én Orsován huszonöt levelet talál, köztük egy dicsérőt és bátoritót a főherczeg nádortól. 13-án dolgozik Vásárhelyivel. 14-én ismét pashájánál van, a ki minden bajt a Szerdár Ekremre tol, s tsubukot, ülést és imamét ad. 15-én meglátogatja Milutinovich altábornagy. 16-án ismét Mehadia fürdőjében keres és talál enyhülést, 17-én harmadik jelentését irja a nádorhoz.

18-án a punikovai barlangot nézik meg. Fáklyáik kialudván, nem a legkellemesb benyomásuk van. Jönnek a munkálatokat megszemlélni Roth alezredes, Hentzy, Heymann és Bolza őrnagyok, Berni kapitány. Vásárhelyi megvendégeli őket szabad ég alatt. Este whist. Philippovich, kinek szerfelett erős rokon- és ellenszenvei vannak, Vásárhelyi ellen nyilatkozik. Széchenyit ez gondolkodóba ejti. »Mentől inkább átgondolom, mily nagy munkát vállaltam magamra, annál jobban borzongat a hideg. Hazámfiait, a magyarokat, regenerálni, és a Dunát fölelevenitени! — Ez életembe fog kerülni. Hagyján, szebben nem veszthetném el azt!« ...

Ábrándos beteges hangulata, mint többnyire, testi bajaival függ össze. Mikor ama sorokat irta, 12 pióczát rakatott fel magára [1]), s két órai vérzés után, szivét üresnek, lelkét életuntnak, egy jobb világba vágyódónak találja: ily nyomorult testtel, ugymond, mitsem ér az élet. Ez 20-án volt. 21-dikét, mint születése napját, soha sem mulasztja el megemliteni. Akkor 42 éves volt, de testileg, ugy érzi, már 74!

---

[1]) Boszankodva jegyzi fel, hogy egy nadályért 40 pkrt kellett fizetnie, s igy a borbély is jól tudott szívni.

Digitized by Google

Erős záporesők elszaggatták a hidakat, s áradással fenyegetnek.

Amint javul egészsége, a mint kiderül az idő, ugy világosodik kedélye is, s majd mindent ismét »rózsaszínben« lát.

28-án Ogredinánál a viz alatt próbálnak repeszteni, nem akar elsülni. De azért, Berni vezetése alatt, erélyen folytatják. Széchenyi mindent lehető jó rendben hagy s készül haza felé.

Utba ejti Karansebest, Lugost, Temesvárt. Itt Bedekovich, Söldenhofen, Milutinovich, Borjneburg, Modler, Schatzberg, Radványi, Schneller, stb. minden módon kitüntetik. Megbeszélik az alibunári mocsár kiszáritását, mely Hentzy számítása szerint harmadfél millió pfrtba kerülne. Még egyéb dolgunk is van Magyarországon, ugy vélekedik Széchenyi.

Október 5-én Aradon, 6-án Tornyán van, Marczibányiéknál, 7-én Mezőhegyesen, hol Boxberg vendége; de el van szörnyedve a lovak idomtalan kosorraik felett, melyekkel az egész országot »systematice inficiálják.«

8-án Kecskemétre, 9-én Pestre ér, s 14-én Pozsonyban találkozunk vele, hol, mint tudjuk, együtt volt az országgyülés. [1])

X.

Harmadik aldunai utjára Széchenyi 1834. junius 10-én indult. Közbevetőleg vessünk egy futó pillantást azóta viselt dolgaira. Nem tehetünk róla, hogy hazánk kulturai történetéből fogunk ezzel is egy pár lapot szellőztetni.

Az országgyülésen pártembernek nem engedi magát befogatni; ezért sokan megneheztelnek reá. Fáy András őszintén figyelmezteti, hogy e magaviselete miatt népszerüségéből veszteni fog. Ennek daczára nem csak Pozsonyban, hanem Pestmegye

[1]) A nádorhoz ezen év okt. 23-án kelt jelentését közli *Falk*: Széchenyi István gróf és Kora cz. művében. Kivánatai ezek valának: 1. Kiváltság meghosszabbitása 10 évre, a forgalomnak ozman területre kiterjesztése végett. 2. Kiszálló helyek. 3. Egészségügyi s harminczadi rendszabályok. 4. Személy- és vagyon biztositása a szerb, török és oláh hatóságoknál. 5. Kormány pártfogása. 6. Ingyen köszén és fa.

Digitized by Google

közgyülésén is még ez év folytán hangos ovatiókban részesült. (Máj. 10-én és aug. 26-án).

Az akadémia közgyülésein elnököl; a tudósokat megvendégeli.

Kiadja a Stádiumot; de a censor lefoglalja: még sok dolog lesz vele.

Mozgatja a Pest legszebb terén dísztelenkedő harminczad épületet.

Értekezik a nádorral, Metternichhel, Reviczkyvel, Károly főhggel, Puthonnal, stb. Gyűjt folyvást aláirókat a dunai gőzhajótársasághoz; döntő szerepet visz e társulat közgyülésén. Metternich sokáig ellentáll nógatásainak, noha Molly és Melanie becsületesen segítettek; végre aláir ő is.

Vásárhelyivel érdekes külföldi utazásra megy. Münchenben a király szivességgel halmozza, a legjobb magyarnak nevezgeti, dicséri vállalatait, de alá nem ir. Stuttgardban szerencsésebb, a würtembergi király vesz 6 részvényt. Párisban barátságot köt Thiers, Gay Lussac, s több nevezetes emberrel, [1]) jan. 1—16.

Átmegy a calaisi csatornán, s Anglia államférfiaival és bankáraival köt szorosabb, vagy ujit meg régibb ismeretséget. Leginkább érdekli Russel, »e gyenge, beteges, jelentéktelen alak, s mégis nagy reformer.« Bemutatják a királynak, elvezetik a parliamentbe. hol t. k. O'Connelt hallgatja, elnéz a gyárakba, a gépészekhez: főleg a hidépitészet érdekli. Megnézi Birminghamet is. Eszterházy herczeggel vetet 10 részvényt a gőzhajózási vállalathoz, Rothschild 1000-et helyeztet kilátásba. Egy napot, de egy órát sem veszít el.

Visszajövet, a Rajna vidékén is folytatja érdekes tanulmányait, s egész Németországot átszelve, május 1-én Pozsonyba ér, hol 10-én fáklyás-zenével tisztelik meg. Pesten nyomban a lóverseny, s az Állattenyésztő egyesület, Gazdasági egyletünknek e szülő anyja, veszik igénybe tevékenységét. Kisebb utjait, Czenkre, Gödöllőre, Alcsuthra, stb. nem is említjük.

---

[1]) C'est un charmant 'hongrois, — mondják róla, — dont il est impossible de prononcer le nom.

Digitized by Google

Június 10-én megint az I. Ferencz gőzhajóval indult; a Tünde is kisérte. 15-én a Vaskapunál van; 16-án már régi barátját, az orsovai pashát látogatja ismét meg; 17-én jelentést tesz a nádornak az addig történtekről.

Mig a nagy vállalat mindig megujuló nehézségei felett töprenkedik, s várja az Argót, elkezdi irni a Pesti por és sár czimű röpiratát. (30-án). E rövid utja alatt, melyről július 7-én már Pestre visszatért, úgy látszik, leginkább széntelepek keresése vette igénybe. Technikai kivitel dolgában Lazarinit kezdi inkább becsülni.

Fentebbi utjából megérkezve, találta azt, hogy itthon az országgyülés »elaludt.« Ezt a phrásist nála, természetesen, csak ugy szabad vennünk, mint Magyarország tetszhalála, sőt végvonaglása, vagy akár az ő saját teljes kimerültsége, életuntsága feletti, oly gyakran előforduló panaszait.

Pesten akkor a Nemzeti szinház ügye volt napirenden. Földváryval sokat küzködött ez intézetünknek a kerepesi utra történt, bár állitólag ideiglenes, behelyezése miatt. Néha szinte kicsinyesnek mondható neheztelések támadtak köztök. »Ugy megalázom magamat ezen ember előtt, mint egy isten előtt,« igy kiált fel Széchenyi, »s nem tudom meglágyitani. Istenem, mit nem tesz az ember, hogy hazájának használhasson! « . . .

Ez időbeli jegyzetei azt a benyomást teszik, mintha ily izetlenségek elől ohajtott volna menekülni, midőn ismét az ő kedves Vaskapuja és Mehádiája felé forditotta sovár tekintetét.

Ez évben második, egészben negyedik aldunai utjára Széchenyi 1834. aug. 31-én indult; még pedig ezuttal szárazon, Kecskemét, Temesvár felé. Itt a megyeterem karzatán felismerik, erővel leviszik s diadallal körülhordozzák a teremben, hol leteszi a táblabirói esküt. (Szept. 2-án.)

Szept. 5-én Lazarinival bejárja a Vaskaput, Rasboinikot, Kralova Stenát, stb. Minden napra jut elég dolog. Hivatalos elfoglaltsága közepett talál időt, hogy a Jelenkorba irjon. Az akadályok nem akarnak elfogyni. »Ugyan nagy és kemény fába vágtam fejszémet!« irja 17-én naplójába. 18-án az orsovai pashához

Digitized by Google

megy, gr. Hunyadyval, ki az oláh nyelvet tanulja s nem hisz a magyarság jövőjében. E látogatást 22-én Joanovics hadnagygyal. ismétlik. Reá jönnek, hogy az oroszok ez ügyben kétszinüsködnek. Szemben biztatják, mintha örömmel üdvözölnék a Duna felszabadítását, hátmegett azonban ellene dolgoznak. Butenieff, a mi internunciusunk, Stürmer előtt igy, máskor azonban amugy beszélt. A viddini pasha is beleszól, s Széchenyi kénytelen a repesztésekkel, melyek durranásai titokban nem maradhatnak, egyelőre felhagyni. Sok várás, sok huzavona közt, a Trajan hid tövénél jobbágyi hódolattal isznak uralkodó fejedelmünk: Ferencz császár és király egészségére, t. i. nevenapján, okt. 4-én.

Pedig Ferencz császár és király, minden ujitásnak ellensége, vajmi keveset segitett nekik akár a Duna medrének, akár a diplomatia utjainak egyengetésében.

7-én Kalafátra mennek, s meglátogatják a viddini Hussein pashát, de tolmácsuk, a pasha orvosa, sem törökül, sem francziául nem tudván, e látogatás meglehetős »hideg, szótalan és ostoba« volt. Hazajövetelök is unalmas volt, mert homok-zátonyra jutottak, s egy török állomásnál háltak meg. Ez a mulatság még másnap is tartván, Széchenyire nagyon csüggesztőleg hat, már mindent veszve lát: c'est une entreprise échonée! Queen angol[1]) ott hagyja őket; Charalambe jó segitségül: ökröket kell befogni, kocsira, szekérre átrakodni, s éjszakán át fáradtan, reggelre Krajovába érni. 11-én Bukarestben vannak. Itt már jobb dolguk van. Este szinházba megy; Ghika herczeg, mihelyt meglátja, páholyába kéreti. Ebédekre, estélyekre hívják. Philipesko, Bibesko, Floresco, Stirbey, Palacsány, Mincianky, stb. családok. Többnyire franczia borokat isznak, magyar helyett. Egyébiránt a töröktől eltanulták a józanságot, s egyaránt utálják a részegséget, mely nagy ritkán fordul is elő nálok. A háznak, melyben elszállásolták, Tasnerrel egész első emeletét elfoglalja, s ugyanott tánczestélyt rendeznek tiszteletére, meg is tánczoltatják. Hadi gyakorlatot is tartanak kedveért. A szemle után nem feledi megnézni »közös« iskoláikat,

[1]) Ez később egy könyvet irt, melyben Széchenyit meglehetősen compromittálta; ugyszintén a Temps nov. 10-diki számában is.

Digitized by Google

kórházaikat és börtöneiket. Értekezik Timony orosz consullal, kinek befolyása mindenben túlnyomó, akár szeressék, akár nem. A porta tehetetlen, s olcsón megvesztegethetőség hirében áll. 16-án Salomon ezredes egy ajándék török puskával lepi meg, 17-én szemügyre veszi Lazarini és Forberger munkálatait a Vaskapunál, s mig a kocsikat Shupanekre küldi, staféta érkezik a nádor főherczegtől.

18-án, miután a nádornak felelt, a Stádiumon irogat, de azzal a sejtelemmel, hogy e munkája a »császár életében« nem fog megjelenhetni! 19-én Milos hirül adja, hogy nem sokára egy török kormánybiztos fog érkezni, de addig is tehet, a mit akar. 22-én Ozman pasha egy auditorral érkezik meg, s megajándékozza egy (15 aranyat érő) szürkelóval, egyuttal értesíti, hogy Mehmed bey jön Konstantinápolyból, s tiz nap alatt itt lehet.

Széchenyi e napokban legjobb egészségnek örvend, keblét bizonyos honvágy szállja meg, s Verőcze megye táblabírája lesz. A Duna oly sekély, hogy Cserni György ideje óta nem volt olyan, s Milos erősen dolgoztat a jobb parton is: a munka halad.

November első napjaiban az otthon történteket oly sötét színben látja, hogy azt hiszi, miként neki alig lesz Ausztriában maradása. Pár évi számkivetést egyébiránt ily körülmények közt nem nagy szerencsétlenségnek tartana.

4-én ismét futár érkezik a nádortól. 8-án egy redőrségi tiszt, Petreska Alexis nevü, köszönt be Csernetzről, s letilt minden további munkálatot vizben és szárazon. E közlés bizalmas uton »négy szem közt« történvén, Széchenyi irásban kivánja azt. Nous allons voir, — mais nous voyons déja que tout le monde nous fait sur le nez. Francziául van irva, de magyarán jellemzi akkori kormányunkat. Széchenyinek mindenféle müfogásokkal kell élni, hogy tettlegességekre ne vetemedjenek ellene.

Az ország minden részeiből hozzá sürün érkező üdvözletek néki nyilván örömet szereznek ugyan, de megannyi vétkei — úgy látja, — a kormány szemében!

14-én végre Orsovára érkezik a török kaimakam, s őt is oda várja. Egy kicsi emberke, kinek alakja Bezerédy Istvánra emlékeztető, rossz nadrágban, rongyos csizmában, különben nyájas

Digitized by Google

magaviseletü. Mennek vele a Vaskapuhoz. Tenka Stefanovics soha el nem marad tőlök. Másnap oda jő a pasha is, meg Niazi bey. Egy hajó előttök leereszkedik. »Előbb fogok-e törökül megtanulni«, kérdi Széchenyi őket, »semmint felszabadítjuk ezt az átjárást a Vaskapunál? Felelnek: oh, addig a gróf nem csak törökül, hanem még arabsul és persául is megtanulhat? — Bon à savoir!« . . .

Nov. 16-án ir ismét a nádornak s magát és minden idejét rendelkezésére bocsátja. 17-én a pasha nála ebédel, 18-án viszont ő a pashánál, s egyuttal bucsuzik. Három napot ezután vesztegzárban kell töltenie.

22-én egy ezredes jő hozzá Erdélyből, s Bernivel átkutatja, kritizálgatja eddigi összes munkálatait, mint kiküldöttje Ferdinand főherczegnek. Beszéd tárgya többi közt Wesselényi, kit szerintök könnyü volna, számos borzasztó nyilatkozatai folytán, mint felségsértőt elveszteni, de ők és a főherczeg sokkal nemesebb gondolkozásuak, stb. e.

Utoljára Széchenyi, meglehetős lehangolt kedélylyel, még Milosnál akarja megtenni igért látogatását, a ki Milan herczeg nevelőjét küldi elébök, hogy Belgrádra jőjjenek. Ez az ut nem a legkellemesbek közé tartozott, több napig tartott, s váratlanul azzal végződött, hogy magát a gazdát nem is láthatta, s csakis Petronievich lovaggal értekezhetett, decz. 5-én. Közben 2-án, meglátogatta Hivetsy pashát, s élvezte és tanulmányozta a török fürdőket. Contumaciáját Zimonyban töltötte ki, mialatt ismét a Stádium »II-dik részén« dolgozgatott. Képzelete, mely ritkán volt nyugodt állapotban, rémeket láttat vele. Mily borzasztó lehet egy börtönben ülő rabnak a helyzete, s ez a sors vár ő reá is, iratai, reformtervei miatt! Sőt az öreg F.-nál, a ki megvendégelte, valósággal megmérgezettnek tartja magát, s erőltetett hányás által szabadul meg a méregtől. (Mondjuk: indigestiótól.)

Ez izgalomteljes utjából deczemb. 19-én haza (Pestre) érve, kapja azon váratlan, reá nézve oly végzetes hirt, hogy imádottja özvegygyé lett. Gróf Zichy Károly meghalt, mint már említettük, e hónap 15-én.

Digitized by Google

XI.

Széchenyinek ötödik aldunai utja inkább csak egy kirándulásnak nevezhető. Az azt közvetlen megelőző eseményeket, mint utban eső és jóval érdekesb történelmi adatokat átugranunk annál nagyobb hiba volna, mert tán alkalmunk sem lenne később azokra visszatérnünk.

A pesti közönséget, az országot és a pozsonyi országgyűlést semmi sem tartotta akkor oly izgalomban, mint a kormány által, b. Wesselényi Miklós meg Balogh János barsi követ személyeiben az alkotmányon s a szólásszabadságon elkövetett sérelmek. Széchenyi lehető legkényelmetlenebbül érezte e napokban magát. A közfigyelem rajta függött, az ellenzék várta, követelte tőle, hogy e kérdésben nyilatkozzék s vele tartson ; a kormány, illetőleg az udvar viszont azt várta tőle, hogy csillapítsa a kedélyeket, s ne engedje szélsőségig vitetni a dolgot. Volt reá eset, hogy a nádor fenséges neje, kinek Széchenyi iránti jó indulatát már említettük, épen oly órákban kérette őt magához, a melyekben a tüskés kérdés a gyülésteremben tárgyaltatott. (Jun. 30.) Az ő két szék közötti helyzete, az a hálátlan közbenjárói szerep, melyre kezdettől fogva nagy hivatást érzett, már itt kezdődött s termett neki ugyan keserü, de az országnak mégis nem megvetendő gyümölcsöket. Bécsben igaz, nem nagyon támogatták őt. Metternich, kivel ez ügyben 1835. április 21-én és 26-án értekezése volt, azzal fogadta, hogy az ő ellene is, legmagasb helyre beérkezett titkos feladások egész szövegét közlé vele : ha jónak látja, ám igazolja magát. Ez eljárás, a mindenható ministernek nem annyira őszinteségét, mint elbizottságát jellemzi. Ferencz császár és király halála sem az ő tekintélyét meg nem ingatta, sem a jóságos Ferdinand alatt a hagyományos kormányrendszer legkisebb változtatását nem vonta maga után, ha csak nem épen ellenkező irányban, mint ahogy a nemzeti közvélemény s ezzel maga Széchenyi is óhajtá.

Metternich, mindenesetre oly ember, a ki hiszi a mit mond, szinte elérzékenyedik, a császárt egy szentnek, önnönmagát pedig

Digitized by Google

valóságos martyrnak nézi, s Széchenyinek et tu mi fili-féle atyai szemrehányásokat tesz, hogy bár Wesselényiről ő sem sokat tart, mégis pártját fogja, szintén a kormány ellen beszél, s Magyarországot vele együtt rossz irányba akarja terelni stb. Nem tudva és nem akarva, oly sok rosznak lesz okozója! stb. e. A feladók azt vélték észrevehetni, hogy az oppositio, különösen Széchenyinek Bécsből való utóbbi hazatérte óta, vérszemet kapott, leghevesebb tagjai uj erőt és bátorságot meritettek, mert Széchenyi azzal biztatta őket, hogy a bécsi ministerium önmagában meghasonlott, mi annál bizonyosabb, mentől inkább titkolgatják, és hogy ha az ellenzék szilárdul tartja magát, végre mégis czélt fog érni, hogy Wesselényi iránt is magas körökben részvét mutatkozik, s csak a magyar kanczellár ellenzi még pörének beszüntetését. Hozzáteszik még azt is, hogy Széchenyi sokféle szint játszik, s beszédjét mindig ahhoz tudja alkalmazni, a kivel beszél, stb. stb. »Minő kellemetlen helyzet« jegyzi meg erre első felháborodása után Széchenyi, »mind a két párt magához akar kötni: én pedig a magam ura akarok maradni!«

Feleletét, egy emlékiratban, május 4-én vitte fel Bécsbe.

Hubai királyi ügyész a Wesselényi elleni pert május 5-én »leválta.«

Széchenyinek, annyi igaz, hogy rosszabb napjai vannak, mint magának a vádlottnak. Közbenjárói tiszte nem terem neki rózsakat. A nádor is megszomoritja azzal, hogy elfogyott a pénze s nincs fedezet a dunai munkálatok folytatására. Latour hiába nézegeti s dicséri a szép tervrajzokat! Az egy Crescence, egy szebb jövő hajnalfényével, tartja benne csak a lelket. »Ha az nem volna, ugy . . .«

Napirendre került azalatt Ferdinandnak, mint Magyarországon e néven ötödiknek, királyi czime. Uj zavar a reformért égő Széchenyinek. Emlitettük már e kérdésnek váratlan szerencsés megoldását. [1]) Deák érdeme volt az.

A lófuttatási ebédek alatt, de midőn Széchenyi mindig magasb nemzeti érdekek iránt igyekezett a casino tagjait felbuzdí-

[1]) Lásd: 230. l.

Digitized by Google

tani, egy váratlan összeszólalkozás folytán párbaja lesz jó barátjával b. Orczy Lászlóval. Június 9-én egy pár pisztolylövéssel az ügy lovagias elintézést nyer. Tán ezentúl a gentlemannek nem fognak fentszóval »pletykázni,« mikor »honi tárgyakról szólunk!« ...

Míg a nádor, kinek szintén voltak hírhordói, magához hivatja, kérdőre vonja, hogy szélsőségekre buzdít, s az országgyülés feloszlatását akarja erővel előidézni, hozzátéve mégis, hogy e híreknek ő nem akar hitelt adni: — azalatt Széchenyi minden erejét megfeszíti, s Wesselényit is reá birja, hogy együtt beszéljék reá Baloghot az eltávozásra, legalább addig, míg ügye itt tárgyaltatni fog, mit ez végre meg is igér. A nádor ezt nagyba vette. (Lásd alább ....) s a legkedélyesebben váltak el egymástól. Ekkor volt, ne ejtsük el ez érdekes adatkát, hogy az öreg úr sincerisálva, többi közt Deákról is elmondá véleményét. Becsülte nagyon ez új notabilitást, de sajnálta, hogy nincs 1° elég nevelése, 2° elég publicistai képzettsége. Mi, ne a szemet hibáztassuk, hanem a szemüveget!...

Pár nap mulva Széchenyi a felsőházban oly tüzzel ment neki azoknak, a kik összezavarják a kormányt a király személyével, ment neki beszéde hevében majd a gyalázatos titkos feladóknak is, hogy az elnöklő nádor kénytelen volt megvonni tőle a szót. (júl. 6.)

Folyt az alatt az agitatio a Hid dolgában is. Pesti polgárok mozognak, hogy egyik legelőkelőbb jövedelmi forrásuktól, a hidvámtól, akarják megfosztani. Bernáth unghi követ egy átalános kisajátitási törvényt inditványoz. Erre nincsenek megérve.

Széchenyit, kit minden felizgat, álmától, nyugalmától, egészségétől foszt meg, most még a lipcsei »Allgemeine Zeitung« is boszantja, s jól lerántja őt ép azon olvasó közönség előtt, melynek itéletére, úgy látszik, sokat tartott. Ráadásul azzal a kósza hírrel nyugtalanítja Mayerffy, hogy a nádor le akar köszönni, s helyébe esztei Ferdinánd fog jönni. De még az akademikusok sem szereznek neki örömet, apró intriguákat szőnek.

Vigasz a távol Erdélyből érkezik. Szept. 23-án jönnek meg onnét Farkas Sándor és Horváth Ferencz, s Széchenyinek a

Digitized by Google

»testvérhaza« nevében egy aranytollat hoznak. Ez annyira meghatja, hogy e perczet látná legkedvezőbbnek arra, hogy »nyomorult« életének vége szakadjon. Méreytől sem veszi már rossz néven, hogy diszebédet adván a főherczeg nádor 40 éves hivataloskodásának megünneplésére, őtet erre nem hivta meg.

Végre szeptember 26-án a Zrinyi hajón lemegy Orsovára, hová 30-án este szerencsésen megérkezik. Rendben van minden, s oktob. 4-én már ismét Pesten lehet.

Legközelebbi, hatodik, aldunai útját, Széchenyi, már mint a Crescence boldog férje, vele együtt tehette meg. Mi természetesb, mint hogy hazafias működésének egyik fő tárgyát annak mutassa be, a kinek nevéhez szeretett kötni mindent, mit szépet s nemeset érzett, tervezett, kivitt az életben!

Sok víz folyt le azóta a Dunán.

Ha a hazánkban ez alatt történteket jókra és rosszakra osztályozzuk, a mérleg folytonos ingadozásait reánk, s Széchenyire nézve, nem a legkedvezőbbeknek fogjuk tapasztalni.

Vessünk csak a naplók nyomán egy-egy futó pillantást úgy az egyik, mint a másik csoportra.

J ó k.

Balogh perét felfüggesztik.

A nádor előzékenységet mutat, úgy a Hid, mint a Szinhá dolgában.

Ez utóbbi ügyben Földváryval »transigálnia« kell.

A Rendek az önmegtagadás szép példáját adják, midőn a jobbágy-telkek nemes birtokosait is adó alá vonják.

Deák kimagasodik valamennyi közt; de . . . (lásd a másik rovatot.)

Cziráky közeledik Széchenyihez, mióta ez őt kerüli.

Fáy András is, kit Pest megye Péchy helyébe követnek választ, Széchenyihez közeledik. [1])

Pesti kikötő, megy.

Kisajátitás, megy.

---

[1]) Mi csak szatócsok vagyunk, ő a nagykereskedő, szokta volt jelképileg a Mesék irója Széchenyiről mondani.

Digitized by Google

Veszprém és Hont megyék indítványai Széchenyi érdemeinek beczikkelyeztetése s koronaőrré választatása ügyében, a Rendeknél egyhangulag elfogadva.

Ez, mint tudjuk, Temes megye követének felszóllalására, vegyes ülésben november 12-én tárgyaltatott, s kielégitő megoldást nyert. (Lásd 263. l.)

Nádori közbenjárás a magyar nyelv ügyében. Óhajtott siker.

István főherczeggel közelebbi ismeretség.

Deák szellemi felsőbbségének és jellemszilárdságának elismerése, becsülése.

A főherczeg nádor biztatja, nyujtsa be tervét a harminczadépületre nézve; a Duna mappáját a triesti biztositó társulat és Watt számára készittesse el; a jövő évi folyam-szabályozási budgete mintegy 200,000 pfrt lesz.

Metternichnek Széchenyi fontos emlékiratot nyujt át, mely irójának esetleg »nyakát szegheti.« (Jan. 16. 1836.) Személyes találkozásuk és értekezésük [1]) (22-én.)

1836. február 4-én tartja esküvőjét. (Lásd 106. l.)

A kisajátitás elfogadva. »Bravo, bravissimo!« —

Az ellenzék neheztelését elviseli, remélve, hogy a főherczeget teljesen meg fogja hódítani.

A Hid végre elfogadva mind a két táblán. »Lássa édes Széchenyim, mondja kedélyesen a nádor, »Vortheil treibt's Handwerk!«

1836. május 2-án Szentesités. Országgyülésnek vége.

Május 7-én Pesten fáklyászenével tisztelik meg, melynél oly szépen meg tudta tartani »phlegmáját.«

Crescence befolyással bir, úgy hiszi legalább Széchenyi, még Metternichre is. Pálfy, Clamm, Windischgrätz ellensulyozva lesznek, stb.

Rosszak.

Bánja Csokonya eladását, családi körülményeinek változása folytán. Régi barátjától Wesselényitől kénytelen egy kölcsönt

[1]) Ekkor történt, hogy a birodalmi kanczellár a mi nádorunkat fiffikusnak nevezte.

Digitized by Google

megtagadni, sok pénzre levén »hazai vállalataiban« magának is szüksége.

Deák magasabban áll, mint a többiek mind; »de üldözik is már érte.« — »A bárgyu magyar nemesember semmit sem akar maga felett ismerni.«

A casinóban (Pozsonyban) $8^1/_4$ órakor már senkit sem talál: »quelle manière élégante de vivre!« Lemegy a vendégszobába, együtt vannak ott Deák, Wesselényi, Balogh, Beöthy, Bárczy, Eötvös, Sárközy. Bécsben szentül »összeesküvést« fognak szimatolni.

Egészsége rosz. »Beh nyomorult ficzkó vagyok! »

»Magyar nyelv. Miserable. Hunnia — nem lesz felesleges!«

Egynémely elökelősdi gyalázza Pestet, dicséri Bécset, »pour se donner une assiette dans le monde. Quelle société dépravée! Magyarország rothadt, korhadt.«

Queen czikke (Temps, nov. 10. 1835.) Metternich irányában nagyon kompromittálja, könnyen bukását okozhatja a Hidnak s tömérdek egyébb úgyis gyenge lábon álló ügynek!

»Ah, magasabb, ellenséges hatalmak befolyása alatt állok!«[1])

Károlyi Lajos is már ellene van. Tán párbaja lesz vele!?

Pálfy F. abban lát nagy bajt, hogy olyan fontos dolog, minő a Hid, alulról kezdeményeztessék, nem pedig felülről.[2])

A kormány férfiai töprenkednek, hogy daczára minden igyekezetöknek, kettőt nem birnak kisütni, u. m. 1. az országban létező minden casinók összetartását, 2. a magyar propagandát! »Mily nyomorúság!«

Ellene dolgoznak Pesten Kolb et Comp.; Pozsonyban Somsics, Luka, Kubinyi, Palóczy. »Nem rossz szándékból, hanem kicsinyes elfogultságból!« . . .

A főherczeg ingadoz, tágit a Hid dolgában. »Gyomorgörcsöt kapok tőle!« A főherczegné megvigasztalja, s újra lelket önt belé.

---

[1]) Erre nézve lásd: Hit és kétségbeesés cz. fejezetünket.

[2]) Alig volt reformkérdés, mely azon időben nem így került volna szőnyegre.

Digitized by Google

»Cserben hagynak. Meghalok!« stb. ef.

Wesselényi segédnek hívja párbajához Wurmbrandttal. [1])

Eszterházy Pál nem érti, mi joggal állíthatja magát Széchenyi a kormány és a nemzet közé.... Első, kellemetlen meglepetése után azt válaszolja: »Akaratom erejénél fogva! — Különben felakaszthatnak!« stb.

Wesselényi kötekedővé lesz, vele is. Szinte sajnálni kezdi.

Nyugtalan álmok. Gondok. Még pénzbeliek is. »Ilyen az ember!«

Deák, — mint volt már alkalmunk említeni, — hátat fordít neki.

Viszont úgy sejti, hogy azok, a kiktől többet várt, rászedték.

»A nimbus szétfoszlott.« — »Előre láttam: két szék között ülök!« ...

»Mily nagy önmegtagadás kell mindezekhez!«

Pyrker is megcsalta. (?)

Reszket a Hidért. — »Ha elesem, — qui perdidit numerum, stb.«

Nemezis!?

Tormásy, Farkas, Lovasy elfogva.

Wesselényi Kossuthot a casinóba hozza. »Megrontja oly keserves fáradsággal létrehozott e művemet.« ...

Az elfogatások egyre tartanak, stb. stb.

Aligha csalódunk azon föltevésünkben, hogy e kikapkodott jeligék, bár első tekintetre összefüggés nélkülieknek látszanak is, sokkal jellemzőbb világot vetnek akár a helyzetre, akár Széchenyi lelki állapotára, mint ha, adatainkat kiszélesítve, egész lapokat írtunk volna teli.

Dunai utjának, melyhez immár elérkeztünk, rövidebben fogjuk előadhatni érdekesb részleteit.

1836. június 22-én Crescence, férje kérésére, a krisztinavárosi plébániában végzi ájtatosságát, s azon éjet már a Zrinyi hajón töltik, melyen másnap az egész család, Caroline, Marie, Alfréd, Géza, s még 8—9 személy, reggeli 5 órakor elindulnak.

[1]) E tisztben utóbb sok habozás után gr. Dezsewffy A. járt el.

Digitized by Google

25-én Orsovára, s 26-án Mehádiára érkeznek. Ez utban olvassa Raumer munkáját Angliáról, s azt találja, hogy egy-egy lapja többet ér, mint minden, a mit ő (Sz.) eddig írt. Nem is akar írni többé. A szabályozási, sziklarepesztési, üttörési stb. munkálatok, úgy találja, örvendetes haladásban vannak, nagy lendületre mutatnak, bár még elég sok a teendő.

Július 1-én az orsovai pasha kissé hidegen fogadja; nem sokára ez állomáson Ahmet bey fogja felváltani. 2-án jelentést tesz a nádorhoz. 3-án egész családját átviszi Orsovára, bár egy őrnagy ügyetlenül azt suttogja, hogy nejét nem viheti el a pashához. A látogatás megtörtént. Lemondott volna inkább hivataláról, semhogy ezt az elégtételt meg ne szerezze magának. Jön a Tünde is, két értelmes angolt hozva, Urquard és Neill urakat.

Roth, Berni, Popovics, Turnbull, Friesenhof, Wenckheim, Bethlen stb. nevek fordulnak elő naplójában. Az erdélyi dolgok mélyen elszomoritják. Pálfynak kanczellárrá neveztetése pedig ily felkiáltásra fakasztja: »Most már mindent tüzben, romban látok!« — Több napokon át, levertten, testben lélekben mintegy megvénülve, bolyong Mehadia zord vidékein, gyászolja Magyarországot.

30-án Popovichcsal a Hullámon megy Plavisevitzára, s kocsin Drenkovára. A Tündén hál, melyre az ablakon át kell bebujnia. 31-én azzal boszantják meg, hogy pallérait s munkás embereit, mivel vasárnap dolgoztak, becsukatták. Első eset, hogy egy oláh embert azért büntettek meg, mert dolgozott. Jön Vásárhelyi és Wittgenstein herczeg.

Augusztus 2-án Baziáson, s Fehértemplomban van, hol örömmel szemléli a selyemtermelést.[1]) 4-én Bandl kiséretében Oraviczára megy, s több megyei urat meglátogat. Gerlistyén szén után tudakozódik. 5-én Hoffmannal találkozik; 6-án megérkezik a Zrinyi, de üresen. Hőség, szúnyog s bolha nem hagyják aludni; fölhevült képzelete pedig a gőzhajózási vállalat bukását láttatja vele. A főherczeg sem válaszol. Consilium abeundi? . . [2]) A gőz-

[1]) Egészben 23—30 mázsa.

[2]) Később kapta egyszerre három levelét.

Digitized by Google

hajózást Bécsben nem igen pártolják, mert — magyar vállalat nak nézik! »Szép álom, isten veled!« . . .

Aug. 11-én délután meglátogatja Ahmet pashát. 13-án Schön tábornok jön hozzá, együtt vacsorálnak.

Széchenyin szokott csüggedése vesz erőt. »Magyarország meg van halva.« — »Kolb és Földváry triumfálnak.« — »Nincs semmi népszerüségem. Kezem lábam meg van kötve.« — »Egy kifacsart czitrom vagyok!« — »Aludni, nem gondolkodni, nem létezni, ez az, a mi után vágyódom!« — »Ám tegyünk annyit, a mennyit lehet. Ha alá kell is merülnöm, küzdés nélkül nem adom meg magamat!« . . .

A gyógyfürdőt, mely reá mindig oly jótékony üditő hatással volt, most alig veszi igénybe nehányszor.

Közeledik nevenapja. Az áldott Crescence és a gyermekek, azt anticzipálva, kedves meglepetést szereznek neki: magyarul szavalnak el valamit. Egy boldog napja van. (17-én.)

18-án mindnyájan elindulnak, 19-én Karansebesen és Temesváron, 23-án Szegeden, 25-én ismét Pesten vannak.

Szárazság. Cholera.

Hát még a politikai légkör!

Nem csak a Széchenyi túlérzékeny kedélyére hatott mindez leverőleg: az egész ország aggódott, várt és — nem remélt.

A hetedik dunai utat nehány sorral elvégezhetjük.

Először elfogyott a pénz, s az illetők egyenesen ő felségének egy »handbillet«-jére hivatkoztak, mely minden további költekezést a Vaskapu czimén betiltott Ennek daczára azután mégis egy 20,000 pfrt folyóvá tétetett.

»Mig a királyi és a hétszemélyes tábla a befogottak pereit tárgyalja, Gegő a ferenczieк magyar szónoka, Albach vetélytársa,[1]) templomban mennydörög a servilis birák ellen, s Pestmegye izgatott gyüléseket tart, Széchenyi márczius 16-án 1837. I. Ferencz gőzhajón elindul. Pohl kapitány szivességből átengedi neki kabinjét. 17-én Ujvidékre, 18-án Baziásra, 19-én Orsovára érnek.

---

[1]) A Csángók lelkes barátja és ismertetője.

Digitized by Google

20-án ezt olvassuk naplójában: »Vénhedve, fogfájással. kimerülve keltem fel. 1833-ban, mikor idejöttem, minden tekintetben legmagasb pontján állottam emelkedésemnek, most gyorsan szállok lefelé. Még P. — is hátat fordit. — Kitartás? mily könynyü e szót kimondani, de mily nehéz alkalmazásba venni!« stb.

21-én vesztegzárban. »Minden reményemet veszteni kezdem, hogy a mi dunai kereskedésünkből legyen valami. Először életemben (?) érzek unalmat. Semmit sem tehetek.« stb. e.

23-án ujra feléled, s szégyenli gyengeségét.

Megnézi Plavisevnitza, Drenkova, Kosava, stb. állomásokat. Egy zimonyi ember ráförmed a kormányosra s 25 botot igér neki de abban a perczben belezuhan a vizbe, s csakis épp a kormányos ügyességének és emberszeretetének köszönheti életét, mert ez a koromsetét éjben rögtön felszinre huzta s megmentette őt.

Visszajövet Rácz-Almásnál találkozván a jól megrakodott I. Ferenczczel, Széchenyi igy elmélkedik: »Gondoltam volna-e 1830-ban, mikor a Desdemonán Galaczig eveztem, hogy alig hét év mulva ily egész comforttal fogok a Dunán utazgatni!«

Márczius 30-án már Pesten van. Allah kherim! . . .

Sok lapot kell átforgatnunk, mig Naplóinkban ismét egy dunai utnak nyomdokaira akadunk.

Az azóta közbejött nagy eseményeket rövid három sorral jelezhetjük. Az olvasó mindent tudni fog, ha:

az $18\frac{39}{40}$-diki országgyülést, —
a Kossuth Pesti Hirlapját, —
a Kelet Népét,

emlékében felidézi, s kellő súlyok szerint mérlegbe veti.

1840. február 10-én, az országgyülés alatt, a duna-gőzhajózási társulat Bécsben, Geymüller elnöklete alatt ülést tartott, melyben Széchenyi inditványára a következő határozatok hozattak. 1. Semmi osztalék ne adassék. 2. Uj részvények bocsáttassanak ki. 3. Pest és Bécs között mindennapos közlekedés létesittessék.

Nagy félbeszakitás után a számszerint nyolczadik utra Széchenyi 1841. junius 14-én indult, még pedig ezuttal fényes kisé-

Digitized by Google

retben. A Lajos hajón volt a főherczeg nádor, aztán gr. Waldstein, Zichy Jenő, stb. A nádor Baján kiszállott, s 18-án Fehértemplomnál csatlakozott ismét hozzájok. Megszemléli a munkálatokat, s meg van általok lepetve. Mindenütt fényes és félhivatalos fogadtatás. Széchenyi beszéd közben a nádor előtt, kinek »ebédnél többnyire mellette ült,« azt az eszmét ejti el, hogy jó lenne a határszél felügyelőjévé Frigyes főherczeget neveztetni ki, a kinek kifelé nagyobb tekintélye lenne, s az állam érdekeit inkább módjában állana előmozdítani, s ez esetben ő, mint heterogen elem, szivesen félretolatná magát. Mit felelt erre a nádor, azt nem tudjuk; de Széchenyi egészben akkor nem igen volt vele megelégedve, sőt azt hiteti el magával, hogy másokhoz képest ő mellőzve, sőt valami ellenszenvnek is némi jeleivel van fogadva. »Ugy hiszem« — irja ily benyomás alatt, »most utolszor voltam Orsován. Ideje lesz leköszönnöm.«

Unokaöcscse Andor halála is egyre búsítja, s daczára a kitüntetéseknek, melyekben ugy Kiamil és Jefrem pashák s Mihály herczeg, mint az osztrák tábornokok Ungerhoffer, stb. részesítik, szokott kedvetlensége, életuntsága vesznek minduntalan erőt rajta, s már 28-án Pesten van, hol váltig szidják a Kelet népeért, s rendeznek Kossuthnak fáklyászenét.

Ennek daczára 1842. április 29-én ismét a Károly hajó fedélzetén látjuk őt. Kilenczedik utja ez, s május 1-ét, mint nevezetes napot említi naplójában, mert hajójok, 600 mázsa teherrel, erős szél ellen, Greben, Tachtalia és Izlasnál szerencsésen áthatolt. 2-án, miután Tomsicscsal szorgalmasan dolgozott, átadja a nádor ajándokát, egy órát, Hussein pashának. Daczára elfoglaltságának, s a sok látogatásnak, melyet tennie s fogadnia kell, időt nyer, hogy olvassa Bülow munkáját Poroszországról, s irogasson a »Garat«-on. 6-án este már Pesten van.

Aldunai utnak ezentul a Széchenyi naplóiban nincs egyéb nyoma, mint négy év mulva, mikor a Tiszát bejárta, s alkalmat vett magának e vidéket is kedves embereivel Paleocapával, és Kovács

Digitized by Google

Lajossal ujra bejárni. Benyomásait, melyekkel e tárgytól bucsut veszünk, nincs okunk elhallgatni.

1846. szeptember 6-án lázzal tagjaiban ér Titelbe, melynek müvelt környéke tetszik, csak az boszantja, hogy daczára a pompásan diszlő eperfáknak, mégis inkább akáczfákat ültetnek. Az ujvidékiek 7-én zenével, tisztelgő küldöttséggel, s a díszpolgárság felajánlásával fogadják. Régi jó ismerősei, kiket felkeres, Reusz hg, Piccard, stb. alusznak: minden »aludni látszik.«

Pancsováról 8-án Drenkovára s Mehadiára ér, hol fürdőt venne, de mivel egy törülközőért előbb a Kanczellária kell futkosni, inkább felhagy vele. Orsován, 9-én, a mércze csak 10'-at mutatván, a kapitány nem mer a hajóval a Vaskapun átmenni. 10-én megnézik a Veterani barlangot, s gyalog mennek Kazanig. Némi bajjal Greben, Tachtalia és Izlas veszedelmes állomásokat meghaladva, Baziásnál szenet vesznek fel s Delle Grazieval találkoznak. A kőszén helyben csak 11 p. kr., de a kincstár nem szállithatja 24 kron alul! — Mellesleg dolgozik az Ellenzék Programján [1]). Munkáját félbeszakítva 11-én, utitársai kérésére, Zimonyból átmegy velök Belgrádra, mely meglehetősen emelkedett ugyan, hanem — mauvais genre. Megfürdenek, rosszul esznek s kissé untatva Zimonyba vissza, innét 12-én Ujvidékre, Vukovárra, 13-án Paksra, hol egy édeskés angol regényiró, mister Simpson csatlakozik hozzájok, s 14-én délután szerencsésen haza, azaz Pestre érnek.

Itt tömérdek dolog vár reá, s örökké izgatott kedélyét az öreg nádor betegsége is erősen nyugtalanitja. E betegségnek némi látszólagos javulások után, nem sokára halál lett a vége. (jan. 13. 1847.)

---

[1]) Politikai Program Töredékek lett belőle.

Digitized by Google

XII.

Széchenyi egy életirója sem fogja mellőzhetni a csak öt évvel ifjabb Wesselényivel való összeköttetéseit, barátságát. Nem csak, mivel ez ama kornak egyik legnevezetesebb, s úgy jelleme mint hatása által kiválóbb egyénisége volt; de azért is, mert kölcsönösen hatottak egymásra, úgy mint két égi test, mely mindenik saját tengelyén bár, de egy pályakörben s közös központ körül forog. Mondhatnám, a nagyobbik a nagy Magyarországnak, a kisebbik a kis Erdélynek volt pár évtizeden át képviselője. Az utóbbinak volt amabba vagy beolvadni, vagy legalább is hozzá alkalmazkodni hivatása. Kevesebb súlyt ad maga a természet a kisebb testnek, mely alkatrésznek illőbb, mintsem önálló egésznek s melynek e szerényebb rendeltetését a köznapi rövidlátók is hamar észreveszik, míg csak a magasb állásu bölcsész tudja, hogy viszont a nagyobb egész is csak részecskéje egy még nagyobb egyetemnek.

Ha Erdélyben a számszerinti többség lett volna a hivatalos nemzet, a mitsem számított oláhságnak bizonnyal más szószólói, más irányu nehézkedései leendettek, mint a magyarságnak volt, mely át meg át volt hatva annak érzetétől, hogy reá nézve a csatlakozás Magyarországhoz, mint anyaországhoz, életkérdés. Szerencsére, az osztrák háznak, s az össz monarchiának érdeke is e pontban egészen azonos volt a magyarokéval. S az érdek, minden rokon- és ellenszenvnél hatalmasb tényező volt és lesz mindig a politikában. Bármily örömest eltiporták volna is a bécsi kormányférfiak, s azok engedelmes eszközei, a szabadságnak, az ellenzéknek, az alkotmányosságnak e hydrafejét, s méltán féltek tőle, hogy az Unio azt még inkább növelni és sokszorosítani fogja, nem merték azt mégis oly határozottan ellenezni, mint különben elleneztek minden gyökeresb és szerintök forradalmi irányzatu változtatást és reform-törekvést.

Az Uniónak mintegy előfutója, sőt személyében már megtestesitője volt az a Wesselényi, ki mint magyar és mint erdélyi mágnás, az ellenzéknek volt itt is ott is legbátrabb szónoka, s »rettenetes és imádott« képviselője, tagja levén úgy az egyik, mint a másik országgyülésnek, országgyülésen kivül pedig az illető megyei helyhatósági testületkenek.

Digitized by Google

Hogy neki, mindkettejök hajnalán, csatlakozni kelle Széchenyihez, az oly természetes volt, mint hogy két láng egymás közelében összelobban. Hogy később meghidegültek egymásiránt, az ismét természetes volt: a megfontolás, a számítás embere levén az egyik, a lelkesedés rovására is, a másik a szenvedélyes támadásé a belátható következmények feledéseig is. Kossuthoz eme közös szenvedély, s az együtt szenvedett méltatlan üldöztetések emléke is kötötte Wesselényit, s miatta szakított régibb barátjával Széchenyivel; de kötötte őt — ne hagyjuk ki számitásainkból soha az emberi gyarlóságot! — kötötte egy kis nagyuri hiuság is, mint a ki a nagy agitátort akkor még védenczének tekintette, kit ő emel, protegál s kit, ha úgy fordul, nem csak felülről, hanem oldalról, rokonféltől, jöhető támadások ellen is oltalmaznia mintegy lovagias, szent kötelessége.[1]) De Kossuth bátran ment előbbre a maga utján; mig sok félénk meghátrált, sok jóakaratunak későn nyilt meg a szeme; mig, tegyük fel, hogy legtöbben félteni kezdték legkevesbé sem magukat, de igenis a drága hazát, »melyért,« Deák mondásaként, »koczkáztatni mindent szabad, de melyet koczkáztatni semmiért sem szabad.« Ezek közé tartozott Wesselényi is. Örökítve van egy Kemény Zsigmond tollával e két jellesünk a multnak immár testi vaksággal is küzdő embere, s a jelennek nagyon is élesen látó és saját művétől vissza nem rettenő embere Wesselényi és Kossuth között a nagy válság perczei alatti egy nevezetes találkozás 1848-ban. Az államférfiu kiméletlenül és háladatlanul oda veté a régi iskolabeli szónoknak, hogy a Corpus Jurissal bizony nem mentjük meg a hazát. Szónok és államférfiu között akkora a különbség, mint épen a szó és a tett között. Kossuth is orátor volt, még pedig a Wesselényi iskolájabeli; de most már kezébe ragadva a hatalmat, mit a szó ad, a tettek emberévé alakult át: mig egykori mestere saját phrásisai hálójában megfogva s mozdulatlanságra kárhoztatva látta magát, s merészebb tanítványát is megakaszthatni vélte! . . .

De előre mintegy reánk suhintott az árnyék, a bekövetke-

[1]) Mint Mirabeau: tribun par calcul, patricien par goût. L. Szilágyi F. Egy lap Erdély leguj. tört.

Digitized by Google

zett estének, éjnek sejtelme; holott még csak a reggelnél vagyunk: a hajnalhasadás üdítő legét akarjuk beszívni.

Első tüzetesb találkozása a két ifju mágnásnak, — nem korra, de szívre, s életpályára nézve mondom ifjuknak, — Erdélyben volt, augusztusban 1821.

Nem igen lesz alkalmunk Széchenyi erdélyi utjára visszatérni; használjuk fel tehát e perczet akkori benyomásai s lelki állapota rövid megismertetésére.

Kapitány volt a b. Geramb huszárok 4. sz. ezredénél. Kiszolgált dicsérettel öt hadjáratot. Azon iratok közt, melyeket nem rég gr. Széchenyi Béla az akadémiának ajándékozott, megtaláljuk egy Fack ezredes aláirásával ellátott példányát az ő Conduitelistájának. Ezen okirat sokkal érdekesebb és jellemzőbb, semmint egyes rovatait legalább jegyzet alatt ide ne igtassuk. [1])

A hivatalos elismerés szerint is tehát ez a Széchenyi oly fényes tulajdonokkal volt megáldva, hogy bármely testületnek, nem tekintve a benne rejlő magasb hivatást, már akkor is büszkesége, szemefénye leendett. Kedvencze volt főleg a magasb, s a női köröknek. Különczködéseiben eredetiségét, ötleteiben a lángészt szerették, lelkességében a leendő nagy embert sejdítették. Szabadelvü nézetek lappangtak, mintegy hamu alatt, akkor mindenütt, az udvar körében, a finom társaságban, a hadseregnél, a hivatalokban. Sokan belátták, hogy a régi állapotok rövid időn türhetetlenekké fognak válni, s hogy a korszellemnek, akarva, nem akarva, concessiókat kell tenni. Metternich maga, mint Széchenyi

---

[1]) Erkaufte Chargen: Kein. Beihilfe: Sehr viele. Gesundheit: Gute. Gemüthsbeschaffenheit: Gut, heiter und fröhlich. (?) Natürliche Talente: Besonders viele (!) Redet Sprachen: Deutsch, ungarisch, lateinisch, französisch, englisch, italienisch, gut. Exercieren, Adjustiren, Dressiren: Gut. Geniewesen: Etwas. Andere Wissenschaften: Mathematik, Geographie, Geschichte. Reiter, Pferdekenner: *Sehr guter.* (!) Campagnen mitgemacht. 1809. 1812. 1813. 1814. 1815. Vor dem Feinde: Ausgezeichnet, tapfer, entschlossen, mit Einsicht. Mit dem Civile: Bescheiden, und sehr höflich. Im Regiment: Gefällig und beliebt. Eifer, und Aplication: Sehr viel. Guter Wirth: Ja. Dem Trunk ergeben: Nein. Spieler: Nein. Schulden macher: Nein. Zänker: Nein. Sonst im Dienst: Pünktlich, rührig, sehr gut zu verwenden. Verdient das Avancement: Vorzüglich. (! !) Praeterirt: Nie. (Kelt okt. 15. 1825.)

Digitized by Google

előtt később egyszer nyilatkozott, nem rettegett a világosságtól, csak a tüztől. Hatása alatt állt azonban a reactiónak, melynek kezdetben, ugy látszik, öntudatlan eszköze, de csakhamar nagyon is öntudatos vezére s éltető lelke lett. A siker tömjénfüstje, mint Széchenyi éles szeme jól meglátja, az ünnepelt szerencsés államférfiunak akkor már a fejébe szállott; eltiporni a forradalmat, bárhol és bárminő alakban mutatkozzék, nyiltan hivatásának, mesterségének vallotta, s kevés gondot fordított arra, hogy a mérsékelt szadelvüség, a haladás józan követelményei és a forradalom, s felforgatás lázas szenvedélyei közt határvonalt húzzon vagy ha mások húznak, elismerjen. A dicső franczia hadjáratok után következtek a dicstelen olasz hadjáratok. Széchenyink résztvett amazokban; undorral fordult el ezektől. »Pillanatnyi haszonért,« mond, »mellőzzük az örök igazságot, s ellenünk zudítjuk az egész világ közvéleményét.« — S hozzáteszi: »Metternich el van szédítve sikerei által: sülyedni kezd!« Őt, a nyugtalankodó, mindenféle tervekkel foglalkodó, de felvergődni még nem biró katonatisztet, a hatalmas miniszter az ő magaslatáról, hol észrevette, hol nem, hol nyájasságával akarta mintegy lekötelezni, hol, mintegy akaratlanul, hátat fordított neki. A kisebb udvaronczok kezdtek sanda szemmel nézni reá, s a menynyiben még komoly ember válnék belőle, az államra nézve veszélyesnek nyilvánítgatták. Hohenzollern Paulina őszinte részvéttel fejezi ki előtte csodálkozását, hogy nincs elég tekintélye s társadalmi állása, holott szelleménél s tehetségeinél fogva a legnagyobb szerepre volna hivatva. Grassalkovics herczegnő lármát csap vele, hogy' lehet az, hogy ez az ember még csak nem is őrnagy. Mecséry azt a praktikus tanácsot adja neki, hogy vegyen magának egy chargeot, mint akkor mindenki tett, kivéve épen egy Széchenyi Istvánt. Mariásy altbn. és Illésy tbk. arra biztatják, hogy kérje a császártól az őrnagyi rangot fizetés nélkül. ‚Meglássa, hogy el fog bámulni a császár ily ajánlat felett.' Az első közérdekü kezdemény, melylyel föllépett, s mely miatt legfelsőbb audientiákra is járt, mint tudjuk, a lóverseny volt. Ezt is legtöbben személyes hiuságának, feltünni vágyásának tulajdonították. »Most már« így vigasztalá egy Kinszky »fogadok veled, hogy *négy év* alatt ezredes vagy!«

Digitized by Google

De Széchenyi mást érzett már lelke mélyében. Sógora gr. Zichy Ferdinánd ezredes, utóbb milánói parancsnok biztatása is az európai szereppel, mely reá a katonai pályán minden bizonynyal várni fogna, ha kitartó lesz, nem csak azért, mert elkésett, tévesztette nála minden hatását. »Vezére lenni hazájában egy pártnak, a nemzeti jog, az alkotmány védelmének szentelni életét!« E sejtelemben — mert még most nem egyéb, — irja magáról e jellemző sort: »Sokszor úgy érzem, mintha még sok rejlenék bennem, s mintha egykor sok mások felett kitünővé kellene válnom!« — S nem fogja visszariasztani annak meggondolása sem, hogy: »a mint a magyar ügyek ma állanak, ha a katonaságot itt hagyom, a polgári pályán más kilátásom nincs, mint a börtön,« stb.

Hála a magyarok istenének, nem a börtön várta őt, s nem is kellett kivándorolnia Columbiába, hogy ott haljon meg, noha előkelő körökben s a hadseregnél átalánosan már az Amerikainak csufolgatták; hanem elment egyelőre Erdélybe. S nem meghalni, hanem uj életre gyüjteni delejes erőt egy Wesselényi lángoló kebelén.

Az ürügy, mely alatt e kirándulására szabadságot kért és kapott, a *lótenyésztés* előmozdítása volt, ezen első s mindvégig kedvencz eszméje, mely nevét nemcsak katonai körökben, hanem az udvar körében is, immár ismeretessé, jóhangzásuvá tette. Egyszer már, — egy reménytelen szerelem nyugtalanságától is ösztönöztetve, — Arábiába akart, e fontos ügy érdekében, magasb megbizatással, vagy anélkül is, elutazni. Hátramaradásunk, melynek érzete reá nézve mindenütt oly égető volt, a hozzá legközelebb álló körben, hadszervezetünk s felszerelésünk terén, legkevésbé kerülhette el figyelmét, s aligha csalódom, ha fölteszem, hogy az osztrák hadsereg, melybe akkor a magyar ezredek is beleolvadva voltak, egy nagy reformatorát, tán ujjáteremtőjét temette el benne. Ferencz császár és király, kinél ez ügyet ismételve, személyes audientián is, sürgette, azon idegenkedéssel és bizalmatlansággal, mely e fejedelem szivét mindenféle reform ellen eltölté, fogadta ezt is. Távol tartva magától minden fellobbanást, minden neki hevülést, a lánglelkü ifju mágnást, terveivel, óvatosan a szokott hivatalos tárgyalások pároló retortáihoz utasította. Ott, majd meg-

Digitized by Google

látják, ha nincs-e benne valami lappangó forradalmi anyag, mely a társadalmi rend fennállását valamikép veszélyeztethetné!

Képzelhetni, hogy a tisztek körében a kilátás jobb lovakra, csak örvendetes benyomást tehetett. Teljesen megértjük a conduite-listábab eigtatott superlativust, mely szerint ló-ismeretben nem közönséges, hanem kitünő minősitvényre érdemesittetett. Mikor még azt is bátran föltehették róla, hogy az ily üdvös ujitásra megkivántató pénzt, szükség esetében, nem csak gavallérosan előlegezni, hanem »spendirozni« is fogja a magáéból.

Nagy-Váradról, Kémer mellőzésével, Fekete tó felé bérelt lovakkal indulva, julius 13-tól aug. 4-ig, tehát 23 nap alatt, ugy hivé, valamelyes tájékozást csak fog szerezni magának e kis országban. Ez a kis idő nem is veszett el reá, sem a hazára nézve. Első gondolatja, de melylyel felhagyott, az volt, hogy legelőször is Sibóra menjen és Wesselényit magával vigye vezetőül. Különben csekélyebb utazónak sem lehetett kétsége az iránt, hogy az erdélyi urak mindenütt nyilt karral fogadják, régi magyar vendégszeretettel veszik körül, váltig marasztalják, és ha már mennie kell, saját, legjobb fogataikon szállítják tovább egyik udvarháztól a másikig. Mindez előre látva bár, az ujdonság ingerével birt a külföldön akkor még jártasabb ifju mágnás előtt. Benyomásai, egyenként bármily kedvezők, egészben a magyar faj életképességére, s főleg az atyai kormány ez iránybani jó szándékaira nézve, inkább leverők, semmint buzditók valának.

B.-Hunyadon, derék gazdája, az öreg Bánffy panaszkodott, hogy mikor a német császár bizonyos ‚titkos conditiók' alatt Erdélyországot pártfogása alá vette, az is köztök volt, hogy a Bánffyak várai — az a Sebesvár is, melyet Széchenyi utközben megbámult — elpusztulni hagyassanak. Az a derék ur akkor nem élt nejével, s cselédekre bizott háza rideg és kietlen volt. Erdély összes méneseit azonban könyv nélkül diktálta be vendégének. Kolozsvártt 14-én, az u. n. Quártaház fogadóba száll. Nyugtalansága reggel kissé korán talpra állitja, s a kormányzó, kihez katonai egyenruhában legelsőbben elsiet, nem fogadhatja, mert még alszik, ebédre azonban nyomban meghivatja. Fut azután Verdoni őrnagyhoz, s Bánffy tábornokhoz. Itt megismerkedik b. Jósika Jánossal»

Digitized by Google

az öreg Eszterházynéval, özvegy Bánffynéval; s viszontlátja a bájos (plutôt celeste que terrestre) Ruspoli Jáczintet. Tetszik neki különösen az itt létező öt vallásfelekezet közti jó egyetértés, mely p. o. a közös temetőnek nyugodt birtoklásában is nyilatkozik. [1]) Összes kiadása Nagy-Váradtól idáig volt 75 váltóforint. Uj ismerősei közt megemlít még két Béldi grófot, híres ménesek tulajdonosit. A város, a melynek sajátságos aristo-demokratikus szinezete, s komoly és egyuttal kedélyes hangulata ma is meglepi az idegent, az ő rokonszenvét is teljesen megnyerte, Trapanira emlékeztette, a szinházban pedig, mely szintoly kicsiny, szintoly csinos és szintoly gyarlón volt kivilágítva, magának a kedves fővárosnak mintegy kisebbített mintaképét ismerte fel.

De nem mulathat sokáig. Megy 16-án Tordára, hol Thoman kapitánynyal ismerkedik meg, Maros-Ujvárra, hol az elavult rendszerü sóbányákat szemléli meg s érdekes adatokat gyüjtöget ismerettárába. Ide még vissza fog jönni. Estére Nagy-Enyedre siet, hol Serbelloni huszárezredest egy ronda kaszárnyában találja. Nyájas kisérőjének: Eszterházy Dénesnek igen zokon veszi azon, tán csak véletlenül kicsusszant, de Erdélyben bizonnyal nem oly hallatlan s nem is betü szerint veendő nyilatkozatát, miszerint Erdélyben csak a magyar tekinthető embernek, s az oláhval, máskép mint barommal, bánni is alig lehet. A Marost és Küküllőt átgázolva, az iszapban szépen feldőlnek, s konstatálják, hogy Erdélyben máskép, mint paraszt szekéren utazni nem tanácsos. Gyula-Fehérvárott örömkönyek közt látja viszont régi barátját s tiszttársát Bárányt.

Megy a királyföldre. A szászok finomsága, kis városaik csinos polgárias volta kedvező benyomást tesz reá. A Schustek, Miske, Bethlen, Harting, Hackenau, Bruckenthal nevek fordulnak itt elő jegyzeteiben. Ipsilanti az időben, mint a magas politika áldozata, Amerikába szólló utlevele daczára Temesváron fogva tartatott. Hősiességét Széchenyi kissé kétségbevonja, tudva azt, hogy egy

[1]) Si la Religion est le fruit du plus grand esprit, et si la-tolérance est la partie la plus sublime de la Religion, alors certes je n'ai pas vu un endroit plus rémarquable que Clausenbourg.

Digitized by Google

izben 6000 emberét 500 török jól megverte. Az ország e része teli volt menekülő bojárokkal. Ezek némelyikével érdekes eszmecseréje van az akkori külpolitikai kérdések felett, melyek, fájdalom, még ma sem tartoznak a megoldottak közé, sőt, mikor e sorokat irjuk, épen ismét előtérbe nyomulnak. Lessük meg, miket beszélt egy hatvan évvel ezelőtt egyik legelőrelátóbb politikusunk.

»Ha átgondolom« — igy elmélkedett Széchenyi — »Sándor orosz czár életét és viszonyait, ha egy pillantást vetek Oroszország ténetére és politikájára, ha látom annak folytonos növekedését, törha eszembe jut, hogy a császár testvérét nem hiába keresztelték Konstantinnak, s hogy a törökök közt egy jóslat van, mely szerint az ő uralkodásuknak Európában 1822-ben vége lesz, s ha végre Krüdenernére [1]) gondolok: ugy tisztán és világosan áll előttem, hogy ez a Sándor czár lesz alapítója a megujulandó görög birodalomnak. Ez lesz az ő dicsősége, mely nevét a történelemben halhatatlanitsa. Idáig még csak Bonaparte oldala mellett láttuk őt, ennek sugáraitól kölcsönzött fényt magának.«

»A mi császárunk«, — folytatja, Ferencz császárt s királyunkat értve, — »a ki mindig becsületes uton szeret járni, nem akarja ezt a háborut. Végre mégis reá erőltetik majd Kis Oláhországot, Szerbiát, Boszniát! Konstantinápoly pedig orosz lesz. S a tulajdonképeni Görögországból köztársaságot akarnak csinálni: minő Eris almája!«

Hazánk ez ébresztője, épen ugy mint mai utódai, legkevesbé sem tud lelkesülni Görögország felszabadításáért, s nem hisz annak uj életre ébredésében. S vajon miért nem? Egyes emberhez hasonlítja a népeket is, melyek egyaránt csak egyszer élhetnek a földön s aztán meg kell halniok. Görögország pedig szerinte már élt egyszer, még pedig minő dicső férfikort! tehát . . .

Ugyan, ha valaki e szavaknál megfogja Széchenyi kezét, s felidézi emlékébe Magyarországnak rég letünt aranykorát, a Nagy Lajosok, a Hunyadyak napjait: nem marja-e meg szívét rögtön a kétségbeesés, a késő bánkódás ama kigyója, mely utóbb tettdus

[1]) Az ismeretes pietista irónő, kit tulzásaiért utóbb az ábrándozásra annyira hajlandó Sándor czár is megtagadott. († 1824.)

Digitized by Google

élte legszebb perczeit is megmérgezé, s alkonyát egészen hatalmába kerité?![1]) — S mi, dicső elődök életerős utódai, elvesztjük-e fogékonyságunkat más népeknek a mieinkhez hasonló szenvedései, epedései s szabadságszeretete iránt?!

Erdély hátramaradását is a török szomszédságnak tulajdonítja maga Széchenyi, mind a mellett, hogy számtalanszor, s minden alkalommal, kifejezést ad a török romlatlan nép iránti őszinte magyar rokonszenvének.

»Az erdélyiek,« úgymond, »első látásra többnyire megnyerik s lekötelezik az embert; utóbb azonban elidegenítik magoktól. Inkább halva leszek, mintsem itt laknám köztük! Meglátszik rajtok a török szomszédság.«

Koczkáztatom, hogy fegyvert szolgáltatok törökbarát honfitársaim kezébe, holott szerény iratommal minden pártokon kivül óhajtanék állást foglalni, s egy történetiró tárgyilagosságával akarok ismertetni részben rég mult, részben még a jelenbe is benyuló dolgokat.

Széchenyink akkori jogos ellenszenve az osztrák politika iránt nagy »csodálkozásra« indítja őtet, hogy még találkoznak a föld kerekségén emberek, a kik Ausztria uralma alá vágyakoznak, s alig várják, hogy ezt a nagy boldogságot (?!) elérhessék. Lát e körülményben egy nagy »kisértést« is, melynek nehezen fogunk ellentállani.[2])

Hogy azonban ez a kisértés nem igen olcsó lesz, azt, — kész themául egy mai ellenzéki vezérczikknek, — a következő sorokkal jelzi Széchenyink. Halljuk!

---

[1]) Széchenyi ez egyik rögeszméjét, mely később annyi keservet szerzett neki, Kossuth alaposan megczáfolá a Kelet Népére irt feleletében. — — »Én az ily vénségi, fiatalsági hasonlitásokat igen sántikálóknak s a rájok épült országlási rendszert ingatagnak tartom, és magasb véleménynyel vagyok az emberiség rendeltetéséről, mintsem« stb.

[2]) E hasonlattal él: Nous sommes comme une jeune fille, qui balance entre son amant el la vertu. Metternich azonban minden népjognak elvi ellensége lévén, ily föltevéseket nagyon is határozottan meghazudtolt. (Lásd közzétett Iratait, 3. k.)

Digitized by Google

»A törökökrül azt hinné az ember (1821-ben!), hogy legutolsó kolonák a világon, s hogy velük elbánni csak gyerekjáték. De én erről egészen mást tartok, hisz az utolsó háborúban is alig vivtunk ki valami nagy előnyt fellettök; azóta pedig katonáik roszszabbá nem lettek, hanem jobbak. Aztán egészen más az, ha egy olyan népet közvetlen megtámadni s országából kikergetni akarnánk. Törökországban sok ezer ember van, ki készebb meghalni, semmint e hazájából kimenjen. Föltéve tehát, hogy végre a hadviselés művészete minekünk a török hordák felett némi előnyöket szerezne is; egy mégis kétségtelen: az, hogy a teljes győzelem csak igen sok ember lemészárlása után sikerülhetne, s hogy borzasztó vérontás nélkül ők magokat soha megadni nem fognák. Még ily embermészárláshoz is idő kell, s e tekintetben bármely más európai hatalom ellen könnyebb harczolni, mint az ozmánok ellen. Mert a művelt európai államokban, minden hadsereg végre leteszi a fegyvert, ha látja, hogy más menedéke nincs, s ezt senki szégyennek nem tartja; de hallotta-e ember valaha, hogy a törökök megadták magokat, még ha utoljára valamennyit egyenként leszúrták s agyonverték volna is?« stb.

»Ha az orosz akarja, az ozman uralomnak Európában hamar végetvethet. Csak hajóhadát kell Odessából elküldeni s Kostantinápolyt felgyujtani. Ki gátolhatná ezt? Az angol nem hozhat segélyt, mert kilencz hónapon át éjszaki szél uralkodik.«[1])

»Valamint Napoleont megbuktatták s Franciaországot megalázták, úgy Törökországot is nem sokára Ázsiába fogják visszaszorítani. ‚Eljött az ideje!' ez lesz szerintök a leghelyesebb ok reá. Minden jel oda mutat. (A jóslat, Katalin terjeszkedő politikája, Konstantin, stb. e.) Mi semmivel, vagy igen kevéssel fogunk hozzájárulni, hogy ez a hóditás befejeztessék; s ha egyszer az uralom az orosz kezében lesz, majd reánk erőltetik kis Oláhországot, Szerbiát, Bosniát, mert hisz ezen országok mindig rendelkezésökre állanak, s mert a dekorumot meg fogják tartani akarni. Az angolok, nem bírva a rohamot feltartóztatni, magokhoz

[1]) E föltevéseket azóta megczáfolták az események. S van tán ebben legujabban némi érdeme a mi elrágalmazott külügyi politikánknak is?!

Digitized by Google

veszik a Peloponnesust, s minden szigetet; a görögöknek semmi sem marad. De hiu, élettelen álom is az, Görögországot helyreállítani akarni.« stb.

»Ausztria érdeke ezt a háborút nem kivánja; de mit tehet ellene! A magyarság ekkor végkép tönkre megy; alkotmányunkat pedig még előbb is elveszik tőlünk.«

Mindezeket Széchenyi Cantacuzeno bojárnak mondja, s fölmelegedve, még hozzáteszi: »A mi engem illet, én ezerszer inkább a halált választom, semmint rabszolgává legyek. Ám vegyenek el tőlem mindent, vagyont, életet, s a mi még ezeknél becsesebb volna előttem; de soha le nem mondhatok a szabadságról, elveimről.«

Az, a kihez e lelkes szavak intézve valának, a maga részéről ily válságos időkben szintén késznek nyilatkozott, ‚inkább meghalni, semmint hazájába visszamenni, a mig ott . . . a török uralkodik.'

Az önkéntes számkivetés e bátorsága Széchenyinket még inkább megerősíté a hűtlen vazallok életképessége iránt táplált kishitüségében.

De más volt írva a sors könyvében. Egész Európa szabadelvü férfiai, költői s az ó-klasszikusok bámulói nem hiába lelkesültek az ujra feltámadó kis Görögország mellett. Rokonszenvöket nem hüté le az, hogy egy európai nagyhatalom, önző számitásból segélyezé, és saját jól felfogott érdekét, mint napjainkban ismét, egy igazságos ügy előmozdításával tudta összekötni.

Utasunk gyorsan folytatja utját, Gyula-Fehérvárról, Szász-Sebesen át Szebenbe, hol 19-től 20-ig, két napig mulat, Sárkányon át Brassóba, hol 23- és 24-ét tölti el. Látja a törcsvári szorost, megy 25-én visszafelé Fogarasra, 26-kán Medgyesre, 27-én elragadtatja magát Küküllővár gyönyörü fekvésétől, melynek kedveért időt veszteget egy Bethlen grófnő »parazitái« közt. 28-án ujra Maros-Ujváron van, Mikes grófnál, kinek várkastélya s egész felszerelése a kétszáz év előtti állapotokat tükrözteti vissza. A gazda, úgy látszik, a bus magyarokhoz tartozik, s mig ifju vendégei kormányt, alkotmányt, reformot egyaránt ledér hangon becsmérelgetnek, ő maga azon »igazsága által meglepő« kijelen-

Digitized by Google

tését vési eltörölhetetlenül leendő reformerünk lelkébe, miszerint: »a mi legnagyobb bajunk az, hogy Magyarország már nagyon vén!«

Innét 28-án ismét a kedves kis fővárosba, Kolosvárra ért.

A traktákra, melyektől egész utjában alig menekülhetett, hálátlanúl megjegyzi, hogy vajmi sokszor izetlen étkeket rossz fagylalt fűszerezett. Tán azért emlegeté később annyiszor, a politikai kérdések egymásutánja feletti elmélkedéseiben, jelképileg a vaniliát és a töltött káposztát, mely külön mindenik igen pompás, de egybekeverve nem izlik, stb. e.

Kevéssel az előtt nagy inség sanyargatta az országot. Kolosvár lelkes magyarjai egy Rumfort-társulattá egyesültek s olcsó levessel táplálták az éhezőket, 4—5 százat naponként. A császár arra utazván, a kormány jónak vélte e gyanus társulatot feloszlatni, s az éhezőket egyelőre elzáratni, hogy a fejedelem ne láthassa népe nyomorát!

Emberek s állapotok után sokféle benyomásoktól eltelve ér Széchenyi végre, aug. 1-én Sibóra, báró Wesselényi Miklóshoz.

Hogy a két hazafi, hogy az ifju Magyarország s az ifju Erdély mit beszélt egymással, arról keveset találunk a naplóban följegyezve. A ki előtt Wesselényi kötetekre terjedő hasonló följegyzései, melyeket a család kegyelettel őriz, feltárva lesznek, egy magasztos érzület szintoly megható bizonyítványait fogja azokból meríthetni, mint mi a fentebbiekből, a keleti kérdés alkalmából meritettünk.

Egyenlő busongás, csüggedés a haza sülyedése felett, egyenlő sovárgás, reménykedés jobb állapotok után; készség élet és vagyon feláldozására; föltételek és tervek a szabadság visszaszerzésére, s az ősi alkotmánynak a kor szellemében leendő átalakítására; megvilágitása egyes részleteknek is, elkezdve a lótenyésztésnél, mindkettejök e közös szenvedélyénél, azon fontos teendőkig, melyek az egyszer ismét megnyitandó országgyülésekre várnak. Eltörpülnek ezekhez képest mai pártjaink dulakodásai, s olcsó sikereik.

Széchenyi naplójában csak ennyit olvasunk e nevezetes találkozásról: »Wesselényi Miklós közelebbi ismeretségével vajmi

Digitized by Google

sokat nyertem. Azt érzem, hogy vele szoros és oldhatatlan barátságban fogok élni. Lovakat is vettem tőle.«

Huszonkét év mulva, mikor már vége volt a barátságnak köztük, fájdalmas merengéssel irta a Jelenkorba e szép sorokat: »Lángoló hazaszeretete (t. i. Wesselényié), magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, elbájolák lelkemet. — O! mily gyönyörü pillanatokat tölténk egymással, mikor tele a legkinosb epedéssel, fel-feltünék néha előttünk egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk egyedül mi magyarok lenni a civilisatió szamüzöttjei. — Czélunk nemes és hozzánk illő volt.« [1])

Sajátságos és jellemző, hogy később még a lótenyésztésben sem tudott vele egyetérteni; de akkor még a többi varázsfényhez e kis adalék is hozzájárult.

Széchenyinek, jó benyomásokkal inkább mint ellenkezőkkel eltelten, tovább kelle sietni.

Elnézve még Hadadon b. Wesselényi Farkashoz is, kellő időben, aug. 4-én, már ismét ezredénél van, Debreczenben.

XIII.

Hogy a Sibón kötött barátság mily meghitt, mily gyengéd és eszményi volt, annak ezentul a Naplókban számos, megható nyomait találjuk, melyek egy részét olvasóinktól meg nem vonhatjuk.

A véletlen nemsokára Bécsben összehozta őket. Széchenyi itt lakást bérelt, melyet akkor először szemlélt meg, elég kellemesnek talált, s ugy látszik, azzal avatott be, hogy barátját Wesselényit, első vendégeül hívta meg. Ekkor volt az a szép jelenet köztük, melyet, bár e keretből sem rína ki, illőbb helyen fogok ott elbeszélhetni, hol Széchenyi vallásos érzületét fogom nehány jellemző vonással ecsetelni. A református Wesselényi nem csak tisztelte katholikus barátja pietását, de osztozott is abban.

Széchenyinek, ki szokott esti imáját, valamint máskor, ugy most vele egy szobára szorult jó barátja kedveért sem mulasztá

[1]) Wesselényi és Kossuth. I. jan. 22.

Digitized by Google

el, e napokban, épen legnagyobb szüksége volt a vallás vigasztalására. Nyugalma csak egy kis szélcsend volt, a hullámok még erősen verdesték hánykódó hajóját. Imádottja M. Szelina máshoz ment férjhez, neki csak a lemondás poezisét hagyva, mely fellengző lelkét ily fohászra buzdítá: »bármily gyarló s vétkes ember legyek is, legalább ment vagyok az irigységtől, s képes vagyok Cl. és S. boldogságát, velök együtt lelkileg élvezni!«

Wesselényi mind e titkába, mind később, egy kis intermezzo után, a dicső Crescence iránt fölébredt nagy szenvedélyébe, be volt avatva, s hiven osztozott fellengzésében, sőt, alkalmilag, saját lelke hevéből, még fokozá is azt. (L. 82. l.) A világfájdalmas két jó barát nem ért el ugyan Amerikába; de egy érdekes kisebb utazást tett Németországon át Párisba, s onnét egy igazi zarándok utat, Armentièresbe, a Trappisták hires zárdájához.

Ne feledjük itt megemlíteni a közvetlen ezelőtt történteket.

A lóverseny eszméjét Széchenyi a nemrég elhunyt gróf Hunyady József örökségének tekintette, s e jeles nemzetgazdász iránti kegyeletének, a *Lovakrul* kiadott első könyve czimlapján is kifejezést adott. Ferencz császárnál is ily czég alatt mutatá be vállalatát. A birodalom mindkét felének aristokracziáját az ügy érdekébe vonta, alig hagyva nekik ürügyet a kibuvásra, de váltig küzködve részvétlenségök, lelketlenségök passiv ellentállásával. »Ezek az én hazámfiai« igy irja Naplójában, »s kivált azok gazdagabb, s ugynevezett felvilágosodottabb része, rabszolgáknak születtek,« stb.

A lóversenynek az osztrák államokban meghonosítása iránti tervét, egy előzött audientia után, jan. 31-én 1822. irásban nyujtotta be ő felségénél. Ezzel, ugymond, »a koczka el van vetve!« (Lásd 128. lap.)

Nem tulajdonított ő, mint mai epigónjai, a Lónak olyan »tulzott fontosságot«, mintha ahoz képest minden egyébb semmi volna; sőt néha szinte genirozva érezte magát az örökös »ló- és istálló szagtól«, »mely nélkül utóvégre el is lehet az ember«; de, mint lovassági tiszt, inkább hivatottnak tartá magát e kezdemény felkarolására, semmint például egy poéta vagy egy püspök. »Majd ha a dolog menni fog,« igy elmélkedik tovább, »elegen fognak utána

Digitized by Google

indulni, s osztakozni a siker dicsőségében, a külföld elismerésében, stb. stb. Sietett is egy hű segédre szert tenni, kinek nem sokára a kivitel érdemének nagy részét is vállaira háríthassa. Ez derék hazánkfia, báró Wenckheim volt. Ennek lelkes közreműködésével tartatott meg az első gyülés Pesten, melyről már fentebb megemlékeztünk.

Az ügy itt gyorsabb lendületet látszott venni, mint Bécsben. Okát Széchenyi abban látja, hogy nálunk mégis több közszellem és hazafiság van, az emberek romlatlanabbak, s azon felül több szabad idejök is van s többet unják magokat, mint amott az örökös tartományokban.

Széchenyi, mint láttuk, azért nem bizott e kezdemény teljes sikerében, mert az eszme jó volt és mert nálunk uj! »Hagyján!« mondja, »lelkiesméretem tiszta, nem személyes hiuság vezérelt!«

Ez a dolog annyira, mennyire nyélbe sütve levén, Széchenyi február 13-án elhagyhatá Pestet, illetőleg budai »Arany pereczhez« címzett szállodáját s készült külföldi utjára.

Dorog és Ujfalu közt szekere feldőlt. Egy szembejövő kocsiból egy utas száll ki, hogy segítsen felebarátilag. Ki volt ez az utas? Gróf Clam! Ugyanaz, a ki más nem kevesbé ingoványos pályán, Amor szekeréből kibillentette. Volt mit nevetni a magas körökben.

Hadd nevessenek. Mi márczius 1-én ott hagyjuk Bécset, s 4-én Münchenben vagyunk, hol épen országgyülés levén, miután a Fehér szarvas és a Fekete sas tultömve vannak, nagy nehezen kapunk az Arany kakasnál szállást. Este szinházba. Károly herczeg meglátja, nyomban átvezeti a király páholyába. Ez az ismeretes műbarát és poéta, Lajos király, kezet szorít vele, kedves Stefferlijének szólítja, ebédre hivja s elhalmozza nyájassággal, mintha nem is tudná, hogy veje: a mi Ferencz királyunk, még egy őrnagyi rangra sem tartja érdemesnek!? Az udvar többi tagjai s hozzá tartozóik, természetesen, még nagyobb előzékenységet tanusítanak iránta, kalauzolják az akkor még uj műgyüjteményekbe, stb.

Digitized by Google

Márczius 7-én Stuttgardban van, s Hohenheimot s a veili kéjkastélyt, az angol cottagek kényelmétől messze elütőt, szemléli meg. Naplóját ez időben franczia nyelven irogatja. A lótenyésztés körüli eszméi azonban, eddigi tapasztalatai, s a Németországban látottak után még inkább, merőben angolok. »Il faut tâcher de partir de là, su les autres sont restés.«

Márczius 13-án Epernayben van, az általa mindig kedvelt bűvös ital forrásánál, s ismeretséget köt Moët és Chandon urakkal. Nem csak a pezsgő bor termelése érdekli, de a rambouilleti juhok tenyésztése is. Másnap este Párisba ér, a Hôtel des princesbe száll meg a Richelieu utczában, s Wesselényivel együtt vacsorálnak Verynél a Palais Royalban. E társának a bor s a bővebb étkezés nem szokott megártani, (»un estomae d'autruche«) de Széchenyi önmaga felett elmélkedhetik arról, vajon a víz vagy a bor, s aztán a bordeauxi vagy a champagnei barátja avvagy ellensége-e inkább a halandó embernek. Eredmény, felesleges mondanunk: »Le juste milieu est, ce qu'il y a plus de sensé.«

A bonvivantok, most már kijózanodva, a trappista zárda felé irányozták minden figyelmöket s lépteiket is. A zarándok utnak igen érdekes leirását Wesselényi följegyzései nyomán vette már a magyar olvasó közönség.[1]) Mit annak nem kevesbé érdekes kiegészitéseül elmondanunk kell, azt egy erre alkalmasabb külön rovatba fogjuk sorolni.

XIV.

A Wesselényi naplóinak, legalább Szilágyi ismertetése nyomán, innét 1822-től kezdve 1835-ig jókora hézaga levén, nem egészíthetjük ki ez érdekes forrásból Széchenyi lakonikus jegyzeteit. Föltehetjük azonban, hogy az erdélyi arany ifjuság ama képviselője, a szélesb látkörü magyartól nemcsak az angol nyelvben vehetett leczkéket, s hogy ő a maga részéről szükebb honszerelme s helyi tapasztalatai nem egy adalékával viszonozhatta azokat.

[1]) L. Szilágyi F.

Digitized by Google

Szemelvényeink világot vetettek s fognak vetni a két jó barát közötti viszonyra.

Széchenyi még azon hóban (1822. április 14-én) ködös Angliába evezett át, hová Wesselényinek előre kelle mennie. Ismét ugy érzi magát e szigetországban, mintha egészen más planetában volna, melynek lakóit isten kevesebb napfénnyel ugyan, de több benső világossággal, észszel, áldotta meg. Első gondja a lóvásár volt; kétségkivül az Wesselényié is. Sok régi ismerőssel találkozik, az ujak közül Wellington herczeg köti le főleg bámuló figyelmét, kit, egyszerü nagyságában, Cincinnatushoz hasonlít. Lóvétel dolgában különben nem igen érzi biztosnak lába alatt a talajt. Ha senkinek adva ki magát, kémlelődik az istállókban, kinézik onnét, ha pedig kilétét tudatja, duplán fizettetik meg. Azon felül ugy ló-, mint agár-ismeretben szerényen, bizalmatlan kezd lenni saját elmélete iránt, mihelyt ellentétbe jő az angolok gazdag tapasztalataival.

Newmarketbe először 22-én, a kocsis mellett bakon ülve, viteti ki magát, s mily örvendetes meglepetése, midőn az első ember, akit ott megpillant, az ő Wesselényije, még pedig már lóháton! (On horseback.) S a mi még jobban megörvendeztette, az, hogy e földije tökéletesen tudni látszott már mindent, a mit Newmarketben, s egy mindent monopolizáló Tattersal körében tudni kell, s őt megelőzve, már szoros barátságot kötött minden training groommal, stb. Széchenyi utóbb is, ezt biz észre lehet rajta venni, daczára minden anglomaniának, egy kis csömört kap. Sem lovat venni nem tud, hacsak évekig nem tartózkodnék itten, sem bánásmódjukkal, p. o. erős hideg vagy meleg szereikkel, az örökös érvágással, stb. ef. meg nem barátkozhatik; de még az is egy fájdalmas sohajra fakasztja, hogy az anyagi haladás, s maga a politikai szabadság szinte elölte a sziget lakóiban a poezist, t. i. azt a világfájdalmat, azt a jobb állapotok utáni sovárgást, melynek csak elnyomott országban, minő akkor t. k. Magyarország és Erdély volt, lehet igazi talaja!

Wesselényitől hol és miként váltak el, azt nem lehet kivenni. Széchenyi jól meglakta Angliát, elnézett a parliamentbe, megfordult a magánosok, főurak és közrendüek házainál, major-

Digitized by Google

jaiban. Július 27-én Doverből Ostendébe szállíttatta Sahländert husz lóval és két csikóval. Baja épen Wesselényinek támadt, kit egy furfangos lócsiszár valami renyhe ménlóval, Student nevüvel, jól rá akart szedni, s mint alkuszegőt — »fejedelmi sarjat, egy yorkshirei farmer« — nehány fontnyi differentia miatt, még tán személyében is letartóztat vala, ha Széchenyi közbe nem veti magát, s Eszterházy herczeget is az ügy érdekébe nem vonja. Igy aztán perre került a dolog. Egyik oka ez lehetett, hogy Széchenyi még csak aug. 12-én hagyta el azt az országot, mely szerinte »bár eddig hallatlan magasságot ért el, de azért még magasabbra is emelkedhetik, mert semmi romlás jelét nem mutatja!« 13-án Párisban látjuk, melyet csak 29-én éjjel hagy el, hogy Frankfurton, Johannisbergen, Nürnbergen, Regensburgon át, szept. 10-én Bécsbe érkezzék, s itt első kellemetlen benyomása is az legyen, hogy drága pénzen vásárolt s ide hurczolt lovai itt már sehogy se nyerjék meg tetszését. Pár nap mulva megismerkedik Leikam kisasszonnyal, Metternichnek utóbb leendő második nejével, s el van ragadtatva szépsége és kedvessége által. Megy végre haza Czenkre, hogy megkezdje azt, a mit Naplójában, az ő »sivár« élete »harmadik« — korszakának nevez. Reánk nézve még mindig csak az első, vagyis előkészítő, bár psychologice felette érdekes, korszakot képezi az.

A megye-gyüléseken akkor országszerte nagy izgalom volt a kormány ismeretes törvénytelen rendeletei ellen. Adót és ujonczot vagy bátran megtagadtak, — így Sopron is, vagy erélyesen felirtak ellene; több helyen k. biztosok küldéséhez, sőt nyilt erőszakhoz kelle folyamodni. Zalában és Somogyban rosz néven vették, hogy a Széchenyiek, mint e megyékben birtokosok, nem mutatták magokat a gyüléseken. Wesselényi, természeténél s családja hagyományainál fogva is, nem volt oly visszatartó. Neve ez időben csak egyszer fordul elő Széchenyi naplójában, és pedig 1823. novemberben, a mikor híre ment, hogy Wesselényi Zemplén megyében felszólalt, s e miatt neve Bécsben a fekete könyvbe lett beirva. E napokban fakadott ki Széchenyi Pál, a még habozó István előtt, miszerint meg nem foghatja, hogyan lehet magyarnak most szolgálni, mikor a katonát egyenesen gensdarmnak

Digitized by Google

használják, stb. e. Ekkor írta Erdődy is azt a tiltakozást, melyről már volt alkalmunk megemlékezni. Az a kör, melyben akkor még Széchenyi mozgott, nem sokba vette ezt, s mint udvari adomát adta tovább a hírt, hogy a »Csokolademacher« írt valamit, a miért az udvar köréből, nejének nem kis bosszuságára, számkivetve lett, [1]) stb. e.

E borus napokban halt meg Széchenyi derék anyja is, Festetics grófnő, († jan. 21. 1824.) kinek megigérte volt, hogy a közéletben mint hazafi részt fog ugyan venni, de »lázitó« soha nem lesz.

Wesselényi az epochális 1825-diki országgyülésnek tagja volt ugyan, de nevét sem a regalisták, sem a megyei követek sorában nem szabad keresnünk, hanem, egyik alkotmányos anomaliánk folytán, az alsó ház vagyis rendi tábla azon tagjai között találjuk meg, a kik valamely távollevő főrendünek megbizottjai gyanánt, hivatalos néven: »absentium ablegati,« képviselték, bár szavazat nélkül, »principalisaikat,« megóva ezeket a meg nem jelenés miatt reájok szabandó törvényes birságtól. Wesselényi három ily távollevő mágnásnak, u. m. b. Huszár Károlynak, b. Wesselényi Farkasnak és b. Bánffy Lászlónak volt képviselője. [2])

Ezek az ugynevezett absentiumok természetes lánczszemet képeztek az országos rendek és az országgyülési ifjuság közt. Ez pedig állott a patvaristák-, jurátusokból, illetőleg a magnások és követek irnokaiból, mely utóbbi állás egy absentium ablegatus, tehát diétai tag, állásával semmikép sem tartatott összeférhetlennek. Ezek képezték aztán, mint lucus a non lucendo, az úgynevezett »hallgatóságot,« a mely semmit sem gyakorlott kevésbé, mint a hallgatást, sőt nagy súlyt fektetett arra, hogy mint a közvélemény képviselője, hasonlóan a görög tragoedia chorusához, nagyon is hangosan és demonstrative fejezze ki, a tárgyalások gyakori megszakitásával is, rokon- vagy ellenszenvét. Bajos is

[1]) Lásd 145. l.

[2]) Hasonló megbizást vállaltak akkor Aponyi, Draskovits, Erdődy, Orczy, Perényi, Prónay, Ráday, Teleky, Waldstein, Vay, stb. a mi főurainknak a közügyek iránti nem csekély érdeklődéséről tesz tanuságot.

Digitized by Google

volt ezt fékezni, két igen fontos oknál fogva. Először is, a lármázók közt voltak a nevezett absentiumok is, kiknek, ha már szavazni nem lehetett, legalább lármázni, s politikai véleményöket ily módon kifejezni kétségtelen joguk volt; másodszor a közvéleménynek, minden alkotmányosság ez éltető elemének, gyorsirók, naplók, szabad sajtó hiányában, semmi más kifejezője, képviselője nem volt. Azok soraiban keresték tehát s lelték is fel ezeket, a kik maholnap ugyanazon kurulis székeket elfoglalni voltak hivatva, melyeknek egyelőre mintegy galeriáját képezték. Sokáig tartott az így, s mind sürűbben emelkedtek, mint mozgalmas időkben rendesen mindenütt, nagyon is jogos panaszok a karzatok zsarnoksága ellen, mely időnként a szabad szó elnyomására is eszközül szolgált. De, országos és országgyülési viszonyaink akkori rendezetlen volta, s főleg a hosszu szünetelés után, a nyilt erőszakosságig menő törvénytelen provisorium után, végre ismét megnyilt arena első küzdelmei, s az akkori ellenzéknek, még egy Metternich által is respektált, conservativ szinezete, az akkori, különben még elég szükkörü, országgyülési közönségnek jelzett szereplését nagyon is megfoghatóvá, igazolhatóvá teszik.

Gyér adatainkból is, egy kis psychologia segítségével, biztosan következtethetjük e két ember: Széchenyi és Wesselényi akkori érzületét, s elvben megegyező, de árnyalatban bizonnyal már akkor is eltérő pártállását. Széchenyi is szerette, sőt kereste a népszerüséget; de nem mindenek felett, mint Wesselényi. Széchenyit Metternich még megmenthetőnek hitte, s integette, hogy ne tekintse a mát, hanem a holnapot is; de Wesselényit már elveszettnek tartotta. A carbonarismusban a bátor szívnek, a liberalismusban a józan észnek természetes ellentételét látva, [1]) a mily könnyen letiporta azt Olaszországban, oly biztosan hitte emezt csirájában elfojthatni akárhol is, a meddig hatalmas karja elért. Ez pedig elért a Nevától a Temzéig.

Megengedte azonban, hogy az olasznak egy legujabb időkig sokat hánytorgatott rut jellemhibája, az alattomosság, nincs meg

[1]) Carbonarismus und Tapferkeit, Liberalismus und Vernunft sind ja zu allen Zeiten erwiesene Gegensätze, — mondja 1822-ben. Metternichs hinterl. Cap. 3. B.)

Digitized by Google

a magyarban. Ennek nyiltságát, nemeslelküségét annál szívesebben dicsérgette, mert maga is indigena lett, s társadalmi téren, előkelőink körében, szeretett hódításokat tenni.

Az akkori napok bűnbakja természetesen a királyi biztosok valának, kik a fejedelem iránti jobbágyi hűséget elébe tették volt a hazaszeretetnek s törvénytiszteletnek. Fog-e ellenök Ulászló szigorú törvénye alkalmaztatni? Vagy szebb lesz fátyolt vetni a multra s őszintén kibékülni a kezet nyujtó atyai fejedelemmel? Tudhatjuk, hogy Wesselényi az előbbi, Széchenyi az utóbbi nézet híve volt. Az a multnak fájó sebeit tépegette; ez a szebb jövőt, az új életet tartotta szem előtt. Az nem hitt, nem bízott; ez, a kedvező perczet felhasználva, szavánál akarta fogni az uralkodót. Az a sérelmek orvoslására fektetett nagy súlyt; ez inkább az eszközlendő reformokra, melyek egy egész programmja forrott már agyában. Látva pedig, hogy a reformnak fent is alant is egyaránt vannak barátai és ellenségei, Széchenyi teremtő lelke ezeket úgy, mint amazokat, felhasználhatóknak hitte nagy czélja megközelítésére, mely nem egyéb volt, mint Magyarországnak újjászületése. Csakis így magyarázható meg, hogy szintoly szorgalmas látogatója volt Metternich szalónjainak, mint a kerületi üléseknek és az ellenzéki clubboknak s hogy biztosítani igyekezett magának úgy a hatalmas kanczellár barátságát, mint az akkori agitátorokét, s köztök első sorban Wesselényiét. Ez utóbbit egy nagy nemzeti regeneratio ábrándja nem ragadta meg; de kész volt segédkezni neki mindenben, kivéve, ha, magasb érdekek miatt, lanyhábban venné az alkotmányon ejtett sérelmeket. Egyik első sorban reformer, azután ellenzéki; másik előbb volt ellenzéki, s csak azután reformer is. Az félt minden szakítástól, mert a kormány közreműködését a tervezett újításoknál nélkülözhetetlennek hitte; ez félt minden jogfeladástól, melyet jövőben helyrehozhatatlannak tartott. Így útaik elágazása, szoros barátságuk daczára, korán előre látható volt. Oly tüneteket, minők az ellenzéki szónokok harsány éljenzése, a kormányiak lepisszegése, a merész phrasisok túlhajtása, a népszerűség nyilvános árverelése, egy gróf Zichy miniszter ablakainak beverése, egy Keglevich kocsijának sárral meghajigálása, stb. Széchenyi mint intő jeleket,

Digitized by Google

veszi ugyan, de rosszaló tudomásúl; Wesselényi, bizton föltehetjük róla, nemcsak helyeslé azokat, hanem adandó alkalommal kész lett volna előidézésükhöz vagy ismétlődésükhöz hozzá is járulni. Előbbre valóknak is tartá ezeket, mint akár a parasztok sorsának javítását, akár az ősiségnek s a nemesek adómentességének bolygatását, vagy oly nemzetgazdászati kérdések fölvetését, mikről Széchenyi nehány év mulva Hitel című munkáját volt írandó; bár, hogy az utóbbiakkal ő is foglalkozott, tüstént látni fogjuk.

1825. deczember 17-én Wesselényi, rövid időre, bucsut vett Széchenyitől s pozsonyi jó barátaitól, keblében hordozva már akkor hazánk új életre ébredésének biztos reményét s haza nézett Erdélybe. Itt már 1811 óta minden alkotmányos élet szünetelt s a törvénytelen provisorium egész az 1834—35-diki dietáig tartott, mely azonban s épen Wesselényi ellenzéki szereplése folytán, eredménytelenül oszlott szét.

Mig Wesselényi Erdélyben járt, Széchenyi a Magyar Akadémia alapjának megvetésével volt elfoglalva, s e czélra összegyüjtött 154,000 pfrtot, a felsőháznál többször, mindig magyar, felszólalásaival pártolta többnyire, bár nem mindenben a rendeket, tanácskozott Dezsewffyvel s másokkal a nemzeti szinházról, s egyéb közművelődési eszközökről, fontos értekezleteket tartott Bécsben, Metternichhel, a ki őt merész kezdeményezéseiről, mint láttuk, lebeszélni sőt némileg visszarettenteni is igyekezett, s párszor meghosszabíttatva szabadságidejét, végre elhatározta a katonai pályáról való végleges lelépését [1]). Tiszta tudatára jött hogy ez állása hazafias érzületével s keblében már ébren levő magas hivatásával összeférhetetlen.

Wesselényit, ily benyomások között, 1826. február 6-án látta viszont.

Mindkettőnek fenkölt lelkületét alig jellemezheti valami találóbban, mint a lemondás költőiségével párosult szerelmi rajongásuk. Wesselényi maga is, reménytelen szerelemben, égve, egy * Marie iránt, legjobban megérthette Széchenyit, ki ama

[1]) Lásd 137. l.

Digitized by Google

Crescence iránt gerjedett soha el nem hamvadó lángra, a ki akkor már gróf Zichy Károlynak volt szeretett hitvese. Egy Don Carlost és egy marquis Posát képzelhet az ember magának, ha ezt a két magyar mágnást látja, eltelve mind a kettőt hazájok ujjászületése gondolatával, a mint egyik a másiktól nagy esküt vesz, atyja hamvaira s mindenre, a mi szent előtte, hogy »azt a nőt« örökké, hiven és tisztán fogja szeretni, s a pokol minden átkát hivja fel magára, ha ez esküjét valaha megszegné! [1])

Pár nap mulva rá, Széchenyi megtudva, hogy be akarják hívni ezredéhez, quietált, (február 15.) s azontul egészen az általa alkotott eszményi körben mozgott, nem kétkedve soha sem, hogy a köznapi élet földi gyönyöreiről való teljes lemondása folytán, a »szellemek világával áll összeköttetésben«, mit mi, prózára fordítva, csak ugy adunk vissza, hogy most már egészen a miénk, a hazáé, s az emberiségé volt. Wesselényi a fájó, édes titokba mindig be volt avatva, s Széchenyi egy alkalmat sem mulasztott el, hogy a Crescence és hozzátartozói, többi közt édes anyja rokonszenvét is megnyerhesse s ébren tarthassa e hű barátja iránt. A legtökéletesb nő legyen az ő, bár reménytelen, szerelme tárgya; a legtökéletesb férfit mondhatta barátjának. Meg is fogadták egymásnak, hogy minden hibára vagy gyengeségre, mely egyikök jellemét csorbíthatná, őszintén figyelmeztetni, s igy a szellemi tökéletesbülés rögös utján folyvást ellenőrizni, előbbre segíteni fogják egymást.

Ezután nem lehet meglepő, ha beavatkoznak egymás magánügyeibe is, ha p. o. meginti Wesselényit, midőn ez, indulathevében, valamely cselédjével méltatlanul bánik, vagy ha ménese jó hírnevét koczkáztatja, vagy közügyek feletti valamely értekezletről elmarad, akár ha vakbuzgalomból a jó ügynek többet árt, mint használ, stb. e.

A Crescence nevét kivéve, egy név sem fordul elő oly sűrűn a Naplókban, mint a Wesselényié. Mind a kettő saját énjének mintegy visszatükröződése volt.

Lapozgassunk egy kicsit.

---

[1]) Lásd 82. l.

Digitized by Google

1826. február 27-én Vay és Nagy között az Akadémia felett támadt valami véleménykülönbséget kell együtt kiegyenlíteniök. Wesselényi ez alkalommal »megkeseríti« Széchenyit. (Mir weh gethan.)

Márczius 4. »Viszonyom Eszt. M—al és Wesselényivel némely pillanatokban kellemetlenné kezd válni. Úgy kérdőre vonnak, úgy bírálgatják tetteimet, mintha még nevelni akarnának, mintha erényök és belátásuk magasan fölöttem állana. Az ő makacsságuk egy kis időre elidegenítheti őket tőlem, de majd belátják, hogy nincs igazok. Nálunk most mindent túlhajtanak.«

Másrészről, kormányi körökben, máris hiresztelik, hogy Széchenyi olyanba fogott, a mihez semmi talentoma nincs, hogy meg is bánta már, s hogy azokat, a kiket elcsábított, nem sokára cserben fogja hagyni, stb.

Márczius 10-én, Wesselényi tanácsára, felkeresi Majláth személynököt, kit az alkotmány felforgatásának súlyos vádjával illetett; de ez önérzetesen szembeszállt vele. ‚Majd húsz év mulva emlékeztetni fogom Önt e szavára, s Ön igazat fog nekem adni, hogy becsületes ember s jó hazafi voltam.' S ettől fogva, úgy látszik, mindinkább becsülni kezdték egymást. Így volt, mint már említém, József nádorral is. Ez egy meghitt embere, Teleki előtt, s máskor gr. Spiegel előtt is, úgy nyilatkozott, hogy ‚azt a Széchenyit egész öröm és gyönyörűség hallgatni, de a többiek, (t. i. az ellenzékiek) bár inkább soha se szólnának!'

Julius 18. »Mind a két házban ülés. Beszéltem, még pedig, meggyőződésem folytán, a rendek ellen. Wesselényi ezt rosszallotta, el fogom, úgymond, veszteni jó barátimat. De egy igaz nemes jellem nem törődik a sokaság vélekedéseivel!« Wesselényi, ily aggálylyal szivében, elutazott. Széchenyi a két szélsőség közt lebeg: hol Vay és Bernát túlzásai és nyersesége bántják, hol egy Ferdinand főherczegé, a ki legkevésbbé sem titkolja undorodását minden liberalismusttól, stb.

Augusztus 1-jén először jelent meg az ülésben polgári (díszmagyar) öltözetben. Ekkor is, Wesselényi intését nem véve figyelembe, a rendek ellen beszélt, s ez így ment, mint tudjuk, folyvást.

Digitized by Google

Aligha sikerült volna neki másképp oly sokféle színezetű embert egy-egy eszme körül összpontosítnia. Politikai hányattatásait semmi sem ellensúlyozhatta annyira, mint szíve hányattatásai. Mindezt már láttuk. »Templárius« volt, a ki »keresztjét nem kivül, hanem belül viselte!«

Míg a Lóverseny és a Casino készül, ezen év vége felé sokat tanakodik Wesselényivel. Sokban nem tudnak megegyezni. »Úgy hiszem,« így ír erről, »Wesselényi van tévedésben, mert másképp én engedtem volna. De tisztelem az ő szándékát, s isten tudja, tán mégis neki van igaza!«

Deczember 10. Hírét veszi, hogy barátja Wesselényi valamely szolgájával méltatlanúl, durván bánt.[1]) Ez nagyon meghatja. »Mi beszélünk az emberiség emancipálásáról, szabadságról, liberalismusról, keresztyén philosophiáról! Nem, mi nem születtünk reformátoroknak, nekünk előbb önmagunkat kell reformálnunk. Nekünk az alázatosság, az önmegtagadás iskolájába kell még járnunk. — Én sokkal kevesebbet érő vagyok, mint Wesselényi. Mily szenvedélyes, mily igazságtalan és szívtelen lehetek még én, tudtomon kivül is. — Vajjon meg fog-e haragudni, ha figyelmeztetem? Reménylem, hogy nem. Előttem nem szégyelheti gyengeségeit, hisz én sem titkoltam előtte, mily gyenge, mily nyomorult vagyok. Nekünk kötelességünk egymás felett őrködni s egymást segíteni az erkölcsi művelődés, tökéletesbülésben. Nekünk a philosophia templáriusainak kell lennünk a szónak teljes értelmében.«

Beszélt is Wesselényivel, arról és sok másról; de úgy látszik, nem közeledtek, hanem inkább távolodtak egymástól.

»Nekem úgy rémlik, Wesselényi azért nincs velem egy véleményben, mert, egyrészt nincs elég önbizalma, s mert másrészt, nincs benne elég keresztényi alázatosság s philosophiai önmegtagadás. Különös! egymással merőben ellenkező két okból. — Ő nem tartja magát, úgymond, reformátornak, s e részben szerfölötti a szerénysége és alázatossága, holott, nézetem szerint, bátorsággal, önérzettel és isten végzeteibe való bizalommal kellene

[1]) Ez többször is megesett.

Digitized by Google

eltelve lennie, mint a ki az emberiség javának előmozdítását bizonnyal akarja, s lehet, hogy épen ő általa akarja, ha tiszta szive és szándéka jó. Ellenben másrészt egyesek iránt szerfelett büszke, lenéz sokakat, kik tán nem rosszabbak nálánál, azért, hogy máskép gondolkodnak, máskép látnak.«

»E hibái daczára hatalmasan vonzódom hozzá. Talán én nekem nincs igazam, s azért itélem úgy meg, mert szivemnek oly jól esnék őt egészen tökéletesnek látnom. Ha azt mondhatnám magamban: ime, az a nő, a kit szeretek és az a férfi, a kit legjobb barátomnak választottam, a két legtökéletesebb lény a földön, — oh mily boldog volnék akkor! Ez lesz még öreg napjaimnak is vigasztalása, érzem bensőmben.« — Fellengző barátságát csakis fellengző szerelmével tudja párvonalba tenni!

Többször segíti kisebb-nagyobb összegű kölcsönpénzzel is, de kissé megütközik rajta, hogy többnyire rosszúl gazdálkodik vele, s a visszafizetésről néha megfeledkezik. [1]) Olykor összezörrennek s meg gyorsan kibékülnek, mint két deák.

Az országgyülés után készült el Széchenyinek első könyve a *Lovakrul,* melyen hat héten át, naponta 10—15 óráig dolgozott. Fejében kész volt akkor már a Hitel is.

1827. január 27-én valami összeszólalkozása volt Wesselényivel a Casino felett. Széchenyi restelte, hogy olyan kevesen lépnek be; Wesselényi pedig, mintegy Széchenyire czélozva, e részvétlenséget igen természetesnek tartja, mert »bolonddá tesszük őket«. — »Mindenütt szemrehányás« mondja keserűen Széchenyi, — »s még legjobb barátomtól is, és akkor, mikor úgy is meg vagyok törve!« — Ez, tudni kell, a Crescence szalonjában történt!

28-án Wesselényin ismét megesett, hogy egy szolgáját kegyetlenül elpáholta. Nem engedhette ezt el neki templárius barátja.

29-én ezt olvassuk a Naplóban: »Beszéltem Wesselényivel. Szemeink könybe lábadtak. Ő is oly szerencsétlen, mint én.

[1]) Most is (áprilban 1827.) 100 fonton hozat egy angol kanczát magának, mig én, magamtól megvonva, adogatom neki a pénzt.

Digitized by Google

Megesküdtünk egymásnak, hogy hibáinkat nem hallgatjuk el, s kölcsönösen segítjük egymást az erkölcsi tökéletesedésben.«

Egy hónap mulva reá, (február végén) Wesselényi jól megbetegedett; betegségének oka, úgy látszik, nagy idegessége volt. [1])

E napokban jelent meg Széchenyinek a Lovakrul írt könyve s alakult meg a Tudós Társaság igazgató tanácsa.

De nem kevésbbé fontos esemény volt a templárius Széchenyi életében az, a mikor (április 2.) az imádott, a féltett Crescence először részesült, még pedig minden nagyobb baj nélkül, az anyai örömökben.

Elragadtatását, önzetlen könyeit, kinek szivébe önthette volna át, ha nem meghitt barátja, Wesselényiébe! Hozzá az érzelem első hevében írt sorait más rovat alatt volt már alkalmunk közölni (l. 93. l.) s most csak röviden újítjuk fel e benyomásokat.

Levonva azt, a mi a közélet szereplői közt többé-kevésbbé komédia, vagy legalább is az idegesség rovására megy: marad még elég, a mi részvétünket, rokonszenvünket igazolhatja.

XV.

Tegyük félre egy kissé a Naplókat, s merítsünk egy más, nem kevésbbé érdekes forrásból is: azon csomagból, melylyel gr. Széchenyi Béla akadémiánkat megajándékozá. Egy pár levéltöredékkel fogjuk innét adatainkat kiegészíteni.

Nagy szívbajáról meghitt Posajának, Wesselényinek, Széchenyi Pestről 1826. május 6-án többi közt ezeket írja: [2])

»A szívbeli aggodalmaim mindennap növekednek. Ő engem mindig nagyobb és nagyobb zavarodással lát, kerül, — — mily érzéseket és fájdalmakat szül szivemben az a gondolat, (hogy Cr. élete nem lesz hosszu!) aztat hiheted. Te, aki tudod, meny-

[1]) Siebenbürgische Fachsen, die ich im Herzen missbilligte.

[2]) Véteknek tartanám meg nem hagyni e levelek eredeti, sajátszerü szókötését és helyesirását. Némi kihagyásokat bocsásson meg az olvasó discretiója.

Digitized by Google

nyire nagyobbítok mindent a képzelődésem szerfeletti kicsapongása miatt, mert bennem a képzelődés nagyobb, mint a többi lelki tulajdonságok. J'ai beaucoup trop d'imagination au dépens du jugement, de la mémoire, etc. — Isten tudgya, — én elszántam magam és Isten ugy segéljen, hogy legnagyobb ártatlansággal és tisztasággal akarom szeretni. — Tudod, mi kevés az időm, és hogy mily erőltetéssel írok az anyám nyelvén.«

1828. julius 20. és augustus 12. közti időre esik Széchenyi fiume-istriai útja, a mikor, visszajövet, Kehidára, Deákékhoz is benézett (aug.17-én.) A sopronyi gyülésen nagyon kitüntették, de rokonszenve Nagy Pál iránt újabb csapást szenvedett. Wesselényihez szeptember 4-kén így ír:

— — »A magyar kikötő-helyeket, Ludovicea utat, Culpa vizét satb. bejártam. Száz Abderitismusra találtam, annak idejében fenhangon hirdetni is fogom. — — Az Academia tárgyában sokat tettem s azt reménylem, hogy januárius hónapban, a 25 Director már el fogja kezdeni üléseit. — — A Gyepnek jobb elrendelése — — A Casino, sok bajt fog okozni; s mindezeket összevévén, úgy látszik, hogy kötelességem addig helybül nem mozdulni, míg az erőműv jó forgásban nincs.«

»Az istállómban 32 lóra van hely. — 34 pej-kanczának vagyok ura; de egyetlen egy telyes vérű sincs.« — —

»Sándortul ma vettem levelet Londonbul. Gondold csak, minden erővel hidat akar rakni Buda és Pest közt! Patriotikus levelet írtam neki, itt pedig szándékát hirdetem.«

Naplójában erről így ír: »Ez az eset nagyon felbuzdított. Istennek legyen hála, megfogamzik az a jó mag, melyet elhintünk!«

Pár nap mulva megfordult Alcsuton, Károlyival, bemutatni a nádornál az Akadémia első igazgató tanácsának névjegyzékét, melyből kedveért az ellenzéki Eszterházy Mihály neve ki volt már törölve, de benne maradt a Wesselényié, kit még kevésbé szeretett.

Tüstént ír, szeptember 9-én, Wesselényinek, megküldi a névjegyzéket.

Digitized by Google

»— Tartsd titokban, hogy Te is a Directorok közt vagy. Nádor haragszik Rád, mert ménesedet eladod. — —'Crescence lebenslustig! Örül Bécsbe, satb. Paradicsomom eltünt, azt tört szívvel szemlélhetem csak. — Egészségem igen gyengén van. Szegény testem a lelkem állapotyától függ, s az szomorúan van. — Előre látom, hogy az egészben álhatatosak közül végtére csak kettő lesz, Te és én. Isten védjen, s élj boldogul.«

Gyorsan követi ezt egy másik levél, szeptember 27-én.

»— — Ugy intézzed dolgodat, hogy a Telet itt tölthessed, mert soha sem, ha most nem! Tudós Társaság, Versenfutások, Casino, — minden felbomlik.«

»Cr. tiszteltet. Engem egészen bolonddá tesz. A szerelem mérgét mind jobban-jobban szivom magamba.«

Ha e napon visszavetünk egy pillantást a Naplóba, ott ilyeneket olvasunk: »Világos előttem, hogy a legkeserűbb kelyhet kell kiürítenem. Attól félreismertetve, lábbal taposva, a kit mindenek felett szeretek. — — A Búnak, a fájdalmaknak s epedések egy egész tengere elborít!« (A többi ki van vágva és törölve.)

»Octob. 11-ki igen becses leveledet nagy örömmel vettem. Nem hiszed mennyire megnyugodott belsőm azon hír által, hogy decemberben már Pesten fogsz lenni.«

»Egyébiránt minden inkább előre mint hátra megyen. — Egészségem ebül van. Kis Martonba Restauratio. Nagy igen-igen elvesztette popularitását. Csudálkozni fogsz, mennyire elnyomta a gőg és hiuság Nagyban minden észnek nyomát. — — — Te pedig barátom, bizzál bennem és állhatatosságomban. Minden örömről lemondtam, [1]) a legkeserűbb jövendőre el vagyok készülve, s igy tudom, ügyeinkre nézve, még élek, egészen haszonvehetetlen nem fogok lenni. — — Anyádat tisztelem.« [2])

November 24. 1828.

»— — Félek, későn jösz fel, mikor már elvesztettük a csatát.«

---

[1]) Crescencera vonatkozik.

[2]) Minden levélben.

Digitized by Google

»Engem kiki kerül. Ugy látszik, hogy az orvos szer, mellyet nyujtok, igen is keserű. Nem tagadom, hogy Methodusom tán igenis violens. — — Ha Te itt lehetnél most, több jót tennél kisded fáradozással csak ittléted által, mint később legnagyobb áldozatokkal. Már midőn megnőtt a fa, nem szükség akkor öntözni többé. — — Casino. Uj aláirás hat évre. — A második Casino megszünt, most a Primás lakik benne s halotti miséjét mondja. A részeseiből már többen állottak hozzánk. Bécsben pedig Reviczkyt verbuváltam.«

»Anyádat,« stb.

A szerelem üdvét poklát hordva szivében, s imádottjában, majd egy »mentő angyalt,« majd egy »vesztő démont« látva, öngyilkossági gondolatokkal van mindig eltelve, melyeket néha az Amerikába való kivándorlás kétségbeesett terve enyhit. Ez esetben, nehány hű emberének ellátását testvéreire, iratainak pedig nem annyira felhasználását, mint megsemmisítését Wesselényire fogja bizni.

Némileg megvigasztalja Berzsenyinek Döbrenteyhez írt lelkes levele, s átalában honfitársai javának iránta tanusított figyelme. A Minervának azonban rossz néven veszi, hogy az ő bul-bül ragozásait következetesen ból-bőlre korrigálja ki, stb. eff. Kisfaludy, Fáy, Thaisz, stb. barátai közt vannak; de a tudósok, az elmélet emberei a gyakorlat emberét már akkor is halálra untatják. »Comme'cest difficilie d'être vertueux.«

Wesselényi e közben azt irja Döbrenteinek, hogy újév előtt aligha jöhet fel, mert pénze nincs. De lovakra nem sajnál, rövja meg Széchenyi, többet is, mint mennyibe pesti tartózkodása kerülne. Erre vonatkozik december 3-án kelt levele.

Korholja ügyetlen lóvételeit, melyekre pénzét elfecsérli, satb.

» — — Barátom, üssél, gyülöljél, ha kedved tölti, de meg kell mondanom, a mi szivemen van. — — Azt irod, tüstént jösz, ha a szükség nagy. Decius collegát nem lehet látni és jádzani sokszor a világon. Nálad nélkül is el lehetünk, nálam nélkül is. — Kár, hogy elkezdettünk patrioták lenni, mert látom, hogy *környülállásaink* a folytatásában hátráltatnak. Én tőled többet kivánok, mindsem hogy mindég magad dolga után láss. — —«

Digitized by Google

Wesselényi, tán előbb, mintsem e sürgető levelet megkaphatta volna, december 5-én felérkezett. Nagy szüksége volt e hű barát vigaszára és támaszára, mert a derék Crescence ajtaja többnyire zárva volt előtte, a societás egy része pedig bizalmatlanul elfordult tőle. Nagyon elhagyatottnak érezte magát s szüntelen eszében forgatja az ismert latin verset: Tempora si fuerint nubila, solus eris. Wesselényinek mindjárt akad egy kis dolga. Splényi tábornok be akarja vinni a casinóba O'naghtent, mit sokan elleneznek. Becsületbiróság alakul, mely előtt igazolja magát. Audiatur et altera pars! A bíróság tagjai, Széchenyi elnöklete alatt, Wesselényi, Eszterházy, Károlyi Gy. és Andrássy Gy. grófok voltak. Fontosabb ezeknél, hogy írja már a Hitelt. Irja egyúttal végrendeletét is.

Az első Gyeptárt Wesselényi beküldi, pártolás végett, Pest vármegyéhez. E hatóság vissza akarja azt utasítani, mert a végén hiányzott a szokásos »Alázatos szolgájok« aláírás. A Lófuttatás azért pompásan megy, (»Cela commence a prendre de racines«) a mi többi közt, Wenckheim fő érdeme.

Julius 16-án kezdődik, s tart szeptember 15-ig érdekes külföldi utazásuk Károlyi Györgynek és Széchenyinek, nagy urasan, két kocsival, egy inas és egy vadász kiséretében. Ama két kitűnő hazánkfiának barátsága, mely nehéz időkön át a sirig tartott, szintén megérdemelné a psycholog s a mémoire-irodalom kedvelőinek tüzetesb tanulmányozását. Ez utjokban gyüjtött tapasztalásaiknak főleg ló- és állattenyésztésünk vette nagy hasznát. Bejárták egész polyglott Németországot s Hollandiát, minden királyi vagy herczegi udvarnál, minden muzeumban, közintézetben, minden hiresebb ménesben s juhászatnál megfordultak. A Hitel anyaga szaporodott. Ezen első nagyobb szabású munkáját Széchenyi 1830. január 11-én fejezte be. Sokan neszét vették, s előre terjesztettek róla furcsa hireket. A nádor füléhez is eljutott, hogy Széchenyi a mi országos intézményeinknek, s többi közt az akkori országgyülési (deputationális) munkálatainknak valami parodiáját fogja közrebocsátani, stb. eff. [1]) Midőn e munka meg-

[1]) V. ö. 205. l.

Digitized by Google

jelent, melyből irója hazájára nagy hasznot, de önnön magára végpusztulást származandónak jósolt, azon számosak közül, kik azt kézről kézre kapkodták, kit érdekelt volna inkább, mint Wesselényit.

Itt van egy levele, mely első benyomásairól fényes tanuságot tesz, melylyel e czikkünket legméltóbban fejezhetjük be.

Sibón, apr. 16. 830.

Tsak a napokba kaphatám a Hitelt kezembe, ez is egy kis bizonyság a benne levők igazságára. Barátom! Lelkes munka, szép, jó, erős, nem lehet hogy sokat ne használjon. Gyönyörrel kóstolom, izlelem, táplálom vele magam. Tiszta szívemből örülök neki, pedig több, s megvallom kedvelt magzatimat gyilkolta meg; a miket irtam, sokat ki kell törölnöm, mert Te éppen azt, de sokkal szebben jobban már mondod. *Érzésink* s *látásunk egyformasága* oly nagy, hogy egész darabokat, sőt constructiókat is találok, melyek az enyimbe is megvannak. Ezen egész munkád oly velősen van irva, a képek annyira az eleven élettől véve, annyi fűszer benne, oly könnyű s jádzi fordulások s felsőbb gyalultság szagjával teli, hogy minden kedvemet elvesztettem írni. Bár vagy esztendővel előbb írtam volna, — a miólta kezembe könyved, betűt sem írok. A Robert főtje után unalmas vetretzét katyfolni. Több idő kell reá, hogy kedvemet visszakapjam, s ujra dolgozzak. Pedig nem gondolod, mely munkába s fáradságba kerül nekem a dolgozás. Nem visz a lelkesedés heve szárnyain; csak az irandók igaza felől egy erős meggyőződés, s hasznos sőt szükséges voltoknak hitele edz munkásságra. Valóban könyvedet olvasván, a miket irtam mind elégetném, ha nem gondolnám, hogy bár sokkal alább való a Tiédnél s az ott kecscsel mondottakat tsak ujra dadogja, mégis, hogy *még egy,* s hogy *én,* s hogy *erdélyi* ilyeket mond, használni fog. Én vastag, kövér, nehéz vagyok. Kilsőm tán nem egészszen gentlemanlike, de azomba izmos, halkal de bízvást lépő, külömben nyíltszívű s igen betsületes. Te a két utolsót tűz észszel, elmésséggel kötöd egybe, gondolatid oly csinosak s nemesek, nyelved oly könnyen s gazdagon foj. — Talán mégis elégetem a mit írtam. — Most édesanyámnak olvasom a

Digitized by Google

Hitelt., Nagyon, igen nagyon szereti: különösen meghadta: köszöntselek legszivesebben szavával. Egésségem mind roszsz. Utazásra még nem való. S anyámat is nehezen, igen nehezen esik ide hagyni. Bajos attól válni, s azt elhagyni, kit nagyon hihető hogy nem fogjuk többé viszont látni.

Mart. 14-diki Leveledre nem válaszoltam s most sem felelek. Ezt ugyan magad kivántad, de bocsás, nem gondolom, helyes lenne tennem. Kifejtés, kimagyarázás mindenbe jó, barátok közt legszükségesebb. Vagy Te vagy Én a dolgot nem látjuk jól, vagy nem egészen, mindkettő lehető. Magunknak, egymásnak s az igazságnak tartozunk, hogy öncsalás s felszínség nélkül szemléljük meg a Tárgyat, mert hol a Látás itéletet szül, hiba ott nem jól s nem egészen nézni. Nem válaszoltam eddig, s most sem, azért, mert meg kell jobban esmerkednem azzal s szoknom ahoz. a mit írtál. Isten veled. Áldom az eget, hogy oly tiszta lélekbe az ész oly eleven fényü fákját gyujtotta, s annak erőss akaratot, még pedig nem 1—5—10 évekre valót, hanem aere perenniust, s azt a férfit hazám fiává, — barátommá tette. Wesselényi.

A munka, melyre e levélben czélzás van, melyből Wesselényinek oly sokat kellett kitörölni, mert Széchenyi mind azokat már szebben és jobban megírta, nem lehet más, mint Erdély e derék fiának a *Balitéletekről* írt ismeretes munkája, mely azonban csak két évvel később jelenhetett meg, czímlapja szerint Lipcsében.

Bírjuk ezzel kulcsát annak is, miértoly szakgatott, töredékes ez a könyv; holott Wesselényiről, mint szónokról, Kossuth bizonyítja, hogy sokkal rendszeresebb, tömörebb, mázsás sententiákkal teljes, és szoros logikája mellett élénkebb is volt, mint Széchenyi csapongó fantáziájának nagy értékü de szétszórt gyöngyei. [1]).

Jelezve látjuk egyúttal előre azt a vélemény-különbséget, ha nem is *elvre,* hanem *modorra* nézve, mely e két jelesünk közt az $183^2/_6$-diki országgyülés alatt, Wseselényinek Magyarországban és Erdélyben szinte együttes szereplése, s az ellene mindkét

[1]) Lásd 242. l.

Digitized by Google

helyen indított királyi közvádlói keresetek folytán, mind határozottabb alakot öltött. Wesselényi örökségét nem sokára Kossuth vette át, s szorította vele mindinkább háttérbe Széchenyit. E két szellemóriás harcza tölti be azután a forradalom előtti majdnem egy évtized, régi közéletünk aranykorának nevezhető ama táblabírói korszak, legfényesebb lapjait.

XVI.

Még mielőtt Wesselényi az ő frondeur szerepét a kormány irányában megkezdette volna, történtek olyas kisebb dolgok, a melyek a közvetitésre hajló és higgadtabb Széchenyi visszatetszését vonták magokra. Természetes, hogy viszont Wesselényi is meghidegült régi barátja: Széchenyi iránt, kinek felsőbbségét bár elismerte, de a kit, nem minden alap nélkül, némi versenygés, hogy ne mondjam irígykedés gyanujába vett. Nemes vetélkedése a hazafiságnak! Mint eltörpül mellette a léha udvaronczok kegyhajhászata, szolgalelkűsége, mely Metternichet oly elbizakodottá tette, hogy hizelgőit még sokkal inkább lenézte, mint bármely ellenfelét. [1])

Az 1830-ki, koronázási, országgyülésen Wesselényi már nem mint absentium, hanem mint regalista volt jelen. Ő, meg Széchenyi, az által is kiváltak a többiektől, hogy mindig magyarul szóllaltak fel, mely példát eleinte csakis az ellenzékiek, vagyis a rendekkel tartó mágnások mertek volt követni. Az országgyülés rövid tartama alatt, miután a kormány két főczélja, Ferdinánd ifjabb király megkoronáztatása és az ujonczok megajánlása eléretett, úgy egyik, mint másik fél szónokainak nem sok alkalmuk nyilt magokat kitüntetni. Wesselényi, október 21-én, erélyesen szólalt fel a Rendek mellett a hadsereg kiegészitése kérdésében. „Nem pénz- vagy gabona-ajánlatról van itt szó, — mondá a többi között, — hanem a legfájóbb, leggyülöletesebb adónemről, a csak portéká-

[1]) Felette jellemző, hogy egy hires komornyikjához hasonlítja őket, a ki urának az övével homlokegyenest ellenkező nézeteit mindig ily formulával fogadta el: c'est ce que je vous disais. (L. Emlékiratait.)

Digitized by Google

nak tekintett szegény nép szabadsága és vére lekötéséről, melyre mielőtt magunkat elhatároznók, s szokott nagylelküségi hajlamainknak engednénk, kétszeresen meg kell fontolnunk, valjon ily áldozatnak szüksége valóban fenforog-e? Hagyján volna, — tevé hozzá, — ha a mi saját vagyonunkról, s személyeinkről volna szó: valahányszor a király a haza s az alkotmány védelmére szólíttatni fogunk, fel a lóra, életünket vérünket! De most, a mi mozgalmat külországokban szemlélünk, az nem kifelé van irányozva, nem lépnek fel támadólag ellenünk, onnét nincs mitől tartanunk; belölről pedig csak úgy fenyegetne veszedelem, ha a közvélemény ellenünk fordulna, ha a népnek átalános elégületlensége keresne kitörést, mitől azonban egy békeszerető, jószívű fejedelem alatt, s bölcs törvények oltalma alatt, nem félhetünk.'

Ily s efféle szónoki fogásokat nem hallgathatott el a felsőház elnöke, a főherczeg nádor, s azokat, mint a kérdésnek nem felderítésére, hanem összezavarására czélzókat, nyomban megczáfolva, egyuttal magát a szónokot is még sokkal sértőbb módon utasitá rendre, mint ezt valaha, az előző dietán, Széchenyivel tevé. Ennek atyja érdemeit hozá fel enyhitő körüményül; Wesselényinek nem annyira enyhitő, mint terhelő körülmény gyanánt, az ő ‚idegen' már t. i. erdélyi voltát, mint a kinek itt szava sem igen volna, hányta szemére. Mert, mint mondá, csakis egy advenától, a ki a mi viszonyainkról csak felületesen van értesülve, telhetik ki, hogy olyanokat mondjon. Különösen zokon vette a toborzásra tett megjegyzéseit, meg a népre s a közvéleményre való merész hivatkozását, mely utóbbinak, tagadta, hogy igazi képviselői lennének az 52 megyék itt ülésező küldöttei.

Széchenyi akkor lent járt az alsó Dunán, csak másnap okt. 22-én ért fel Pozsonyba, s igy nem lehetett jelen azon ülésben, hogy barátjának valamiképen segitségére siethetett volna; az ő feje különben akkor, a Vaskapu felszabaditásán kivül, a Hitel hatásával, akadémiával, casinóval, s az országgyülésnek Pestre áttételével volt teli. Eltürte, ha Reviczky, Pyrker, Cziráky, a nádor maga, sőt még Metternich is barátságát mintegy keresni látszottak, s az utóbbi őt »practikus« embernek, Wesselényit ellenben, s a többieket »szédelgőknek« nyilvánitotta. Wesselényi azon

Digitized by Google

ülésben ugyanazt a tapasztalást tette s jegyezhette naplójába, a melyet csak négy évvel azelőtt Széchenyi tett s jegyzett fel, mikor egy férfias nyilatkozata után elnökileg, mint valami iskolás gyermek lepirongattatván, kartársai, a főrendi tábla többi tagjai közt senki se mert védelmére felszóllalni: »hány nyulfark esik egy bátor férfiura!«

Nem sokára, a november 14-diki ülésben, melyben Széchenyi kétszer szóllalt fel, Wesselényinek is nyilt alkalma függetlenségének lefelé némi jelét adni, mert ekkor ő is a rendek ellen beszélt s a főrendektől aratott tapsokat. A rendek a magyar tisztek fokozatos előléptetését követelték külön a magyar sorezredeknél, tekintet nélkül a cs. k. hadseregre, s hivatkozással az 1792. 9. t.-cz.-re. [1]) Ezt Wesselényi, kétségkivül inkább a mai közös-ügyes rendszer, mint a mai függetlenségi párt szellemében, határozottan ellenezte, mert nem akarta a magyarokat a hadsereg azon magasb műszaki osztályaiból, melyek nagyobb hadtudományi készültséget kivánnak, de viszont nagyobb kitüntetéssel és előnyökkel is járnak, épen akkor kizárva látni, [2]) mikor egy Ludovicea felállitására volt kilátásunk.

Egy hét mulva Wesselényi elutazott, Erdélybe ment, s magyarországi barátait több időre nem volt viszontlátandó. Széchenyi sajnálta, s Magyarországra nézve egy időre »elveszettnek« tartotta őt. »Il est pour ainsi dire perdu pour la Hongrie.« S hozzáteszi még e nehány szép sort: »Je commence à me trouver tout-à-fait isolé. Je veux faire du bien, et être vertueux sans témoins!«

A deczember 17-diki ülésben, már az u. n. concertatio alatt, Széchenyi nagy örömére tizenöt felsőházi tag beszélt magyarul. »Előre viszi őket a szellem!« kiált fel Széchenyi. ‚Az ám' jegyzi meg reá Borsitzky, ‚a vis inertiae!' — Wesselényit, mint tudjuk, megragadta s vitte mind a kettő.

---

[1]) Ez a t. cz. a felső és stabalis tiszteknek is, magyarok és németek közt igazságos arányát (aequa proportione) követeli.

[2]) Nagy Pál e föltevésnek határozottan ellent mondott.

Digitized by Google

Országgyülés után gr. Károlyi egy ebédjénél valaki azt pletykázza, hogy Wesselényi a Hitelről rosszalólag nyilatkozott. (Febr. 2.) Széchenyi helyesen itélt, midőn ily kétszinüségre e legjobb barátját képtelennek tartotta. Waldstein előtt ejtett szavainak [1]) csakis az az értelme lehet, hogy kár volt egy éretlen. hálátlan közönség elé oly nagy eszméket, mintegy drága gyöngyöt a sertéseknek, feltálalni, a mely pessimistikus felfogása a helyzetnek Széchenyiben még jobban megvolt, mint bárkiben. Mindamellett az, a mit ama csodálatos könyvben, a nádor, Metternich, s az illető magas körök dicsérni valót találtak, megannyi szálka volt az ósdi alkotmányosok szemében, kikhez Wesselényi ugyan nem tartozott, de a kiknek gravaminális és passiv ellentállási politikáját maga is követte, főleg Erdélyben. Nem szállott-e hire, hogy még a kis Eötvös is — utóbb minden reformnak oly lelkes zászlóvivője, — egy komediát akar irni, melyben Széchenyi, Fellegvári név alatt, ki lesz parodiázva. S meg is ijedt tőle nagyon Széchenyi, kinek ugyis elég baja volt a Taglalattal, a melyre feleletét irta már, de, ha mintegy saját táborában nevetségessé tétetnék, megzsibbasztva látá minden további müködését. A nagy közönségben legkevesbé sem bizott, mert igy irja: »je ne respecte pas le Public, et c'est ce que lui ne pardonne jamais.« (Márcz. 8.)

Azalatt már Vay, már Bethlen Imre hordják, hogy Wesselényi és Károlyi alig lesznek »megmenthetők«, hogy a császár maga fenyegetődzött: »Wesselényi lasse ich eine fiscal action machen«, hogy Reviczky panaszkodott »sansculotte« szereplései miatt, stb. e. Ily hirek hallatára Széchenyi abba akarja hagyni a Világot, melyen folyvást dolgozik, s ismét Amerikára gondol. A Világ julius 9-én mégis megjelent. Vele majdnem együtt lépett fel a Cholera, mely másik csapást, mint tudjuk, az ósdiak sokkal kevesbé fájlaltak, mint a Széchenyinek »pestisnél veszélyesb« reformeszméit. A borzasztó járvány, mely itt-ott pórlázadást is idézett elő, erősen megszakgatott Magyarországon minden baráti és személyes összeköttetést, s a közügyektől is elvonta a figyelmet. Nem

[1]) Wesselényi, drastice, sőt póriasan, igy fejezte volna ki magát: ‚Ha Sz. annyi erőfeszitéssel, a mennyibe neki a Hitel megirása került, inkább agyon sz — magát, jobbat tesz vala.'

Digitized by Google

azonban egy Széchenyiét, s nem egy Wesselényiét, kihez ez időben intézett egy, korrajznak is felette érdekes szép epistolája maradt fen, melynek közlésével legméltóbban fejezhetjük be e czikkünket.

»Czenk augusztus 26-án 1831.

»Kedves Barátom! Azóta, hogy nem láttalak, igen összehalmozták magokat a legkülönszinübb tárgyak. Julius 13-án hagytam el Pestet, azóta Bécsben voltam néhány napig, s most itt vagyok; akartam Néked életjelet adni s Tőled is csak azt kérem. Ezen Megye egy küldöttséget rendelt, mellynek én is Tagja vagyok s mellynek tisztje s kötelessége az egészségre felügyelni. Gondolhatod, hogy sokat fáradoztunk, s lehet mondani némi sikerrel, mert eddig Egyeden s Höfleinon kivül az egész Megyénk cholerátul még ment. Azonban most látszik Hazánknak gyengesége legjobban. Mint egy eldarabolt test, alig mozog s csak haldoklik, ha legkisebb baj éri. Se pénz, se Egyetértés, se engedelmesség, stb. hanem annál több parancsoló, projectans, maga feje szerint élő stb. Ebbül mi lesz, azt tudja az Isten, s ha az nem segít, honunknak sorsa igen kaján leend, mert valóban honi intelligentiánk felette sokat segítni nem fog. Azonban minden reménységem még el nem mult, s lehet, hogy éppen az, a mi az országot végveszélybe hozni látszik, előmenetelének legfőbb oka fog lenni, mert nem lehetetlen sőt hihető, hogy a cholera, dosiáda s ebbül eredő panica vén Pedantainkat s rosdás Rabulistáinkat felébredésre, józan látásra, concessiókra stb. birandják. Még van idő Mindenre, de nekem ugy látszik, már hosszura kimérve többé nincs, s ha közelebbrül nem teszünk egyet s mást, bizonyos hogy a cséplő, kasza, balta stb. fog tenni, s nem csak azt, a mit kell, hanem azon tul is eleget!«

»Pál Bátyám egész házinépével Genfi tóhoz közel fekvő régi várban vonódott, Lajos mindenestül Ischlbe van. Mind a kettő lamentabilis leveleket ir, és a képzelettől kínoztatván, jobban retteg mint mi, de visszajőni nem mer. Eszterházy Mihály Talloson szorult, azt írja nem sokára Bécsbe indul és 21 napi contumaciát akkor akarja kiállni, mikor még a hideg bé nem áll! — — — Sándor Schweitzba futott. Károlyi György már alkalmasint Pes-

Digitized by Google

ten lesz; ezen ment által, három napot itt töltvén. Károlyi Lajos Ischlbe van. — — — Andrássytul ezekben a napokban vettem levelet, Augusztus 23-án irtat. Még akkor jól volt. — Pestrül keveset hallok, mi lesz a Tudós Társaságbul, Casinóbul, Versfutásbul, azt nem tudom; de még azt sem, magam mit teendek. A házábul, mig a veszélyek nem csilapodnak, nem megyek, — sőt azt hiszem, jószágimat megtekintvén, Deczember táján Pesten fogok lenni. Most is lerándultam volna, legalább nehány napra, de Megyénk 10 napi contumaciát állitott s ekép nem tudnék ide többé visszajőni, a mi nagy baj volna, mert illy esetek közt faluhelyen lakni, akárki mit mond, mégis legkellemetesb. Ha azt tekintjük, mennyi történt csak három hónap lefolyta alatt, ugy hiszem November, Deczemberig többet fogunk tudni. Hazánknak, a nagy közönségnek, törvényes Fejedelmünknek most van idő szolgálni, most vagy soha sem! Országgyülése legsürgetőbb szükségeinkhez való, stb. Mind ezekről értekezni kellene. Kérlek irjál; tudom hogy jelenléted jószágidon s Erdélyben felette hasznos, de olly embert mint Téged, nem egy táj, nem egy vidék, hanem az egész Ország jóvolta illet; most van idő megmutatni, hogy a független gondolkozók s cselekvők a hiv jobbágyságnak érzelmit is jobban ki tudják practice fejteni, mint mind azon hiábavaló Igenesek s félénk fejhajtók, kik abban helyeztetik legfőkép a Fejedelemhez való hivségöket, ha a dolgok valódi mibenlétét titkolják, csak kellemeseket mondanak és igy a legigazságosabb Fejedelmet is olly helyzetbe teszik, melyben a dolgok valódi fekvését nem ismervén, a legbölcsebb is csak balul s igazságtalanul itélhet. Az Ország pedig végre át fogja látni, hogy nem a hizelkedők, s nem azok, kik buta hevökben azt kiabálják: »nincs cholera, nincs mitül félni, boldog a köznép,« stb. szolgálják a hont becsületesen, hanem kik azt mondják: »Van cholera«, de azt gátolják is; »lesznek zendülések«, de annak elejét venni törekednek; »égbekiáltó sok privilegiáltnak kegyetlensége«, de a törvények józanabb kifejtését eszközölni törekednek.«

»Nincs magamrul nagy ideám, de ha a többieknek, velünk egy rendüeknek, nyomorultságait átgondolom, kezdek magamban bizni. Rajtad s rajtam a sor, hazánkat boldogítni. Nem vesződöm

Digitized by Google

én többé kirekesztőleg a Casinóval, Versenyfutással, stb. nagyobb tárgy van előttünk. Értekeznünk kell. Intézd dolgaidat kérlek, hogy hosszabb időre jövő télen Pestre jöhessél; én, ha jössz, bizonyosan ott leszek. Legyen szent barátságunk nagy, merész s nemes tettek által dicsőitve.«

E levéllel a két hazafi »szent barátsága«, ugy látszik, az ő delelőjét érte el; nem sokkal utána alábbszállását kell konstatálnunk.

XVII.

Szent barátság! Miért ássa alá, s rombolja szét oly gyakran a silány napi politika?! Ennek minden érdekessége, rövid napok multán, elenyészik; holott a nagy eszmék, melyek szivet és lelket átmelegítnek s egymáshoz közelebb hozzák a derék embereket, örökké fognak élni és uralkodni.

Tiz éve mult, hogy Széchenyi először találkozott Wesselényivel s azt fogadá, hogy barátságuk örökké fog tartani. Tiz év sok egy ember életében. Változnak a körülmények, változnak az emberek is.

Széchenyi Naplóiban most már ily helyekre bukkanunk.

1831. Nov. 30. »Nevezetes levelet kaptam Wesselényitől. He has thrown out himself for very little.« [1])

1832. Jan. 7. »Igazgatói gyülés. (akademiai) A 25 tag közül alig jelent meg 9. Épen most érkezik Wesselényi.«

Jan. 21. »Casinóban vagy 70 vendég, Wesselényi a gazda. Asztalhoz ültünk $^{3}/_{4}$3-kor, s csak 3$^{1}/_{4}$-kor találtak. W. dühös lett, gorombáskodott, el akart távozni, alig birtam visszatartani. Azt mondották reá: demokratikus ebéd volt.«

Febr. 8. »Wesselényivel quasi brouillirt. A gőg, az önhittség ördöge bujt belé.«

Febr. 10. — »Wesselényit a kevélység ördöge szállotta meg.«

Ez akkor van, ne feledjük, mikor Széchenyit a Világ miatt tépik szakgatják; a Jelenkort be akarják tiltatni; Záborszky pedig alulról támaszt ellene oppositiót.

---

[1]) Csekélységért egészen kikelt magából.

Digitized by Google

Febr. 19. »Károlyi ebédet ad, melyre Wesselényit és Andrássyt meghivja, engem nem.... Egyedül, elhagyatva állok!« [1])

Február 21. »Szivem teli van bánattal. Egyetmást közlök Wesselényivel.«

Febr. 27. »Wesselényi leveleket kap. Egy anonymus inti, vigyázzon ételére és italára, mert meg akarják mérgezni.«

A jurátusok ez időben nagyon lármásak voltak, a casinói pique-niqueben is nagy botránynt csináltak, mely a többivel együtt, csak »hitelünknek« ártott. Széchenyi janicsároknak nevezi őket. [2]) Ezen év február és márczius havának, tudniillik legnagyobb eseménye a csodaszép bécsi szinésznő Hagen kisasszony vendégszereplése s Pesten tartózkodása volt.

Széchenyi, ki akkor épen a Nemzeti Játékszinrül egy röpiraton dolgozott, mitsem törődve a mobbal, sietett magát Hagen Sarolta kisasszonynál »bemutattatni«, mint a kit Bécsből, Lajos bátyja és Sina hozzá ajánlottak volt. Azon este (febr. 19-én) összeszedi magát a fiatalság, hogy kifütyülje a vendég szinésznőt. E mozgalom vezetője Záborszky volt. »A német szinésznőt« mondják, »gróf Sándorék, Károlyiék protegálják; mutassuk meg nekik, hogy itt nem ők adják a tónust.« stb. e.

Gyürkiné azzal akarta aztán az idegen művésznőt vagy kitüntetni vagy megvigasztalni, hogy beinvitálta magához ebédre. (márcz. 6.) De itt az előkelő társaság ugy viselte magát irányában, hogy a müvésznő többé efféle meghivást nem fogadott el. »C'est la Hongrie!« kiált fel erre Széchenyi, a ki mindjárt mindenütt rothadást lát, s kétségbe esik a feltámadás lehetősége felett.

Wesselényi azonban, lovagiasan, védelmére kelt az üldözött nőnek; hanem e föllépése, Széchenyi szerint, »becsületes bár, de egy őrültéhez volt hasonló« (márcz. 18.) Nem is birja megakadályozni, hogy a kifütyülés, márczius 2-án ujra ne ismétlődjék, még pedig tojás- és hagyma hajigálás kiséretében.

---

[1]) Szerelemben és politikában! —

[2]) Vezetőik voltak: Bittó, Szokoli, Brenner, Farcsics.

Digitized by Google

Márcz. 20. (Casinóban) »Wesselényi: Ne gyalázd szegény Jantsárokat!« — A budapestieket értette-e? vagy a konstantinápolyiakat? nem világlik ki. De lovagiasságát Hagen irányában már Széchenyi is megsokallotta, s annál inkább kárhoztatta érte, mert akkor nemrég elhunyt derék édesanyjáért gyászt viselt.

April 9. Wesselényi magaviselete Hagen irányában árnyékot vet reá. Csak most halt meg anyja, — s ezek a fanfaronádok! — Szívem vérzik belé.« [1])

Wesselényit azonban már »vitte a szellem.« Párbajt vivott, a színésznőért.

April 12. »Wesselényi szurást kapott nyakába, tán tüdejébe?«

» 13. — »Veszélyen kivül van. Gasconade inkább, mint bármi egyéb. Szörnyen felháborodik, ha sajnálják, vagy tudakozódnak — — Il joue le heros. Illusiókban éltem!« ... (Törlések.)

Ki egy véletlen lábtiprásért, a bocsánat kérés daczára, megvivott, bizonnyal nem a színésznőt keveslé e lovagias ügyben; hanem barátsága hült meg tőle már sokban távolodó bajtársa iránt. Az illusio édes varázsa szétfoszolván, minden más-más szinben tünt fel már előttök.

April 24. »Wesselényi nehány nap óta beteg. Napról-napra több hibát fedezek fel benne. Komédiás!... S mennyire uralkodnak rajta szenvedélyei! — Szívem vérzik, mert nem hallgatja meg az igaz szót. Il a une bien haute idée de sa persone.«

Barátság és szerelem, ime kínok forrásai lettek Széchenyi számára. S a politika? Kinek nem termett az tüskét! Jobban elhagyatva látja magát, mint valaha. Ferdinánd főherczeg azzal sérti meg, hogy dunai utjára, őt, e hajózás kezdeményezőjét, nem viszi magával. Wesselényi folytonos betegeskedése végre benne is azt a gyanut ébreszti: valjon nincsen-e csakugyan megmérgezve? s valjon, — lelki és testi szenvedéseinek tetézéseül, — nem várja-e őt is hasonló sors?!...

Május 24-én (Ismét a casinóban támadt valami versengése vele.) »Nagyon boszankodtam reá. Csak confusiót csinál. Halomra

[1]) Cserey Helena † decz. 26. 1831.

Digitized by Google

döntötte minden tervemet az Állattenyésztő társaság háza iránt. Ront; de semmit sem épit helyette!...«

Junius 15-én még az bosszuság is éri, hogy a nádor, neszét véve a Wesselényi könyvének, melyből hat ív már ki volt nyomtatva, Hartlebennél elkoboztatja a kéziratát.

Ugyanez a sors érte, nehány nap mulva, (jun. 24-én) a *Stádium*. Széchenyi harmadik nagyobb szabásu műve, kéziratát is, melyet a nádor, e részben bátyja a császár atyáskodó politikáját követve, a *Világ* miatt már gyanussá vált censortól, Dreschertől, elvitetett.

A közös veszély mindig egy kissé közelebb hozza egymáshoz a régi barátokat, de, mihelyt indulhat kiki a maga lábán világos, hogy az egyik jobbra, a másik balra fog térni. A Naplók rövid jegyzetei, kommentár nélkül is, eléggé megjelölik ezt.

Ime decz. 14-én, (a pozsonyi diétán) Széchenyi még mindig az ezen évi benyomások hatása alatt, igy ir:

»Wesselényi megérkezett. Mghidegültem iránta. Szinész!« —

Az ujév, 1833. mitsem változtat e hangulaton.

Jan. 11. »A főherczeg *(nádor)* magához hivatta Wesselényit, hogy kipuhatolhassa. Ez nagyon hizeleg neki.«

Hogy e beszélgetés tárgyát közölte volna Széchenyivel, annak semmi nyoma.

Febr. 1-én az Akademia tárgyában tartatik értekezlet.

»Wesselényi mindent összezavar. Je me sens isolé.«

A február 9-diki ülésben, a hires »Junctim« felett folyván a vita, a főrknél mind a kettő beszélt, de más-más szellemben.

»Wesselényi, az ő rabulista gondolkozásmódjával, sokkal több kárt okoz, semmint a mennyiért egy embernek felelősséget lehetne vállalni.«

Széchenyi restelte az idővesztegetést, melyet a sérelmek, és némely mellékes dolgok, p. o. a cholera, vagy a só fölemlegetésének előtérbe állitása okozott, s félt, hogy ezek miatt majd nem kerül a sor az ő üdvös reformjaira.

Digitized by Google

Közbejött a Beleznay botrány. [1]) Széchenyi, felháborodásában, a febr. 14-diki ülésben nem csak a rendek ellen nyilatkozik, hanem lehető »gorombán« is teszi ezt, hogy bizonyos benső elégtételül, az epe kiöntésének »élvezetét« szerezhesse meg magának. Ime, nem csak Wesselényit ragadja, viszi a szenvedély!

Február 20-án azonban, a magyar nyelv ügyében, már ismét a rendekkel tartott, s Wesselényi »férfias bátorságu beszéde után«, azt a fényes beszédet rögtönözte, melyet Kossuth feljegyzései nyomán volt szerencsénk közölhetni. (Lásd 244. l.)

Április vége felé ismét Tisza és Füzesséry közt volt valami botrány, mely Széchenyi nagy boszuságára, nem párbajjal, hanem »jó keresztyének módjára, kibéküléssel« végződött.

»Az a Wesselényi!« — irja ez alkalommal — »már gyülölni kezdem. Mert csakis ő, és az ő hiusága! — Ezekkel a p . . zsá kokkal, s ezek által akar hatni, nem pedig reájok hatni!? Oh, mily rövídlátás! —

Wesselényi e napokban magán-kihallgatáson volt ő felségénél is. Az atyai fejedelem szerette egyes alattvalóit maga elébe idézni, hogy megpuhitsa őket. Wesselényi, meghatva a fejedelem jósága által, de tán kötelességérzetétől is hevítve, könyekre fakadott. Ezt a »kibékülési jelenetet« Széchenyi, nem a legbarátibb felfogással, »nevetséges«-nek tartja. Nagy bizalmatlanságra mutat, hogy e nevezetes találkozás részletei titokban maradtak előtte. Kétszeresen fájhatott ez Széchenyinek oly pillanatban, midőn Károlyinak is némi meghidegülését kelle maga iránt tapasztalnia (Május elején.)

Wesselényit azonban sem a nádornak, sem Ferencz császárnak nem sikerült megpuhitani; őt meg kelle törniök. Széchenyit is, midőn oda küldötték el, a hová mindig szivesen ment, t. i. a Vaskapuhoz, egyuttal jó módjával eltávolitották az országgyüléstől, melyen esetleg az ellenzék számát és tekintélyét gyarapíthatta volna. Itt használt e szelid eszköz; a makacs Wesselényinél már

[1]) Inas pofozás, gazemberezés, duellum, és: omnes pro uno. A főherczeget is bele akarják vonni. Végre egy kardvágás, melyet Odescalchi Belez naynak ád, félig-meddig rendbe hozza a dolgot.

Digitized by Google

sokkal erősebbeket kelle alkalmazásba venni. Halálát épen nem ohajtották, sőt börtönben sem akarták sinlődtetni; de, birói itélet alapján, szabadságától megfosztani, példájával másokra, a kisebbekre, elrettentőleg hatni, s aztán nagylelküleg menni hagyni őt, csakhogy az események szinhelyétől, Magyarországban is, Erdélyben is, távol tarthassák: ez volt a Metternich politikának reá alkalmazott egyik mesterfogása. Bécsben t. i. azalatt (1834. márcz. 18.) már kiadták a kir. meghivót az erdélyi országgyülésre is, mely a kormány által pártfogolt, de népszerűtlen és tapintatlan Nopcsa Elek elnöklete alatt juliusban megnyittatott ugyan, de nyugodt tanácskozást, főleg Wesselényinek mindent magával ragadó heves-sége miatt, nem folytathatott, s végre is, a kölcsönös ingerültségnek tetőpontra hágása után, eredmény nélkül oszlattatott fel jan. 29-én 1835. [1]) Nyomban utána következett Wesselényinek Magyarországban is, Erdélyben is királyi ügyészi perbe fogatása, s az erdélyi királyi táblán, mint csendháboritónak »ex non venit« elitéltetése. (Márcz. 27. 1835.) Ezzel a kormány czélja, hogy Wesselényit, a kétszeresen is sujtottat, akár Magyarországban, akár Erdélyben, szabadságától bármikor megfoszthassa, főleg hogy a legközelebbi erdélyi országgyüléstől (Szebenben) távol tarthassa, el volt érve. Damoclesi kard függött az üldözöttnek feje felett.

Széchenyire, állása és felsőbbsége nimbusát használva, a mindenható birodalmi kanczellár egészen másképen, de nem kevesbé beható módon, akart befolyást gyakorolni s gyakorolt is. Ez az erkölcsi felelősségnek a bekövetkezendő tulzásokért reá háritása, ama szivszakgató lelki furdalásoknak előre is felébresztése, melyekre a nagy reformátor szive, kelletén tul is fogékony volt. A kanczellárnak napjainkban közzétett emlékiratai meglepő világosságot vetnek e szomoruan tanulságos themára. Metternich majdnem ugyanazokat mondogatta Széchenyinek, a miket ez tizenöt, husz évvel később mondogatott Kossuthnak. A különbség az, hogy ott a hideg számitás, itt a legmelegebb érzés sugallá ama jóslatokat, melyeknek teljesülése ott az önhittség, itt az önvád mámorát eredményezé. Tragikus vége e mámornak itt az emberre

[1]) L. Szilágyi Ferencz Értekezések 1876.

Digitized by Google

nézve lett, ott az emberiségre. Quidquid delirant reges, plectuntur achivi.

Julius utolsó napjaiban ismét hosszas értekezése volt egymással a két államférfiúnak. A kanczellár kedvencz themájában, bő ékesszólással áradozott a »jeune Hongrie,« és a Wesselényi vétkei, e, szerinte minden tekintély, minden társadalmi rend ellen intézett vészes tendenczia felett, melynek Széchenyi majd akkor fog ellenszegülni akarni, midőn már késön lesz, s nem fog már sem előbbre menni, sem visszafordulni tudni. Széchenyi, »mint egy bűnbánatos vezeklő,« hallgatta e kifakadásokat, melyek minden ilyféle értekezés után már akkor is, — csoda-e? — álmait elrabolták. »Volt« barátja Wesselényi, s az akkori (!) ellenzék tulzásaiban, oly időben, mikor ez még egy Deák befolyása alatt állott, már a Metternich jóslatainak teljesülését nem annyira látja, mint szomorúan sejti, s a két szélsőség harczában veszteni kezdi a békés kibonyolódás iránt táplált reményeit. »Meg vagyok halva, minden életműködés szünetel nálam. — Je ne suis bon à rien. — Veszve vagyunk, én és hazám.« stb.

Ily benyomások közt vette előbb Wesselényinek, ex nota infidelitatis perbe idéztetése, s pár nap mulva reá (márczius 2.) Ferencz császár és király halála hirét. Wesselényi, ez utóbbi fordulattól nem sok jót remélve, czélszerűnek látta ismét felkeresni Széchenyit, hogy vele a helyzetről tanácskozzék.

A nádor maga, az ő ó-alkotmányos érzületénél, s Corpus Jurisunkban való jártasságánál fogva, bárminő hírek terjedtek is Wesselényinek itt-ott nyilván vagy magánkörben tett nyilatkozatairól, valami főbenjáró bünt nem látott azokban s bensejében bizonynyal igazat adott Deáknak s Beöthynek, a kik egy gyülésben mondottakért a rögtöni megtorlást »széksértési« keresettel tartották egyedül helyesnek; később pedig egy más alkalommal a »Non fit hoc verbis« mondatot találóan idézék ez oly erőltetett felségsértési és hűtlenségi vádakra. De hát a törvény határozatlan, a bíróság, meggyőződésből, szolgalelkű volt, s nem találva jogczímet az izgatásra vagy békeháborítási kisérletre, mindig inkább a súlyosabb mint enyhébb magyarázatokra volt hajlandó. Akkori kriminalistáink a Beccaria elvét, miszerint tíz

Digitized by Google

bűnös menekűlhessen inkább, mint egy ártatlan szenvedjen, különben is megfordítva szerették alkalmazni. Szívesebben elitéltek egy pár ártatlant, semhogy egy vétkest bűntetlen hagyjanak elosonni. Mindenki lelkiismeretét utóvégre a kegyelmezési jogot bőven gyakorló atyai fejedelem jó szívébe vetett föltétlen bizalom teljesen megnyugtatta. Ez, legszebb jogával élve, egyúttal az ő, túlbuzgóságból eredő, hibáikat is mindig jóvá tehette.

Széchenyiben ezen egész idő alatt Wesselényi irányában két érzés küzdött egymással: a régi barátság és szánalom érzése; s a boszankodás egy »hiu« és »meggondolatlan« agitator ellen, a ki a jó ügy sikerét mindúntalan koczkáztatja, mert elébe teszi annak az ő személyes nagyravágyását. Ám beszéljen ő maga.

»1835. Márczius 3. Wesselényi nálam volt. Tanácsomat soha sem követte, s most belém akaszkodik. — Mindent elront, s összegázol, a mit oly régóta s annyi fáradsággal vetettem, munkáltam! . . .«

»Márczius 4. Megyek a herbergre. Wesselényi miatt minden magán kivűl van. Crucifigálják őt, stb. e. Sehol sincs barátja (t. i. *a felsőbb körökben).* Egészen le vagyok verve. Mindig előttem áll W. alakja. Je le vois enfermé, et passer sa vie a Munkáts . . . .«

»Marcz. 5. Megyek a personálishoz, W. végett beszélek vele Mon Dieu, quel homme! . . . Megyek nyomban a nádorhoz. Beszélek vele. Amnestia, stb. e. ‚Nem, nem, — hadd szóljon a törvény . . . Ő egyik főoka annak, hogy a mi jó urunk királyunk stb. . Csakis majd kegyelem útján!' — Attendrissement. — Kezét nyujtja, én megcsókolom azt. Imponált nekem. W. soha sem feledheti el . . . az a szerencsétlen percz, mint 1830-ban, mikor a császár az atyja iránti satb. [1]) S aztán meg most az az izgatás. — Istenem, W. el van veszve, s vele együtt letiporva az én ültetvényeim!«

[1]) Idősb b. Wesselényi Miklós ellen is ki volt adva az elfogatási parancs József császár alatt, melyet fegyveres erővel, ostrom utján lehetett csak végrehajtani. Fia pedig, kiről szó van, már 1830-ban is a kormány törvénytelen ujonczozásainak tettlegesen ellenszegült, stb.

Digitized by Google

Marcz. 13. W. lép be hozzám. Milyen fájdalmas érzés! Ő vele képeztem első eszméimet, miként lehetne Magyarországot a sárból kiemelni. A mi szándékunk tiszta volt. Az uralkodóházat szerettük, becsültük és tiszteletben tartottuk. Czélunk csak egy volt; de nemsokára különböző utakra léptünk. — Én mindent rosszaltam, a mit ő tett. Személyes barátom maradt ugyan; de olyan, a kinek oda nyujtanám a méregkehelyt..... Meg nem tagadhatom őt.«

Ezután fölment Széchenyi Bécsbe, ott is szerencsét próbálni ez ügyben. Reviczky eleinte gondosan kitért, nem igen beszélt róla. Metternich, úgy látszik, nem vetette meg e jó alkalmat Széchenyi teljesb megpuhítására. Két óráig beszélt s olvasott neki. Széchenyi meghatva, azzal a benyomással távozott tőle, hogy mégis — »jó ember.« Mintha, távolról, a koronaőri méltóság is érintetett volna. [1]) Kezd előtérbe lépni a kormány és nemzet közötti nem-hivatalos közvetítő; a hivatalos, mint tudjuk, a nádor volt, a ki ez állását mindig féltékenyen őrizte is. A bécsi körök, az impreszionabilis Széchenyit még inkább megingatják a Wesselényi iránti hitében, épen akkor, a midőn megmentéseért fáradoz. Megint csak komédiást (»Hanswurstot«) lát benne. De azért fent és lent minden követ megmozdít, még az asszonyokat is részvétre buzdítja iránta.

Nemesen védelmére kel a nádorné előtt; de ez mindamellett (bizonynyal estei Ferdinand informatiói alapján) nem akarja barátjának ez eltévedt barátját látni sem. A többiek, képzelhetni, immel-ámmal felelgetnek.

Márczius 23-án hírét veszi, hogy Wesselényi, mint már említettük, az erdélyi királyi táblán személyesen meg nem jelenvén, makacsságból (in contumaciam) elitéltetett, mi, mellesleg mondva, az akkori körülmények közt a legczélszerűbb eljárás volt. Most tehát a királyi kegyelem útját kelle egyengetni, még pedig egyszerre egy már hozott és egy még hozandó birói itélet ellenében!

---

[1]) Ez ügy lefolyásáról lásd 263. l.

Digitized by Google

»Marcz. 24. Megyek a nádorhoz. Jól és nemesen beszélek W. mellett. Reviczky jő ki s magához kéret. — Este és korán reggel W. folyamodványát írom.«

E közben Metternichet újra meglátogatja, s mindinkább megkedvelik egymást. Az egyik nem testvérgyilkos többé, a másik nem méregkeverő! . . .

Az országgyülésnek, mint testületnek, a »salvus conductus,« mai néven: »immunitás« megsértése miatt, az országnak magának a szóllás- és személyes szabadság lábbal tapodása miatt, van nagy sérelme, mely nemsokára új meg új gyúanyag halmozódásával, lángra gyújtandja a kedélyeket. Széchenyi ez elől, mint beszédeiből láthattuk, el nem zárhatja szívét, de nem óhajtja szakadásra vinni a dolgot, retteg az anarchiától, »melytől már csak egy lépés választ el,« s keres valami kibontakozást. Jó lett volna a pert beszüntetni; még jobb lett volna, szerinte, arra alkalmat nem adni: most az itéletet kell, kegyelem útján feloldatni, illetőleg, a további üldöztetést betiltatni. A királyi kegyelemhez folyamodni semmikép sem ellenkezik egy loyális alattvaló önérzetével. A folyamodvány ne legyen sem túlalázatos, sem daczos, stb. Sok idejét vette ez el reformerünknek. Tanakodik Jósikával, Telekivel, Vidrával, a szöveg felett; az ellenzékiekkel, úgy látszik, nem: ezeknek más elvök, más taktikájok volt. Maga Wesselényi sem volt hajlandó »kunyorálni«, azért, a mi az ő joga volt.

A *Recursus* végre elkészülvén, az volt a kérdés, ki viszi fel Bécsbe. Huzódtak tőle. Ki nem akarta, ki nem tehette, kinek nem volt diszruhája, stb. eff. Széchenyi ajánlkozik, hogy hát április 22-én felviszi ő maga, ha addig más nem vállalkozik.

Ám beszéltessük ismét magát Széchenyit, az előttünk fekvő naplókból.

»Április 10. *(Pesten)* Prónay A. meghivat Wess. nevében egy assautra, *(Vívási gyakorlatra.)* Megjelenek $12^1/_2$ órakor; a meghívás 12-re szólt. Ő nem volt még itt, s utóbb sem jött el. Comme c'est hongrois!«

»Április 21. *(Bécsben)* Elkoptatom a lábamat W. miatt. Megyek Károlyi L.-hoz, kinél a recursus hevert. 3 órára *(s már*

Digitized by Google

annyi volt) Metternich hghez vagyok rendelve. Ő megilletődéssel beszél velem.«

»A császár beillenék egy szentnek, ő maga egy martyrnak. Hogy én is *(Széchenyi)* a kormány ellen beszélek, ez iránt megegyeznek a minden oldalról beérkezett jelentések. (!) Pedig még utolszor is vele egy nézetben voltam, hogy az a W. rossz ember. Ő becsületes embernek tart; de rossz útra tévedtem, s két párt közé kerülök. Magyarország már rosszabb politikai helyzetbe jutott, mint Anglia, vagy akár Francziaország. (!) Én, akaratom ellen, sok bajnak lettem szerzője, így p. o. a casinók is politikai clubokká váltak, s a többi egyletek is úgy fognák elfajúlni. stb. Majd kikeresi s megmutatja a reám vonatkozó jelentéseket!«
(V. ö. 180. l. stb.)

Ápril 22-én a *recursus,* Martens útján, a kabinethez beadatott.

Május 3. (Pozsonyban) »Keresem Wesselényit. Kiment s magyar ruhában.« [1])

Május 15. »Régi testamentumomban« egy pont (20-dik) így állott:

»Wesselényi Miklós barátomat köszöntöm és kérem, fogadja el tőlem három Manton dupla fegyveremet, zsebórámat és az asztalomon levő kis halálfejet, s minden írásimat napló könyveimmel együtt, mellyeket esze és kedve szerint használjon.«

»Akaratomat azután megváltoztattam, ápril 27-én 1833.«

»Ezt a pontot már akkor ki akartam hagyni, mert W. iránt, a ki becsülésemben alábbszállott, meghidegűltem; de akkor mégis csak meghagytam.«

»Azonban codicillusomban május 2-án 1835. így rendelkeztem: Végakaratom 20-dik pontját — kitörlöm!!!.. De a testamentum 20-dik pontja azért kiírva maradt. Valóban meg is érdemelte volna.. Oh, az a szerencsétlen, a ki oly nagy gyászt

---

[1]) A Széchenyi jegyzeteinek egy nagy hézagát Wesselényi följegyzéseiből kell kiegészítenünk 1835. máj. 5-én, úgy irja, megjelent a királyi tábla előtt, hol a »vérkereset« ellene felvétetett. ‚A kormány fejemet kéri, egyedül egy közgyülésben *(N.-Károlyban)* szólási jogommal élésemért, s a szegény parasztság mellett mondott egy beszédemért!'

Digitized by Google

hozott a mi hazánkra! — — Ma azonban, miután igen rosszúl éreztem magam, áthuzogattam azt a 20-dik pontot.«

Nem ugyanazt a gyötrődést érezte-e már akkor is, a melyet öt év múlva Kossuth fellépése okozott neki, s mely agyában és szivében, szövetkezve a Metternich és környezete ijesztgető jóslataival, oly tragikus fejlődést nyert utóbb?!

Wesselényi ellenben a részvét és nemzeti érzés lankadása felett búslakodik inkább, semmint a saját sorsa felett aggódnék, mert azt, a mit tett, tiszta lélekkel, kötelességérzetből tette.

»Május 21. — — Írok W.-nek, beszédem van vele. Egy órakor eljön.«

Közben eljár a főherczeghez, Vásárhelyi és a szinházi telek érdekében. Sok más dolgot végez. Újra küld Wesselényihez. Ez hét órára igérkezik.

»Sokáig várok. Enfin le voilà. Édes barátom, ne jöjj te most Pestre, mert a neved és a személyed mindent megront. — Sokat beszél ide s oda, de hát nem fog jönni. Idáig vitte a dolgot! Az Eisenbründliben fog megtelepedni.« — —

Így aztán kissé megnyugtatva megy Széchenyi ismét Bécsbe, stb.

Az országos rendek, mint mondám, nem egészen így fogták fel a dolgot. Wesselényi ügyét, s Ferdinand királynak, mint e néven ötödiknek czímét kezdték feszegetni. Széchenyi nagy zavarba jő elfoglalandó álláspontja iránt, mert ha az ellenzékhez áll, s ha a kormány nem enged, félti a Magyar színházat, a Hidat, a Gőzhajózást, s minden egyéb »ültetvényeit.«

A rendek viszont az anyagi jólét eszközeit, sőt részben még a nemzetiség újabb vívmányait is nem akarták szerfelett drágán, a nemzeti önállóság, az alkotmány, a sarkalatos jogok feláldozásával megvásárolni, úgy okoskodván, hogy az anyagi jólétet utóvégre a kormánynak, saját érdeke szempontjából is, elő kell mozdítnia.

Junius 26-án visszaérkezik Széchenyi a pozsonyi országgyülésre.

»6 1/2 órakor érkezünk. Az első ember, a kit meglátok, a főrendi ház portása. Mi ujság? Nem jó. Balogh beszélt b. Wesselényi dolgában, s már azt is megactiózták. — —

Digitized by Google

»Oh, csak elejtették volna ezt a W. perét!« — —

»Sokan: ‚mindezt Széchenyinek köszönhetjük!« — —

»Én hozzak mindent a kerékvágásba!?« — —

Junius 28. »Kétségbeesett hangulatban kelek fel. — — — Deákot nem találom. — — Ligetbe. Itt Deák, Balogh, Wesselényi, stb. Bars magáévá teszi Balogh ügyét. *(Ugy mint Balogh magáévá tette Wesselényiét.)* Nem sokára minden össze-vissza fog menni. Isten legyen velünk!« —

Jun. 29. »Wesselényi nem jött el, bár megigérte. Schedius: menjek 10 órakor a főhghez. Megyek. Deák ott van, Cziráky, Illésházy. Bebocsátanak. Főhg: ‚Ön úgy nyilatkozott, csak jó élesen, hadd oszlassák el az országgyülést, s hadd legyen vagy 10 éves provisorium, stb e. De én ezt nem akarom önről elhínni.' — Én nyiltan, becsületesen feleltem erre, s két iromány nyujtottam át, egyiket a harminczadról. Ő: ‚csak mérséklet'! — Bent felejtettem jegyzeteimet, — visszamegyek, »bocsánat,« ‚meg van már bocsátva!' Haza megyek. Itt Tasner: ‚Vigyázzon.' — ‚Spiónok!' . . . — — Kornis hírül hozza, hogy Naláczy separatum votumot adott, de különben az erdélyi udvari kanczellária W—t elitélte. *(T. i. jóváhagyva a kir. tábla ítéletét.)* — — Suttogják: W—it per compassuales — *(Vitetik fogságba.)* Szomorúan megyek haza.«

Tudjuk, hogy a nádor ez ügyben liberálisabb volt a mi magyar Helytartótanácsunknál. Ez az erdélyi guberniumnak Wesselényi elfogatására kiadott intézményét egyszerűen köröztetni akarta, de ezt a határozatát a nádor betiltotta. [1])

Junius 30. Pestmegye gyülést tart Wesselényi és Balogh ügyében. Széchenyit a főherczegné magához hivatja, nagyon nyájasan fogadja s tartóztatja, úgy látszik azért, hogy ne lehessen jelen az ülésben. . . .

Aztán Baloghot kell rábeszélni, hogy távozzék el az országgyülésről, legalább addig, míg ügye napirenden forog. Mindez igen nehezen megy.

---

[1]) Lásd Szilágyi F.

Digitized by Google

Julius 1-én. »Megyek a főherczeghez. ‚Balogh egyidőre elmegy' s ezzel megszorítja kezemet: ‚nagyon köszönöm önnek.' Én: »ebben b. Wesselényinek van legtöbb érdeme.« Ő: ‚úgy hát néki is köszönöm.' —

E nap délután Széchenyinek hosszas beszélgetése volt Wesselényivel. Folytattatott az másnap is, stb.

Július 6-án ez ügyben conferentia volt. Széchenyi valami közvetitő módokon töri a fejét: a nádor kéri, hagyjon fel vele. Az e napi ülésben mondott beszédéről már megemlékeztünk. (L. 253. lap.)

Tudjuk, hogy a hosszu országgyülés mily rossz hangulatban oszlott szét, s mily erőszakos rendszabályokhoz nyult Pálfy korlátnoksága alatt a magyar kormány, melyek után a kibékülés csakis az 1840-diki országgyülésen, s nagyrészben Deák Ferencz értelmi felsőbbsége s bölcs mérséklete folytán, jöhetett létre.

Wesselényi neve ritkán fordul elő ezentul a Széchenyi naplóiban valami kicsinylő, rosszaló, vagy fájdalmas megjegyzés nélkül.

Szeptember végén Wesselényi 10,000 frtnyi kölcsönt kért tőle. Válaszul ezt nyerte.

»Barátom! Szept. 25-én irt leveled ma vettem, s kettő közt levén választásom.« »Néked egy kis időre palliative segíteni, vagy magam dolgait zavarba hozván, hazai vállatataimban nagy csorbát ütnöm, melyek egyikéhez most sok pénzre lesz szükségem arra határoztam el magam, hogy kivánatodnak eleget ne tegyek.«

»Vedd e kijelentésemet szokott igazságszeretetteddel.«

»Gondoktul eltelve, ma reggel érkeztem Orsovárul. Egy kellemes hír vagy levél nem fogadott, s mind ezek közt azt sajnálom leginkább, hogy kivánatodat tekintvén, nem Magam és Magad közt van választásom, mert akkor minden áldozatra készen találnál.«

»Nem Sokára Pozsonyban látjuk egymást. Élj addig is boldogul.«

»Pest oct. 4-én 1835.« Sz. I.

A feloszlatott erdélyi országgyülésnek, természetesen, utófájdalmai voltak, s ezek kihatottak a társadalmi körökre is, Wes-

Digitized by Google

selényinek párbaja lett vala Nopcsával, mely elmaradt ugyan; de, mendemondák folytán, lett belőle egy másik párbaj Wurmbrand ezredessel.

1836. január 28. — »Wesselényi jő hozzám ... Nopcsa végett, legyek secundánsa,« stb. — —

Ne feledjük emlékezetbe hozni, hogy február 2-án volt Széchenyi esküvője, s hogy e nagy esemény körül Wesselényinek, annyi keserves órák meghittének, semmi legkisebb szerep nem jutott. —

Február 23. »Főhgnél. Jó irántam. Ő: ‚azt beszélik nekem, hogy ön tanácsolta volna Wesselényi megmentését összekötni a Contributióval, — nem hittem el.[1])« Mehet az s tán fog is menni az országgyülés végével.‘ —

Márczius 24. — »Wesselényit sajnálni kezdem. Wurmbrand elfogadta carteljét. W. most kezd számító lenni; miért nem volt az korábban? Már annyira jött, hogy alig tud secundánst kapni. Márcz. 25. Károlyi és Wesselényi mennek Parendorfra, hogy a Wurmbrand ügyet rendbe hozzák.«

April 2. »Wesselényinek keze fáj, stb. O jaj!«

April 10. — — »Wesselényi most megy el tőlem. Mind mélyebbre sülyed becsülésemben. ‚Furcsa, az ily siralomházi létel‘! — Engem untatna, hogy így összeroskadni hagyjam magam. Vagy én lövöm agyon, vagy ő engem, ez helyes; de nyomorékká lövetni magát, az borzasztó.[2]) — Még szerencse, hogy az az ember bensőleg rendben van, hogy jó lelkiesmérettel van ellátva, mert a nélkül az ily helyzet igazán irtóztató volna.«

»Aztán arra kér, hogy halála után végrendelete egy pontjának legyek szószóllója, a mely szerint 60,000 frtot (!) hagy egy magasb leányiskolára. Ezt megigértem. — Valóban szánalomra méltó! Sajnálom az embert, mert ez vagy párbajban vész el, vagy börtönben, vagy őrültek házában, vagy végre, mint nyomorult koldus! *Istenem, ennyit művelhet gög, maga tulbecsülése és hiuság!*«

---

[1]) Mennyivel kevesebb okból is megtagadja egy mai ellenzék a budget megszavazását.

[2]) Ezek Wesselényi szavai lehetnek. V. ö. Szilágyi Ferencz: Értekezés 1876.

Digitized by Google

E napokban történt, jegyezzük meg, hogy Deák — a hozzá kérdést intéző Széchenyinek »hátat fordított,« s nem tudott »időt« találni arra, hogy vele értekezzék. (Apr. 12.)

A »Csárdában« is hidegen fogadják Széchenyit. Wesselényi érzékeny bucsút vesz barátaitól, april 13-án, s csak akkor mondja el »hattyudalát,« mikor Széchenyi onnét már eltávozott. Jelenléte nyilván genirozta volna őket, a kik meg voltak győződve, hogy e derék barátjok martyrnak van kiszemelve, s hogy Wurmbrand ezredes, híres vivó kardra, de rossz lövő, valami titkos megbizásból, életére tör.

Ugyane napon a főherczegnő magához hivatta Széchenyit, s vigasztalhatatlannak látszott a Wesselényi bajai miatt.

A párviadal Mező-Telegden april 20-án csakugyan véghezment, s egyrészről gr. Dezsewffy Aurél, másrészről Horváth János segédlete mellett, kölcsönös lovagias nyilatkozatok után, jól megszabdalták egymást. Az idylli jelenetnek távolról egy kis néző közönsége is volt. [1]) Széchenyi, kit a segédek ügye, főleg Dezsewffynek, szükség esetében Czenken rejtegetése, élénken foglalkoztatott, az eredményt alig veszi tudomásul.

April 24. »Wesselényi épségben visszajő.«

Május 28. »Wesselényi a Casinóba hozza be Kossuthot. Ezzel ezt a társulatot, az én művemet, oly keserves művemet, elpusztította!« —

Ez alatt javában folytak az ifjak elfogatásai, s Széchenyinek még azt a rémületet is meg kellene érnie, hogy Fáy András Kossuthot az Akadémiába akarta, mint levelező-tagot, bevinni!

Októb. 30. Megint egy hosszas beszélgetése volt Széchenyinek Metternichhel, ha beszélgetésnek nevezhető az, a hol az egyik, t. i. a magasb rangu és koru másfél óráig beszél, a másik, szerényen, csak két perczig! Ez alatt bizony alig tiltakozhatott ama mind súlyosabbá váló föltevés ellen, hogy minden bajnak voltaképen ő az oka, s hogy Wesselényi, meg Kossuth, s a többiek mind nem tesznek egyebet, mint a mit ő tett. S miként Metternich, úgy beszélt akkor vele annak minden hive, még Reviczky is!

---

[1]) Lásd: Szilágyi F.

Digitized by Google

1837. máj. 5-én fogták el, virradóra, Kossuthot. Széchenyi ekkor Bécsben mulatott, s azt vette észre, hogy mindenütt kitérnek előle: »personne ne veût de moi«! Pest megyénél gr. Ráday kezd szerepelni, mint Széchenyi véli, Wesselényi sugalmazásai után. »Nem sokára nyilt harcz lesz belőle. Isten legyen irgalmas nekünk, szegény Magyarországnak«! — A casinóban »megszólják« Kossuthot azért, hogy iratai közt Wesselényinek valami compromittáló levelei találtattak. [1])

Az e korszakat jellemző furcsa perekben Wesselényinek Kossuthtal, ennek viszont Wesselényivel való barátsága, az ifjaknak pedig mind a kettővel és egymásközti összeköttetéseik rovattak fel terhelő körülményül a Status publicus elleni fölemelkedés vétkének erőltetett beigazolásánál.

Azonban Wesselényit is megszállja a csüggedés, nem a harcz miatt, hanem inkább honfitársai gyávasága miatt, s arról beszél, hogy itt hagyja hazáját s önkéntes számkivetésbe megy. (Jún. 10.) Széchenyi az efféléket nyilván nem igen bánja, csak az ő Hidjának sikerüljön, most már a két városnál felmerülő, ujabb anyagi akadályait leküzdeni.

Jún. 20. — — »Voltam Wesselényinél, — börtönszaga van. Szegény ördög. Hiuságáért erősen lakol. Kértem, hogy az erdélyi lófuttatási dijakat máskép szabályozza, hogy leveleimet adja viszsza, s hogy fizessen kamatot.« —

»Wesselényi e látogatást július 10-én viszonozta, 14-én pedig lement B.-Füredre, hol Deák, Madarász stb. várták és ünnepelték.«

»Már ilyen theoretikus bolond nem lehet több a világon. Szenvedélye, hogy becsukassa magát. S a legszebb, hogy a jámbor nem is sejti, mit művel!« —

Wesselényi csakugyan börtönbe került; de csak később: addig nagy dolog jött közbe.

Okt. 18-án. »Meglátogatom Wesselényit. Szegény úgy néz ki, mintha már 10 év óta börtönben ülne. Lábai dagadtak.«

---

[1]) Az ismeretes »borstörés a német orra alá« phrásisra vonatkozik. Kossuthnak előrebocsátott Óvás utáni férfias védelmét a casinóban, úgy látszik, később alig vették tudomásul.

Digitized by Google

A világ azért ment a maga utján; ment a »praktikus« Széchenyi is.

Nov. 14-én Pest megye gyülésén, mikor belép, egy harsány éljennel fogadják. Ezt észrevéve, megfordul a sarkán s kimegy a teremből. Az utasitást készitő bizottságból ki is felejtették, s csak utólag nyomták be a nevét. Köröztetnek egy aláirási ivet. (Kossuth javára.) Aláir, »nehogy ár ellen usszék« 100 frtot, s ott látja Wesselényi 1000 frtját, »a tőle kölcsönkapott pénzből!« —

Ez alatt még a papok is, Albach és Gegő ünnepelt egyházi szónokok, a zsarnokság ellen mennydörögnek. E szegény barátok, mitől se félve, mitse remélve, szószékeikből a szolgalelkü birákat az örök biró itélőszékére emlékeztették. Az egyik Széchenyinek mindig orákuluma volt; most mit tegyen vele!? . . .

Decz. 28. — Este »Wesselényi jő hozzánk.«

1838. Jan. 3. »Mint leverheték az ember kedélyét az álmok. Wesselényi fejét legurulni láttam!« — —

Jan. 6. »Wesselényi ellen a kereset meg van állapitva.«

Bármit itéljenek is a királyi táblák, s bármint aggságoskodjék Széchenyi: máskép itél, mást beszél az ország közvéleménye.

XVIII.

Az ország közvéleménye a derék Wesselényinek adott igazat. S ha Széchenyi mások előtt is, mint szokott, úton utfélen elmondogatta azt, mit Naplójába irogatott róla, azzal bizonnyal csak önmagának ártott. P. o. 1838. február 8-án:

»Wesselényi merőben megbolondult. ‚Inkább vesszek el nyomorultan, semmint kegyelemért kunyeráljak ott, a hol jogom van!' — Pár perczel azelőtt,« — folytatja Sz. megróva e látszólagos következetlenséget, »megy R—néhez stb. hogy az asszonyok által hasson.«

A vádlott előtt, mondanunk felesleges, elvének minden megtagadása nélkül is, a birói itélet nagyobb vagy kisebb szigora,

Digitized by Google

esetleg fölmentetése, nem lehetett közömbös. Ez utóbbi, különben föl nem tehető, esetben képzelhetni, mily nagy lett volna a fővárosi s az országos közönség öröme, melyet akkor éjszakáknak idején történt ujabb és ujabb elfogatások hirei folyvást rémületben tartának.

De e jó közönségnek más rémülete, más erkölcsi elégtétele lett e napokban. Márczius 11—18 napjai a mi szabályozatlan Dunánk kiáradása, s szabályozatlan fővárosunk egy részének romba dőlése által lettek szomorúan emlékezetessé. A mai nemzedék bámulva szemlélgeti még itt-ott a házak falaiba beépitett ama kis márványlapokat, melyekkel az árviz akkori magassága (német nyelven) örökemlékül megjelölve van; de arról fogalmunk alig lehet, mily váratlanul érte a várost, annak minden hatóságát, és összes lakosságát ama rémitő csapás. Előkészítve, ugyszólván, semmi sem volt. Ha látjuk mindazon intézkedéseket, melyek ma, hasonló veszélynek csak lehetőségére, is nyomban tétetnek, magának a hatalmas folyamnak védett pontjait, a város utczáinak magasbra emelt szinvonalát, a csatornáknak zsilipekkel elzáratását, a belvizeknek gőzzel kiszivattyuztatását, a miniszterium és a tanács folytonos éber őrködését, a viz emelkedésének megfigyelését, a vészbizottságoknak előre megalakulását, a szerepek kiosztását, a közönségnek kellő utasitásokkal ellátását, gondoskodást menhelyekről, élelemről, tüzelőről, készentartását csónakoknak, állványoknak, deszkajárdáknak, stb. alig hihetjük el, hogy mindezekből egy negyven évvel ezelőtt semmi sem volt látható. Az, a mit ujabb időben Szeged veszedelméről olvastunk, vagy szemléltünk, csak halvány képét nyujtja Budapest akkori veszedelmének.

Azt a látványt, miként Óbuda, a Viziváros és Ráczváros a lagunák városának, bella Veneziának képét mutatja, s a Gellérthegy alatti sikság egy tengerré változik, mi is nemrég élveztük ugyan, s igy megérthetjük, ha Széchenyi »Orczy Gyurival« azt a tájat egy csónakon bejárva, arra a megjegyzésre fakad, hogy azt »soha olyan szépnek nem látta;« de meglephet, hogy ő maga és ismerősei, köztök barátja Wesselényi is, ki vele együtt májbajban szenved, s testi bajairól panaszkodik, márczius 8-tól 11-ig aggódva, bár még alig sejdítik, mi vár reájok egy vagy két nap mulva s

Digitized by Google

hogy minő előintézkedéseket kellene tenniök. A jég 13-án $2^1/_2$ órakor indul meg, de nyomban elakad, s a visszanyomult ár e nap estéjén már a Kemnitzer ház első emeletéig ér. 14-én alakul még csak egy »állandó bizottság.«

A közönség, mely előtte való nap (13.) estéjén a szinházakból bokáig érő tócsában fut haza, és semmivel előre ellátva nincs, egyik rémülésből a másikba esik. Az árnak kezdetben a váczi gáton át betörése, majd Csepelről, alulról fölfelé, visszatorlódása, a viztömegeknek, csatornákon, pinczéken át, mintegy a föld gyomrából előbugyanása, egyes házaknak nagy robajjal összeomlása, másoknak megrepedése s ingadozása, egy átalános földrengés hatását teszik az emberekre. Jaj a betegeknek, s a terhes asszonyokkal vagy kis gyermekekkel megáldott családoknak. Senki sem tudja, hova meneküljön, hol kell éhen vagy szomjan meghalnia, s végre a dülő falak és gerendák alá élve eltemettetnie.

Esztelen lótás-futás, kezek kulcsolása, rekedt kiáltozás segély után, kétségbeesett keresése a család tagjainak, utolsó filléreknek, ruhának, ékszernek kinálása egy mentő csónakért, vagy egy betevő falatért, undoritó tünetei az emberi kapzsiságnak, szivtelenségnek, s viszont megannyi megható jelei az áldozatkészségnek, jótékonyságnak. Ott hagyása lakásnak, butornak, legyen azé, kinek tetszik; befogadása, családtaggá fölvétele bármely ismeretlen jöttment nyomorultnak; megosztása az utolsó falatnak, megmentése, saját koczkáztatásával, a mások életének, stb. stb.

Megjelent a nádor; ott volt látható István főherczeg. Kiki tett, a mit tehetett, indulva példa után; hajtva szive ösztönétől; akár kérkedésből is. Mentől kevesebbet tehettek, az akkori primitiv viszonyok közt, a hatóságok, annál több teendőjök akadt az egyeseknek.

S ez egyesek közt senki sem tett annyit, senki sem vonta magára annyira a közbámulatot s érdemelte ki a közhálát, mint a kormány által üldözött, a királyi táblák által elitélt haza martyrja, báró Wesselényi Miklós! Ki venné észre rajta, hogy májbeteg, hogy lábai köszvénytől dagadtak, hogy szeme világa már meg van gyengülve: izmos termete s még izmosabb lelke feledteti önmagával s a belé csimpeszkedő nyomorultakkal minde bajo-

Digitized by Google

kat. Wesselényi, teljes nagyságában áll az élénk képzelődésü nemzet előtt; ellenei meg vannak szégyenülve: vajjon fogják-e tovább is üldözni merni őt? Egy Széchenyi népszerüsége is elhalványul mellette; mit? — emberek vagyunk, — az irigység szellője is oda legyint, alig észrevehetőleg bár, e nagyobb vetélytárs nemes lelkületéhez.

Sok érdekes részlettel birunk már ama nagy catastropháról, s avatottabb tollak állitották össze annak hü képét; ne vonjuk meg magunktól az adalékokat, miket e részben Széchenyi Naplója nyujt.

Márcz. 7. 8. »Beteg vagyok. 5-ke óta nem voltam künn. Havazás. Viz 20′ 2″ 9‴. Nagy árviztől kell tartanunk.«

9-én viz 21′ 2″ 6‴. »Éjjel a jég mozdult; lőttek is, nem ébredtem fel. Ma világitják meg légszeszszel a magyar szinházat.« — —

10-én, »szinházban tüz támad; mindjárt eloltják.« — —

11-én »Orczy Gyurival.« — —

13-án — »Csáky Károlylyal, Tasnerrel és Bujanovics Edével a pesti szigetre. A viz igen nagy. — Jég elindul $2^1/_2$ megáll. Megyek a kereskedelmi és a másik casinóba. A Kemnitzer háznál tényleg, majdnem az első emeletig ér a viz. Este felé a viz folyvást növekszik. A városban nagy zavar.«

14-én. »Csónakokon járnak a város utczáin. Oh, szegény hid, vagyis szegény elve az egyenlő teherviselésnek, mily keservesen tudsz te megszületni! Bizonnyal lesz 26—27′. — Ebédre vendégeket vártam, senki sem jöhetett el. Az ár egyre nő. Kappel háza dülőfélben. István főherczeg Czirákynál. Állandó deputatio. Károlyi gróf majorja, első emeletig vizben. *Wesselényi egész éjjel dolgozik.* [1]) Hó esik.«

15-én »egy reám nézve nyugodt éj után még borzasztóbb napra kell virradnom. Az ár egyre emelkedik. Egy óra felé Erdődy magával viszi családomat, a két Eötvös kiséri. Crescence, Imre és én maradunk. Nehezen reábeszélem Crescenceot a távozásra, biztos hajóra szállitom. Alig bucsuzom el tőle, Maros felől hegyek-

[1]) V. ö. Szilágyi Ferencz többször idézett közleményét.

Digitized by Google

ben uszik a jég. Hét nagy hajót elszakit. Csónakon megyek utána, hogy visszahozzam. A Derraház d. u. 3 óra tájban összedűl. Szörnyü zürzavar! Andrássyt fölveszem. Kolb és Hartleben sirva néznek ki az ablakon. Crescenceot nem találom, — alkalmasint szerencsésen átért Budára. Minarelli erősiti. Sokáig kellett várakoznia; de jó evezői voltak. Borzasztó sejtelmek leptek meg. 5 óra tájban a viz kissé lohadt, azóta ismét dagad, folyvást! A háznak, melyben lakom, semmi repedése, vagy veszélyes jelensége nincsen. Mi lesz ennek a vége, s minő következménye reám nézve is. az felszámíthatatlan! Magyarországon egy végső dőfés! — — Holnap, ha még élek — — (Törlések.) Isten, kezeidbe ajánlom lelkemet!« —

16-án »Az ár 3 óráig reggel egyre növekedett. Lesz már 30′ nulla felett. Minden Budára megy át. Panica. — — $3^1/_2$-kor megjelen a Nádor hajó, nagyon impozant, de keveset használ. $7^1/_4$-kor Chrismárral, Vásárhelyivel a megyeházára, hol Lónyai és Földváry discurálnak.« — [1])

17-én »megyek a Ferencz hajóra. Budán, Eötvöshez, István főherczeghez s az öreghez. Ő kiküld Csepelre. Megyünk nyomban. Itt nincs valami rendkivüli nyomor vagy veszély. Visszafordulunk.«

18-án »hozok, Schwarcz főélelmező biztossal, negyven öl tüzifát. Asboth jelentése után, mennem kell két gőzhajóval Tökölre és Szent-Miklósra, hogy a parasztokat elhozzam. Nem megy, vissza kell fordulnom. Meghűtöttem magam. Szapáry Pepivel bordeauxit iszunk. Budára. Nagy fáradsággal vissza. Erős májfájásaim. Rossz éjem van?«

19. »Szenvedek d. u. 4-ig. Nem vagyok már exequens. Megszünt minden ambitióm. Kamilla-theát iszom; jobban vagyok tőle.« — —

»Zordon idő. Élelmi szerekben nincs hiány. Lassan lassan rendbe jövünk. Irok a főhgnek. Só van elég, de magam beteg vagyok.«

---

[1]) Lónyay János k. biztossá neveztetvén, kötelességét megtette; hiteles tanuja van reá Wesselényiben.

Digitized by Google

Egyenes ellentéte ennek, mit Wesselényi ir magáról. »Ily veszélytől s borzalmaktól körülvéve éreztem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, véremet nyugodtabban folyónak, s inaimat erősebbeknek tán sohasem éreztem.« — W. maga csodákat tett, még másokba is lelket öntött.

20-án »Crescence visszajő, a nagyobb gyermekekkel. El akarom utaztatni.« — —

21-én »Crescence elutazik, 8 gyermekkel, 11 cseléddel, az Árpádon. — Megkönnyebbülve érzem magam. Megyek Lónyayhoz. Bezerédy István a casino pénzét oda akarja adni. (t. i. A vizkárosultaknak) Felháborodom erre. Akkor mindentől visszahuzódom. — Tervezek egy két milliós kölcsönt, a főherczegnél javaslatba akarom hozni. Vodjáner megelőz, s hoz Rothschildtől 400,000 pfrtot 4%-ra. Boszant, hogy mindenütt elkésem. *Hiuságom nagyon sokat szenved.* Helmeczy, az ujságában sokakat dicsér; engem nem is említ.«

»Ez fáj ugyan nagyon; de ez csak a gonosz hajlam bennem.« — —

22-én. »Közel vagyok a sírhoz. Ezer álom nyugtalanit. Még nagy szenvedések várnak reám.« — —

23-án. »Ha Cr— nem volna, agyonlőném magam. Semmire sem vagyok már használható.« — —

»Károlyi gyűjtőivén — aláirok 1000 pfrtot. Beszélek Wesselényivel. Huzza vissza magát, — ne írjon alá semmit, menjen Czenkre, családomhoz. Mindenbe bele egyezett.« — — (?)

»24-én megye gyülése van. Oda sem megyek. Mennyire sülyedtem!« — —

25. »Jótékonysági egylet elnöke Cziráky. — Je suis de côté partout. Lelki furdalást érzek, hogy sem a városért, sem családomért nem tettem eleget. Beteg voltam? Hagyján. *Igen nyomorúlt szerepet játszottam.*«

26. »— — Kielégitetlen becsvágy emészt!« —

27. »— — Koch fog engem beválasztatni a bizottságba!?« [1]) —

[1]) A segélygyüjtő héttagu bizottságba.

Digitized by Google

28. »— — Gyalázatos élet! 13—17-ig nem tettem meg kötelességemet. Ezt mondja egy benső szózatom. Egészen oda vagyok tőle. Még rossz végem lesz.« — —

30. (folytonos gyötrődések.) »— Itt volt Wesselényi. Ő sorra járta Károlyit, Dezsewffyt, Vayt, csakhogy bevegyenek a bizottságba!«

»Hagyján, ha a főherczeg mellőz; de — barátaim!?«

»Wesselényit megdicséri a Beobachter!«

Ő neki, a százak élete megmentőjének, nem a dicséret, hanem annak megérdemlése szerzett örömet.

Széchenyi pedig így folytatja töprenkedéseit.

April 1. »— — Népszerűségem az utolsó döfést kapta meg!... Az a benső bánkódás, a melyet most 13-ka és 21-ke közti minden lépésem felett érzek, oly mély, hogy sírba fog vinni.«

Megelőzzük az ilyfélékkel, még pedig az ismétlés elkerülhetetlen veszélyével előzzük meg azt az érdekes themát, melyet későbbre tartottunk fenn magunknak, az e nagyunkat jellemző sajátságos pessimismust, — lelkének ama kóranyagát, mely a haza sorsát az ő személyével azonosította vala, s mely végre oly tragikus fejlődést nyert.

Nem sokára, 1838. április 27-én Wesselényi, ki a vész napjai után önérzetes szerénységgel csakugyan mindentől visszavonúlt, egy olyan elégtételt nyert, melyet minden egyébnél inkább megirígyelhet vala tőle az akkor Czenken időző s önmagával meghasonlásban élő Széchenyi. A nemzet első költője az »Árvizi hajós« czim alatt, nevének fölemlítése nélkül, egy szép verssel ünneplé meg őt, melyet Laborfalvi Róza a nemzeti szinházban elszavalt s melynek finom vonatkozásait mindenki elértette. Mi tudjuk, a mit akkor bizonynyal senki sem sejdített, hogy létezett még valaki, a ki szünetlen tépelődve, tejkurával csillapítva idegeit, hypochondriába sülyedve, egészen magára veheti ezt a jellemző két versszakaszt:

Digitized by Google

Őt minden elhagyá.
Az ember, a világ;
Csaknem maga maradt
Mint téli fán az ág.

Sorvasztók napjai,
S kietlen álmait
Gyógyszer nem űzi el,
Nem orvosolja hit.

Az a Vörösmarty irá ezt, a ki a hatalmasok közűl csakis az egy Ferdinánd királyt énekelte meg, azt is abban a föltevésben, hogy az ellenzék vagyis a nemzeti párt törekvései iránt rokonszenvvel viseltetik, az a költő, a ki ez ódájában is mintegy megköszönve a koronázási ajándéknak felerészben az akademia, felerészben a szegény adózók javára visszaadományozását, »fogadásával« dicsekhetett: »nem szólni semmit gyáva fiak felől« — s hogy: »meg nem nevezve éltek a hon korcsai, bár ragyogók, előtte.«

Nem is érte meg Széchenyi, bár sokat adott volna érte, hogy a Szózat írója őt valamely versével kitüntesse. Többször magához hivatá ebédre, s azzal a meglepéssel kedveskedett neki, hogy a gyermekekkel, sőt magával Crescenceszal is egy-egy költeményét vagy versszakát felmondatta előtte. Vörösmarty egyszerű észjárású ember volt, megbocsátotta bár egy Széchenyinek, de meg nem bocsátotta volna magának, hogy egész szívvel lélekkel az ellenzékkel ne tartson, s ne mondhassa magát Deák, Wesselényi és Kossuth föltétlen barátjának; bármennyire más útra fog is térni Széchenyi, a kinek arra tisztességes okai lehetnek! Mikor a hazafias érzületű két Zichy nővért, Károlyinét és Batthányinét, megénekelte, Széchenyinek — ne hallgassuk ezt el, — egy perczre hizelgett az a csalóka föltevés, hogy a dicsőítés tán Crescenceot, a nemzeti szinháznak szintén elég szorgalmas látogatóját, illette. Vajha a nemzet nagyjai, vajha legelőkelőbb hölgyeink, mindig ily pályabérért versenygenének egymással! — Majd eljő egy idő, mikor Vörösmarty is pecsovics és hazaáruló lesz, s az újabb nemzedék költője Petőfi, tépegeti le babérjait!

Digitized by Google

Széchenyi azonban hamar felocsúdott apathiájából. A főherczeg nádornak az ő hogylétéről való sűrű tudakozódásait szörnyen balra magyarázza ugyan, mintha t. i. az öreg úr már az ő halála hírét várná; de Metternichnek, b. Prónay Albert előtti azon jellemző nyilatkozata, miszerint Széchenyi annyit ártott neki, hogy hat olyan existentia sem bírja jóvátenni, épen nem veszi ki többé a sodrából. Megy előbbre a maga útján. Pálfyt kell mindenekelőtt megbuktatni. Metternich, úgy látszik, nem sokat tartott reá; de elég jó eszköznek nézte, melyet addig használhat, míg elkopik. Széchenyi egy erős czikket ir a kanczellár ellen a Társalkodóba, nagy szörnyülködésére Ürményinek s a kormánypártiaknak; de megéri még ez évben azt az örömet, hogy az az ember megbukik. »Hurrah!« —

Augusztus 31-én Wesselényi egy ő felségéhez benyújtandó folyamodványt hozott hozzá javítás végett; de Széchenyi azt egészben egy batkát sem érőnek nyilvánította. Hihetőleg nem is nyújtatott az be.

Szeptember 13-án a főherczegnőt igyekszik ismét az üldözött részére megnyerni; de ez nem sikerül. Sőt szemrehányást kap a Pálfy elleni czikke miatt. 17-én magával a főherczeggel beszél; de ez, — sajátságos, bár be nem vallott találkozásával észjárásuknak, — Wesselényit komédiásnak nevezi. Szegény Wesselényi ez alatt szembajával kezd küzdeni, s barátai előtt, így olvassuk deczember 4-én, a »vak philosophust adja!« — Úgy látszik, bizony nem annyira adta, mint azzá lett.

A királyi tábla azonban szintén a maga útján ment előbbre. 1839. február 1-én kimondotta itéletét. Mintegy kegyelemből csak három évi börtönt szabott Wesselényire.[1]) Az itéletet a hét-

[1]) Igtassuk ide, egy nyomtatott példány után, ez itélet leglényegesb részét: — — Alperes a kormányt azzal, hogy »9 millió ember zsírját szivja, nem akarja, hogy a Nemesség törvény által segítsen rajtok, hanem arra várakozik, hogy jelen állapotba ellenünk felingerelje és ő szabadítson azután bennünket, és akkor jaj nekünk, mert szabad emberekből rabszolgákká alatsonyodunk« vádolni, és a »tehén fejéstől« húzott gyü! etes példával és egyéb bővebb magyarázatokkal rágalmazni nem átallotta, és ekképen — — a Publicus Status ellen nyilvánságosan felemelkedni bátorkodott; — —

Digitized by Google

személyes tábla nyomban, február 9-én, megerősítette. E napon Széchenyihez volt ebédre híva; de Hubai Budára kisérte őt, honnét, Fejes állítása szerint, nem fogott többé visszatérni. Az esemény — úgy találja Széchenyi — senkire sem tett valami különös hatást. Este a casino bált adott!

Február 23-án itéltetett el Kossuth, huszonegy havi vizsgálati fogság betudásával, szintén három évre.

Márczius 19-én és 20-án Pestmegye sérelmet csinál az esetből s újabb felírást határoz a Szólásszabadság megvédésére. [1]) Ez időben Deák is Pesten mulatott, értekezett olykor a nádorral is. Wesselényit pedig, valamint Széchenyit gyakran meglátogatta, de az utóbbira inkább egy rabulista, semmint egy államférfiu benyomását tette. Wesselényi, minden apró mendemondák daczára megkapta, az engedélyt, hogy elhagyva budavári börtönét, megrongált egészsége helyreállítása végett Gräfenbergbe mehessen. Folynak az előkészületek az 1839—40-diki országgyülésre, mely oly nevezetes reformkérdéseket volt hivatva megérlelni.

Wesselényi, jelentősége és népszerűsége tetőpontját érte el az árvizi napokban; azóta lefelé ment. Polgári halottnak szerette magát nevezgetni; s el kelle tűrnie, — oly hálátlan a világ! — hogy e szót utána mondják s elhigyjék neki. Ritkán

---

továbbá ellenszegülését folytatva, Lovassy Lászlónak hozzá tartott beszédét: hogy Charakter nem borzad vissza pallostul, erény kisérletek alatt nemesül, vérpadon leghatalmasabb stb. el kell az időnek jönni, midőn ember törpe Önségén felülemelkedve. meg fogja vetni a hitvány életet ott, hol milliók sorsa áldozatot kér, vért kiált, stb. életünk egyik nehéz szép feladása legyen megtanítani a népet, a 8 millió nemtelent azon szomorú leczkére, hogy Wesselényi Miklós, alkotvány, törvény és betsület utján *természeti Igazok* mellett küzdve — alatson üldözés martalékja lőn« helyeselte, sőt — Kossuth Lajoshoz intézett levelében magasztalja, hogy »minden lépése borstörés volt, német orra alá« — — az 1723 : 9. t.-cz. büntetése súlya alul ugyan felmentetik, elkövetett vétségei büntetéseül azonban, stb.

[1]) Fáy András inditványára 1836. aug. 30-án, mely tárgyalásban Széchenyi is részt vett. Sürgette (az Ifjak perében) a »lehető legnagyobb nyilvánosságot, minek ellenszegülni a kormánynak, saját javáért sem kellene.« —

Digitized by Google

jelent meg a közönség előtt, ritkán hallatá erélyes, mélabús, mindig pathetikus szónoklatát, melyet az ifjabb nemzedék már nem annyira elragadtatással, mint kegyelettel s nemével a szánalomnak hallgatott meg. Neve már ritkán fordúl elő a Széchenyi naplóiban is.

Az amnestia kihirdetése s az országgyülés befejezése után, nyár utolján a gräfenbergi fogoly is megjelent Pesten. Szeptember 7-én fáklyás-zenével s egy katona banda által játszott Rákóczy-indulóval lepték meg. Ő okosan, mérséklettel felelt. [1]) Új nap kelt föl ekkor már. A börtönéből kiszabadult Kossuth vont magára minden figyelmet és rokonszenvet.

A nagy vitában, melyet Széchenyi a Pesti Hirlap ellen támasztott, Wesselényi határozottan az utóbbihoz állott, különösen erélyesen tiltakozott az akadémiai beszéd ellen, [2]) s régi barátja: Széchenyit gyanuba vette, hogy csak befolyását, népszerűségét félti Kossuthtól. Nagy esküt is mondott: száradjon el keze, ha azt valaha Széchenyi védelmére felemelné. [3]) De később, eljövén a válság ideje, a mikor sárral hajigálták a nemzet emez egykori bálványát, s elmebetegségét tettetésnek hiresztelték, feloldottnak érezte magát esküje alól s férfiasan védelmére kelt annak, a ki, jobb napokban, őt annyiszor komédiásnak nézte s a kinek, szerinte is, ‚nagy bűne volt, expiálni való, de melyet expiált is.' Azóta, hajh! az elvhű Wesselényinek ismét Kosuthtól kelle, sebzett szívvel, elszakadnia, hogy Széchenyinek adjon mégis igazat. Sokakon megtörtént ez a két nagy ember kortársai közül.

1843-ban bocsátotta volt közre *Szózatát,* azt a könyvet, melyet honfitársai nem értettek, nem méltányoltak eléggé, s mely-

[1]) Erről a Napló: »Tömérdek nép jelent meg, különösen nők, t. k. Meszlényi Teréz kisasszony. A vastag (t. i. Wesselényi) nagy intimitása Kossuthtal nem tetszik nekem.« — Az akkori lapok, a censura miatt, mentől kevesebbet közölhettek az ilyfélékről.

[2]) Naplóban, 1842. decz. 18. Wesselényi föllép ellenem a P. Hirlapban. Mélyen elszomorított, mint ember; de mint politikus csak örülök rajta, mert most már én is szólhatok. — (Lásd: Wesselényi és Kossuth cz. czikkeit a Jelenkorban 1843.)

[3]) Feltünő, hogy e híres phrásisnak a Széchenyi jegyzeteiben semmi nyoma nincs.

Digitized by Google

ről Széchenyi azt jegyzi fel Naplójában, hogy a kegyelemdöfést adta meg írója népszerűségének. Phrásisnak kell vennünk ezt, szintúgy, mint mikor önnön magára alkalmazgatta. Wesselényi, a pathetikus néptribun, a tapsokra számító szónok, szintoly keserű csalódásokon ment át, mint Széchenyi; kijózanodott, s philosophus lett. Komolyan elmélkedve hazája multja és jövője felett, lehetetlen volt a veszélyeket nem látnia, melyek fenyegetőbbek voltak azoknál, a miktől Széchenyi annyira rettegett, de melyek iránt a mi közönségünk egyaránt vak volt. Meglepő, hogy Wesselényi életírói közt is alig akadt, a ki amaz utolsó művének, államférfiúi belátása ez egyik emlékjelének, valami nagyobb figyelmet szentelt volna.

1843. szeptember 3-án Wesselényi Pozsonyba ér. Az országgyülési ifjúság nyomban tiszteleg nála Vay Dani vezérlete alatt. Ez őt a magyar nép »szellemi,« Széchenyit ellenben »anyagi« vezérének nevezé. — »Car on voit quelque chose« jegyzi meg erre naplójában Széchenyi. Wesselényi ez alkalommal is »mérsékletre« s »rendszeretetre« inté az ifjúságot. Mintegy cáfolatát akarta nyujtani régi barátja ama súlyos vádjának, hogy az ő józansága és mérséklete csak addig tart, míg a népszerűség tömjéntüstje meg nem üti az orrát. De hiába szólítgatá őt, valamint később Deákot is Széchenyi az általok soha be nem ismert »forradalmi irányzatok« elleni szövetkezésre. »Kössünk újra frigyet!« így írá a Jelenkorban, hivatkozással a régmult szebb időkre, »Csontjaink felett ne mondhassák: Az itt nyugvók közül mind a kettő, vagy legalább egyik tán még sem szerette a hazát annyira, mint önmagát!«

A két jó barát elszakadt egymástól az életben, a halálban is. Az egyiknek megszakadt élte fonala, még a hazánkra sulyosodó reactió fénykorában (april. 21. 1850.); a másik szétszakítá a magáét, mikor már hanyatlani kezdett az, még pedig az ő hatalmas keze kegyelemdöfésétől is. Megegyeztek abban, hogy mindenik elveszté hitét egy jobb jövő iránt, s füstbementnek látá úgy saját egész életét, mint egy általok mozgatott egész nemzedék minden törekvését. . . .

Digitized by Google

Szerencsére magasb hatalmak vezérlik, s mondjuk, kegyesebbek is egy nemzet sorsát, semmint egyes, bármily kitűnő fiaiét! Ezek, néha idő előtt, elpusztulnak; amazoknak élni kell, míg rendeltetésöket egészen betölthetik. Áldozzunk ott könyeinkkel, itt kitartásunkkal.

Részemről ki merem mondani: számbavéve minden emberi gyarlóságot, Széchenyi után Wesselényinek is tartozunk egy emlékszoborral.

XIX.

Mielőtt Széchenyitől, mint a nemzet vezérétől, elbucsuznánk, még egy futó pillantást kell vetnünk működésére az 1839—40-diki országgyülésen. Azontúl már csak egy rész, vagy párt vezérével lesz dolgunk, az is olyannal, a ki nem akar az lenni; míg másrészt a párt maga, a melynek vezére leendett, soha sem birt megalakulni.

Ha már az előző országgyülésen voltak perczei, mikor úgy látta, hogy »csak egy lépés választ el az anarchiától«; az azóta történtek még többször homályosították el reményei láthatárát. Megnyugtatta bár lelkét azzal a gondolattal, hogy a haza jobbjai a veszély nagyobbodásával majd hozzá fognak csatlakozni, s vele együtt gátat emelnek a fenyegető áradat ellen. Főleg örömre gerjesztette, mint láttuk, a Pálfy kanczellár bukása, mely eseményhez ő maga is hozzájárult, s melyet a kormány és nemzet közötti békekötés javára kizsákmányolhatónak hitt. Az ellenzék nem osztozott e hitben. Ha az Ifjak ellen, ha a Kossuth és a Wesselényi ellen hozatott itéletek rögtön feloldatnak, ha a Szóllás szabadságán és a Nyilvánosság jogán ejtett sérelmek orvosoltatnak, s az ez érdemben panaszt emelő törvényhatóságok kedvező válaszokkal vigasztaltatnak vala meg: ez az egész kormányzati rendszernek oly gyökeres megváltoztatását jelentette volna, mely a mily kivánatos volt, annyira távol állott Metternich czélzataitól. Sokkal csekélyebb egyéni jelentőséggel is bírt a volt magyar kanczellár, semhogy személyéhez egy egész rendszert, köthettek volna: ő mindent, a mi magasb helyről kivántatott

Digitized by Google

készséggel aláírt; s emez enyhébb rendszabályokat bizonnyal még készségesebben aláírja vala, mint ama szigorúbbakat, melyek emléke, igazságtalanúl, nevéhez kötve maradt. A bécsi taktika, melyet Széchenyi nem gondolt ugyan ki, de utilizálhatónak vélt, az amnestiát mintegy utolsó tromfnak tartotta fenn, majd az országgyűlés végére, mikor előbb jól összevesznek, majdnem haraggal szélyelmennek, s végre, kellemes meglepetésűl, mégis csak kibékülnek! — Ha előre megadnak mindent, ugyan mivel jutalmazzák majd az ellenzék loyalitását, engedékenységét?! Az ellenzéknek viszont az volt a helyzethez mért taktikája, hogy mindaddig nem bocsátkozik a királyi előadások tárgyalásába, míg régibb és újabb és legújabb sérelmei orvoslást nem nyernek. A sérelmek ily fokozatos osztályozása már kilátást nyujtott a megkezdendő alkudozásokra, mert, szükség esetében, a kevesbé sürgőst félre is tehette a sürgősebb kedveért, valamint az előadásoknak, a nemzet érdekeivel is szorosabban találkozó egyes pontjait, kellő óvások és jogfentartások mellett, előlegesen is fontolóra vehette. Mennyi idő, mennyi ész, erő fecséreltetett így el! Egy Deák helyzete volt-e bajosabb, a ki szilárdúl megállva a jog terén, kész volt mozdulatlanságra kárhoztatni magát; vagy egy Széchenyié, a ki az alkotás, a reform szellemétől lelkesülve, kész volt sutba vetni egy pár irott §-ust?! Mind a kettő attól félt, hogy a nemzet elalszik: az, hogy jogait; ez, hogy haladását aluszsza el. Szerencse, hogy a nemzetek, miként Kossuth egyszer Széchenyi ellenében megjegyzé, nem systhematice, hanem a magok módja szerint fejlődnek: s így az események a két ellentétes elmélet közül egészben egyiket sem, de részben hol az egyiket, hol a másikat igazolták. Az eseményeket pedig hajtotta előre a kor szelleme, s megcsinálta a két lángelme közé ékelt ama sok apróbb ember, a ki, mint a közélet szerény napszámosa, magasb ambitio nélkül is, folyvást nyüzsgött, mozgott, teremtett és munkálódott. A nagy hadsereg e derék közvitézeinek nevét is alig őrzé meg a történelem. A nyilvánosság a szónokok első rendű követelése volt ugyan, de még nem oly éltető levegője, mint ma. Az újságokat, s újságírókat, mert néha valótlant is írnak, s mert kenyérkeresetet űznek az írásból, lenézte magában akkor sok libe-

Digitized by Google

rális táblabíró. Az Országgyűlési Ujságot, mely beszédeiket híven s hitelesen hozná köztudomásra, könnyen elejtették, a kerületi ülések naplóit csak kéziratban terjesztgették, s a legújabb vívmányt, a főrendi ház naplóját a legkitűnőbb szónokok, maga Széchenyi is, egyúttal nyügnek tekintették, mely nézeteiknek hímezetlen és pongyola előadásában néha akadályozza őket.

A kormány, gyermekes műfogással, nem ellenzé ugyan a beszédek lényeges tartalmának sajtó útján közzétételét, de megtiltá az illető szónokok megnevezését. Egy azonkori efféle tudósítás ma olvasva, komikus hatást tesz reánk, főleg ha meggondoljuk, hogy az akkori olvasó közönség is hamar beletanúlhatott, a sorok közti olvasás, a kibetűzés, meg a mind annyiszor ismételt körülíró phrasisok, mintegy könnyű rebusok megfejtésének mesterségébe. Ez egyszerű mesterséget a mai olvasó már csak hagyomány útján sajátíthatja el. Példáúl: ősz kerületi jegyző = Palóczy; nagynevű követ = Nagy Pál, máskor: Fertőmelléki; balatonmelléki = Somsics Miklós; Kárpáti = Zsedényi Ede; tiszavidéki = Klauzál Gábor; egy nagy megye követe = Beöthy Ödön; központi = Szentkirályi Móricz; iránytadó = Deák Ferencz, többnyire: Zala megye nagyérdemű követe. Olykor sikerült az illető követ nevét, vagy legalább megyéjét az utána következő czáfoló beszédekben mintegy észrevétlenül becsúsztatni. A főrendeknél, az egy ismeretes nevű gróftól kezdve, a ki nem más, mint Széchenyi István, — egy lángeszű gróf (= Dezsewffy Aurél), az iránytadó főpap (= Lonovics), egy ifjú báró (= Eötvös József), egy zászlós úr, egy főispán, főispáni helytartó, vagy gróf, stb. eff. titkos újmutatásokkal kell beérnünk. [1])

Egy legújabb, legelőzetesebb sérelme ezúttal a központi megyének volt. Gróf Ráday Gedeont, egyikét a kormány által közvád alá fogottaknak, Pestmegye, az elvért, megválasztotta Szentkirályi mellé egyik országgyülési követének. A kormány e választást önhatalmulag megsemmisítette s a megyét új választásra szólította fel. Ezzel sérelmet sérelemmel tetézett. Hová

---

[1]) Lásd Konkolyi Thege P. két kötetes munkáját. A hivatalos Naplókban a nevek kitétettek. Hirlapok csak az eredményt közölhették.

Digitized by Google

lesz a szabad választás, mivé lesz a különben is hiányos, mert csak a nemesi rendre szorítkozó, egész képviseleti rendszer, ha a kormány a választásokat megsemmisítheti, vagy a megválasztott, de neki nem tetsző képviselőket a megjelenéstől eltilthatja! Megtörténhetnék, mint többek közt gr. Batthányi Lajos az e feletti vitában föl is említé, hogy a kormány a követek felerészét, az egész ellenzéket perbe fogatja s elzáratja, aztán ki fog a nemzet érdekei felett őrködni, stb. Világos, hogy Pest megye rendeinek igazuk volt; világos, hogy a többi megyéknek, mihelyt egyikükön ily sérelem elkövettetik, azt mindnyájok ügyévé tenni alkotmányos kötelességök volt. De hát mondjon le Ráday, követelték a mérsékeltek, s ezekkel Széchenyi is. Igen, de itt nem az ő személyéről volt szó, hanem egy elvről, melyet feláldozni, a belőle vonható következtetések miatt, semmi áron szabad nem volt! Széchenyit az ily okoskodás, melyben csak rabulistaságot látott, szinte dühbe hozta. A nádor is, ez ellenzéki megyének egyúttal örökös főispánja, elveszté higgadtságát. Magához hivatá a jelöltet, hogy lebeszélje; de e leereszkedése kárba ment. Széchenyinek, midőn ez az ő és a kormány véleményét kérdezné, oly választ adott, miszerint ‚azt ugyan nem tudja, mint vélekedik ezen ügyben a kormány' (a bécsi kormányt érthette, a budai helytartótanács elnöke!?) de annyit mondhat, hogy vagy Ráday nem megy fel a diétára, vagy ő maga nem megy!' Széchenyit ez csak megerősíti ellenszenvében; ő e fellépésben a közjónak az egyéni hiuság oltárán feláldozását, s az illető törvényhatóságoknál a dolog lényegének üres formák miatt elhanyagolását látta csak, s ily benyomás alatt, május 25-én, míg a Ráday lakásán egész éjjel lármáztak és muzsikáltak, a nemzeti casinóban tartózkodás nélkül fakadt ki ellene: »Rádayra dühös vagyok. Mindent feláldoz hiuságának. Szeretnék egy pár golyót váltani vele.« — Ily golyóváltásra nem került ugyan a sor, de Széchenyiben, habár Fáy enyhítő befolyást gyakorolt reá, így lassankint meggyülemlett az epe, melyet utóbb Kossuthra, a magyar ellenzék erős bajnokára, majd általános örökösére is, a Kelet Népében, s az ennek nyomán keletkezett polemiákban kiönte, egy cseppet sem kímélve már egykori népszerűségének még hátralevő maradványait.

Digitized by Google

A főrendi ülésekben tett egyes nyilatkozatait Naplóinak szakgatott jegyzeteivel összehasonlítva, szinte nyomról-nyomra követhetjük e hangulatot.

Junius 9-én ért fel Pozsonyba, hol minden körben a Ráday-ügy vitatásával voltak elfoglalva. Alakúl egy ellenzéki klub, Odescalchi Gusztáv lakásán. Széchenyi, 10-én, csak a következő, nem nagy előzékenységre mutató fentartásokkal kész hozzájok csatlakozni: 1-ör, hogy szabad elhatározását fentartja magának és magát semmire se kötelezi le előre; 2-szor, hogy mikor távol van, stafétát küldjenek utána, az ő költségére, de ő megjelenni azért nem köteles; 3-szor, viszont megigéri, hogy ellenkező véleményét az értekezleten mindig ki fogja jelenteni s nem fog nekik váratlan meglepetéseket szerezni. E körnek tehát igazán csak a neve varázsával kelle beérnie! — 11-én folytatták a tanácskozást, s elhatározták még, hogy: a körbe az országgyülés minden tagja fölvehető, de csak tizenegy tag jelenlétében, s öt szavazat elég a kizárásra; az elnökséget pedig betürendben viszik. [1])

Junius 15-én megtudja, hogy Ferdinánd király Oroszvárról, hol a Zichyeket látogatásával tiszteli meg, be fog érkezni. Vele jár a grófi család rokona, Metternich. Széchenyi magában rögtön elhatározza, hogy ki fog oda menni.

Batthányinál folyvást tartatnak értekezések, de ezektől Széchenyi mitsem vár. Másrészt Dezsewffy Aurélt, kinek utóbb oly meleg barátja lőn, kétszínűség gyanujába veszi. »Felül nekik,« úgymond, »elrontja egész jövőjét, — majd félredobják, mint egy kipréselt czitromot.« A közélet melyik emberére nem volt már e valóban kipréselt hasonlat, többé-kevésbbé találóan, alkalmazva!?... Széchenyi önmagára is nem egyszer s csak e napokban éppen Oroszvárott tett látogatásakor is újra alkalmazhatá.

Deák hatalma és befolyása ellenben egyre nő. Az ifjuság 22-én ovatiót készít neki. Ő mérsékletre inti őket, hogy mint

[1]) A jelenvoltak névjegyzéke: Amadé V., Andrássy K., Batthányi L., Wenkheim, Zay, Odescalchi, Szapáry A., Pálfy J., Eszterházy K., Apponyi L., Pejacsevics P., Draskovich S., Zichy E., Erdődy S., Azon ülésben beválasztattak: Andrássy Gy., Lamotte, Zichy J., Eszterházy M.

Digitized by Google

hallgatóság, a nevöknek megfeleljenek, tanuljanak, stb. Bécsből Schedius azt a hírt hozza, hogy ott Széchenyi ellen, kit már egészen a magokénak hittek, nagy az indignatio. »Indignálódva, mivel oly sokkal tartoznak nekem, hahaha!« —

Junius 22-én tartja bevonulását a király.

Junius 23-án ebéd Pyrkernél. Dezsewffy Aurél orrvérfolyás miatt eltávozik. »Metternich hivatta!« —

Junius 25-én Széchenyinél esznek Deák, Klauzál, Palóczy, Batthányi Lajos és Zichy Eugén. Délután értekezlet Batthányinál. »Nem igen megy a dolog. Némelyek szerfeletti erőszakolása miatt.«

A rendeknél ezen egész idő alatt az »uj sérelmek« voltak napirenden.

Julius 2-án Széchenyi a főrendeknél mintegy »politikai hitvallást« tesz; de melyet mind a két fél meglehetősen félreérthetett, mert itt is, ott is magyarázgatnia kelle magát. Julius 6-án, ámbár az országgyülés kissé belezökken már a rendes kerékvágásba, ő nagyon »izolálva« látja magát, bámulja Deák rendkivüli nimbusát, elismerni kezdi felsőbbségét. »Én idéztem elő ezt a mozgalmat, de féken tartani nem tudom; ez a feladat más emberre vár.« — »A forrongást én idéztem elő, a rendet másnak kell beléje hozni: egy ember mind a kettőt nem teheti.« — Julius 8-án még Bizai is figyelmezteti, hogy »nagyon lármáznak ellene!« — »Igen természetes,« mondja erre Széchenyi, »egyik fél sem lehet velem megelégedve, mert egyik félnek sem adhatok igazat.«

A Ráday-féle sérelem végre olyatén megoldást nyert, hogy a kormány egy külön leiratban kijelentette, miszerint egyáltalában nincs szándékában a választások szabadságát akadályozni; mely kijelentés után, mintegy megmentve az elvet, gróf Ráday lekösönt, s így a sérelem, habár tökéletes orvoslást nem nyert is, »tárgyatlanná« vált. [1])

Az alsó- és felsőház közötti viták szokás szerint ismét hosszúra nyúltak, s mikor a főrendek a törvényt a rendek ellenében

[1]) L. Deák F. követjelentését.

Digitized by Google

úgy értelmezték, hogy mindig a királyi előadásokat kell előbb fölvenni s csak azután az ország sérelmeit és kivánatait, ezzel olajat öntöttek a tűzre. Az 1790. 13. t. cz. ily értelmezése, mint Deák kifejté, kettőssé tette az akadályt, mely a törvényhozási működést mindjárt kezdetben annyira megakasztá; mert ha mindig előbb a királyi propositiók tárgyalandók, megtörténhetik, hogy azok letárgyalása után tüstént eloszlatják az országgyűlést, s így a sérelmek orvoslására majd sohasem kerül a sor.

Széchenyi, a szélsőségek közt hányatva, egy Trimmer helyzetének minden keserűségét érezte. Elméje elég tiszta és elfogulatlan volt, hogy mind a két fél hibáit beláttassa vele; de szíve nem volt elég edzett, sem egyéni hiusága elég fegyelmezett, hogy majd az egyik, majd a másik félnek ellene irányzott tőrszúrásait közömbösen vette volna. Nem egyszer gondolt ismét öngyilkolásra, s úgy látszik, mintha csak Crescence tartotta volna vissza, a kit »oly borzasztó csapással nem akart sujtani!« —

A felsőháznál, julius 24-én, megujult a régi vita a kormánynak a felség személyétől való külön választása felett, mely nagyon is monarchikus és conservativ elvnek épen conservativ részről kétségbevonatása, az alkotmányos fejlődöttség mai stádiumában, mindenkit bámulatba ejthet. Széchenyi ez alkalommal ismételve a már máskor is mondottakat, kijelenti bár, hogy az absolutismust jobb szereti az anarchiánál, s hogy az ellenzék csak a dolgok héjjához ragaszkodik, míg ő a lényegét tartja szem előtt s azért kész a sérelmek félretételével is a haladási kérdésekkel foglalkozni: ily loyalis nyilatkozatok daczára az elnöklő nádor közbeszólását s megrovását vonja magára. Azon ülés, Majláth Györgynek is czáfoló felszólalása után, nagy ingerültség közt, eredmény nélkül oszlott szét. Ez, Széchenyit, kinek »mezeje csak később viruland,« arra a gyanura vezeti, hogy hát: »szélsőségekre akarják vinni a dolgot?!« ...

Julius 25-én a tárgyalás folytattatván, Széchenyi »ügyesen beleszövi tiltakozását,« s kijelenti, hogy ő kész beállani aulikusnak, mihelyt a kormány őszintén constitutionalis lesz, de ha nem, akkor inkább a rendekkel (= az ellenzékkel) tart.

Digitized by Google

E nap Szerencsynél ebédelvén, Pulszkyval egy üveg pezsgőbe fogad, hogy a junctim — t. i. a sérelmeknek és válaszfeliratnek együttes felterjesztése — most már keresztül fog menni.

Hátra volt még az ellenzék egy clausulája, melyre mind a két rész nagy súlyt fektetett. Sopronymegye híres követe, a népszerűségben már fogyatkozó, de azért magát mégis szilárdan tartó Nagy Pál szerepelt most mint közvetítő. Az ellenzék folytonos csatározás közt vonult vissza, mintegy sánczról-sánczra. Ha már be kelle érnie a Ráday-ügyben elért fél eredménynyel, ha már be kelle mennie a kormány előterjesztéseinek előleges tárgyalásába, így a a hadkiegészítési kérdésen kivül többi közt a Duna szabályozására vonatkozó adatoknak is bekivánásába, a mi — ne feledjük — magában véve egy kis vívmány volt a kormányfelelősség gyakorlati terén: legalább azt akará határozottan kijelenteni, hogy ez s egyéb ily ügyek érdemében hozandó bármily határozatok addig fel nem terjesztetnek, míg a sérelmek orvoslására nézve kellő megnyugtatás felülről nem érkezik. A záradék, mely e nézetnek formulázása volt, így szólott: »— — de a kivánt katonaujonczbeli segedelem-adás tárgyában készítendő felirásukat és törvényjavaslatukat csak úgy és akkor terjeszthetik fel, ha és a mikor szabadválasztási jusson és a szólás törvényes szabadságán ejtett súlyos sérelmek tettleg orvosoltatván, a nemzetnek abból eredett igen terhes aggodalma teljesen megszüntetve lesz.«

A főrendek viszont ily »példanélküli« záradékot magokra nézve kötelezőknek el nem ismertek, s arra, saját függetlenségök megóvása végett, kijelentették, hogy »soha, semmi ürügy alatt« reá nem állanak.

A záradéknak, a főrendek oly makacs ellenzése után, végre a rendek által is (szeptember 12.) elejtését Deák Ferencz, a passiv ellenállás embere, nagyon zokon vette. Bírjuk az ő tollából az emlékezetes országgyűlés történetének egy világos, igen becses vázlatát Zalamegyéhez intézett, nyomtatásban is megjelent, követjelentésében. Ennek 4-dik pontjában a Széchenyinek, mint a haladás, az alkotás emberének, eszejárásától nagyon eltérő ily érvelés foglaltatik:

Digitized by Google

»Helyzetünk keserűségét növelte az a leverő gondolat, hogy a kitűrni nem-tudásnak átka még nagyobb csapással sujtja nemzetünket. Lankadni fog majd a sikeretlen küzdésben — — a nemzet önmaga dúlja fel legszentebb jussait, melyeket a Hatalom megsérthetett ugyan, de meg nem ronthatott. Ilyen bukás mindenkor gyávaságszülte öngyilkolás, ez pedig a *legborzasztóbb halál*, mert, a meggyilkolt jelennel egyúttal sírba száll a szebb jövendőnek reménye is, — olyan halál, melyet nem kisérnek részvét könyei, mert a melly Nemzet önmagát elhagyja, sorsát megérdemli.«

Deáknak ily szellemben tartott beszédeit, melyeknek fenköltékesszólásával a tömegeket magával ragadta, míg mérséklete a higgadtabbaknak is imponált, Széchenyi is növekvő lelkesedéssel hallgatta vagy vette tudomásul. A nemzet leendő vezérét előre sejtve s ohajtva benne, e reményét mégis mindig ahhoz kötötte, hogy a rabulista hernyót levetkőzve, mint államférfiu bontakozzék ki s emelkedjék fel magasan párthivei fölé. Deáktól ily ambitio akkor még nagyon távol állott: ő inkább a szív, mint az ész embere volt még, s nagyobb szónok, mint államférfiu.

S ugyan, ha mi, az azóta nyert tapasztalatok világánál is, kritikai szemmel vizsgáljuk újra Deák fentebbi érvelését, eltitkolhatjuk-e magunk előtt, hogy inkább a szónok, kit a phrásis ragad, s inkább a jogász, kit a betü lenyűgöz, szól mindezekben hozzánk, semmint a népek sorsát magasbról átnéző államférfiú. Az, a mit Deák gyáva öngyilkosságnak mond, egy pernek, ex non defendit, vagy rossz védelem miatt, elvesztése volna. Elvesztése, fölebbvitel, jogorvoslat nélkül. Nemzet azonban, vele született jogairól, nem mond le soha; még ha képviselete gyáva volna is. A mit egy országgyülés elmulasztott, azt egy másik helyrehozhatja: egy nemzedék sem praejudikál a jövőnek. S azért, bármennyire becsüljük is a Deákok törvénytiszteletét, s esetről-esetre szívesen támaszkodunk reájok: nagyban és egészben a Széchenyiekkel fogunk inkább tartani, kik egy nemzetnek, a benne rejlő szellemi és anyagi erők teljes kifejtésében s érvényre juttatásában látják jövőjét leginkább biztosítva.

Digitized by Google

Deák maga, kinek rigorizmusától a többség utóbb eltért, az idézett követjelentésben, még találóbban. ezeket mondja: »— — azon polgári jussok legbiztosabbak, mellyek nem csak a Törvény tábláira vannak holt betükkel írva, hanem minden polgárnak kebelében kiolthatatlanul élnek; — — morális erő a Nemzetek legnagyobb kincse.« satb.

Bizonynyal hálátlanok volnánk, ha kisebbíteni akarnók ama derék táblabírák érdemét, kik körömszakadtig ragaszkodtak irott jogainkhoz s teljes önmegtagadással, nagy áldozatok árán is meg akarták óvni azokat számunkra; de ne feledjük azok érdemét sem, kik nem szolgalelküségből, hanem előrelátó szabadelvűségből. amazok mozdulatlanságát megtörve, a haladás azon útjait egyengették előttünk, a melyekre végre valahára reálépnünk legfőbb ideje volt, sőt tekintve más népek előhaladottságát, valóságos életkérdéssé vált reánk nézve már, még pedig szintúgy nemzetiségi, mint alkotmányos szempontból is.

Ha az anyagi érdekek előtérbe állítása, s a reformok bátor felkarolása esetleg az irott jogok némelyikének feláldozásához s így a szabadság elvesztéséhez vezethet; másrészt ne feledjük, hogy az ellenkező elmélet, melyet prókátori felfogásnak kell szemben amaz államférfiúi felfogással neveznem, ugyanazon veszélynek csiráját rejti magában, szülő anyja levén az a jogeljátszás elméletének. Sem abból, hogy egy nemzet valamely jogával nem élt, vagy hogy azt irásba foglalni elmulasztotta, vagy akár ha azzal visszaélt volna is, az ily jognak örök időkre való elvesztését következtetni nem lehet; sem a reményről, hogy nemzetiségét s anyagi erejét kifejtve, az emberi méltóságot megillető minden jogot magának ki ne vívjon s az ennek megfelelő leghelyesebb formát végre is meg ne találja, lemondanunk soha nem szabad.

Ez, hitem szerint, az emberi tökéletesedés amaz elmélete s egyúttal praxisa is, mely úgy az utilistáknak, mint a legulejusoknak magasan felette áll, s hozzájok épenséggel nem köti magát.

Digitized by Google

XX.

Az 1839/40-diki országgyülés lefolyásában is, eredményben is sokkal fontosabb volt, semhogy azt, különösen Széchenyink szereplése szempontjából is, részletesb figyelemre méltatnunk ne kellene.

Széchenyi elragadtatta magát egy Deák, egy Klauzál »rendkivüli« szónoki tehetsége által, de lehülvén, ismét csak sophistákat lát bennök; viszont a kormánynak a királyi itélő tábla tekintélyét megmentő egy leiratában az állambölcseség egy diadalát üdvözli ugyan, s helyesli bereghi Lónyay Lászlónak a felsőház megtámadása miatt az elnöklő Szerencsy által rendreutasíttatását: de azért a másik táborban a nagyramenendő Jósikában, valamint Zarkában s Ürményiben is szintén csak sophistákat lát. Az általok védett jul. 10-ki rescriptumot, mely ellen a rendek óvást tettek, kicsinyesnek, prókátorosnak, igazi »ne bojszé«-nek s »roccoco« divatunak nevezgeti.

Augusztus 3-án jelen volt ama kerületi ülésen, mely a karzat recsegése miatt, páni félelemben oszlott szét. A rendetlen futásban Széchenyi is megsértette hüvelykét; sokan földindulást rebesgettek; lőporösszeesküvés, csoda! keveseknek fordult meg agyában. Az nap nála ebéd volt, s a Ráday-ügyben »egy kalap alá« hozta Deákot, Somsics, Klauzál, Palóczy, Pázmándy és Wenkheim Béla ellenzéki követeket. Ez utóbbinak Pestre kelle mennie az oly égető napikérdésnek ott a forrásánál leendő kiegyenlítése, azaz: Ráday lemondatása végett. Széchenyi elemében van, mihelyt közvetithet! Hozzáteszi mindig: »két szék közé jutottam, nulla vagyok!« — Majd hosszu értekezleteket tart külön Deákkal, majd a főherczeget »capacitálgatja«, hogy az ellenzéket ne hanyagolja el, hanem némi befolyást engedjen neki.

Aug. 13-án Vécseynél, több hazafiakkal egyesülten, a Dunának a Tiszával, vizcsatorna által leendő egybekötését »hazafiui érzéssel« megpendítik.

Aug. 14-én kerületi ülésben Deák »önnönmagát felülmulja.« —

Hiába, a főrendek kimondják, hogy: soha! —

Digitized by Google

Most egy darabig »maradjon« a jelszó itt is, ott is. Hiába erőlködnek ellene itt az elnöklő personális, ott az a nehány ellenzéki mágnás. A közvetitő Széchenyi panaszkodik, hogy nincs elég befolyása. »Mind elidegenitem magamtól az embereket. Nem birom azt a melegséget, mely vonzaná őket; ugy látszik Sztáray birja — !«

Sztáray a kormánypártnak volt hive, de befolyását inkább társaskörben érvényesité, mint a rostrumon.

Aug. 26-án »Hosszasan beszéltem. A puristák igen messzire mennek. Majláth Batthányi Kázmér ellen. Engem jól megcsépelnek Dezsewffy Aurél, Apponyi György, Gyürki, Kiss, La Motte. Jó humorral vettem fel.«

Fel is vehette, mert, ezuttal meggyőződése ellen, pártolta a rendeket.

Az alatt megérkezett Clarke, s figyelmét más irányba terelte.

Aug. 28-án hirül hozzák, hogy Ráday nem akar lemondani. mert Bezerédy, Kubinyi, Fáy és Szentiványi Károly »disvadeálták«. Szörnyen leveri ez Széchenyit. Nemesist, végbukást emleget. s alig bir Batthányi Lajos biztató szavaira egy kissé megvigasztalódni. Kezdődik ujra a zaklatás. Most Patay közvetít, felhozzák a lemondás formuláját, melyen Deák is igazít valamit. Szerencse. hogy Széchenyinek épen szállást kell változtatnia, meg hogy Ürményen lovak adatnak el, melyekből venni akar: igy egyik izgalmát mérsékli a másik. Végre szeptember 4-én meghozzák az örömhirt: Ráday leköszönt! Ez a kérdés tehát szeptember 12-én, »ovással« letétetett, s annyira mennyire kielégitő megoldást nyert. Maradt azért elég anyag a kölcsönös ingerültségre s a közvetitésre. Széchenyi, kire Deák látható befolyással van, mindig közelebb áll az ellenzékhez, sulyt fektet a kormánynak az uralkodó személyétől való különválasztására, s arra, hogy a magyar országgyülést ne tekintsék Bécsben aféle Postulaten-Landtagnak!

Ha az ember az akkori magyar parliamenti rendszert tanulmányozza, nem fog csodálkozni rajta, hogy boldogult Ferencz császár azt az ősi magyar alkotmányt, a maga eredeti tisztaságában, oly igen nagyra becsülte, s hogy Metternich is, leszámitva az ő illemszerű »huszár egyenruhája« iránti ellenszenvét, csak azt az

Digitized by Google

egy kifogást tette ellene, hogy a királyi hatalmat egy kissé kelletén tul megnyirbálja. Ott volt a trón és a nemzet között egy rendezetlen, nem annyira közvetitőül, mint védgátul szolgáló, s egészen a kormánytól függő felsőház, mely feltétlen vetóval volt felruházva, s mindig megakadályozhatta, hogy az alsóház panaszai, kérelmei s javaslatai a trón elébe csak fel is terjesztethessenek. (L. 253. l.) A két alkotmányos testület elvitatkozhatott egymással hónapokig. Az alsóháznál ily alkalmakkor, igaz, feszegetni kezdék az országgyülésnek, de különösen a felsőháznak rendezését, de ez a kérdés azóta, egy félszázad mulva, sem kerülhetett napirendre. A felsőháznál viszont feszegetni kezdék a képviselőház rendezését, mint a melyben a megyei nemességen kivül voltakép semmi sem volt képviselve. A városi követek lealázó helyzete, mely minden országgyülés elején szóba hozatott ugyan, de mindig elejtetett, különösen nyugtalanitá Széchenyit, a ki magát a főváros mintegy virtuális képviselőjének szerette tekinteni, a mennyiben önérzettel elmondhatta, hogy Budapest felvirágoztatásáért senki sem tett többet nálánál. Most is, a két tábla közti torzsalkodások alatt, fel akarta vetni a városi kérdést, s Deákot igyekezett az ügy érdekébe vonni. Deák, minden kapkodásnak ellensége, az felelte, hogy ez a kérdés csak az országgyülés kezdetén vethető fel, nem pedig annak derekán, vagy vége felé, s hogy azt a városok rendezésének, illetőleg a kamarától függetlenitésének kell okvetlen megelőznie, stb. Az országgyülés vége felé inditványoztatott is, s a rendek által egyhangulag el is fogadtatott egy külön bizottság, mely e fontos szervezési kérdésben javaslatot készitsen; de ez törvénybe nem ment az idő rövidsége és a főrendek ellenzése miatt. Az időnek nagyobb részét pedig az u. n. Reversalisok meddő kérdésének, s a Szóllásszabadság tárgyában váltott, nem kevesebb, mint huszonhárom izenetnek nagy szóbőségben áradozó s a kedélyeket folytonos hullámzásban tartó tárgyalásaival kellett eltölteni. [1])

Ez volt akkoron a leghálásabb küzdtér, melyen minden kezdő politikus könnyen kiérdemelhette első sarkantyúit, s minden lejáró felfrisíthette népszerűségét: az bátorságát, ez elvhüsé-

[1]) A huszonhárom ezen, és az előző országgyülésen együttvéve értendő.

Digitized by Google

gét tüntetve ki a közönség zajos tapsai kiséretében. Alsóházunknál ily alkalmakkor mondattak el ama nagyszabásu beszédek, melyek maig is a táblabirói ékesszólás ragyogó példányai gyanánt tünnek fel előttünk, s felülmulva — nevezetes találkozás! — ujabb parlamenti szónoklatunknak csakis ugyanazon képviselői által lettek, kik akkor a táblabirói ékesszólásnak voltak mintaképei. Az akkori Deákot, Eötvöst, csak ismét az ujabb kor Deákja, Eötvöse homályosithatta el.

Széchenyi sem huzódott vissza, bár kezdett is már szivén rágódni az aggodalom a nemzeti párt tulhajtásai miatt. Ő kéz alatt, mint láttuk, hathatósan működött a Ráday-féle sérelem, s több effélék tárgytalanná tételére, s a nádorral igyekezett elhitetni, hogy az ellenzék nem olyan fekete, mint a minőnek lefestették; nyilván azonban, ha alkotmányos elv megmentéséről, p. o. a szabad választás biztositásáról volt szó, nem késett a maga helyén akárhányszor férfias szót emelni, s nemes önmegtagadással kezet fogni az alsóházzal, melynek bár legkiválóbb tagjait rabulistáknak tartotta.

A felsőháznak egyik legnevezetesebb ülése az 1840. april 22-diki, ugyancsak a Szólásszabadságnak ötödször napirendre tüzetésekor volt. Az alsóház e napon ülést nem tartván, tagjai nagyobrészt átjöttek a főrendi terembe hallgatóknak. A nádor elhatározta, hogy kibeszélni hagyja őket: a többség előre biztositva levén, a kormánypárti szónokok intést kaptak, hogy czáfolásokba ne igen bocsátkozzanak s nyilatkozataikat lehető legrövidebbre szabják. Az akkor e téren szerfelett buzgólkodó történetiró Majláth gróf egy kedélyes elnöki megjegyzést is vont magára, mert a kormány intentióinak igazolására csak tizenkét sornak elmondására kérvén engedelmet, e sorok számát legalább is megháromszorozta. Az ellenzék szónokai ellenben Pálfy József, Eötvös, Batthányi Lajos, Teleki László, Eszterházy Kázmér, Viczay Héder, stb., a pressiónak daczból is ellenszegülve, épen nem vetettek féket nemes buzgalmoknak, sőt nyilván a nemrég behozott főrendi Naplót is számba vették, mely egy nemzeti ügy érdekében mondott, bár sikeretlen szónoklataikat az olvasó közönség, sőt még az utókor számára is megőrzendi, s őket

Digitized by Google

a servilis többség ellenében igazolandja. A jelenvolt közönség tapsaival, éljenzéseivel bátorítgatá őket, s Kossuth és Wesselényi nevére, a hányszor megemlittettek, hangos üdvkiáltásokban tört ki. A nádor éber figyelemmel kisérte Majláth Gy. bókja szerint »angyali béketüréssel« hallgatta végig a vitát; s majd minden szónoknak kijutott czáfoló, rendre intő vagy helyreigazító elnöki megjegyzéseiből. Késő volt az idő, mikor a szólás rende Széchenyire került. Sok mondanivalója levén, kérte az elnököt, halasztaná az ülés folytatását holnapra; de ez biztositá, hogy nem fog kifáradni a hallgatásban. Széchenyi, mint tudjuk, »nem ért reá« röviden irni; de beszélni sem igen tudott röviden. S nem egyszer történt meg rajta, hogy ha szokott digressióitól tartózkodva, vagy azokról ujra visszafordulva, szorosan a kérdéshez szólni igérkezett, hallgatói erre egy helyeslő, de egyúttal kétkedő fenhangu mosolygással bátorították, többnyire sikeretlenül! Ez alkalommal mondott hosszu beszéde megolvasható a Főrendiház Naplójában, s e foliánsnak egyik legérdekesb darabját képezi. Azok számára, kik restellik ujjaikat beporosítani, csak egy-két jellemző helyet idézünk belőle.

A királyi leirat, mely szóban forgott, ugyanazon Bartal György tollából folyt, ki az 1825-diki országgyülésen a nemzet sérelmeinek oly hatalmas tolmácsa volt. (Lásd 190. l.) Az országgyülés feliratát be nem várva, mintegy megelőzni akarta az a nemzet jogos kivánatait, s mindenesetre gyorsítani a tárgyalások menetét. Stilusa az akkori velős latinitás egyik remek mintája gyanánt idézhető, noha a mai kor izlésének, mely minden szó után pontot szeret tenni, alig felelne meg, s nehezen is volna lefordítható. Majdnem az egész egy körmondatból áll, melyben minden, a mi fő s a mi mellékes dolog, elmondatik, minden jelentős szó, s pedig mind jelentős, egy még nyomósabb jelzővel láttatik el, minden mondat nehány közbevetett mellékmondattal egészittetik ki, s az egész oly ügyesen van szövegezve, hogy a constitutionalismus kecskéje is jóllakjék, az absolutismus káposztája is megmaradjon. Elismeri a szólás törvényes szabadságát, de az uralkodó tisztében állónak mondja az e szabadsággal visszaélők fékezését, fentartja a birói állás függetlenségét (t. i. lefelé, de nem ám

Digitized by Google

fölfelé!) s mi ez álláspont legerősebb oldala volt, kilátásba helyezi a királyi kegyelmezési jognak bőséges (de tán majdnem kivétel nélküli?) gyakorlatát. Megoszlott érzelmekkel fogadták tehát azt a rendek, s kiki azt olvashatta ki belőle, a mit akart: egészben azonban a benyomást mégis inkább kedvezőnek lehetett mondani.

Széchenyi már Pestmegyének az országgyülést megelőző gyülésén is, midőn e sérelem felterjesztését az ellenzékkel kezet fogva pártolta, a birói eljárás teljes tiszteletbentartása mellett nyilatkozott, s tartózkodott a vádlottak vétkes vagy nemvétkes volta felett előre itéletet mondani, csakis a nyilvánosságot s a törvényes formáknak megtartását, melyek különben lábbal tiportattak, követelte az eljárásban. Mi sem természetesebb, mint hogy most ismét egy kedvező pillanatot vélt elérkezettnek, a kormány és a nemzet közötti azon engesztelődésre, melytől az ő nagyszabásu reformterveinek sikerét függőnek látta.

Czélja, ugymond, conciliatio, s pedig nemcsak a két párt, nemcsak az országgyülés két háza (táblája), hanem a nemzet és a kormány között is, mert csak igy eszközölhetünk valósággal hasznost hazánkra nézve.[1]) A királyi leirat, folytatja, sokaknak megszüntette minden aggodalmát, mig másokét még növelte is; ő benne pedig, ez bármi paradoxnak látszassék, ez egymással ellenkező mindkét érzést szülte. Hálaérzéssel telt ugyan el szerzői iránt, mert minden sorából kitünik a jó szándék, az atyai indulat, s remélni engedi, hogy aggodalmaink gyökérokai egész kiterjedésben, minden kivétel nélkül, meg fognak szüntettetni; (értsd: hogy Wesselényi és Kossuth sem lesznek kivéve a várt amnestia alól;) másrészről azonban az ő aggodalmait is növelte a k. leirat, mert mindaz, a mi még bizonytalan volt, (p. o. hogy hűtlenségi bünt szóval lehet-e elkövetni, stb. e. e) mintegy sanctionálva lett. Ezen ellenmondásos felfogásnak pedig, kérdi, mi az oka? A szemüveg. T. i. lehet absolut vagyis ausztriai szemüvegen, s lehet constitutionális, vagyis magyar szemüvegen át nézni a dolgot, stb. E jelképezést tovább szőve, tanácsolja, hogy egymás megérthetése vé-

[1]) Mennyi idő kellett hozzá, mig az emberek a kormány kezdeményező, s az ellenzék ellenőrző szerepe iránt tisztába jöttek. Arról, hogy egy győztes ellenzék megragadja a kormány gyeplőit, még szó sem lehetett.

Digitized by Google

gett, cseréljünk néha szemüveget. Igazat ad, némi részben, Apponyinak, ki iránt különben is vonzódni kezdett, s kinek a nehány év mulva bekövetkezendő kanczellárságát megjósolta; igazat annyiban, hogy az ékesszólásnak, ha visszaélnek vele, sokszor csakugyan az árulásnál is veszélyesebb s kiszámithatatlan következményei lehetnek; de bajos, ugymond, sőt lehetetlen ebben a középutat eltalálni, mert ha lebilincselni akarjuk az ékesszóllás szárnyait, ám tiltsuk el inkább a szabad vitatkozást. Ő maga, bár mint egyes személy, Apponyi intését követve, szeretettel és bizalommal viseltetik a kormánynak kivált némely tagjai iránt, olyannyira, hogy szivesen és föltétlenül submittálná saját nézeteit azok magasb s bölcsebb felfogásuknak, felette tudja méltányolni állásuk nehézségeit, s őszintén óhajtja befolyásuk s hatályuk növekedését; de már mint törvényhozó sem szeretetre, sem bizalomra nemzete létét nem állíthatja, hanem ennek básisaul egyedül csak a kölcsönös szerződések szentül megtartását és a törvények szerinti szigoru eljárását fogadhatja el. — Ime, majd minden periodus első része a kormány híveit, második nyomban az ellenzéket ingerli tapsokra.

Még jellemzőbb azonban, s az első kezdemény érdemét sok utóbbi publicistánktól elveszi, mit a kormányfelelősségről és mit a birodalmi kapcsolatról mond.

A mlgos gróf, — folytatja Széchenyi, még mindig Apponyit czáfolva, — a kormányt és a fejedelmet egynek tekinti, mert szerinte ha e kettő közt különbség tétetik, akkor impune lehet minden piszkot a kormányra görditni; de mi lesz aztán, kérdi ő, ennek az ellenkezője? Az, a mit a halhatatlan Montesquieu oly szépen kimutatott, hogy ott, hol a fejedelem szent személye és az őt környező tisztviselők, t. i. a kormány synonimok, viszont a kormány követhet el impune mindent, s lehetlen lenne bármiért is azt felelősségre vonni. — Egyébiránt — folytatja, elejtve e themát, — ismétli, mit már máskor is mondott, hogy ő bajaink okát nem az emberekben, hanem sajátságos heterogén összeköttetésünkben találja, t. i. abban, hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen azért, valamint nekünk kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlenül fentartani, ugy a kormánynak is (a bécsit

Digitized by Google

érti) kötelessége volna s legnagyobb érdekében is állana, ha t. i. velünk jó harmoniában akar élni, hogy constitutionális fejlődésünket ő is őszintén segitse elő. Ezt azonban nem cselekszi, stb. Itt egy heves kikelés következik az ellenünk külföldi lapokban és röpiratokban holmi vándor-poéták által szórt rágalmak ellen, melyeket ép az a kormány terjeszt és fizet, mely a legitimitás szentségét szereti mindig emlegetni. [1]) E kitérés s annak a szónok által másnap ismétlése a nádor helyreigazitását, s több ellenzékiek hasonló kifakadásaira ujabb elnöki replikáját, sőt végre még azon sajátságos biztositását is vonta maga után, miszerint a német sajtó méltatlankodásaira a mi részünkről, irandó czáfolatoknak közzétételét ha az akadályokra találna, ő maga a nádor fogja kieszközölni! —

Felhozza aztán, nemes felindulásában, Széchenyi a nemzetnek Mária Terézia alatt, majd a napoleoni időkben is tanusitott hűségét, mikor honunkban egyetlen gyalázatos nem találkozott, kit holmi veszélyes incselkedések eltántorithattak volna, stb.

Áttérve még, gr. Nádasdynak a Hidra tett egy csipős megjegyzése folytán, a Curiára is, melyről különben hallgatott volna, minden tisztelete mellett a magas törvényszék egyes derék tagjai iránt, kijelenti, hogy a gonosz lélek incselkedései felette veszedelmesek levén, ő a Curiát nemcsak alulról, de felülről is függetlennek szeretné tudni, s azt óhajtaná, hogy a fejedelem által kinevezendő birák semmi más hivatalt ne viselhessenek, magasb polczra, saját sphaerájukon kivül, ne emeltethessenek, az általuk hozott itéletek (szavazataik) miatt ne csak hivatalaiktól el ne mozdíttassanak, de legkisebb resensusnak se legyenek kitéve, s hogy jóval nagyobbitandó fizetéseik őket még materiális tekintetben is lehető független állásba helyezzék. Ő hidat akar épiteni, — igy végzi replikáját, — a nemzet jobblétére; mig egynémelyek törekvéseiben a nemzet oly hidnak épitését véli szemlélhetni, mely saját jobblétök és előmenetelök eszközlésére vezessen, stb.

Visszatérve ezek után a tárgyhoz, a rendek feliratának »per non moramur«, felterjesztését, az az: a felső tábla hozzájá-

[1]) Kiket ostorhegygyel érintett; azok Zedlitz, Pückler, Lichnowsky, Majláth, stb. voltak,

Digitized by Google

rulása nélkül egyszerü fölerésztését javasolja, mire alkotmányos praxisunkban némi előzmény is volt. Majd ismét magasabb lendületet vesz, s érezve mintegy a melegét több előtte szólló, s különösen az ifju b. Eötvös József egy gyönyörü szónoklatának, még ma is olvasásra méltó dolgokat mond. Ne vonjuk meg magunktól azok kivonatos ismétlését.

»Minekünk meg kell győződve lenni,« — így folytatja, — »hogy kormányunk szándéka tiszta, habár tán nem elég constitutionális. Ennek is az lehet oka, hogy mi egy kifejlettebb alkotmányra nem vagyunk elég érettek; miért is minden módon belbecsünk súlyát kell nevelnünk, mert azon tisztelet is, melylyel illettetni fogunk, mindig csak azon arányban fog nőni vagy apadni, a mint mi nagyobbítjuk vagy kisebbítjük azt. Fel kell hagynunk mindazon violentiákkal, melyekkel sokan popularitást hajhásznak, meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitátiót; mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, mely tulságok tőszomszédok. Franczia országban a tudós és erényes Bailly egy Camille Desmoulins violentiái által egészen elveszté hatását; Camille Desmoulins pedig Danton violentiái által, mig végre ezt is elhomályosítá Robespierre, kinek ephemer népszerűségét csakhamar a leghatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennek okáért, nehogy nálunk is igy menjen a dolog, abnegatio s igazi hazaszeretet által popularitást; neveljük mindenekfelett a közszellemet, fogjunk kezet, vessünk vállat, becsültessük meg a magyar nevet még ellenségeink által is. A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesitő ideáival, úgy hagyjon fel minden amalgamatiói szándékkal is, mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkolhatnak tán; de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni többé nem fogunk. Sőt az is kérdés, meggyilkolhatnak-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövendője van, azt pedig egyesek, vagy egyes combinatiók meg nem semmisíthetik. Tizenöt évvel ezelőtt e teremben úgy szólván először hallatott magyar szó; mennyire mentünk előre azóta! Mily fordulást tőn nemzetünk csak az utolsó évtizedben! S valamint akkor, bocsánatot kérek, ha személyemről szólva, megsértem a szerénységet, mikor a nemzet — s voltak számos és dicső kivételek, — két részre oszlott: az egyik rész csak állati örömek után esengvén s csak saját kis hasznát tart-

Digitized by Google

ván szemei előtt igen-igen méltóvá tette magát Cicero ama mondására, melyet t. barátom, b. Eötvös J. idézett; egy másik rész ellenben, s mondhatom a jobbik, habár tán nem legelegánsabb része a nemzetnek, csak a multban kereste nemzetünk fényét, azt hivén, hogy Mohács térein van eltemetve minden nemzeti létünk, mikép közmondássá is vált, hogy csak sírva vigad a magyar: én akkor, mint kilépett katona és készületlen dillettans iró, úgyszólván inspiratióbul, tán egyik a legelsők közt mondám, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak lesz: úgy mint mikor ezt inspiratióként nyilvánitám, érzem szintén ma, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, hogy neki van fentartva azon ázsiai nemzetiségnek lenni civilizátori képviselőjévé itt occidensben, melyekből oriensben eredetét vevé. Ha errül néha kételkedem is,[1]) oly napok, mint a ma, s oly felvillámlások, mint b. Eötvös József mai beszéde volt, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövendőt. Tökéletes regeneratióra van szükségünk, kételkedhetik-e ezen valaki?!« stb.

A nádor, nem igen türhette a nyugati civilisatióra, s különösen a franczia forradalomra való, bár elég conservativ czélozgatásokat, s meg nem állhatta, hogy maga részéről is az öreg Cicero egy helyét (de republica) fel ne hozza: quod illi tantum sint libertatis capaces, quibus libertas periculum non infert, qui hac debite uti sciunt, nec abuti consveverunt. Francziaország példáját azért nem tartá reánk alkalmazhatónak, mert ott politikai szabadság nem létezett, s erőszakos kitörés által hozatott létre; holott nálunk, Magyarországban, a szabadság az alkotmány védpajzsa alatt mindig fennállott, stb. Az occidenst pedig emlegetni is nálunk igen baljóslatu dolog, s félő, hogy ha mi azon irányban indulunk, szeretett hazánk csakugyan nyugatra tér!

Széchenyi erre kénytelen volt szavait kimagyarázni, noha elég tisztán jelzé, hogy a franczia forradalom példáit korántsem utánzás, hanem inkább intő tanulság végett hozta fel.[2])

[1]) Mi tudjuk, minő kételyek marczangolták folyvást szivét, s csepegtették utóbb is a halálos mérget belé!

[2]) A mi Eötvös beszédét illeti, mely Széchenyit annyira föllelkesité, s melyre a nádor is reflectált, szükségesnek tartjuk egy jellemző helyét s idé-

Digitized by Google

Még sokan beszéltek e nevezetes ülésben, különösen hosszabban a lángeszű gróf Dessewffy Aurél is. A vége az lett, hogy a főrendi tábla megmaradt előbbi nézete mellett, s a rendek felirata nem mehetett fel. Letették tehát az ügyet azzal a kijelentéssel, hogy azt: »a nemzet alkotmányos buzgóságának, a jövő országgyülés gondoskodásának, a teljesített kötelesség nyugtató érzetével adják által.« (Május 5-én.)

Május 1-én hirdettetett ki, a nádor szóbeli, de naplóba igtatott, kijelentése alapján, az átalános amnestia, s azon hó 13-án záratott be, meglehetős jó hangulatban, az országgyülés: egyike azoknak, melyek, aránylag rövid idő alatt, legtöbbet alkottak.

Széchenyi a bécsi magyar kormánynak látva bár jó szándékát, de a félrendszabályok közötti habozását is, másrészt félve mindig a hazafiak túlzásaitól, örökös kedélyhányattatásokban élt. Néha úgy rémlett előtte, mintha ő volna hivatva e zűrzavarba rendszert hozni be: volt oly pillanat, mikor azt hivé, hogy, ha családos ember nem volna, kezébe ragadhatná a kormány gyeplőjét, mert egészen gazdátlannak látta azt. («Car il n'en existe pas!«) Majd Deákra veti sóvár tekintetét, benne helyezteti minden reményét. A mozgalmat, melynek Széchenyi volt megindítója, a kellő mederbe vezetni, a túlbuzgók rombolásaitól megóvni Deák lesz hivatva, s ő örömest nyújtja át neki saját érdemkoszorúját.

Az országgyülés utolsó napjai egyikén, szép májusi időben, sokáig sétálgatnak együtt a pozsonyi kies ligetben s hosszasan beszélgetnek a haza jelene s közel jövőjéről. Deák egyetért vele, miszerint most nem kell agitatio: ő maga s elvbarátai azon lesznek, hogy a követeljelentések mérsékelt szellemüek legyenek s túlságokra alkalmat ne szolgáltassanak. Mást forralt, mint tudjuk, Kossuth.

---

zetét ide igtatni. »*Meglehet, hogy a haladás egyes embereket sért, nem csodálatos, hogy azok, kik eddig csak éldeltek, nehezteléssel néznek a korra, melyben tőlük is áldozatok kivántatnak; természetes, hogy azok, kik magokat oly magosaknak vélték, haraggal néznek mindenre, mi másokat hozzájok felemel; vannak emberek, kik, mint Cicero mondja: numulos curant, villulas, hortulos, non Rempublicam; s ezek veszélyeket láthatnak, ezek remegjenek. De*«— stb.

Digitized by Google

Széchenyi ez utóbbit még nem emlegeti; de megbotránkozik a fogságból kiszabadúlt Lovassy föllépten, ki a törvényszentesítés napján úgy mutatja be magát Pozsonyban, mintha ő mentette volna meg a hazát. Kiktől Széchenyi fél, azok Balogh, Somssics, de leginkább Batthányi Lajos, kit, ha az agitatio terére fogna lépni bizonnyal legveszélyesebbnek tartott. Végre is megnyugszik a helyzetben »Deák lesz a mi vezérünk, a mi centrumunk,« — így kiált fel hallgatag naplójában, — »félre minden irígységgel, hazámfiai! Adjuk neki az elsőbbséget.«

A példa, melyet fentebb közlött beszédében a franczia nagy forradalomból felidézett, sejteti velünk, mi fog nálunk is, és mindenütt, a hol forradalmi térre lépnek az emberek, történni. Az igazságos és erényes Bailly nem tarthatá magát, mert Camille Desmoulins következett; ezt leszorította Robespierre: s Robespierret felváltotta újra a kényuralom. Bailly-Deák nem állhatott meg, mert Desmoulins-Kossuth következett, kit nyomban túlszárnyalni igyekeztek mások, mit végre felváltott a »jogeljátszás« szomorú elmélete. Igaz, hogy — más úton. A történeti események nem ismétlődnek egészen egyformán. Mi is menthetné különben az emberek rövidlátását, hogy épenséggel nem tanulnak az élet ama mesterétől, minek a történetírást, Cicero után, elnevezték!

XXI.

Széchenyi abban is különbözött ama kor többi nevezetes embereitől, hogy az ő tevékenységének szünideje soha nem volt. A »Nulla dies sine linea,« szép jelszót iktatá be egyszer, szerény büszkeséggel, naplójába; s híven követé azt egész pályáján át. Az országgyülés vezérfiai meg-megpihentek babérjaikon, s a teljesített kötelesség boldogító öntudatával, sokszor a sikerre való legkisebb tekintet nélkül, tértek vissza övéikhez. Fogadták vidéki elvbarátaik üdvözléseit, megtették megyéjökben jelentéseiket, aztán cincinnátusi félrevonultságban várták a majd három év múlva ismét megújulandó küzdelmeket. Széchenyi ellenben a közfigyelmet mindig új meg új kezdeményezéssel tartá ébren, s

Digitized by Google

országgyűlésen vagy megyetermeken kívül még nagyobb várakozást keltett mindaz iránt, a mit nem annyira hazai, mint bécsi és külföldi összeköttetéseinél fogva tervez, s mint előre föltehető, biztos eredményre is fog vezérelni. »Szerencsés keze van,« mondá róla Deák, csitítva azokat, kik elvhűségét, sérelmi politikájok szempontjából, gyanúsítgaták. »Megzsibbasztaná hatáskörét,« mondá róla az országbíró Majláth, »ha egészen hozzánk állana,« s csitítgatá az ellene bőszülő bécsi államférfiakat. A két fél mintegy vetélkedett rajta, hogy melyikhez áll közelebb, ha már egészen egyiköké sem lehet. Ama kevésből, mit az 1839—40. országgyűlésről közlénk, eléggé kitünt, hogy Széchenyi ekkor az ellenzékhez állott sokkal közelebb. Ennek köszönheté tán, hogy népszerűsége zenitjét érte el. Szerette is e becsülettel szerzett népszerűséget; de egyet szeretett még sokkal jobban: a hazát.

Feláldozta az udvar kegyeit, feláldozta Metternich barátságát, s melyet többre becsült, a nádorét is, népszerűségének; de menten oda veté ezt is, mihelyt azt, a mit az ő »ültetvényeinek« nevezett, a haza újjászületését, látta veszélyben forogni. Meghajolnak emléke előtt azok is, kik e veszélyt, tudva nem tudva előidézték; mert ha aggályai, szerintök, feleslegesek voltak is, őszinte hazafiságból eredtek, s egy a honért élő, s a hon omladékain reszketve szétomló, nemes szívről tettek tanúságot.

Metternich már ekkor pálczát tört felette. Az országgyűlés vége felé Bécsben még magához bocsátani sem igen akarta. Úgy látszik többet várt még Deáktól is, még Kossuthtól is. Ez utóbbinak túlhajtásaitól üdvös visszahatást, a Széchenyi-féle reformerek meglapulását remélve, saját, egyedül üdvözitő merev conservatismusának győzelemre jutásával biztatgatá magát, majdha t. i. az általa annyira lenézett liberalismus teljesen lejárja magát. Csakis a kedves Melanie herczegnő közbenjárására kapott audientiát Széchenyi a mindenható kanczellárnál. Nem sokat épültek egymáson. »Je sens que je suis partout de trop.« A sokkal távolabb állók mintegy összejátszanak háta megett. Némely őszintébb barátja megsúgja neki, hogy nem bíznak benne. Dezsewffy Aurél is, az új conservatív párt e meteórja, sértődöttnek látszik, hogy az előszobában őt váratták s Széchenyit mégis előtte szólították

Digitized by Google

be. A párbeszéd, mely ez ajtón belől 1840. május 18-án folyt. nincs följegyezve. Annyit pár rövid sorból is kivehetünk, hogy ismét többnyire Metternich beszélt, Széchenyi csak hallgatá.[1]) Ez egy felderülő »új aeráról« mondott valamit, mit amaz, szokott önteltségével, »üres phrasisnak« nyilvánított, lenézve a kort, mely őt meg nem érti. Pénz? Az, úgymond, legkisebb gondja. Egy spanyol minister azt mondá a cortesnek, hat milliót nem tudok nektek adni, de ha kell kétszáz millió. az meglesz. Ő is, (Metternich) úgy sejteté, pénzt teremthet a mennyi csak kell, az ország anyagi felvirágzására; de ez hadd legyen az ő gondja: ne vegye kezibe a kormányzást, a kezdeményezést, az ország! — Hogyan érthették volna meg egymást!? Csoda-e, ha Széchenyi, a ki felülről valóban többet várt mint kellett volna, ismét öngyilkossági gondolatokkal fekszik le s kel fel álmatlan ágyából.

Menj szülőföldedre, Antaeus, érintkezzél azzal, s meríts új erőt belőle a küzdelemhez, melyben ha elbukol is, elvedet győzelemre fogod vinni!

Az országgyűlés bezártával csak nehány napig mulat Czenken, (24—31) hol főleg a kastélyára pazarolt »sysiphusi munka« miatt sehogy sem érzi jól magát; s július 3-án Pestre látjuk érkezni, a széllel viharral daczoló Árpád gőzösön, melynek szerencsés megérkeztét esti hét óra tájban akkori szokás szerint, ágyú-durrogással jelezték. A fiatalság nyomban összeszedte magát, s a következő nap első felét a Gazdasági egyesület ülése, s közgyűlésére való előkészületei, estejét azonban egy tiszteletére rendezett nagyszerű fáklyás-zene, s egy nemzeti díszlobogónak átnyújtása vették igénybe. Sorban következtek a Lóverseny, Agarászati ülés, Gőzmalom, Casinó, Hajógyár, Kikötő, Híd, stb. stb.

Soprony megye is megtartotta törvényhirdetési közgyűlését, (július 13.) s Nagy Pál jelenlétében s hozzájárulásával Deák Ferencznek szavazott köszönetet az ügyek oly szerencsés veze-

[1]) Metternich »garrulitását« Kossuth is megörökíti egy b. Wesselényihez intézett nevezetes levelében. (L. Papp M. Tört. lap. I.)

Digitized by Google

téseért. Amaz már csak egy »kipréselt czitrom« volt. Széchenyi elnöke lesz a Selyemtenyésztési társulatnak. Egyike volt ez, valljuk meg, a nagy Széchenyi apró bogarainak. Félszázad múlva sem mehetett előbbre ezen ügy; pedig mennyit áldozott érte többi közt a derék Bezerédy István is! Két nagy akadálya volt akkor is, s ez megvan még ma is. Egyik az éghajlat mostohasága, melyet enyhíteni valamikép lehet, de legyőzni soha sem; másik a népesség gyér volta, mely nem annyira a munkának, mint a munkás kezeknek érezteti hiányát. Bármily gyerekesnek látszassanak is ma az e szép iparággal foglalkozó első egylet alapszabályai, melyek, mint valami casinóban, a férfias feddhetetlen jellemet állítják előtérbe, s az évi közgyűléssel a közebédet válhatlanúl egybekötik, ennek árát pedig előre megszabják, stb. eff. bármily kezdetlegesnek tűnik is fel ma előttünk az a nemzetgazdasági tan, mely a selyemtenyésztést előbbre teszi p. o. az annyi millió direct és indirect hasznot hajtó szeszgyártásnál, s ezt, mintha a gonosz pálinka-ivás terjesztésénél egyéb czélja sem volna, anathema alá veti, satb. ne becsméreljük a koszorút, melyet akkor egy jobb jövő reményében, az annyi téren működő fáradhatlan hazafi számára a lelkesülő emberbarát együtt font a számoló nemzetgazdával. Nincs okunk reá, hogy felhagyjunk e törekvéssel; nincs okunk arra sem, hogy túlbecsüljük azt.

Számos és jeles vendégek fordúltak meg azalatt a czenki kastélyban. Említsük meg Károly főherczeget, Auersperg herczegnőt s Nassau herczeget, mely utóbbi Crescencenak emlékűl egy drága gyöngy-melltűt adott, nem törődve az előítélettel, mely szerint a gyöngy könyet jelent. De mindezeknél kedvesebb vendégeket hozott a házhoz a gazda nevenapja: Szent István napja. Eötvös, Klauzál és Deák nevei tündökölnek e sorban. Mise után. Deák vezeté elébe az üdvözlőket, s mindnyájuk nevében »néhány bátorító szót« intéze hozzá. Voltak mintegy hetvenen, az üvegházban kellett teríteni; este egy nagy juhakolban népünnep tartatott. Daczára az akkori sajtóviszonyoknak, mikor a külföldi dolgok elég terjedelmes hasábjai mellett az itthon történőket rövid sorokba, illetőleg sorok közé, kelle szorítani, a Jelenkorban Deák felköszöntésének vagy egy phrasisa a történelem

Digitized by Google

számára megmentetett. [1]) A Világ című műre, az újabb reformtörekvések e programmjára célozva, magasztalá az ellenzék ünnepelt vezére azt a világosságot, mely kezdetben, midőn derengeni kezdett, nem minden szemnek volt elviselhető, de ma már szinte nélkülözhetlenné vált, a nemzet elszántsága és szilárd akarata következtében. Ebédnél lelkes felköszöntések váltották fel egymást. A házi asszony, a jó Crescence grófnő, — ugyanazon forrásunk szerint, Berzsenyiből szavalt valamit, a gyermekek pedig Vörösmarty, Kölcsey és Bajza költeményeiből szavaltak. Képzelhetni a lelkesedést. Nem említi a Jelenkor, de följegyzé Széchenyi, hogy mostoha fia, gr. Z. Herman, elragadtatásában, Wesselényire mondott egy lelkes toastot. Idők, emberek, mily változók!

Mindezt elhordta a szél; de fenmaradt s a történelem tulajdonába ment át egy nagy szó, melyet Kossuth Lajos monda róla még ez évben. November 18-án tartá Pestmegye rendes közgyülését s híres szónokai erősen mennydörögtek a papok ellen az esetlen vegyes házassági kérdésben, melynek lehető elsimítása végett Lonovics püspök akkor éppen Rómában időzött. Nagy volt az izgalom; kevés a belátás. Az ülés másnap is tartott. Ekkor történt (november 19-én), hogy Kossuth, egy alkalmat felhasználva, fényes digressióval, a jelen volt Széchenyit a »legnagyobb magyarnak« nevezte el, a közönségnek szünni nem akaró tapsai, éljenzései kiséretében. Széchenyi úgy tett, mintha nem is róla volna szó, meg sem mozdúlt helyéből. Zsebében hordá különben a Marseillaise ügyében írott czikkét, miből akkor eseményt csináltak. A nádor, a forradalmi dalt, kétszeri demonstrativ ismétlés után, letiltatta a színpadról, s újabb elfogatásokkal fenyegetődzött, mi az alig helyreállott jobb egyetértést nemzet és kormány közt nyomban ismét megzavarta volna. A zaj csillapultával Széchenyi oda ment Kossuthhoz, mintegy megköszönni — kineveztetését. »Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fenn magamat,« mondá neki szerényen, alig sejtve, hogy nem sokára

[1]) A fáklyászenéről, a Kossuthnak s Wesselényinek tett ovatiókról a lapokban egy szó sem olvasható.

Digitized by Google

mint ellenfelek fognak egymással szemben állani. Az egyszerű journalista, az is csak in spe, érezte már hatalmát, tudta jól, hogy szavai nem fognak elhangzani. Őszinteségét ez alkalommal nincs okunk kétségbevonni. Neszét vette bizonnyal, hogy Széchenyi az ellenzék némely túlhajtásait kárhoztatja, s esetleg kész lesz ellenök sikra is szállani, mely esetben a nemzet őt, a kormányhoz közeledőt, el is veszthetné: e veszteségtől a hazát megóvni, a hódolat, a rokonszenv egy erős nyilvánulásával, a netán ingadozót visszahódítani bizonnyal oly számítás volt, mely államférfiúi, vagy legalább is pártvezéri tapintatra mutat. De ismerve Kossuthnak enthusiasmusát, az egykori országgyűlési tudósításokban eléggé jelzett nagy kegyeletét minden iránt, a mit hazafias érdemnek s kiváló képességnek tartott, lelkéből olvashatjuk ki, hogy Széchenyitől akkor sem fogja vala megtagadni elismerését, ha ez az övéitől különböző utakon fogna járni. Ez a kegyelet is lehült később, amaz őszinteség is elhomályosodott, mikor már kenyértörésre került köztök a dolog: a múlt emberétől kimélet nélkül követelte s vette át a jelen embere az ő örökségét. »Veletek, sőt általatok, ha akarjátok; nélkülötök, sőt ellenetek, ha kell!« A mit Kossuth tett, azt valóban Széchenyi nélkül, sőt ellenére tette. A nemzet megoszlott: kettő volt ezentúl a vezére; s a kisebb rész volt az, mely a régi mellett maradt meg.

Digitized by Google

Az elhagyott.

I.

Az ugynevezett táblabiró világban az időszámitást országgyülésről országgyülésre szoktuk volt tenni, a mi legalább is három évi időköznek felelt meg. Pihenés, uj erő gyüjtés, az óvással félretett elvek és kérdések lelkiesméretes megőrzése, a korkérdések érlelése, majd uj eszméknek is megpenditése, a közszellemnek pedig főleg a megyegyülések, s ezek kölcsönös levelezései utján, folyton ébren tartása tölték be e közöket. A könyv- és hirlapirodalom, a censura gyámkodását nyögve, aránylag legkevesebbet lendithetett e téren — eddigelé. De most uj időszak köszöntött be. Kossuth Lajos volt ennek teremtője. Nevét, ha még sokkal nagyobb emlékek is nem volnának hozzá kötve, a magyar hirlapirodalom, mint megváltójáét, ünnepelhetné s adhatná át a történelem örök lapjainak.

Azon időköznek, mely az imént vázolt 1840-diki s a reá következett, de eredményre hozzá nem mérhető $184^{3}/_{4}$-diki országgyülést választá el egymástól, bármily távlatból tekintve is, csak egy fontos, egy igazán korszakalkotó eseményét jegyezhetjük fel. Ez a *Pesti Hirlap* keletkezése volt, mindazzal, a mi vele egybefügg. Egybefügg pedig annyi, a mennyire egy szabad országban és ujjászülető népnél a közvéleményt, az eszmék, az aspiratiók forrongását becsülnünk kell. S ha még számitásba vesszük, a mint vennünk kell, azt az alakitó, módositó befolyást, melyet nagy emberek korukra s környezetökre mindig gyakorolnak, s ha megnevezzük a két államférfit, ki e napokban szembe állott egymással. hogy »egy guzsalyról egyik égnek fonjon számunkra ‚másik pokolnak vezető fonalat«, ha tudjuk, hogy a titáni harcz egy *Széchenyi* és egy *Kossuth* között folyt: ugy tüstént egész nagyszerüségében

Digitized by Google

fog lelki szemeink előtt állani ama kor, melyet fővonásaiban érinteni gyenge tollamnak lesz feladata.

Külalakjára a Pesti Hirlap nem sokat különbözött addigi pályatársaitól, s a mai kor ifju ujságolvasója alig hiheti el, mikép lehetett olyan mélyen beható, izgató, sőt felforgató hatása egy lapnak, mely hetenként csak kétszer jelent meg. De az a két nap, melyen Kossuth egy egy vezérczikke megjelent, ünnepnapja volt a közügyek iránt érdeklődő nagy közönségnek, s főleg a könnyen lelkesülő ifjuságnak. Epedve várták, mohón olvasták, kézről kézre adták, szájról szájra terjesztették, magyarázták; s míg fejcsóválva birálgatták az ősihez ragaszkodó vénebbek, s meg-meghökkentek a félénkebbek, azalatt megtetézték, egekbe emelték a könnyü vérü ifjak s a koros álmadozók. Ilyen hangon még nem szóllott senki hozzánk. Ha egy Széchenyi tizenöt húsz évvel azelőtt harsonába fútt, hogy a tetszhalottat felriassza, ha világot gyujtott, mely fájt a gyenge szemüeknek, de élet volt a bátrabbaknak: az most mind kevésnek, mind semminek, azaz, hogy javitgaták a tapasztaltabbak, immár meghaladott álláspontnak látszott; most kezdődik csak az igazi élet, az igazi haladás.

E mozgalmat, mint örvendetest, mint hazára s emberiségre üdvhozót, jegyzé fel történelmi munkájában Horváth Mihály.[1]) Azt fejezé ki, mit akkori vezéreink, az egynek kivételével, jólelküleg hittek, egyhangulag állitottak. Vezéreink, mondom; mert a kormány, s annak pártján levők, vezérelni se nem tudtak, se nem akartak. Nem mintha kivétel nélkül, rossz hazafiak lettek volna; de más volt elvök, politikai hitök: ők a népet boldogitani akarták, de nála nélkül, sőt ellenére is, ugy mint egy jó családapa boldogítja kiskoru gyermekeit. Közvéleményre hivatkozni, ha csak nem a kiválasztott nehány kiváltságosakéra, előttök könnyelmű, sőt vétkes játék volt, melyet nálunk ugyan, hol forradalmat minden ember lehetetlennek tartott, komolyan venni nem kell, de melyet esetről-esetre kissé szigorubban rendre utasitani, sőt meg is lakoltatni épen nem árt. S ily orvoslatra, ugy hivék Bécsben, még mindig reá fognak érni, azért hadd lármázzanak egy kicsit, hadd

[1]) Huszonöt év Magyarország történelméből. II.

Digitized by Google

vegye át épen a börtönéből kikerült Kossuth Lajos, a jó Landerer lapját: majd betiltják, elkobozzák annak idején. Sőt, addig is, egy nagy haszon háramolhat belőle, az t. i. hogy lejárat egynehány tekintélyt, visszariaszt nem egy frondeurkedő mágnást, nagybirtokost, s lehetlenné teszi a mérsékelt loyális ellenzéket, mivelhogy tudva van, nekik ellenzékre egyáltalában semmi szükségök nincs.

Egy volt, kit ez uj hang, mely Kárpátoktól Adriáig betöltè a levegőt, nem hagyott aludni. Hazánk ujjáteremtője, a társadalmi és politikai reform megindítója, épen gróf Széchenyi István volt az. Nem azt látá ő, hogy a hatalom, a befolyás tőle elvétetik. s más kézbe megy át, — hisz örömest engedé át vala a vezérséget Deáknak; — hanem ugy látá, s prófétai lélekkel tisztán és világosan látá, hogy a mit ő eddig alkotott, s még tovább volt folytatandó, annak végórája ütött, az mind le fog romboltatni, és oly zavar támad, melynek folytatása s végkövetkezményei — halál és enyészet.

Hogy lehet valaki olyan feketelátó? kérdék az emberek összenézve. Egyik fájó szívvel látta két oly jelesünknek meghasonlását, s lekoptatta lába talpát, hogy egymással kibékitse őket, kért, rimánkodott, hivatkozott a franczia juliusi kormány embereire, kik egymást felváltva lehetetlenné teszik, gyengülését látta az ellenzéknek, kárörömét a haza ellenségeinek, s mindennek, nem az egyik, hanem a két jeles miatt, összezavarodását. Mondanom felesleges, hogy e jószivü közvetitők között első Bezerédy István volt, kit szintoly sikertelenül, Klauzál Gábor is követett. Más, figyelő helyzetbe tette magát, s elgondolá magában, miként kell majd a kárt, mit a két nagy versenygő tenni fog, helyrehozni. Ezek közt volt Deák, kinek neve még száz vakon utána indulót elent. »Deákkal lehet beszélni«, mondá egy alkalommal a kevés szavu Batthányi Lajos, »csak az ő Kossuthját ne bántsa senki!« Azonban Batthányi maga is nemsokára ehez az ő Kossuthjához állt, mi nagyon fájt Széchenyinek, s e megjegyzésre fakasztá: »il veut faire son chemin d'ambition.« Annyira fölismerte a Kossuthban rejlő erőt, melyet akkori kortársai csak félig-meddig sejditettek, hogy egy előkelő mágnásnak, nemsokára egy nagy párt

Digitized by Google

vezérének, e néptribun barátságát, mint lépcsőt az emelkedéshez, már akkor nélkülözhetetlennek tartotta. »Il connait ses forces« (Ismeri erejét) jegyzé róla e napokban naplójában. Wesselényit már emlitettük. Fáy András, a gondolkodók egyike, csak testileg rövidlátó, sehogy sem birta meglátni azt a forradalmi »veres fonalat«, melyet Széchenyi sasszeme minden Vezérczikkben s az egész uj lapnak szövegén át végig vonulni látott. A költők legjobban meg voltak zavarodva. Kiért lelkesüljenek most már? Kinek nyujtsák elismerésök frisebb babérjait? Engedjék-e letépni arról a homlokról, melyet ők magok övedztek vele körül, s melyet napról napra megtoldanának, csak ne bántaná »az ő Kossuthjokat!« Volt nagy sopánkodás, hogy a magyar soha sem tudott öszszetartó lenni, s most ime ismét kétfelé szakad. Mint fájt a hazafi szivnek, a kettő közül választani, holott mind a kettőt lángolt magához ölelhetni! Eötvös, a költő-államférfi, nem tehetett mást, mint tollat ragadni, s megelőzve Kossuth feleletét, védelmére kelni a szabad szó, a sajtó jogainak. Veszélyt, minőre Széchenyi első ötleteként, a »Lélek harangot« akarta meghuzni, majd »Anti-Vezérczikkeket« irni, mig végre a kóranyag lelkében egész betegséggé, jegyzeteiből egész könyvvé, a »Kelet Népévé,« nőtt; a veszélyt, melynek elháritására Széchenyi egész eddigi népszerüségét, befolyását, egész énjét oda volt dobandó: kivüle senki, de senki sem látta.

Mi, kiknek alkalmunk volt e sorok folytán bepillantani a nagy hazafi lelkébe, s nem egyszer, sokkal csekélyebb jelekre is, feljajdulni láttuk őt, hogy tulhajtás által s gonosz szenvedélyek felülkerekedése által fog meghiusulni a békés ujjá alakulás nagy munkája; kik tanui voltunk a Wesselényi-ügy feletti töprengéseinek, s meghallgattuk a minden szabadságban forradalmat szagláló Metternich négyszemközötti expectoratióit, intelmeit; kik ily és más alkalmakkor kiismertük Széchenyi tulérzékeny, kételyek közt hányatott kedélyét s önkinzásra hajló lelkületét: mi nem csodálkozhatunk rajta, hogy ő Kossuth első föllépténben többet látott, mint mindazok, a kik szintén feljajdultak ugyan, de egészen más okokból, sőt részben tán tisztátlanokból is. Minket az sem lephet meg, hogy már január 29-én, — tehát alig a nyolczadik,

Digitized by Google

Vezérczikk napvilággá jöttére, — »átvillan« agyán a gondolat: »Kossuth ellen irni«!

Még kevéssel azelőtt, deczember utolsó napjaiban, Kossuth fölkeresi Széchenyit, s bizalomteljesen kér tőle jó tanácsot, egy Polytechnikumnak, az e czélra már gyüjtött huszezer forinttal, miként leendő felállitása iránt. Tervben volt már az Iparegylet, és a Közhasznu ismeretek tára. (Useful knowlegde) Mindezektől Széchenyi, ugy látszik, bizalmatlanságból, távol tartá magát. Pulszkynak, ki rajnai utjára indulandó, Kehidára ellátogatott, egy levelet adott át Deákhoz, kit, Batthányival együtt, ekkor még megnyerhetni vélt. Sejté, hogy ezek mind el fognak tőle pártolni, ez egyben legalább. Február 16-án a nádor megmutatja neki azon könyvek jegyzékét, melyeket Kossuth fogságában olvasgatott. Ama kor fiainak, részben nekünk is, megszokott, kedves olvasmányai voltak azok. Mi nem tartozunk azon iskolához, mely a franczia forradalmat, amaz elsőt, nagyot, szülőjét annyi kisebbnek, egyenesen a philosophusok müvének tartja. Széchenyi, mint korábbi jegyzeteiből kitünik, sok ily irott mérget vett be magába s nem lett sem forradalmár, sem atheista tőle. A nemzeti casinóban is összeszedték magokat az urak, s pálczát törtek Kossuth felett, no, már amint az urak szoktak; sőt egy napon (márcz. 12.) maga Batthányi, ebéd felett, Széchenyit mint az »ő vezéröket« köszönté fel; mig Sztáray, s mások azzal boszantották, hogy a Pesti Hirlap s Kossuthék egész müködése nem egyéb, mint az ő müve, s hogy bizony neki épen nincs joga az ellen feljajdulni. Ép ez a föltevés volt az, a mi ellen, érzé, hogy saját reputatiója érdekében, leginkább tiltakoznia kell. Reputatiója forgott koczkán; de még inkább lelkiesmérete nyugalma.

S mit szóltak hozzá a bécsiek? Ott többen beszéltek ugy, mint nálunk, a journalistai tollnak szintén avatottja, az idézett conservativ Sztáray. De hát Wirkner azzal vigasztalta, hogy azt a Pesti Hirlapot ugyis nem sokára betiltják. »O Schande, wo bleibt dein Erröthen!« szokta az ilyenekre Széchenyi magában, vagy fenszóval is mondani. A szellemi fegyverek, az eszmék hősének — a rendőrséget adni szövetségesül!?... De valjon méltányolta-e Metternich? Ő a veszélyt, ha volna, már tizenöt évvel

Digitized by Google

azelőtt Széchenyi első fölléptében látta, de gondolá, majd ura lesz ő annak; most Kossuthtól, egy szegény ujságirótól ugyan mit tarthatott volna? Alios ego vidi ventos. Az a Széchenyi is, kinek művét most oly szépen folytatják, ugyan mit is fészkelődik? Ez az egész megint csak »egy Steffeliade.« (Máj. 18.) Afféle különczködés, minőkkel fiatal korában a bécsi societásban az Amerikaner melléknevet érdemelte ki magának! —

Igaz-e, hogy Széchenyit mindenki elhagyta?...

II.

A *Jelenkor*, derék Helmeczynk lapja, s nemsokára az ujságiróvá lett Széchenyi rendes közlönye, az 1841. év kezdetét jellemző uj mozgalmat irigységtől menten, mint örvendetes haladást üdvözölte. Január 9-diki, ez évben harmadik számában ezeket olvassuk:

Időszaki sajtónkat, a haladás, nyilvánosság, véleménycsere e hatalmas emeltyüjét ***örvendetes*** *gyarapodás érte. A Nemzeti Ujságot Nagy Pál tudós hazánkfia szerkeszti, Hasznos Mulatságok cz. függelékkel, ezentul is. A Sürgöny, mely Munkácsy I. Rajzolatok cz. divatlapjából keletkezett, hirszerint Beimelre száll. A Pesti Hirlap, Landerer L. tulajdona,* ***Kossuth Lajos*** *szerkesztése alatt hetenként kétszer, két iven, tartalombőségre, (az eddig megjelent két szám után itélve) változatosságra s* ***ügyes szerkesztői tapintatra*** *nézve, kitünő helyet igér elfoglalni irodalmunkban.« Borsos M. Világ. cz. polit. lapra engedélyt kapott, s Vajda Péter szerkeszti, stb.* [1])

Még e hóban (23-án) egy értekező ugyanott összehasonlítva a készülő állapotot a közelmulthoz, optimismusában igy áradoz: — — »nem lehet nem örvendenünk azon *nagy haladáson*, mit időszaki sajtónk ily rövid idő alatt mind külcsinra, mind tartal-

---

Emliti még ezeket: Hírnök, s társlapja, Erdélyi Hiradó, Nemzeti Társalkodóval, Mult és Jelen »*Sajnos* (!) hogy harcziasan lépnek fel egymás ellen.« Nempolitikai lapok pedig: Regélő és Honmüvész, Közlemények és Literaturai Lapok (*első* napi lap) Athenaeum, Religio és Nevelés, Egyházi Tudósitásokkal.

Digitized by Google

masságra tőn« — — »azonban még csak *kezdetén* vagyunk lapjainkkal azon ösvénynek, melyre törekedni kell.« stb.

A ki e jóhiszemü sorokat irta, nem az erősebb izgatást, hanem az idővel megszerzendő nagyobb higgadtságot, tárgyilagosságot tartotta szem előtt.

Lapozgatva ily, mindig tanulságos, régi ujságok közt, el ne szalasszuk, ha megakad szemünk egy olyatén közleményen (márcz. 17.) miszerint Zágrábon, a horváth nemzeti casino, alapszabályaiba veszi fel a magyar nyelv terjesztését is! Sóhajtva kérdhetnők ma, vajjon mennyire haladtak ott azóta e dicséretes törekvésben? .... A békés haladás természetes menete szerint — az az: forradalom nélkül, — ily intézkedést nyomban a magyar nyelvnek iskolákban taníttatása fogta vala követni; s négy évtized minden erőltetés nélkül több mint elég lett volna arra, hogy a magyar korona minden alattvalója beszélje, a magáé mellett, az ország nyelvét is. Más volt irva a sors könyvében: más irányt adott Kossuth. Nem Kossuth volt az, hanem a democratia. Szellőztetni fogjuk még e thémát, ha olvasóink béketürése odáig elkisér.

Vajjon Kossuth bevallotta-e a forradalmi irányt, melyről vádoltatott? Vajjon találva érezte-e magát? Legkevesbé sem. Nevette a vádat, mint légből kapottat: mentnek érezte magát minden olyas ambitiótól, mely a szoros törvényesség korlátain tul csapongna. »Il connait ses forces!« Kossuth valóban ismerte erejét, de önérzetével birt annak is, hogy nem fog azzal soha visszaélni, s hogy valamint a »hatalmasok komor tekintete« nem birta eltántorítani, úgy »polgártársai heve« sem fogja tévutra ragadni. A légkör tiszta volt, megnyilt a szabad, a mérsékelt vitatkozás tere; haladtunk, habár kissé lassan is, »fontolva« mint akkor mondogatták; eszme küzdött eszme ellen, terv szült uj tervet, hogy hadd győzzön, a mi jobb: ki tartott volna zivatartól, erőszakos kitöréstől!

Landerer hazafias örömmel mutatá be közönségének uj lapja szerkesztőjét, érezve, hogy ennél jobb fogást, már üzleti szempontból is, alig tehetett. Kossuth szerényen köszönt be az uj czég alatt, érezve, hogy neve — programmnak elég. »Mi baráti kezet nyujtunk,« úgymond az első szám fölzetén, »pályatársaink-

Digitized by Google

nak; minden dicsőséget örömest átengedünk, elégültek, ha szerényen szabad lesz éreznünk, hogy a közjó nagy épitményéhez *egy két kődarabbal* mi is járulhattunk,« stb.

Ki olvashatta volna ki e sorokból csak legtávolabbi sejtését is annak, hogy nem egy-két kődarabbal hozzájárulás, hanem minden kődarabnak, melyet a többiek összehordtanak, megingatása, s az épületnek fenékig lebontása van czélba véve? Kossuth maga oly rémlátásnak tartotta ezt, mely az egy Széchenyin kivül bizonnyal senkit sem nyugtalanit, s mely önként szét fog foszlani, ha egy kis idő engedtetik neki s oly számos elvbarátainak, hogy reformeszméiket kifejthessék, megértessék. És a Pesti Hirlap sorba vette a korkérdéseket, tért nyitva egy s más oly munkatársnak is, kinek loyalitása s higgadt gondolkodása minden gyanun felül állhatott. Még felül reá ne feledjük, hogy akkor egy sornyi nyomtatvány meg nem jelenhetett a censura engedelme nélkül! S így minden vezérczikkért, melyben Széchenyi veszélyes ábrándokat, a birtokos-osztály elleni izgatást, felforgató irányzatot s a társadalmi rend megtámadását stb. látott, egyuttal a kormány is felelős, illetőleg az új néptribunnak bűntársa volt. Érezé ezt Széchenyi is, s a feletti boszankodását, hogy Bécsben Kossuthnak lapot engedélyeztek, csak az multa felül, ha a már megindult s nagy hatást tevő lapnak utóbb leendő betiltását emlegették. Nem; inkább ő fogja »kikaparni a tüzes gesztenyét.«

Széchenyi úgy látván a dolgokat, mint kivüle alig látta más egy keserű kötelességet érzett egész súlyával magára nehezedni. Sokszor, sőt mint naplóiból világosan látjuk, egész életén át kinlódott, tépelődött magában; mindig volt valami, a mi nyugodni nem hagyta, sőt való vagy képzelt kigyómardosásokkal tépdelé túlérzékeny szivét; de soha kinosabb lelki állapotban nem volt, tán a forradalmi napokat sem véve ki, mint mikor Kossuth ellen készült föllépni, s mikor végre elhatározta magát: őt, még ha egyedül maradna is, az irodalom terén megtámadni, s ha nem volna későn, ellensúlyozni. Van is abban a Kelet Népében, melyet oly kinos hányattatások közt írt, olyan egynehány lap, melynek meleg ékesszólása felér nagy ellenfelének nem egy, hatásra számított izgató zsónoklatával. Bő kárpótlást nyújt ez

Digitized by Google

még a mai olvasónak is mindazért, a mi afféle rabulista fogás s könnyen megczáfolható ferdítés és gyanusítás foglaltatik benne, mely fegyvereket, elkeseredésében, azokhoz, a kik ellen forgatta, úgy látszik, nem tartott méltatlanoknak.

Naplójában ez időtájban fordúlnak elő a legsűrűbben a benső meghasonlás, csüggedés és kétségbeesés ama szomorú kifakadásai, melyeknek, mint szerfölött érdekes lélektani tünménynek, külön fejezetet akarunk szentelni.

Julius 10-én elkészült a kinos munkával, melynek egyébiránt folytatása egész a forradalom kitöréseig tartott, sőt, mondhatjuk, azontúl is, mert, másfelé fordúlt arczczal, a híres Blickben érte culminatióját.

A Jelenkor, mely egy félévvel azelőtt annyira örvendezett az időszaki sajtó föllendülésének, a Kelet Népét, junius 26-án így mutatja be olvasóinak:

*»**Rendkívüli tüneményre** sietünk olvasóinkat figyelmeztetni, mely irodalmunk egén tegnap jelent meg, hajnalt derítve politikai lételünkre s fénylő lángbetükkel mutatva ki az **egyetlen ösvényt**, melyen boldogító czélhoz juthatunk, s melyhez annyi vészen át életben maradt nemzetünknek szükségkép el kell jutnia, ha nem akar „élő szobor“ gyanánt*[1]) *kimondhatlan kínok közt a halál fagylaló karjaiban csak azért létezni, hogy gyászos élete fájdalmait napról-napra növekedő súlylyal érezze. Neve e tüneménynek **A Kelet Népe** 1841. s szerzője a **Hitel** és **Világ** szövétnekével bennünket életre riasztott Széchenyi István gróf,« stb.*

Következik a munka tartalmának rövid ismertetése, mely aztán e sorokkal végződik:

*»Rövid vázlatban iparkodtunk kimutatni azon alapos eszmét, mely ezen nagyérdekü könyvet szülé, s mindazoknak élénk figyelmébe ajánljuk, kik **valódi politikai helyzetünket** megismerni ohajtják, s hazánk valódi boldogságát őszintén szívükön viselik.«*

[1]) »Az Élő szobor« Vörösmartynak Lengyelországra akkor irt s nagy hatást tett költeménye. Végsorai: Ha van jog földön, égben irgalom, Reám és Kínaimra nézzetek!

Digitized by Google

A Pozsonyban megjelenő Hirnök szerkesztője, Orosz, Széchenyinek nem föltétlen tisztelője, nagy eredményeket vár a Kelet Népétől.

Hiszi, hogy »*e munka olvasása után* ***végre*** *át fogja látni a közönség, mily kárhozatosak hazánkra nézve ama túldemocratiai elvek, melyek, fájdalom, korunkban annyi kebelben viszhangra találtak; átlátandja, hogy* ***reform csak aristocratiai lehet hazánkban,*** *s hogy* ***democratiai érzelgések nem felvirágoztatni, hanem meggyilkolni fogják a hazát.*** *Reményli, hogy a munka, ha csakugyan kell lenni pártnak,* ***egy zászló alá*** *hódítandja a rokon kebleket, satb.*« (Junius 28.)

A megtámadott helyzete felette előnyös volt: szél és nap neki kedveztek. Az egyenetlen tusában még a nagylelkűt adhatta: fokozva maga iránt ezzel is a közönség rokonszenvét. Kiméli lapjában; azon a téren veszi fel a keztyűt, melyen elébe dobatott: könyvre könyvvel felel. Kossuth felelete megdöbbenti Széchenyit, nem gyengíti, hanem fokozza aggályait, s mi több, lelki furdalást támaszt benne, mely mintegy elhintett gonosz mag, a többihez hozzáadva, csirázni fog agyában s végre Döblingbe fogja őt vinni. Szeptember 7-én ezeket olvassuk: »Olvasom Kossuth feleletét. Jól kimászik a hinárból. Vannak pillanatok, a mikor kétely száll meg, . . . vajjon jól tettem-e, hogy a Hitellel, s a Kelet Népével fölléptem. Ha egyszer kétkedés szállja meg lelkünket, . . . akkor vége földi boldogságunknak.« —

Eötvös védirata is hasonló hatással volt reá, noha azt szerfelett prókátorosnak s e nemben mesterműnek tartotta: alig lehet pedig, úgy vélekedék, ő ellenében veszélyesb fegyverrel élni, stb.

Ezeket rég megelőzte volt az ifjúság felelete, mint a mely tüstént a Kelet Népe megjelenése után, Stuller és Oláh kezdeményezésére, fáklyás-zenét rögtönzött Kossuthnak, s ezzel megmutatta, kinek részére kell állani. Egy sereg kisebb-nagyobb jelentőségű röpirat, és hirlapi czikk, bel- és külföldi, kisérte e mozgalmat. Széchenyi mellett többnyire azok nyilatkoztak, a kikre ő maga nem sokat adott. Nagy csapás érte e közben őt, de a hazát is. Az ifjú conservativek egy gyöngye hullott el, az egyet-

Digitized by Google

len ama táborban, kinek az ország közvéleménye megkegyelmezett: a lángeszű gróf Dezsewffy Aurél.[1]) († február 9. 1842.) Széchenyi nagy szeretettel és reményekkel csüggött rajta, féltette, hogy kelletinél korábban szegődik át a kormánypárthoz s elrontja jövőjét; korai vesztét gyászolva s emlékét kegyelettel őrizve, baráti érzelmeit, rokonszenvét testvérére, Emilre vitte át, ki e kitüntetést mindenkép kiérdemelte.

A mi az akkori szakadásnál felette érdekes és reánk nézve vajmi tanúságos, az ama tisztelet és egymás férfias megbecsülése, melylyel a szétválók, jól megkülönböztetve az ügyet a személytől, a harczot megkezdették, és jó sokáig folytatták. A ki a küzdhomokra kilépett, lovagiasan köszöntötte nemes ellenfelét, s lábaihoz raká elismerése bő adóját annak, kit a multban s a multért magasztalt, míg a jelenben kárhoztatni volt kénytelen. Előre látható volt, hogy e hangot utóbb másféle követendi, harsányabb rikoltásai a feltűnni akaróknak. Deákot azért hagyá egészen hidegen Széchenyi azon tervezgetése, hogy Kossuth ellen, daczára a »sarkain megfordúlt« (liberálisból conservativvé vált) Világ czímű lapnak, egy külön lapot fog megindítani, s beáll maga is újságírónak. Deák előbb a két nagy pártnak, egy szabadelvű és egy conservativ pártnak megalakulását láthatta szükségesnek, s csak azután lehetett előtte értelme egy esetleg megalakulandó Centrumnak, melyről Széchenyi mindig álmodozott, s mely, sajátságos végzet! abban a perczben jött volna létre, a midőn Széchenyinek régi vészjóslata, a senki által nem hitt s nem óhajtott conflagratio, teljesedésbe ment. s minden közvetitő kisérletet elsodort.

Deákot országos bizottsági munkálatok Pestre szólíták s így akarva nem akarva folytonos érintkezésbe jött mindazokkal, kik itten számot tettek. Sőt, a mult országgyüléseken szerzett

[1]) Jellemző a vers, melylyel a koránhúnyt államférfi emlékét, a nemzet költője Vörösmarty megtisztelte.

Dijzatlan ha jeles, meg nem büntetve ha vétkes,
Élve, temetve talány, hagytad el a honi tért.
Nem veszténk-e nagyot? Kérdjük most aggva magunkban,
S a szent nemzetiség angyala sugja: Igen!

Digitized by Google

tekintélye s érdemeinél fogva, a mint központjuk, irányadójuk volt, úgy vezérök is leendett, ha, túlszerénységből-e? vagy magasb inspiratióból? készakarva félre nem vonúl; s épen akkor kárhoztatja tétlenségre magát, mikor reá az országnak igazán legnagyobb szüksége volt. Értem az eredménytelen 1843—4-diki országgyűlést, s a válságos 1847—8-dikit. Mind a kettő más fordulatot vehet vala, ha Deák ott van, s kezében tartja a gyeplőt, melyet elejtett.

Deákot, a mint Pestre felért, az ifjúság, mely folyvást a lelkesülés mámorában élt s kereste az ideálokat, az akkor divatos ovatióval, egy nagyszerű fáklyá-szenével fogadta, (november 28.) Szállva akkor is az Angol királynénál volt, míg Széchenyi Szapáry Antallal az átelleni Vadászkürt erkélyéről szemlélte az ünnepélyt. Deák válasza, naplónk feljegyzése szerint, higgadt, egyszerű volt. »Nem lelkesedés kell most, de munka, szorgalom, kitűrés, satb. A real exstingvisher! — Egy Privorszky-hős: no, ez sem kap több muzsikát. — Átmegyek nyomban hozzá. Helyet, helyet!... Deák előmbe jő. Úgy látszik, őszinte volt; minden esetre igen óvatos. Erkélyén minden szín látható.« — Másképen hangzik a Pesti Hírlap tudósítása. »Csoda-e, ha a népbizalmat, népszeretetet, *népszenvet* leginkább Deákban látjuk központosúlni? Nem igazolja-e polgártársunk minden lépése ama hallatlan közbizodalmat, melylyel őt, mint Washington előtt és után senkit, egy ezer osztályból és érdekárnyalatból álló nemzet fölkarolta, és haladásának fölkent vezérévé szentelte! — — Lejött az utczára. Erdélyi János szép és okos beszéddel fogadá. (Tarpeji szikla, stb. eff.) — — Deák megfontolást, cselekvést, és az egymás iránti türelmet ajánlja, mi nehezebb, mint az áldozni kész lelkesedés. — — A jelen munkásság gyümölcseit csak a jövő fogja megérlelni, és a jelen ifjúság hivatása lesz bevégezni azt, mit mi kezdtünk. — — Ajánlja a *gyanusítgatástól* tartózkodást, mint a mely a legocsmányabb polgári bűn egy nemzet életében. — Az ezerekre menő sokaság *megérté* e szavakat, s dörgő éljenkiáltásokkal jelenté, hogy megérté azokat.« — — satb.

A mit Kossuth értett s az utána induló tömeggel értetni kivánt, az egy fontos árnyalattal különbözik attól, a mit Deák

Digitized by Google

mondani akart. Azt sem épen úgy mondá, a mint Széchenyi kapta fel, hogy: lelkesedésre többé semmi szükség nincs, csak munkára. Orosz, Széchenyinek eddigelé egyik legszigorúbb birálója, e tekintetben eléggé megbízható. Lapja, a Hirnök, Deák szavait, tudósítójának bár csak »emlékezet után írt száraz vázlatában« így adja vissza: »Eljött igenis« ezek Deák szavai, »átalakulásunk legfontosabb időszaka, melyben *nem csupán* lelkesedésre, de *még sokkal inkább* hideg, komoly megfontolásra, s fáradhatatlan munkásságra van szükség; mert oly ponton állunk, hol egyetlen hibás lépés a nemzetet visszavethetné, s jövőjét veszélyeztethetné.« — Ez mégis csak úgy hangzik, mint Széchenyinek a taktikáról s az Ész- és szívről való elmélkedései. De még több is van hozzá, ime: »Nem elég tehát már most csupán a lelkesedés: komolyabb tulajdonok vannak napirenden, s ha nemzetünknek *hibája* eddigelé az vala,« (Épen így beszélt Széchenyi is) »hogy lelkesedésben bővelkedett, de a cselekvés órájában nélkülözte a hideg megfontolást, nélkülözte a csüggedetlen fáradozást, mely nélkül sikert érni nem lehet: itt az idő e fogyatkozásból kitisztulni. S e komoly megfontolás egyik legszükségesebb szövetségese a *türelem egymás személye, egymás vélekedése iránt,* mely ismét csak úgy létezhet, ha kerüljük a *gyanúsítgatás* ocsmány vétkét, a legnagyobb vétket, melyet valaki a haza ellen elkövethet. *Kerülje azt egy rész úgy mint a másik:* legyünk gyanú nélkül, lakjanak szeretet, bizalom és türelem sziveinkben.« satb.

A gyanúsítás tehát, a jelenvoltak kitörő tapsai közt, egyiknek, mint látjuk, csak úgy szólt, mint másiknak. Ne gyanúsítsa Széchenyi Kossuthot s mindazokat, kik a Pesti Hirlap körül csoportosúltak, forradalmi tendentiákról; de viszont ne gyanúsítsák ezek se Széchenyit, hazafisága vagy szabadelvűsége hanyatlásáról, nemtelen irígykedésről, s az ellenzék megosztására czélzó ármánykodásról. Mert mindez a levegőben volt; sőt több is ennél. Tudni kell, hogy egy sajátságos rágalom volt akkor elterjedve Széchenyiről, melyet terjesztői magok sem vehettek komolyan, az t. i. hogy ő valami rengeteg összegeket akar nyerni a lánczhíd részvényein. Ez a mendemonda indította Széchenyit arra, hogy összes részvényeit báró Eötvösnél, kit ekkor már politikai

Digitized by Google

ellenének tekinthetett, deponálta, s mindenkit, a kinek tetszik, hírlapilag felhivott azok meg- és átvételére. (Deczember 21-én).

III.

A leperdült év izgalmait még nagyobbak váltották fel a következő 1842. évben.

Említettük már gr. Dessewffy Aurél halálát. Első csapás. Kossuth meleg szavakkal emlékezett meg e politikai ellenféléről, kinek értelmi felsőbbségét elfogúltság nélkül »hódolva« elismeré s kit, mint mondá, nem csak tisztelt, de »szeretett« is! Kevésbé szerette s tisztelte azokat, kik az elhunytnak mintegy örökségét vették át, s a Világ cz. lapot egy alakulandó conservativ pártnak közlönyévé tették. Sokáig tartott, míg a két nagy párt megalakúlt, mert legtöbben akkor még, a parlamenti taktikában való járatlanságuk folytán, egész szerencsétlenségnek tartották a politikai pártok létezését. Úgy látszik, maga Széchenyi is. daczára Angol- és Francziaországi többszöri utazásainak, e nemzeti elfogúltságban híven osztozott. Arra mutat folytonos vonakodása a létező pártok valamelyikéhez egész szívvel-lélekkel hozzá állani, s egy centrumnak tervezése, mielőtt a két szélsőség, melyet az közvetítsen, megalakult volna. Mindnyájan azt hitték, hogy egy párt, a becsületes emberek, a jó hazafiak pártja, untig elég, s lehetetlen, hogy egymás megértésére s valamennyijöknek egy kalap alá hozására ne vezessen. Mindenki annyira meg volt győződve a maga nézete helyességéről, miszerint becsületes emberről s jó hazafiról föl se tehette, hogy az más színben, sőt egyenest ellenkezőben láthassa a dolgokat. Kész volt tehát nyilt vagy alattomos hazaárúlást szaglálni minden eltérő árnyalatban. Deák intésének, miszerint a gyanúsítás ocsmány bűnétől tartózkodnunk, s egymás iránt türelemmel kell viseltetnünk, eme nagyon általános, de nagyon kezdetleges felfogás ellen volt irányozva igazi értelme: ki később, a nagy válság leperdültével, a nemzet bölcsévé lőn, akkor is bölcsen beszélt; noha azt, a mi be fog következni, szintoly kevéssé sejdítette előre, mint nem sejdí-

Digitized by Google

tették, sejdítve nem rettegtek volna, azon ifjak, kiket ő annyiszor mérsékletre intett.

Látni fogjuk, — vagyis láttuk, akik megértük, — hogy nem a pártokra szakadás, hanem a szilárd alapokon nyugvó pártok nem létezése volt egy nagy nemzeti szerencsétlenség, volt a válság idejében legtöbb bajnak okozója.

Mihelyt az átalakulás munkája, vagyis a régi alkotmánynak gyökeres megváltoztatása megindult, egy a régihez kegyelettel ragaszkodó, egy csak fokozatos haladást engedő de semmi ugrást semmi rögtönzést nem türő, hazafias conservativ pártra a legnagyobb szükség volt. S ha Széchenyit a forradalom rögtönzései s pusztításai miatt valamely vád érhetné, úgy az nem a reformnak annak idején megindítása, hanem a hazafias és független conservativ pártnak kelletlen és késedelmes megalakítása rovására jöhetne. Ő, a ki oly súlyt fektetett a kellő egymás utánra, s munkálatainkat sakk húzásokhoz szereté hasonlítgatni: egy lényeges húzást elvétett, mikor előbbre tette a centrumot a két szárnynál, melynek csak az egyike, a nemzeti szabadelvű ellenzék fejthette ki erejét.

Fejlődött is az annyira, hogy minden kezdeményt, mi a kormánynak lett volna természetes feladata, menten magához ragadott. Nem volt oly haladási, oly alakulási kérdés, melyet mindenkép meg nem világított, s egyúttal fegyverül a kormány ellen fel nem használt volna. A kormánynak, saját hibájából kétségkívül, a tétlenség, az ellentállás, a halasztgatás hálátlan szerepe maradt.

A haladást, mely a kornak jelszava volt, oly lassúnak, s annyira nem kielégítőnek tartotta az újabb nemzedék, s oly keveset várt felülről, hogy az ohajtások, tervezgetések, s előkészületek teréről a tettek terére készült átvinni a mozgalmat. Erre, régi alkotmányunk csodálatos szerkezeténél fogva, a megyék u. n. autonomiája ohajtott alkalmat nyújtott. A törvényhatóságok statutarius joga annyira körülírva nem volt, hogy a határt, mely a törvényhozás köreit érinté, egyszer-másszor, tetszetős ürügyek

Digitized by Google

alatt, túl ne léphették volna. [1]) Kerestek s találtak is reá praecedenst, és semmibe sem vették az ily eljárás veszélyeit. Ha egyik megye, régi visszaélést, alkotmányban gyökerezőt, szűntet meg, p. o. a nemesi rend valamely kiváltságát; más megye, hasonló joggal, új visszaéléseknek válhatnék pártfogójává. Az egy új büntető eljárást, majd akár egy codexet hoz be saját terűletén: emez új alapokon fogja a helyhatósági s országgyülési képviseletet berendezni. Nyerhet e sokféleségből az emberiség, s a szabadelvű haladás; de sokkal többet veszthet, nálunk, a nemzetiség s a magyar állam eszméje: mind a kettő létünk alapföltétele. Egyes részek jobbléte, gyorsabb haladása, nyilván az egésznek kárával, az együvétartozásnak meglazításával, s így bizony szerfelett drágán volt megvásárolva.

Pesten szorgalmatosan dolgozgatott, Deák buzgó közreműködésével, az országos bizottság, mely egy büntető codex készitésével volt megbizva. Ez nem akadályozá Pestmegyét, hogy becsvágyó és erélyes főjegyzője: Nyáry Pál inditványára, a büntető eljárást, a maga módja szerint, szabadelvü irányban tettleg ne reformálja, stb. Illetékességi viták támadtak az ilyenekből, és sok drága idő elfecséreltetett.

A megyei önkormányzatnak ilynemü, a svájczi kanton-szövetségre emlékeztető s hasonló eredményekre is vezetendő kiszélesbitését, Nyáryval együtt, Kossuth s egész pártja, az ugynevezett municipalisták, melegen pártolták. Csak egy államférfiu volt, a ki a centralisatiót s felelős ministeri kormányzatot merte, egyelőre csakis elméletileg, követelni, ez Eötvös volt, de a ki, csekély számu hiveivel együtt, soha sem birt a doctrinarismus, vagyis magyarán, a létező tényeket ignoráló elvhajhászat (a németeknek Principienreiterei) vádjától szabadulni. Megérte s megérték ők »eszméik győzedelmét,« de ugy, hogy nem telhetett benne nagy örömük, mert egy olyan conflagratio kiséretében szakadt az reá-

[1]) Az inditványok özönében, illetőleg azok özöne ellen a derék Fáy András Pestmegyénél inditványt tett, miszerint semmi fontosabb inditvány rögtön ne tárgyaltassék, hanem csak előleges bejelentés után. Legyünk kisebbek uraim, mondá indokolásában, hogy a haza legyen nagyobb. (Májusban 1841.)

Digitized by Google

jok, a minőt sem előre látni, sem uralmok alá hajtani nem birtak. Széchenyi, a mily kevéssé volt elméleti tanulmányok embere, határozottan ostromolta ugyan a municipalisták túlkapásait, de nem kevésbbé idegenkedett a centralistáktól, noha tényleg mindig ezek malmára hajtotta a vizet. Hajtotta azzal, hogy Budapestet tenni az ország igazi központjává s azt egy európai szinvonalon álló fővárossá alakitani át, nálánál buzgóbban senki sem törekedett, hajtotta azzal, hogy a Corpus Juris avas obscuritásait, a táblabirói mindentudást és boldog önelégültséget, az »extra Hungariam non est vita«-féle mottókat minden alkalommal nevetségessé tette, s hajtotta végre legeredményesebben akkor, mikor ő lett tényleg az első felelős magyar miniszter. Vezetője az országos közlekedési rendszernek, a ki nyomtatott jelentését »Felséges haza« czimzéssel nyujtotta be a magyar országgyülésnek.

Csodálatos ellenmondás és eszmezavar mutatkozik mindezekben. Tanulság belőle az, a mit Kossuth annyira szeretett ellenfeleinek mintegy fejökre olvasni, hogy: »az élet kineveti a logikát,« s hogy »a nemzetek nem fejlődnek systematice, hanem a magok módja szerint!«

Nem sajátságos dolog-e, hogy még a történtek után is, Kossuth a marczius 15-diki pesti gyülésen az összetartás szükségét hangsulyozza, s azt, hogy egy vezér körül kell egyesülni, és hogy az az egy nem lehet más, mint gróf Széchenyi István!

Pedig a gróf abban az ülésben is Kossuth ellen beszélt, s »jól beszélt.« A kormánynak centralisáló túlkapásai ellen mennydörögtek a rendek. Széchenyi maga a »concentratio« hivének vallja magát. A nemzetnek mostani sok bajait annak tulajdonítja, hogy ereje, értelme, akarata concentrálva nem volt, hanem irigységtől, apró szenvedelmektől szaggatva, egyik jobbra, másik balra huzott. Azt, hogy egykor municipiumaink tartották fenn alkotmányunkat, elismeri; de most már nem fentartásról, hanem a haladásról van szó. »Nyomorult volna egy nemzet, melyet arlequin módra zsinegen lehet ide-oda huzogatni; ámde mi annak viszont az ellentéte? Ha valamely testnek ötvenkét lába volna, s az egyik erre, a másik amarra akarna menni, az bizonynyal nem tehetne egy lépést sem biztosan előbbre,« stb. S e rögtön-

Digitized by Google

zet végén kiemelve Budapestnek mint központnak fontosságát, a napirendtől kissé félreugorva, arra kérte a meglepett rendeket, hogy legújabb kezdeményezését, egy sétatér berendezését, »mint hathatós tényezőt ugy a főváros szépitésére, valamint a társadalmi osztályok egybeolvasztására« vegyék kegyes pártfogásuk alá.

A Pesti Hirlap, melyből a fentebbi idézetet vettük, a Kossuth apostropháját elhallgatta ugyan; de azon ülésről tréfásan megjegyzi, hogy a sertés-hús árának megszabása levén napirenden, a tisztelt rendek »beszélgettek de omni scibili, et quibusdam aliis.« A sorok közti e czélzás Széchenyire elég világos. [1])

Pár nap múlva ismét oly irányban, ugyanazon teremben, még határozottabban szólt Széchenyi. Ez ülés után az elvbarátok Pataynál ebédeltek, s még csak itt jelenté ki Kossuth azon szándékát, hogy Széchenyit ezentúl már a jó ügy ellenségének tekintendi s ellenségesen fog kikelni ellene. E kifakadásra mondá a szintén jelenvolt Deák ama, már fentebb idézett szavát, hogy Széchényinek mégis »igen szerencsés keze van«! — Azon közgyűlés egy későbbi napján Széchenyi megint közvetít, s enyhíti a rossz benyomást, melyet a kormány egy kicsinyes rendszabálya tett, miszerint t. i. az akkor alakult Iparegylet alapszabályainak kinyomatását megtiltotta! A közvetités, rokon- és ellenszenvek kölcsönös nyilvánulásaival, egyesületi és társadalmi téren is egyre folyt. Deák és Batthányi itt igen jó hatást gyakoroltak; mind a kettővel József nádor is egyszernél többször értekezett, a telivér pecsovicsok nem kis boszuságára.

Első csapásnak mondám Dezsewffy Aurél halálát. Másodiknak mondhatnám Deák és Batthányi elpártolását, mint a kikre Széchenyi erősen számitott. Oly férfiak elfordulását, minők Eötvös, Klauzál, Bezerédj, Szentkirályi satb. bizonynyal nagyon fájlalta; de Deák és Batthányi, az alsó- és felsőházi egész ellenzék rosszalását jelentette. Harmadik csapás volt reá nézve egy-

[1]) Széchenyinek azon ülésben mondott két érdekes beszédét egy akkori figyelmes szem- és fültanu, Pompéry János följegyzései után annak idején közzé fogjuk tenni.

Digitized by Google

kori meghitt barátja és riválisa, b. Wesselényi nyilt fellépte ellene a Pesti Hirlapban. Freywaldauban 1842. junius 26-kán kelt nyilatkozatának egy pár lényeges tételét ide igtatjuk:

A teendők sorozatának fontosságát én is belátom, de nem olly iskolai pedanteriával. (Minőt t. i. Széchenyi követelt.) *Semmi sincs a teendők során kivül, mit hazafi s polgári kötelesség mulasztani tilt vagy tenni parancsol; és semmi sincs a teendők sorában, mi szellemet ront, elvnek árt, haladást gátol, s vagy nyaktörő rohanást vagy megoszlást s igy gyengülést okoz.* stb.

De, ha a »nyaktörő rohanás«-nak is e kárhoztatása még tán Széchenyi javára volt magyarázható; a szakadást, köztök, még ezen év végével teljessé tette az *akadémiai beszéd!*

Ily vegyes benyomások és keserű hányattatások között virradt Széchenyire egy nagy nap, mely ünnep leendett rá nézve, ha kelyhébe egy ürömcsepp nem vegyül. Ez augusztus 24-dike, a lánczhid alapköve letételének napja volt. A fáklyás-zenét ez alkalommal el nem kerülheté. Sajátságos helyzeténél fogva váltig tiltakozott ellene; de hasztalan. Deák reászabta e kitüntetést, »mert már a fáklyák is meg voltak véve, s az ifjuságot nem kell elkedvetleniteni,« — de azzal a hozzáadással, hogy hisz' egyuttal, — igazán: egy füst alatt! — »Kossuth Lajos is fog éji zenét kapni.« Széchenyit ez a dolog annyira boszantá, hogy a kitüntetés neki szánt részét lakásán nem várta be, s utóbb még Kisst jól le is szidta, a miért ez őt a zajgó tömeg előtt mintegy mentegette. Kossuth ellenben ünnepi szónoklattal fogadta a tisztelgőket s inditványozta, hogy a lánczhidat nevezzük el Széchenyihidnak. Lapjában sem mulasztá el, augusztus 26-kán, felmagasztalni nemes ellenfelét, kit ő nevezett volt el máskor a legnagyobb magyarnak. Ily szónoki fogások, jól tudá, a leghálásabbak. Csodálatra inditják az elvbarátot, lefegyverzik az ellenfelet, tapsokra ragadják mindakettőt, a legnemesebb hurokat rezditvén meg szivekben. Legnagyobb szónokokhoz nem méltatlan taktika. A Pesti Hirlap kiemelé, hogy a Hiddal egyszersmind egy nagy elv lőn szentesitve: a polgári egyenlőségnek, a terhek közös viselésének elve.

Digitized by Google

Folytatja azután, kétségkivül az előttei esti beszédének egyik lényeges részét viszhangoztatva, igy: »Eljövend egy szebb kor, midőn annyi küzdelmek nem igényelendnek többé az utónemzedéktől oly erőfeszitést; (?!) s akkor e hid emlékül álland, egy lehunyt nagy időre emlékeztetvén az utókort. — — És akkor ezerszeres fényben ragyognak azon jelesek nevei, kik soha nem csüggedő lélekkel munkálkodnak e hon jövendőjén, és millió ajak magasztalandja *nevét azon nagy hazafinak*, ki a tespedés, az elaljasultság korában merészen emelvén fel férfiszavát, villám gyanánt szórta az igazságot (!) az alvó nemzet szemei közé, ki fáradhatatlan munkával igyekezett jóllétet teremteni e honban, s ki sikerrel koronázott tetteivel dicsőbb emléket épite magának, mint minőt neki a müvészet nyujthatna.«

Voltak, kik ez áradó ékesszólás őszinteségét kétségbevonták, s különösen a Széchenyi-hid elnevezést a már emlitett silány pletykával kötötték össze; mi nem tarthatunk velök. Nagyobb varázsa volt még Széchenyi nevének, rajongóbb még Kossuth hazafias lelkesedése, de finomabb egyuttal tapintata is.

Széchenyi azonban a lejtőn, melyre lépett, meg nem állt, hanem lépésről lépésre tovább ment. »Sejtem,« igy irá a Kelet Népében, »sejtem lesujtatásomat, több jó barátaim s jóakaróim tanácsa sőt kérése ellenére indultam ez útnak« — — De, megindulva, vissza nem fordulhatott többé: s aziránt, hogy jó uton van-e? nem volt soha legkisebb kétsége. »Ne mondja senki«, — igy tiltakozék mindig nagyobb határozottsággal, — »hogy a Pesti Hirlap is csak azt miveli, a mit én miveltem.« – S ily hangulatban kezdé irogatni azt az Akademiai beszédét, mely olajat öntött a tüzre s ellenségei számát még jobban felszaporitá. Közben el-eljárt a Pestmegyei gyülésekre, hogy ott is, a mennyire lehet, az ár ellen usszék. Akár liberális, akár pecsovics szellemben beszélt, egy jó napot szerzett az oda tóduló s minden mozdulatára leselkedő közönségnek. Egy alkalommal t. k. a »vezérmegye« rendei egy oly problemán törték a fejöket, mely azóta is nem egy financzministernek s parlamenti választmánynak szerzett elég gondot, egy igazságos adókulcs kidolgozásán! Szóba jöttek természetesen a tőkepénzesek is, e gonosz uzsorások, kik pénzes ládáikon ülve,

Digitized by Google

lógázzák lábaikat s nevetik többi becsületes polgártársaik izzadságos napi munkáját. A Hitel irója, ki tudta, amit nem egy politikusunk még ma is alig látszik tudni, hogy Magyarországnak pénzre van szüksége, s hogy külföldi tőkék ide édesgetése nemzetgazdasági politikánk egyik kezdő betüjét képezi, azon alkalommal is (novemb. 27-én) ellene nyilatkozott az u. n. közvéleménynek. Hivatkozék azon angol államférfira, kit különösen becsült, sir Robert Peelre, mint a ki egy kedvező alkalommal, — igaz-e, nem-e? — azokat javaslá külön adóval megrovatni, a kik a parliamentet hosszu beszédekkel untatják, s kik igazi charlatanok módjára, oly csodaszereket akarnak a nemzetnek beadni, miket ennek testi constitutiója meg nem emészthet. Nehogy azonban őtet is, a szólót, a fontolva haladókhoz számitsák, ámbár a fontolva haladásnak semmikép se lehet rosszabb értelme, mint a megfontolatlan haladásnak, tehát ő kijelenti, hogy a nemesek megadóztatásának nem csak phrasisban, hanem valóságban is, szívvel-lélekkel barátja. Adomáz aztán egy Fido Savant nevü kutyáról, kit még számolni is megtanitott gazdája, de kinek a gondolkozás látható kinokat okozott, stb. e. S miután a gondolkozás valóban nehéz, jó volna inkább más nemzetek tapasztalatait felhasználnunk, s nem ereszkedni olyan kisérletekbe, melyekből ugy látja, hogy nem próba lesz, hanem tétova, stb. stb. Feleltek ugyan ez elmefuttatásra többen; de a többség a javaslattól elállott, az »egyetértés kedveért«, mint a Pesti Hirlap tudósitója megjegyzé.

Deczember 1-én tartá, az akadémia XI-ik nagygyülésén, ama hires *Akadémiai beszédét*, mely iránt már kevesebb elnézéssel viseltettek politikai ellenfelei. Többet kellé ezért szenvednie, mint magáért a Kelet Népeért. Reátámadtak, hogy elnöki állásával visszaélve, átviszi a napi politikát oly térre, melynek, mint a tudományok szent menhelyének, attól mindig tisztának kell maradnia; reá támadtak, hogy szarvakat ád az illyrismusnak, s igazolja a nemzetiségünk ellen intézett fondorlatokat, stb. stb. A Pesti Hirlap négy pontban formulázta kifogásait ellene, u. m.

1. A törvényhozás semmi igazságtalant nem határozott; sőt még csak a holt latin helyébe sem tette be egészen nyelvünket.

Digitized by Google

Feledi, hogy a holt latin semleges nyelv volt, s épen azért tartá fenn oly sokáig magát nálunk, mert egyik fajnak, mint olyannak, sem nyujtott előnyt a másik felett.

2. A törvényhatóságok sehol kényszert nem használtak.

Mennyi panaszt hallunk ma is még nemzetiségi törvényünk, Deák e jól átgondolt műve ellen?!

3. Horvátországban nemzetiségi tulkapásoknak még objectuma sem lehetett.

4. Az ágostai hitvallásuak egyetemi gyülésén, Kossuth felhivására, egyetlen egy visszaélési esetet sem tudtak felhozni.

Ellenben: Kollár ismeretes munkája; Gitrenka; Slawi Dzera; Illirske Narodne Novine; Turmezei felirás; Jövendö Illirország nyolczágu csillag czímere; Gömöri tót népdal stb.! —

Nem nyughaték az e kérdéssel épen tüzetesen foglalkozó Wesselényi. »Szegény haza! boldogtalan nemzet!« kiált fel, a Pesti Hirlap deczember 18-diki számában, hol Nyilatkozata egy Vezérczikk helyét foglalja el. Mint maga is az akadémiának egyik alapitó és tiszteletbeli tagja, felhiva érzi magát kijelenteni, hogy ez intézet elnöke semmikép sem volt jogosítva a társaság nevében szólani, ugy a hogy szólott, »reá sütve nemzetünkre egy nem érdemlett gyalázat bélyegét.« Azon állitást, mintha a szláv mozgalmat mint reactiót, a magyar nyelv melletti túlbuzgóság szülte volna, alaptalannak, erőltetett ürügynek, rosszul fedő palástnak mondja; tagadva, hogy az alkotmányos, szabad szellemű magyart nemzetisége s nyelve iránti legforróbb buzgalma is szlávok üldözésére s ezek elleni gyülölségre birná s birhatná; és határozottan állitja, hogy »valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajuak s ajkuak ellen erőszak által akarnák emelni vagy terjeszteni, jog és ész ellen vétkeznek; ugy mindaz, ki a magyar nyelv és nemzetiség ellen törekszik s ama mozgalmakat pártolja vagy előmozdítja, tudva vagy nem tudva, legszentebb érdekeinknek ellensége.« Hozzá teszi végül, hogy ezen meggyőződésében kétségkivül osztoznak a m. tud. akadémia sok egyéb tagjai is. (Freywaldau, decz. 8. 1842.)

A Pesti Hirlap ugyane száma megkezdi Wesselényi Szózat cz. röpiratának ismertetését.

Digitized by Google

Nem sokára Pulszky, kinek arcza ama beszéd hallatára »minden szint játszott,« s a ki Naplónk jegyzetei szerint, »még egy hét mulva is sápadt volt tőle,« egész czikksorozatot kezdett meg ellene. Ezeket most ujra végig futva, alig hinné az ember, hogy a nagy válság után, s még a forradalmi láz utóhatása alatt, ugyanazon publicistánknak vagy tollából folyt légyen, vagy helyeslésével találkozzék ama bizonyos dunai »confoederatio« terve, mely Horvátországnak még egészen más autonomiát is helyezett kilátásba, mint minőt Széchenyi politikája adott volna.

Széchenyi pedig, nem hátrálva, elhatározá magában, hogy — ujságiróvá lesz.

Ugyanaz az érzés, mely egykor a Hitelt, a Világot, s utóbb Kelet Népét sugallá, most arra ösztökélte, hogy a napi sajtó hétköznapi munkásává, Helmeczy lapjához szegődjék. Ugyanez az érzés fogja nem sokára, elég későn bár, mint Mosonymegye követét, az alsóházba bevinni. Kossuthtal fog ottan is találkozni.

Egyelőre e téren, tetőtől talpig fegyverzetten találja ellenfelét. Ez így szalutálja:

»*Legyen üdvözölve a sorompók közt!*

A nemes gróf senki színét sem viseli, sőt minden színezetben rothadást lát, (alkalmasint nem kis bánatára némely uraknak, kik még kevés napok előtt aranyalmákat álmodtanak!) a harcz, úgy látszik, másoknak is szól, nem csak minekünk: — hanem egy erős első assaut szerencséjében nem, de dicsőségében mi részesültünk. — — Tért, fegyvert elfogadunk!«

Bécsben az alatt erősen mozogtak, hogy Széchenyit végkép megnyerjék. Ennek még nem ütött órája. Soknak kell addig történni.

»Mi lesz mindebből?« kérdi, sok kínos töprengések után naplójában. »Isten tudja. Én csak a jót akarom!« (deczemb. 30.)

Ezzel a függöny, mely megett az 1842. évszám áll, legurul. Tapsolhatunk-e? . . .

Digitized by Google

IV.

Az 1843/4-diki országgyülés legelőször is arról emlékezetes, hogy abban nem vett részt Deák Ferencz. Az emberek vajmi hamar napirendre térnek át a felett, a ki nem mutatja magát. Úgy kivánja a feledés ködhomályát a közélet bármely szereplője magának, hogy e kivánsága gyorsabban fog teljesülni, semmint reményli: a szinház közönsége nem hálátlanabb kiszolgált kedvenczei iránt. Még a magyar e részben szinte kivételt képez: kegyelet dolgában legalább hasonlítani sem lehet p. o. a gyorsan élő francziához. De, bármely országban is, kevés államférfiunak adatott az a szerencse, hogy közpályáját évtizedeken át megszakíthassa, minden befolyást az ügyek vezetésére elutasíthasson magától, minden tért másoknak engedhessen át, a nélkül, hogy honfitársai figyelme tőle csak egyperczre is elfordulna s válságos perczben pedig ne tőle várják a mentő gondolatot. Akkor lépett le Deák, mikor a vezérséget két legnagyobb kortársa neki szánta volt, Széchenyi és Kossuth. Hiba volt-e tőle lelépni? e felett váltig vitatkozhatunk ma, a közbejött nagy események után, mint vitatkoztak akkor, a nem sejtett nagy események előestéjén. Széchenyi nem volt az egyedüli, a ki magában felvetette a kérdést: valjon a nagy társadalmi és politikai átalakulás, melynek nálunk közvetve és közvetlen annyi előkészítője s buzgó munkása volt, békés uton fog-e végrehajtatni, vagy erőszakos kitörés utján? Az 1847/8-diki utolsó rendi országgyülés, ez utóbbi megoldási módra virradván meg, a forradalom előestéjének méltán nevezhető az ezt közvetlen megelőzött olyan országgyülés, mely a békés megoldás reményét, a nemzet nagy részénél, füstbe menesztette.

Az 1843/4-diki országgyüléstől sokat várt az ország, s csakis a hozzákötött reményekhez képest nevezték el azt eredménytelennek. A forradalmaknak biztosb ellenmérge nincs, mint a reform. A kor követelte reformok ellenzői idézik elő a forradalmakat, táplálván folyvást azon elégületlenséget, mely utóvégre erőszakos kitörésben keres, bár soha sem talál, orvoslást. Ha sikerül azoknak a jó táblabiráknak mindaz, a mit jó hiszemben

Digitized by Google

indítványozgattak: mi marad azoknak, a kik szakítva az ő hagyományaikkal, utczai tüntetésekre támaszkodva, értelmetlen tömegek segítségével egy huszonnégy óra alatt akarják kivívni azt a jobb kort, melyről költőink álmadoztak, s mely után buzgó imádság epedett száz ezrek ajakán! . . .

Ha azt a nehány törvényczikket, melyet törvényhozóink ezen országgyülésről mégis hazahoztak, figyelemmel vizsgáljuk, semminek az elért eredményeket épen nem mondhatjuk. Első, a mi szemünkbe ötlik, az, hogy a törvény egész szövege csakis magyar, a latinnak, mely már azelőtt sem volt döntő, teljes elhagyásával. Maga a magyar nyelv és nemzetiségről szóló (2-dik) t.-czikk a nemzet minden méltányos igényeinek kielégitését, egy rég vitatott, még legujabban is sok keserüséget szült kérdésnek végleges megoldását foglalja magában. Az egész törvényhozás, közigazgatás, törvénykezés, közoktatás nyelve Magyarország határain belől a magyar lőn, s a »kapcsolt részek« követeinek, miként akkor Horvátország a három szlavon-megye nélkül nevezteték, hat évi határidő engedtetett, szavazataiknak, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, latin nyelven kijelentésére. A horvát nyelv egyenjogusitását ők magok nem követelték. Nem kevesbé fontos vívmány volt a Vallás dolgában alkotott (3-dik) t. czikk, noha a hitfelekezetek teljes egyenjogusága felé, melynek kitünőbbjeink közt Széchenyi is meleg szószólója volt, csak közelitő lépés tétetett, de az sem elvileg, sem gyakorlatilag még el nem ismertetett. Nagy haladás volt a nem-nemesek birtokképességének (4. t. cz.), ugyszintén hivatalképességének (5. t. cz.) végre törvénybe iktatása. Mennyire örült ez utóbbiaknak Széchenyi, tüstént látni fogjuk. Megbukott, a városok szavazata, azok rendezésével együtt, megbukott az oly nagy fáradsággal előkészitett büntető-törvénykönyv, megbukott az országos pénztár, a földhitelintézet, stb. stb. De megbukott főleg a közös teherviselés elve, illetőleg a nemesek rendes megadóztatása, még pedig ugy az ellenzék, mint a Széchenyi által javaslott módozatban. Kárpótlásul az országgyülés költségei, szabad ajánlásképen, s minden ebből vonandó következtetések nélkül, tehát az igazságtalan elvnek egy méltányos kivétel által csak ujabb megerősitésével, külön reá rovattak a Nemesi Rendre!

Digitized by Google

Sokaknak e kiváltságos rend tagjai közül bizony ez sem igen volt inyére, szegények levén minden kiváltságaik daczára; de az országgyülési szállások megfizetését, melyet Pozsony városa ezuttal már gorombán is követelt, többen, s köztök leginkább Széchenyi, (jul. 13.) egyenesen a kormányra akarták háritani, mint a melynek kényelme miatt tartatik az országgyülés Pozsonyban, az ország szélén, a helyett, hogy Pestre, az ország szivébe tétetnék át, mi a nemzet közkivánata, s főleg Széchenyi leghőbb óhajtásainak egyike volt.

Deák, mint tudjuk, az adó kérdéséhez kötötte követi állását. Határozottan kijelentette, előbb kisebb majd szélesb körökben, hogy Zalamegye követségét többé el nem vállalja, ha a közös teherviselés elve, s legalább is az u. n. házi adónak a nemesség által is birtokaránylag viselése utasitásában nem lesz. Deák e kijelentését senki sem rosszalta annyira, mint Széchenyi, mert előre látta, mi fog belőle következni. Ő maga egész szívvel-lélekkel beállott ugyan az »adózók« sorába, hangsúlyozván, hogy ő azok közé tartozik, a kik nemcsak szóval, hanem, nagyterjedelmű fekvő javaik után tettleg is fognak fizetni; ő maga elégszer dicsekvék vele, hogy a Hiddal nem csak hidat akart a főváros két partja között, hanem a közös teherviselésnek akarta s eszközölte is elismertetését, sőt tettleges életbeléptetését; mind a mellett a domesticába, mely a közterheknek egy aránylag elég szerény részét tette, annyira szerelmes nem volt, hogy igazoltnak láthatta volna minden további lépésnek ettől föltételezését. Sőt látva, hogy az adó, oly alakban, minőben azt az ellenzék napirendre tüzte, megbukik, mi több, e bukást egyesek tulhajtásainak, erőltetéseinek tulajdonitván, maga részéről egy egészen más módozatát gondolta ki az elv megmentésének s azonnal leendő életbeléptetésének. Ez volt az ő *telekadó* terve, mely *Adó és Két garas* czim alatt is járta végig a hirlapirodalom, sőt országos bizottságok munkálatainak is hasábjait.

Széchenyi terve bizony nem volt oly egyszerű, mint ő képzelte, s nem is oly könnyen kivihető; sőt e részben I. Napoleonra emlékeztet, a ki egy híres miniszterétől azt kivánta, hogy pár hónap alatt léptesse életbe egész Franciaországban a földbirtok-

Digitized by Google

katasztert, s ennek azon ellenvetésére, hogy az merő lehetetlenség, azzal felelt: alors je le veux! Úgy hát én akarom! Széchenyinek vasakarata nem lett volna képes mind ama nehézségek elhárítására, mik egy több milliónyi kölcsönnek országos beruházásokra fordításával s e czélra az összes földbirtoknak aránylagos megterheltetésével 1843-ban még jártak volna. De a conceptio hatalmas: egy országos pénztárt, vagyis önálló magyar pénzügyet a legjobb módjával teremteni, s e czélra úgy a közös teherviselést, az adómentesség teljes megdöntésével, mint a kormány felelősségét, az eddigi titokzatos kezelés latba vetésével, mintegy mellesleg, úgy »en passant,« keresztülvinni bíz' oly mesterfogás lett volna, nem is számítva az oly nagyobbszerű beruházásból származandott anyagi hasznot, hogy hozzáképest a jó táblabirák egész domesticája, vagyis a mit akkor Adó kérdésének neveztek, csakugyan eltörpül, majd azt mondom, egy kis házi tűzhely körüli szegényes kotyvasztásig, valami gőzerővel működő óriási angol gép ellenében. Ilyféle benyomások alatt mondhatta Pest megye éles eszű követe is, Szentkirályi Mór, azt a bókot, hogy ‚most kezdi még csak Széchenyit érteni'; vagy mondhatta a derék Fáy András, hogy mi többiek ‚csak szatócsok vagyunk, ő a nagykereskedő köztünk.' Ideje azonban nem jött még el sem ily nagyszabásu regenerationális vállalatnak, sem Deák és az ellenzék ama szerény és igazságos követelésök valósulásának. Ez utóbbi különben, t. i. a házi adó kérdése, annyira meg volt már érlelve, hogy a művelt osztálynál, egyúttal a közvetlen érdekeltnél is, kétségtelen többséggel bírt; csakis a nyers tömegek, az úgynevezett bocskoros nemesség felhasználásával lehetett azt ideig-óráig még háttérbe szorítani. Zala megye ez időben a helyhatósági önkormányzat egy valóságos torzképét nyujtotta, egyik közgyűlésről a másikig változván e fontos kérdésben a nézete a szerint, a mint gyűlésein az értelmiség vagy a kortesek voltak pillanatnyi többségben. Megingatta ez régi táblabiráinknak s kétségkivül Deáknak is nagy kegyeletét az ily visszaélésekkel bővelkedő megyei intézmény iránt, s előkészítette talaját a centralisatio és miniszteri kormányzat gyér híveinek. Az adó kérdése, mint mondám, annyira érett volt, hogy sokan, nem tűrhetve tovább a fen-

Digitized by Google

álló rendszer igazságtalan voltát, önként megadóztatták magokat, s a megyei önkormányzatot, a végrehajtó hatalom ez osztályosát, arra használták fel, hogy legalább saját kebelében tegye jóvá a törvényhozás szégyenletes mulasztását, késedelmezését. Megérthetjük tehát az oly igazságtalanságra méltán felháborodó Deák fentebbi végzetes elhatározását és kijelentését.

De több sem kelle az adó makacs ellenzőinek. Tudták, hogy ha valaki, úgy csakis Deák lesz képes e nagy kérdést az országgyülésen kivinni a dülőre. Lángoló ékesszólása nem kevésbé veszélyes volt reájok nézve, mint bölcs mérséklete, s minden pártárnyalatnál immár kivivott személyes tekintélye. Ez utóbbinak varázsa annyira hatott reájok, hogy ‚miután óriási erőfeszitéssel s az eszközökben nem válogató durvasággal sikerült nekik Zalában az adót megbuktatni, egész naivsággal követelték mégis Deáktól a képviselői mandatum elvállalását, készek levén, cserébe, minden egyéb kérdésben meggyőződésöket az övének alárendelni. Ismeretes a nagy izgalom, mely az időben Zala megye rendeit egész fegyveres táborokra osztván, ember-halállal s véres verekedéssel kezdődött és végződött, s Deákot azon szomorú helyzetbe hozta, hogy vagy elveivel, vagy legjobb barátival szakítson. Mind ezekre nézve Kónyinak nem rég megjelent, felette érdekes könyvére kell utalnom az olvasót.

Szigoru tárgyilagosságunk megkivánja tőlünk, hogy miután a közös teherviselés elve mellett már akkor is az értelmiség többsége nyilatkozott, s annak ellenzői ma már a nevetségesség vagy csúnyább önzés színében tünnek fel előttünk, viszont azon már feledésbe menő okokat is megvilágitsuk, melyek akkor a nemesek állandó megadóztatásának e fanatikus ellenzőit vezérelték.

Mi a hadi adót, az u. n. *bellicát,* illeti, azt előtérbe állítani a szabadelvüek sem merték. Fenállott még, noha gyakorlatban haszontalannak bizonyult, a nemeseknek a haza védelmére fegyverviselési kötelezettsége. Vajha ma is azon időket élnénk, a midőn csakis önvédelmi háboru lehetséges, s a midőn a hazát fenyegető veszélyekkel szemben, egy, a nemzet jobbjainak lovagiasságához s áldozatkészségéhez intézett lelkes felhivás elegendő! Az érzületnek, mely ily szép eszményhez ragaszkodott, s arról

Digitized by Google

legalább világosan lemondani vonakodott, megvan az ő poesise. De nemcsak erről kelle lemondani, hanem a szabad rendelkezés, s a kezelés ellenőrzése jogáról is. Az, a mit a hadi szükségletek pótlására adózott az ország, nem a miénk volt, s hogy arról valaha nekünk számot adjanak, azzal még a legmerészebb optimisták sem merték magokat kecsegtetni. Az pedig alig szenvedett kétséget, hogy mindakét baj, t. i. a hadi-költségnek állandósítása, s a kezelésnek befolyásunk alól elvonatása, egyszer a hivatalos nemzet által szentesítve, örökké tartandó lesz s mind súlyosabban fog utódainkra nehezedni.

Mindezen okok nem harczoltak a megyék házi pénztáraik, az u. n. *domestica* régi állapotban hagyása mellett. A közigazgatásnak legalább ez egy ága a miénk volt, a tisztviselőket szabadon választottuk, s számadásra vonhattuk. Itt aztán másféle érvekkel kelle a nem adózóknak előállaniok. Egyik, hogy a nemesség, mint jobbágyainak gyámja, az igazságszolgáltatás egy részét, uriszékek tartása által, ugyis maga viselé. Ez uriszékek némelyike a pallos jogával is el volt látva, s lényegesen megkönnyebbitette a megyei hatóság teendőit és terheit. Másik, hogy a közhivatalokat is, egészen vagy félig, ingyen viselte a nemesség, holott ama másik ut egy költséges és szolgalelkü bürokracziára, egy éhes hivatalnokosztályra nyitott kilátást. Hozzájárult ehez az előkelő osztály nemes áldozatkészsége, mely minden alkalommal önként s becsületesen megadóztatá magát, ugy mint ezt maiglan, a papi dotatiók buzgó hiveitől halljuk. A papság, melynek különben is elég oka volt a közelgő tűztől saját házát félteni, helyes ösztönből nem utolsó volt a nemesi kiváltságok, főleg az adómentesség védelmében, s a Deák megbuktatására szánt jókora összegek, köztudomás szerint, e szent forrásból csörgedeztek. Deáknak, ne feledjük ezt az igazság érdekében megemliteni, még annál nagyobb vétke is volt és van az ultramontánok szemében; csakis a közös veszedelem hozta össze őket utóbb, s az tartotta s tartja még ma is együtt utódaikat. Végre ugy okoskodának, nem épen helytelenül, az adózás ellenzői, hogy a házi pénztárnál megállapodás nem lesz: egyszer megszegve az elvet, a nemesség adómentességét, vége-hossza nem lesz az adózásnak, e rabigának, melyet még fölül rá a nagy

Digitized by Google

többségben levő parasztság fog ezentul reájok rakni, mint melyet a szabadelvü párt az alkotmány sánczaiba tudvalevőleg mihamarább be akar fogadni. Ily s hasonló érveknek, a szónoklat virágaival, a vérrel szerzett ősi szabadságról, a hamvainkat átkozandó utódokról, stb. e. kellőleg felczifrázva, még az aljasabb kortesfogások, etetés, itatás és vesztegetés nélkül is, nagy hatással kelle az illetőkre lenniök; s ha még az emberi nem természetes önzését is számitásba vesszük, csak azon csodálkozhatunk, hogy a haladás barátai ezt a kényes kérdést annyira is vihették. Nem is vehetjük rossz néven, ha Széchenyi, a haladás barátja, s nem a szájaskodás, hanem a tett embere, ez irányban nemcsak rábeszéléssel, hanem példával is akarván hatni, oly sokszor emlegette saját vagyonbéli fényes állását, s oly nagy sulyt fektetett arra, hogy ő és sorsosai a földbirtokra kivetendő adót valósággal fizetni is fogják: tehát ez a kérdés nem birtoktalanok harcza a birtokosok ellen, stb.

A mi az ellenzék becsületes iparkodásának, a Pesti Hirlap minden agitatiója mellett, vagy akár e miatt is, nem sikerült; Széchenyi azt, taktikával, kerülő úton akarta elérni.

Ezen országgyűlés végével csak keserű csalódás várt reá.

V.

Széchenyi, mindama kételyek daczára, melyek szivét marczangolák s hazánk állapotát már akkor igen komor (»agonizáló«) színekben láttaták vele, az 1843—4-diki országgyülésnek egyik legszorgalmasabb tagja volt s élénk részt vett a főrendi ház üléseiben, sőt mindenféle magán- és pártértekezletben is. Pessimismusa, valamint a Deáké is, nem zsibbasztá kötelességérzetöket. Időt talált arra is, hogy a Jelenkorba czikkeket irjon s közben Pest megye és Pest város közgyülésein is mutassa magát.

Naplója olvasóinak, ha mindent megérteni akarnak, gyakran félbe kell szakitani magokat, s utána nézni, mi és hogyan történt azon időben ama szélesebb körökben. Nyissunk be tehát,

Digitized by Google

ha ugy tetszik, egy-egy perczre a pozsonyi főrendi ház ülésztermeibe s lessük meg, mit beszél ottan Széchenyi.

Az első napokban természetesen régi országgyüléseink ama tengeri kigyója, az »Előleges sérelmek«, s ezeknek a királyi előadások előtt leendő tárgyalása merült ismét fel. Klauzál azonban egy remek felirati javaslattal, melyet szivhez és észhez szóló szép beszéddel támogatott, mindjárt kezdetben szélesebb, hogy ugy mondjam parlamenti mederbe tudta terelni a discussiókat. E beszéd és felirat tisztán az ő müve volt. Pulszky azon állitása, miszerint azt Deáknak tulajdonitja, legfölebb nagy átalánosságban egy-két fővonásra vonatkozhatik; de egész szövege és stilje sokkal jellemzőbb az alsóház ez akkori egyik vezérszónokának egyéniségére nézve, semhogy a szerzőséget tőle elvitathatnók. Másik vezére a különben ismét többségben levő alsóházi ellenzéknek Szentkirályi Móricz volt, kinek többi közt egy elég háladatlan, bár népszerü feladat jutott osztályrészül: a papok elleni hajsza, a vegyes házasságok ügyében. A szellemet akarták ez egyszer a szabadelvüség nevében leigázni: egy ima, egy áldás megtagadását a vallásháboritók ellen hozott régi törvényczikkek rámájára vonni, s mint valami erőszakosságot, templomrablást, 600 forint pénzbirsággal sujtani! Szerencsére Deáknak, a távollevőnek, ily kétes csatározásban nem kelle résztvennie, Széchenyit nemcsak vallásos érzülete, de természetes józan esze is távol tartá attól. Szentkirályi volt vezére és tollvivője ama bátor kisebbségnek is az országos alap iránt véleményt adó bizottságban, mely az egyházi javakra, mint az államnak kétségtelen tulajdonát képező s mindenkor szabad rendelkezésére álló legbiztosb alapra utalt, s az alsóház tekintélyes részének helyeslésével is találkozott, de az egész munkálattal egyetemben megbukott. [1])

A teremtendő országos alapot Széchenyi, kinek e napokban egy angol ház ötven milliónyi kölcsönt öt százalékra helyezett kilátásba, első felszólalásakor már szóba hozta, kiváltsággal

---

[1]) A kisebbségi véleményt, mely a felhozatni szokott ellenvetésekre is megfelel, Szentkirályin kivül aláirták még B. Vay Lajos, Hunkár Antal, Petőcz György és Jozipovich Antal.

Digitized by Google

birván ő különben is beszédközben a napirendtől egészen távol eső bármely kérdésnek amugy mellesleg megpenditésére és saját szempontjából megvilágitására. Valamely meglepetésre hallgatósága mindig számithatott: örvendett, ha ez reá kellemes, megbocsátott akkor még, ha kellemetlen hatással volt.

Ime, julius 10-én a Felirat tárgyaltatván, egy visszapillantást vet az 1825-dik évre, mely idő óta azt a helyet (a felsőháznál) elfoglalja. »Az utolsó tizennyolcz év lefolyása alatt,« ugymond, »mennyit ültünk, mennyit munkálkodtunk, mennyit izzadtunk, és mennyi eszme, mennyi vállalat keletkezett! És másrészről, ha fontolóra veszem, mily nyomorult eredményeket vívtunk mindamellett ki: valóban azt kell kérdeznem magamtól: van-e haszna alkotmányos létünknek, vagy legalább a mi magyar constitutiónknak?« Hátramaradásunk okait vizsgálva, azt találja, hogy: »semmire sincs elég pénzünk, és semmire sincs elég időnk. Az elsőrül most nem beszélek, de legközelebb *Ujságlapok utján fogok közzé tenni valamit,* méltóztassanak azt figyelemmel elolvasni, és *lesz pénzünk elegendő;* az ügyet addig is gratiájokba ajánlom. Mi pedig az időt illeti, ebből alkalmasint azért fogyunk ki rendszerint, mert feletta ingerlékenyek levén, néha oly tárgy körül is, mely erre nem érdemes, kelletén tul sok puskaport szoktunk ellődözni, s aztán meg — igen bőbeszédüek vagyunk.« Hozzáteszi rögtön, hogy ő nem becsmérli ezt a bőbeszédüséget, mert hisz' akkor önnön magát is becsmérelnie kellene, s végül semmi sulyt sem fektetve arra, hogy az adresse magában, vagy a sérelmekkel együtt, junctim, vagy egy nappal előtte avagy utána megy-e fel, pártolja a rendek (fentemlitett) felirati javaslatát.

Az inditvány, melynek itt mintegy reclameot akart csinálni, a legközelebbről érdekelteket akarván a fizetés eszméjével előre is megbarátkoztatni, azon év augusztus 20-tól kezdve, az év végeig a Jelenkor hasábjain jelent meg huszonnégy czikkben. Ezek »bőbeszédüsége« Deáknak Bartal egy híres beszédére tett azon találó megjegyzését juttatja eszünkbe, hogy irni tud, de törülni nem. »Adó is két garas« volt e hosszú czikksorozatnak, nem egészen betűszerint veendő czíme, mely az ifjú Eötvöst, ki az ellenzékkel az egyszerű adózást pártolá, annyira untatá, hogy ily rossz

Digitized by Google

élczre fakadott: inkább duplán megfizetném azt a két garast, csak ne kellene annyit olvasnom róla. Széchenyi pedig e tervbe valósággal szerelmes volt, s utolsó czikkében is, (deczember 24-én) Montecuccoli ismeretes mondására a Pénzről hivatkozva, kijelenté, hogy egyedül ennek elfogadásában látna módot »vérünk illő s tartósan gyarapodandó jobbléte talpkövének letételére.« A Pesti Hirlap, nem törődve Széchenyi folytonos szemrehányásaival, miszerint az ő zaklató, ijesztgető, erőltető modora buktatta meg az adót, s hogy többnyire olyanok ügyködtek ily irányban, a kik magok tényleg nem adóztak volna, nemes önmegtagadással felkarolta az indítványt. Ez idő alatt némi közeledés is történt a két nagy ellenfél, Széchenyi és Kossuth között, mely azonban, mint látni fogjuk, nem örök békére, hanem csak ideiglenes fegyverszünetre vezetett. Kiemeljük az indítványnak, mely hozzávetőleges számítás szerint évi hat millió s nehány százezer forintot volt az ország rendelkezésére bocsátandó, ama főérveit, melyekkel a birtokos osztályt ily teher elvállalására, mint mondá, »betűszerint csábítani« akarta. Föltételei, dióhéjba szoritva, ezek valának: 1. Ne örökre, csak ideiglenesen vállaljuk el a terhet (t. i. amortisatióra). 2. Csak Magyarország anyagi és szellemi felvirágzására fordittassék. 3. Erről a törvényhozás határozzon. 4. Egy országos kincstár legyen Budapesten. 5. Számadás terjesztessék az országgyűlés elébe.

Terve iránti nagy előszeretete daczára nem hallgatja el ezuttal sem (a XVIII-dik cz.), hogy: »gyökeresb gyógyszerét bajainknak nem ismeri, mint a nemességnek a közterhekben, *úgy vagy úgy,* részvételét.« Kész volt tehát, saját eszméiről lomondva, bármely más módhoz is hozzájárúlni, melylyel a kitűzött nagy czél: egyenlő jogok egyenlő terhek! biztosabban elérhető lett volna.

Egyik formai akadály, a melyre Széchenyi nem számított, az alsóháznak sokak által vitatott kezdeményezési joga volt. Ennek kizárólagossága ellen, úgy saját, mint a főrendi ház vele született jogaira való féltékenységből, mindig felszólalt s óvást tett. Július 12-én tett is ily szellemben egy indítványt; hogy ne kerületi, hanem országos választmány, melyben a felső tábla is

Digitized by Google

részt vesz, bizassék meg az ország anyagi jóllétét oly közelről érdeklő ügyekben, minő p. o. az ősiség, ezen »tengelye az ő politikájának«, az országos bank, vagy hitelintézet, s főleg az alakítandó országos pénztár, melynek biztos alapja megvetéséről annyira elágaztak a vélemények. Eötvössel és Teleki Lászlóval gyűlt meg e tárgyalásnál a baja. Az előbbit így apostrophálja: »Tettem-e a hazára nézve valaha rossz indítványt? Megmondám (az előző országgyűlésen) a Váltótörvény hiányos. Azt felelték: nem kell akadályozni, nehezíteni. (Tudnivalókép sokan orrvérfolyást kaptak tőle.) A jó tanácsot sokan akkor fogadják el, mikor már késő. A gőzt szaporítni nem kívánom; úgyis van elég.« Aztán Telekihez fordulva, ki a főrendek időelőtti beavatkozását Häferlguckereinak nevezte, így folytatja: »Húsz év előtt az én tisztelt barátom még nagyon fiatal volt, mit csak irígyelhetek tőle; már akkor is előre tudtam, hogy le fog győzni: de, hogy első indítványomat oly keményen megtámadja, azt nem vártam volna tőle.« Beszéde közben, akkori szokás szerint, megjelent egy alsó házi küldöttség s félbeszakítá a tárgyalást. Ennek eltávoztával fölvéve újra a fonalat, a maga részére vonja a nevetőket, a fazékba pislogás ellenében »szimandli« névvel illetve viszont azokat, a kik meg mindenbe beleegyeznek, mit a másik tűzhelynél (t. i. az alsóháznál) főznek ki s ott róluk nélkülök határoznak el. Ott volt a grófnak két mostoha fia is, Alfréd és Ottó. Amaz mellette, ez, szintén ledér hangon, az Üdvleldére tréfálódzva, ellene tört lándzsát. A tárgyalás másnap is, 13-án, folytattatott, s Széchenyi kijelenté, hogy azért tette az indítványt, mert a haladásnak, még pedig a »szapora haladásnak« embere, s mert viszont az elhamarkodásnak a főrendek későbbi vetójában elegendő ellenszerét nem látja; de mindaz által nagy súlyt nem fektet reá: ha elfogadják jó, ha nem, hát azt se bánja. Ez a vita tehát a szenvedély »gőze« nélkül foly le, s több pro és contra nyilatkozatok után a nádor Széchenyi mellett mondá ki a többséget.

Ugorjuk át az időközben történteket, hogy el ne ejtsük a kérdés fonalát. 1844. márczius 11-én arról volt szó, hogy vajjon az Országos választmány utasítással láttassék-e el? E térre lépve vége-hossza nem lett volna a honboldogító indítványoknak, s a

Digitized by Google

részletek feletti eltéréseknek. Széchenyi ezt természetesen ellenzé, mert: »Magyarország pillanatai drágák!« Hosszas beszédében, mely némelyeket »untatott,« másoknak ellenben »tetszett,« többi közt felhozza a Law esetét, kit a szédelgők egykor istenítettek, s ismétli a Kelet népe egyik vezéreszméjét. »A ki mást vezetni akar ahoz megkivántató képzettség nélkül, az a legjobb akarat mellett is vétket követ el.« — Nem sokára, így folytatja, meg fogjuk látni, ki a száj- ki a tényhazafi. Sokan keresnek s találnak kibúvó ajtócskákat. ‚Majd ha pénzünk lesz, akkor fizetünk.' Vagy: ‚Fizetünk, csak előbb az austriai vámsorompókat szakítsuk le.' Vagy: ‚Nekünk előbb felelősség kell!' stb. satb. »Mindez, — úgymond, újjait orra alatt dörzsölgetve, — igen rossz szagú. — Kettőre van szükségünk: egyik a munka; másik a nélkülözés. Ha innét elszéledünk, mindenki kastélyában pezsgővel él és luxust űz: mit én ugyan ki nem rekesztek, hanem mégis azt mondom, hogy kínos fájdalom nélkül lehetne sokat nélkülöznünk. Sokan úgy teszünk, mint az egyszeri horvát ember, ki háza leégvén, kocsmába ment búsulni s mindig leitta magát. Fojtsuk el keserű érzésünket akármivel, legyen az luxus, pálinka, bor vagy szerelem: hazafiságunknak sikere nem lehet. A megelégedés, a boldogság után vágyódik ugyan, philosophiai szemmel nézve a dolgot, mindenki; de ennek nálunk nincsen nemesb iránya: mi csak finomabb, rafinirt boérek, sybariták vagyunk. És ez természetes, mert mindennek, mit a hazáért tettünk, sikerét nem látjuk. Már, ha valami zsebeinket nem tölti, legalább lelki örömet szerezzen.« stb. Mond aztán erre egy adomát egy gőzhajóról, mely zátonyon akadt és sokáig nem volt kiszabadítható. Sok erőltetés után, vontató lovak segítségével, végre egyszer megmozdult, s akkor a német kormányos egy ‚Jetzt geht's' felkiáltással mindnyájokba, emberbe, állatba új erőt öntött, s a járműt vidáman folytatta ismét útját. »Akkor lobbant fel előttem« — így végzi, — »hogy ha az oktalan állat is, érezve a sikert, minden erejét meg tudja feszíteni, hát az észszel biró embernek, a magyarnak, ha sikert lát, mi állana ellent!« (Kitörő tetszés.) »Küldjük ki tehát a választmányt, s ne nehezítsük a dolgot. Férfias szilárdsággal, mint becsületes emberek, munkálódjanak a haza ügye

Digitized by Google

mellett, ez legyen minden utasításuk, ennél többet én nem adhatok.« (Nagy tetszés.)

Még egyszer föl kellett e tárgyban szólalnia, hogy adós ne maradjon felelettel a sürü ellenvetésekre, melyek egy része ki is hozhatta türelméből, mert, miután úgy látszott, hogy »nem beszélt elég fenszóval,« azzal fenyegetődzött, hogy most már: »egynémely ember képéről le fogja rántani az álarczot, hadd lássa az ország, ha sülyedni kell, mitől azonban messze áll, kik által sülyed« .... Ő különben semmi erőltetésnek s gyanusitásnak nem barátja, s nem óhajtaná, ha lehetne is, adótervét valamely »suprise« által elfogadtatni. De sokan arra emlékeztették, mit egy franczia parlamenti tag ismerőse mondott másik tagtársának egy alkalommal: ‚tudom jól, mindez nem illik a te beszédedre, de előre föltettem magamban, hogy azt elmondom, akár illik oda, akár nem.'

Szaggatva adtuk e beszéd kiválóbb helyeit, egész szövegében is a szokottnál szaggatottabb volt az: Széchenyi e napokban, nagy főfájásain felül, a Haller-Teleki párbaj ügye miatt izgatott és szórakozott volt.

A megyékben ezalatt országszerte vitatták a Széchenyi inditványát, s egyik első, mely azt elfogadta, Zalamegye volt. Volt olyan buzgó hive az adózásnak, a ki annak minden nemét, a házi adót, a hadi adót s ráadásul még a telekdijat is, ezt már nem ugyan mint adót, elfogadni késznek nyilatkozott, csakhogy a hazát a hinárból, melyben süppedezett, kiemelni segithessen. De az ily tulbuzgóknak Széchenyi egy franczia mondattal felelt: Qui veût trop, ne veût rien; magyarul: a ki sokat markol, keveset fog.

Azonban az idő gyorsabban haladott, semmint ez az ügy. A kormány, megunva a sok huzavonát vagy a kérdéseket, a maga czéljaihoz képest, éretleneknek látva, az országgyülés hazaküldésével fenyegetődzött. Pestmegyénél Nyáry lármázott, hogy a hosszu tanácskozásoknak oda fenn semmi látszata nem lesz. Széchenyi is a bécsi kormány terveibe csak félig levén beavatva, saját müködéseinek annyiszor emlegetett sikére iránt aggódni kezdett. Lement tehát Pestre, hogy alulról lenditsen valamit a dolgon. E kirándulása sokkal érdekesebb, semhogy azt naplói és az egykoru lapok nyomán részletesebben is ismertetni elmu-

Digitized by Google

laszthatnók. Fátyolt vetettek itt Kossuth elleni vétkeire, ez maga közeledett hozzá, minden oldalról oly szivélyes ovatiókban részesült, hogy édes csalódásban a legszebb müködési tért látta megnyilni maga előtt.

1844. augusztus 27-én azzal a gondolattal kel fel, hogy pár nap mulva meg fog halni: »mily szerencse volna az!« — Megy aztán a vármegye gyülésére. Kossuth másfél óráig beszél, vádolja a minden jót akadályozó felsőházat, vádolja a kormányt, hogy a terminus praeclusival gátat vet a nemzet rég óhajtott kibontakozásának, satb. Széchenyinek erre mondott kétórai beszédjéből csak silány töredékekkel szolgálhatnánk. Naplójában ezeket olvassuk: »Kossuth hosszasan, terjedelmesen. — Aztán én beszélek, szeszélylyel, lúggal, élczczel. — Roppant applausus ... Két óráig folytonos nevetésben tartom őket. — Később beszélek Kossuthtal. *Én nem hittem néki, ... s most azt hiszem, nincs őszintébb ember s hazafi.* Nyerje meg M—t a Hirnök számára. ‚De nem fog engem compromittálni?' — »Becsületemre, nem.« ...

A mi Széchenyi akkori beszédét illeti, a mi abból nyilvánosságra juthatott, azt a személyekben nem igen válogató censura jól kilúgozta, s így vegyük csak röviden tudomásúl, hogy Kossuthtal bár sok lényeges dologban egyetértését, de modorban s eljárásra nézve merőben ellentétes nézeteit fejtegeté. Nem helyeslé az izgatást a felsőtábla ellen, nem az »aut aut« nyakrafőre törést; hanem: be kell várni a kedvező pillanatot, mint ügyes hajósnak, s akkor rántani fel a vitorlákat.[1]) A nemzetet olyan lábadozó beteghez hasonlította, kinek üdülés végett erős tokaji borba mártott zsemlyét adogatnak: mi lenne belőle, ha türelemmel be nem várjuk megerősödését!? ... Már a túdós Herder elénekelte felettünk a síri éneket, pedig lám, még meg vagyunk, s a német bölcsnek nem volt igaza! stb. e.

Hallgatói élénk rokonszenve által bátorítva, némi habozás után újra felszólal, sőt egy indítvánnyal lép fel, mert, lám, úgy veszi észre, vannak itt mégis jóakarói. Más téren áll itt, mint Pozsonyban, (?!) hol a fiatalabbak egészen kiszorították, hol fáklyás-zene macska-

[1]) Erről a frásisról megemlékezett Kossuth 1848-ban. Lásd alább.

Digitized by Google

zenével, éljenzések s pisszegetések az előítéletek sugalmai szerint váltogatják egymást. »Divatból kikopott tárgyakról szólni csiklandós, bár ő sokat mert már eddig is, s merni fog ezentúl is. A házi adó, teendőink egyike, megbukott; a telekdíj, e rév, melybe hazánk hajója kiköthetne, talán azért, mert a fizetés vajmi keserves ott, hol alig van miből, szintén meg fog bukni. Igy tehát aggódva tekint körül a hazáját szivén viselő: hol a vis motrix, mely pangásunkból kiemelne? E körültekintésnél ime az országos választmány munkálatával találkozunk, mely nem ugyan öt milliót (mint ő óhajtá), de csak hármat, s ezt is nem 35 évre (törlesztési kölcsön alapján) de csak 4 éven át hoz javaslatba. Ezen 12 millióval is csak lendíthetnénk valamicskét, bár az, akármiként nevezzük, a régi üdvtelen subsidiális rendszernél nem egyéb; s ez még azt a valamicskét is, az olvasztó kezelés, lassú fizetés, stb. e. által hátralökné. R emélhetjük-e e szerint, hogy azzal honunkat virágzásra emeljük? Főleg, ha azt a 40 ívnyi munkálatot most még küldőikkel közlik, s az ott választmányi, közgyűlési, stb. e. tárgyalásokon át vánszorog szokott lassúsággal. Mennyi fondorkodásra alkalom a szűz vállas hazafinak! mennyi kibúvó ajtócska!« October 15-dike már a küszöbön van. Indítványozza tehát, hogy egy választmány azonnal üljön össze s javasoljon módot az óhajtott sikernek, habár subsidiumképen. is kivívására: »hogy mig az egyik fél a várvédő, másik a várvívó szerepet játsza, mi a túlsó kapun a vívók segedelmére berontva, biztosítsuk a győzedelmet.« Pest megye rendei oly lelkesen karolták fel az ügyet, hogy az indítványt, mint legsürgősebbet egyhangúlag azonnal elfogadták, s egy rögtön megalakuló bizottság két egész éjen át dolgozott egy munkálaton, melyet aztán a közgyűlés igen csekély módosítással el is fogadott s követeinek utasításúl adott. Lényeges pontjai ezek valának: 1. Az országos választmány munkálata haladék nélkül tárgyaltassék, s ha csak subsidiumképen is, legalább 3 millió pft. fogadtassék el. 2. A kivetési kulcs, ha lehet egy igazságosabb, dolgoztassék ki, ha nem, maradjon a régi. 3. Kezelés, ha máskép nem megy, a kormányra is bizassék; de számadás terhe alatt az országyűlésen. 4. Az országos pénztár rendeltetése az országgyűlés által kitűzendő célok. Kiemelve mégis Pestről

Digitized by Google

kisugárzó öt mértföldnyi töltött utak; s 50 ezer ft. a mezőgazdaság emelésére. 5. Életkérdés: Fiume, bécs-debreczeni vasút, szegedi csatorna. 6. Mind e vállalatok ellenőrzésére egy országos biztos. — Széchenyi győzedelme, ennyiből is láthatni, itten teljes volt. Itt, hol veszedelmes ellenfele, Kossuth vitte a nagy szót! De máskép fordúlt a koczka Pozsonyban.

October 28-án kerűlt szőnyegre a főrendeknél az Országos pénztár ügye. Nézzük meg előbb, mi van írva a Széchenyi naplójában. 28-án. »Rosszúl, igen rosszul aludtam . . . Ma van az én csatanapom! — Vörös nadrág, satb. *Közös teherviselést* brillánsan kivivtuk. Utóljára scandalum. Teleki, Batthányi és Pálfy a főherczeg ellen. Je coupe court: ‚Felséges haza,' etct. Vinni akarnak lakásomra. — — 29-én második csatanap. Az ellenzékhez: ma nem szorultam reátok, fecseghettek. — — — Többséget nyerek.«

Most nézzünk be a főrendek üléstermébe.

Széchenyi csakugyan vörös nadrágban, azaz teljes magyar díszöltözetben jelent meg. Beszéde, noha ez sem tartozott a készült beszédek közé, megérdemelné, hogy azok számára, a kiket érdekel, egész terjedelmében ide igtassuk.

De minthogy erre, egy következő kötetben, mód és alkalom nyujtatott, csak nehány kiválóbb helyre hivjuk fel, mintegy előlegesen, olvasóink figyelmét.

»*Tizenegy napja és 30 éve ma,*« igy kezdé nagy ünnepélyesen, »*hogy a lipcsei ütközet 2-od napján a hös Blücher táborába küldettem. Szürkületkor érkeztem oda s elöszobába lépve, katonáját tükör előtt találtam, haját rendezte s porozta. Csodálkozással tovább menve, hadapródját szintén ugy találtam. Bemegyek az ös bajnokhoz s szintén öt is a tükör előtt haját rendezve s porozva találtam. Uram, mondám a hösnek, azt véltem, hogy karddal s nem haj-, de puskaporral fogtok ma foglalkozni. — Mire a hös bajnok felelt: Ma ünnepet ülünk. Vannak sokan, kik legszebb ruhájokat parádékra szokták felölteni; mi mindnyájan legjobb öltözetben s lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetben. S ugyanaz nap a porosz tábornak diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek. Sokan csodálkoznak, hogy én ma itt ünnepi ruhában jelen-*

Digitized by Google

tem meg. (Zajos éljenzés.) *Sokan különcznek tartanak, s igaz, nem mindig járok, kivált Magyarországon tört, uton. Sokan születés-, vagy névnapokon, processiónál, vagy ha sollicitálnak s informálnak, szokták díszruhájokat felölteni; én pedig azt akkor teszem, midőn hiszem, hogy a nemzet ünnepet fog ülni. — Mint egy cseklély tagja a magyar nemzetnek s e törvényhozásnak, én is becsületesen fáradoztam e fökérdésben, hogy mindenekelött ránk virradjon fökép azon nap, midőn nem csak kiváltságokkal dicsekedve, nagy phrásisokkal, de tettleg is járulunk hazánk felvirágoztatásához. Nemcsak hogy áldozattal, hü lelkülettel is; hanem hogy végkép letegyük ezen, igazán szabad emberhez nem illő gögöt, miszerint mi, a trombitás elöl, a huszár hátul, nagy gombokkal akarnók kivívni a csatát. Nem. Ha nemzet igazán nagy és erös akar lenni, szükséges, hogy némi dolgokban egy soron álljunk mindnyájan, hogy minden, ki a magyar levegöt szívja, elmondhassa: én is a hon polgára vagyok! Ha casták és összesoroglyázott kiváltságok szük köréből végre tágasb körbe akarunk lépni s elaljasodott nemzetünknek jövendöt eszközleni, nagy köveket kell emelnünk. Ezt pedig ne egyes ember, hanem egyik ugy mint a másik tegye meg. S miután a közlegénynek sorában én is napszámosa voltam ez ügynek: magamban szerényen bizva, de el nem bizakodva: legyen szabad elösorolnom azon tactikát, mely szerint érvényesiteni igyekezném terveimet. Midőn a közadó más alakban megbukott, átláttam, hogy nincs nagyobb bün, mint másokat vezetni akarni kellő talentum és tudomány nélkül. Mondom, megbukván ezen tárgy, más formában hoztam azt szőnyegre. Irtam 100 millió kölcsön fölvétele szükségéről, mely 5%-kal 35 év alatt volna törlesztendő satb. Nem tetszett senkinek. Sokan vádolnak, hogy anyagi ember vagyok s azt a szellemi diplomatiát, mit mások egyedüli tisztöknek igényelnek, elfelejtem. Meglátjuk: én-e vagy ök, kik nincsenek velem egy véleményen, felejtettük-e el azt! Én Magyarhon jövendöjének kifejtését egyenesen a közbirodalommal lehető legnagyobb összhangzásban látom csak eszközelhötőnek. S igy oly esetben, hol valaminek elhatározása onnan függ, a honnan tényleg függni szokott: megvallom, elvekkel parádét üzni nem szeretek, mivel attól tartok, hogy elvháboru olyanok közt, kiknek egyike erösebb, a*

Digitized by Google

gyengébbnek nem hasznára, de kárára válnék. Sokan azt vélik: ***„fizetni kell“*** *; mert ha nem fizetünk, az ország soha sem fog kiemelkedni aljas és émelygést okozó helyzetéből. De nem a fizetésben van az erő, mint sokan vélik, hanem a kézfogásban, vállvetésben!« — »A pénz nem a fődolog, hanem az értelmes központositott, kezetfogó s vállvető munkában van az erő, s annak a pénz csak képviselője.« — — — »Ki jobbat tud, s hazáját, nem egyes kaszták fényét hordja szivén, lehetetlen, hogy azt a subsidium kielégitse. Az olygarchismusnak s minden gyülöletesnek szagát viseli ez magán. Ha mindazáltal a többség a Rendekkel kezet fog, akkor a lehető legnagyobb sommát kivánnám megállapitani, mert ha már szellemileg nem nyert lelkem írt: legalább legyen sybaritailag hazánk nagyobb s menjünk legalább az anyagiban elöbbre. — — — Kikötő, ut, hid, satöbbi mind csupa tactika volt, hogy belészeressenek az emberek. Itt elöttem az* ***elv*** *volt mindig a fődolog, s én inkább semmit sem akarnék, mintsem hogy a közfizetés elve ki ne mondassék. Ez az élet; a többi csak levágott galy és virág, mely csak addig virul, mig öntözik: gyökeret soha nem ver. Ha a subsidium megy keresztül, adjunk sokat; de ha az elvet kivivhatjuk, nagy transactióra vagyok hajlandó ennek megvásárlása végett. Nem ezen három év dönti el az ország sorsát, hanem azon mag, mely elvettetvén, az életbe vitetik át s a nép tömegének, a nagy sokaságnak érdekét kötvén hozzá a mienkhez, életet adand. Nem is adórul van szó. Ez a fizetés circ. olyan, mint mikor valaki urodalmának jövedelmét annak javitására forditja. Mi is hazánk investitiójára akarunk fizetni, s annak, a mit fizetünk, nem kell a sorompón tul vándorolni, az itt az országba fog befektettetni. A kezelésről később! Az olyan legyen, hogy illusio nélkül lássa az ország pénzének hovaforditását. Alkotmányos szempontból akarok eljárni. Jelenleg a tárgyra, csak annyit: most van ideje annak, hoyy egy nagy nemzeti kifejlödésnek vessük meg alapját; ha ezt a pillanatot elszalasztjuk, tudja isten, mikor jö ismét vissza.«*

Beszédét hosszan tartó zajos éljenzés követte s a lelkesedés azon foka, melyet Széchenyi fentidézett jegyzeteiben is tudomásul vett.

Digitized by Google

De aztán következtek a czáfoló beszédek s kikelések a divatos veszélyes eszmék ellen.

Az akadékoskodók között a vita más napi folytatása alatt, gróf Zichy Ödön tüntette ki magát, kit Széchenyi azon váddal illetvén, hogy mellékes utakon, taktikával akarja az egész javaslatot megbuktatni, ez nagy ingerültséggel viszont őt, Széchenyit, a mystificatiók és gyanusítások olyan mesterének nevezte el, a kinél nagyobb sincsen. Hisz még a hirlapokban is hirdette s egyenesen felhivott mindenkit, hogy gyanúsítsuk egymást.[1]) Ő (a szólló) nyiltan ellene van a közös teherviselésnek, mert meg van győződve, hogy az nemesi szabadságunkat egyenesen a kormánynak hozná martalékul. Azért a kezelés kérdésében a rendekkel tart, kik a kormány mellőzésével, választást s collegiális felelősséget akartak, stb. e. Az a rögzött mágnás beszélt így, ki később a forradalom alatt szerencsétlen véget ért: nem első eset, hogy a szélsőségek összetalálkoznak.

Széchenyi mint egy Winkelried fogta fel a nyilakat, védve az ő javaslatát, mely a kormányfelelősség termékeny magvának csiráját rejté magában. »Nálunk« ezeket mondja többek közt válaszában, »nálunk, hol Verbőczy- vagy Lamenais-féle, megrögzött aristocrata, vagy desperát democrata több van, mint széles e világon összeadva, nálunk hol még magyarúl sem beszélnek az emberek, s akár Naxos szigetében képzelhetnők magunkat, hol lehetetlen a labyrinthból kitalálni s ha egy Ariadne kivezető fonalat nem nyújt, martalékul kell esni Minotaurusnak, (tetszés, tapsok!) ha itt valaki azt mondja, taktika nem kell: azt egyenesen önámításnak, csalódásnak nevezem. A taktika szó sokaknak nem tetszik; megengedem, hogy valami más jobb szót kellene használni. Sok ember van, ki hazájának kárt ugyan nem, de legkisebb hasznot sem tesz, sőt némelykor tesz igen is kárt, még pedig minden legkisebb taktika nélkül. Ellenben vannak

[1]) Többi közt ezt olvassuk az 1843-ki Jelenkor 19. számában: Gyanusítsunk tehát minden kolompvivőt, minden felszólalót, hadd védelmezze magát s mutassa be magas hivatási levelét, politikai capacitásának superioritását.«

Digitized by Google

mások, kik minden lehető taktikával azon vannak, hogy hazájoknak szolgáljanak, s ily módon mondhatom, hogy szeretném az embereket még mystificálni is, azért, hogy hazánk elaljasodott állásából kiemelkedjék oly állásra, minőt én nagyon is el tudok képzelni magamban.«

A kivitel módozatai felett sokat tanakodott Lónyayval, a Menyussal, mint akkor a követi kar a legifjabbikát nevezték.

Ámde nagyon sokan voltak még, kik azt a vélt jobb állapotot, a nemesség kiváltságainak megszüntetésével, a király személyétől külön vált felelős kormányzattal, s közös teherviseléssel stb. eff. épen nem szerették »elképzelni« magoknak. A nádor azt a kérdést, mely szerint a nemesség egyik fő kiváltságától fosztassék meg, t. i. hogy a Státus szükségeihez legfölebb csak szabad ajánlás útján járúljon, olyan fontosnak tartja, mely úgy a nemzet, mint a kormány legóvatosabb figyelmét igényli, s tartózkodva minden rögtönzéstől, inkább a megajánlandó összegre kívánja öszpontosítani a véleményeket. Utoljára is azok nevettek, a kik legjobb' szerettek semmit sem adni, bárminő ürügy alatt is. A hosszas vitatkozások mérlege mindinkább ezek felé hajolt. Már csak egy millióról volt szó: az is elesett.

Széchenyi hiába korholja, hiába békélteti mind a két felet. »Most,« úgymond november 9-diki beszédében, »a legkisebb újjhúzás is vétek.« — Ha a somma felett nem tudnánk megegyezni, kétségbe kellene esni hazánk jövője felett.« — Üdvözli, áldja az a napot, melyben az ország rendei, magasb szempontból indulva ki, bár kisded töredékben is, a közös teherviselés elvét kimondották. A haza szent nevére kéri a főrendeket, ne hagyják elsurranni annak életbeléptetését. A kormány a maga czélját már elérte, mert a rendes adó, a szokott formában, már meg volt ajánlva: méltán megvárhatták volna tehát ép' a legloyálisabb hazafiak, hogy most viszont a kormány is teljesítse a nemzet óhajtásait. Széchenyit az elnöklő nádor megintette, hogy ez iránybani bizalmatlansága még idő előtti. Erre Széchenyi önérzetesen, kissé ingerűlten válaszolt: »Hisz én voltam,« mondá, »ki népszerűségem koczkáztatásával, a kormány iránt bizalmat sürgettem. Bizalmam csakis akkor szűnne meg egészen, ha most a tárgyak

Digitized by Google

kifejtésére időt nem engedne, s mi egyszerre, minden eredmény nélkül, gőzhajón találnók magunkat. Ez esetben, minden parányiságom mellett is, van annyi szilárdságom, hogy rám bizodalmat soha senki sem fog parancsolni.« ...

Nem rég ez előtt történt, hogy Apponyitól, kinek ekkor már nagy befolyása volt Bécsben, légyottot kért, melyre elfelejtett megjelenni, de e mulasztást aztán jóvátette. Nagy forrongás volt mágnási körökben, szakadás a családok közt, ki- s bejártak a nádornál. Lent megindult a Védegyleti agitatio. List Frigyes, az akkor divatban volt német nemzetgazdász, nagy és kis körökben ünnepeltetett. Wirkner a szinfalak megett buzgólkodott. De zaklatva, annyira mint Széchenyi, senki sem volt: alig tudott lélegzethez jutni. Majd Szentkirályiba, majd Beöthybe kapaszkodik, majd Batthányi Lajostól vár segítséget: mindez egy vizbefúladónak szalmaszálára emlékeztet. Károly főherczeg is már megérkezett, hogy a berekesztési formaságot végezze. November 10-dik és 11-dik napjai utolsó reményét is sirba fektették: a két tábla közötti differentiák ölték meg az ügyet.

»*Az egyszeri ember,*« igy mondá Széchenyi a november 10-diki ülésben, »*gyengének érezvén magát, arra a gondolatra jött, hogy utolsó erejének összeszedésével a feleségét jól össze-visszaverje. Én máskép gondolkodom. Minél inkább borong az idö, annál inkább iparkodom hidegvéremet megtartani. — Mint régi katona, épen akkor fejtek ki legnagyobb kitartást és kedvet a küzdésre, mikor szorultságba juttatnak. — Mi többnyire, magamat sc véve ki, politikai lázban vagyunk, melyből ha kigyógyulunk, egészen más szinben látjuk a dolgot. Nem akarok ezzel senkit bántani, mert visszaemlékezvén a régi időkre, tudom, hogy mikor a magyarnak még semmije sem volt, ez a láz is jobb volt a semminél. — Oly közel vagyunk a czélhoz, még most is elérhetnök azt, csak az istenért, most ne gyanusitsuk egymást!*«

Kéri a rendeket, — tudva, hogy szava a másik terembe is elhat, — engednének abban, mit itten a főrendek oly nagy fáradsággal létrehoztak.

A rendek nem engedtek. Másnap, 11-én, az alsóház negyedik tagadó izenetére, Széchenyi is elzengé hattyudalát fölötte.

Digitized by Google

»Adja a magyarok istene, hogy a kik, bármely indokból, e politikai bünt elkövették, miattuk nemzetünk nemtője vérünket ne boszulja meg. Én az engesztelődés embere vagyok. Fáradtam, s fáradni akarok a hazáért siromig; ha nem használ, ezt a nagy istenek ugy akarták. Divattá vált, hogy a tekintetes rendek ezt a felsőbb táblát sujtják mindig; alig van egy tagja, kit moslékkal már le nem öntöttek: mi ezt ne viszonozzuk. Isten áldja meg őket, s éltesse őket, mert valóban nem tudják, mit cselekesznek. Amen!«

Az annyit vitatott pénzügyi munkálat ezzel nyugalomra tétetett.

Széchenyi zilált kedélyállapotát naplója is hiven tükrözi vissza. Szakitsunk ki belőle csak egy lapot.

Nov. 9. Korán reggel irok Szentkirályinak: egyedül ő mentheti meg az Adót . . . Károly főherczeget ma várják. — Oh istenem! milyen ostobák; nem tudják, mit cselekesznek!

Forrongás. — Ghiczy Kálmán elveti a Hitelbankot. — A matadórok, Lónyay Gábor, stb., bizalmatlanságot akarnak adni, a kereskedelmi resolutio miatt, a magyar kormánynak. Majláth Tóni!!! Károlyi secretárius: ‚Oda át szörnyüképen megyen!' Hegyeket lát. — Hitelem a rendeknél sülyed. Calomnies toujours. — Batthányi: ‚a kinek még legkisebb bizalma lehet, az egy pantalone.' Én viszont ‚medvének' nevezem ötet. —

10, 11, 12, 13. — Lehetetlen mindent följegyeznem, mi e napokban történt. Meg vagyok verve, sárral megdobálva! — — Beöthy szavát szegte. Klauzál egy nagy jeremiádát hangoztatott az Adó végett. Késő este lett. ‚— megbukott'. — — Nálunk hosszu ülés. — Késő este a Zöldfánál. — Batthány Lajos mellette. Zsedényi és Majláth nincsenek helyükön. — — Halottas beszédet tartok!!! Beöthy neveti. Ezt az embert soha sem akarom többé látni. Agyonvertnek érzem magam. Szentkirályi és Fehérváry bepiszkolnak . . . a vasuti kérdésben. Kihivom őket Batth. L. és Teleki Laczi által. Sok explicatio... Mentegetődznek. Én; ‚manet alta mente repostum!' — Nagy casinoban diner. List iszik a nemességre, mely reformál, és reám! — Az ifju Andrássy jónak látná, ha Károly főherczeget kipisszegnék. — Lambergnél eszem.

Digitized by Google

Bécsbe kellene mennem. Nincs kedvem hozzá, sem bátorságom! . . . Meglátogatnak Wirkner és Paziazzi. Nagy naivság tőlük. Azt hiszik, kipréseltek s most eldobhatnak. Meglátogatom Apponyit. Nem szép volna töle, ha megcsalna.« — —

14. Pest hajón a főherczeggel Pestre. Beinvitál. Bár Tihanyi, Hertelendy főispánokat nem. — Esö.

15. Egészen le vagyok verve. — — Nagy kedvem volna pisztolylyal főbe — « . . .

Elég arra, hogy láthassuk benső meghasonlását. Még ha nem fogadták volna is Pesten azzal a szemrehányással, hogy ő buktatta meg az Adót és Fiumét!

VI.

Széchenyi politikai beszédei bizonnyal nem birnak ama formai tökélylyel, mely p. o. Deákéit jellemzi, nem állíthatók fel a szép szónoklat mintái gyanánt, nem tárgyalják oly alaposan s oly kimeritőleg ama kor kérdéseit. Nem is beszédek azok, hanem pillanatnyi inspiratio szüleményei: a szóló egyéniségét mindig híven visszatükröztető rögtönzések. A mit készült beszédnek mondunk olyan egy sincs köztük, ez iránt naplói minden netaláni kétséget teljesen eloszlathatnának; de hogy mélyen átgondoltak, melegen átérzettek voltak, azt jól tudják, a kik valaha fontosabb alkalomkor halhatták, s mindenki érezni fogja, a ki bár kiszakgatott töredékeit is ujra átlapozgatja. Áradozásai, gyakori ismétlései, ugynevezett »rögeszméi« tanusitanak épen legfényesebben e mellett.

Az olvasó, hiszem, nem veendi rossz néven, ha szerény naplókivonatozási szerepünkből olykor kiesve, a nem kevesbé szerény beszéd-kivonatozási szerepre is vállalkozunk, s addig is, mig a beszédek egész gyüjteményét adhatjuk, lélektani vagy kortörténeti adatainkat azokból is mintegy kiegészíteni iparkodunk.

Mielőtt tehát az 1843—4-diki országgyülésnek, annyi szép reményünk meghiusitójának, hátat fordítanánk, nyissuk be még egy párszor a főrendi ülésterem ajtaját, s vegyük tudomásul az ott történőket.

Digitized by Google

1843. julius 11-én beszél, nemes szellemben, s az alsóház szabadelvü felterjesztéseinek értelmében a *Vallás tárgyában.* Ez is és minden felszólalása e sokat vitatott kérdésben az őt oly kiválólag jellemző, rajongásig menő vallásossága, de egyuttal korát megelőző, minden izében szabadelvű, felfogása mellett is tesz fényes tanuságot.

Szintoly vallásos érzülettel csüggött ő nemzetiségünkön. A »fajtánk« »vérünk« emeléséről oly gyakran ismételt szavai sohasem fognak politikai szótárunkból kitöröltetni.

Augusztus 18-án a *Magyar nyelv* volt napirenden. Széchenyi fogfájással küzködik, de még inkább bántja őt az, hogy az »ingestio«, vagyis a felsőháznak az alsóházzal országos választmányokban stb. közreműködése iránt tett, már említett indítványát, kézalatt maga a nádor buktatta légyen meg. (?) »Je suis la dupe de Metter — et du Palatin. Nem szépen bántak velem!« Mind a mellett az ülésben, miután az elnöklő nádor egykét merészebb szónokot már actióval fenyegetett, ő is szót kért. Beszédét »jónak találták«, noha ő maga »nem volt vele megelégedve.« —

»*Ha valaha,*« igy kezdé beszédét, »*most veszem hálával fens. nádorunk intését, és korántsem félelemből, mert mikor hazámról van szó, sem erőhatalom, sem sokaság zsarnoksága nem tántorít; de jól esett az intés, mert érzem, hogy könnyen messzebbre ragadja a hév mint illő.*« — — »*Köztünk nincs hazaáruló, mindnyájan akarjuk vérünk fölemelését, akarjuk, hogy nemzetünk bár számra kicsiny, de mégis ama kiváló nemzetek sorsának legyen részese egykor, a melyek az emberiség évkönyveiben mint olyanok ragyognak, kiknél több volt a lélek mint az állatiság.*« *stb.* — Constatálva a horvátok egykori jó érzületét s mostani elidegenülésöket, epedő szívvel bár de elfogulatlanul vizsgálja e reactio okait. — »*Megengedem, hogy a nemzet együttvéve egy lépést sem tett, mely azt igazolhatná; de hát a horvát nemzet, mint nemzet követett-e el méltatlanságot? Mi egyesek helytelen tettei után itélünk; ők is úgy!...*« *stb.* — »*Soha többet kivánni nem fogok, mint hogy azon kapocs, mely minket a szláv és horvát nemzetiségekhez köt, legyen magyar, és ennek szeretném megülni ünnepét! — Mint régi katona, több csatában együtt voltam a horvátokkal: együtt harczoltunk s mint bará-*

Digitized by Google

tok együtt vigadtunk a győzelem után. Nyelvben, ruházatban, mindenben meghagynám nemzetiségüket, odaértve nemzetiségi és municipális tendentiáikat: valamint minket ilyenekben senki ne háborgasson, ugy mi se bántsuk öket. Ám oly nyelv helyett, mely ugysem övék (a latin), fogadják el a miénket. Ezen értelemben b. Eötvös javaslatát elfogadom.«

Eötvös javaslata (öt pont) köziratra ment, s még két napig tárgyaltatott; a részletes tárgyalásban Széchenyi nem vett részt. Ocskay püspök t. k. hivatkozott b. Wesselényi Szózatára. satb. Tulzásba, mint tudjuk, a rendek táblája esett, semmi áron sem akarván eltűrni, hogy a horvát követek latinul szólalhassanak ott fel. Nagy volt e miatt a felháborodás, voltak viharos jelenetek.

Az eredményt, mely még igen sok fejtörésbe került, kielégitő módon tükrözteti vissza az ezen országgyűlésen alkotott második törvényczikkely.

Kárba veszett sok drága idő, mely mindkét táblánál a *Városok ügyének*, illetőleg azok rendezése tüzetes sokoldalu megvitatásának szenteltetett. A fenálló állapotot, miszerint az összes városi követeknek az alsóháznál csak egy-egy szavazat engedtetett, senki annyira lealázónak, s tűrhetetlennek nem tartotta, mint Széchenyi; már az előző országgyűlésen is egyre sarkalta Deákot ez irányban egy hathatós lépésnek megtételére; s vonakodva egyezett utóbb mégis egész őszinteséggel bele, hogy a szavazati jog a rendezéssel egybeköttessék. »Simplifier, c'est l'art de regner« mondá a február 29-diki (1844) ülésben, noha e motto a követelt szavazatnak föltétlen, egyszerü megadása mellett is szólt. Legtöbbször Eötvös tündökölt. Esze, ékesszólása, tiszta kedélye minden szivet meghóditott számára, Széchenyiét, mint láttuk, már régebben is; csak a Kossuthtal kezdett nagy vita hozott némi feszültséget közéjök.

A városi kérdés márczius 12. és 13-án tárgyaltatott ismét a főrendeknél. Széchenyi, főfájásai s családi bajai daczára, mindkét napon beszélt, »meglehetősen.« Két szempontból emelé ki az ügy fontosságát, u. m. gyakorlati, vagyis anyagi, és politikai, illetőleg szellemi szempontból. Adomával is szolgált, mint rendesen. »*Egy tekintélyes* (conservativ) *ur nemrég keservesen panaszkodott*

Digitized by Google

előtte, hogy a gyapjunak nincsen ára, kérdezösködött, hogyan áll az Angliában és a Szövetséges Államokbon, mert tudvalevőkép, ha mi szegény magyarok a gyapjut nem tudjuk jól eladni, azonnal nagy csorbát szenved jövedelmünk. Később ugyanaz a tekintélyes ur nagyon megbotránkozott, midön meglátta, hogy még a lovakat is posztófélével takartatom be. Mily ellenmondás! Lám a gyapju eladást ohajtotta, de a gyapju-fogyasztást kárhoztatta. A városokkal is igy vagyunk. Ohajtjuk a kereskedést, de akadályozzuk a városok fejlödését, holott ök székhelyei a kereskedöknek s oda kell nekünk az idegen tökéket beédesgetni; de az nem sikerülhet, ha a személy- és vagyonbiztosság felett Damocles kardja függ.« — — »Ha mi azt, a mi már eléggé megérett, egyre késleltetjük, majd maga expediálja magát. Vannak bizonyos alkalmak, hol az emberi tehetség ugyszólván megakad, s a dolgok ugy össze-vissza bonyolódnak, hogy utóbb önmagokat rendezik el olykép, mint a kiöntö folyamok, de a melyek aztán, törik szakad, mindent magokkal sodornak: ezt nevezik revolutiónak. Ezt mi nem akarjuk; de azért magunknak kell megtenni azt, mit különben az idő hatalma, vagy más hatalom végbe fog vinni mindenesetre. — — Jövendö fejlödésünkre nézve, bizony mély kétség támad néha minden gondolkozóban. Más nemzeteknél is miért nem szoktak ily alakulások békés uton megtörténni? Azért, mert ily intö szavaknak nincs hatásuk.« —

Többeknek felel, a kik mindenféle ellenvetésekkel nehezítették s meg is akasztották a dolgot. Aztán folytatja: *Nem tabula rasa van mielöttünk. Egy nyolczszáz éves épület ez a mi alkotmányunk, melyet egyszerre ledönteni nem lehet. Nem egyszerü gép az, hanem komplikált, sokféle alkatrészekböl áll; a mi feladatunk a jelen körülmények közt a lehetö legjobb hasznát venni mindeniknek. Nem csontmerevség kell ide, hanem inkább elasticitás, melyet, szerencsére, a mi alkotmányunk mindig elfogadott. A franczia conflagratiónál a nemesség már minden áldozatra kész volt, sőt utóbb egy kamara lett a kettöbül; de már késő volt. XIV-dik Lajos, a nantesi edictum, stb. stb. megérlelték a forradalmat. Az idö megragad, ha nem akarunk vele haladni. Mi a városokban t. k. egyenlöséget akarunk, rangkülönbség, pergamenek elöjogai nélkül. Ez annál szükségesebb nálunk, mert a magyar magát senkinek alávetni nem*

Digitized by Google

akarja: itt mindenik vezér, ur akar lenni. A magyar ember jó kedvében felrugja a port s felkiált: itt a világ közepe. A rendet nem szeretjük. Magam is tán e hibában leledzem: ám csipjenek be a rendőrök, ha vétek.« —

A hosszú beszédet így végzé be: »*Ezeket előre bocsátván*« (Hangos kaczaj!) . . . *magamat a méltóságos förendek további gratiájukba ajánlom.*« [1])

Democritosi mosolylyal hintegeté, bizony hálátlan talajra, a bölcseség magvait.

Az országgyülésnek egyik érdekes halottja volt még az *Évenkénti országgyülés*, melyet a megyék s az alsóház többsége elfogadott. A felsőháznál 1844. május 8-án és 9-én tárgyaltatott az. Széchenyi, a vita második napján, álmatlan éje daczára hosszu beszéddel köszöntött be. Ez alkalommal történt, hogy az előtte szóló Dezsewffy Emiltől vette kölcsön a szót (matt = bágyadt!), melylyel beszédét, ellene fordulva, megkezdé. [2])

De pillantsunk be előbb a Naplóba.

»*Nov. 9. Roszul vagyok. Félálomban ezer scrupulus. Mágnásoknál ülés. Évenkénti országgyülés Pesten. Sur mon beau dire. Megfésülöm Pálfy Pepit és Mesnil Victort. Ez utóbbi ripostiroz, gyengén, otrombán. Egészen semmivé teszem, comme tout le monde croit. Eötvös Pepi ellenem . . . Fogadatlan prókátor. Főherczeg ad neki egyet.*« — —

Most hallgassuk meg az ülésteremben; csak kapkodva bár.

»*Az eddig elmondottak oly gyenge, oly* ***bágyadt*** *argumentumok voltak, hogy szinte csodálkoztam azokat oly férfiaktól hallani, kiktől többet vártam. — Elővhozattak coulisseák megetti dolgok, a sok beszéd nauseája, stb. e. s többi közt, hogy a mohácsi vész idején is sokat országgyüléseztek elődeink, de nem a közügy javára, sat. Az akkori nagy szerencsétlenséget tulajdonitom részint Zápolya irigy fondorkodásainak, részint tán Tomori igen nagy hevességé-*

[1]) Lásd 240. l.

[2]) Ismeretes adoma. Le fel járkálva, mint szokott, egy perczre megáll D. előtt, s kérdi, miként mondják jól magyarul a német *matt* szót. ‚Bágyadt,' felel az. Köszöni, s visszamenve helyére, tüstént reá (s társaira is) alkalmazza azt.

Digitized by Google

nek, részint nagyjaink elpuhultságának, a kik kocsin mentek az ütközetbe, másrészt a török akkori ellenállhatlan vitézségének, satb., de, hogy a minden évben tartatott országgyülés lett volna oka, azt még soha sem hallottam. — Jóllehet én, értsük meg egymást, panacaeát nem ismerek; de valamint egy angol státusférfiu azt mondá, maradjon meg csak a sajtószabadság, s ő minden egyebet odaád, mert kiviv ez ujra mindent: ugy én azt mondom, csak tanácskozhassunk szabadon, sokszor és rendesen, s kész volnék érte mindent, még az adó kérdését is feláldozni, pedig ezt nem szivesen tenném. — Nemzetünk egykori nagyságát még sejteti, legalább oly kebellel, mely még remélni szeret, az, hogy mi ellenkezőleg járunk el a lengyelekkel; mert ezek többnyire jó barátságban gyültek össze országgyüléseiken, de harczban egymással távoztak el onnét, mi pedig kezdetben czivódunk egy kissé s végre valahogy csak kibékülünk, s az országgyülés végén közelebb állunk egymáshoz, mint annak előtte. Évenkénti országgyülés annyi, mint egy jó officina = gute Werkstätte, melyből ki fog kerülni lassanként minden, a mi kell. Eddigi systhemánk, ezt tudjuk, nem jó, keressünk tehát mást! — — Az ellenvetések, hogy majd ha ez, majd ha az meglesz előbb, satb., mind csak circulus vitiosus, melyben némelyek szeretnek forogni. Azt mondjuk: emeljük a köznépet. Előbb nevelni kell, felelnek. Jó, de ha aztán nevelni akarjuk, azt mondják: minek az, hisz' a nélkül boldogabbak. Az olyan dolog, mint a ki uszni szeretne ugyan, de a vizbe csak akkor akarna bemenni, mikor már uszni megtanult. — Még ott is szükségesnek tartják az évenkénti országgyülést, a hol a regeneratio mutatióján már átestek; de hát még a hol annyi minden a teendő! — Sokszor ugy vagyunk tárgyalásainkkal, mint a táborban a katona, kire hirtelen ráültnek az üstnél, s ő lenyeli nyersen is az étkét, mert Isten tudja, mikor lakhatik majd jól. — Három év egy nemzet életében is sok! — Mennyi időt elvesztegetünk. Ceremonia. Ismerkedés. Gyanusitás. Czivakodás. Pártokra szakadás, satb., satb., mire komoly munkára kerülne a sor, szét kell oszlanunk. — — Nekünk jobban meg kell becsülnünk egymást. Mert mig itt bizonyos része a mostani nemzedéknek egyre censurálni akarja az országgyülést, egynek fáklyás-zenét dekretál, másnak macskamuzsikát, hogy' lehessen várni a kormánytól is,

Digitized by Google

hogy ilyféle scandalumokat örömest repetálgasson! Erre neki a háromévi szünet is kevés. Legyek rossz próféta, s bár a vak sokaság keresztül járjon holttestemen, kimondom, hogy ebben hongyilkolás van. Mi magunk közt tudjuk tán, hogy az ily lárma semmi, hol ötszáz ember van együtt, mindig lesz közte, mindig lesznek többen, kik meggondolatlanul leromboljáik azt, miért annyi éveken át becsületesen fáradoztunk. De vegyük összefüggésünket a birodalommal; bizonyos helyen azt gondolják, ez a pártok, az alkotmányos élet szelleme: a mi csekélység itt, óriási alakban tün fel amott. Mutassuk meg, hogy rendet is tudunk tartani. — Ki érteni akar, érteni fog! . . . Sajnálom azt is, hogy némelyek ugy értik, miként évenkénti országgyülés annyi, mint évenkénti követválasztás. Nálunk sok eszes ember van, de gyakorlati kevés. Oly drágán bizony nem kellene. A választás három évre szóljon; de üléseit minden évben, erőltetés, erkölcsi kényszer nélkül tartsa meg, még pedig Pesten.« (Zajos tetszés.)

Mondanunk felesleges, hogy a reform-eszmék e terén is, báró Eötvös József, a parlamenti kormányzat elő harczosa, első sorban tündökölt. Az eredmény, vagyis inkább eredménytelenség, tudva van.

Október 3-án ismét a Városi ügy tárgyaltatott a főrendeknél. Ezt megelőzőleg az alsó tábla kerületi ülését kezdé meg, s a Védegylet ügyét tárgyalta, a törvényhozás oltalmába akarván ezt a quasi hadizenetet Austriának a közgazdászat terén ajánlani. Széchenyi ismét oly benső küzdelmeket állott ki, mint mikor Kossuth ellen először lépett fel. Az alsóházi szónokok, kiknek beszédeit meghallgatá, Pázmándy, Szentkirályi, Bezerédy, felkavarták epéjét, akár az elv akár a modor miatt, melyet érvényre emelni segítettek. Az izgalom hullámai átcsaptak a felsőházi ülésteremben is. Heves kifakadások voltak itt a főnemesség, a »kutyabőr« ellen, s Pálfy József azzal fenyegetődzött, hogy a *felső ház eltörlésére* fog agitálni, mint a mely a nemzet fejlődését csak akadályozni tudja és semmi jóra nem való. Nagy volt e váratlan kijelentés felett a felindulás, de leginkább dühbe jött Széchenyi. Ő arista volt a szónak legnemesb értelmében, s így nem csak egy vele született előitéletben, hanem legbensőbb önér-

Digitized by Google

zetében is érezé sértve magát, s képzelete előtt állhatott nyomban a forradalom rémképe, melytől egész élete fáradozásainak sikerét annyira féltette. Hosszú, és, mint maga írja, »kenetes« beszédet tartott, melyet félbeszakítva kiment, mintegy friss levegőt szívni. A közönség megszokta, hogy beszédközben fel s alá lépdel, s érdekes különczködései rovására irta ezt. Visszajő, hogy beszédét folytassa; menttében-e? mint ő maga írja, vagy ülőhelyéről? mint a hirlapok adják, hirtelen ájulás fogta el, s oda esett »mint egy darab fa.« — »Hogyan, miként történt ez, az én titkom marad.« — »Haza visznek, — nagy tolongás támad, — nem látok senkit« — »Főherczeg stb. gyakran tudakozódnak.«

E töredékeket a Jelenkorból kiegészítve: a városi »felügyelők« (= főispánok) feletti heves vita a grófnak nagy megindulással mondott beszéde alatti elájulása miatt félbeszakadt, s méltó rémülés töltötte el az egész gyűlést a nagy hazafi veszélyén, melyet azonban a haza nemtője, hál'isten, már eltávolított. — Segédkezek rögtöni ápolására nehány percz múlva még ott föléleszteték, s előbb a nádori terembe, innen pedig szállására vitetett. A körülötte levő orvosok a hogyléte iránti számos tudakozóknak nemcsak megnyugtató választ adtak, hanem másnap a gróf az ülésben is megjelent.

Folytathatjuk a Naplóból.

»Oct. 4. Megyek az ülésbe. Előbb azonban a főherczeghez: ő maga meg akart látogatni, satb. Az ülésben fényes fogadtatás. —

Este Bezerédj jő hozzám. Én kételyeket akarok benne támasztani, ő a Védegyletbe akar engem besorozni. Mindaketten czélt tévesztünk.

5-én ülés. Sokáig beszélek és jól. A nem-nemesek is viselhessenek minden hivatalt. Ebéd Hallernél, Crescence-szal. Délután conferentia Batthányi Kázmérnál. Elmegyek loyalitásból: de én nem vagyok a tietek. — Ezer scrupulusom van, hogy többet nem mondtam nekik.

6-án. Scrupulusaim megölnek. Megyek a templomba. Isten világositsa fel elmémet, hogy mit tegyek! — Megyek a Védegylet nagy-gyülésébe. Beszéljek, vagy ne? Ezer kétely közt hányattatom. Mégis jobb, ha hallgatok. Megbánom nyomban!!!«

Digitized by Google

A nem-nemesek *hivatal-* és *birtokképessége* mellett mondott ama »hosszú és jó« beszédét, melynek az oly igen conservativ felsőháznál döntő sikere volt, kénytelenek vagyunk a beszédeknek szánt kötetbe tenni át. Fővonásokban, fogjuk itt csak ismertetni.

»*Szemeimnek alig hittem, midön ezen igen rövid Izenetet először olvastam és Jean Paul ama mondása jutott eszembe: Ein Vogel trug einen Samenkorn in ein wüstes Land, und es entstand daraus eine neue Creation!*«

»*Most Magyarország azon ponton áll, mint mikor a hajón a kapitány elkiáltja: All hands on deck! A statusquo, megvallom, mint valami tartarus emeticus, felforgatja egész bensömet. Kell, hogy valamivel ártalmatlanná tegyük az átalakulást, a krizist, melyen okvetlen átesünk.*« — — »*Varázs hatása van az Enyémnek. S e tekintetben szinte isteni hatása lesz a törvényjavaslatnak, mely a legmélyebb combinatio szüleménye. Philantropikus szempontból is tekintve a dolgot, igazán meg kell indulni, ha látja az ember, hogy egy erkölcsös, becsületes munkás, családapa, saját birtokot nem szerezhet, ha csak véletlen nemesnek nem született. De ez nem a legerősebb ok; hanem az önérdek argumentumával esedezem a méltóságos förendek előtt, ne hagyják elsuhanni e szerencsés pillanatot, mert az országgyülés akármit tegyen, ennél becsesebbet nem vihet haza. Ne legyünk igazságtalanok önnön magunk iránt. Hány családot, mely ma-holnap koldusbotra jut, mentünk meg a törvény által, mi varázs vesszővel fogja ez a földbirtok becsét fölebb emelni. Ne büntessük ennek félrevetésével minmagunkat.*« satb. »*Előttem az, hogy egy becsületes nemes ember, ha már jószágát eladni kénytelen, azt, vagy annak egy részét drágábban adhatja el, nem problema, hanem axioma.*« Végül adomával sem marad adós. »*Egyik régibb országgyülés egy fiatat követ idösb és híres kollegájától jó tanácsot kért a dietán követendő magatartására nézve. ‚Uram öcsém' felelt ez, ‚mindent, mit a personális mond, ellenezzen.' közbevetöleg tevé hozzá, ez akkor nem is volt oly félszeg dolog; de azóta változtak az idök. Némelyek azonban most is azt a tanácsot követik, de bizony nem igen mély felfogással.* »*Én,*« úgymond »*mindezeknek elöre bocsátása után*« hosszas beszéde végén, »*én nem*

Digitized by Google

szoktam mindjárt megijedni, söt ha bántanak, kardot is rántok, s magamat nem hagyom dögönyöztetni; de, miután gyengék vagyunk, és »vana sine viribus ira,« inkább kezet fogva, vállat vetve haladjunk s egymást ne korbácsolgassuk. Ki nevet majd rajta? Istenért, legyen mélyebb felfogásunk?«

A főrendek az oly melegen védett javaslatot el is fogadták. Az örvendetes eredmény az ezen országgyűlési IV. és V-dik törvényczikkekben van megörökítve.

Nagy lelki gyötrődései közepett még több jó napja is volt Széchenyinek e hosszas országgyűlésen. Pár jellemző vonással szolgálhatunk még: bár derülttel kevesebbel, mint bús színezetűvel.

A karzat zajgása sok nyugtalanságot szerze neki, s egyik oka volt a kormányhoz, mint a lármás közvélemény előtt gyengébb félhez, való közeledésének. A gróf Keglevich Gábornál tartatott conferentiákon meg szokott jelenni; viszont Telekit s az ellenzék vezéreit is fölkeresi, hogy *Telekdíjának* proselytákat szerezzen. Mindjárt kezdetben sürgette az üléstermek olyatén berendezését, miszerint a szólás szabadsága a karzatok zsarnoksága ellen biztosítva legyen. E munkálatok miatt a tárgyalások egy darab időig szüneteltek is. De szemeljünk ki a Naplóból nehány helyet.

1843. julius 7-én. Batthányi (Széchenyivel tartva) *ellene nyilatkozik az alsóház kizárólagos kezdeményezési jogának. Klauzál bevallja, hogy neki a Vallás ügyében érkezett k. leirat tetszik, de ezt a karzat miatt be nem vallhatja.* Ugyanő, az a derék Klauzál, nem sokára annyira kiesett az ifjuság kegyéből, hogy a Hollinger-kávéházban macskazenét szántak neki. A deczember 4-diki kerületi ülésben, mint békéltető szerepelvén, kijelenti, hogy áldozatul hozza népszerüségét, de azért az ellenzéktől soha elpártolni nem fog. Pár nappal azelőtt egy conferentián elájult, eret vágtag rajta.

Aug. 7. Batthányi Lajos: *‚Ha a kormány az Adó mellett bona fide agitál, ugy hiszek neki‘.* Széchenyi: *»Egy garasba?«* (fogadjunk —) *B. ‚Nem, kár volna érte!‘*

Digitized by Google

Aug. 13. Kis casinóban a horvát kérdés. Ez a legfontosabb! — — Batthányiról mindinkább meggyőződöm, hogy vesztének indul. Ő a Rom istenének esik martalékul. — (!)

Aug. 27. Fejem zavart. J'ai trop sur mes épaules.

Aug. 30. — Két szék között vagyok. —

Sept. 2. Magyar nyelv. Sok bolond beszéd, de part et d'autre.

Sept. 3. Nádornál. Kérdi, mi a célom a Telekdijjal. Nyiltan beszélek. Nem akart-e kikémlelni? nem tudom. Ő: Bécsben tetszik az eszme. Köztünk szólva, nem fogják ellenezni, hogy a kezelés a rendeknek adassék át. [1])

Wesselényi Pozsonyban.

Pletykáznak: Apponyi azt mondotta volna: bár maradt volna Széchenyi inkább amott. — Quelle infamie d'inventer des choses de cette espèce! — Zsedényi: Nem fogják fel önt. — Wenckheim: Miért nem áll az ügy élére! — Batthányi (a kis casinóban) *ironiából mély hajlongásokkal fogad. Szomorúan távozom.*

Különben földem vesz.

Sept. 5. — Je me sens devenir fou. — — Erővel pártemberré akarnak tenni!

Sept. 6. — Itt elvesztettem hitelemet; Bécsben nincs befolyásom. J'ai perdu mon jeu. Szándékom a legjobb volt, Isten is tudja! — —

A förendeknél az Áttérés (más vallásra). *Apponyi megteszi indítványát. Königsegg beszéde alatt a hallgatóság nagyon nyugtalankodik. Judex* (az országbiró, mint azon ülés elnöke) *szót emel, avec un noble courroux. Aztán én állok fel s meglehetős jó beszédet tartok. — —*

Sept. 7. — Az a gondolatom támad, hogy Zalában követnek választassam meg magamat, ha ott a Két garast elfogadják. (El is fogadták.)

Az e napi ülésen egy nevezetes szóváltása volt Batthányival, melyet, mint mindkettőre jellemzőt, el nem hallgathatunk.

[1]) E kérdésben tehát Bécs szabadelvűbb volt, mint a magyar felsőház.

Digitized by Google

Napirenden az Áttérés volt. Széchenyi elvben bár a rendeket pártolta, de gyakorlatban ellenök nyilatkozott, és ez alkalommal is sajnálatát fejezé ki a felett, hogy »csupa hiuságból« nehézségeket gördítünk, s »egymás ellen lődözzük el puskaporunkat.« — Batthányi egyszerűen a rendeket pártolá, »habár,« úgymond, »e szavazatát gróf Széchenyi István oly indoknak tulajdonítaná is, melyet, fájdalom, egy idő óta ő nagyon is megvetni látszik, én ellenben a nemes ambitiók közé számítok, mert igen jól mondotta nemrég b. Wesselényi, hogy Trója tán most is állna, ha népszerüséggel bírt volna Cassandra.« — Széchenyi erre nem maradt adós a felelettel. »Igaz, hogy ez is, *(népszerüség megvetése)* egy neme a hiuságnak, s a grófnak köszönettel tartozom a figyelmeztetésért, mert gyarló ember létemre, e részben tán hibába estem. De valamint megnyergeltetni magamat s portéka gyanánt felhasználtatni, soha senki által, sőt mint veterán katonának minden tisztelettel legyen szabad hozzátennem, még uram s fejedelmem által sem engedem magam, annyival kevesbé fogom ezt engedni egy felhevült publikum által. Hisz tapasztaltuk, hogy még oly népszerű ember is, mint a gróf, egy kis kérdésben votumát nem bírta adni a nélkül, hogy nyomban a felbőszült sokaságnak violentiáját tapasztalni kénytelen ne lett volna. — 1790-ben bagolyt festettek a tarsolyokra, ez azt jelenté: légy ébren magyar és el ne aludjál. Volt is ennek akkor értelme. De másrészt, ha ma azt látom, hogy a kormány nemzeti átalakulásunkban immár nem gátol, sőt előre megy, s ha legjobb szándékai is figyelmen kivül hagyatnak, akkor, bár infallibilisnek magamat sem tartom, nem átallom, úgy mint egykor a kormány ellenében, bárkivel szabad véleményem kimondásában a versenyt fölvenni, akár lássa meg ezt a tömeg, akár nem. Ezt tettem s tenni fogom mig inaim birnak; de megvallom, olyan népszerüségre, mely mint nem rég történt, még egy Deákot is sárba tud gázolni, nem adok semmit.« —

Volt alkalma Batthányinak e jelenetre visszaemlékezni, úgy mint régente a bölcs Solonra a híres persa királynak! — De, folytassuk szemlénket.

Szept. 29. Bécsben. — Metternich jól fogad.

Digitized by Google

Szept. 30. Azt hittem, nem tudok az ágyból felkelni. Metternichnél. Nagyon barátságos. ‚Szörnyü sok bün nyomja vállaimat', etc. etc. Mindig a régi szemrehányás! Melanie: ‚istenem, mennyi könnyeket ontatott velünk!' Én: Tévedhettem, de szándékom a legtisztább volt. Ő: ‚oui, mais l'enfer est peuplé de bonnes intentions! — Ime hol, adják neki refraint, melyet Wesselényi és Kossuth ellen, végre önnön maga ellen is, oly tragikus hangsúlyozással ismételt! . . .

»*Este Pozsonyba érek. — Hallom a nagy botránynt, melyet Pálfy Pepi csinált a papoknak . . . S ezek a tacskók még örülnek az ő szemtelenségükön. — Zarka Apponyi . . . Nem sokára vér lesz! — —*«

»*Oktob. 2. — — Szentkirályi: ‚Most kezdem csak érteni Széchenyit!' — Eötvös Pepi meglátogat. Sokat beszélünk Pest szépitéséről. Ő . . . elismeri nagyszabásu terveimet, pour regenerer cette nation malheureuse, ectr.*«

»*Okt. 4. — Egyik párt sem szeret. Batthányi apostatát lát bennem; Metternich egy megrémült convertitát! —*«

Oct. 11. Pesten van, városi ügyekben.

November elején, közepéig Bécsben, Apponyi Szögyényivel titkolódznak még. Metternich, kivel többször találkozik, végre oda utasítja, hogy — Apponyival tartson.

Nov. 17. Pozsonyban. — Bezerédj Pista (a horvát ügyben) képtelenségeket beszél. Roszul lesz. 18-án Perczel, Szemere és Beöthy fáklás-zenét kapnak. »Forradalmi beszédek.« — »Igazi őrültek háza« — —

Apponyi ez időben erősen mozog. Egy tisztességes conservativ párt megalakulásáról van szó, mely kezébe vegye az initiativát a reform terén is, de határozottan ellene szegüljön a forradalmi tendentiáknak. Minden szörnyü lassu vajudásokon ment keresztül; parlamentáris életünk, ugyszólván, kamasz éveiben volt.

Az embereken bizonyos kedvetlenség vesz erőt. Deák, kiről azon álhír terjed, hogy meg akar házasodni, visszavonulásban él, majd azt a meggyőződését fejezi ki barátai sürgető leveleire, hogy az ő jelenléte s nagyobb részvétele a közügyekben semmit, de

Digitized by Google

épen semmit sem lendíthetne a dolgon. Zarka bölcsen (!) megmondotta róla, hogy ő is úgy le fogja járni magát, mint Nagy Pál, Ragályi, s a többiek. Kossuthról is híre száll, hogy visszavonul mindentől s falura megy lakni. Hisz a Védegyleti csekély tagsági díjat is sokan leplezett nemzeti aláírásnak nézték Kossuth javára, s pro és contra felhasználták ezt. Széchenyi »agonizál.« Metternich az ő emlékiratait alig olvassa meg; Kübeck előzékenyebb volna, de azt nem kérdik. Bombeles azt tartja, hogy jóval semmire sem lehet velök (a bécsiekkel) menni, de kényszeríteni kell őket. Klauzál, Bezerédj ájuldoznak. Perczel, Szemere tulságokba esnek, Eötvös esküszik, hogy ha a városok ügye nem megy keresztül, ő soha többé politikával nem foglalkozik. Szentkirályi az utczán szitkozódik s inkább a muszkához áll, mint ilyen kormányhoz. Fenhangon kérdik van-e nekünk királyunk. Bizalmatlansági szavazatot inditványoznak a láthatatlan magyar kormánynak. Reviczky, a volt kanczellár, bádeni magányában, mint Wirkner bírül hozza, pompásan érzi magát, neveti e zürzavart, ‚az ő ideje még nem jött el, de hiszi, hogy mindnyáját túl fogja élni.' ... Az óramutató, ki tehet róla, ez egyszer is előre ment, nem hátrafelé.

Márczius 17-én Széchenyi Bécsbe ment, s egy órai értekezése volt ismét Metternichhel, a ki minden adótervet vagyis uj jövedelmi forrást helyeselt ugyan, s csakis a kezelést s az ellenőrzés jogát nem akarta a rendeknek átengedni. Batthányival is volt találkozása, ki ezuttal a »rabulista prókátort« adta ugyan, de hajlandó volt le is lépni s másoknak engedni át a tért.

Márczius 20-án ismét Metternichnél volt, s az adón kivül Kossuth dolgát is megbeszélték.

Batthányit utóbb, april 8-án, Ikerváron látta ismét, hova Deák is megjelent. Sokat tanakodtak itt a hazai állapotokról, melyek meglehetős sötét szinben tüntek fel előttük. Batthányi, beszélgetés közben, kijelenté, hogy ha ő tőle azt az illusiót elveszik, miszerint Magyarországból még lesz valami, ugy ő mindjárt letesz mindenről. Deák ellenben, »valamint én is,« teszi hozzá Széchenyi, »nem remélünk semmit, de azért mégis megteszszük azt, a mit hazafias kötelessé gnek tartunk!« — —

Digitized by Google

»*Május 18. — Gervay sokat beszél Kossuthról, a ki igen jó benyomást tett reá. — Metternich & C° elég perfidiával birnának, hogy hátunk megett, és ellenem e »rühessel« egyesüljenek!?* « ...

»*Junius 15. Boldog, ki sohasem ébred fel álmaiból!*« —

»*Junius 16. Életem naprul napra türhetetlenebb ... Csak a hat deszka szabadít meg!*« — —

»*Aug. 23. Istenem, be nehéz az élet. Azt az egyet tán megérdemelném, hogy gyors végem legyen. Szivesen adok helyet másoknak.*«

Az ilyfélékből lehető legkevesebbet adtunk, hogy az ismétléseket biztosabban elkerülhessük, ha majd e nemes szív megtöréséről, benső meghasonlásáról, kellend adataink nyomán számot adnunk.

Alig érdemel említést, hogy az alatt, míg Széchenyi ezer más gondokkal volt éjjel-nappal elfoglalva, s a főherczeghez is, ideje rövidsége miatt, kivételesen csak este mehetett, a rendek, egy kerületi ülésben, november 6-án, a nemzeti szinház főigazgatójává, Széchenyi ugy adja: »bankárjává«, — kiáltották ki, melléje adva Pestmegye alispánját és Pest város egy megbizottját.

A rendek is, főleg az országgyülés végső napjaiban, lázas sietséggel dolgoztak; de minden csak papiron maradt, mint legtöbben hivék: az idő rövidsége miatt.

A nagy különbség a királyi előterjesztések nyolcz pontja, s a szentesités alá került tizenhárom törvényczikk között, csak a távollevő Deák nimbusát növelé. [1])

De egyengeté a tért, bár öntudatlanul, az Eötvös iskolája a parlamenti kormányzat számára is.

---

[1]) *Királyi propositiók.*

1. Országos bizottsági munkálatok (az előző országgy. 3. 4. és 5. t. cz.)
2. Korteskedési visszaélések.
3. Városok szavazata.
4. Kereskedés. Közlekedési eszközök.
5. Hitel. Bank.
6. Földhitelintézet.
7. Országgyülési szállások.
8. Deputatiók költségeinek visszatéritése.

Szentesített törvényczikkek.

1. Koronaőrök. (Ürményi és Vay.)
2. Magyar nyelv.
3. Vallás.
4. Nem-nemesek birtokképessége.
5. Nem-nemesek hivatalképessége.
6. Váltó-törvény módositásai.
7. Csődtörvény módositásai.
8. Főitélőszék biráskodása.
9. Közmunka.
10. Futó homok.
11. Országgyül. szállások.
12. Országgyül. költségei.
13. Hrabovszky alapitvány.

Digitized by Google

VII.

Széchenyi helyzete az országgyülés után sem sokat javult, noha egy s más irányban tisztult. Bécsben végre belátták, hogy egy örökös tétlenségben élő, s a nemzet minden törekvéseit vagy nyilván vagy kézalatt gátló kormány, a legjobb akarat mellett is, épen csak madárijesztőnek való, se jót, se rosszat nem tehet s barát és ellenség előtt lassanként minden tekintélyét elveszti. Apponyit hivták meg tehát egyelőre alkanczellári czimen a kormányra, mint a kinek loyalitása minden kételyen felül állott, de egyuttal erélye is minden jót igért. Eltiporni a nyugtalankodó forradalmi elemeket, magához vonzani a mérsékelt haladás barátait, előre menni az okszerü reformok terén, s maga részére hóditani, sőt, a nem sokára felmutatandó fényes eredményekkel, tartósan is biztosítani a nemzet zömét, az eddig rettegett, de ezentul támaszul szolgálandó közvéleményt, s hazafias érzületet. Innét, igaz, már csak egy lépés a parlamenti kormányzatig, a többség uralkodása elvéig, de a melyet, csodálatos! alulról elég komolyan még nem követtek a szabadság leghőbb barátai sem, felülről pedig annál kevesbé ismert el az alkotmányos formák bármely leglelkiesméretesb megtartója sem. Volt e törekvésnek, ha elfogulatlanul akarjuk méltatni, bizonyos ideális, költői oldala. Kivenni mindenből a javát, ott hagyni az alját: mi kár, hogy nem kivihető! Kikérni a többség támogatását, hogy vele jót tehessünk; de el nem ismerni uralmát, ha tőlünk elfordul, hogy valami rosszat teszen. Erővel boldogitani az emberiséget, megóvni botlásaitól, ugy mint egy előrelátó jó szülő kényszeríti, ha csakugyan teheti ezt, a boldogságra gyermekeit.

Az ellenzéknek csak egy kicsi töredéke állott a parlamenti kormányzat, vagyis a többség uralkodásának, bár sokszor eléggé csalóka, szinvonalán. Ezek Apponyi törekvéséből nem is késtek levonni a logikai következtetést, mely szerint: ha többségre törekszik, jól teszi; de ha ez nem sikerül neki, le kell ám mondania,

Digitized by Google

s többségben levő ellenfeleinek adni át a gyeplőt. Puszta ártatlan elmélet volt biz ez.

Pessemistáink, köztük Deák is, csakis oly ártatlan elméletnek vették. Az ő szemökben többet ért az, a mi megvolt, mindannál, a mi esetleg lehetne. Megvolt a megyei önkormányzat: e részese a felségi jogoknak. Törvényhozásunk tényezője, a követutasítási gyakorlatnál fogva, a végrehajtó hatalomnak, ugy a biráskodás mint a közigazgatás terén, nélkülözhetetlen közege. Nem vak gép, melyet csak egy gondolkozó mozgat a központból, hanem öntudatos, életerős szerves lény, mely nem csak nem szorul ama központra, sőt azt saját erejéből táplálja, s a hányszor kell, uj életre költi. Ujabb s régibb történelmünk legfényesb lapjai idéztettek e mellett: miként voltak nehéz időkben a megyék alkotmányos jogaink, szabadságunk védői, megmentői. Nem hiányoztak a gyakori utalások a francziák példájára, kik Páris városa zsarnokságát, szeszélyeit kénytelenek türni, s meghajolnak mindig az előtt, kit ottan esetleg pár napi utczai harcz a helyzet urává tett. Nagyobbnak látszott a veszély minálunk, hol a kormányt idegennek, sőt ellenségnek tekintette a nemzet nagy része, s méltán retteget a veszélytől, mely őt érné, ha amaz oly könnyen reátehetné kezét arra az egy központra, mely minden hatalomnak, az uj rendszer szerint, már törvényes letéteményese lenne.

A bizalmatlanság a kormány iránt, bármennyire megváltoztak is már az idők s megjavultak az intéző körök intentiói, még oly átalános és oly mélyen bégyökeredzett volt, hogy nagy erkölcsi bátorság kelle hozzá: a kormányt, bár csak föltételesen is, egyben-másban támogatni, vagy épen egészen hivének vallani magát. A hazaáruló czim mindjárt reá tapadt akárkire is, s ha még felül rá valami hivatalt is vállalt, mely nélkül pedig sikeresen nem igen támogathatta a kormányt, akkor már épen le kelle mondania minden befolyásról a közvitatkozások terén. A hivatalnokok oly becsületes, tisztességes osztálya hemzsegett a képmutatóktól, kik egy körben a minden áldozatra kész alattvalói hűséget, más körben a némán tűrő szenvedő hazafiságot negélyezték, hogy magoknak ott pártfogókat, itt jó barátokat biztosítsanak. Siettek ezek belépni, akár titkon is, a Kossuth védegyletébe, s váltig erősítet-

Digitized by Google

ték, hogy az nem a kormány ellen van intézve, és hogy különben aláírás nélkül is becsületbeli kötelességöknek tartják ezentul csak »honit« fogyasztani, még ha az drágább és rosszabb volna is a külföldinél. E téren kerestek mintegy megnyugvást lelkiesméretöknek, s nyujtottak némi elégtételt boldogabb honfitársaiknak, kik nem kénytelenek magok és családjaik fentartása végett »szolgálni«, mint ők!

Széchenyi maga, ki ez időben már határozottan Apponyival szövetkezett, annyira érezte a közérzület e nyomását, hogy bensejében akkor volt tán legboldogtalanabb, mikor előtte uj és nagyobb működési tér nyilt meg, mint bármikor annak előtte. Apponyinak legforróbb vágya teljesült, mikor Széchenyit az ő pártja részére megnyertnek hitte. Kész volt elfogadni s illető helyen érvényesíteni nagy hazánkfiának bár szó szerint alig vehető ama szavait is, miszerint ő szivesen szolgál, s engedi eszközül felhasználtatni, »hámba fogatni« magát akárki által, ha jót tehet; de viszont kész volt teljes önmegtagadással neki alá is rendelni magát, nyiltan és titkon kezére dolgozni, s őt mesterének vallani. Bármily keveset adhatunk is államférfiak barátságára, a szóban levő válság alatt kevesebb okunk van az Apponyi őszinteségében kétkedni, semmint az önmagával is mindig tusakodó Széchenyiében. Közölni fogjuk azonnal ezt igazoló adatainkat.

Naplóinak egy ujabb kötetét, Széchenyi márczius 13-án 1845. ily szomoru jeligékkel kezdi meg a czímlapon: »Az én népem, az én fajom — vonaglásban van. Ezt mindig érzem, csakhogy néha több, néha kevesebb határozottsággal.« — — »Ez lesz utolsó naplóm.« — — »Hadd mennyenek a magok utján a csillagok. Vajha fel tudnám őket tartóztatni!« — —

Azt világosan sejti, hogy az ellenzék, s főleg annak uj vezére, Kossuth, rossz irányba tereli a mozgalmat; de vonakodik mégis a kormány híveinek táborába állni, s azon, bár igazságtalan látszatot hagyni magán, mintha a nemzet ellen, az »ő népe« ellen, forgatna fegyvert.

Az országgyülés vége felé egy »német« jó barátja arra figyelmezteti, hogy Magyarországon ismét alkotmányellenes kormányzat készül, miből zavar fog támadni, s hogy ez elől jó lenne

Digitized by Google

kitérnie, külföldre utazni, s alkalmas időben aztán közvetitő gyanánt szerepelni. Megköszönte ezt a jó tanácsot azzal, hogy ő a maga részéről »a hazának jó és rossz napjaiban híven kiván osztozni.« Egyébiránt fölteszi, hogy: »Apponyi ott hagyja őket, ha nem elég alkotmányosan akarnak kormányozni.« —

Mind a mellett sokkal magyarabb ő is, és sokkal tovább forgolódott a jó hazafiak, vagyis az ellenzék körében, semhogy úgy maga Apponyi, mint a conservativ párt többi tagjai iránt perczenként bizalmatlanságot ne érezne: ő is fölváltva, majd a rendszer, majd az emberek iránt! Az utóbbiakat majd lenézi, majd becsülésében osztályozza; de semmikép sem akarja elismerni, hogy most már ő is az ő czéhökbe tartozik: néha elég sértő módon is tiltakozik ily föltevés ellen.

Gr. Andrássy Györgyöt p. o. ily bókkal tiszteli meg: »Veled — szívesen, mert te önzetlen, erényes hazafi vagy: de a többiek . . . vagy lenni akarnak, vagy kapni. No sir!« (márcz. 14.)

April elején Bécsben van, s fontos értekezleteket tart, épen leendő uj hatásköre érdekében nagyobb s kisebb emberekkel. Összekeverjük neveiket: Majláth, Zsedényi, Wirkner, Gervay, Zichy Bódog, Apponyi, Metternich.

»Oh istenem,« így kiált fel »minő abnegatio ez! Még én kinálom magamat nekik — pour sauver notre pauvre pays. — — On ne veut pas de moi!« —

April 11-én Metternich herczeggel volt »hosszu értekezése,« de a melyről mitsem tudhatunk meg. Eredményét gyanithatjuk abból, hogy azon körből, mely a politikai válságok iránt oly kiváló érzékkel bir, jelentkezett az első »gratuláns.« Sina, kivel Kübecknél találkozott, már másnap (Apr. 12-én) ugy üdvözlé őt, mint »magyar közmunka ministert, belső titkos tanácsost, tizenkét ezer forint évi fizetéssel.« Kissé zokon vehette e részleteket, mert Wirknert nyomban azzal a kijelentéssel lepte meg, nem épen kellemetesen, hogy ne nézze őt most már »horogra került« prédájoknak. Zokon esik neki még az is, hogy Metternich vele akar egy levelet a nádorhoz küldeni, kit pedig tán épen az ügy érdekében akart ily meghitt uton a történekről értesitni, (april 15.) Mily kevés összhangzat volt a budai és a bécsi kormány kö-

Digitized by Google

zött, kitünik abból is. hogy gr. Török e napokban fejt ki különös buzgalmat azon czélból, hogy Széchenyit egy a Duna szabályozással, pesti kikötővel stb. e. tüzetesen foglalkozó külön bizottságba belevonhassa, (apr. 17.) Deákot is ekkor látja viszont Pesten, s nagyon örülnek mindketten a viszontlátásnak, de aztán — begombolódznak mind a ketten. Pár nap mulva (20-án) nagy ebéd van Deák tiszteletére, melyből Széchenyit, már mint a kormány emberét, kigyagyják. Sőt Nádasdy Julia sem hivja meg a De Gerando tiszteletére adott tudós estélyre! Pedig a nádor még csak előtte való nap ment fel Bécsbe, hogy ott, épen az ő dolgában, de nem nagy örömére, valamit »kifőzzenek.« »Az ne történjen« kiált fel Széchenyi boszusan naplójában! A nádor nem sokára visszaérkezett, s nyomban ebédre hivatja. A meghivást hozó Z. Adalbert, mint ministert üdvözli s gratulál neki. Ebédnél az őt mindig annyira kitüntető főherczegnő, és az általa annyira imádott ifju Mária herczegnő közt foglal helyet. Mind a mellett az az »országos közmunkák igazgatósága nem bir megszületni!« (Apr. 27.) Sőt visszásnak látszik, hogy ismét a nádornál ebéd levén, az ott jelen volt nagy urak, t. k. Würtemberg hg., Grünne, stb. közt ő volt az egyedüli »hivatalnélküli« egyén. Sina nyomán, egy másik pénzember, Wodianer, sem késik őt szintén mint ministert üdvözölni. Ugy látszik, mindnyájan többet tudtak, mint ő maga. Míg itt lemond a kissé ellenzéki Iparegyesület elnökségéről, s a Gyáralapitó társaság vezetését is, mely az »igazi kerékvágásba« volt terelendő a Védegyletet, másoknak engedi át; az ellenzéki körökben pedig régi barátjai általi folytonos mellőztetését keserűen panaszolja: az alatt Bécsben, róla nélküle, »kotyvasztanak valamit.« ... »Kiváncsi vagyok reá!« (apr. 30.) Tart e bizonytalanság még májusban is.

Irt azalatt szinházi dolgokról, a »Széchenyi« gőzkatlana »rossz omenü« szétpattanásáról, értekezett Weisz Bernáttal egy felállitandó országos biztositó intézetről, s folytatta társadalmi s egyesületi téren, a mennyiben ez nem volt erős ellenzéki szinezetü, szokott, s igazán emberi erőt meghaladni látszó tevékenységét.

Május 12-én ismét Bécsben van, s egy lelki gyötrődések között töltött álmatlan éj után, 13-án megint Apponyival, Metter-

Digitized by Google

nichhel, Gervay, Lonovics, Wirkner, Zsedényi, Paziazzival van értekezése: zavart s félreértést lát mindenütt, s 16-án még nem tudja, »sütni akarják-e vagy főzni!« ... S a mi még rejtélyesebb: »nincs más támasza, mint Metternich!« Kerüli a látszatot, mintha saját ügyét »sollicitálni« akarná. »Ők pedig nem sürgetik. M-et szélhűdés érheti, s én maradok a mi vagyok, azaz: semmi. S ez volna a legjobb!« —

Apponyi azonban épen nem ejtette el a dolgot; csakhogy ‚nem tőle függött' annak elintézése. Sokat fáradott ő abban, s jártkelt Metternichtől Kübeckhez, stb. Végre május 18-án odáig érett az ügy, hogy Metternich már kész körjegyzékét (ad circulandum) közölhette Széchenyivel egy felállitandó külön »bizottságról«, melynek ő elnökéül volt kiszemelve. Széchenyi nem sokat törődött a ministeri czimmel, melytől Bécsben kétségkivül s tán Budán is irtództak; de súlyt fektetett arra, hogy ne bizottság, hanem »hatóság« legyen abból, a mit terveznek.

Csoda-e, ha ily huzavonák közt ama körökben, a melyek közé mintegy »korpa közé« most szinte váratlanul keveredett, ugy érzi magát mint valami próféta mindenféle vad és szelid állatok között, mint egy uj »Dániel a barlangban!« Csoda-e, ha rosz kedvében Gervayt is hasonló nyilatkozattal főzi le, mint csak nem rég korábban Wirknert: »Ne hitesse el magával, hogy most már meghunyászkodtam. Ha a kormány nem változtatta volna meg politikáját, én sem változtatnám az enyémet. S ha a kormány ismét rossz utra téved, én nyomban megint az ellenzéknél leszek. Én független vagyok!« —

S Bécsből, ki hinné, csakugyan még re infecta rándult le Czenkre, honnét azonban nyugtalansága ismét visszakergette az események szinhelyére. 25-én irt a Hattyuszállodából Apponyinak, mentegetve magát, hogy nem ment el Kolovrathoz, Kübeckhez, Lajos főherczeghez, satb., nehogy »sollicitálni« látszassék. S aztán meg bizony »ő nagy skeptikus is.« Izgatottsága olyan nagy volt, hogy életét is, nem először bár s nem utolszor, megutálta, pisztolyra gondolt, s közel érezte magát az őrüléshez. »Senki sem gondol velem, senki sem szeret, senki sem vágyódik

Digitized by Google

utánam. — — Fejem reszket, agyam mintha összefolyna, — je perderai la raison! — Az is jó! Mit ér ez az élet!?« —

Ilyeneket olvasunk a naplóban azon május 27-én, a melyen kétszer is értekezett két hatalmas barátjával: Metternichhel és Apponyival.

Kezünkben van egy pár sebtében odavetett bizalmas levélke, mely Apponyi érzületére tiszta fényt vet.[1]) Egy futó pillantás mindenkit meg fog győzni erről. Ime.

»*Tisztelt pártfogóm! — — Itt ülök, fájdalom, a tanácsban, s félek, holnap is ülnöm kell. Ez kinos reám nézve, mert sokkal fontosabb az, a mit Veled kellene megbeszélnem. — Du fond de mon ame et de mon coeur à Vous.*«

»*Tisztelt barátom és pártfogóm! — —* (Ismét ülésbe kell mennie, s nagyon el van halmozva; de kéri Zichy Istvánhoz, hogy beszélhessenek punctatim.) *M. herczeg, háľ istennek, nagyon sürgeti ezt az ügyet. Tout à vous.*«

Ezalatt eldőlt a koczka: Széchényi kineveztetése a magyar közlekedési ügy élére, habár »definiálatlan« hatáskörrel, a legmagasb tanácsban el lőn határozva. Kinek volt nagyobb öröme, mint Apponyinak!

»*28-án 2 órakor.*

»*A legnagyobb sietséggel s első örömem hevében akarom tudtodra adni, hogy az illető legf. kézirat immár alá van irva s ma még a kanczellár kezéhez jut. Mindnyájunkra, az igazi jó ügyre s jövönkre nézve oly nagy és oly döntő esemény ez, hogy nem Neked, hanem hazámnak, barátaimnak s magamnak kell s nem lehet eléggé érette gratulálnom. M. herczeg szeretné, ha még holnap itt maradnál, hogy az ügyet, t. i. a mikéntjét Veled megbeszélhetné. Hiszed, hogy eredményre vezethet? vagy hogy előértekezlet czélszerü lesz? avvagy engem akarsz-e végleges szándokod meghittjévé tenni? s az előértekezleten annak tolmácsául megbizni? A Te hozzájárulásod nélkül semmi esetre sem szabad bármit is határozni; de az elömunkálatokkal késnünk nem szabad. Je dîne chez Csáky, aztán levegö után kapkodok, s nyolcz óra után otthon leszek. — Ha hol-*

[1]) Gr. Széchenyi Béla küldeményéből. Az eredeti szöveg német.

Digitized by Google

*nap itt maradsz, nemde vendégem vagy? **Én csekély vagyok ahoz, hogy Neked köszönetet mondjak amaz ezerek nevében, a kiket elhatározásod boldoggá tesz, de érezni, jobban érzem azt, mint amaz ezerek mind együtt véve.** Hü tisztelöd Apponyi.«*

Az akkori viszonyok közt természetesen a legnagyobb nehézségek közé tartozott oly pénzforrások fölfedezése s megnyitása, melyek nélkül Széchenyi fényes nevén kivül semmi kézzelfogható eredményt fel nem mutathattak. Erre vonatkoznak többi közt a következő sorok, melyeknek jóval későbbi kelte különben az akkori kormányrendszer csigahaladásáról tesz meglepő tanuságot.

»*Máj. 17. 1847.*

»*Tisztelt barátom!*« — — (Nagyon el van foglalva, Pallavicini ebédjénél találkoznak.) »*A mi azt a milliót illeti, mindent mozgásba teszünk, s ugy hiszem, a sikerröl kezeskedhetem.*« — — »*Mentsd ki sietségemet s maradj jó irántam, a ki vagyok hü barátod Apponyi.*«

»*Jul. 15.*

»*Kübecktöl, kinél a comissio ülésez, mindjárt Hozzád jövök. Adja Isten, hogy két assessort is magammal vihessek! Ha tölem függne, mint mondod, bizonnyal már lábaidhoz tettem volna.*« (T. i. a kért milliót.)

A magyar kormány akkori elnökének hazafias buzgalmát de egyuttal a központi kormány irányában nyomorult helyzetét látjuk e kevésből is. Csoda-e, ha az ellenzék bizalmatlan volt, egyszer az emberek, másszor a rendszer iránt? Csoda-e, ha majd egy erőszakos felforgatás, kedvező körülmények közt, oly csekély ellentállásra fog találni? . . .

Apponyi őszinte üdvkivánataihoz nem kevesebb őszinteséggel csatlakozott az erdélyi alkanczellár, b. Jósika is. Sietett ő is hozzá, s mert személyesen nem találta, szállásán hagyott biletjére e találó phrasist firkálta fel: ‚Cela vous donne une clef'. Valóban »kulcs« volt az később be nem következhetett fejleményekhez! . . .

De Apponyi fentebb közlött levelének szintoly méltó párja még a Jósika egy üdvözlő levele is, mely gróf Széchenyi Béla szivességéből szintén birtokunkba került. Igtassuk ide azt is.

Digitized by Google

»*Szerdán 8 ór.*

Kedves Barátom. Nem annyira Téged, mint inkább mind azokat szerencséltetni jöttem, kik az előtted megnyilt téren való megjelenésedet örömmel üdvözlik, mert övék a gyümölcs, melyet számukra munkás fáradozásod érlelend. Áldjon meg az Isten annyi egességgel, annyi testi erővel, mennyi szilárd akaratot fejtettél ki oly sok üdvösnek kivivásában, s hidd el, szivesebb részvéttel senki sem kiséri minden léptedet ezen kedves Hazánknak a leggazdagabb eredményeket igérő pályán, mint igaz tisztelő barátod

Jósika.«

A kineveztetés tehát meg volt, de hatáskörének körülirása nélkül, mi nem sokára, mikor helyét a magyar királyi Helytartótanács kebelében elfoglalta, tétovákra s félreértésekre adott alkalmat. Otthonosnak »kollegái« között sehogy sem érezé magát. A gratulánsok naivságukkal, malitiáikkal teljesen kiveszik türelméből. Gunyosan excellenciázgatták lépten-nyomon. »Istenem!« igy kiált fel, »mennyi önmegtagadás kell mindezekhez!«

Még több hét mult el, mig kineveztetése hivatalosan közhirré tétetett; mig, a taksa lefizetése után, titkos-tanácsosi esküjét Bécsben ő Felsége kezébe »nyomasztó érzések közt« letehette; mig, ismét egy héttel később, a magyar királyi helytartótanácsnál is, melynek ilykép legifjabb tagja lőn, őt »hidegen fogadó« idősb kartársai körében hivatalos esküjét letehette; mig itt valamiféle hivatalos helyiséget kapott; mig hatásköre, egyes folyamszabályozási biztosok s egyéb hivatott vagy hivatlan beavatkozók ellenében, valamikép körvonaloztatott; mig végre valamelyes pénzt kaphatott, hogy müködését megkezdhesse!

Kit nem lep meg, ha p. o. naplójában ilyet olvas:

»*Aug. 18.* (Bécsben.) *Megyek a főherczeghez.* (T. i. a nádorhoz.) *‚Mit, hát ön is itt van?‘ Szót sem szól kineveztetésemről. Nyilván mitsem tudott róla.*«

Aztán együtt utaznak Prágába, a Ferencz császár szobrának leleplezési ünnepélyére, mely alkalommal a nádor, valamint fia István főherczeg is, lehetőleg kitüntetik. Mind a mellett szeptember 1-én ismét nem tudja, »hányadán van vele.« Az alatt,

Digitized by Google

míg a nádorné kegyeivel elárasztja, legbensőbb családi körében szívesen látja, az öreg úr felhatalmazza, hogy »czivilben« látogasson el hozzá akármikor, a kis Máriának pedig csak akkor van jó napja, ha az ő kedves Széchenyiét, vagy fiát Bélát, láthatja!

Mi a pénzösszeget illeti, melyre Apponyi fentebb közlött sorai vonatkoznak, az már csak hosszabb alkudozás eredményét mutatja. Széchenyi, miután a Tiszát bejárta, hat milliót kért, sőt ha ezt bizonyos határidő alatt meg nem kapja, lemondásával fenyegetődzött. Le kelle szállani egész az egy millióig. Nagyobb és kisebb kanál egy tenger kimeréséhez!

Apponyival ez alatt majd »véd- és dacz-szövetséget« köt; majd nem tudja »hányadán van« vele: s olykor ismét az elkopott hasonlat jut eszébe a kipréselt czitromról. (marczius. 27.)

Metternichen pedig, ki időnként Aphorismáiból olvas fel előtte, majd a »vénülés« majd az »önbálványozásba merülés« symptomáit észleli. Ez utóbbi föltevést a híres államférfiúnak azóta közzétett emlékiratai is megerősítik; az előbbit oly értelemben, mely az észerő fogyását jelentené, aligha! A korhadás jeleit azonban, az állapotok tarthatatlanságának előérzetét, lehetetlen itt is ott is észre nem vennünk.

Nem szilárdíthatja bizalmunkat, ha azt olvassuk, hogy Széchenyit időnként macskazenével fenyegették, hogy kocsiját, melyben imádott nejével ült, sárral megdobálták, (július 2.) hogy a megye üléstermében »csak« kipisszegték, »egyéb baja nem történt;« hogy az Allgemeine Zeitungban Wesselényit az ő rovására s boszantására kezdték dicsérgetni; (április 1846), hogy Klauzál túlbuzgalmában, mellesleg saját népszerűsége helyreállítása végett is, megyéjében fölterjesztést indítványozott még Széchenyinek legujabb kineveztetése ellen is, (junius elején) de a mely legújabb »sérelmet« senki sem pártolt; hogy Szentkirályi, korábbi bókjaival ellenmondásban úton-útfélen szidta ismét Széchenyit, mint »minden rossznak okozóját, s a ki, miután Kossuth a journalistica terén leverte, most a kormányhoz szegődött;« (1846. január 28.), hogy Kossuth maga, kivel olykor »sincerizál« (september 11.) s kinek soha sem volt és nem lesz »alattomos ellensége,« egy, az ő tiszteletére rendezett fáklyás-zene alkalmá-

Digitized by Google

val hevesen fakadott ki ellene, (1845. augusztus 4.) hogy a »Falú jegyzőjének« már akkor írója, Eötvös, a tisztán, de nem messzire látó politikus, panaszkodik, miként »tíz év óta szolgálja már az ellenzéket, de még most sem tudja, mit akar az,« (1846. junius 8.) hogy végre Deák maga, kinek barátságáért annyit törte magát ily scrupulussal fogadja: ‚Én csak egytől tartok. Onök megszerzik bona fide a kormánynak a többséget; de aztán nem fogják megakadályozni tudni, hogy azt rosszra (!) ne fordítsa.' Mire Széchenyi: »Igaz, hogy ez is koczkajáték; de ugyan tud-e jobb és biztosb módot? Paroli helyett pace!« — (február 4.)

Mindennek összbenyomását nemde csak egy szó fejezi ki: Chaos!?

VIII.

Esemény volt azon időben az úgynevezett szent-gróthi levél Deáknak, tudjuk, egyik jellemvonása volt, hogy épen nem kapott a kezdeményezés dicsőségén, sőt legszívesebben bevárta, hogy más tegye meg, még az ő eszméivel is, az indítványt, s ő csak pártolólag szólalhasson fel mellette. Ha pedig az eszme is más agyában született, s nagyjában az ő helyeslésével találkozott, mindig kész volt arra, mit hiú emberek a legnagyobb önmegtagadásnak vesznek, az irigyek pedig soha sem tesznek meg, hogy magát hámba fogassa, s húzni segítsen a más szekerét.

Ép ezt volt az eset a Védegylettel is.

Kónyi gyűjteményének [1]) e kérdésre vonatkozó érdekes részleteiből eléggé kiolvashatunk annyit, hogy Deák nemcsak nem kezdeményezte a védegyletet, de hogy nem is kezdeményezte volna. Aggályai voltak, melyeket csak halkan s kis körben közölt barátaival, nyíltan s fenhangon hirdetni pedig vonakodott. Vonakodott pedig nem azért, mintha népszerűségét féltette volna, hanem azért, mert szerfelett félt a szakadástól, mely a nemzeti párt felbomlásához s a kormánynak, melyben nem bízott, túlsúlyra vergődéséhez vezetett volna.

[1]) Deák Ferencz beszédei.

Digitized by Google

»Nem lett volna-e czélszerűbb a Védegyletet most kezdetben csak némely czikkekre szorítani, melyek vagy azért, mert nálunk is nem sokára előállíthatók, vagy azért, mert nélkülözhetők, elsőbbséget érdemelnek?«

»Azon csekély pénzerőt tán több sikerrel lehetett volna nehány czikk gyártásának emelésére fordítani, mintha az sokféle czikkek közt megoszlik?«

»Amerikában ily egylet inkább politikai okokból, Anglia ellen, alakult.« satb.

»Ti — bizonyosan megfontoltatok mindent, Ti jónak láttátok a dolgot most és ily terjedelemben megindítani, s én el nem szakadok Tőletek.«

Ezeket írja Kossuthnak. Kell-e több?

Országszerte alakultak a központi minta után, Széchenyi nem kis aggodalmára, a fiók-egyletek, s egy közülök az e téren első sorban buzgólkodó gróf Batthányi Kázmér elnöklete alatt (február 9-én 1845.) Zala megyében Szent Gróthon is, hova Deák különösen meghíva volt. El nem kerülheté, hogy ne nyilatkozzék. Beszédét, egy hírlapi tudósítás alakjában, világgá bocsátották, s Deák azt soha sem desavouálta; akkor sem, mikor az e feletti polemiában többi közt Trefort olyformán tapogatódzott, miként Deák más körben alkalmasint máskép nyilatkozott volna.

A Kossuth gyújtó szavai mellett, diadallal hordozták szét az országban Deák súlyos mondásait is. Az efféléket p. o.

»*Mennyire elszegényült a nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földén adósággal nem terhelt jelentékeny család, holott csak ötven évvel ezelőtt,*« satb.

»*Csak pamutszövetekért évenként 17 millió szivárgott ki — — s a mely gazdaság többet ad ki, mint bevesz, annak tönkre kell mennie.*«

»*Jövedelmünket nem birjuk szaporitni; (?) nincs tehát egyéb hátra, mint lehetőleg apasztani kiadásainkat.*« [1])

---

[1]) A szövegből kiszakítva kell adnunk egy ellenmondást, mely aztán e nyilatkozat következő soraiban rejlett: Magyarország a mezei gazdaságban ötven év óta nagy lépést tett előre; azóta egy atyának javain három

Digitized by Google

»*A fényüzés minden más országnak áldás, csak a magyaroknak átok.*« . . .

»*Egykor egy francziát kérdeztek: ki verte meg Marengónál az ellenséget? Én, mondá, és még 70 ezer franczia. Szinte ezen társulatnak is minden egyes tagja magáról egykor elmondhatja: én és még annyi millió védegyleti tag mentettük meg a sorvadó hazát!*« *(!)*

Nem állhatá ezt tovább Széchenyi: tollat ragadott, s írta a szentgróti levél elemezéseit, tizennégy hosszú czikkben, melyek azon évi júniustól augustus közepéig ideje és figyelme jó részét igénybe vették, s épen nem arra szolgáltak, hogy népszerűségét növeljék.

E czikkek, melyek a Jelenkorban láttak világot, megolvashatók Török János gyűjteményében. [1]) Feladatunkhoz tartozik, hogy azokból csak a főbb jelzőket e helyütt is felfrissítsük olvasóink emlékezetében. Világot vetnek nemcsak egy nevezetes korkérdésre, hanem Széchenyi akkori érzületére s egyúttal hazánk politikai és társadalmi állapotára is. Sorba vesszük.

I. Ellenzéknek vallani magát s egyúttal a mozgás (a reform) *élére állani képtelenség. Központi vasút, fiumei kikötő, de másrészről védegylet, annyi, mint: fordúlj jobbra, de egyszersmind balra is. Csörgő sipka, vagy nyílt hadüzenet.*

Deák szól-e? vagy az egészhez semmi köze?

Deákot becsülöm és szeretem; de a hont, melynek leghübb szolgája voltam mindig s leszek is míg élek, s melyet bálványozok, Deáknak elibe teszem.

Közelszegényedés? sorvadás? Nem áll.

Számokkal kimutatható a progressio és gyarapodás.

II. Ha van némi hanyatlás főbb magyar családoknak, melyek lenézését úgy szeretik máskor affectálni, úgy annak okai ezek.

1. Birtok eldiribolás. (?)

---

flu osztozott, és jelenleg egy is termeszt osztályrészén annyit, mint előbb az atya az egészen termesztett.« — ?! Széchenyi sasszemét nem kerülheté az el.

[1]) Lásd Gr. Széchenyi István munkái III. k.

Digitized by Google

2. Idö- és pénz fecsérlöbb nemzet nincs a világon. (!)

3. Szorgalom helyett pipázunk; vagy, újabb időben, a Staatslexiconban buvárkodunk.

4. 14 órakor keressük a délt. Vagy elhamarkodjuk a dolgot, vagy elaluszszuk. Korteskedés, stb. eff.

5. Politikában is, mint másban gazda nélkül számítunk. Az Austriával való összeköttetés, satb.

Szomorú, ha még oly férfi is, mint Deák, ama rég megczáfolt fallaciában él, hogy a pénz, ha kimegy, ha benmarad . . .

Mostani törvényeink s közállapotaink mellett a világ minden pénze se lenne elegendö, legyetek erröl meggyözödve, drága honfiak!

III. Deák diagnosisa gyökerében el van hibázva. Recipéje: 1) kiadásainkból nemes önmegtagadással mentül többet törülni; s 2) mások helyébe honi kelméket tenni: alkalmazásban egyenesen »sorvadást« okoz.

Ugyan: a mi minden országnak áldás, miért lenne épen Magyarországnak átok? — Nem elég nyomorultan, simplán élünk-e ugyis?!

Leugrani — könnyü; de fel, fel! . . .

Nem az a bölcseség, hogy keveset, hanem hogy eszesen költsünk.

IV. A kormány, ujabb időben, észrevette, hogy a közbirodalom legdusabb mezejét parlagon hagyta, s hogy ezt igy folytatni többé nem lehet.

Most a pangásnak már a nemzet lesz az oka. — —

V. Kevesen fogják olvasni, mert — hiszen nem mestere a hizelgésnek.

Aztán meg . . . sinecurát is (!) vállalt!

Deákot kisebbitni nem szándéka; söt —

Adoma 1790-böl. Hic non agitur ut bene loquamus, sed ut nos intelligamus.

Értsük meg egymást.

Nem vádolhatjuk a királyi család bármely tagját, hogy nyelvünket becsmérli, mióta magunk kezdjük becsülni, stb.

Digitized by Google

Az európai csillagzatok is annyira sürgetik vérünket elömenetelre, miszerint ellenzéki taktika helyett ezentul a haladás mezejére léphetünk ki biztosan.

VI. Kimondhatatlan varázszsal jár az opponálás. Alig bujik ki a fiu a tojásból, még beszélni sem tud, de már opponál!

Az ellenzék »une cruelle necessité.«

De nálunk oly nagy szám opponál, a nélkül, hogy tudná, miért.

Klauzál nyilatkozata! (L. 471. l.)

Kossuth lepiszkolja a kormányt. [1]) *Éljen! De Kossuth itt meg nem áll, hanem teremteni is akar. Fiume, stb.*

Eredmény: a kormánynak, melyet nem nélkülözhetünk, tökéletes nullificatiója.

Legerősebb a most következő, hol már ismeretes cassandrai jóslataival találkozunk. Nem az a védegylet sugallá ezeket, melyet Deák comtemplált, a ki tagadta, hogy az politikai tüntetés légyen, hanem sugallá az a védegylet, melyhez Kossuth újabb agitatióinak csak egyes szálait fűzögeté.

VII. Vagy nem lesz sikere, s akkor hasztalan demonstratio, vagy lesz, s akkor egész más rendszert idéz elö, mely nem lesz inyünk szerint . . -

S akkor gyászba öltözhetik a magyar. Virágozni fog ugyan egykori hona, s abban üdvét lelheti az emancipált Izrael fiától kezdve (!) minden nép; de a magyar vagy elenyészik a hatalmas közérdek mindent egybeolvasztó árjában, vagy egykor szabad honát csak másodlagos, tán szolgai szerepben fogja lakni. S elmondhatja egy philosoph: Ime, meginl elpusztult egy nemzet, mely helyzetét nem ismerve, legjobb akaróinak figyelmeztetö szavát fitymálva, és erejét vagy tulbecsülve vagy balgán használva, saját maga döfé a kivégzés gyilkát kebelébe.

— — —

Deák mindezekből semmit sem lát.

---

[1]) Ez időben mennydörgött az u. n. administratori rendszer = az Apponyi Kreishauptmanjai ellen.

Digitized by Google

Boldogok, kik nem látnak többet, mert övék a mennyek országa. — — Habár csak az önámitás mennyországa!...

Elemzi azután ama többféle kútfőket, melyekből az agitatio táplálkozik. Ezek:

1. Őszinte hazafiság. Sokan nem látják a gyáriparral járó nyomort! stb.

2. Félszemü kormányosi felfogás. A ki t. i. csak egy partot lát!

3. Demonstratio a határvám eltörlésére.

4. Csalétek az oppositio horgán.

5. Birkatermészet. Divat (kolomp) után induló.

6. Iskolás pajzánság, dacz.

7. Hipocrita hazafiság.

8. Ármány, konkolyvetés.

9. Popularitási vasmacska.

Mindezt, szerencsétlenségemre, tisztán látom a védegylet foganzási, születési, keresztelési és dajkálási phasisaiban.

VIII. Sokan unják, hogy mindig a modort emlegetem.

Saját bárkáját ám kormányozza kiki tetszése szerint; de — a ki országlásba bátor avatkozni, — —

Jó szándék nem elég!

IX. Bár sokkal több ártatlan vegyület van benne; egyenes provocatio az a kormány és a birodalom ellen.

A kormány vagy husz év óta ugy közeledett a nemzethez, mint 80: 10, S vajjon ily arányban fogy-e az ellenzék? . . . Sőt az ellenkező történik.

X. Ebben teljes czimü Tóth Lőrincz ur, és teljes czimü Pulszky Ferencz ur kapják meg a félszemü kormányosi czímet, amaz buzgó allegálásai, emez Allgemeine-czikkeiért.

Aztán elismeri, hogy a védegyletben van némi jó is, mint p. o. a méregben; de felsorolja, ismét pontonként, sokkal túlnyomóbb rosz oldalait. Ezek:

1. Bizonyos osztály damoralizálása. A »honi« czéggel üzött csalások.

Digitized by Google

2. Kényszerít drágábban fizetni a rosszabbat. Financziális gyógyszernek elég különös.

3. Helytelen vágásba (!) sodorja a közfigyelmet. Teendőink! — —

4. Csorbát üt nemzetiségünkön. A magyart hiába nógatják iparra, míg a föld olyan olcsó. Iparosaink $^{9}/_{10}$-de német, cseh, stb.

XI. Magyarország nincs sorvadásban. Deák diagnosisa helytelen, s az praescriptiója is.

Ha még oly férfiu is, mint Deák . . . hagyja magát a közmámor által sodortatni!

Justum et tenacem —

Lenne csak köztünk sok ily zománczozatu, ki nem tud szolgai bókhoz, s kit nem szédít udvari fény,... tüstént (!?) nem csak azon viszony el volna tökéletesen rendezve, mely köztünk s a kormány meg a közbirodalom közt létezik, de vajmi szaporán helyre volna ütve Magyarország százados hátramaradása.

Dynastia meg lenne nyerve —

Érdek alapján fejlödnék —

De a mi ezután következik, abban divinatióig megy a már kedélybeteg államférfiu előrelátása, ékesszólása. Nem profanáljuk azt szerfeletti rövidítésekkel. A forradalom lezajlása után ezeren ismételték e s hasonló szavait, melyek azóta ismét feledésbe merülnek.

»Majdan, ha az idő le fogja csillapítni a kedélyeket és szenvedelem helyébe méltánylat áll, és én már nem leszek többé, s igy senkinek sem lehetek szálka a szemében, tudom e sorok, ha teljes feledékenységbe nem süllyed nemzetünk jelen küzdelme, az el nem ferdithető való színében fognak mutatkozni, s vagy élvezendik az utmutatásaik utáni hasznot sőt fényt az akkor élők, vagy ***keserü bánattal fogják rebegni, hogy igazam volt.***

Deák nem szorul, mint honunk számosb csillámló lidércze, mesterkélt kölcsönzött fényre — —

Lökje el magától a melléktekintetek minden zsibbasztékait, ***legyen alkotója, vezetője egy pártnak, mely Magyarországon, mióta össze lőn a birodalommal házasítva, még épen nem, vagy alig létezett —***

Digitized by Google

XIII. »*Bizony még annyi politikai belátásunk és tapintatunk sem volt eddigelé, mihez képest azon hazánkfiainak hitelét iparkodtunk volna nevelni, kik belbecsük vagy szerencsés véletlen folytán oly fokra emelkedtek, hol egy szó nem ritkán többet nyom, mint ezer megyei vagy országgyülési szónoklat.*« —

Trefortnak felelve: »*Igaz, nem mindig így beszéltem. Valóban megváltoztattam politikámat*«...

»*De ám mutassák meg, hogy most kevesbé vagyok hü a magyarsághoz, az alkotmányhoz, hogy kevesbé vagyok a haladás embere, hogy kevesbé szomjazom minden hazánkfiának halhatatlan emberhez illö polgárositását, hogy kevesbé fáradozok s rontom ugyis eléggé roncsolt testemet a közjóért, vagy hogy most inkább esengek másrul reám sugárzó fény vagy emberséges fáradozás nélküli kincs után, — — hogy nem akarok, mint eddig tevém, hün osztozni honosimmal szerencsében, gyásznapokban; s majd ha egykor, büszke érzéssel mondom, oly hosszu évek során fogták szolgálni a hont, mint én tevém, akkor adjanak hálát Istennek, ha függetlenségük s tiszta kedélyük tudatában oly fölemelt fövel tekinthetnek majd bárkinek szemei közé, mint én cselekedhetem.*«...

XIV. Ismét Deákhoz fordul.

»*Azt fogja állitani, hogy nem bír azzal a tehetséggel — —? Hát akkor ugyan kihez forduljunk? —*

1-ör bizalmat gerjeszt;

2-or, nincs oly hiu magyar, ki elsöbbségét el ne ismerné.

— — —

Oh! legyen vezetönk, én tüstént öné vagyok, és ön legöszintébb, legernyedetlenebb segítségemre számolhat. Lesznek ugyan hatalmasb védöi, nagyobb tehetségü elösegitöi, hanem hogy hübb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, ha ily alulról és felülről egyaránt független pártnak állana élére, azt bajosan hiszem.

— — —

Addig is, mint hü magyar nyujtom baráti jobbomat önnek, mint hü magyarnak.

Tiszta szándék, tiszta lélek, akár siker, akár nem!«

Eddig volt.

Digitized by Google

Bármit tartsunk arról a mi forradalmunkról, vagy szabatossabban szólva, szabadságharczunkról, a mely elnevezést egyébiránt minden alulról jövő forradalom igénybe szokott venni; egyet nem tagadhatunk: Széchenyi nem volt aféle »félszemű kormányos,« ki csak az egyik partot látja. Sasszemmel, biztosan fölismerte mind a két emberét: azt is, kitől a veszedelem jő; azt is, kitől a menekvés.

Ő tisztán látott, a többiek nem láttak. Maga Deák sem látott; mert hisz ki láthatja önnön magát?!

IX.

Képzelhetni, ha vajjon »sinecurának« tekintette-e Széchenyi az ő hivatalát! A maga módja szerint fogott hozzá annak teendőihez.

Számot adtunk annak idején aldunai utjairól; annál kevesbé mellőzhetjük most az ő tiszai utját, melyet nyomban fiumei kirándulása követett.

Feszült figyelemmel, jó reménynyel kisérte mind a kettőt az ország; ámbár elegen voltak már, kik ezt is csak korteshadjáratnak nézték az ellenzék ellen, s e felfogásukat az ünnepelt hazafival alkalmilag éreztették is.

Metternich, a mint Széchenyi közeledéséről, vagyis szerinte »megtéréséről« értesült, azonnal kiadta a jelszót, miszerint egyelőre magánállásában meg lehet ugyan őt hagyni, de azután el kell halmozni minden lehető kitüntetésekkel. E szavát, miként láttuk, be is váltotta. Hivatalos körökben azonban már korábban b. Vay Miklós volt tiszaszabályozási biztosnak kijelölve, s találkozott, képzelhetjük, oly jó barát, a ki Széchenyinek be is sugta, hogy sokan a Tiszaháton amazt bizony szivesebben látták volna. Szerencsére, Vay birt a hazafiság önmegtagadásával s a legnagyobb loyalitással rendelte alá magát. Szeptember 25-én egy borsodi küldöttség időzött a fővárosban, nála mint szeretett főispánjánál tisztelegni, s ő a nemzeti casinóban tiszteletökre ebédet adván, nem mulasztá el arra Széchenyit is meghivni s a felköszöntések oroszlánrészét reáháritani. Többek közt Ragályi

Digitized by Google

mondott egy hosszu, lelkes toastot. Aznap este az ifjuság Szemere Bertalannak, szintén Borsod szabadelvü követének, rendezett fáklyás-zenét, mely alkalommal útközben véletlen Széchenyivel találkozván, őt is egy dörgő éljennel örvendezteté meg. Nem rossz benyomások közt tevé tehát Pesten bucsulátogatásait, hogy 27-én utra keljen. E napon, Aszódon ebédelvén, Gyöngyösre; 28-án Egerbe ért. Lévay kanonok volt szerencsés őt házába fogadhatni; üdvözlő beszédek, pohárköszöntések nem hiányoztak; Miskolczon pedig, hova este ért, fáklyás-zenével várták. 29-én megjelent egy zemplénmegyei küldöttség Klobusitzky vezérlete alatt, kivel Szerencsre, »a Rákócziak ősi fészkére« ment. Itt Almásyak ünnepelték, Sárospatakon pedig a Breczenheim herczeg vendégszerető családja s ismerősök díszes köre várta. Nem késett »a magyarság e bölcsőjében,« honnét a »Reformatio világa« áradott szét, ugy a kollegium, mint a város bőbeszédü küldöttsége meghozni hódolatát, s Széchenyi nem késik örvendetes tudomásul venni a gyarló izlés (mauvais gout) mellett a jó ős anyagot; Ujhelyen pedig, hol kitünő fogadtatásban részesül, egészen el van ragadtatva gróf Péchy Manó ragyogó szónoklatától. 30-án, szakadó esőben, megjelennek Ungh, Szabolcs és Beregh küldöttei obligát üdvözlő beszédekkel s hozzálátnak a munkához, megtartják az »első ülést.« Ez egészben elég jól ment, csak két Lónyayval: Jánossal és Gáborral, gyült meg a baja. Ezek, a ceremónián tul, kézzelfogható eredményt is akartak látni és sarokba szoritották a kormány közegét, hogy igérjen is, de igéretét váltsa is be, sürgették a kerecsenyi és komorói átmetszést, sürgették a pénzsegélyt, s indulatosan fakadtak ki, hogy »ne mystificálja« őket. Szentiványi Vinczének sok dolgot adott, hogy mindkét részt lecsillapitsa. De ott volt Kazinczy Gábor is, a ki ifju hevében még akkor nem sejté, hogy minő pecsovics, minő »békepárti« fog válni nem sokára belőle. Ő buzgó munkatársa volt a Pesti Hirlapnak, barátja Kossuthnak, kitől a casinóban egy levelet olvasott fel, melyben Széchenyi »ármánykodásairól« és »sületlenségeiről« volt valami, s az ottani fiókvédegylet tagjait feltüzelvén, a fáklyászenét készitők minden kedvét azzal a fenyegetéssel fojtotta el, hogy: csak próbálják, majd ők meg fütyülnek hozzá! »Nem zsar-

Digitized by Google

nokság ez?« kérdi naplójában Széchenyi. Csak egy kis adattal több annak kitüntetésére, hogy mily kevesen láttak még akkor is, és hogy mily sokaknak későn nyiltak meg szemeik!

Október 1-én esőben, Péchyvel megy Zéténybe Klobusitzky Jánoshoz, dicséri ennek czélszerű kastélyát, innét Perbenyékre. Mailáth kanczellárhoz, s ezzel együtt másnap Kis-Várdára, hol a Tiszát özönvíz előtti állapotában szemlélik, Zoltánnal Papra, báró Horváthoz, majd Péchy szabolcsi alispánnal Vásárosnáményre Lónyay Györgyhez mennek, hol a roskadozó híd megszemlélése után Szathmár és Ugocsa küldötteit fogadja. Sok sár, piszok, hanyagság. 3-án megtartják a »második« ülést, nézegetik a Szamos torkolatát, ebédelnek gyékénysátor alatt. Eötvös Tamás pohárköszöntésében megsérti báró Horváthot, mint nem adózó pártit, rossz ebéd mellett sokat politizálnak minimumról, majorátusokról, megnézik a szeder ültetvényeket, s a Lónyayak régi várát, s meghitelesítve a bereghi főjegyző Buday jegyzőkönyvét, s másnap, 4-én, Baktán, gróf Degenfeld csínos birtokán át Nagy-Kállóba mennek. Izlik Széchenyinknek, fogfájása daczára, a jó nyíri bor, de elrontják kedvét a megyei börtönök, melyekben egy egész éven át nem merik szabad levegőre bocsátani a rabokat, mivel hogy az nincs megengedve. »Az illuminadók« mondja erre Széchenyi, a mi új büntető codexünk tervezőit értve, »szerfelett sokat akartak, s történt semmi!«

Ez a Nagy-Kálló egy vad telep benyomását teszi reá, nappal semmi élet, éjjel mégis lárma, mely hajnalban szinte kiállhatatlanná vált. 5-én Kállay Ödönnel utazott Debreczenbe. Mind a kettő most már az árnyék világban társalog egymással: üljünk fel tehát eléjök a bakra, s hallgassuk meg beszédeikből csak a mit a szél elkapkod. ‚Nem tartok sokat Deákra,' mondja a későbbi szélső pártok ez egyik független tagja, ‚Gyengye ember!' — ‚Most imádjuk, mert nem látjuk, — ha kilép a sikra, majd leesik. Mi más ember az a Kossuth! Azt tisztelem. Klauzál hiú, Beöthy zsarnok és komédiás. Szentkirályit minden évben hat hónapig Gräfenbergben kellene tartani, mert az b... Eötvös igen magas. Szalay igen mély. Kormány nélkül haladni akarni merő ostobaság. Az utálatos korteskedésnek minden áron véget kell

Digitized by Google

vetni. A nemesség elrothadott; — a népben több erő van. Elibe teszem a szabadságot a nemzetiségnek!' — »De ha szabadságot akar,« veti ellen Széchényi, »s feláldozta a magyarságot, ugyan melyik nemzetiség alapján reményli azt elérhetni? Tán a német? vagy a szláv?« — — Amaz gondolkodóba esik, s elhallgatnak. Később ujra fölvéve a beszéd fonalát, a király s a trónörökös lejöveteléről s lehető pompás és szívélyes fogadásáról beszélgetnek, s e pontban egészen egyetértenek.

Az alatt Debreczen város határához közeledünk, s meglátjuk az eléjök érkező tiszti küldöttséget.

Reviczky polgármester kalauzolja az »izléstelen« és »szintelen« nagy városban, s első sorban, szép szerepét folytatva, báró Vay Miklós ünnepli szerencsésb vetélytársát. Egy Cyclopsoknak való nagy ebéd után elvezetik mindenüvé, a hol valami látni való van, este a színházba is. Itt éljenek, pisszegéssel vegyítve, fogadják, mi nem akadályozza, hogy Szathmáryné és Kesziné játékában ne gyönyörködjék, biztos reményt merítve ez előadásból, hogy lehet egy igen jó magyar színtársulatot is összeállítani, csak érteni kell hozzá. Másnap u. m. okt. 6-án természetesen a tisztelgők hosszú sorát kelle fogadnia. Jöttek a professorok Péczelyvel, a kurátorok és papok Szoboszlayval, a Hajdúk, a dobi társaság, végre a város küldöttsége diszpolgári oklevéllel, s tömérdek egyesek, még nők is. Ebéd Reviczkynél, sok áldomás. Széchenyi egy debreczeni vasút létrejövésére emelvén poharát, ezt mindjárt kész igéretnek veszik, mi szintúgy meglepi, mint Woronieczky ezredesnek azon bókja, hogy míg másoknak csak a szájok jár, ő legtöbbet tett (t. i. Széchenyi —) a lengyel nemzetért! . . . Különösen örült volna ennek, ha megtudja, Metternich.

Oreg casino. Polgári casino. Éljenek, pisszegés nélkül. Az utóbbi emlékkönyvébe e sorokat irja: »Azon nép, mely nemzetiségét hűn ápolva, egyesült erővel küzd előmenetelért, előbb-utóbb mulhatlanul homlokára tüzi a diadal repkényét.«

Október 7-én meglátogatja a kollegiumot, satb. Ebédet Vay ád tiszteletére; a szinházban pisszegés nem vegyül már az éljenek közé; este fáklyás zene. Széchenyi a vasutat ismét kilá-

Digitized by Google

tásba helyezi, valamint a városok rendezését, s hangsúlyozza, hogy minden pártérdek felett áll a haza!

Október 8-án búcsúzik, reggelire Böszörménybe, ebédre Nánásra ér, itt tisztelgések, beszédek özöne; hálás Dobon, hol bihari urak és két Andrássy, Manó meg Gyula, várják. A dobi töltésnél, melytől az Alföld az ő menekvését várja, aggály lepi meg szivét. »Oh istenem!« igy kiált fel magában, »én gyenge, idegbomlott, ily nagy munkába merek fogni! Nem őrültség ez tőlem?!«

Október 9-én megtartják a »harmadik« ülést. Vannak nyolczvanketten, a hangulat jó: a jegyzőkönyvet Baj irta. Megalakul a Tokaj-füredi társaság, gr. Andrássy Gyula elnöklete alatt. Ily jó környezetben Széchenyi is fölmelegszik, s oly dolgokat beszél, miket nem lett volna jó egy telephonnal hamarjában Bécsbe elhordani. »Mit nekem titulus. — Nem szorultam én bécsi napsugárra, — egy kicsit csak magam is világítok, mint valami szentjános-bogár. Tüstént odébb állok ha« — — stb. eff. Az Andrássy Gyulával kötött barátság tartós maradt. Ugyancsak ő kisérte 10-én Kadarcsig, hol Semsey Albert pompás ötös fogattal várta, s vitték Illésy kunkapitánynyal Madarasra, hol igen csinos karénekkel lepték meg, s hova Bánffy Pál és Szombathelyi is megjelentek.

Október 11-én Fegyvernek, Szolnok. Itt már díszebédek és vacsorák helyett macskazenékről van szó, s tisztelőinek ugyancsak össze kell tartani, hogy holmi kellemetlenségtől megóvhassák. Betyárkodnak, lármáznak ellene. [1])

De megjelen Almássy Pali harminczad magával, Heves megyéből, — és Szapáry Pepi a szolnoki társulattal. Rossz éjet szerez mindez neki. A szegényes korcsmában, a hol kiki magáért fizet, 12-én ily fohászszal ébred: »Oh istenem, adj lelkemnek erőt, hogy fentarthassam magam!« — Esős idő, ihatatlan viz, stb. e. fokozzák levertségét. Károlyi György, Wenkheim Béla felháborodva nézik az ily fogadást.

[1]) Hallgassuk el a neveket.

Digitized by Google

Az ülés mind a mellett, a városházán, igen jól ment: jegyzőjük b. Orczy Béla volt. Megneheztelt Széchenyi t. k. Szentkirályira, ki mintegy engesztelésül bókot csapva, ‚emléket' emleget, s kinek hirtelen odavetette, hogy neki »sem titulus, sem emlék nem kell.« Az a Szentkirályi boszusan befogatott és elhajtatott.

Okt. 13-án ebéd Kun-St.-Mártonban, hálás Szentesen, hol Bene, csongrádi administrator tiszteleg. 14-én Vásárhelyen ebéd, estére Szeged. Itt kereskedők, városok, kerületek, megyék küldöttei. 15-én ülés tartatik. Klauzál távollétével tündököl. Elég jól megy. Hosszu ebéd, látogatások.

Okt. 16-án végre, Tasnerrel, hű útitársával, Kecskeméten megebédelvén, estére visszaér a fővárosba.

Itt lázas tevékenység, főleg egyleti téren; a pártok fejlődnek: Eötvös eszméi terjednek.

A m. k. helytartó tanácsnál, melynek ülésén oktober 21-én megjelent, hogy viselt dolgairól élőszóval mintegy számot adjon, értésére adják, hogy részletesb és irásbeli jelentést vártak tőle. Ily megjegyzést, hihetőleg, ma is hallhatna. Hozzá fogott tehát, a maga módja szerint, ujabb röpiratának irásához. Mig ez megkészülhetett, Bécsben is megfordult, aztán meg Zágrábban, Triesztben és Fiumében is.

Meg volt még nevének az a varázsa, hogy neki minden sikerül, habár az utóbbi országgyülésen, mint láttuk, vajmi kevés sikerült; meg volt róla még sokkal inkább az a föltevés, hogy a bécsi kormánynyal való szoros összeköttetéseinél fogva Metternichet és Apponyit mindenre ráveheti: természetes tehát, hogy főleg ez utóbbi utját mindenki feszült figyelemmel kisérte s leste minden akár hivatalos- akár magán-jellegü kijelentését.

Fiume! E név mozgásba hozta akkor s hozza azóta minden magyar szivét. Derék tengerparti kormányzónk Kiss Pál, állásánál fogva kormánypárti, ez egy kérdésben az ellenzékkel tartott, s gondja volt reá, mint jó hajósnak, hogy minden széllel előbbre vigye hajóját. Egy küldöttség is megjelent Ciotta vezérlete alatt: Széchenyi a maga részéről minden jót igért, de nem tudta felsőbb hatalmak, értsd a bécsi kormány, mit fognak hozzá szólni. Nem léteztek tudniillik akkoridőben még »közös ügyek!« Somsich Pál,

Digitized by Google

a helytartó tanácsnak már tagja, melegen karolta fel az ügyet, egyenest ráment Széchenyire, sarkalva őt, hogy tegyen valamit, máskülönben Kossuthék fogják megtenni s elragadják tőlünk a kezdemény érdemét és dicsőségét. Érdekes, hogy Széchenyi csakugyan a nem pihenő Kossuthtal találkozott tengerparti városunkban, annak gyüléstermeiben, közhelyein, s a kormányzó vendégszerető asztalánál is.

Zágrábba november 2-án érkezett, hol a püspök és b. Kulmer rövid látogatásai után rövid ideig mulatott, s egy Károlyvároni töltött nyugtalan éj után, hol a helyhatóság tisztelkedett, Kamenyáknál megismerkedett a bóra hatalmával, mely kiséröit, Tasnert és Auert, lábaikról ledöntve, őt is fáradságos gyalogolásra kényszeríté. 4-én hajnal előtt érte el Fiumét. Jó lett volna a meleg theára egyet aludni, de felriasztották a mozsár üdvlövések. Egyik első látogatója Kossuth volt. Az »egyesült« társulatokat Sinához utasítja pénz végett. Este a szinházban diszelőadás.

Okt. 5-én körülnéz a város gyönyörü vidékén, Kissnél diszebéd, tánczvigalom.

Okt. 6-én kirándulás Buccariba, Portorébe. Ebéd Kissnél. Fáklyászene, Matkovich szónoklattal üdvözli: rövid olasz jelszavakkal viszonozza: a testvériség egy ünnepe lesz belőle. Szinházban nagy tapsok, kendő lobogtatások a nők részéről: utóbb még tánczolnia is kellett.

»Külsőleg annyi fény«, igy irja naplójában, »bensőmben csüggedés, búskomorság!« —

Okt. 7-én Scarpa elkisérte Triestig. Itt Stadionnal, Pírettel, Waldsteinnál van találkozása. 9-én Laibachban, 10-én Grátzban van. Itt Nugent, Wickenburg, Festetich, stb. stb. 13-án Bécsben. Apponyi arra nógatja, hogy legyen kanczellár. Metternich vénül, gyermekes kezd lenni; többi közt azt mondogatja neki, Széchenyinek: ‚az ön jó barátja Kossuth —‘ ... Máskor komolyabban elemezni kezdi élete egyik kiváló tanulmányát, a politikai forradalmakat. Szerinte e láz az első stadiumban csak gyermekjáték, a másodikban is még orvosolható; de a harmadikban már nem: Magyarország pedig már a másodikban van. Széchenyit mindig mélyen meghatották az efféle jóslatok. E beszélgetés után, 20-án

Digitized by Google

ezt irja naplójába: »Nyilt forradalmat látok, kételyek kezdenek (?) ostromolni. Feltartóztatni többé nem lehet. Szeretnék feledni, nyugodni, elaludni, soha többé föl nem ébredni. Az élet nyomasztólag nehezedik reám!«

Nem éreztek e vajon hasonló nyomást a mult embere, Metternich, s a jövő embere Kossuth?! Nem volt-e pessimismusba merülve Deák? nem volt-e Eötvös? Nem volt-e csupa melancholia Vörösmarty, s egész azon kori költészetünk?...

X.

Régi tapasztalás: szivsebnek nincs hatalmasb balzsama a munkánál. Széchenyi ez áldott gyógyszerrel egész életén át élt, s mikor már nem élhetett vele, nem is tudott tovább élni.

Munkaközben rémlátásai is oszladoztak, ege felderült. Utolsó előtti naplóját, mely 1846. junius 19-től 1847. junius 6-ig terjed, derültebb mottókkal látja el, mint az előző kötetet. Borus ugyan minden, de: »mégis sokkal derültebbnek« látja horizonunkat, mint p. o. husz évvel ezelőtt. Ez akkor volt, mikor közpályáját ama nevezetes 1825-diki országgyülésen megkezdé!

Továbbá: »Magyarországból még válhatik valami, ugy magyar mint alkotmányos szempontból.« — —

S végre: »Elhatároztam magamban, hogy megyek tovább mig le nem roskadok. Adja Isten, hogy ez munkaközben érjen s ne a kályha mellett!«

S e szép jeligét követve, lázas tevékenysége mindinkább fokozódott, alig hagyva már egy-egy perczet akár pihenésre, akár kétségbe esésre. Ez utóbbi mint leselkedő orgyilkos követi lépésről lépésre; mig az előbbi, szerető családi körben vet egy-egy röppenő fénysugárt különben örömtelen életére. Mily jól esik az embernek, ha folytonos izgalmai közepett szinte váratlanul bukkan affélékre, mint p. o. mikor némely esti órát szeretett nejének magyar nyelvben oktatásával tölt el, ugy mint egykor ifju éveiben angol nyelvben adott O. kisasszonyoknak, s Wesselényinek is leczkéket; vagy mikor fiai, Béla és Ödön tanulmányairól, iskolai pró-

Digitized by Google

batételeiről, [1]) szeretetreméltóságáról s előkelő körökben kényeztetéséről emlékezik meg, vagy végre felsóhajt, hogy a közélet emberének nem is kellene megnősülni, mert oly kevés ideje, oly kevés szive marad családja számára! József nádor házában is, az öreg ur aggasztó gyengélkedései daczára, minden hivatalos szertartás mellőzésével, szívesen látott vendég volt: főleg elbájolta mindig a kis Mária herczegnő. Ez apró ajándékokat fogad el tőle s viszonozza azokat, mikor hallja, hogy mások czimeket rendjeleket nyernek, bámulva kérdi, hogy hát Széchenyi miért nem kap olyat? Könnyen megértetik vele, hogy annak az kevés volna, az sokkal többet érdemel.

Kevesbé tisztán azon örömek, miket politikai barátok tudnak szerezni. Apponyit csak lassanként szereti meg igazán, majd, látva őszinte buzgalmát s hazafiságát, szemrehányást tesz magának, hogy kétkedett benne, véd- és daczszövetséget ajánl neki, s kész mindenütt helyt állni érte. Metternich is a maga részéről megtartotta igéretét, függetlenségében meghagyni Széchenyit, de mihelyt lehet, minden nemével a kitüntetéseknek elhalmozni. Sokszor van most is e két államférfiunak bizalmas találkozása: s folytonos egymásra hatásuk félreismerhetetlen, de túlnyomó a korra s állásra nézve elsőbbiké. István főherczeg is már megjelen a szinpadon: atyja halála után, melyre el kelle immár készülni, ő volt utódául kijelölve. A nádori állásnak, felelős ministerium hiányában, nagy fontosságát nem kevessé emelte az a körülmény, hogy választás utján volt betöltendő. Ebből önként következik, hogy e méltóság jelöltjeinek, még ha királyi vérből származtak is, nem volt szabad megvetni a népszerüséget. Széchenyi, mi tagadás, egy uj felkelő napot látott az ifju főherczegben, kit tán uj emberek, nem az ő iskolájához tartozók, fognak körülrajongni; s minthogy hazánk egén már rég óta látta a vésztjosló fekete pontokat: természetes, hogy csak aggódva nézett e várt eshetőségnek is elébe. Voltak a kik, úgy mint egykor a koronaőri csupán czimzetes méltóságot, most az oly nagy jelentőségü nádori méltóságot is, azóta még inkább felhalmozódott érdemei elismeréseül, Széche-

[1]) Béláról megjegyzi egy helyütt: lassan gondolkodik, de alaposan.

Digitized by Google

nyinek szánták. Pulszky egy pillanatban egyenesen hozzámvágott, s szokott fesztelen modorában megkérdezte, akar-e nádor lenni. Mert, ha igen, ugy.... no! [1])

A közbejött nagy események után, melyek az ifju nádort csakhamar tarthatatlan helyzetbe sodorták, fölvethetnők a kérdést: vajon mi lett volna, vagyis, mi minden elmaradhatott volna, ha az 1848-diki nagy válság Széchenyit találja azon a polczon, melynek épen főrendeltetése a közvetités volt trón és nemzet között?! Egygyel szaporíthatnók ama henye kérdéseket, mik a világ forgó kerekeit soha meg nem akaszthatják, s mik a multból meríthető tanulságokat is száz meg száz ellenkező föltevésekkel homályosítják el.

A mi Széchenyit illeti, egykor a koronaőri czim, melylyel kinálgatták, hizelgett ugyan hiuságának; de annak visszautasitása még sokkal nagyobb örömet szerze néki: a szavak, melyekkel e kitüntetést megköszönte, s melyeket ez alkalomból fentebb már idéztünk, teljesen őszinték, szivéből fakadottak voltanak; nem is hagytak legkisebb keserüséget hátra. De a nádori méltóság még álmában sem kisérté. Összes följegyzéseiből, melyek nagyon is őszinték, egy sort sem tudnánk idézni, mely ily vágyakodás vagy reménykedés legkisebb gyanujának igazolására szolgálhatna.

A mig odáig érnénk, ne hagyjuk figyelmen kivül honfitársainak iránta való magaviseletét. Nézzünk el mindazok felett, kik nyelvöket öltögették reá, vagy kik saját kicsiségök mértékével méregették. Ezekre szól az a jó mondás, miszerint nem létezik nagy ember az ő komornyikja előtt, oly mondás, melyet én mindig nem csak a nagy emberekre, hanem még sokkal inkább a komornyik lelkekre nézve valóban igen jellemzőnek találtam.

Batthányinak, az 1845. év utolsó napjaiban egy kedves fia Ákos nevü, halt meg. Atyai fájdalma mély és őszinte volt; de mint politikai szereplő, el nem kerülheté, hogy egyuttal ürügyül is ne tekintsék a közügyektől, egyéb okokból, talán némi csömörletből is, való visszavonulásának. E visszavonulás reá nézve utóbb

[1]) Jan. 15. 1847. tüsténi József nádor halála után.

Digitized by Google

szerencse lett volna; ambitiója s kötelességérzete, vagy mint még Széchenyi is vádolá, (április 8.) tán Apponyi iránti gyülölete, nem engedék azt meg neki. Fata volentem ducunt, nolentem trahunt!

Apponyi különben sem nyugodhatott rózsákon. Sokan, mint ez már szokás, a még mindig possibilis Majláthtal, a rangban felette állóval hozták rivalitásba (febr. 13. márcz. 15.); még a nádor udvarában is szerfelett büszkének s önállónak tartották; s az öreg főherczegnő, bibliás asszony, a szentirásnak az alázatosságra vonatkozó némely soraira tett, ha ilyenről volt szó, czélzásokat (febr. 13.) Metternich, a »vénülő« Aphorismáit irja, miket Széchenyi Deákkal is megolvastat, cserébe Kossuthnak, most már a Hetilapba irt czikkeit fordíttatja magának; a tettek mezején pedig, miután nyakára hágott a lengyel mozgalomnak, mely saját substrátumán, a népen ‚jutott zátonyra,' — bizony nyugodtan alszik az iránt, hogy ne tudna hasonló módon nyakára hágni egy netaláni magyar forradalomnak is. Nem kell odáig mennünk, a mint sokan készséggel feltették, hogy egy parasztlázadásnak támasztása, magyarán szólva, az uraknak a parasztokkal agyonveretése komolyan terveztetett volna; de oly ártatlanok sem lehetünk, a kik politikával s történelemmel foglalkozunk, hogy szükség esetében, mentő eszköz gyanánt, ily eshetőséget egészen számitáson kivül hagyhatottnak képzelhessünk.

‚Én Magyarországot oly jól ismerem, mint önök', mondá egy haragos órájában Metternich a bámuló Széchenyinek, ‚ha felhuzzuk a zsilipeket, épen ugy jártok, mint a lengyelek. Szerencse, hogy ott megszabadultunk a lármázóktól. A kormány felismerte hatalmát. Kossuthot, Batthányit agyonverik:' stab. (márcz. 4.)

Gyülöletes magyarázatokra adott alkalmat többi közt Széchenyinek Kossuthra vonatkozó egy ismeretes frázisa. »Vagy felakasztani, vagy felhasználni.« Egyszerű: a bécsi kormány se nem merte volna azt tenni, sem ürügyet nem talált volna reá, hogy a veszélyessé válható agitátort egyszerüen felköttesse: mi maradt más hátra, mint megalkudni vele, ugy mint azt a parlamenti rendszer, melynek lényege a compromissum, magával hozza. E megfejtést egész kétségtelenné teszi az a tény, miként Széchenyit semmivel jobban, mint ellenfeleinek rendőri uton való féke-

Digitized by Google

zésével, lapjaik betiltásával, elfogatásokkal stb. e. dühbe hozni nem lehetett. Ilyen segédletet, melylyel akárhányszor kisértgették, mindig határozottan elutasított magától: mindig kész inkább saját kezével »a tüzes gesztenyét kikaparni,« oda vetni »népszerűségét,« kitárni mellét, még pedig Cicero szavai szerint: unum me pro salute omnium. Sőt, saját házában, asztalánál, a kis fia »instructora« Kossuthot, mint »első szónokot és irót« magasztalhatá. Ilyet uton-utfélen eleget hallott.

Hozzátették, például egyszer Szapáry Guszti, a ki az uj sétatért (az Ujépületnél) Gyüldének, a (conservativ) Gyüldét ellenben szemétdombnak nevezgeté, hogy: ‚mióta az egykor magasztalt Széchenyi egy Apponyinak uszályhordozója lett, minden nimbusa szétfoszlott'. Erdődy Muki sajnálja, hogy ‚egy Széchenyi a kétfejü sast viszi elől, vinné bár inkább a keresztet'. stb. e.

Az apró adomák közt ne ejtsük el, mert ez később szavának állt, gróf Teleki Laczi mondását, a ki biztositá a kétkedő Széchenyit, hogy ő hidegvérrel fogja egyszer főbelőni magát. (febr. 2.) Ne ejtsük el Pataynak, kivel később váratlan párbaja lett, bár egy irányban nem találó, de több irányban jellemző mondását: ‚Széchenyi és Deák (?) közt az a különbség, hogy ez azt tekinti, mi tetszik a sokaságnak, amaz mi jó és hasznos a hazának.' A Deák nevét itt akár tollhibának is vehetjük.

De a már politikai klubbá fejlődő Nemzeti körben is sincerizáltak. A két kör, egyik Batthányihoz, másik Kossuthoz közelebb álló, egyesült s Deák tiszteletére a casinóban ebédet adott, (febr. 12.) melyre ezuttal Széchenyi is, a ‚tán mégsem hazaáruló', meghivatott. Széchenyi némi elfogultsággal ült közéjök, mert a pártszenvedély »kakuktojását« nem szivesen látta a nemzeti casino »békés fészkében.« Deák mellett jobbról Ráday, balról Teleki, e mellett Batthányi Kázmér, amott Batthányi Lajos foglalt helyet, Széchenyinek sem a legutolsó szomszédja akadt, ez a gyermekkedélyü Vörösmarty volt. Teleki mondá az első felköszöntőt a királyra, a mely, ellenkezőleg mint ma szokás, hidegen és »ülve« fogadtatott. Ráday a nádorra emelt poharat hasonló hatással. Deákra egymásután Jósika Miklós, Besze és Gaál mondanak toastokat, ez utóbbi kiemelve az alkotmány, nemzetiség és hala-

Digitized by Google

dás körüli érdemein felül »türni« tudását, mint a ki türni tud »még akkor is, mikor-már már enyészni kezd minden reménysugár,« stb. E frázist Besze, ki különben is szeretett Gaállal évelődni, félbeszakítja: Türni nem elég, hanem tenni is kell. E megjegyzést Kossuth szava is viszhangoztatja. Szentkirályi felkapja a szót, s hozzá teszi, miként magunk semmit sem tehetünk a nép nélkül, melynek simpathiájára szükségünkv an, stab. Deák, ki csak vonakodva kel fel, a türést a tevéssel hiszi összeegyeztetendőnek, s mig utána Gaál Széchenyire emel poharat, a Fóti dal szerzője, tán ama versének fülébe zengése mellett: ‚Nagyot iszik a hazáért s felsivít. Csakhogy egyszer tenne is már valamit' — ömledező kezd lenni a tettek embere előtt. Őszinte éljeneit azzal toldja meg, hogy ‚veszszen a hetvenkedés, az erőntúli megfeszités, mely oly rosszul számitott s tönkre menő vállalatokat szül, minő volt az a védegylet is, melynek még annyi pénze sincs, hogy tisztviselőit fizethesse', stb. e.

Nem sokára Batthányi Kázmér is adott ebédet Deák tiszteletére; de oda már Széchenyit, mint, ‚nem közéjek valót', nem hivták meg. Pedig Széchenyi, a ki folyvást szörnyen restelte, hogy ő most már hivatalnok, és kormánypárti, minden ilyes mellőztetést szerfelett érzékenyen vett. Legfurcsábban volt Batthányi Lajossal, kit a többieknél nyilván sokkal magasabbra becsült. Szerette, gyülölte felváltva. Néha nagy szakállát méregette, hogyan fogna párbajban egy golyót belé röpíteni, s valóban nem egyszer álltak azon a ponton egymással. Máskor meghajol értelmi felsőbbsége s lényének valami sajátságos varázsa előtt. »Csodálatos ember« igy ir róla febr. 21-én, »mihelyt ő akarja, ki kell vele békülni!« ...

A mozaikba, melyet összerakosgattunk, illesszük bele az egykor ünnepelt, most már elhagyott Nagy Pál mondását, a ki ezen év májusában elnézvén Pestre, hazafias örömmel szemlélte fővárosunk haladását, s Széchenyivel O-Budán találkozván, felkiáltott: ‚Merre a szem tekint, mindenütt Széchenyi müveivel találkozik!' — Ismételhette e szép és igaz frázist csak pár évvel ezelőtt a nemzeti casino emlékbanketjén Jókay; ismétlik azóta is elegen.

Digitized by Google

De a »leendő« főváros nem foglalta el Széchenyi minden idejét. Tiszai első utját, melyről az előző czikkben beszámoltunk, gyorsan követte a második. Ennek is oly részletes leirását adva, némi hely- és személynevek változtatásával, majdnem ismételnünk kellene a mondottakat; azért csak egy-két pontot emeljünk ki belőle.

Nem oly futtában járta most be a Tiszavölgyét, nem is oly üres kézzel, mint első alkalommal. Bécsben nem hiába zörgetett: Apponyi lelkesen segített neki, Kübeck nem fukarkodott többé, Metternich az eféléket külömben sem ellenezte, s a magas és legmagasb körök rokonszenvvel kisérték a vállalatot. Kit nem lep meg, ha Windischgrätz Alfréd herczeg magyar rokonszenvéről olvas, ki akkor két Motesitzkyféle jószágot vett meg, s kire Metternich azt mondá: ‚ime, ismét egy ellenzéki, a Kossuth zászlaja alá!' Mily szépen teljesült csak pár év mulva e furcsa jóslat! Széchenyi pénzzel levén ellátva, illetőleg tehetősb bankházaktól is, több százezerekre menő hitellel kinálva, viszont az érdekeltek részéről pénzért ostromoltatott. Erősen tartotta magát, s júl. 9-én Pesten tartatott értekezleten előre kijelenté, hogy pénzt nem ád, egyéb ha minden krajczárt hypothekával biztosítanak. »Ha szabályozni akartok,« mondá a csongrádiaknak is, »zsebetekbe nyuljatok.« stb. Megütközik ezen nagyon a Werbőczyre támaszkodó Perényi Zs., fenakad még Dezsewffy is; de istápolja Wodianer, s megérti Kovács Lajos. Ez utóbbi mostantól kezdve legkedvesebb embere lesz. Naplójában a leghizelgőbb megjegyzésekkel halmozza el közéletünk e derék munkását. Dicséri jó kedélyét, buzgalmát, megbecsülhetetlen szolgálatait, egész áldásnak mondja magára nézve, s olyannak, a ki nélkül semmire sem menne. Csak egyszer szólja meg s nevezi el igazi kurucznak, mikor — zsebóra nélkül találta. Nagyra becsüli Paleocapa mérnököt is, kit a tréfás Jósa Gyuri Caleo pápának keresztelt el. Ugyanez a Józsa bevallja neki, hogy egy bizonyos átvágást, melyre Széchenyi nehezebben volt hajlandó, csakis azért sürgetnek, mert haszonbért remélnek a holt Tiszán a halászat után, stb. E napokból datálódik szorosb barátsága gróf Andrássy Gyulával, kiben sasszeme közéletünk egy leendő bajnokát jókor felismerte. Sok időt töltött vele, az ifju gróf alkalmilag kocsijával szolgált, s maga hajtotta

Digitized by Google

a lovakat: az egész ügyet reá akarta bizni Széchenyi, s ez elhintett mag nem is terméketlen földbe esett; segített neki gróf Károlyi Lajost is az ügy érdekébe vonni, a ki a tiszai gőzhajózásra azonnal 25,000 pftot írt alá (aug. 4.) Meglakták ez alkalommal Debreczent, hova b. Kemény Zsigmond is elment, hogy az ünnepelt hazafival személyes ismeretséget köthessen. Patakot is meglakták, hol Szerencsy lépett fel követelőleg a tiszai gőzhajózás érdekében (aug. 18.), mert hisz ő felsége nem adhatott kizárólagos szabadalmate egyedül a Dunának. Széchenyit ily sürgetések nagy zavarba hozták, mert a nádornak tömérdek aggályai voltak, s másfelől, ha kötelező nyilatkozatot ad, Mailáth felszalad Bécsbe, Lajos főherczeghez. stab. Ime ez a bolond Széchenyi, méltó emissariusa Apponyinak, mindent össze vissza zavar', kész revolte! stb. e. Kazinczy Gábor megtartja ellenzéki álláspontját, sőt fenegyerek szerepét, melyet majd nem sokára másoknak, arra méltóbbaknak, lesz kénytelen átengedni. Ebéd felett mint leghíresebb toastozó, poharat emel Szerencsy egészségére, oly sanda czélzattal, hogy ezzel Széchenyit megboszanthassa. Ez viszont alvónak tettei magát, de észreveszi hogy egy Kolosy ül vele átellenben, kinek neve vészthozó, s csak a szerencsés Barkóczy név többszörös reá mondásával ellensulyozható. (Patakon jul. 27.) Ellenzéki állást foglalt el a később tragikus sorsu Perényi is, ki a debreczeni erdőben tartatott díszlakomán, szintén boszantási czélból, Wesselényit köszöntötte fel, mit Bónis még azzal tetézett, hogy a Védegyletet élteté.

Kossuthról azalatt diadalmi hireket hoztak a fővárosi lapok. Akkor tartatott meg a hazai iparunk történetében mindenesetre emlékezetes első iparműkiállitás, mely iránt, minden pártszellem nélkül is érdeklődött a közönség, de melyet Kossuth tisztelői, pártjok érdekében is kizsákmányolni el nem mulasztottak. E kissé tisztátlan örömet azonban megzavarta nem sokára Szabó Pálnak, az első magyar kereskedelmi társaság igazgatójának bukása, (utóbb megszökése) Kossuthnak lehangoltsága, visszavonulási szándoka stb. eféle, mi viszont az Apponyiék malmára hajtotta a vizet. Ily vegyes benyomások tették lehetővé, hogy nagyobbszerü tüntetés nem volt Széchenyi ellen, sőt többé-kevésbé meleg vagy hideg fáklyás-

Digitized by Google

zenék s egyéb ovatiók fogadták utjában, p. o. Kecskeméten jul. 17-én, hol t. k. Babarczy conservativ szónoklatára Széchenyi is válaszában azt kivánta, hogy »Isten éltessen minden jó hazafit, csak egy speciesnek ne adjon sikert, az ámitóknak, a rossz magot hintőknek«, mialatt kiki azt érthette, a kit akart, vagy Patakon, aug. 19-én, hol neve napja előestéjét a város fáklyás-zenével, Kolowrat ezredes katonai bandával ünnepelték, mig Debreczenben augusztus első hetében, lakoma, kántus, szinházi dísz előadás, bál stb. volt, s Boka eredeti czigányzenéje gyönyörködteté. De mindezeknél följegyzésre méltóbb, hogy aug. 27-én Dobnál és Szederkénynél megkezdték a nagy munkát, melyhez Széchenyi áhitatos lelke mindenek előtt Isten áldását kérte ki, kinek kezében van minden siker! Barátságot kötött a 84 éves plébánossal is, Nagy Balázs nevüvel. Pyrker érsek halálos betegsége hirét is itt vette, nagy sajnálattal, mert szerette és becsülte e derék főpapot mindig, »noha ez őt, utóbbi időkben, nem igen méltányolta már.« — A vendéglői számlákat, uti s egyéb költségeket mindenütt Széchenyi maga fizette, bár hivatala után fizetést nem kapott. S mig ez utja megkezdésekor azt irja naplójába, hogy »a Tisza lesz az ő halála, de a mit nem bán, elég szépnek látná e halált«, utja végével, sept. 6-án már ismét Titelben s az ő kedves Dunáján találja magát, közhasznu működésének ez első, fényes szinhelyén, mely a hazáért élni, működni tanitotta. Csakugyan egy dunai gőzhajón kezdte irni visszautaztában »Politikai programm« czimü röpiratát, kezdetben más más czimek alatt, melyet bizvást politikai végrendeletének tekinthetünk.

A többiek mind alusznak, ő egyedül van ébren. A közelgő forradalom szárnya suhogását érzi, majd mindenütt: ha a tiszaháti zugkávéházakban a marseillaiset huzzák, hogy egy ember a népből (Karsa ügyvéd) a nép nevében hangzatos frázisokban üdvözli őt, ha még egy Kovács Lajos is minden haladási ügyben a kormányt támogatva, minden egyébben ellenzéki, ha »zsíros« honfitársai egyre politizálva, magán- és vidéki érdekeik felett czivódnak, ha aztán fent Bécsben a vénülő Metternich önbálványozásba merülten, a lengyelek sorsát jósolja a nyugtalankodó magyaroknak, a többi hatalmasok pedig sem önmagukban, sem egy-

Digitized by Google

másban nem bízva, minden összhang, minden elvhűség nélkül működnek, ha végre lent Pesten jakobinus klubbok alakulnak, ha itt és a vidéken a mérsékelteket lenézik, uton-utfélen terrorizálják, ha a pártszellem mérgét még a philantropia édes tejébe is belekeverik, s ha mindenekfelett Kossuthnak a legközelebbi országgyülésre Pestmegye követévé leendő megválasztását egy régi tartozás lerovásának s egy politikai szükségességnek tekinti a közvélemény.

»Mily súlyosan nehezedik reám az élet!« így kiált fel naplójában (Ujhely julius 27.) »Senkit sem találok, kivel rokonszenvezhetnék. C'est dans l'avenir que la Hongrie sera peut-être aimable. Én a magyarokat benső kénytelenségből szeretem, mert hisz' magam is afféle zsíros magyar vagyok.«

XL.

Az, a ki hét év előtt a Kelet népét irta, s kinek lelki gyötrelmeit akkor láttuk, még nagyobb kinok között fogott hozzá most Kossuth elleni utolsó röpirata, a *Politikai programm-töredékek* megirásához. Angol jeligéjét, valamint a mi jó Bonfinunkból vettet, sokan bizonnyal ma is alá fogjuk írni. Amaz a tévedések behízelgő s vonzó természetéről, az egyszerű igazságoknak pedig mellőztetéséről s lenézetéséről szól; míg az utóbbi, erőteljes latin kifejezésekben, a mi scytha fajtánk nyugtalan, nagyravágyó, irígykedésre és viszálkodásra hajlandó természetét hányja szemünkre.[1]) Első akadályt e röpirat megjelenése elé, ki hinné, maga a censor, a jó Reseta gördítgetett. Oka alig lehetett egyéb,

---

[1]) Error being showy, forward and plausible, attracts many followers, while Truth, on account of her unobstrusive simplicity, is neglected or despised.

Barbaram igitur Scythiae gentis immanitatem, quae tantopere concordiam et otium abominabatur, diu iste furor exercuit; et eousque (ni mentiar) exercebit; donec se quisque metiri, coërcere ambitionem, aliena dimittere, invidia carere, mutuamquae concordiam amare didicerit.

Digitized by Google

mint a miért a Petőfi Hóhér kötelének kinyomatását ellenezte: e művet nem tartotta az ifjú költő nagy nevéhez méltónak; meg akarta óvni, hogy vele ártson magának. Széchenyi művét nem nézhette ugyan hozzá méltatlannak, sőt nagyon is jelleméből s elveiből kifolyónak ismerhette fel azt, irányát is kétségkívül helyeselte, nem tartozván ő soha azok közé, kik egy forradalom veszélyeit kicsinylik; de meg akarta óvni az általa is hőn tisztelt nagy hazafit egy oly további lépéstől, mely népszerűségének utóljáit is szélnek eresztendi, a nélkül, hogy az ügyek fejlődését megakadályozhatná. Az ügyek pedig, a magok természetes utján, oda fejlődtek, hogy az ország két nagy táborra szakad, melynek mindegyike a hozzá rokonabb árnyalatokat mindaddig magába olvasztandja, míg a kettő között egy hatalmas középpárt, melyről Széchenyi mindig álmadozott, létre nem jő.

Ez a pártalakulás meg is indult, s a közügynek javára szolgálandott, ha reánk nem szakad a párisi, s a bécsi forradalom, s el nem sodorja egyidőre nálunk is a mérsékelt elemeket. Széchenyi soha sem gondolt saját személyére, de igenis oly annyira a haza szolgálatában állónak tekintette azt, hogy jó s balsorsával teljesen azonosította, s ezt az önfeledést egy hindu fatalizmusával egész a megsemmisülésig vitte: az előtte különben épen nem becsnélküli népszerűségnek vak fecsérlésében tehát most is egy szent kötelesség teljesítését, egy elkerülhetetlen martirság elszenvedését látta. Mert hisz: »a magyar haza soha sem volt derék, sőt kitűnő férfiak híjával; egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szükölködött, olyanokéban t. i., kik tartózkodás nélkül a nemzet szemébe lobbantsák az igaz szót.« — A röpirat tehát világgá bocsáttatott, s ma olvasva nem kevesbé meghatja az embert, mint meghatotta akkor azt a nehány gondolkodót, a kik azonban nem sokára félretéve aggályaikat, hagyták a dolgokat menni, a hogy isten akarja.

Az öreg nádor 1847. január 13-án behunyta szemét.

István főherczeg állott ravatalánál, s szerteszéguldott a híre, hogy nem fogja mindenben nyomdokait követni, sőt, hogy az ellenzék kitünőbb és népszerűbb tagjaival rokonszenvez, s épen nem idegen attól a gondolattól, hogy közvetlen környezetét soraik-

Digitized by Google

ból válassza. Apponyinak több irányban kelle ovatosnak lennie, s Széchenyi, ez államférfiúval kötött új barátságánál fogva, nem egyszer hívá emlékezetébe ama franczia intését: On n'est trahi que par ses amis. Árulóink, az világos, csakis barátaink lehetnek; mert ellenségeinkkel úgyis tudjuk, hányadán vagyunk. Az ifjú főherczeg, a gyász alkalmából tisztelgőket fogadva, habozott, vajjon Széchenyi Istvánt, a ki nem országos főméltóság, elfogadhatja-e? »Comme c'est eucourageant!« kiált fel, az effélékre nagyon is érzékeny Széchenyi. Füléhez hozzák a főherczeg még egy olyatén megjegyzését is, miszerint ‚szégyenli híveit, a conservativeket.' Hogy legyen aztán táboruk, ha a vezérek katonáikért, a katonák vezéreikért pirúlnak! Apponyinak is fel van jegyezve egy mondása, mely hivei szinvonalán ugyancsak felülemelkedő büszke érzületét jellemzi. Bizott benne, hogy többsége lesz, s akkor majd megmutatja, hogy azt a zavargó ellenzéket mint töri össze, de másrészt, mint fogja ellökni magától a selejtes elemeket, s mily exclusiv lesz emberei megválasztásában. »Merő illusiókban él!« gondolá erre magában, az őt csak föltételesen istápoló Széchenyi. István főherczeg is »önfejű« volt, még pedig, úgy látszik, az udvar és Metternich irányában nem kevesbé, mint Apponyi és Széchenyi irányában. Rendes körülmények közt a legjobb úton indult, hogy a pártok fölé emelkedve, mind annyinak bizalmát és szeretetét magának meghódítsa, vagy ha nem, úgy egyaránt imponálhasson nekik. Az orosz herczegnőveli házasságot, melyet Bécsben óhajtottak, s Széchenyi is óhajtott, figyelve a magyar nemzet érzületére, határozottan elutasította magától. A nádori méltósághoz sem látszék ragaszkodni minden áron: föltételeket szabott, az országgyűlés rendezését, jogkörének szabatosb körülírását satb. sürgette, úgy hogy zárt körökben már egy más főherczegre, esetleg Rainerra, is gondoltak. Széchenyi, úgy látszik, nem nagyon bánta volna. Ez időben egyre olvasgatta a Lamartine Girondistáit, boszankodva gyakran, mert a költő történész számos lapjain a zsivány bandák nyílt dicsőitését vélte olvashatni. »C'est glorifier le brigandage!« — Nálunk is mindenütt Jacobinusokat, s ezekkel majd alig mérkőzhető lágyszívű Girondistákat látott, s ha István főherczegben egy Orleans

Digitized by Google

Égalitét nem sejthetett is, félt, hogy hasonló helyzetbe fog jutni, s hogy oly válságos pillanatban tanúsítandó, — s utóbb csakugyan tanúsított, — jellemszilárdsága, mitsem fog akár neki, akár a közügynek már használhatni. Hosszasan elmereng egy jól talált arczképe látásán. Valami kesernyés beteges vonást vesz észre — s ki ne látta volna azt! — szája körül. »Ez eltemet minket, vagy mi őtet« sóhajt fel megdöbbentő előérzettel. (Augusztus 9.)

Ily aggályai daczára, s Apponyi, valamint Dezsewffy Emil iránti meleg barátsága daczára, hogy ő, ki most már hivatalnok is volt, miért nem csatlakozott egész szivvel-lélekkel a conservativ párthoz? az, csakis akkori fejletlen viszonyainkból s a politikai pártok feladata és jelentősége iránti primitiv fogalmainkból magyarázható meg. Hogy vallhassa conservativnak magát az, a ki kezdettől fogva mindig a haladást, a reformot hirdette? Aztán lehet-e jólélekkel többségre segiteni a kormányt, mely e többséggel azonnal vissza fog élni? Mikor azon államférfiu, a ki első mondja ki, hogy többséggel akar csak kormányozni, legkevésbbé sem ismeri el a többségben levő ellenzék kormányképességét s kormányra hivatottságát. Mikor az ellenzék maga sem követeli azt, hanem inkább, a régi főispánok módjára, született és örökös ellenzéknek nézi magát! Legkitünőbb tagjai, egy Klauzál, egy Deák, esküvel felérő nagy fogadást tesznek, hogy soha és semmi körülmények közt hivatalt nem vállalnak s utolsó lehelletig meg nem szünnek az ellenzék tagjai lenni! A parlamenti kormányzatról, ministeri felelősségről, nagy alapossággal, s finom államférfiúi érzékkel dissertáló maroknyi értelmiség, — ezek a magyar doctrinárek, — mint valami hiú ábrándozók, elszigetelve, sőt, az ellenzék megbontása és gyengítése vádjával illetve is látják magokat! Széchenyi szintoly távol tartotta magát ezektől, mint a többiektől. Nem hatott reá még az sem, hogy az új pártalakulásoknál, az ellenzéki program megkészülésekor voltak, akik az ellenzéki czím félretételét, s a reform czéggel leendő felcserélését óhajtották s hozták javaslatba.[1])

[1]) Lásd Könyi: Deák F. beszédei.

Digitized by Google

Somssich Pál, egyik elseje az akkor még vajmi ritka szabadelvü conservativeknek, sokat fáradozott a helyzet tisztázásán; az akkori közönség hibája volt, hogy a finomabb árnyalatok elmosódtak s csak a rikitó szinek vonzottak. A gyermek, tudjuk, csak ezeket szereti. Egy lakoma alkalmával, gr. Keglevics elnöklete alatt, Somssich a Kossuth híres mondását ügyesen fordítva át, Széchenyit, mint a ‚legnagyobb conservatívet' köszöntötte fel. Nem fogott rajta; sőt magában nem tudja elfojtani azon észrevételét, hogy ennek a kompániának mégis »sok az alja!« Másrészt Pest megye rendei nem veszik be utasítás készítő választmányukba, noha legtöbb eszméit közgyüléseiken egyhangulag elfogadták volt, mert, mint váltakozó ócsárlója s tisztelője Szentkirályi Mór megjegyzi, ha Széchenyi köztük lesz, hosszúra nyúlandó tanácskozásaiknak majd soha sem érik végét. Honnét teremjenek néki barátjai?!

Bécsben Apponyival, s Apponyinak viszont Kübeckkel, a közös pénzügyministerrel gyül meg a baja. Eredményt kell felmutatni: tehát nem szabad fukarkodni. Lemondásával fenyegetődzik előbb ő, majd Apponyi is, ha nem adják meg az egy milliót. Ez, hol megvan, hol ismét elenyészik. Rossz termés volt azon évben, megérezte az ország, felhasználta, izgató szerül is, a megyei önkormányzat dicsőitésére is, az ellenzék; a budget, a birodalmi t. i. hogyne szenvedett volna alatta: a feketelátók, minő Széchenyi is volt, hogyne rettegjék »borzasztó idők« bekövetkezését! »Tűrhetetlen állapotok,« így fakad ki Széchenyi, »Magyarországnak vagy egészen saját tengelye körül kell forogni; vagy beolvadni a birodalomba!« — Hogy ez utóbbi nem volt egy Széchenyi politikája, azt mindenki tudja; de hogy a saját tengelye körüli forgás módját oly nehezen tudták kitalálni, azon méltán csodálkozik és sajnálkozhatik a mai nemzedék.

Deákra várt ama feltalálás késő dicsősége. Most egyelőre az a hír terjedt róla, hogy letesz a politikáról, nem, mint korábban, hogy házasodni akarna, hanem, hogy Németországba, s különösen Berlinbe megy, bizonyos tanúlmányok végett. Felül e hírnek Széchenyi, s boszankodik, hogy, kit ő mindig tablabírónak, »tabuláris prókátornak« nézett, most majd afféle szobatudóssá

Digitized by Google

válik, s teli szedi magát »mindenféle germanismussal,« satb. Ez aggálya ugyan nem teljesült; de a hír, hogy Deák erre az országgyülésre sem megy fel, fájdalom! megvalósult. Őt csak akkor hivták fel, mely meghívásnak, roncsolt egészséggel is, engedni kénytelen volt, mikor a hevenyészett vívmányok már formulázva, s a monarchiába kiütendő belháború csirái már elvetve valának. Kire vessük a politikai rövidlátás vádját? Igen sokfelé oszlik az el. Maga Széchenyi is csak a közelgő vészt érzi meg, de nem látja megelőzésének módjait: egy szilárd párt alakulását, mely minden utczai mozgalmat elnyomjon, s az Austriával közös érdekek tisztázását követelje és keresztül vigye.

A nádor halála után Széchenyi tüstént külön stafétát indít Bécsbe Apponyihoz, hogy minden habozást, esetleg személyére vonatkozó idétlen combinatiókat is »praeveniáljon.« (Um das praevenire zu spielen) sürgeti a gyors intézkedést, s István főherczegnek, atyja utódává, behelyeztetését. Apponyinak ily nógatásra szüksége nem volt. Két nap múlva (január 15.) már megjelent a királyi rendelet, mely Istvánt, a nemzetnek különben is jelöltjét, helytartóvá, a hétszemélyes tábla elnökévé s Pest megye főispánjává nevezte ki. 25-én megtartották Pestmegye rendei közgyülésöket, melyen Kossuth magragadá az alkalmat az ellenzéknek a leendő nádorhoz való közeledésére s elmondá híres beszédét, melynek nem csak jegyzőkönyvbe igtatását, hanem külön kinyomatását és szétterjesztését is a rendek azonnal demonstrative elrendelték. Széchenyi magában duzzog, s az ellenzéket egy kötelesség mulasztással vádolja, mert, régi közjogi gyakorlat szerint, királyi helytartó nem lehet egyúttal főispán, s a nádor választás szabadsága is veszélyeztetve van, ha a hármas kijelölés mellőztével csak egy név tűzetik ki előre, mely utóbbi, szabatosb, felfogást több megye, köztük Mosony is, magáévá tett. Ime, a politikai ellenfelek közel voltak hozzá, hogy szerepet cseréljenek; hogy az ellenzék legyen aulikusabb, s formaságokon túlmenőbb, a conservativ párt pedig aggályosabb s rabulistább a másiknál. Ott remények, itt aggodalmak csatlakoztak az új aerához.

Elkészült azután mind a két nagy párt politikai programmja, az ellenzéki és a conservativ; mind a kettő Széchenyi

Digitized by Google

közvetlen hozzájárulása nélkül. A vezérmegye, Pestmegye rendei buzgón dolgoztak, Kossuth pennájával vagy diktálása után, országgyűlési utasításaikon. Ezeket, ha ma újra olvassuk, hazánk békés átalakulása egy egész képe tárúl fel előttünk. Emeljük ki főbb pontjait. Első: Magyarország közjogi és nemzetközi állása, és pedig *a)* az európai külpolitikára, *b)* az austriai monarchiára viszonyítva, itt is ott is a ‚nihil de nobis sine nobis' elvnek érvényesítésével. Továbbá: Magyarországban teljesen önálló, s a monarchia köz kormányától független nemzeti kormányzat. Évenkénti országgyűlés. Többség uralma, kormányi felelősség, számoltatás. Azután: a népjogok! E czím alatt a nemesek és nem-nemesek jogegyenlősége; közös adózás; megjelölése az országos pénztár bizonyos forrásainak; a városok és községek rendezése; az urbéri viszonynak örökváltság útján megszüntetése. A szellemi érdekek rovatában: a sajtó szabadsága, Erdély egyesítése, a Ludoviceum berendezése; az anyagiakában: az ősiség eltörlése, az ‚uti possidetis' alapján, földhitelintézet, bank, biztosító intézetek, vámügy rendezése, a nyers anyagok szabad ki- és bevitelével (!), közlekedési eszközök, különösen a vukovár-fiumei vasut, a Lujza-út megváltása, csatornák, folyamok szabályozása, satb. satb.

Mindezek az augusztus 31-én s szeptember első napjain tartatott közgyűlésen, többé kevésbé egyhangúlag elfogadtattak. Széchenyi, ki e pontok legtöbbjében saját rég hirdetett elveinek megtestesülését láthatta, ama néhány ellen, mely nézetével ellenkezett, ez alkalommal nem lépett fel, sőt, kissé bár duzzogva, mintegy kitért előlük.

Ama gyűlésnek legnevezetesb mozzanata volt István főherczegnek első nyilvános föllépése. Ennek közvetlen benyomásairól a Széchenyi saját följegyzései nyomán kell beszámolnunk.

Az ülés megnyilván, táblabirói szokás szerint, küldöttség megy az új főispánért.

Széchenyi magával viszi Batthányi Lajost. Ő különben, mint Kossuth is, pantalonban jelent meg. »Hál' isten,« mond, »ez egyben legalább megegyezünk!« ‚Nem mondhatod már,' válaszol tovább élczelve Batthányi, ‚hogy Kossuth egy sansculotte!

Digitized by Google

— A főherczeg kissé várat magára. Lámpaláznak vélik; nem az: még reggelizett.

Az üdvözlő szónok tisztét egy kanonok követelte magának; ledörögték, s az alispánra, Földváryra ruházták azt. A főherczeg szépen férfiasan válaszol. Mind el vannak ragadtatva.

Ülés után nagy ebéd a főherczegnél Budán. Széchenyi ott b. Vay Miklós és gr. Grünne között ül. A primás mokog valamit.[1]) Feláll a főherczeg s igy kezdi: ‚Uraim!' mihez a naplóiró, »nem főméltóság,« két felkiáltó és egy kérdőjelet tesz. Szentkirályi kikiáltja őt nádorrá! — Ebéd után kitünteti ezt a főherczeg, mihez B. — legalább ugy látja Széchenyi — kissé kedvetlen képet csinál. — Este szinházban. Lelkes tapsok, éljenzések. Azután a város kivilágitása. Széchenyi ismét Batthányit viszi, kocsikáznak éjfélig. »Ezt a tömeget most a szeretet hozza mozgásba; vajh nem válik-e még gyűlöletté?!« Bús sejtelem, melynek egy év lefordultával, ki hitte volna, már teljesülnie kellett! Hányat fordult azóta a közhangulat!

Nehéz perczei voltak ezalatt Zarkának is, kit a népszerű Szerencsy helyébe, personálisnak, az alsóház leendő elnökének neveztek ki. Széchenyi megigérte neki támogatását.

Szeptember 1-én, egy villás reggeli után, a pest-szolnoki vasút ünnepélyes megnyitása volt. Gróf Zichy Ferencz mond itt felköszöntőt, melyet a Jászkunságba tartó főherczeg viszonoz. Kossuth is felkel, kénytelen asztalra állani, felköszönti a főherczeget s nyomban utána Ulmant, rekedtté kiáltja magát, csak a közelállók hallhatják, a mozdony sípja gúnyosan fütyöl hozzá. »Mint ember« teszi hozzá Széchenyi, s mi mondjuk: mint gyarló ember — »nevetem ezt a tréfát; de mint magyar honfi, sirhatnám felette: *ez az ember nagyon belezavar a legkigázolhatatlanabb bajokba.*« Ily bús sejtelmekkel indult el aztán kedvencz talaján, a már készen álló Pannonia gőzhajón, utolsó tiszai utjára, ott hagyva Pest megye országrendező szónokait és államférfiait. Olvasmányul magával vitte a Girondineken kívül Cobdennek egy ajándékba küldött legújabb munkáját is.

[1]) Gyengén érezhette magát Kopácsy primás; nem sokára, szeptember 18-án, halála hire lepte meg az országot.

Digitized by Google

Másrészt, a leirt ünnepélyek után az uj aera vélt embere, István főherczeg is magához véve a főrendek legnépszerübb, legrokonszenvesebb alakját, b. Vay Miklóst, megindult országos körutjára, gyujtva mindenütt s örömittassan élvezve a loyalitással párosult hazafias lelkesedést. Csak jó időjárás kellett volna hozzá, hogy e hangulat, mint termékeny földbe vetett jó mag, meghozza a várt aratás legbővebb áldását. A nádorjelölt e körutja augusztus 31-től október 13-ig tartott. Programmját emlékeztetőül jegyzet alatt ide igtatjuk. [1])

István főherczeg nádorjelöltsége sem volt biztosabb, mint Kossuth követjelöltsége, legalább az ellenzék körében, melynek pedig Pestmegyében oly határozott többsége, sőt uralma volt. Csakis Széchenyi elfogultságának tulajdonitható, hogy ellenfele ily fölléptetésének első hire, mely csak augusztus 9-én jött el füléhez, váratlanul lepte meg. Nem rég érkezett vissza egy a Balaton táján tett kirándulásából, hol e bájos tónak megelevenitése, gőzhajóval ellátása foglalkodtatja s Füreden honfitársai betyáros, lármás magaviselete boszantgatja; már-már a közlekedési ügy országos rendezése iránti javaslat, ennek egy igazi miniszteri előterjesztés alakjában az országgyüléshez benyujtása s e czimen bizonyos összegnek a budgetbe fölvétele van, ezerféle apróbb ügyek mellett, napirendjén, midőn azzal a hirrel riasztják fel, hogy a jövő országgyülésen Szentkirályi mellett Kossuth lesz Pestmegye követe. Első benyomása hevében igy kiált fel: »Az volna szép!« ... Minket ma már Széchenyi e megdöbbenése lep meg, s bizonynyal kevésbbé meglepőnek fogjuk találni még azt a furcsa adatot is, miszerint Kossuth e fölléptetésére valamikép közvetve, a conservativ Somssich Pál adta volna az impulsust.

---

[1]) Aug. 31. Buda. Szept. 1. Jászberény. 2. Eger. 3. Miskolcz. 4. Kassa. 6. Terebes. Berkesd. N.-Lónya. 8. 9. N.-Károly. 11. Debreczen. 12. N.-Várad. 13. Arad. 15. Temesvár. 16. Szabadka. 17. Pécs. 19. Eszék. 20. Diakovár. Bród. 21. Posega. Pakrácz. 22. Károlyvár. 23., 24., 25. Fiume. 26. Zágráb. 28. Varasd. Csáktornya. 29. Z.-Egerszeg. Keszthely. 30. Tihany. Okt. 1. Körmend. Szombathely. 2. Kis-Marton. 3. 4. Bécs. 5. Győr. 6. Nyitra. 7. Tapolcsán. Trencsén. 8. Rozenberg. 9. Besztercze. 10. Zólyom. 11. Selmecz. 12. B.-Gyarmat. 13. Buda.

Digitized by Google

Ha ugy van, igaza volt. Kossuth a parlamentben sokkal kevésbé volt veszélyes, mint azon kivül, az utczán. Ez minden számbavehető politikai jellemre, minden tömeget mozgató tényezőre áll. Voltak ugyan ellene áskálódások; majd Rádayra, majd Patayra vetették szemöket, kiket a gentry köréből ellene felhasználhatónak hittek, míg végre Ballát megtalálták, ki a döntő napon október 18-án 1314 szavazattal jelent meg Kossuth 2948 szavazata ellenében. Szentkirályi egyhangulag választatott meg.

A gondolattal, hogy Kossuth az országgyülés tagja lesz, Széchenyi lassankint barátkozott meg, s szintugy érlelődött benne egy már rég, a Deák első visszavonulásakor is csirát vetett gondolat: magát is az alsóházba választatni be, s azon a téren állani elébe nagy vetélytársának, a mely mindkettejök s a haza sorsára nézve a legelhatározóbb volt. Több történt ezzel a parlamenti kormányzat életbeléptetésére, mint kötetekre menő elméleti fejtegetésekkel. Egy jellemző adatot el nem hallgathatunk, azok számát szaporitót, melyek a politikusok barátságát minden időben oly bőségesen megvilágitották. Batthányi Lajos azok közé tartozott, a kik Kossuth jelöltségét pártolták, de, őszintén szólva, csak mint »malum necessariumot,« még pedig, legalább Széchenyi előtt, a következő indokokból: *a)* most capacitásokra van szükség, hogy a kormány az ellenzéket szét ne morzsolja, hogy mindazt a rosszat, mit tervez, p. o. a dohánymonopolt is, életbe ne léptethesse; *b)* mert a megye ezzel tartozik Kossuthnak, a kinek szava ott eddig is mindenben döntött; *c)* ha a megyének követ-utasitásait ő készitette, illő, hogy képviselje is azokat és érvényesitse az országgyülésen; s végre *d)* mert Kossuth — csak igy járja le magát! Ezért Rádaynak becsületszavát is vette, s ez alól nem oldja fel, hogy nem fog Kossuth ellen föllépni, hanem megy a felsőházba. »Bravo, Lajos gróf!« igy kiált fel elkeseredésében Széchenyi, »jól ki van számitva. Becsülöm az eszét még egy ördögnek is, a ki csak kápráztatni és csábitani tud, de üdvöziteni nem.« Majd hozzá teszi: »De ki tudja, mire jó! Én el vagyok reá készülve!« — Pár nap mulva Trefort, s vele, ugy látszik, Eötvös és Kemény is azzal vigasztalják, hogy Kossuth, saját nyilatkozata szerint, nem akar valósággal követ lenni, s nem is

Digitized by Google

megy fel, hanem csak azt akarja, hogy a megye ezt az elégtételt, melylyel neki rég tartozik, végre megadja. Batthányi pedig másrészt biztositja, hogy ő Szentkirályival és Kossuthtal ‚soha sem fraternizált,' mert ezek a ‚destructio emberei'; de most már hadd történjék, a minek meg kell történnie. Megpuhul Széchenyi, s elhatározza magát (egyelőre), hogy mitsem tesz ellene, hadd menjen hát minden a maga utján. Ismét látja, érzi szomoru elszigeteltségét: »az egyik féltől elhagyatva, a másiktól fel nem karolva!« ... Suttogják, hogy most már Szentkirályinak sincs nagy kedve a dietára menni, mert követtársa, Kossuth, el fogja őt homályositani. Ezt hallva, saját, nyilt vetélkedésére gondol, s megdöbbenve kiált fel augusztus 25-én: »A Kossuth névhez — Magyarország átka vagy áldása fog-e tapadni? — Szintoly kevéssé, mint a Széchenyi névhez. Végre is mind a ketten találkozni és egybeolvadni fogunk az örök feledésben!«

Az örök feledést szivesen választotta volna osztályrészül, csakhogy a vészt, melylyel Kossuth a hazát fenyegette, elhárithassa: csakhogy nagy ellenfelével együtt semmisülhetnének meg. Sugallta légyen ezt a legteljesebb önfeláldozás, vagy a legnemesb irígység: más volt irva a »csillagokban!«

XII.

A két országotjáró államférfiunak, a vidám reményekkel eltelt ifju főherczegnek, s a balsejtelmivel küzdő megtört Széchenyinek, nem sokára a szép Hegyalján volt egy meglehetős hideg találkozása. Sárospatakra szeptember 6-án érkezett István főherczeg s nagy lelkesedéssel fogadtatott. A nagy számú üdvözlők és tisztelgők sorában, az épen ott mulató Széchenyi is bemutatta hódolatát. Kérte a főherczeget, hogy ha valaki a Tiszaszabályozás ellen szól vagy ír, azt legelőbb is vele közölje: »ezt joggal kivánhatja.« Nincs okunk föltenni, hogy a leendő nádor e jogos kivánatot ne teljesitette volna. Még ha Széchenyi, hiúságát sértve érezte is azon kicsiség által, hogy az asztalnál, riválisa, Vay Miklós után, jelöltek neki ülő helyet. Való, hogy az öreg

Digitized by Google

nádor egykor melléje ültette! De ne feledjük azt se, hogy Széchenyi, mint a víz-szabályozási ügy vezetője, most voltakép a báró Vay Miklós helyét foglalta el, s hogy e főméltóság is, ugyanazt a jegyzetet igtathatta volna naplójába, melyet a Széchenyiében olvasunk: »Mennyi abnegatió kell mindehhez!« —

Mentek aztán, mindegyik a maga utján, mint két égi test, mindegyik saját satelleseitől kisérve, s hintve a magok körében eredeti vagy kölcsönzött fénysugaraikat. Széchenyinek, bármint habozott is a tömeg, nem hiányoztak meleg tisztelői, támogatói. Kovács Lajos azért készült az országgyülésre, mert ‚Kossuth ellen nálánál senki sem fog ottan erélyesebben föllépni.' E szavát, közbevetőleg mondva, utóbb a debreczeni országgyülésen válthatta csak be, mialatt Széchenyi már Döbling foglya volt.

Széchenyit éjjel-nappal kisérti a gondolat, hogy neki most már az alsóháznál, a rendek táblájánál, Kossuthtal egy asztalnál, van a helye. Nem fog ellene »intriguálni!« de nyiltan akar föllépni, hogy pártot állitson szembe vele, hogy »ellensúlyozza vészes hatását.«

Debreczenben (szept. 15.) egy csomó kellemetlen levél várja. Zsedényi hívja fel Bécsbe. »Isten ne adja« jegyzi meg erre, »hogy Magyarország reám szoruljon. Mert mikor arra a gondolatra jönnek, hogy engem is megkérdezzenek, akkor Magyarország már agoniában van!« Tudjuk, hogy Apponyi jól viselte magát; Széchenyi igazságtalan volt iránta.

Követnek mégis el kell mennie. De honnét? Békésből? Sopronból?... Több conservativ pártiak e föllépését nem helyeslik. Hátha Kossuth sem lesz ott! — Mindegy, ő teljesen független akar lenni, hivatalát is leteszi, egészen a maga lábán akar járni.

Szept. 21-én tölti be már Pesten ötvenhatodik évét. A lelki erőnek még mindig delelője ez, s komolyan nem vehetjük ez önmagára tett, különben oly sokszor ismétlődő megjegyzését: »Rutul kopik agyagrészem és azzal lelkem is.« — Nem tette azt a benyomást éles megfigyelőjére, b. Kemény Zsigmondra sem, ki ekkor a Pesti Hirlapnak volt fődolgozó társa s frontot csinált Nyáryék ellen. Különben minden ember Kossuth meg vagy nem választa-

Digitized by Google

tása felett politizál. Budán is, a »lutheránus ünnepélyen«, Mária Dorottya kápolnája felavatásakor, Kossuth rendkívüli ékesszólását magasztalják. »A trójai lovat viszitek be váratokba« mondja Batthányinak Széchenyi; mire ez igy vág vissza: ‚Te voltál a trójai ló.' A szakadást értette, melyet Széchenyi föllépte a mérsékelt és független ellenzékiek közé hozott; de nem látta még a szakadást, melyet majd leendő minisztertársa, a ‚destructio embere', az ő pártjában fog nem sokára előidézni. Széchenyi ezután ismét Bécsben van, Metternich s Apponyi körében. Herczeg Eszterházy Pál, az angol lordok társaságához szokott magyar főur, helyesli szándékát a követségre nézve, Apponyi ellenben ‚ily nagy áldozatot soha nem kivánt volna tőle, de ha maga ajánlkozik reá, elfogadja azt!' Megkezdik már működésöket a kortesek Sopronyban: legelőször is pénz kell nekik a választásra, jókora somma mindjárt, később még több. Pál János, az eddigi jelölt, kész visszalépni, hogy egy olyan kitünőségnek adhasson helyet. Ugyanez a dicsőség jut később osztályrészül Mosonyban Tóth Józsefnek, hol épen gr. Zichy Henrik volt főispán, ki a sikerért előre kezeskedhetett.

Sopronyban heves agitatiót keltenek ellene. ‚Széchenyit akarjátok megválasztani,' igy szónokolnak uton utfélen, ‚azt, a ki meg akarja adóztatni a nemes embert? A ki 400 milliót akar az osztrák adósságból az országra róni? S a ki ezért a bécsiektől egy milliót kap! Hát nincs-e helye neki különben is a felsőháznál? Ha jót akar, ott is működhetik! A követséget csak azért áhítja, hogy Kossuthot ledorongolhassa! A bécsiek miniszterét akarjátok ti követnek?' stb. stb. A költségeket ez alatt az illetők már 100,000 pfrtra becsülték. Vannak bujtogatók arra, hogy kérjenek, szemtelenül, még annál többet is, hisz megadja a bécsi kormány: telik! —

»Ha belemegyek a kelepczébe, szégyennel kell megjelennem az országgyülésen. Felhagyok vele. Vége van a ‚Veni vidi vici'-féle ifjukori illusióknak.« — [1])

[1]) A választás utóbb Sopronyban megejtetvén, a Pesti Hirlap az eredményt, Simon János és Pál János megválasztatását, azzal a megjegyzéssel veszi tudomásul, miszerint sikerült a *conservativ pártnak* különböző ürügyek alatt megbuktatni Széchenyit, s hozzá teszi, hogy ezt az alkotmányos ügy veszteségének tekinti.

Digitized by Google

Mosonyban is összeszedte ugyan csekély erejét az ellenzék, s küzdés nélkül nem fogja megadni magát az ellenjelölt Imrédy Lipót; de a mérsékeltebbek, köztük gr. Zichy Manó, kinek maga Batthányi irt, legalább is semlegességet igérnek, s megválasztatása, minden pénzpazarlás nélkül, biztosítva van.

Míg ezek készülnek, szép napjai voltak az ország fővárosának, melyeket e helyen hallgatással nem mellőzhetünk.

Ferencz József főherczeg, a leendő magyar király, ekkor 17 éves, jött le Pestre, hogy mint királyi biztos, kedvelt rokonát Istvánt, főispáni és egyéb méltóságaiba beigtassa. A lelkesedés, melyet megjelenése, daliás alakja, erőteljes csengő hangja, hibátlan magyar kiejtése, a közönség minden rétegében, főleg az ellenzék soraiban is, gerjesztett, nem ráfogott s nem csinált volt, hanem a legőszintébb, legátalánosabb, s legszebb reményekre jogositó.

»Orvend« így szóla ő, »oly perczben léphetni szeretett Magyarországába, midőn ez, mint felséges urunk atyai szive óhajtja, egy boldog uj korszak küszöbén áll.« — »Magam pedig« mond kitörő éljenek s omló könyek között, »ünnepelni fogom e napot, melyen fenséged (t. i. István főhg) iránti hő szeretetemnek s a magyar nemzethezi élénk ragaszkodásomnak nyilvános jelét adhatám.«

István válaszol: »Üdvözlégy, ki egykor hivatva leendesz a népek boldogságáért őseid példájára dicsően működni. Hála Néked, kinek ajkairól örömmel hallottuk zengeni hazánk édes nyelvét.« — — Aztán a rendekhez fordulva, folytatja beszédét. Felelnek erre Szaniszló kanonok és Szentkirályi Mór. Ez utóbbi ellenzéki szónok beszédéből, kit akkor már az alnádori hivatallal sikertelenül kinálgattak volt, hadd idézzünk egy szép helyet. »Azon arany álmok közül, melyek most herczegséged ifju keblét e nemzet boldogítása iránt dagasztják, hihetőleg sok el fog enyészni; (!) azon remények, melyek sokunknak kebleikben egy boldogabb jövendő iránt már régen tápláltatnak, hihetőleg főhgséged által sem fognak mind teljesülni; (!) de azért legyen meggyőződve, hogy azt, a mit a körülmények megakadályoznak, fenségedtől követelni senki sem fogja; s legyen meggyőződve

Digitized by Google

arról is, hogy azt, kit e nemzet egyszer szívébe befogadott, onnan kiragadni többé semmi sem képes.« (!?) Ah, mi más sejtelme volt ez iránt Széchenyinek!

Beszéde végén, még ez is jellemző, a megyei alispán nem feledi kiemelni a megyei élet független voltát egy központosított kormánytól, mely phrasissal Eötvöséknek bizonynyal nem nagy örömet szerzett, de hizelgett a jó táblabiráknak; s utoljára midőn a kulcsokat és a pecsétet átadná, magasb lendületet véve, azt kívánja a főherczegnek, hogy »érje el, a mi után a mi száraz ajkaink hiába epedeznek, azt a mi nemes és magasb lelkek törekvésének legfenségesb czélja: dicsőséget és hírnevet, mely él még akkor is, midőn porhüvelyünk már rég elenyészett.« (Okt. 16.)

Két férfiu volt ott jelen, ki nem akart feltünni, de kiknek keblét ama hírnév s dicsőség szomja egyaránt kínosan epeszté, egy optimista és egy pessimista: Kossuth, és Széchenyi. Amaz, maga fogja tán leirni akkori benyomásait; emennek be kell pillantanunk naplójába.

Okt. 16. »Kissé később megyek, nehogy elküldjenek a tisztelgő küldöttséggel. Némi éljenzéssel fogadnak. Ferencz József főhg jó benyomást tesz, István kissé szinészies. Mikor elmentek, Nyáry brutális lett. Ebéd a budai országházban. István méltóság nélkül nyájaskodik Szentkirályival és Nyáryval. Toastot akarnék mondani, de okosabb volt hallgatni. Ime: két fiatal osztrák főherczeg könyv nélkül betanul nehány magyar szót, és mármár elszédül a hű magyar nép! — — Úgy örülünk, mint egy halálos beteg, a ki végre már annyira vitte, hogy egy tojást megemészthet. Az ifju herczegek beláthatják, hogy minket csak alkotmányosan, és magyarul lehet kormányozni.« E pongyola szöveg, úgy látszik, az elhallgatott pohár-köszöntés eszmetöredékeit, mondjuk: ürömcseppjeit képviseli, miket azon alkalommal magába fojtani mindenesetre ildomosabb volt!

Másnap, 17-én, nagy ünnepélyesen bevonultak a városba, mint a megye székhelyére, Pest megye választói. A Kossuth-pártiaknak két gróf Batthányi, Lajos és Kázmér, lóháton mentek elébe.

A választás 18-án ment végbe: eredményét fentebb megírtuk.

Digitized by Google

Reá való nap Frank hírül hozza Széchenyinek, ugyanakkor Mosonyban a szavazásnak kissé erőtetett mellőzésével, tehát látszólag egyhangulag történt megválasztását. Majd hírül hozzák, hogy az elégületlen kisebbség valami goromba tüntetést készit ellene, mikorra megbízó levelének átvétele végett oda fog menni. »Jó,« úgymond, »majd egy pár pisztolyt viszek magammal!« — Eötvös ír gr. Zichy Ottónak, hogy ne bolondozzanak; (Keine Dummheiten machen) azt kivánja Batthányi is. A dolog élét elveszik, bár lesz ott is, kinek ‚száraz ajkát a dicsőség szomja epeszti.' Széchenyi egyik mostoha fia, Z. Henrik akkor közkedvességben álló főispánja volt a csendes conservativ megyének, mig másik két mostoha fia, Aladár és Otto, egy kis ellenzéket szervezett, megvásárolván valami fertály holdnyi káposztás kertet, s megosztván azt egy győrmegyei kis csapat ellenzéki szónok barátaikkal, kik aztán, mint már megannyi megyei birtokosok jelentek meg a gyüléseken, s szereztek bajt eleget a főispánnak s vele tartó tőzsgyökös rendeknek.[1]) E kis csapat ezuttal félre állt az utból, s magára hagyta az ellenzéki jelöltet, a ki kénytelen volt önnön maga mellett föllépni, s Széchenyinek a ‚szabálytalan' választástól kedvét elvenni akarni. Magyar-Óvárott, a fáklyászene után fütty is hallatszott; a fütyülőt elnevezték aztán füttyös táblabirónak. A megye teremben, 25-én Szucsich győri kanonok üdvözölte. Széchenyi válasza a következő volt.

»Midőn e nem remélett megtiszteltetés és fogadtatásért hálás köszönetet mondanék, engedjék meg, hogy hangot adhassak gondolatimnak, mik engem e lépésre vezettek, és szavakat a meggyőződésnek, miért ezt tevém.« »Mindenek előtt bocsánat, hogy magamrul fogok legelőször is szólani, mit bárha soknak nem tetszik is, el nem kerülhetek sokszor, mint hogy csekély személyem nemzetünk jelen életviszonyaival annyira összenőtt, hogy ezekről szólván, magamat egyátalában nem mellőzhetem. S ennek természeti oka az, hogy az ujabb idők

[1]) A főispán szorúltságában viszont a pesti Gyüldéhez folyamodott segítségért. Küldöttek is onnét két conservativ szónokot. Ez régi megyei alkotmányunk tréfás vonásaihoz tartozik.

Digitized by Google

mozgalmaiban részint nem épen csekély részt vettem, részint azoknak élén is állottam. És részt veszek most is, s részt akarok venni mindenkor, ha nemzetünk közsorsa ugy kivánja s nyomatékul szolgálhat érette a honfi áldozat Astraea mérlegében (Éljen) Köztudomásu dolog, hogy most, midőn a haladás ösztöne átalában felébredt nemzetünkben, — pártok léteznek a hazában. És a pártok életének, nézetem szerint, csak örvendeni kell, ha t. i. azokat az alkotmányos jogérzet szent tüze vezeti s nem parányi magán érdek előttük a czél, hanem a haza közjava mindenekben, a miért élnünk kell. Azonban én ugy látom, hogy a pártok versenyküzdelmeiben nincs meg azon szükséges egyensúly, mely minden törekvést egy helyes pontra irányítson s igy biztosítsa a honnak jövőjét, mit annyira óhajtunk. — Sokan még nem is ismerik az igazi alkotmányos haladást, sokan túlhajtanak rajta, sokan nagyon is távol állanak tőle. Pedig meg van kötve a honnak fejlődése akkor is, ha helyből nem mozdulunk s meg akkor is, ha túlhajtunk. Ezen két ut az, mely czélhoz nem vezethet.«

»Magyarország, mely a czivilizált népek sorában oly sokban hátra van még — vajha előbbre volna már s vajha ne haladt volna *annyira némely eszmék tulhajtásában, melytől csak egy lépés a vészörvény, honnan nincs menekvés.* Én feladatúl tüztem ki magamnak csekély erőmmel oda munkálni, hogy ide ne juthasson a hon; de menjen tovább a haladás ösvényén a nélkül, hogy akár a vakul rohanás, akár a bűnös tespedés által koczkáztassa jövőjét. Ugy vagyok meggyőződve, hogy én, önt édes hazánknak egyik legvagyonosabb és függetlenebb állásu polgára, ezt nagyobb sikerrel eszközölhetem, mint azok, kiket részint a széditő népszerüség, részint a magasbak kegyelemreménye lebilincselve tart. Az igaz, vannak sokan, a kik ezen politikámat nem akarják érteni s valami arcanumnak tartják azt, melynek iránya gyanus. De az nem tántorít. Vannak ugyan is emberek, kiknek hazafiságuk részint nem a legtisztább forrásból származik, részint kiket — bár jó akaratát senkinek nem vonom kétségbe, — inkább a kor divat-eszméinek szenvedélyes tisztelete, mint a körülmények helyes ismerete vezérel. S jaj a nemzetnek, ha őket követi Sorsát! az nehezen kerüli el, mely szerint *önlángja öli meg,* — mint megölt minden

Digitized by Google

népet, mely a józan haladás rendes medrébül kiesett, s majd az anarchia, a forradalom vérangyalának karjaiba dült!... Ily előjelenségek időszakában minden honpolgárnak legfőbb kötelessége résen állani, s oda irányozni minden törekvését, hogy a dolgok rendes folyását helyreállítsa s feltartóztassa azon veszélytől, mely mindent koczkázhat. *A polgári kötelességnek ezen érzése* hítt engem épp' a képviselők táblájához, s bár nem éltem is le hereképen napjaimat, s mint edzett katona, ki sokat tűrt, izzadott életében, megnyugodhatnám már eddigi borostyánaimon is, nem buvok még sem sutra, hanem kiállok ismét a síkra s küzdök az ifju nemzedék dicső harczában úgy, mint tőlem telik, mert elvem az, hogy a hon jövőjének nagy épületéhez bármely életszakban, s bármely kis erővel is, tehetségünk szerint járulni soha nem késő és nem felesleges. (Éljen.) Még csak egy dolog iránt kell felvilágositást adnom. Némelyek azon gyanuval illetnek, hogy e lépésre én kormányczélok miatt birtam magamat. Ezt én kereken és ünnepélyesen tagadom. Én ezt enmagamtul cselekszem, s büszkén mondhatom ki e teremben, hogy e gondolat és szándék, senki mástul nem jött, mint egyedül gr. Széchenyi Istvántul. (Éljen.) Én ugy valék meggyőződve, hogy hazánk jelen bonyolulatos viszonyai közt most az alsó táblánál tehetek hazámnak legjobb szolgálatot, s hiszem hogy a t. Kk. Rdek bennem helyzett bizalmokkal ugy fogok sáfárkodni, mint csak lehető a hazafi hűségnek, és belátásnak. Rendkívülieket azonban ne méltóztassanak várni, mert istennél csak a bölcsesség, s a gyarló emberi erő sok olyan akadálylyal találkozik az életben, melyeken áthaladni vagy épen képtelen, vagy melyekben önmagát is végkép fölemészti. Megteszek mindazáltal mindent, mi tőlem kitelik s iparkodom különösen megczáfolni azon előgyanut, hogy én ingerelni s valami gladiatori bajtusára mentem az alsó táblához. (Éljen.) Nem! Ily czélja törekvéseimnek távolrul sincsen. Óhajtása lelkemnek minden honfierőt egy pontban egyesíteni, hogy a hazaszeretet így, mint domboru üvegnek sugára kétszeresen hasson, s egymást értve s kölcsönösen támogatva, közös erővel és akarattal közeledjünk azon rég vágyott cz élponthoz, hol hazának boldogsága székel s a nemzet az emberi nem nagy társaságának életlombjai közt, örökzölden virul! (Éljen.) Azonban

Digitized by Google

addig is, mig mindezeket tetteimmel igazolhatom, magamat a tettes Kk. és Rk. bizodalmába ajánlom.« —

Nagy éljenzések. Erre következeti gr. Forgách kanonok felelete, s Imrédy Poldi támadása. Erre viszont Széchenyi fellobbanva így szólt: »Lezajlott életem napjait, gondolom, ugy töltöttem edddig, miképp senki rólam föl nem teheti, hogy bármely provinciát is képes volnék elfogadni, hova nem a becsület és haza köztörvénye vezérel. — S minthogy az előttem levő jegyzőkönyv tartalmából azt veszem ki, hogy engem törvényes uton a többség választott meg, én ezen gyanusitó támadást ezennel vissza utasítom. Tudom jól, hogy létezik a hazában bizonyos minorítás, mely minduntalan *zsarnokoskodik a többség* felett s mely *erőszakos modorával* minden ügyet megtámad, mi nem pártönzés piszkos érdekének szolgál. De én ezen *minoritás rakonczátlankodásaira* mitsem figyelek, hanem új pályámon is azon leszek, hogy ezt *lehetőleg megtörjem* s visszariasszam azon térről, melyre sem képességgel, sem hivatással nem bír.«

— Még egy ellenzéki gróf is beszélt, de viszhangra nem talált.

A főispáni ebéden, melyre gyülés után a megyei ellenzék kitünőbb tagjai is megjelentek, a lelkesedés több meleg pohárköszöntésekben nyilvánult, s a hangulat a lehető legjobb volt. [1])

E szívemelő ünnepélyről Széchenyi egyenesen Pozsonyba hajtatott, hol Crescenc és Marie örömittasan fogadják. Nem úgy Károlyiné, ki a választásnál fenforgott ‚szabálytalanságról' már értesítve volt. »Legalább pénzbe nem került« enyeleg Széchenyi, érthető czélzással a pesti választásra, melynek költségeihez ama lelkes delnő maga 2000 pfrtot adott volt.

---

[1]) A felköszöntők közt volt e sorok irója is, kinek ama nap ifjukori legszebb emlékei közé tartozik.

Digitized by Google

XIII.

Elérkeztünk a végzetes 1847/8-diki országgyüléshez.

A hozzákötve volt nagy remények füstbe mentek. Először úgy látszott, hogy csakis a conservativ remények, szabadelvü conservativekéi, foszlattak szét; mig az ellenzék férfiaié, a legmerészebbek legtitkosabb óhajai, nem csak mintegy égből aláhullott manna, rögtön teljesültek, de nagy részben váratlanul megtoldva, s tulhaladva is lettek. Csakhamar kitünt, hogy ott a teljes vereség, megszégyenülés, lemondás; emitt a készületlenség, rögtönzés, győzelemittasság: két oly veszélyes scyllája s charybdise lettek a közügy, mondjuk politikai és társadalmi ujjaszületésünk hajójának, melyek hol egyikébe, hol másikába beleütődnie s elvégre hajótörést szenvednie elkerülhetlenné vált.

Hajótörésnek nevezem a háborut, mely mindig koczkajáték, mindig merész hivatkozás a nyers erőre s az ezt elősegítő vagy megbénitó ezer mindenféle véletlenre. Tárgyilagosan szólok, s nem veszem számba, ha mindazok visszatetszését vonnám magamra, kik a nagy mozgalomban, melynek részvevő tanúi voltunk, akár lázadók leveretésénél, akár dicső szabadságharcznál egyebet látni nem akarnak.

Az utolsó pozsonyi országgyülést, mely úgy Széchenyi pályafutásának, mint a régi táblabiróvilág uralmának véget vetett, a történésznek két, egymástól merőben különböző szakaszra kell osztania. Első fele, a nagyobbik, a rendes alkotmányos fejlődés, az átgondolt munka napjait, második a rövidebbik, amannak elsőprésével, a geniális rögtönzés, a dicső mámor perczeit foglalja magában. Igazolni mind a kettőt lehet egy —, kárhoztatni mind a kettőt más szempontból.

Hálásb feladat jut a Szabadság, a Dicsőség feltétlen magasztalóinak; miénk háladatlanabb: a rendes haladás, a törvényesség, az aggályok, a habozás embereinek, s a köztük kimagasló Széchenyinek végső erőfeszitéseit kell emlékünkben fölelevenitenünk.

Digitized by Google

Séta egy nagy zivatar, egy árviz után. Romok, szakadások, iszap közt kell haladnunk. Vajjon fölismerjük-e, hogy itt hid volt, melynek erősebbnek kell valla lennie, amott töltés, melyet ujra kell csinálnunk, az egy jó épületnek még csak az imént kijavított fedele, ez egy félig rothadt ronda ól, melynek udvarunkból eltakaritása már úgyis el volt határozva. Sok haszontalan lomot látunk, melynek szétmállania rég kellet volna; de sok becses anyagot is, melyért azt mondjuk, hogy kár!

A küzdelem a két párt közt komoly, noha látszólag csak a modor és az egymásután felett folyó, a győzelem kétes, majd ide, majd oda hajló volt. Az eredmény ilyenkor, a parlamenti történelem tanusága szerint, többnyire egy midakét felet nagyjában kielégitő compromissum szokott lenni. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy, ha a váratlan események közbe nem jönek, itt is az lett volna. A kormánypárt, bármennyire szidták is Apponyit, felkarolta a kor kérdéseit, hajlandó volt a szabadelvü reformra, csak az erőszakos felforgatás ellen kivánt biztositékokat; az ellenzék viszont ezeket a biztositékokat megadni kész volt, s nem vonta többé kétségbe a kormány jó akaratát, csak a régi kényuralmi s beolvasztási irány lehető fölujitása ellen tiltakozott. A két vezér közt, minőknek e küzdelemben egy részt Széchenyit, másrészt Kossuthot kell elfogadnunk, elég nagy, elég határozott volt az ellentét, de mind a kettőnek, sajátságos találkozás! oly hadsereg állott megette, mely a vonalon majd innen maradni, majd tulmenni, majd vezére félretolásával menni be az actióba, avagy fejeik felett nyujtani egymásnak békejobbot, hajlandónak mutatkozott.

Megértjük e rejtélyt, ha mélyebben pillantunk az emberek és a dolgok természetébe. Egyik vezér sem volt pártjának választott vezére, csontjából való csont és véréből való vér: mind a kettő majdnem feltolta magát, nem ugyan saját elhatározásából, hanem a körülmények kényszeritő voltánál fogva.

Kossuth a táblabirák közt, bármennyire vezérkedett is Pestmegye gyüléstermében és követutasitó bizottságaiban, mindig uj ember volt, kit a régi birtokos osztály maga felett csak ugy ismert el, hogy ez a hazafias önmegtagadás neki a legmagasb polgári

Digitized by Google

erény gyanánt beszámíttassék, míg sokan, az ujságiróból lett megyei szónoknak s a szónokból lett államférfinak azt a vétkét, hogy őket elhomályosította, soha sem tudták egészen megbocsátani. Kossuth jól keresztül látott rajtok, s érezve erejét, bátran kezébe ragadta a gyeplőt, ellenök is fordítva bármikor amaz ismert merész jelmondatát: »nélkületek, sőt ellenetek.«

Analóg helyzete volt amott Széchenyinek. Hogyan jut ő hozzá, a reform embere, az ujitások első apostola nálunk, hogy a conservatív tábort vezérelje? Ő, aki annyit tartott függetlenségére, most a kormánynak legyen hivatalnoka, szószóllója? Elegen csodálkoztak ezen, s elégszer szemére is vetették; de különösebb a dologban az, hogy ő maga is soha sem szünt meg ezen csodálkozni, és ezt a sajátságos dolgot soha sem birta eléggé akár önmagának, akár néha türelmét is vesztő hallgatóságának kimagyarázni. Az igazi conservativek minden sánczból kiverve látták magokat; csak azt nem tudták, Kossuthnak, a nyílt ellenfélnek, köszönhetik-e ezt a positiót, vagy inkább Széchenyinek, saját vezéröknek? Vezéröknek annyiban, a mennyiben mást helyette, vagy épen ellenében is kiállitani a síkra sehogy sem birtak.

Mennyire szokatlannak találta szerepét Széchenyi, s mily idegennek érezte magát uj körében, azt már fentebb is láttuk, részint naplói után még ezentul is nyomról nyomra követhetjük. Olyan ember benyomását teszi reánk, mint a ki megy ugyan, de inkább visszafordulna. Egyenes ellentéte volt Kossuth, ki nem habozott, de egyenesen tartott a czélnak, annál határozottabban, mennél inkább kétkedni vagy ingadozni látott egyet mást hívei közül. Hogy egy kiütendő mozgalom esetében nem fogná Széchenyi jóslatait megtagadni, sőt hogy egy forradalmat, mely távolról közeledik épen a legkedvezőbb szélnek nézne, melyet Széchenyi ismeretes phrásisa szerint rögtön, habár ez esetben ellene, felhasználnia kell, mitsem törődve törvényességgel, fokozatossággal, s egyéb ólomszárnyu akadályokkal: az bizton föltehető volt. Nem is használt volna semmit, ha Pestmegye esetleg nem választja is meg országgyűlési képviselőjének. Ez esetben a pesti u. n. márcziusi napok egészen más fontosságot nyertek volna: Kossuth az utczai tömegek élén ragadja vala magához a hatalmat s vezeti a népet,

Digitized by Google

az ifjuságot fel Pozsonyba az országgyülés kapui elé, melyek, mint ilyenkor mindig történt, készséggel megnyílnak előtte, s minden ugy történik vala, mint a hogy történt. Egy nagy különbséggel kétségkívül: a törvényesség külformáinak gyorsabb mellőzésével, a rendnek teljesebb felbontásával; de, utóvégre is, egy eredménynyel.

Mihelyt az utczára tétetik át a döntő események színtere, s a tomboló csőcselék hozzájárulásával végeztetik el az, a mit gyülésteremben kell illetékes köröknek elhatározni: akkor teljesen mindegy, vajjon az, akit vállukon hordoznak, országgyülési képviselő-e, vagy ujságiró? s próbált jellem-e vagy tegnapi ember? Pedig mentől igazságosabbak mind azon követelések, melyek ily módon nehány perez alatt vívmányokká válnak, annál kevesbé kellene azok érvényesítésére oly módokat és eszközöket használni, melyek a legnagyobb igazságtalanságok keresztülvitelére s a legundokabb zsarnokság gyakorlására mindenkor szintoly alkalmasoknak bizonyultak. Lámpafán lóggó akasztott ember, póznára tüzött levágott fejek, mindegy akár ártatlanoké, akár vétkeseké, az ily szinpadnak majdnem elengedhetetlen diszítményeit képezik. Hogy Széchenyi, ki mindezt megakadályozni akarta, nem volt hiu rémlátó, az események fájdalmasan igazolták.

Elmélet és tapasztalás egyaránt bizonyít nézetem mellett. De azért mindig voltak s mindig lesznek buzgó forradalmárok. Csábitja őket a pillanatnyi siker, kápráztatja az ephemer dicsőség. Szükséges rossznak vitatják, s a természetben előforduló catastrophákhoz, szélvészhez, égi háboruhoz hasonlitgatják, melyek a légkört tisztítják s bőven kárpótolnak pusztitásaikért. De én a forradalmakat inkábbb amaz életveszélyes lázakhoz hasonlitom, melyeket egyes ember szerencsésb organismusa megbir ugyan, de melyek ismétlődésétől mégis méltán rettegünk. A lázak és ragályos betegségek, a mennyire a felvilágosodás s az orvosi tudomány vivmányai terjednek, csekélyebb pusztitásokat visznek ma már végbe az emberek között; s bizton mondhatjuk, hogy oly arányban szelidülnek mintegy a forradalmakat is. Vezetőik legalább rajta vannak; de ezt a czélt legnemesb törekvéseik is, tudjuk, hogy nem mindig érik el.

Digitized by Google

Ám foglaljunk tért, tőlünk telhetőleg, — nem a reactio, hanem a haladás, nem a durvaság, hanem a polgárosodás számára; s mig elegen vannak, kik a foradalmat, vagyis az erőszakot bálványozzák, multban és jövőben: mi ellenkezőleg ne hagyjuk feledésbe menni ama nemesek törekvéseit, kik mindent elkövettek, hogy ne legyen forradalom, vagy legalább ne legyen nagyon pusztitó. Nálunk, Széchenyi volt e nemesek legnemesbike.

Megelőzni, ellensúlyozni igyekezett a nyers erőre hivatkozást előbb azzal, hogy gyökeres reformot, békés átalakulást hirdetett, kezdeményezett; s később azzal, hogy midőn a mozgalom fenyegetővé kezdett válni, ellene szegült s mérsékelte azt. Itt is, ott is a nagy embert látjuk, nem egyenlő sikerrel bár, de egyenlő emelkedettséggel küzdeni.

A kétkedés, az ingadozás, mely mind a két téren jellemzi Széchenyit, mig ellenfelének életében alig van pillanat, melyben ilyet észlelhetnénk, részint egyénisége, részint a körülmények rovására irandó. E két tényező hajtotta Kossuthot is mindig előbbre, s öntött szivébe annál nagyobb bátorságot, mennél inkább elcsüggedett Széchenyi. Ott vakmerőség, mindent koczkára tevés; itt kétségbeesés, s félénk teladása nem csak a jövőnek, hanem a multnak is.

Hogy melyik szerep hálásabb az illető szereplőre nézve? az iránt alig lehetünk kétségben; más kérdés: melyik üdvösebb a hazára nézve. Csoda-e, hogy Széchenyi, a ki ideges ember, s hiuságtól épen nem volt ment, a maga szerepét néha vontatva, kedvetlenül játszotta, s míg a közönség pisszegett, maga sem tapsolt magának bensejében!

»Bánom, hogy ezt az utat választottam,« írja nevenapján (augusztus 20.) — »itt elejtve, ott fel nem karolva!« —

Máskor minden eddigi sikereit, vak szerencsének tulajdonítja, s szamárnak czimezi magát »oroszlánbőr nélkül!« Kossuth számára ily sarkasmusai nem voltak. Máskor óhajtaná: »bár lebeszélték volna;« de hozzá teszi: »nálam nélkül örvénynek mennek neki; feláldozom magam, mint holocausta!« ... A conservativek aggályaira, hogy nem fog őszintén velök tartani: »Nem is az ő szép szemökért szolgálok: nem fognak utamból

Digitized by Google

kitériteni!« — »Istenem, minő háladatlan térre léptem! Mindenütt korholnak és semmi köszönet. — Minden rosszat majd nekem tulajdonitanak; minden jót másoknak.« — — »Nagyon megbántam, hogy követ lettem (november 10-én) Siromat ásom. Hagyján; de mit használok vele?!« — — »Nem sokára végem lesz. Ennek örülök; máskép túlélném magamat!« —

Kossuth, kit efféle töprengések nem kisértenek, de a ki táborát az átszökéstől félti, első percztől fogva nagy határozottsággal lép fel, »phraseologiája teljes fényében ragyog,« elhomályosít mindent, magával ragadja a tömeget, urává lesz a helyzetnek. Széchenyi előre sejté ezt; most látja is. Egyenetlen mérközés lesz; de nem dicstelen. Talán régi kedvencz eszméje, egy hazafias középpárt alakitása, növi ki magát? Tán hozzá áll most Deák? tán csatlakozik a szintén távollevő Eötvös? Tán oda pártolnak a duzzogó régi ellenzékiek? Igen ám, ha a párisiak nem rögtönöznek, ezúttal a februári zimankós napokban, egy új forradalmat s nem reszkettetik meg vele Európa levegőjet!? De ezt akkor ki sejtheté mindazok közül, kik a külföldi lapoknak a politikai banquettekről s toasztokról szólló tudósitásait nagy gyönyörüséggel olvasgatták

Széchenyinek, mint mondám, bele kelle még tanulni uj, követi szerepébe. Illő szerénységgel tevé azt. Szállását azonnal elnevezték »hôtel Wieselburg«-nak, élczczel jelölve meg az új góczponthoz kötött reményeket. Következtek a szokásos tisztelgések, s hivatalos látogatások. Követtársával, Krónerrel tevé meg ezeket. Elmentek Kossuthoz is, kit e figyelem nagyon meglepett s őszinte nyájasságra kötelezett; nejét ezuttal nem láthatták. Apponyi »nagyuri méltósággal« fogadta őket, hisz nem feledheté állását, melynek ezt a látogatást köszönheté. Később eszébe jutott a már kész királyi előadásokat, a trónbeszédet Széchenyivel is közölni; ezt az elkésett figyelmet Széchenyi nem nagyba vette: egy pontjának, mely felett korábban annyit alkudoztak, elejtését pedig neheztelte is. Ez egy határozott összegnek, a Tisza szabályozására, fölvétele lett volna, a mely hiánynak pótlása azonban, az országbiró kijelentése szerint, Széchenyi finom tapintatára s nevének erkölcsi sulyára bizatott. Ferdinánd király

Digitized by Google

is, kinek hódolatukat, a többiekkel együttesen bemutatták, Krónerhez fordult, mint a megyének, melyet ketten képviseltek, egyuttal alispánjához: az udvari ebéd után pedig az uralkodó család majd minden tagja kitünteté ugyan, de egynek kivételével: s ez az egy véletlenül épen Ferencz József főherczeg volt! Az ilyeneket már nem a politikai, hanem az udvari élet apró töviseihez kell sorolnunk, melyeknél a véletlen is közbéjátszik.

Az ifjuság is mozgott. Az uj nádornak, István főherczegnek fáklyás-zene készült, mely megtüretett, de el nem fogadtatott; Apponyinak ellenben macskazene, melytől nem annyira az udvari lovászmester, gr. Zichy Edmund, mint Szentkirályi Mór menté meg, a kiről viszont majd az a hir terjedt, hogy egészen Apponyiánus, majd, hogy a szélsőkkel szövetkezve, készül cserbe hagyni a mérsékelteket.

Az országgyülés ünnepélyes megnyitása különben, magyar trónbeszéddel, a primási teremben, november 12-én történt. Gyujtó hatása volt; sokan könyekre fakadtak. A jelenvoltak nem mindenike emlékezhetett vissza az 1825-ki kibékülésre, könyekre! E kevesek közül való volt Széchenyi, kinek lelke előtt a haza ujabbkori történetének és ezzel szorosan egybefonva saját életpályájának annyi megható emléke vonulhatott végig! Naplójában e szép sorokat olvassuk:

»Minden csupa enthusiasmus. Sokan sirnak. Én magamba zárkózva, csendben élvezem a nemzetem ujjászületése feletti gyönyört, magam is járultam valamivel hozzá.«

Az ünnepélyek között s az elragadtatás perczei alatt is voltak, kik azonnal a dologhoz láttak, s az ügyeknek ha nem is érdemével, de legalább szükséges előkészületeivel mindjárt komolyan foglalkoztak.

Megindultak a pártértekezletek. Széchenyi, e téren ujoncz létére, azt az észrevételt teszi, hogy az ilyen előleges értekezletek lenyügözik a vélemények szabadságát s nem sokára nyilt ülésben fog felszólálni azok zsarnoksága ellen.

Nem mellőzhetünk némely érdekesb részleteket.

Digitized by Google

XIV.

Kossuth mindjárt az első kerületi ülésben magához ragadja a szót. Minden felszólalása, bár mellékesnek látszó tárgyban is, világosan érezteti, hogy a vezér szól. A mit mond, az meg van mondva; a mit mellőz, az letünik. Ha azt mondja: szavazzunk, el kell állni a szótól. Ez a tér az övé; még ha semmibe vennő is akár ellenfelei, akár félénkebb párthivei aggályait s halk ellenvetéseit.

Az első kerületi ülés november 10-én tartatott. Mit legelőzetesebben kelle napirendre tüzni, az a nádorválasztás volt: mielőtt bármi egyéb részletet vagy épen a sérelmeket fütetni kezdenék s a jó egyetértés, az oszlatlan lelkesedés foszladozna. Kossuth, ki Pestmegyében első tolmácsolta nagy ékesszólással az uj nádor iránti közérzületet, s még a szokásos candidatiónak is mellőzésével különösebben akarta irántai figyelmét tanusitani s őt az ellenzék számára mintegy előre megnyerni, most sokkal higgadtabbnak, sőt egészen lehültnek látszék. Nem helyeslé, hogy a követi tábla, mielőtt még csak önmagát is rendezné, már a nádorválasztásba akar elegyedni; de ha már ezt teszi, legalább ehhez is némi meggondolással fogjon hozzá. Kérdést intéz az elnökséghez, vajjon meg van-e már a nádori esküminta magyar fordítása, s erre Olgyaytól igenlő választ kapván, hosszabb beszédben előadja a nádori eskü történetét 1790. óta, s végül felolvastatja úgy a latin, mint a magyar szöveget. Ez megállapíttatván, harmadszor is felszóllal, »ragyogtatja phraseológiáját«, s István főherczegre sok szépet mondva, ‚a családi kötelékben néha a rendeltetés jósolatát' véli ugyan észlelhetni, de nem feledi azon várakozásának is határozott kifejezését, miszerint a leendő nádor nem egy pártnak, hanem a nemzetnek lesz embere, satb. Beszédével mindvégig leköti hallgatói figyelmét, s tolmácsa lesz a többség akaratának, miszerint a kijelölést magában foglaló levél felbontása előtt történjék meg, közfelkiáltás utján, a választás. Ez csak az előjáték volt.

Digitized by Google

Másnap, 11-én az első országos ülés tartatott meg, hol az uj személynök, Zarka mutatá be magát, s tett elég jó benyomást.

Harmadnap, 12-én, volt az országgyülés ünnepélyes megnyitása, s a nádornak a javaslott módon megválasztása. Ferdidinand király a választást azonnal megerősítette, e szókat intézve hozzá: Kedves öcsém. Kövesse hivatalában atyja példáját! — A királyi előadások rövid tartalmát, habár minden kézi könyvben föllelhetők, nem tartjuk feleslegesnek ide igtatni. A következő tizenegy pontból állottak.

1. Nádor választás.

2. Katona élelmezés és szállásolási ügy. (Bizottsági munkálatok.)

3. Szabad királyi városok szavazata. (Egyházi rend, kerületek, satb.)

4. Városok (községek) rendezése.

5. Birtok biztossága, (Ősiség) telekkönyv.

6. Örökváltság. (Méltányosság szerint s a tulajdonjog tiszteletben tartásával.)

7. Kereskedés, ipar felvirágoztatása.

(Magyarország és az austriai tartományok közti viszonyok rendezése. Hivatalos adatok e czélra.)

8. Közlekedési eszközök. (A Helytartótanács keblében. Közép-ponti vasut. Tiszaszabályozás. Fiume, satb.)

9. Erdély. 1836: 21. t. cz.

10. Büntető codex, s javító rendszer.

11. Kincstári előlegek visszapótlása.

Ha e programmot, a megyék többsége által elvben elfogadott közös teherviseléssel, évenkénti országgyüléssel s egy önálló országos pénztár alapításával kiegészítjük, úgy még marad ugyan kivánni való, u. m. a sajtó szabadsága, a kormány felelőssége, népnevelés és népképviselet; de egészben véve alig mondhatjuk, hogy békés átalakulásunk keresztül vitele végett valami nagyon reá lettünk volna szorulva egy kis forradalomra, a párisi csőcselék, vagy akár élite, egy Lamartine, Ledru Rollin, Louis Blanc és Marrast segítségére. Az e téren még ujoncz bécsiekére annál kevesbé!?

Digitized by Google

Váratlanul jött később e segély, melyet elutasítani magunktól volt Széchenyi tanácsa, két kézzel megragadni volt Kossuth politikája. A nemzet ez utóbbihoz állott. Megbánta. Kiheverte. Adandó alkalommal melyikhez fogna ismét állani? ... Nem lehet kétségük ez iránt mindazoknak, a kik a világnak örökös tévkörben forgását ismerik, s lassu haladását, egy philosoph szánó mosolyával, de mégis a jövőbe vetett rendíthetetlen bizalommal kisérgetik.

Nem volt ama programban megírva a parlamenti s miniszteri kormány forma; de nem volt az autonomiájukra féltékeny megyék utasításaiban sem. Tudjuk, hogy a duzzogó Eötvös távollétének ez utóbbi körülmény volt az oka. Megérte ő később mégis »eszméi győzedelmét«; de előbb, a most szintén távollevő Deáknak kelle az ‚Austriával való viszonyok' rendezésével, az útat kiegyengetnie. Akkor mindezekről, úgy látszik, még legjobbjainknak is csak homályos sejtelmeik voltak. Mivelhogy nem is elvont tudomány a politika, hanem Kossuth fenmaradó egyik mondása szerint: az exigentiák tudománya.

Az akkori hangulatot eléggé jellemzi Kossuth követtársának, Szentkirályinak a királyi lakomán, a pozsonyi redouteteremben az egész udvar jelentétében mondott felköszöntője, melyet, minthogy keveseknek lesz ma már emlékében, ide igtatunk.

»*Valamint a déli fényben ragyogó napnak megjelenését a hajnali csillag szokta megelőzni: akként előzte meg felséges királyunk historiai jelentőségü magyar szózatát családja egy deli és reményteljes ifju tagjának Pesten a megyei karok és rendek kebelében első hivatalos fellépésekor édes hazai nyelvünkön koronás királyunk nevében és személyében történt felszólalása, mintegy hajnali csillagként szerencsés jóslatu előpostája annak, mit nemzetünk reménylett ugyan, de a jelen alkalommal várni alig mert volna. Én, uraim, az alkonyat korához közeledem, de hogy láttam a magyar nemzetiség egén a fénylő hajnali csillagot, melyre a ragyogó déli nap oly hamar következett, az engem boldogit. És miután hódolva tisztelt fejedelmünk dicsőségeért, más érdemesebbek felszólalására kiüritettük az örömpoharat: engedjék meg, hogy én*

Digitized by Google

a magyar nemzetiség hajnali csillagáért, a deli és reményteljes ifju herczegért teljesitsem a hála és tisztelet kötelezettségét. Ő fensége Fereacz József főherczeg éljen!

Az előzetes tárgyak közt legelső, mit Széchenyi bolygatott, a karzatok zsarnokságának megszüntetése, illetőleg az ülésternek czélszerübb berendezése volt. Pestmegye egyik követe ebben is őszinten segitett neki; mondanunk fölösleges, hogy az nem Kossuth volt. November 15-én egy követi értekezleten Somssichnál tett ezirányt Széchenyi inditványt. Másnap, 16-án, kerületi ülés tartatván, Kossuth ismét »mennydörgött«; követtársa pedig szintén mennydörgött, de más hangon, mert a tomboló ifjuság ellen fordulva, ‚kérte', ‚követelte', ‚parancsolta' a hallgatást s a tanácskozások félbe nem szakitását. E föllépésével senkit sem hóditott meg annyira, mint Széchenyit. Nehány nap mulva, a válaszfelirati nagy vitában, második, hosszasb felszólalásakor (november 26-án) szokott tréfás kitérései között kifejezést is adott ez érzületének. »Pestmegye követével, Szentkirályival,« ugymond, »köztudomás szerint eddig szerelmi kalandban nem élt, s nem igen szokták egymást dicsérgetni, de mindamellett, ha a csókolódás stádiumán tul nem volna már, bár nem szereti, ha két férfi burnóttal s dohánynyal saturált bajuszát egymáshoz dörzöli, örömest megcsókolta volna, nem csak azért, hogy a hallgatóságot megszidta, mi szinte igen szép, — mert hisz' a vizzel uszni minden bolond tud, de a viz ellen, az a mesterség! — hanem, mert példát mutatott, miként nem akar czivakodni.« satb.

Volt is az ellenzék kebelében mozgalom, egy részt oly irányban, hogy Apponyi lépjen le s Széchenyi legyen kanczellár, mit úgy látszik, maga Kossuth sem ellenzett volna: magán körökben nyilatkozott, hogy a kormány összes emberei között még Széchenyit tartaná legelfogadhatóbbnak; de volt némi mozgalom oly irányban is, hogy Apponyit támogassák, ha kiviszi az évenkénti országgyülést Pesten. Széchenyi értesülései szerint erre gróf Andrássy Gyula, Szemere és Szentkirályi lettek volna hajlandók; de nem birtak Kossuthtal.

Mig ezek a coulissák megett történtek, Széchenyi szavát az alsóháznál a november 18-diki kerületi ülésben hallották először,

Digitized by Google

egy mellékes kérdésben, a szavazás módjának kérdésében. Széchenyi ez alkalommal kijelenté, hogy ő egyik párthoz sem számítja magát, s szivesen és keserűség nélkül meghajol a többség előtt, csak igazi alkotmányos többség legyen. Erre *Bónis,* el nem engedheté neki azt a figyelmeztetést, hogy ő, mint megyei követ, most már oda fog tartozni, a hová küldői parancsolják. Majd apró szóváltása támad az öreg *Hunkárral,* kiszolgált insurgens kapitánynyal, most Veszprém megye ellenzéki követével, a ki katonásan oda veté, hogy ha baj is a pártoskodás, ő áll elibe, s nem fog attól sem megijedni. Felel viszont *Széchenyi.* Maga is örül annak, hogy pártok vannak, mert ha nem volnának, ezt tespedés jelenék venné, két nagy párt működését egy jó angol ollóéhoz hasonlítja; csakis a vak pártdüh ellen beszél: s vanak kérdések, melyek iránt hazafias érzéssel egyetérteni s összetartani kötelesség. Egyébiránt a személyes bátorság olyan kelléke minden férfinak, mint a bőre; de — a valót megvallva, Győr elől egyszer mégis bizony mind a ketten szépen megszaladtak. Felpezsdül erre a bántott hadastyán: ‚Régi dolog az' csapja oda támadójának, de ő, magáról mondhatja, hogy ott maradt, míg a gróf, nagy urak szokását feledve, lovat sem váltott, hanem egy paripán nyargalt el egész Komáromig. Erre viszont Széchenyi bizonyítást kér, nem enged kollegájának kizárólagos szabadalmat a bátorságra, s magára nézve megjegyzi, hogy nem is lovon, hanem csónakon ment akkor Komáromba. Az elnökség közbeszóllása vet véget e mulatságos, de nem egészen parlamentáris csetepaténak. A karzat ezuttal, s még másnap is, 19-én, Hunkár ellen, Széchenyi mellett volt. Felváltva pisszegettek s éljeneztek. Széchenyi önmaga ellen segített pisszegetni, mi a nevetőket részére vonta, majd nyilván kezet fogott Hunkárral, mi aztán egy általános örömzsibajjal fejezé be az intermezzót.

Kevesbé jó kedvű volt az alatt Apponyi, kit, ‚hogy meg ne haljon', mint egy párthive mondá, Széchenyi kétes segélyének kelle megmenteni. E segély, mint látni fogjuk, abból állott, hogy a positiót félig előre fel kelle adni, s másik fele sem volt, a bár kissé megfogyott többség ellenében tartható. A válaszfelirati vitát értem, mely nagy szabásokban s feszült várakozás közt

Digitized by Google

indult meg végre november 22-én, s tartott egy hétnél tovább (deczember 1-ig) az alsóháznál, s meg annyi ideig a felsőháznál, (deczember 4—11-ig) hogy aztán oly szokatlan véget érjen, minővel csak egy Kossuth genialitása és energiája lephette meg az országot. Meg kell azt fővonásaiban ismertetnünk.

A hosszas tárgyalás rövid kritikáját Széchenyi naplója, magára nézve nem kedvező módon, e pár sorban adja: »Somssich, tisztességesen. Kossuth, dagályosan. Én — nyomorultan. Jobb lett volna hallgatnom. Összezavartam sokat, triviális voltam tréfálództam; de a közönség nem volt oly hangulatban. Ez volt hattyudalom. Látom az arczokon, hogy nem tetszett.« — »Időm lejár!« — —

Az első indítványt, mint az uj, a szabadelvű-conservativ párt vezére, Somssich Pál, akkor már nem Somogy, hanem Baranya megye követe tette meg. Beszédét azzal, a sokszor használt szónoki phrásissal kezdé meg, miszerint: ‚alkotmányos kifejlődésünk korszakának nagyobb momentuma még nem volt a mostaninál.' Jó hiszemben mondják el ezt komoly perczekben a szónokok, hisz' nekik át kell hatva lenniök, úgy tárgyuk, mint saját hivatásuk fontosságától. A philosoph tudja, hogy valamint egyesek, úgy nemzet életében félbeszakitásnak lenni nem szabad, s minden percz egy lánczszem, mely a multat a jövővel köti össze.

Somssich Pál azok közé tartozván, kik az ellenzék soraiban érdemelték ki első babérjaikat, nem téveszté szem elől, mivel tartozott ő maga s tartozik a haza mind a két nagy párt hazafias törekvéseinek. »Tagadhatatlan érdeme« igy szólt, »az ellenzéknek azon cselekvőség, melylyel annak idejében fel tudta ébreszteni a nemzet figyelmét, szembe mert szállani százados előitéletekkel s a töretlen utat be kezdte járni a reformok ismeretlen mezején; de elvitázhatatlan érdeme viszont a conservativeknek, hogy századok alatt erős gyökeret vert institutióknak rázkódtatások nélkül nem történhető rögtöni változtatásába bele nem egyeztek, köz- és magánviszonyokat kiméletlen szétszaggatástól megóvtak, s ez által a reformkérdések megoldása időt nyervén, a rögtönzéseket meggátolták s igy tették lehetővé a békés átalakulást,« — Visszapillantást vetve az utóbbi idők történeteire, meg-

Digitized by Google

világitja a királyi előadások egyes pontjait s miután ezek »már magokban elegendő zálogul szolgálnak arra, hogy a kormány alkotmányos kifejlődésünket óhajtja s hogy már nem a vajjon, hanem csak a miként van kérdésben« — ő egy olyan válaszfeliratot inditványoz, melyben köszönet fejeztessék ki a magyar megszólalásért, a nádorjelölésért, a nemzet óhajtásainak már kész törvényjavaslatokba foglalt előterjesztéseért, azon igérettel· miszerint ily üdvös munkába azonnal bele fognak bocsátkozni, s végre azon kérelemmel, hogy az előleges és egyéb sérelmek orvosoltassanak, mely utóbbiakra, a felirás után tüstént egy országos választmány küldessék ki.

Jó hatást tett e beszéd; de utána nyomban Kossuth Lajos szólal fel. Nézetei az előtte szólótól a válaszfelirat »egész philosophiájára nézve, lényegesen különböztek.« Ha Baranya követe összhangzást lát a kormány és a nemzet között a teendőkre nézve, ő ezt az összhangzást »csak némely tárgyak kijelölésében látja, de lát ezen tárgyak elintézésének *irányára* nézve olyan végetlen különbséget, minő az alkotmányos és absolutisticus irányzat között van.« Hosszu beszédét, mely a termen kivül is leköté a közfigyelmet, részleteseben ismertetni itt nem tartozik feladatunkhoz. A válaszfelirat alapjául a következőket inditványozta:

1. Köszönet kifejezése, s készséggel hozzáfogás a munkához.

2. A királyi előadásokbaz foglalt *tárgyaknak* a nemzet óhajtásaival találkozása.

3. Óhajtás, hogy a többit is oly összhangzással végezhessék, s azért loyális őszinteséggel megjelölése az *akadályoknak*.

4. Ezek legfőbbike az, hogy az 1790 : 10 t.-cz. nem lett valósággá: a nemzet nem bir azzal az önállósággal, mely joggal megilleti.

5. Másik az: hogy sarkalatos sérelmeink még nem orvosoltattak, kivánataink nem teljesültek.

6. Az 1835 : 21. t.-cz. végrehajtva nincs. T. i. az u. n. Részek (Kővár, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyéknek) az anyaországhoz visszacstoltatása. Vallás- és váltó-törvényeink a határőrvidéken még ki sem hirdettettek.

Digitized by Google

7. A kormányhatalom egyoldalu terjeszkedése:

a) adminisztrátori rendszer;

b) kapcsolt részek (Horvátország) közgyülésének rendezése.

8. A nehézségek nem az Ausztriávali szövetséges viszony természetéből, hanem a birodalombeli kormányrendszernek hazánk alkotmányosságától eltérő irányából erednek. —

9. Évenkénti országgyülés, Pesten.

Ezekkel jelölvén meg a készitendő felirat főpontozatait, beszédét egy hatályos apostrophával fejezi be. Fölveti a kérdést, vajjon a kormányt igazán constitutionális és nemzeti kormánynak lehet-e nevezni? E kérdésre nemmel felel, mindaddig »mig az 1790 : 10. t.-cz. valósággá nem lesz.« Hogy a kormánynak erősnek kell lennie? Nem tagadja; de: felelős legyen! »Biztosítsa ő nekünk a szabadságot; és mi biztosítjuk neki az erőt, és a rendet. — Ne gondolja senki, hogy nem tudnánk olvasni az idő jeleiben. Mi otthon hagytuk az agitationális tér szenvedelmeit (?) de érezzük állásunk felelősségét és méltóságát is. — Viszonozza loyalitásunkat a kormány hasonló loyalitással, emelje fel magát a kornak és saját hivatásának magaslatára.«

Most került a szóllás sora Széchenyire. Beszédét, melynek kritikáját már előre bocsátottuk, egész terjedelemben fogják kapni olvasóink; jellemzőbb helyeit itt is ki kell emelnünk.

Nem örömest szóllal fel oly szónok után, kinek ajkait maga Hermes nyitá meg az ékesszólásra; a kedélyek is egy kicsit (!) fel vannak ingerelve, a hőség is szerfelett nagy a teremben, utasitásokhoz is van kötve, melyek magának sem tetszenek, (?) elszigetelve érzi magát, vénül is már, s örökös ismétlésekbe esik, összefüggés nélkül beszél, stb. e. Csalatkoznak, úgymond, kik azt várják, hogy ő itt Pest megye követével (t. i. Kossuthtal) valami kakasviadalt fog kezdeni, hogy aféle jó izlésü spectaculummal mulattassa a magyar közönséget, miszerint két egyén, kinek mindegyike meglehetős adag velővel bir, egymást con amore vagdalja, körmölje. Ő Pest m. t. követének hazafiságát és loyalitását soha kétségbe nem vonta . . . A kérdés csak a miként körül forog. A fejedelem loyális, látja, hogy nem akarunk egyebek,

Digitized by Google

mint magyarok lenni, és ime magyarul szólt hozzánk. Most ismét látni fogja, hogy csak alkotmányosak akarunk lenni, és pedig azért, hogy magunk is erősödjünk, trónját is erősítsük. De, ha az adresse úgy megy fel, mint Pest m. követe javaslá, félő, hogy csak keserüséget szül, mert a közbirodalom államférfiai még nem látják át elégé, hogy a *monarchia* külön országainak napsystemához kell hasonlítnia, hol a planeták egy nap körül forognak ugyan, de saját tengelyeik körül is, stb. Beszédének egy jó része különben a Pesten tartandó évenkénti országgyülés meleg pártolásának van szentelve, s ebben is eltér a conservativ programmtól.

E beszéddel, mint láttuk, maga Széchenyi legkevésbé volt ugyan megelégedve; hatása azonban minden irányban, főleg Apponyiékra, igen nagy volt. Apponyi maga kész volt nem csak a szót, hanem saját helyét is Széchenyinek engedni át, s a november 24-ki pártértekezleten felkérte, hogy nyujtsa be formulázva, közvetitő indítványát, melyre többséget szerezni alapos kilátás mutatkozott.

Másnap, a november 26-diki kerületi ülésben, Somssich szép beszéddel tette le mintegy a fegyvert, lemondva, közeledési szándokának bizonyitásául, saját eredet indítványáról, s őszintén csatlakozva a Széchenyiéhez. Széchenyi ez alkalommal majdnem két óra hosszat beszélt, saját eredeti modorában ugyan, de komolyabban s szónoki emelkedettséggel. Kijelenté ujra, hogy ő egészen önállónak, sem az ellenzékhez, sem a conservativ párthoz nem tartozónak tekinti magát, senki által (kivéve Mosony m. rendeit) ide küldve nincs, holmi levélhordó szerepre hivatást nem érez magában, utasításainak (!) minden esetre lesz némi elasticitása, a kormánynak pedig titkait nem tudja, de jó érzelmeit és hazafias törekvéseit ismeri: azért ne nézzék őt valami embryominiszternek, stb. e. Borsód megye követéhez fordulva, ki azt mondá róla, hogy ‚megnyerte őt Mosony megye, de elvesztette a haza,' kérdi, vajjon mindazokat, kik az ellenzékhez nem tartoznak, a hazára nézve elveszetteknek tekinti-e? Ez szomoru dolog volna; de nem! ő ezt nem hiszi. Kiben istenség szikrája van, magas vagy alacsony helyen jót tehet, csak előtte álljon mindig a

Digitized by Google

magyar név becsülete. Ő is ezen iparkodik, s hiszi, hogy követi pályája végén el fogják róla mondhatni, hogy ha hasznot nem tett is, de kárt sem tett. Nem vonja ő kétségbe, hogy a pesti indítvány is loyális téren áll; de más kérdés: vajjon státusbölcseségi téren is áll-e? S erre ezerszer nemmel felel. Figyelmezteti Kossuthot, — mint ellene intézett röpirataiban is oly nyomatékosan tevé, — a reá váró nagy felelősségre, miután a közbirodalom leginkább ő benne központosul, s a jelen országgyülésnek *talán* (?!) legnagyobb factora ő leend. Nem elég, úgymond, loyálisnak lenni; meg is kell nyerni a csatát. — — Sokat gondolkozott ő, mig elhatározta magát, ő ki első kezdett a reform töretlen utján járni, s mindig a haladásra buzdított, hogy most a mérséklet mellett agitáljon. Tudta, hogy ily lépés által eloszlatja azt a nimbust, melynek árnyában a népszerüség paizsán szintén felemelkedhetett volna egy kis rövid pünkösdi királyságig; de ennél többre becsülte megnyugtató öntudatát. stb. Felolvasta azután javaslatát, melyről igazán mondhatta, hogy »lényegben a pestitől alig különbözik s attól csak alakjára nézve tér el,« s »éljen a haza! éljen a király!« felkiáltással végezé felszólalását.

Kossuth, kinek szintén elég ‚mondani valója' lett volna, érezve, mint mondá, az ‚idő becsét,' — de mi hozzá tehetjük, ismerve jól a pártok statistikáját, — most már a vita befejezését, a szavazást sürgette.

A Széchenyi felirati javaslata átvette a Kossuthéból a régibb s ujabb sérelmek kissé általánosb fölemlitését, s a legujabban is feltünt oly jelenségeket, »melyek a nemzet alkotmányszerető keblében féltékenységet s aggódást ébresztenek,« átvette a Pesten tartandó »évenkénti országgyülést,« a parlamentáris kormányzatnak akkor divatos formuláját, átvette az 1790 : 10. t.-cznek is megemlitését, oly fordulattal, hogy »ennek értelmében a törvényhozás és végrehajtó hatalom között szükségelt összhangzás könnyebben kieszközöltethessék.«

A dolog lényege ily módon meg levén mentve, félő volt, avvagy remélhető, hogy, megünva a szavak feletti czivódást, a többség hozzá áll.

Digitized by Google

A más napi szavazás, a november 27-diki kerületi ülésben eldöntötte az ügyet. Mosony mellett volt 23 szavazat, Pest mellett 26. Kossuth három szavazattal győzött.

Kimondatván a többség, Kossuth nyomban indítványozá, hogy most már, miután a haladás ‚alkotmányos iránya' el van fogadva s ‚fő szükségül' kimondva, lépjünk azonnal a cselekvés mezejére s fogjunk hozzá a szükséges előkészületekhez. Egyszerre négy választmányt hozott javaslatba u. m. az igazolási, városi, sajtó, és horvát ügyben. Ugy látszott, hogy pihenést sem akar engedni.

Végezzük be röviden a válaszfelirat történetét.

Az országos ülés rendesen csak hitelesíteni szokta a kerületi ülés határozatait. Az elnöklő személynök megteszi hivatalos észrevételeit, melyek tisztelettel vagy tisztelet nélkül is, meghallgattatván, egy dörgő ‚maradjon' felkiáltás szokta befejezni a formaságot. Széchenyi még itt is tett egy utolsó kisérletet, hogy az ő békitő s közvetitő politikájának valami kis rést törjön. Az országos ülés deczember 1-én tartatott meg. Zarka személynök előadja szerényen, majdnem félénken, a maga ellenvetéseit, az 1790: 10. t. czikkre megjegyzi, hogy az soha inkább valóság nem volt, mint most. Széchenyi, e tárgyban harmadszori felszólalásakor, feldicséri azt a válaszfeliratot, melynek ellenében az ő javaslata megbukott volt, s azt a vallomást teszi, hogy »ha az eddigi felirások sorát áttekintjük, ennél férfiasabb s mind a mellett kimélőbb hangulatut egyet sem találunk.« Ez bók volt Szentkirályinak, kinek, mint kerületi jegyzőnek, tisztében állott a Kossuth inditványa alapján szerkezetbe foglalni a feliratot. Széchenyi tehát, miután az ő javaslata kisebbségben maradt, most hozzájárult ehez is, csak »némely csekély módositásokat« nyujtott be, melyeket Szentiványi fogalmazott, azon reményben, hogy ha mindkét fél egy keveskét áldoz, a czél elérhető lesz a dolog meritumának kára nélkül: nem az levén itt a feladat, hogy egyik párt a másikat legyőzze, hanem hogy egymáshoz lehetőleg közeledjünk stb. Támogatja, kissé önkéntelen, egy-két conservativ követ! Somssich azon kijelentéssel, miként őt egyik szöveg sem elégíti ki, s hogy az évenkénti országgyűléshez semmikép sem járulhat hozzá szavazatával.

Digitized by Google

Végre belemenydörög Kossuth, »mint zsarnok« lép fel a félénkek közt, s végetvetve az üres szóharcznak, kimondatja a többség határozatát. Ez a többség most már csak egy szavazatból állott. »Ha én győztem volna így,« mondja Széchenyi, »mily odium esnék reám!« — »Különben ugy kell a kormánynak: nem csak a sérelmekért, hanem bárgyuságáért is lakol.« Szegény Apponyi! Hogy' tarthassa magát, majd ha elérkezik a zivatar, mely még csak a távol nyugoti láthatáron felhődzik észrevétlenül?!...

A főrendeknél, deczember 4-én, Szerencsy volt személynök, most k. főpohárnok, tette meg az ellenindítványt, s tartott a szónoki torna-ünnepély azon hó 11-ig. Hitték tán, hogy ismét oly hosszas izenetváltások lesznek, mint voltak máskor az alsó- és felső-tábla közt, mig végre egyik fél is engedvén, a másik is, valami medius terminust találnak ki. E számitás ezuttal gazda nélküli volt: Kossuth vasakaratába ütközött.

A deczember 17-én tartatott kerületi ülésben, mig Széchenyi Pesten volt mindenféle közügyekkel elfoglalva, Kossuth eddig hallatlan eljárással a főrendi izenet ellenében, a felirat *letételét* indítványozta s vitte keresztül. Nagy beszédében erős szinekkel festé a kormánynak az utolsó három év alatti egész magatartását, a többségnek minden áron megszerzésére irányzott törekvéseit, a sajtó monopolizálásától kezdve, az administratori rendszeren keresztül egész a pártalakitásig Budán; majd éles philippikával fordult a főrendek ellen, kik a nemzet ohajtásainak a királyi trón elé jutását akadályozzák: kijelenté végre, hogy ő semmiféle feliratra többé nem szavaz. »Kimondottuk itéletünket, azt vissza nem vonjuk, azt ki nem mondottá isten sem teheti.« — Most már felveszi a keztyüt a gravaminális politika terén; indítványozza a sérelmek tárgyalását, fenhagyva a loyalitási érzelmeknek minden egyes kérdésnél lehető kifejezését. —

Digitized by Google

XV.

Az alsóházban, a válaszfelirat szövegének első felolvasása után, azonnal szőnyegre hozatott az Adókérdése. A conservativek, s velök Széchenyi is, e körül igen sok megfontolni valót láttak. Az ellenzék és Kossuth erőltették s kivitték legalább elvi eldöntését.

Széchenyi kelletlen tűrve a pressiót, kétfelé osztályozta az embereket, azokra, a kik valósággal fizetni fogják az adót s azokra, a kik csak lármáznak mellette. Baj lett ebből. Másnap kénytelen volt szavait magyarázni s megadni ellenfeleinek azt az elégtételt, melyet Kossuth, mint merő kötelesség teljesítését vett tudomásul. Ezen fölül kapott elég vágást tőle, hogy saját eszméibe szerfelett szerelmes, stb. s végül a kérdések sorrende nem ugy állapíttatott meg, a mint ő hanem a mint győztes ellenfele akarta.

November *30-án* az első kérdésre: Akarnak-e a rendek résztvenni a *házi adó* terhében? igent mondott 29 megye, 5 kerület, az egyházi rend s a városok; nemet 18 megye, s Horvátország; két megye nem szavazott. A második, még semmiképen meg nem érlelt kérdésre: akarnak-e résztvenni a *hadi adó* terhében? volt 15 igen, 33 nem és Horvátország. A harmadik kérdésre, Széchenyi régi kedvencz s féltett eszméjére: akarják-e hogy a hon sürgetős szükségei fedezésére *országos pénztár* alakíttassék? 42 igen felelt, s csak 6 nem, s egy tartózkodott a szavazástól.

Széchenyi, egy kis erkölcsi vereséget szenvedett ugyan, s Kossuth említett kicsinylő szavaira »arczába szökellt a vér; de magába fojtotta érzelmeit«: az eredménynyel azonban nem lehetett oka elégületlennek lenni, s őszintén mondhatta el ama szavait, miszerint: »Magyarország jövendőjét soha rózsaszinűbb állapotban nem látta!« ... Nagy többség állott megette, legalább egy főkérdésben. Sőt deczember 6-án, egy öngyilkossági töprengések közt töltött éje után, bár látszólag mellékes kérdésben, megérte azt is, hogy a többség, Kossuth és Szentkirályi ellenében is, egyszer mellette nyilatkozott. Az örökváltság, a házi adó és az országos pénztár kérdéseinek »együttes« tárgyalása s nem kerületi, ha-

Digitized by Google

nem országos választmányra bizatása ment határozatba. »Első győzelem« jegyzi fel Széchenyi naplójában: »Fel kell használni!«

Mig eme tárgyalások folytak, magán- és félhivatalos körökben bizonyos nyugtalan mozgás, nyüzsgés támadt. Sokan unni kezdték Kossuth zsarnokságát, s egy szabadelvü középpárt szükségét hangsulyozták. Tartattak titkos összejövetelek, nem hiányoztak a gyanusítások, a sugdosások, megbízható s kétes barátok, titkos vagy nyílt ellenfelek elmés csoportositásai, furcsa mendemondák, apró cselszövények. Apponyi leléptetése, Széchenyinek helyébe ültetése, a többségnek egy ily kormány számára, vagy itt az előleges értekezleten vagy lent a megyékben megszerzése s biztosítása, esetleg még Kossuthnak visszahivatása is, stb. e. a legkülönbözőbb árnyalatu politikusok közt ismét komolyan szóba hozattak. W. azzal állt elő, hogy ha csak többség kell, ezt »megcsinálni« nem oly nehéz feladat; mások ismét hiresztelték, hogy Kossuth, ki sógoráért Meszlényiért gyászt öltött, megunta már a politikát, s ott hagyva az országgyülést végkép vissza akar vonulni, a közélettől. Széchenyi maga senkiben sem, önmagában sem bízva, saját hypochondriájával küzd, közel halálát sejti: s csakugyan ágyba kerül, s egy hétnél tovább vörhenyben fekszik.

»Követtársaim nagyon elhanyagolnak« irja ez unalmas napokban Széchenyi, »a veres himlőm vagy politikám szaga tartja-e távol őket?«...

Megkészült azalatt utolsó könyve: az országgyülés elé terjesztett javaslata a magyar összes közlekedési ügy rendezéséről, mely t. k. Kossuth egyik kedvencz eszméjét, a vukovár-fiumei vasutat bukással fenyegette.[1])

Míg a közönség ezt mohón tanulmányozta s kiki saját szemüvegén át birálgatta, nyugtalan hirek érkeztek Olaszországból. A pápai trón árnyékából indult ott ki a mozgalom, Pio nono arczképeit viselték mellükön tüntetésszerüen a milanói delnők, Carlo Alberto, félig menve félig menetve állott élén az ügynek, melynek

[1]) Nem csak erölcsi megsemmisüléssel látta magát Kossuth fenyegetve, anyagi állása is komoly veszélyben forgott. Falk: gr. Széchenyi István és kora.

Digitized by Google

kimenetelét senki sem sejthette, de vagy aggódva vagy reménykedve leste mindenki.

Metternich ugy fogta fel a helyzetet, hogy, öt-hat hónap mulva nagy események várhatók'; de »Magyarországra« jegyzi meg Széchenyi senki, sem gondol!« — »Kübeck — szánni való!« A bécsi államférfiak erősen hasonlítottak a struczmadárhoz, mely, ha vihar közeledését sejti, fejét a homokba rejti el. Annyi hét hozta meg és pedig saját talajukon, a nemvárt meglepetéseket, a mennyi hónapot adtak a bekövetkezhető nagy eseményeknek.

Volt valami a levegőben. A magyar ellenzék, nem értve annak hivatalos képviselőit s gondolkodóbb részét, hanem vak szenvedély és ösztön által vezérelt zömét, ez s bálványzott vezére Kossuth át- meg át voltak hatva közelgő végleges győzelmök előérzetétől. Minden kérdést élére állitottak, mindenből pártkérdést csináltak, minden közvetitő kisérletet előre szinte lehetetlenné tettek, s a legrettentőbb fegyvert használták ellenfeleik megfélemlitésére, elnémitására: a karzatot. A parlamentárismus őszinte barátjainak ma lehetetlen megütközés nélkül olvasniok az akkori hirlapi és magántudósításokat amaz utolsó pozsonyi országgyülésről. Az úgynevezett hallgatóság, mely nevének épen ellenkezőjét gyakorolta, mint egy szervezett jakobinus-csapat lépett fel, mely erkölcsi élet és halál felett rögtönitéletet tart, s itéletét, fölebbezés nélkül, azonnal végre is hajtja. Minden tiltakozás e zsarnok hatalom ellen hasztalan volt; sokan nyiltan kijelentették, hogy ez egy rossz kormányzásnak egyedüli ellenmérge, s hogy mindaddig, a mig szabad sajtónk nem lesz, a karzatok, illetőleg utczai tömegek féken tartását követelni sem lehet. Bónis az Irásra hivatkozott, melyben meg van irva, hogy sírni kell a sirókkal és nevetni a nevetőkkel, stb. e. Azt hinné valaki, hogy sem gyorsirók, sem országgyülési naplók, sem hírlapok nem voltak; pedig mindenki szabadon olvashatta a legtulzóbb ellenzéki szónoklatokat s kedvére lelkesülhetett mellettök

A zsibongó tömeg, már az ülés megnyilta előtt, elfoglalta a helyeket, s azzal mulatta magát, hogy az egyenként belépő pecsovicsokat pisszegéssel s mindenféle gúnyos megjegyzésekkel, az ellenzékieket pedig buzgóságukhoz mért hangosabb, vagy csende-

Digitized by Google

sebb éljenzésekkel üdvözölte. Gr. Dezsewffy Emil, kinek erkölcsi bátorságát oly nagyra becsülte Széchenyi, finom hajlongásokkal s kezével szórt bókokkal szokta ironice viszonozni az ily durva köszöntéseket, mig némelyik, az ellenzéki nevezetességek közé furakodva, mintegy ezek védszárnyai alatt keresett s talált oltalmat ellenök; a daczosabbaknak az elnökséghez intézett bátor felhivásaik a rend és csend, vagyis: a szólásszabadságnak, helyreállitása iránt, többnyire eredmény nélkül hangzottak el. Valóban nem csekély erkölcsi erőnek, hazafiságnak tanusága az, hogy utóbb, a válság napjaiban, az ilykép lábbal tiport, vesszőt futtatott conservativeknek vajmi kis töredéke szegődött csak a reactióhoz, legnagyobb része pedig a nemzethez állott.

Egy pártkérdés sem vert fel akkora port, mint az úgynevezett administratori rendszer. Mai napság alig fogja védni valaki, s szabadelvü szempontból nem is lehetne védni, az örökös főispánság intézményét. Puszta czímnek tekintették ezt már akkor is, s mellette egy igazi megyefőnöknek, főispányi helytartó czíme alatt működését igen egyszerű, természetes dolognak tartották. De a kormány a kivételt szabálylyá próbálta tenni, s emeltyűt csinált magának belőle, hatalma megszilárditására. Ez el nem kerülheté a mindig éber ellenzék féltékenységét, mely az uj sérelemből nem kevésbé hatalmas párt-fegyvert kovácsolt magának. Hálásnak mutatkozott e tér, s Apponyi megbuktatására felette alkalmatosnak. Mind a két fél összekeverte a jót a rosszszal. Ma már csak gyenge ellenzésre talált, s ha nemzeti egységünk, államiságunk eszméje mindenkinél felette állana a pártoskodási hajlamoknak, úgy bizonnyal még kevesebb vagy semmi ellenzésre sem talál vala azon elv, miszerint a kormánynak erősnek kell lennie, s az immár felelős központi hatalomnak kell, hogy minden megyében megbizható közege, képviselője legyen. Ezt akarta Apponyi; de akarta a nélkül, hogy a kormányfelelősség elvét is elfogadta volna. A főispáni hivatal, melynek oly fontos történelmi multja van, akkor már nem hivatal, hanem puszta méltóság volt; Apponyi ismét olyat akart, mit az ujabbkor szabadelvüség szempontjából szintúgy, mint a közigazgatás érdekében hangosan követel, s ellenmondás nélkül érvényre is

Digitized by Google

emelt: hogy az a megyefőnökség, bármi czím alatt, ne puszta méltóság és sinecura, hanem, határozott teendőkkel s személyes felelősséggel járó, nemcsak nehány magasb ranguaknak fentartott, hanem minden hivatottnak hozzáférhető, s megfelelő dijazással is ellátott, valóságos hivatal legyen. A kor megérlelé ezt a kérdést. De akkor épen ez a díjazás, az országnak egy fizetett hivatalnokssereggel mintegy elárasztása tevé oly gyülöletessé, s merőben kivihetetlenné a kisérletet. Kossuth reájok ragasztá az osztrák Kreishauptman csúfnevet, mely rajtok ragadt, s nem volt az a gyalázat, mit ez áldozatokon úton-utfélen el nem követtek. Szeretett ezzel, valamint a többi divatos jeligékkel, saját elmés modorában vagdalkozni Zemplénnek akkori fiatal, követe, gr. Andrássy Gyula is, az egyetlen, kiről Széchenyi azt tartotta, hogy »tán magasabb szempontból fogja fel a politikát.« Az uj Kraishauptmanoknak titkos vagy hallgatag utasításuk volt, hogy megyéikben a kormánynak valamikép többséget szerezzenek; természetes, hogy ezzel az eszközöknek nem mindig legfinnyásb válogatása, a hivatalos nyomás sokféle nemei s esetleg tán fizetéseik felhasználása is, mintegy vele járt. Ez a körülmény aztán megzsibbasztá a kényesebb természetü conservativek erélyét, köztük Széchenyiét is, a kormány e rendszabályának védelmezésében. Nem sokat használt Apponyinak, mit Somssich Pál egy nevezetes védbeszédében fel is hozott, hogy voltakép nem is Apponyi ténye, hanem hivatalelődeé volt az, mint a ki még az illető rendeletet aláírta volt: Apponyinak kelle minden áron nyakát szegni. A mi Széchenyit illeti, őt a megvesztegetés, az aljasság minden neme fel szokta bősziteni. Emlékezünk reá, miként deponálta egykor hidrészvényeit. [1]) Csak nem rég Bécsben, Rothschild azon tanácsára, miként érdeklődjék bizonyos anyagi vállalatokban a várható nyereség szempontjából is, nagy felháborodással jajdult fel, hogy »még ilyet is meg kelle érnie!« — Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a szőnyegen forgó nagy pártkérdésben Apponyit elhagyá, s csak arra inté, hogy mondja el a meaculpát, s küldjenek le Bécsből egy »declaratoriumot,« mely aztán az

[1]) Lásd 512. l.

Digitized by Google

egész ingerültségnek végett vessen. E véget a nádor is felutazott Bécsbe, — kivel különben ott egyébb fontosabb megbeszélni való is lehetett, — s kész vívmánynak tekintették a királyi leiratot, melynek feladata volt az égető kérdést szépen eltemetni. Nem oly simán ment az. [1])

E nehéz napokban Beregh követének, Lónyay Menyhértnek, most már Széchenyi buzgó hívének, jutott nevezetes szerep. Ő tevé meg a február 5-diki kerületi ülésben a közvetitő indítványt a sérelem elejtése s a leiratban való megnyugvás kifejezésére. Egy szent Sebestyén nem kapott testébe annyi dárdát, mint a mennyit neki kelle ezért felfognia. A szószegés, a hitehagyottság, ahonárulás, a becstelenség minden nemének vádjait szórták reá; s Szemerével párbajt kelle vívnia, míg Kossuth a haza szent nevére kérte, álljon el gyilkos szándokától, hagyja ott a többséget, mely ez egyszer amoda fordult, s szavazzon először is a békési pótindítványra, mely e sérelemnek legalább felujíthatását fentartotta, azután pedig a gömörire, melynek épen megbuktatása volt czélba véve s oly váratlanul keresztül is víve. Mindössze egy szónyi többséggel! A győztes pártnak Kossuth mérges sarcasmussal ‚sok szerencsét' kivánt. Széchenyi ellenben megfogadta, hogy Lónyayt védeni fogja, ha kell, »vérével is.« Az ingerült vita, a hallgatóság hallatlan féktelenkedései között, több napon át tartott. A február 8-diki eseményeket, melyek egyike ma már bizonnyal igen kisszerünek fog tetszeni, nem hagyhatom emlitetlenül. Somssichot, kinev conservatív elvei daczára, mindig némi kiváltsága volt, ez egyszer a karzat teljesen félbeszakitá. Az elnökséghez fordult tehát s követelte a csend helyreállitását, hozzá téve, miként »ő azt hiszi, hogy Pestmegye követével (Kossuthtal) az eszmék terén megvívni dicsőség, s föl nem teheti róla azt a gyávaságot, miszerint érveinek érvekkel czáfolása helyett, a hallgatóság lármáját s tetszését használja fel ellene fegyverül.« Egy akkori fanatikus tudósító szerint, a szónok e kemény szavait másfél perczuyi mély csend követé, de

[1]) E sérelmet békésen elintézni, mondja a helyzetet találóan jellemezve Horváth M. — annyit tett, mint Kossuthot megbuktatni vezéri állásából. Huszonöt év II. k.

Digitized by Google

aztán ujult erővel tört ki a zaj és lárma, melyet csak Kossuth föllépte volt képes lecsillapítani. »Midőn a kormány alkalmas vagy alkalmatlan volta felett itélünk« mondá Kossuth, »ez igazán nagy és fontos pillanat: azért uraim, csendet kérünk!« Erre ismét roppant éljenzés támadt, és Somssich folytathatá beszédét, melyre akkor hevenyében gr. Andrássy Gyula felelt. Ez volt a nap egyik eseménye. De nagyobb izgalmat szült a másik.

Kossuth egy óráig tartó pathetikus beszédje alatt, pillanatnyi csend támadván, a karzaton valakinek kezében vagy zsebében egy darab czukorka durrant el. Később kitudódott, hogy Almásy Dénes volt az, a ki, szerencsére csupa ellenzékiek környezetében, tréfából vagy vigyázatlanságból ezt a merényt elkövette, melyet természetesen egy Kossuthra czélzott, de el nem sült pisztolylövésnek tulajdonított az »orgyilkost« kiáltó bősz sokaság. Már idézett tudósítónk szerint: a hullámok a hatalmas, meg nem döbbent szónok intésére medreikbe visszatértek, a zajt mély csend váltá fel, melyben a szónoknak érczhangján előadott szavai átrezgék a szívek legbensőbb hurjait: »Tul vagyunk már azon, hogy mellünknek feszített szuronyok előtt kellene tanácskoznunk, nem élünk már oly időket, s egy törvényhozónak, ha mindjárt ágyuk lennének is mellének irányozva, még sem lenne szabad megijednie, nem egy hasztalan kapszli vagy papirpattantyu szétpattanására.« — Nevetés lett a vége. Ez ülésekben Széchenyi, betegsége miatt, részt nem vehetett. Ujabb alkodozások eredménye, Kossuth és a két Lónyay közt, a három különböző inditványnak összeegyeztetése lett olyan szerkezetben, hogy ezt majd a főrendek is elfogadhassák.

Sűrűn értekezett ezalatt István nádor is az ellenzéki követekkel.

Bizalmatlanul nézi ezt Széchenyi. »A csata« így irja, »el van veszve. Az ellenzék fejünkre nőtt. Batthányi a rombolás dämona (?) és Kossuth, az enthusiasta, kezükben tartják az országot. Adja Isten áldását reá. Az én szerepem, úgy látom, már le van játszva!« —

Nem tudhatta, mi vár még reá.

Digitized by Google

Somsich a helyzetet így fogta fel: Vagy el kell oszlatni az országgyülést, vagy megalkudni Kossuthtal. Szerinte Kossuth, kivel akkor sürű érinkezései voltak, belevonható lett volna egy alakítandó magyar miniszteriumba; de kész volt esetleg egy forradalom előidézésére is. (Febr. 9.) A kormány Bécsben és Budán, elvi s opportunitási ellentétek közt hányatva, ide s tova ingadozott... »A 84 éves Radetzky s a 73 éves Metternich, ezek a mi horgonyaink!?« Kiált fel (Febr. 19.) a »bárka sülyedését« látó Széchenyi. Annak idején eleget integette őket.

XVI.

Széchenyi, szobájában, csendesen dolgozgatott ugyan; de csak február 28-án jelenhetett meg ismét egy kerületi ülésben. A közönség éljenekkel, s nehány piszszel is fogadta. Előtte való nap találkozása volt Kossuthtal, kinek titkos nagyravágyását jól sejdítette ugyan, de »bámulatos színlelő tehetségét« csak utóbb ismerte fel. Miután ugy az örökös tartományoknak adandó alkotmány, mint a magyar kormánynak bármi czím alatt önállóbbá tétele már ekkor közbeszéd tárgya volt, Széchenyi egyenesen felhívta Kossuthot, fogjon vele kezet, s vállaljon akár az ő akár más valaki elnöklete alatt hivatalt. Ezt Kossuth ravasz szerénységgel visszautasitá, mivelhogy ő hivatalnoknak épen nem született, engedelmeskedni, alkalmazkodni nem tud, ő szegény ember volt s mindig az fog maradni, még követi napidíjait sem vette fel, s szolgálni még akkor sem fog, ha, a mit különben nem remél, egy egészen független önálló magyar ministeriumunk lesz. Beismeri, hogy ez hiba; de hát neki ez a természete. Legyen Széchenyi az elnök, Deák, Wesselényi ülnökök (?) stb. Igen, Kossuth, még február 27-én, nemcsak az egy ily módon alakulandó kormány támogatását igérte meg, de többi reformigényei is oly szerények voltak, hogy p. o. a nemesség által a házi pénztárba fizetendő 600,000 frttal, a felállitandó országos pénztárba is ugyan annyival, a nép eddigi terheltetésének meghagyása mellett, beérte volna: csakhogy egyszer már kezdjük meg! »Vajon igazat beszélt-e?« kérdi magában

Digitized by Google

utólag Széchenyi »Vajjon nem ültetett-e fel?« »Ez az ember nem alszik, nem eszik, csontig lesoványodik: egészen benne van a forradalmi fanatismus lázában!« ...

Az eredmény nem sokára megmutatta, hogy Kossuth, bármennyire csalódott is számításaiban, kezdettől fogva nagyobb meggondolással és nyugalommal fogott hozzá a maga feladatához s tétovázás nélkül, merészen tartott egyenesen czélja felé. Voltak neki is csüggesztő pillanatai; de nagyravágyása és boldog optimismusa mindig felülkerültek s erejét az akadályok edzették.

Az országgyülés hátralevő napjainak története csakis Kossuth viselt dolgainak, majd mindent magával sodró diadalainak lajstromozásából áll: többi jeleseinknek már csak annyi szerep jutott, a mennyit ő épen jónak vélt reájok ruházni.

Apró mécsek fellobbanásai voltak mindazon ovatiók, melyekben Szentkirályi az ő Városok rendezése terveért, hosszas tanúlmányok, fáradozások eredményeért, mind maga Széchenyi, az ő országos pénztára s közelekedési rendszerünk jól átgondolt javaslataiért, pártszinezetre való tekintetek nélkül, időnként részesültek. Rendes viszonyok közt mind a két államférfi e munkálatai nemcsak személyes tekintélyöket biztosítják, de Kossuth merészebb terveit részint ellensúlyozzák, részint üdvösen kiegészítik vala. Ne feledjük a régi jó táblabíráknak a jobbágyi viszony megszüntetése s egy ama kor szabadelvü jogtudósait bámulatra indító büntető codex körüli rendszeres munkálatait is. A szorgalom és buzgóság, melylyel mind e közügyek akkor tárgyaltattak, párvonalba sem tehető a parlamenti bizottságok mai működésével. Későn, korán, délelőtt, délután, sokszor éjjel is tartottak a sokféle tanácskozmányok, s végre Somssichnak, nyílt ülésben, egy pár szabad napnak, nem ám pihenésre, hanem dolgozásra, engedélyezéseért kelle felszólalnia. Hangyaboly, melyet annyi hozzá kötött reménynyel, dicsőséggel együtt, széttiportak, szélnek eresztettek, a márcziusi ‚nagy napok.'

Szentkirályi, úgy látszik, megunva követtársa általi elhomályosíttatását, lement megyéjébe s az a híre terjedt, hogy nem is szándékozik többé visszatérni a dietára, melytől eredményt alig

Digitized by Google

vár. Az összes követi kar egy pártszinezet nélkül, mindnyájok neveivel aláírt meghívó levelet intéze hozzá, s első megjelenése az ülésben örömünnep lett: az elnök, a többiek zajos tapsai és szívélyes üdvözlései közt, nyilvánosan megölelte s megcsókolta. (február 18.) Híres törvényjavaslata a városok és szabad községek rendezéséről, végre napi rendre tüzetvén, a nagy közönség és a követi kar folytonos figyelmetlensége s lármás társalgása közt, mint a rendszeres munkálatok nálunk többnyire szoktak, s mi ellen egyes buzgók felszóllalásai hasztalanok valának, szinte végig tárgyaltatott, de szentesítés alá, mint tudjuk, nem kerülhetett. Csak Kossuth közbeszóllásai gerjesztettek itt is legtöbb figyelmet, ki egy-két fontos módosítványt szúrt közbe: p. o. a hitfelekezetek egyenlőségének s kölcsönösségének elvét, s az u. n. »bevett« vallások szükségleteinek közköltségen leendő pótlását, satb. A laptudósítók néha csak az illető szónokok száj- és tagmozgásairól tesznek, kárörvendve is, említést a folytonos zaj közepett. A czukorkák hajigálása olykor jégesőhez hasonlított; e divat ellen a komolyabb követek sokszor tiltakoztak: úgy látszik, csak ama bizonyos attentatum csattanó hatása vetett neki véget.

Az administratori kérdés után legnagyobb izgatottságot szült a horvát kérdés. Kossuth s vele az ellenzék akkor még csak Kapcsolt részekről beszélt, nem Társországról; míg a tudomány emberei a meghódított és alávetett részek elnevezését, Horvátországnak pedig, mint ilyennek, nem is a magyar, hanem a szomszéd török állam területén létezését mutogatták. Az egy Batthányi Lajos foglalt el, e kérdésben társaitól különválva, magasb, államférfiui álláspontot, s míg a többiek Horvátországban a holt latin helyett a horvát nyelvnek használatát makacsul ellenzék, ő e szabadelvű concessio mellett harczolt s azon elvet állítá fel, hogy az államiság eszméje nincs a nyelvhez kötve, hanem egyéb, nem kevésbé fontos tényezőkhez, épen úgy, mint ezt egykor József nádor előrelátó bölcsessége ama teremben hirdette volt. (L. 249. l.) Hozzátevé Batthányi ama figyelmeztetést, mikép nemzeti nagyságunknak rosszul szolgálnak s a magyar állam határait vajmi szűkre vonnák azok, a kik csak a magyar nyelv elterjedéseig mennének vele, satb. E kérdés is, s főleg tár-

Digitized by Google

gyalási módja, ügyesen felszított gyúanyagává lett a nemsokára bekövetkező fellobbanásnak. Párbaj Jozipovics és Osegovics közt támadt miatta.

A párisi zavargások hirére első, a mi Bécsben ingadozni kezdett, természetesen a börze volt. Ostromolni kezdték a bankot a papirpénz beváltásáért. Pozsonyban egy conservativ követ, a győri Balogh Kornél, első adott szót a lábrakapott nyugtalanságnak. Márczius 1-jén több inditvány jelentetett be. Schnée a cholera, Bernáth a népképviselet, Kossuth az örök-váltság kérdését sürgeté, Hunkár a felkelő nemes hadsereg, a régi insurrectio egybehivását látta időszerünek, Balogh pedig, küldői meghagyása folytán, a metalliqueok árcsökkenése (91%) alkalmából, Magyarországnak egy, netaláni ujabb devalvatiótól megóvása iránt tett nem annyira inditványt, mint interpellatiót. Nem gyanitotta, mi fog ebből kinőni. Ez volt a vadcsemete, melyre Kossuth, mesterfogással, egy egész uj korszakot, az önálló magyar miniszterium rózsaágát oltotta be, mely, forró légkörben, rögtön megfoganva s neki bokrosodva, oly dus viránynyal s annyi keserü tövissel lepte meg az országot. A másnapi conferentián, minden egyéb tárgynak, saját inditványainak is, félretételével, ezt kivánta, mint legégetőbbet fölvétetni, illetőleg beleolvasztatni saját, nagyhorderejü, regenerationális eszméjébe, nem kis meglepetésére kétségkivül Eötvösnek, ki az óra ütését meghallva, csak most sietett az országgyülésre, hogy rég érlelt, de oly kevés pártolásban részesült eszméinek minden várakozást felülmuló gyorsasággal életbeléptetésénél legalább jelen lehessen. Széchenyi, a centralisatiónak régi s nálunk első apostola bár, de a parlamenti kormányzatnak, mint szerinte meddő elméletnek, nem nagy barátja s legkevésbé tartva ily nagy kérdések megoldására a mámor perczeit alkalmasoknak, tőle telhetőleg s egymaga bátran ellene szegült. Itt volt a nagy váló-ut hazánk két nagy államférfia, hazánk multja és jövője közt. Melyik vezetett volna rövidebben, kevesebb áldozattal a czélhoz? Erre a forradalom utáni első szomoru napokban, aztán a kiegyenlités peripetiái között, s végre a kivivott akár fél, akár egész sikerek utáni elbizakodás ujabb napjaiban, más-más választ lehetett s lehet nálunk hallani.

Digitized by Google

Akkor bolondnak tartották s tartanák kétségkivül ma is Széchenyit, ki tétlenül akarta bevárni a normális nyugalom, a rend és csend helyreállitását, hogy aztán kellő megfontolással tanácskozhassunk alkotmányunk átalakulásáról, nemzetünk ujjászületéséről s hogy ne látszassunk csellel vagy erőszakkal kicsikarni mindazt, a mihez jogunk van s mit az idő érett gyümölcsként fog ölünkbe hullatni. Széchenyi intő szava kiáltó szó volt a pusztában. Leverték őt Bónis, Pázmándy, Andrássy Gyula; melléje senki sem állott, s végre: »megadta magát, nehogy olajat öntsön a tüzre!« ... Igy történt, hogy az uj alkotmány, a márczius 3-diki kerületi ülésben, egy szó ellenmondás nélkül, nagy lelkesedéssel, Kossuth szónoklatának varázsa alatt, elfogadtatott. Szintoly rohamosan keresztülhajtatott az másnap, 4-én, az országos ülésben s küldetett át rögtön a felsőházhoz, hol egy kissé megakadni látszott. Leirhatatlan volt az öröm, az ujjongás s nyomban fenyegetővé vált a közönség magatartása a netalán ellenkező vagy habozó mágnások irányában. Mig a haza egész légkörét megreszketteté a nagyszerü diadal szerteszáguldó hire, mig a conservativek nagy része, bevallva tévedésöket, hamut hintve fejökre, siettek megnyerni a nemzet bocsánatát, mások a királyi szentesitéstől függeszték fel jövendő magoktartását. Széchenyi e jellemző sort igtatá naplójába: »Az ostobaság el van fogadva!« ...

Kossuth előtt épen nem volt közömbös, hogy az egész mozgalmat, a mig lehet, a törvényes formák medrében tartsa meg s hogy visszautasitsa magától, a mig reájok nem fog szorulni, a féktelenkedő forradalmi elemeket. Fölötte jellemző e tárgybani nagy beszédének mérsékelt hangja s loyalis indokolása. Midőn felhivta az ország rendeit, hogy az események magaslatára emelkedjenek, felsőbbségének érzetében egyuttal az erő mérsékletét akarta feltüntetni s hidat nyitni az áttérő ellenfélnek. »Egy fiatal herczeg áll előttünk,« mond, Ferencz Józsefre czélozva, »ki első megjelenésekor megnyerte sympathiánkat; és mi engednők trónját szétszaggattatni?« — »Nem lehet ott megelégedés, hol absolut uralkodás van. A habsburgi ház második megalapitója az leend, ki ezen absolutismusnak véget vetend.« — A felelősség

Digitized by Google

iszonyu sulyát háritva mindazokra, kik e válság perczeiben netalán az országgyülés feloszlatását eszközölnék ki, — s ellenfelét, Széchenyit épen ezek közé sorolhatta, — az osztrák bankról, melynek zavarai mulók lehetnek, az önálló magyar pénzügyre térve át, felirást inditványozott ő felségéhez, az ausztriai népeknek is adandó alkotmány, de minekünk mindenesetre attól független, önálló s felelős miniszterium iránt, mely önállóságunk s szabadságunk megóvására folytatott háromszáz éves küzdelmeinknek egyszer valahára véget vetne s a trón és nemzet megszilárditását, megerősödését vonná maga után.

A főrendek, első meglepetésükben, egyelőre abban kerestek menedéket, hogy — ne tartsanak ülést. A nádor Bécsbe ment, utána mentek azon zászlós urak, kiket a helyettes elnöklés tiszte megilletett; felhivták, bizony későn, Széchenyit is.

»Bon jour citoyen,« üdvözlé őt régi jó barátnéja, Metternich herczegnő. — »Merci, délicieuse sansculotte,« felelt reá Széchenyi. Pedig egyiknek sem volt nagy kedve és oka tréfálódzni.

Kossuth odalent mennydörgött a nemzet óhajtásait ismét megakasztani törekvő főrendek ellen. »Vagy tánczolni mennek Bécsbe,« mond márczius 8-án (még farsang volt!), »vagy conferentiázni. Első esetben nem gátolhatják, hogy az itt maradók ne határozhassanak; második esetben megmutatják, hogy hivatásukat nem fogják fel,« satb. Barsban már Apponyinak, mint honárulónak, fő- és jószágvesztés végett pörbe fogatását is inditványozták.

Apponyi még nem adá meg magát, sőt, Széchenyi jegyzeteiből azt lehet sejteni, hogy ez alkalommal még őt is »en grand seigneur« fogadta. Sokakban oda fent meg volt a rögeszme, hogy minde bajnak voltakép mégis Széchenyi az oka. Metternich kijelenté, hogy mig ő lesz miniszter, addig semmi sem lesz a constitutióból, a felelős miniszteriumból. Igen, de a koronaherczegnek erre azt a megjegyzést tulajdonitották, hogy: vajjon hát örökké miniszter marad-e Metternich!?

Széchenyi hajlandó lett volna akár mint kanczellár, akár mint teljhatalmu királyi biztos az ügyek élére állani s a mozgal-

Digitized by Google

mat egészen más irányba terelni, mint melybe Kossuth terelte volt. Föltételeit is formulázta. Ezek lettek volna:

Tizezer forint azonnal kifizetve, s ötezer forint havonkint. (Ne essék valaki tévedésbe, ez összegbe a Tiszaszabályozás is bele van értve, melyet Kübeck makacsul megtagadott.)

Folyó kiadások megtérítése, felszámítás szerint.

Szent István rend nagy Keresztje. (Hozzátennünk felesleges, hogy nem személyes hiuságának kielégítése forgott szóban.)

Legfelsőbb kézirat, Széchenyi tollbamondása szerint. Teljhatalom. (!)

Minden kinevezés tőle függjön, minden hivatalnok neki fogadjon szót.

Minden segédeszköz, a katonaság is, rendelkezésére álljon.

Ellenparancs ne jőjjön, mig vissza nem hívják őt magát.

Titoktartás.

Hat hónap alatt országgyűlés.

Viszont — desavouálhatják: ott a feje, családja, birtoka!

Sokan megdöbbenve, s tán ellenszenvvel fogják e sorokat olvasni; egyet meg nem tagadhatni tőlük: a férfias bátorságot. István főherczeg — nem támogatta: ő már súlyegyent vesztett. Széchenyi azt a gyanút vetette reá, hogy »rivalizál vele!« . . .

A bécsi Casinóban Széchenyit, mint a helyzet emberét, ünnepelték. E kényelemszerető, most kissé megrezzent úri körben, Széchenyi az eszmék egy apostolaként vált ki s így nyilatkozott: »Az én hivatásom nem a palotákban, az élvekben s kényelemben élés, hanem az, hogy befogva legyek, vonó állatként a terhes szekérbe. C'est ma gloire. Ha ki tudom rántani a sárból, szívesen áldozom életemet. C'est digne de moi!«

De az ingadozó bécsi kormány nem ragadá meg e mentő eszközt.

Ott minden csupa kapkodás, csupa tétova volt, senki sem tudta mit akar. Metternichet kivéve; de annak is lejárt már ideje.

Eszterházy Pál herczeg előtt, kit a maga sodrából semmi sem vett ki, a már Pozsonyba visszakészülő Széchenyi, kit a titkos conferentiákra hol hívtak, hol nem hívtak, ily szókra fakadt:

Digitized by Google

»Majd csak akkor fognak belém kapaszkodni, mikor egy halk de hatalmas szózat azt súgja fülökbe: már késő!« — »Becsületesen felajánlottam magamat,« — így folytatja önmagához, »mosom kezeimet!« . . .

Nem lehetett akkor még tudni: a forradalom kerül-e felül, vagy a reactio! 10-én Széchenyi visszament Pozsonyba. Lajos főherczeg, Bécsben a legfőbb hatalom kezelője, azt irta neki s izente általa a szintén visszatért István nádornak, hogy a felirat felküldését minden áron megakadályozzák. Elodázása s másra hárítása volt ez a felelősségnek, minővel a politika terén, válságos perczekben, elég gyakran találkozunk. Három nap mulva Metternich leköszönt.

XVII.

Metternich leköszönése Apponyiét is maga után vonta. István nádor nyomban tudatta ezt Széchenyivel, ki az alatt a Felirat szövegének némi enyhítésein törte fejét, míg Kossuth annak határozottabb magyarázatát adni tartotta szükségesnek. Mit Pesten kifeledettnek tartottak, az beleértettnek nyilvánítottatott: népnevelés, népképviselet, nemzetőrség, esküdtszék, vallásegyenlőség, sajtószabadság. Kossuth erős kézben tartotta a gyeplőt, s el volt határozva magát túl nem szárnyaltatni. Perényi Zsiga figyelmezteté Széchenyit, hagyjon fel akadékoskodásaival, ha nem akar »vasvillát a hasába.« A nádor is értésére adta, hogy a Felirat felküldését most már megakadályozni nem lehet, s hogy más mentő eszközt nem lát, mint Kossuthot és Batthányit felkérni a rend helyreállítására. Gyorsan fejlődtek aztán az események, melyek részletesb ismertetése feladatunkon kívül esik.

Széchenyi, márczius 14-kén, a főrendi s vegyes ülést megelőzött kerületi ülésben elmondá hattyudalát: hazafias aggályainak adva kifejezést az átalános mámor közepett. Szavaiból kiértették, mit egész eddigi multja is elég hangosan hírdetett, hogy szakadást nem óhajt ugyan, sőt retteg tőle, de, ha választania kell, ő a haza és a szabadság zászlójához fog állani, nem mint

Digitized by Google

vezér többé, hanem mint közvitéz: alárendelve hiuságát a közügynek. »Szívből szóltam,« — jegyzi fel naplójában, — »s tetszett nekik beszédem!« Bizonynyal nem a beszédet, hanem a beszélőt illette, s nem jelenének, hanem multjának szólt e nagy elnézése vagy önkénytelen hódolata egy örömittas sokaságnak.

A Felirat egyértelmű elfogadása nagyszerű fáklyás zenével ünnepeltetett meg, mely előbb István nádor lakása elé, aztán a Zöldfavendéglő terére vonult, melynek erkélyéről Kossuth, »elegáns dámáktól körülvéve,« Batthányit, mint leendő ministerelnököt mutatá be az ujjongó tömegnek.

Mindez egy »rossz álomként« tűnik fel Széchenyi elméje előtt, »teljes felbomlásnak« látja indulni az országot, régi baljóslatai teljesülésétől rettegve, keserü humorral kiált fel: »Nous avons vendu le pays pour deux Louis.« (Batthányit és Kossuthot értve a két Lajos alatt, kik miatt, szerinte, elvesztettük az országot!)

»Szegény Metternich! A Ferencz császár rendszere, melynek ad absurdum kellett vezetni, buktatott meg téged.« [1])

De nyomban összeszedi magát s számot vet ez időszerinti kötelességeivel, teendőivel. »Mit kell tennünk?« kérdi; s felel reá: »Istápolnunk kell Batthányit és Kossuthot. Némuljon el minden gyülölet, minden ellenszenv, minden személyes ambitio! — Gátolni nem fogom őket. Szolgálni fogok-e velök? Az egészségi állapotomtól függ!«

Egészségének azonban, hogy teljes felbomlásnak induljon, bizony már nem sok kellett. Attól, hogy a hivatalnak, melyet tényleg viselt, czimét is fölvegye, fölmenthető alig volt.

A hires feliratot egy diszes országos küldöttség vitte fel Bécsbe. Fény és árny azóta a történelemé: mienk volna a drága tapasztalások árán szerzett tanulság.

---

[1]) A leggyöngédebb kéz, az öt mindenek fölé helyező hitves, a Melanie herczegnő keze jegyzé fel róla már nyolcz évvel azelőtt: Er fühlt sich zu alt um zu kämpfen, er traut sich nicht mehr die Kraft zu diesen Kampf fortzusetzen. Er sieht das Übel zunehmen, ohne es hindern zu können. *Metternich Emlékiratai.* 6. k.

Digitized by Google

Széchenyi töredékes följegyzéseinek utolsó lapjainál vagyunk. Szorosabban tarthatjuk azokhoz magunkat, ismertteknek föltételezve az ama nevezetes napokban történteket s megállapodottnak azok feletti itéletében minden olvasónkat.

Argonautáinkat a Ferencz Károly gőzös szállitotta fel Bécsbe, hozni is onnét, vinni is fel oda a szabadság aranygyapját. Csak egy ember van köztük, kit a syrén-hangok el nem széditettek, s ki nyilván csak azért megy velök, hogy vagy szavával vagy puszta jelenlétével is mérsékelje buzgóságukat. Egy királyi kéziratot inditványoz, melylyel István nádor a király alteregójának neveztessék. Elfogadtatik. Kikötnek a Jägerzeilén. Kossuth a nap hőse, minden szem rajta függ, virággal, koszoruval hintik el, az extasisban levő bécsiek, olaszok, lengyelek s főleg a nők, karolgatják, ölelgetik, diadallal hurczolják a Károly főherczeg fogadóhoz, mig nejét, az egész testében remegőt, Széchenyi viszi be kocsiján, aztán a Munschban Batthányival találkozik s együtt mennek István nádorhoz. A helyzetet előnyösnek látják: a miniszterium meglesz. Batthányi nevét veszi most ostrom alá Széchenyi, meg akarja ily »lealázódástól« (!?) kimélni a dinasztiát, mely, ha egy kis energia volna benne, még meg is sokalhatná ezt a dolgot. Most b. Wenckheim Béla, Széchenyi régi barátja, vette át a Perényi szerepét s komolyan inti, hagyjon fel akadékoskodásaival, engedjen az eseményeknek szabad folyást, különben »leszúrják!« Az ellenzék valami cselszövénytől tart, s el van határozva: félsikerrel most az egyszer be nem érni. Van ide s tova járás-kelés, még késő éjjel is. Batthányi megy Széchenyivel István nádorhoz, ki meg van ijedve s küldi őket Kolowrathoz. Egyik visszatér Kossuthhoz, másik ujra a nádorhoz, hogy miként viselje magát Lajos főherczeg irányában, kit 15-én Széchenyi is fölkeres, de semmi elhatározásra nem talál elkészültnek. Az ellenzékiek, most »jobban, mint valaha,« szoritják a dolgot s őrjöngenek a felett, hogy Bécs forradalmi lázban ég. Kossuthnak egy szavába kerül, hogy a Burg, mint egykor a párisi bastille, ostrommal vétessék be. A déli órában mennek küldöttségileg előbb a nádorhoz, aztán a királyhoz. Függ minden; Lajos főherczeg még nem tágit; Eszterházy herczeg puhitja meg végre s okaivla

Digitized by Google

»megnyugtatja lelkiismeretét.« E nagyuri közbenjárót, kinek rég megjósolta, hogy nagy szolgálatot fog egykor hazájának tehetni, Széchenyi most a Kohlmarktra viszi, hol az a nagy sokaság tapsai és üdvözlései közt, Kosuthtal összeölelkezik. Itt a kulcsa a herczeg rövid magyar miniszterségének, mely a történelemben később vajmi kevés nyomot hagyott. A Burgban azalatt megérlelték a dolgot.

Széchenyit, ki Eötvössel a Matschakerhofban szállásolt, ágyából verték fel: menjen rögtön István főherczeghez. Gyorsan felöltözik: égő kanóczok közt lopódzik be a Burgba, hol István főherczeg, Eszterházy Pál, Batthányi Lajos és Kossuth azzal fogadják, hogy: »Megvan!« — T. i. a királyi szentesítés.

Márczius 17-én a magyar küldöttség már visszasietett Pozsonyba, hol a Dunaparton roppant néptömeg üdvözli s kiséri a Zöldfához, melynek erkélyéről a győztes Kossuth ismét egyikét mondja ama fenkölt beszédeknek, minők minden időben halottaiból feltámasztani vagy sirba taszítani voltak hivatva egy nemzedéket. A dicsőség mindig velök jár, a siker nem mindig.

A mi itt azalatt Pesten történt, az itt számba alig jöhet. Az ott szerepelt politikai nevezetességek egyike, jó humorral nevezte azt el később parapluie-forradalomnak. Kossuth maga sokat tartott reá, hogy e tüntetés tényezőként ne szerepeljen. Sokan, többek közt még Kovács Lajos is, azonnal Pestre akarták levinni a dietát; ezt az eszmét is Kossuth buktatta meg. Széchenyi, úgy látszik, szerette volna. Régi egyik vezéreszméjénél fogva, miszerint a magyar kormányzat súlypontját Budára kell áttenni, visszatetsző volt előtte, hogy most, — habár csak átmenetképen! — a bécsi légkörben döntötték el, a minek Pozsonyban s viszont Pozsonyban fogják eldönteni, a minek Budapesten kell megtörténni.

Uj erőt vél ugyan magában érezni; de régi fekete látásaitól sehogy sem bír szabadulni. »Megakadályozhatja-e valami a teljes felbomlást?« kérdi csüggedve önmagától. Majd nejéhez fordul: barátkozzék meg a gondolattal, hogy végök közel van; erősítse lelkét, legyen méltó önmagához, imádkozzék s Istenbe vetett bizalommal nyugtassa meg magát.

Digitized by Google

A permanens ülések, csoportosulások, fáklyás-zenék zajában, a vezérből lett közember, a veteránból ujoncz, példát adva is, követve is, nem késik egyik »polgári kötelességét« teljesíteni s beíratja magát, a törvény hozatalát megelőzve, a nemzetőrségbe, melynek épen mostoha fia, gróf Zichy Ottó lett, ezredesi minőségben, tényleges parancsnoka.

S e sorral végződnek, majdnem epigram szerűleg, gróf Széchenyi Istvánnak birtokunkban levő naplójegyzetei, melyeket lehetőleg saját szempontjából, de egyúttal részhajlatlan tárgyilagossággal is megvilágítani volt szerény feladatunk.

* * *

Kétséget sem szenved, hogy Széchenyi, fölvett szokásához képest, a következő napon, márczius 19-én, naplóinak egy ujabb kötetét kezdette meg. Ezt az utolsó kötetet, — ha ugyan az utolsó volt, — egyelőre elveszettnek kell tekintenünk; de nem mondanunk le a reményről, hogy a döblingi iratokkal együtt valamikor az is napfényre fog kerülni. Tartalma hazánk legválságosb perczeit, békés átalakulásunk csalékony mámorát, melyben Széchenyi, tudjuk, épen nem osztozott, az erre gyorsan következett keserű csalódásokat, a véres tusa lehető kikerülésére tett gyenge kisérleteket, s végre a Magyarország ellen minden oldalról feltornyosuló veszélyeket, melyek elhárítására Széchenyi megtört ereje már tehetetlennek mutatkozott, foglalja magába. Föl kell tennünk, hogy, mint miniszter is, az ő napi elményeit, közvetlen benyomásait, növekvő aggályait, rémlátásait, kétségbeesését, egyetlen meghitt barátjának, amaz elzárt könyvnek, kebelébe rejtegeté: először megrögzött szokásból, melyről nem oly könnyű lemondani, másodszor lelki szükségből, hogy legyen egy tanúja küzdelmeinek, vigasztalása szenvedéseinek. Hivatalos foglalkozásai hagytak időt erre neki, mert a közigazgatási szervezkedés, fegyverzörej s pártdüh között, lassan haladhatott s mert ő maga, Kossuth által s a megette tömörülő forradalmi párt által mindinkább háttérbe szorítva s tétlenségre kárhoztatva látta magát. Sőt, tán útjokban is állott.

Digitized by Google

A hézagot, mely e munkánkat nagyon is csonkán hagyná, igyekezni fogunk némileg a főbb események rövid száraz egybeállításával tölteni ki s elkisérjük Széchenyit döblingi menházáig.

1848. márczius 23-án Batthányi Lajos, mint miniszterelnök, az ülésben felolvassa az általa immár megalakitott magyar miniszterium névjegyzékét. Széchenyi nevénél nagy lelkesedés tör ki.

Kossuth sürgeti a miniszterium sanctionálását és az országgyülés feloszlatását.

Márczius 28. Szentesités. Zsedényi ellenjegyzésével. Némi fentartások. Államadósság s a honvédelemnek a Pragmatica sanctióval összeegyeztetése.

Nagy visszatetszés!

Batthányi hivatkozik István főherczegre s állását köti hozzá, hogy ő felségének adott szava beváltassék s Magyarország egy független, felelős miniszteriumot kapjon.

István főherczeg szavát adja, hogy a magyar miniszterium észrevételeit nem csak fölterjeszteni, de érvényre emelni is fogja. Állását köti hozzá.

A kerületi ülésben Kossuth mennydörög, a bécsi intriguák, a nemzettel üzött könnyelmü játék, Lajos főherczeg jogtalan beavatkozása, satb. ellen. Nem fogja türni a nemzet jogainak legkisebb megnyirbálását. Fenyegetődzik, hogy Apponyi és Jósika, Erdély »méltatlan kanczellárja« proscribáltatását fogja kivánni, míg a bukott kormány egy gyanuba vett másik hivatalnokának nevével (W.....) még ajkait sem akarja megfertőztetni.

Pesten, a Fillinger kávéház, az ifjúság gyülhelye »Forradalmi csarnok« nevet vesz fel, s jelszó: »Fegyverre!«

Márczius 31-én. Kedvező leirat érkezik. A kedélyek lecsillapulnak. A ministerium megalakul.

Civilistára és a »közös költségek« quótája fejében, egy átlag adatik, »erga imputationem.« A mikéntnek kifejtése a jövő országgyülésre hagyatik.

Kossuth, kinek csak az imént »mint egyszerü polgárnak kezébe volt adva a dinasztia sorsa« s most is csak tőle függ, hogy az a resolutio elfogadtassék, vagy »folyjon a polgárvér,« nem

Digitized by Google

akar oly »alávaló« lenni, hogy koczkáztassa ezt, mert mint mondja: »a ki szükség nélkül polgárvér kiontásához nyúl, oly bűnt követ el, melyet istennek minden átkai nem boszulhatnak meg eléggé.«

Az örömhírt Pestre viszik Perczel Mór és Farkas Károly. Itt egy közbátorsági választmány. Nemzeti színü és veres zászlók. Lengyelország felszabaditása!

Aprilis 5. Apponyi egy férfias nyilatkozata a lapokban. Lemondása után nem fog soha alattomosan áskálódni, sőt magánéletben tenni fogja mind azt, mire becsület és polgári hűség kötelez.

Április 7. Legfelsőbb kézirat István főherczeghez, egy »a nemzet nemes gondolkozás módjának megfelelő« nyilatkozat kieszközlése végett a birodalom *hitelének* és *védképességének* érdekében, hivatkozással a »dicső magyar nemzet régi nagylelküségére,« s a béke és bizalom fentartásának szükséges voltára, megemlítésével, ha egyszer szóba kerül, a kért összegnek is, mely évenként tíz millió lett volna!

A lapok s az utczai közvélemény nyomban ellene foglaltak állást.

Április 8. Az ujvidéki szerb küldöttség.

Április 10. Ferdinánd király s az egész udvar Pozsonyban. Az örök emlékű országgyülés berekesztése. Ferencz József főherczeg a tisztelgő küldöttségnek kijelenti, miként »senki a magyar névnek dicsőségét nálánál jobban nem kivánhatja.«

Aprilis 15. Batthányi, Kossuth és Széchenyi Pestre érkeznek. Nagy lelkesedés.

Szervezkedés. Kormány és ellenzék. A márczius tizenötödike czímű lap. A városi tanácsot leteszik Rottenbiller, Kacskovics és Szász M. kivételével. Macskazenék. Polgárság a zsidók ellen; Nyári védi őket: a nemzetőrségből mégis kizáratnak.

Május 9-e éjjelén macskazene Budán báró Léderer parancsnoknak. Két halott, több sebesült. Nagy izgalom. Vizsgálat.

Ferdinánd király kéziratai. Mind jók.

Május 15. Szerb beütés Zimonynál. Bécsben krawall.

Május 17. Ferdinánd Bécset elhagyja, Insbruckba megy.

Digitized by Google

Május 20. Erdélyi — utolsó, — országgyülés megnyitása. Itt Wesselényi emeli fel »dörgő szavát.«

Május 29-én a horvát bán találkozást igér Batthányival.

Junius 2. Az »Unio« megvan. Szentesítésre junius 10-én István nádor felhatalmazva.

Junius 5. Jellasics bán, a horvát tartományi gyülést, legfelsőbb tilalom ellenére, megnyitja.

Országszerte követválasztások.

Junius 10. Ferdinánd király aláírja a bán letételét. E később visszavont rendelet vigyázatlanságból vagy indiscretióból közzététetik.

Junius 12. A haza veszélyben léte, minthogy hazánk alsó része a pártütők által megtámadtatott, az összes ministerium által, hét név aláírással, kimondva.

Prágában mozgalmak.

Hrabovszky verekszik a szerbekkel.

Julius 1. Kossuth Hirlapjának első száma.

Julius 5. Országgyülés megnyitása Pesten, Palóczy korelnök.

Julius 10. Kossuth Madarászék ellen.

Julius 11. Kossuth nagy beszéde. 200,000 katona, és 42 millió megajánlása.

Julius 20. Adresse-vita.

Kossuth előadja a ministerium politikáját. Jellemzi a horvát támadást, mely nem háború, hanem pártütés. Beszéde közben az ülés egy negyedórára felfüggesztetik. Folytatva, kijelenti ugyan, miszerint, ha mi pártoljuk az olasz felkelést, úgy pártolnunk kell a horvát lázadást is, mert a Carlo Alberto joga semmivel sem erősebb, mint a Jellasicsé, satb. De mindezt oly módon teszi, mely ministertársait compromittálja.

Széchenyi másnap beszél, s a haza veszélyben lételét annak tulajdonítja, mert az ellenség »idebenn« van.

Julius 22. A vita befejeztetvén, Kossuth fölemelt ökölle] fordul a nyugtalankodó ellenzék ellen: »Törpüljön öszsze az olyan minorítás, mely igy violentálni akarja a dolgokat!« — Ujra hangsúlyozza, hogy Carlo Alberto neki semmi, »de V-dik

Digitized by Google

Ferdinánd királyom, kinek hűséget esküdtem, mely hűséget meg is fogok tartani.« Kormányi többség 233, — 36 ellen.

Augusztus 3. Rokonszenv nyilvánítása az egységes Németország iránt, Gorove indítványára.

Belgiumból a megrendelt 10,000 lőfegyver egy első szállítmánya megérkezik. Ezek egyikét fogta reá, mintegy próbaként czélozva, a már beteg Széchenyire Kossuth, azzal a megjegyzéssel, hogy úgy kellene minden honárulót lelőni. . . . . [1])

Mészáros hadügyminister lemegy a lázadás szinhelyére.

Augusztus 14. A felső háznál van egy rövid nyilatkozata Széchenyinek, a »Separatismus vádja« ellen, holott pedig »Magyarország függetlenségének biztosítása jól összefér Ausztria fenállásával.«

Augusztus 19. Perczel kelt nagy zajt az alsóháznál. »Árulás vezérli hadügyeink kezelését.« Vád alá akarják helyezni. Még makacsabbul kijelenti másnap, hogy szavait vissza nem vonja. »Valamint eddig minden zsarnokságnak ellenszegültem, úgy önök zsarnokságának is ellene fogok szegülni.« Batthányi tárczáját köti a rosszalás kimondásához.

Ezen, augusztus 21-ki ülésben Széchenyi is felszólalt, szokott aggságos modorában. Az utczán azalatt elvonult egy uj zászlóalj, víg zeneszóval. Mind az ablakokhoz tódulnak, ott hagyva a szónokot. A zaj csillapultával, Kossuth kezével int neki, hogy tessék s aztán folytatja. »— a lelkesedés isteni malaszt, mely nélkül az ember törpévé fajul, s előtte, ha tiszta szívből származik, tisztelettel leborulunk; de a lelkesedés csak básis lehet« — — »Én Magyarország jövője iránt nem estem kétségbe; de azt mondom: a magyar maga magát meggyilkolhatja« — »Alig van köztünk ember, ki a másik megaláztatásán ne örülne« — »csupa lelkesedésből rohanunk, mint a vak légy« — »agyarkodunk egymás ellen, mint tehetetlen sajtférgek.« »Én tán ez országgyűlésen többször fel nem szóllalok, de a haza szent nevében kérem önöket, adjanak szabad kezet a ministeriumnak, s meg fogjuk talán menteni a hazát.« A »talán« daczára, éljenzés!

---

[1]) Lásd Kemény Zsigmond: Forradalom után.

Digitized by Google

Augusztus 22-én. A hadügyminister ujonczozási javaslata tárgyaltatván, a botbüntetés eltörlése hozatott szóba. Az öreg Mészáros, a bot mellett tört lándzsát, s Széchenyi, — ez volt utolsó föllépte, — veterán társának segítségére sietett. Hivatkozott Anglia és Amerika példájára s hangsulyozta a szigoru fegyelem fontosságát, mely egyedül képes most, mikor »az egész világ bomladozásnak indul,« jövőnket biztositani, miután vannak »oly állati természetü emberek, kiket bot nélkül féken tartani nem lehet.«

Hevesen kikelt ezért ellene Patay s a kellemetlen szóváltásból párbaj is lett. Ez Széchenyinek utolsó párbaja volt.

Augusztus 25. Wesselényi a felsőháznál nemzetiségi törvényt inditványoz, a jogegyenlőség alapján.

Augusztus 29. Kellemetlen szóváltás Széchenyi és Kossuth közt, satb.

Szeptember elején Batthányi és Deák Bécsben vannak, a *kiegyenlítés* megkisérlése végett. A magyar lapok felháborodva emlegetik a kósza hirt, miszerint százötven millióban már meg is egyeztek volna. S hogy erre Bécsben azt mondták: »Sind brave Menschen, aber Kossuth muss versprechen.«

Azalatt szeptember 4-én Pesten emlékezetes ülés volt.

Kossuth, ki szintén folyvást betegeskedett, lankadtan vonszolja magát a szószékre, ülve kezdi beszédét, de majd tüzbe jő, mennydörög és villámot szór. Inditványa, melyet minisztertársai távollétében tesz, több nevezetes pontot foglal magában. Ezek rögtön el is fogadtattak, bár legtöbben alig értették s más- meg másképen magyarázgatták. [1])

1. Táborba egy királyi biztos (Beöthy Odön) küldessék.

2. Száztagu küldöttség menjen Bécsbe, megkérdezni: akar-e a király rajtunk segiteni vagy sem?

3. Manifestum Európához, s a haza népeihez, a velünk üzött ocsmány játék miatt.

---

[1]) V. ö. Kovács Lajos: Történelmi tanulmányok, Budapesti Szemle. Az akkori hivatalos Közlöny és Kossuth Hirlapja közlései közt min derre, mind egyebekre nézve jókora különbség van.

Digitized by Google

4. Egy comité, horvát egyezésre.

Az egy Sennyey mer felszólalni. Ovatosságra inti a házat, miután a dinasztiától elválás a trónra is vészt hozhat ugyan, de a nemzetre nézve mindenesetre veszélyes leend.

Felel neki Klauzál, hogy itt szó sincs a dinasztiától való elszakadásról, satb. Igyekszik eltompitani a határozat élét.

A sorshuzás utján választott nagy küldöttség Schönbrunnban szeptember 9-én fogadtatott, s ministereinkkel együtt re infecta tért haza.

Pesten ezentúl a jelszó: »Éljen Kossuth, diktátor!«

Következett Jellasics átkelése a Dráván, Batthányi ismételt lemondása, egy halva született második magyar miniszterium, melynek tagjai Batthányival lettek volna: Ghiczy, Szentkirályi, Erdődy, S., Vay M., Kemény D., Eötvös és Mészáros. Az osztrák miniszterium egy emlékirata. Satb. satb.

Mindezek már Széchenyi nélkül történtek. Őt, a megtört beteg embert, házi orvosa, Balogh, szeptember 5-én kocsira ültette s elvitte, azontúli szomorú tartózkodása helyére Döblingbe. [1])

Szeptember 22-én ez a régi, kedves embere egy szép nyilatkozatot tett közzé, melynek nehány jellemzőbb sorait ide kell igtatnunk. »A világrendítő események elmélyére megrázó hatással voltak, aggodalmai nőttön-nőttek, — borzasztó sejtelmeket érze keblében, bizalma a magyarok istenében csökkenni kezdett, s a rendíthetetlen hős ingadozni kezdett. Folytonos álmatlan virrasztásai közt nem látott ő egyebet, mint rémképeket. És ezen lelki küzdelmekhez járult az a gondolat, hogy ő az oka mindennek, satb. Folyó hó 4-én kijelentém, hogy távoznia kell. Nem akarta hinni, hogy beteg. Másnap csakugyan kocsira ült társaságomban. De alig hagytuk hátunk megett a várost, leszállt vagyis kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat se, hogy visszatér Pestre, hogy mint miniszter helyét el nem hagyhatja, hogy együtt kiván veszni, ha kell, társaival. Csak erélyes sürgetések után sikerült reábirni, hogy ismét kocsiba üljön.

[1]) Részleteket lásd: Kecskeméthy, Falk. satb.

Digitized by Google

A haladás azonban csak növelé sötét melancholiáját. Szünetlen hazája szerencsétlenségét emlegeté s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs több menekülés nemzetünkre nézve. Beteg képzeletének tükrében már hazánk fővárosát ellenséges vad csordák által elpusztitva, a század egyik legpompásabb remekművét, a budapesti lánczhidat, a hullámok mélyébe temetve látta. — Eltorzult arcza barázdáin gyakran a kétségbeesés keserü könyei görgedeznek le — — megkisérti őt az öngyilkosság daemona is, — — számtalanszor nyilvánitá, mily örömmel ölelné a halált, mint ki többé hazájának hasznos tagja már ugy sem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasb fokra emeli, az a vallásos tulingerültség, satb. — Ily leirhatatlan kinos lelki gyötrelmek közt, többszöri huzakodások és ellenszegülések után, a legdühösb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk Döblingbe, hol őt további orvosi felügyelés alá adtam át. Vérző szivvel hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát, távol kedves családjától,« satb.

Ezt megelőzőleg, szeptember 12-én jelent meg egyszerre a Pesti Hirlapban és Kossuth Hirlapjában Wesselényi szép nyilatkozata, melyben panaszolva a jeleseink iránt tartozó minden kegyelet kialvását, mintegy cáfolatul a Márczius tizenötödike, a Népelem és az Életképek botrányos gúnyos kifakadásaira, el nem hallgatja ugyan, miként az elvrokonság közte és Széchenyi közt ujabb időben nagyon meg volt ingatva s az »a jó ügynek, melynek előbb oly roppant sokat használt, később, bár haszsználni akarva, sokat ártott,« — változatlan személyes barátságának mégis egy megható emlékjelét örökité meg. »*Expiálta ő,*« ugymond Wesselényi, »e bűnét. Honához hív szive, honáérti keservében tört meg. S e keserv a hite szerint már eltávolíthatatlan azon veszély látására nehezedett reá, mely veszélyt események szerencsétlen összeütközése, pokolbeli ármány, s *részünkről sokszerü megvétett lépések* s *eszély-hiány (!)* idézett e honra.« — — És az e csapás feletti bú s az annyi hálát érdemlő férfi iránti meleg részvét helyett, gúnyos és goromba szavakkal támadják meg őt, gyanusítás s rágalom fegyverét használva.« — — »Alacsony rágalmazóknak nyilatkoztatja, kik azt mernék állítani, hogy

Digitized by Google

Széchenyi képes lehetne hona ügyét bármikor is s annyival inkább a vész óráiban elhagyni s a veszély elől megszökni, vagy épen a reactio vétkes pártfogására vetemedni.« satb. — — Végzi e bizonynyal találó felkiáltással: »Szegény oroszlány, mire jutottál!« [1])

XVIII.

Nem lesz tán elveszett idő, egyszer azzal a kérdéssel is szembe néznünk, mely Széchenyit mindenek felett, hazánk főbb politikusait pedig egy s más alkalommal annyira el-elfoglalá, hogy egész működésük irányadójává s mindannak, a mit tettek vagy tenni mulasztottak, igazoló vagy mentő okává váljék. Értem: Magyarországunk életképességét, a magyar állam s a magyar nemzetiség jogát a léthez. Értem: az ez ellen fölmerülhető kételyeket; értem: a lételét, jövőjét fenyegető veszélyeket.

Mindenek előtt Széchenyi egyik híres mondása ellen kell tiltakoznunk, mely azt hirdeté, hogy: Magyarország nem volt, hanem lesz. Átalakulásunk merész kezdeményezője csakis az ősi dicsfénynél való renyhe sütkérezést, a létező rossz állapotokkal való öntelt megelégedést akará ostorozni, miután keblét egy forró vágy, látnoki szellemét egy magas sejtelem foglalá el, vágya és sejtelme annak, hogy Magyarország, ha a benne rejlő anyagi és szellemi erőket kifejtheti s a kor szellemével lépést tartva, érvé-

[1]) A *Márczius tizenötödike* arra fektetett súlyt, hogy gróf Széchenyi István és családja elutazása titokban történt s a közönség nem nyert kellő felvilágositást; különben Wesselényi czikkére némi elégtételt adott, kijelentvén, hogy bár gróf Széchenyi politikáját mindig károsnak tartotta, soha sem szünt meg őt »a hon azon férfiai egyike gyanánt tekinteni, ki, hol tettekre van szükség, mindig jelen van, s ki előtt minden magyarnak kalapot kell emelni.« — A *Népelem*, Madarászék lapja volt. Az *Életképek* Jókai és Petőfi kettős szerkesztése alatt állott, kik azonban felmondták egymásnak a barátságot, mikor Petőfi azt a verset irta Vörösmartyra: Nem én tépem le homlokodról, Magad téped le a babért, stb. A hang, melyen e lapok Széchenyiről szóltak, még elég tisztességesnek nevezhető az ujabb divatú phraseologiához képest. Nem sokkal azelőtt német lapok kárörvendve röpitették ki azt a kósza hirt, hogy Széchenyit minisztertársai mintegy fogva tartják. Az egyrészt Széchenyi, másrészt Kossuth élete ellen tervezett merényletekről útonútfélen suttogtak az emberek. stb. eff.

Digitized by Google

nyesítheti, úgy egész addigi multját el fogja homályosítni, s oly magaslatra fog még emelkedni, minőt legnagyobb régi királyai alatt is alig érhetett el. Csakis egy magas, utólérhetetlennek látszó eszményi czél lelkesíthet egy nemzedéket, hogy multjával szakítva, szebb jövőt készítsen magának. Ez az értelme ama hangzatos szólamnak; óvakodjunk azt betűszerint értelmezni, s dicső multunk megtagadásával ismételgetni.

Ellenkezőleg Magyarország azért van és azért lesz, mert — történelmi multja van, melyet semmi le nem törölhet, még saját akár elbizakodása, akár satnyulása sem. Magyarország, ember emlékezet óta, — ezer esztendőt méltán nevezhetünk így! — Magyarország, mondjuk mindig volt: s azért van, s lesz ezentúl is. Nélküle Európa e részét nem is képzelhetjük: az ürt, melyet rögtöni eltünése hagyna maga után, semmivel sem bírnók kitölteni.

Ez a tétel második része, melyre mielőtt reátérnénk, vessünk még egyszer súlyt a történelmi jogosultság, az egy ezredév fejleményei mérlegébe. Álljunk elibe, ha más becsmérelné azt. Uj államocskák támadtak s támadnak szemeink előtt, uj népiségek csoportosulnak s mint nemzet kérnek helyet köztünk; jó, ám bizonyítsák be életrevalóságukat, hivatásukat, — elvárjuk: de ők uj nyomokat keresnek; mi a régieken biztosan vetjük meg lábunkat. Övék lehet, ha érdemesek lesznek reá, a jövő; miénk a mult, melyet tőlünk sem a durva erőszak, sem a szellemi hóditás eszközeivel többé el nem rabolhatnak. [1])

Mily dőreség volna tőlünk, ha e drága kincsünket mi magunk becsmérelnők, ha ily biztos alapot, a történelmi jogosultság sziklabérczén nyugovót, elrugnánk magunk alól!

A józan conservatismus ez alapelve — ne feledjétek ezt, óh könnyelmű utódok! — annál fontosabb reánk nézve, mert nála nélkül jövőnk is ingataggá, bizonytalanná válik. Ha Magyarország nem létezett volna egy ezredév óta, most, az apró nemze-

[1]) Szabad lesz Kossuth szavát idéznem: »Egy ezredév történelme a mi kezesünk mind arra nézve, hogy jogunk van nemzetnek lenni, mind arra nézve, hogy önkormányzati tehetségünk van.« K. Irat.

Digitized by Google

tiségek öntudatra ébredése, a kis államok csoportosulása e válságos napjaiban, alig volna legkellőbb ideje annak, hogy semmiből létre jőjjön. Emlékezzünk vissza boldog emlékű József nádorunk ama bölcs szavaira, melyeket az államiság többféle s fontosságban egymással lépést tartó tényezőiről mondott; (249. l.) emlékezzünk vissza Batthányi Lajos államférfias nyilatkozatára, a nyelv- és az állam határainak nagy különbözéséről, (543. l.) s azonnal be fogjuk látni, mily szorosan függ össze állami létünkkel, az európai nemzetcsaládban való erkölcsi súlyunkkal mindaz, a mi a multból a miénk, s a mit szent hagyaték gyanánt áthoztunk a jelennek s át kell bocsátanunk a jövőnek.

Igen, de hát a muzeumba zárjuk-e el a Szent István koronáját? Emlékeinket, mumiákként, bebalzsamozzuk-e? Ne törődjünk kisérteties mozdulatlanságunkban az ellentétekkel, melyekbe a haladó kor szellemével, a népnek jogos igényeivel, a mai kor és a jövő hangos követelményeivel keveredhetünk?

Ez a kérdés másik oldala, melyre, politikai és társadalmi békés átalakulásunk megindítója, egész életén át tüzetesen és kielégítő módon megfelelt. Megértve a kor intő szózatát, lemondva korhadt intézményekről, igazságtalan előjogokról, elfogadva a polgárosodás, az anyagi és szellemi előrehaladás minden jelszavát s zászlóinkra tűzve azokat, tudtára adtuk országnak világnak, hogy a magyar nemcsak volt, hanem lesz is. S ez az, miben egy szemünk előtt, b'r legnagyobb fájdalmunkra, sirba szállott szomszéd állam nem követte példánkat. Ő megmaradt ázsiai népnek; mi európaivá lettünk. Ő neki, bármint szánakozzunk is rajta, vissza kell menni Ázsiába; mi megálljuk helyünket Európában. Itt e földön, melyen kivül »nincsen számunkra hely!« Ezt a helyet, melyet a világtörténelemben nyilatkozó isteni gondviselés nyilván kitűzött számunkra, nekünk be kell töltenünk. Miként töltjük be? Bizonnyal, ha felismerve hivatásunkat, azzal s a minket környező népek érdekeivel soha ellentétbe nem helyezzük magunkat. Ha bebizonyítjuk, hogy ma is azok vagyunk, a kik az Árpádok alatt, a kik a török hódítás, a kik bárminő igazságtalan és sötét irányzat ellenében valánk: védbástyái a kulturának, a szabadságnak, úttörői is olykor; egyaránt készek meg-

Digitized by Google

ragadni a béke és a harcz fegyvereit, a hányszor hivatkozás lesz reánk.

Ha Európának itt ezen a helyen szüksége van és lesz egy erős államra, melyre úgy szellemi fejlődése, mint a világbéke biztositása, vagy akár a hatalmak súlyegyene érdekében bízvást támaszkodhassék; s ha ezt az államot, ezt az oly nagy érdekek összetartó fontos lánczszemét mi képezzük: úgy lehet-e kétségünk jövőnk jogosultsága iránt? Ha ellenben ezt a helyet, mely betöltetlen nem maradhat, mi nem volnánk többé képesek betölteni s a világnak ez iránt nem nyujtanánk semmi vagy csak elégtelen biztosítékot: úgy lehet-e kétségünk arra nézve, hogy helyettünk majd mások foglalják el azt a helyet, s másokra száll az erőnket immár meghaladó nagy hivatás?

Ha egy fajta nép lakná ezt az egész területet, ha az állami lét többféle tényezői közt mégis a legfontosabbik, habár nem az egyedüli, a nyelv csak egy volna, az idegen elemek pedig alig számbavehető töredékekre, az is szétszórtan oszlanának fel: akkor még tán nyugodtan alhatnánk. De, mivel hogy eme föltevésnek épen ellenkezője áll, ez egy körülményben is eléggé jelezve van a veszély, mely minket folyvást fenyeget; jelezve a legnagyobb éberség, s a lankadatlan erőfeszítés, melyet az önfertartás ösztöne tesz kötelességünkké.

Önként következik ebből, hogy minden, a mi éberségünket elaltatja, a mi erőnket megzsibbasztja, nemcsak muló visszaesést, könnyen kipótolhatót von reánk, hanem létünk alapjait is aláássa és jövőnket koczkára veti.

Megérthetjük tehát annyi jelesünk, s köztük főleg Széchenyink aggodalmát, gyötrődéseit a felett, hogy egy bekövetkezendett forradalom, illetőleg egy háboru Ausztriával, tönkreteheti, sírjába taszíthatja a magyart.

Franciaország annyi válságot, a maga nagy és kis forradalmait, egyesek nagy kárával bár, de lételének alig némi megingatásával állhatta ki s fogja kiállani ezután is. Volt egykor szó, a braunschweigi herczeg hirhedt manifestumában, Páris városának szétrombolásáról, ugy, hogy kő kövön ne maradjon, volt szó s volt inkább csinált mint valódi aggodalom az ország feldarabolásáról

Digitized by Google

is; de utóvégre bármely párt került ott felül, bárminő dinasztia jutott uralkodásra: az se kevesbé franczia, se francziább nem lehetett bárminő elődénél, avvagy lesben álló utódánál. Kihevert ama hatalmas állam minden csapást, s rövid pihenés után a régi volt ismét.

Németország kevés hajlamot érzett az egygyéforradásra, sőt egyes hazafiak világfájdalmas epedései daczára, szétdaraboltságát még holmi helyi előnyök, vagy az itt-ott üldözött szabadság érdekében hasznositni is tudta; most végre elérte, a mit szinte elérhetetlennek hitt! Hatalmi állása, mely előbb nem volt, most van; német nemzetisége azonban sem korábban nem forgott semmi veszélyben, sem az elért politikai egység netaláni bukása esetében sem szenvedhetne csorbát.

Ily tiszta és egyszerü a helyzete az uj egységes Olaszországnak is, mely csak utóda a szétdarabolva volt réginek, s melyben egy oktalan lépés, egy szerencsétlen háboru igen nagy és becses érdekeket koczkáztathat ugyan, de egyet nem soha: a nemzetiségét.

Említsük-e még Spanyolországot, melyet a papi uralom, a vakbuzgóság, korlátoltság és belvillongásai egykori nagyságáról leszállithattak, s szegénynyé és súlytalanná tehettek; de nemzeti sajátságait el nem törölhették, s igy együvé tartozását is, bármily laza volt az régi időkben, meg nem szakíthatták.

A szerencsétlen Lengyelországnak erőszakos úton, az örök igazság gúnyára történt feldarabolását állandóan sinyli Európa mely saját nyugalmát biztosítva nem láthatja mindaddig, mig ama nagy vétke és még nagyobb hibája helyrehozva, mig az egy nyelvü, egy vallásu, s történelmi multtal biró nép ismét nemzetté, a szláv világuralom természetes gátja- és mérséklőjeként visszaállitva nem lesz. — Meg fogja aztán könnyíteni a mi szerepünket is!

De messze vagyunk még attól! Addig ne feledjük, hogy Lengyelország bukásának nagyrészben ő maga volt az oka. Akkor tért meg a reform utjára, mikor már későn volt; annak idején nem akart lemondani sem a királyválasztásról, sem a confoederatiókról, sem az egyéni vetóról, a régi ellenszegülési jog e legkép-

Digitized by Google

telenebb neméről. Könnyü játéka volt irigy szomszédainak, rég vesztére leskelődő nyílt és titkos ellenségeinek.

Némi ellentétet képez vele a most bomladozó török birodalom. Ennek régtől fogva hiányzott benső életképessége. Sem államalkotó ereje, sem a reformra fogékonysága nem volt. Tiltakoznunk kell ellene, hogy valaha minket magyarokat ez árnyékhatalommal egy vonalba állítsanak; s távol legyen tőlem a gondolat, hogy az iránta nálunk mutatkozott nagy rokonszenvet valami szellemi rokonságnak, avvagy végzetes sorsazonosságnak tulajdonítsam. Nem saját erejéből állott fenn oly soká, hanem szomszédai jóvoltából, kik saját érdekökből legczélszerűbbnek vélték elodázni ezt a válságot, a míg csak lehetett. Lengyelország vesztét siettették, a török birodalomét késleltették a szomszéd hatalmak, egynek kivételével, de a mely a többiek ellenőrködése miatt, kénytelen volt utóbb is a várt préda legjavát kiadni kezéből. S íme uj, vidám élet keletkezik a romokból: örömére a népjog s a szabadság barátainak. —

Végére értünk a szemlének, mely nagy államok felbomlásának történetére, az ujabb korban, elég világot vet. A legutóbb említett tán az egyedüli, mely Széchenyink állambölcseleti elméletének, mondjuk inkább egyik rögeszméjének támogatására szolgáltathatna némi bizonyitékot. Értem azt a föltevést, mely nagy hazánkfiának annyi gondot szerze, hogy az államok is, miként az egyes ember, ifjukorukból férfikorukba, s aztán hanyatló aggkorukba lépnek, pályájukat soha ujból nem kezdhetik, ujjászületési napjokat meg nem érhetik, s kérlelhetlenül kell sietniök az enyészet, a halál ölébe. Mint elméletet, döntőleg megczáfolta ezt a bús világnézetet egy s más alkalommal Kossuth; a gyakorlatban pedig maga Széchenyi egész reformműködése a legfényesebb czáfolata lett annak.

Ha minden hasonlat sántikál, ugy ez, egy egész örökéltü nemzetnek egyes halandó emberrel párvonalba állitása bizonnyal a legsántábbak egyike; noha, okkal-móddal folytatva, a gondolkodónak egynél több támpontot nyujt.

Anélkül tehát, hogy Széchenyivel az egyéni lét kicsi mértékét alkalmaznók egy nemzetre, s ennek dicső napjait férfikora teljé-

Digitized by Google

nek véve, utánok okvetlen bekövetkező vénülését és sírba szállását következtetnők: meg kell hajolnunk mégis egy, bár minden részletben nem körvonalozható magasb természeti törvény előtt, mely hasztalant nem tűr, s mindent, a mi földi rendeltetését már egyszer betöltötte, anyagnak tekinti más életrevalóbb tényezők, illetőleg ujabb alakulások számára. Ez pedig épen nem zsibbasztja, hanem ellenkezőleg ujabb és ujabb erőfeszítésekre ösztönzi, sőt kényszeríti mindazt, a mi anyag és szellem bennünk rejlik. Mi nem pihenhetünk; mi tespedésre, henyeségre nem kárhoztathatjuk magunkat: nekünk mozogni, menni kell, előbbre mindig, nem csak lépést tartva a többiekkel, de elől járva vezetni is őket.

Tanulmányaink folytán többször volt alkalmunk rámutatni, miként Széchenyi, reformátori pályája kezdetén, kelletén kevesebbre becsülte nemzetünk életképességét. Mindazokat a kedvencz szólamokat, a magyarság végvonaglásáról, tetszhaláláról, kimerültségéről, a megdermedt nemzettest feldörzsölésére tett hasztalan kisérletekről, a minden izében már-már terjedő rothadásról, s teljes felbomlásról, melyek nagy hazánkfia könyveiben is, főleg a Kossuth ellen intézettekben, elég sűrűn fordulnak elő, naplóiban pedig szinte hemzsegnek, — mind e szólamokat, őszinteségök daczára, nem csak készpénz gyanánt nem fogadtuk el, hanem határozottan visszautasítottuk, s egy cseppet sem bánjuk a közforgalomból azóta történt kiküszöböltetésöket. De megjelöltük egyszersmind állásunk nehézségeit, s a jövőnket folyvást fenyegető veszélyeket.

A forradalomból, melyet most már biztonságunk érzetében büszkélkedve szabadságharczunknak nevezünk, szerencsésen kivezetett az a gondviselés, melyet a magyarok istenének találóan nevezünk ott, a hol érdemünk nélkül, sőt hibáink daczára, oly váratlan szerencsés véget érnek hányattatásaink. Széchenyi rettegett e szabadságharcztól, melyben a magyarnak sírját pillantotta meg. Kossuth bízott benne, bízott önmagában is; s elbuktával sem adta fel azt, a mi előtte istenek és emberek oltalma alatt álló, elévülhetetlen szent ügynek tűnt fel. Nemzeti költészetünk, s ennek azon kori legjellemzőbb kinyomata a Szózat, megsejté a válságot, melynek azonban vagy életet, mi államférfiak feladata, vagy halált,

Digitized by Google

mi csak költők vigasztalása, kell vala eredményeznie. Még jöni fog egy »jobb kor,« vagy jöni fog — »a nagyszerü halál«, »hol a temetkezés felett egy ország vérben áll!« Garay a Vörösmarty homályos sejtelmeit, a bekövetkezendő élethalál-harczról mind világosabban, érthetőbben igyekezett kifejezni. (Lásd különösen balladáit, stb.) Kölcsey a haza omladékain reszketve akar szétomolni, Bajzának a multban nincs öröme, a jövőben nincs reménye. S igy sorban a többi kisebb-nagyobb költők és szónokok, Petőfit a forradalom költőjét nem is említve, mint kinek már Kossuth is pecsovics volt, mind csak ugy számíthattak tapsokra, s ugy lehettek önmagukkal megelégedve, ha zsarnokgyülöletöknek és szabadságszeretetöknek vagy győzni vagy halni kész elszántsággal adhattak kifejezést. Ez volt a közhangulát, melynek pár évtizeden át, szellemi életünk majd minden nyilvánulásaiban, annyi nyomaira akadunk. Nem csoda, ha mig a költő, és az érzelgő politikusok halni készültek, Széchenyi nagy meghasonlásba jött önmagával. Mint politikusnak, mint társadalmi és politikai reformátornak, a' ki egykor kimondta a nagy szót, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz: éreznie, tudnia kelle, hogy neki s a vele tartóknak nem az a feladatuk, miként egy bárminő dicsteljes halálra s bármily nagyszerü temetkezésre készitsék elő a magyar nemzetet. Feladatuk, ellenkezőleg, minden oly válságnak, mely oda vezethetne, ügyes eltávolitása, s az életnek, ujjászületésnek, társadalmi s politikai békés átalakításnak előkészítése volt. Szívébe fészkelt a kétely, hogy ezt a nagy czélt, az egyedülit, melynek életét szentelé, el nem érheti: először azért, mert a nemzet nem bir elég életrevalósággal, s folyvást agonizál; másodszor azért, mert mielőtt uj életét megkezdhetné s erejét és egészségét visszanyerhetné, egy szerencsétlen belháboruba döntik s egy mindent megsemmisitő forradalomnak vetik martalékul. Az első föltevést teljesen megczáfoltnak vehetjük, az utóbbit csak félig!... Széchenyi, épen ama hibás föltevésből, nemzete életképességének csekélyléséből indulva ki, attól tartott, hogy a válságnak, melynek elébe mentünk, szégyenletes és gyors kudarcz lesz a vége, s hogy mi még a költők ama végső vigasztalását is, bukásunk, temetkezésünk nagyszerűségét, a kifejtett ellenállás hősiességét, dicsőségét,

Digitized by Google

a népek rokonszenvét, az utókor bámulatát, stb. sem fogjuk elérhetni, hanem nyomorultan egy »pocsolyába« fuladva veszünk el, hahotát gerjesztő tragikomikus módon.

Lehet, hogy Széchenyi, ki oly gyakran megfordult Metternich közelében s a katonai körök érzületét is jól ismerte, talán tulságosan nagyra becsülte mindazon segélyeszközöket, melyek a bécsi kormánynak ellenünk renkelkezésére állottak; lehet, sőt bizonyos, hogy viszont szerfelett kevésbe vette nemzetünk ellentállási képességét, áldozatkészségét s lelkesedését: minden történtek után is ne bizzuk el magunkat, s ne húnyjunk szemet a komoly veszély előtt, melyben forogtunk, s melyből nem egészen a magunk érdeméből, hanem előre alig láthatott véletlen szerencsés események folytán bontakoztunk ki.

Bármint történt, utóvégre is mi a legyőzött fél valánk. Kimondták fejünk felett a jogeljátszás elméletét, s rólunk nélkülünk intézkedtek sorsunk felett. Széchenyi szomorú jóslatainak teljesülését láttuk, habár nem ugy, miként ő gondolá.

Nagy különbség ugyan dicső halállal, vagy pedig gyalázattal mulni ki; de az eredmény, a kimulás, az elenyészés, egyesre, nemzetre nézve, csak egy. S nem hagyhatja közömbösen az egyesnek hozzátartozóit, illetőleg házi orvosait, kik napjait okosabb bánásmóddal tán meghosszabbithatták volna: még kevesbé nyugtathatja meg a nemzedéket, melynek dicső ősök hagyatékát kell vala megőriznie, sem az államférfiakat, kiket a katasztrófa könnyelmü előidézéseért vonhatna felelősségre a történelem.

Magyarország közel volt kimulásához. Hamvaiból egy uj egységes, sok nyelvü, német kormányzatu, osztrák birodalom phőnix-madara volt feltámadandó. Nem absolut uralkodással többé, melyet a kor szelleme nem tűrhetett; hanem csábitó, hóditó, mondjuk olvasztó formáival a politikai szabadságnak, a modern parlamenti kormányzatnak.

Külpolitikában a minket fenyegető szláv világuralom mindaddig inkább csak képzeleti marad, míg az a zsarnoksággal, a jogtiprással s a sötétséggel azonos, mert maga ellen zudítja s szövetségesünkké teszi az egész világ közvéleményét; ellenben ko-

Digitized by Google

molylyá s szinte ellenállhatatlanná akkor válik, ha saját fegyvereinkkel, a jog és népszabadság, a haladás és felvilágosodás nevében támad ellenünk. Hasonló volt belpolitikai helyzetünk az osztrák birodalommal szemben. Míg ez az alkotmányos kormányzat s a népszabadság ős ellensége gyanánt szerepelt, addig beolvasztási kisérletei is, mint csak durva erőszakkal támogathatók, sokkal kevesbé voltak veszélyesek reánk nézve; ellenben, ha szabadelvüségben kél versenyre velünk, ha népjogot, alkotmányt, haladást hord zászlóin s tesz alapjává rendszerének, helyzetünk sokkal mostohábbá s nehezebben tarthatóvá válik.

S ennél fogva a veszély, melyben szabadságharczunk lepergése után nemzeti önállóságunk s állami lételünk forgott, sokkal nagyobb volt, mintsem legtöbb ember ma már hiszi. Legkevésbé gondolnak reá az ifjabbak, kik ama nagy eseményeknek részvevő tanui alig lehettek; s könnyen megfeledkeznek róla azok, kik babérjaikon nyugodva, akkori bukásunk okait legparányibb részben hajlandók akár saját hibáinkban, akár politikai helyzetünkben keresni s ismerni fel.

Nem szívesen bocsátkozom részletekbe; de azt hiszem, hogy ez kötelességem. Hulla-bonczoláshoz, többet mondok, egy vivisectio műtételéhez hasonlók az ily tanulmányok. Elfordul ezektől a laikus, de kénytelen beléjek bocsátkozni az orvos. Mit az orvos tesz az emberi test kóranyagának kutatása körül, azt kell tennie az államférfiunak, — pedig nálunk ki nem tartja magát annak?! — mikor a nemzettest betegségeinek, kiállott s még reá váró szenvodéseinek, s ellentállási képességének komoly és beható vizsgálatához készül.

Egy nemzetnek amolyan természetes halállal, egy megvénült emberhez hasonlóan, végelgyengülésben kimulása, napjainkban nem képzelhetetlen ugyan, de bizonnyal a legritkább s szinte hihetetlen eseményekhez tartoznék. Széchenyinek kár volt e rögeszmével, még a felettünk pálczát törő német történészek és állambölcsészek tudós munkáinak olvasása után is, annyit tépelődnie.

Képzeljük, hogy Magyarország chinai fallal zárja el magát minden haladás elől, nem tágit sem vallási türelmetlenségén, sem nemesi előjogain, mitsem tesz a nép anyagi és szellemi jóvoltáért,

Digitized by Google

sőt állatias butaságba hagyja sülyedni azt, a mellett üldöz minden tudományt, felvilágosodást, művészetet, kényelmet, nemzeti nyelvét nem emeli, nem kedveli, kitünő írói nincsenek, hivatalos nyelvnek meghagyja a holt latint, társalgásában, netaláni színházi élvezeteiben általánossá teszi a német nyelvet, országgyülést nem sürget, alkotmányos életet nem kiván, fővárosa nincs, a városi s polgári elemet lenézi, s mig egyrésze csak akkor boldog, ha valami kis hivatalt kap, más része pedig, ha senki nem háborgatja boldog önhittségében s tespedésében, azalatt az általános vagyoni jólétet a koldustarisznya, a közerkölcsiséget a borravaló, a közbiztonságot az akasztófa jelképezi, a népességnek pedig minden ujabb összeirás tetemes apadását mutatja, stb. stb. Szóval mindannak, a mi nálunk egy ötven év óta történt, merőben ellenkezőjét kellene, fantáziánk nem kis megerőltetésével képzelnünk, hogy ily kimulását a »hajdan erős« magyarnak némileg megmagyarázhatóvá tegyük.

Ellenben egészen más szél fútt nyugotról kelet népe felé. Képzeljük, hogy az egységes Ausztria államférfiai, egy tabula rasát látva magok előtt, Machiavelli hű tanítványaiként, minden eszközt felhasználnak ellenünk, s addig nem tágítanak, mig czéljokat, Magyarország beolvasztását el nem érik. Az első napok rémuralma, a hadi törvényszékek, a kivégzések, jószágelkobzások, stb. korántsem tartoztak ez eszközök leghatályosbjai közé. Minden nagy ügynek kell, hogy martyrjai legyenek: ezek vére termékenyité mindig a megváltó eszmék talaját. Gyászolhatjuk egyesek sorsát, s kell, hogy fátyolt vessünk ez emlékekre; de nemzetünk létalapjait, nem hogy gyengítették volna, sőt erkölcsileg megszilárdították: uj jogczímet adtak hozzá a régiekhez. Sokkal veszélyesb eszközök voltak azok, melyek a szabadelvüség, a haladás mezébe burkolózhattak. A Széchenyi szemeinek élét el nem kerülhették ezek. Bármily keserű volt is a tulbuzgó magyarok elleni kifakadásaiban, soha oly nagy haragra nem gyuladt, soha oly nemes epét szét nem árasztott, mint mikor az egységes Ausztria szabadelvü bajnokai ellen írta a *Blicket,* hatalmas szellemének ez utolsó, villámszerű fellobbanását. Megtört lelke is tisztán érezte, honnét jő reánk a legnagyobb veszedelem.

Digitized by Google

A legelső s legönkéntesebben kinálkozó fegyver ellenünk, természetesen, az idegen népfajok felhasználása volt. Kossuth maga, ha a háboru tovább tart, kénytelen lett volna oly engedményekkel kötelezni le őket, melyeknél sokkal többet az ellenség sem igérhetne, s melyek állami egységünk megingatásával, sőt teljes feladásával azonosak. Az utóbb világgá bocsátott aldunai confoederatio terve ez iránt semmi kétséget sem hagy fenn. A magyarság nem állott akkor, még oly erős lábon, mint most áll. A fokonként nyert vívmányok mind eltörölhetők, s merőben ellenkező intézkedésekkel helyettesíthetők valának. Budapest nem volt még magyar város; a hatalomtól függe, hogy egészen németté váljék. Nemcsak Horvátország volt lehető legbőkezübb területi kiegészitésekkel, s teljesebb autonomiával megjutalmazandó, akár egy önálló királyság rangjára emelhető; nem csak Erdélyország volt önálló fejedelemséggé visszaalakítandó, a számszerinti többség, az oláhság nyelvének és nemzetiségének kormányképessé tételével, s a kisebb számu magyarság teljes elnyomásával: hanem a legszorosb értelemben vett Magyarország is nagyobb-kisebb nemzetiségi tömbek szerint, akár régfeledett históriai emlékek feltámasztásával, akár ujabb mesterkélt népjogok s demokratikus érdekek sikra állításával, oly területi beosztást nyerendett, mely a magyarságot ott, a hol szétszórva lézengett, teljes beolvasztással, ott a hol nagy tömegben van együtt, lehető legszükebb határok közé szoríttatással, politikai súlyának mindenesetre meghiúsitásával fenyegette. Északról a tótság, bárminő uj czím alatt, délről a fölelevenített bánság szorít vala a Tisza és Duna körül össze. A Németség, mely külön területet tán nem kaphat vala, a városi elemek uralása, s nyelvének, mely egyuttal a törvényhozás és a kormányzat nyelve leendett, irodalmának s vagyoni jólétének, ebből kifolyólag iparunk s kereskedelmünk monopolizálásának egész súlyával ül vala nyakunkra. Leráznók örömest, de nem lehet többé; készséggel viselik az igát az érdekébe vont idegen népfajok, melyek legrosszabb esetben is csak urat cseréltek volna. Az egészet egyelőre a közös hadsereg vasabroncsa szorítja össze, majd ennél erősebb szellemi kötelék is: az egységes osztrák parlament.

Digitized by Google

E souverain testületbe bevinni a magyart volt a jelzett politika legközelebbi feladata, mely az egész átalakítást mintegy betetézi vala. Sok nehézséggel járt; de a lehetetlenségek közé épen nem tartozott. A feladat alig leendett nehezebb, mint a britt egységes parliament összehozása volt Anna királynő alatt. E sakkhúzás nekünk a mattot jelenté. Két húzásunk volt ellene: a passiv ellentállás két irányban. Visszavonulni mindentől, nem vállalni semmiféle hivatalt; és semmi áron nem menni bele a közös parlamentbe. Egyik úgy, mint másik, nem elhárítása, hanem csak elnapolása lett volna a bukásnak. Hivatalnokokat, ne búsuljunk, minden kormány kap, olyat a milyet; ha rossz, azt mondja, mi vagyunk az oka, miért nem szolgálunk. A parlament pedig, ha erősen akarják az osztrák centralisták, bizony összejön, az akkor úgynevezett direkt választások utján, ha kell, csupa parasztokból is. A forma meg van mentve, s ha e képviselet kárt hoz reánk, ismét mi magunk leszünk oka, miért nem képviseltetjük magunkat jobban.

A ki e dilemmából kimentett bennünket, az Magyarországnak legnagyobb jóltevője, egyenesen kimondom, megmentője volt.

A sorok írója sokkal távolabb áll az irányadó köröktől' hogy sem igénytelen szózatát legtávolabbról is érinthetné valami hizelgés, akár meghunyászkodás vagy kegyhajhászat gyanuja. Mi sem tartóztathat tehát, mint köztudomásu tényt megemlítenem, hogy az, a ki nem engedé ama nagy merényletet ellenünk elkövettetni, maga uralkodó fejedelmünk, hazánk ujjáteremtője, *Ferencz József* ő felsége volt.

Nagy horderejü személyes elhatározása egyaránt tanusko dik államférfiui tapintatáról, mint királyi ősei iránti kegyeletéről.

A válság napjaiban véletlen Bécsben egy akkor magas polczon álló, nálunk épen nem népszerű magyar hazánkfiával volt találkozásom, s most is hálával érzem lekötelezve magamat iránta, hogy leghatározottabban biztosított, miként sem az ő hozzájárulásával, sem ő felsége jóvahagyásával az osztrák közös parlamentbe való közvetlen választások soha napirendre nem fognak kerülni.

Digitized by Google

Könnyű most a kiegyenlitést ócsárolni, a vívmányokat keveselni; de nem könnyű volt akkor bármely jó hazafinak a türés szenvedés, s azon halálos aggodalom, hogy a világ nem fog megállani a mi kedvünkért, hanem, a míg mi Corpus Jurisunkra támaszkodunk, s e mellett mozdulatlanul megállunk, előbbre megy s tán napirendre tér felettünk.

Deák politikája, az általa kifejtett hallatlan passiv ellentállás, akkor szemben az eshetőségekkel, vajmi merésznek látszott. Az ünnep után ime megértük, hogy gyávának, jogfeladónak bélyegeztessék az. Pedig nincs senki, a ki azóta minden irányban tett haladásunkat, anyagit szellemit egyaránt értve, becsmérelhetné, vagy mostani állapotainkat a forradalom előttiekkel komolyan még csak párvonalba is állíthatná.

Mindezt kissé megingathatná ugyan egy ujabb erőszakos válság, s némi részben ismét koczkára tehetné; de minő készülettel, minő erővel állanánk most szemközt bárhonnét keletkező ellenségeinkkel! Őrültséggel határos vakmerőség volna bizonnyal tőlünk, erővel reánk zudítani a már egyszer megpróbált veszélyeket, p. o. neki menni, szövetségesek nélkül, az u. n. északi óriásnak, a minket egyelőre nem fenyegető muszka hatalomnak. Bölcs óvatosságra int, folytonos erőfeszitésekre kényszerít ugyan örökké a nemzetiségi kérdés; int az, a mi oly félelmetes szinben tünt fel mindig előttünk, de ijesztő voltából ujabban sokat veszített, az a félig megoldott, félig megoldást váró keleti kérdés: hatalmi állásunk föltételei azonban kezünkbe vannak adva, s jövőnk most már egyedül tőlünk függ.

»A mely nemzetnek kezébe van adva a hatalom, és nyitva az ut önboldogsága felett intézkedni, annak minden meg van adva. Ha ezen eszközökkel nem tud élni, vesszen el inkább, nem érdemli meg, hogy éljen.«

Ezek Kossuthnak még az emlékezetes utolsó pozsonyi országgyülésen (márcz. 31.) mondott szavai, melyekkel, napjainkban annyiszor hangoztatott pessimismusát, »teljes romlottságunkról, komplikált, gyógyíthatatlan kórállapotunkról,« stb. e. sehogy sem tudjuk összeegyeztetni.

Digitized by Google

Széchenyi, ki egykor beszélt szintén igy, ha most élne közöttünk, bizonnyal sokkal derültebb színben látná politikai láthatárunkat, mint Kossuth látja s mint ő is látta valaha. Megczáfolva látná kishitüségét, nemzetünk életképessége iránt; áldaná a gondviselést, mely az általa előre látott nagy veszedelemből, minden vakságunk daczára, szerencsésen kisegített; bizvást nézne a jövőbe, s valósulását látná annak, mit megtört szíve hiu álomnak, ködképnek tartott.

Digitized by Google

HIT ÉS KÉTSÉGBEESÉS.

VALLÁSOSSÁG. — MELANCHOLIA.

Digitized by Google

Digitized by Google

Vallásosság.

I.

A Széchenyi család traditiói közé tartozik az erős vallásos érzület. A magyar kettős kereszt nem hiába diszlik czímerén. De a napba néző saskeselyü is találóan jelzi a magasbra törekvést, a föld göröngyének megvetését. Ősei közé büszkén számítja ama halhatatlan főpapokat, György primást és Pál kalocsai érseket, kiknek az utolsó Rákóczyféle válság idejében még nevezetesebb és jóval nehezebb feladat jutott volt a szabadságára féltékeny Magyarország és önkényre hajló Ausztria közötti pacificatio s politikai közvetités ama terén, melyen hozzájok különben oly igen méltó utódukat, Istvánt láttuk fényes sikerek után bár, végre fölemészteni magát.

Fenkölt gondolkozás, nagyszerű áldozatkészség, lángoló honszeretet, szigorú vallásosság, határozott hajlam a békitésre a szélsőségek kiegyeztetésére, rendíthetetlen hűség, király és nemzet iránt: ez a dicső, egyuttal veszélyes örökség, mely nagy elődökről Széchenyi Ferenczre, s ennek nyomdokain tovább haladó István fiára szállott. Annyi fénynyel vele járt az árnyék. A drága örökségnek mintegy terhe gyanánt kelle átvenni az ábrándozást, a a kedély ama borujáť, mely a legderültebb nappalt is hírtelen sötét éjjé változtatja át, mely befátyolozza az elmét, midőn legszebben világolna, gyógyíthatatlan sebeket üt a sziven, mely legtisztább örömek forrása lehetne.

Széchenyi vallásossága, jellemének egyik legkiválóbb vonása, inkább megalázódás volt a fellette álló legmagasb hatalom előtt, mintsem fölemelkedés hozzá. Szerencsésb lendületeiben, a legnagyobb földi üdv e röpke, tünékeny perczeiben ő is visszanyeri ugyan gyermeteg ártatlanságát, s önfeledten beoldvadni

Digitized by Google

látszik az örök szeretet forrásába; de nyomban érzi ólomszárnyait, mely jellemének másik legkiválóbb vonása, mely alá vonja a földhez, a föld alá s a kétségbeesésnek adja martalékul.

Ez a búskomolyság, noha elvezet Istentől, hozzáadva ama kimagyarázhatatlan örökös tépelődéshez, mely szerint szünetlen vétkesnek s büntetésre méltónak vallja magát, s mintegy ciliciumot visel öve alatt, hozzáadva még egy korlátlanul szerte csapongó, rejtélyekbe mélyedő, magát láthatatlan szellemekkel egybekapcsoló tüzes fantaziát, hozzáadva minden érdekesb mozzanatnak az életben költői felfogását s a himporától megfosztott száraz prózai léttől való idegenkedését: minden lélekbuvár előtt megfoghatóvá tennék a katholikus valláshoz, melyben született s nevelkedett, nem csak állhatatos ragaszkodását, hanem, ha véletlenül más vallásban születik vala, még ahhoz leendett áttérését is. Oly dus kedélynek megrakott kincsesház kelle; kopár falak, bár a legbölcsebb tanítások viszhangozói, reá nézve börtön leendettek. Adatokkal fogom támogatni ez állításomat.

Azontul, mi a képzelethez szól, legkevésbé sem haboz a lényegesnek a mellékestől való külön választásában. Az erkölcsi tökély, az igazi jóság, a titkon maradó jótett, (»vertu sans témoins«) a semmi jutalmat nem váró szívnemesség az, a mi után ő vallásos rajongással törekszik; mit bárkiben,ha más hit-felekezethez tartozzék is, első kész elismerni. A zsidók irányában kell tán némi kivételt engednünk elfogultságának; a föltétlen emancipatio hivei közé nem sorakozott: de ezt sem felekezeti türelmetlenségének, hanem inkább magyar nemzetiségünk s lovagias jellegünk iránti féltékenységének rovására kell irnunk; aláirnunk ma bizonnyal már e szempontból sem.

Scylla és Charybdis közt látjuk őt is elégszer hánykódni. Majd a dogmatizáló vakbuzgóság, a babona, a butitó asketismus, majd a gúnyolódó, általánosító istentagadó bölcselet sziklái látszanak magához vonzani csónakát: szépen elkerüli mind a kettőt. [1]) Nem fogja bizonnyal egyikét sem a két szélsőség emberei-

[1]) Mint különösség fordul elő jegyzetei közt egy ilyen sor: »O Gott, wenn einer ist, rette meine Seele, wenn ich eine hab'!« — (1835.) Egyszer pedig Bécsben egy select partyban, L. hgnőt ingerelte nagy haragra maga

Digitized by Google

nek kielégíteni: méltó megrovást azonban egyiktől sem vonhat magára. Hasonló kételyektől, hányattatástól csak a boldog együgyüek maradnak megkimélve és a közömbösek. Meleg szívek, gondolkodó fők ismerik e válságot: s boldognak vallják, a ki diadalmasan léphet ki belőle, de követ sem dobnak arra, a ki tán elbotlott.

Mondják, hogy élte utolsó szakában, vagyis inkább hosszas haldoklása alatt Döblingben, néha elhagyta őt az éltető hit, s oly nyilatkozatakba tört ki, minőket családja ifjabb tagjainak nem hallani jobb volna. Oh! ezek a kétségbeesés keserű kifakadásai voltak, minőket azon időben minden magyar háznál eleget hallhattunk, hazánk, nemzetünk vélt bukása felett, melyet egy igazságos istenségnek nem kell vala megengednie. Egy megtört lélek szitkai oly keveset számítanak, mint egy megtört test rángatódzásai egy ember jellemének megitélésénél. Bocsássanak meg nekem minden rendü zelóták, ha nagyon kevésbe veszem tételeik beigazolásánál a szegény haldoklók bár miféle kapkodásait. Biztosabban tartom ahhoz magam, mit egy ember lelki és testi erejének teljében vall s mi mellett egy egész élet tesz tanuságot.

E mértéket alkalmazva Széchenyire is, felette érdekes és tanulságos lesz az ő erős vallásosságát ifju korától kezdve, zajos élte legválságosb perczein át, közpályája végéig megfigyelésünk tárgyává tenni. Naplói oly bő anyagot szolgáltatnak e tekintetben, hogy szemelvényeink csak kisebb részére szorítkozhatunk.

Kezdjük ifjukorán. Ki hinné, hogy egy fiatal, gazdag főúr, hogy egy magyar huszárkapitány, hogy a bécsi ledér körök egyik kedvencze az, a ki lapokat ir teli ethikai, és vallásbölcseleti elmélkedésekkel, tünődik a lélek halhatatlansága s a sírontúli élet felett, majd, a puszta elmélettel be nem érve, Franklin mintájára vonalzott tabellákat készít magának, melyekbe saját erkölcsi magaviseletét napról-napra s hétről-hétre minden egyes rovat alá bejegyzi s a hónap végén az eredményt összesommázza. Tükörként

---

ellen a paradicsomi almára, szeplőtlen fogantatásra. stb. e. kötekedésből szórt rossz élczeivel, de ezeket megbánva vonta vissza másnap. »Ausnehmend dumm! C'est pour briller. O Eitelkeit! . . .« (1847.)

Digitized by Google

tartja így maga elé, vajjon előre vagy hátrafelé haladott-e a következő lelki tökéletességekben, miket elődeink akkor még virtusoknak szoktak volt nevezni, u. m. Mérséklet, Hallgatagság, Rendszeretet, Munkásság, Őszinteség, Igazságszeretet, Lelkinyugalom, Alázatosság, Vallásosság, Felebaráti szeretet, s a Halálra való emlékezés! (Egy csontfej körrajzával jelezve.)

Kóborlásai alatt teli van a feje és szíve azon országnak, a melyben jár, poezisével, fölkeres, megnéz mindent, mi egy gondolkodó utast érdekelni szokott, észreveszi a hibát, gondosan feljegyezi a tanulságos adatot, melynek egykor majd otthon tán hasznát fogja vehetni, nyilt szemmel vizsgálja a népet és szokásait; de, bármennyire elfoglaltnak lássék is, soha nem feledi elnézni Istenházába: vasárnap vagy ünnepen az ájtatos hivőkkel együtt, kik példáján tán épülni fognak, hétköznap pedig csendesen magában, de annál több bensőséggel, végezve ott ájtatosságát! Csakis az teszi egész emberré, s folyvást érzi hiányát, ha akadályok miatt elmarad: ebédjét, jó ágyát örömestebb nélkülözné.

»Vasárnap volt« így írja egy kis görög városban, »nem volt szabad az itt lakó katholikusokat megbotránkoztatnunk; de különben sem mulasztottam volna el a templomot: mert habár nem kötöm magam föltétlenül a helyhez, melyben Isten kegyelméhez s irgalmasságához folyamodhassam, mégis, ha az ember több idő óta nem juthatott saját hitvallása templomába, s különben Istenben szereti helyeztetni minden bizalmát, úgy vajmi jól esik, egyszer valahára ismét a maga megszokott vallásos szertartásai között mozoghatni.«

Ez nem akadályozza, hogy mise után Ender festővel, ki ez útjában kísérője, gondos szemlét ne tartsanak a mintául szolgálható híres görök szépségek felett: a vallásosság semmi időben sem zárta ki az aesthetikai érzéket.

A lélek halhatatlanságára abból merít egy főérvet, hogy minden embert egyenlően jogosultnak tart a lehető legnagyobb boldogságra; már pedig azt itt, e földi pályán vajmi sokan el nem érhetik: kell tehát a túlvilágon kárpótlásra számot tartaniok!

Egy ismerőse erősen állította, hogy halála óráján minden ember a saját alakját pillantja meg egyszer önmaga előtt. Physi-

Digitized by Google

kailag nem tartja ezt valószinűnek, mert nem látja be, mire való volna egy képmása az embernek itt a földön, mikor az eredeti példány is már fölöslegessé vált, de erkölcsileg megengedi e látványt. Megengedi azt is, sőt természetesnek találja, hogy saját énünktől, midőn azt úgy hüvelye nélkül pillantjuk meg, szintén visszaborzadunk: hisz minden szokatlan látvány megtöbbent, hát még az olyan, mely magasb, véghetetlen spaerákba szólít bennünket! »Mily kevés ember van a világon, a ki egy pillantást mer vetni saját lelke bensejébe!« —

Bámulja sokszor, de nem irígyli, az élvhajhászok leleményességét.

»Bámulatos, minő bő anyag áll a természetnek rendelkezésére, hogy az embernek minden korban, még késő vénségére is, új meg új osztalékot nyujthasson az élet örömeiből.«

»Egy sülyedő hazában,« így elmélkedik tovább, »egy romlott nép között, kinek volna kedve, magát elgyötörve, a spártait játszani! S mégis, hogy ily népet emelhessünk, s becsvágyát föléberesztheszsük, szigorú életmódot kell, még fölvett szerepből is, követnünk, jó példát adni a nélkülözésben, sőt az életnek is megvetésében.« — — »Ha egy földesúr,« így szövi tovább, »a maga falujában oly egyszerűen és szegényesen él, hogy jobbágyai nagyobb része az életnek majdnem ugyanazon kényelmeit (?) megszerezheti magának; ha folytonos munkássága által megtanítja őket az idő becsének felismerésére; ha vallásának, bárminő legyen is az, szokásait fentartja, híven követi, s jó példával jár elől miként kell és lehet az élet bármely esélyei között is vigaszt és csendes boldogságot egyedül saját lelki nyugalmában lelni föl: úgy, azt hiszem, eleget tett egy emberéletre, s a körülötte levők boldogságában lelheti bő jutalmát, még ha egész magaviselete csak színlelés lett volna is.« . . . »Egy államférfiunak, egy fejedelemnek védszellemként kell a tudatlan és vak nép felett őrködni. Megcsalnia ezt szabad lesz, ha így boldoggá teheti.«

Ne késsünk megjegyezni, hogy Széchenyi bizonnyal az utolsó lett volna, a ki ily ötletekből elméletet készítsen magának. A népbutitók, a népbolondítók rég elitélt elmélete lenne az, melynek

Digitized by Google

a »világot gyujtó« reformer minden szava és minden sora ellentmondott. Ő, a mit mutatott, valósággal érezte is: nem a példaadás, hanem saját forró vágya, lelki szomja ösztökélte.

»Mit saját hitemben a legfenségesebbnek találok, az a teljes megalázódás Isten előtt: ily diadalt vívhatni ki önmaga felett a legelső, legtisztább erkölcsi gyönyör, melyet egy ember érezhet.« — »S lehet-e« kérdi a gyónásra vonatkozólag, »lehet-e az önmegtagadásnak nagyobb foka, mint egy, tán csekélyebb értékü embertársunk előtt, minden hiuság félretételével, egyenként leleplezni vétkeinket, erkölcsi fogyatkozásainkat, s oly rossznak tüntetni fel magunkat, minőnek bizony nem szívesen láttatnánk az emberek előtt. Én ez önmegtagadásra mindig könnyen reá tudtam szánni magamat, s nem átallottam olykor a legbutább olasz pap előtt kitárni egész valómat, s keserves könnyözönben áradozni.« stb.

Egy ily gyónás után egyszer (apr. 19. 1819.) Cataniában elment a tengerbe fürödni. »A víz erősen hullámzott, s némi borzongással ugrottam belé a lávából alkotott molóról. Nem vagyok a legjobb úszó, s mikor a víz ismét felvetett, egy nagy hullám úgy a sziklához csapott, hogy szintén belé kábultam. Ugyanez a hullám megragadta komornyikomat és a siciliai cicerónémat is, kik még felöltözve néztek engem s belesodorta őket a vízbe. Most mind a hárman lobicskoltunk, én elbódulva, komornyikom épen nem tudott úszni, a siciliai pedig csizmában volt s minden bátorságát elveszté. Semmi segítség közelben. Igyekeztem, kissé megzavarodtan, a moló közelébe vergődni, de az ár oda szorított a sík lávához, úgy hogy a fejemet betöröm vala, ha mindkét kezemet előre nem nyujtom. Körmöm mind kitöredezett, s visszasodródtam a mély vízbe. Tisztán láttam a vízbefuladás veszélyét, de az a gondolat, hogy épen csak egy fél óra előtt egész odaadással istennek ajánlottam fel magamat, édes megnyugvást öntött belém. Tehát itt ér el végzetem, gondolám magamban, s rövid idő mulva porrá leszek, elfeledve mindazoktól, kik egykor oly igazán szerettek. Nem is igen erőlködtem megmentésemen. A habok le-fel, ide s tova dobáltak; lélegzeni azonban még tudtam, s vizet nem ittam. El voltam már készülve a halálra; de ekkor

Digitized by Google

egyszerre fölébredt férfiasságom, s úgy érezém, hogy gyávaság volna olyan könnyen megadni magam. Lélekjelenlétemet egészen visszanyerve, lehető legnagyobb erőfeszitéssel távolítám el magamat a veszélyes sziklaparttól s kiúsztam a sík tengerre, hol veszélyen túl valék s nyugodtan bevárhatám a kis mentő csónakot, mely ama másik két társamat is félholttan már felszedte volt s engem is szépen szárazra tett. Sokszor forogtam ugyan már életveszélyben; de oly elégedetten és boldogan soha sem mentem volna át a más világra. — És ez a mi hitvallásunk a természet törvényeibe ütközhető volna?!« ...

Nehány nap mulva, ethikai elmélkedésekbe mélyedve, szánalommal tekint ugyan azokra, kik elv, meggyőződés, vallás nélkül élnek, de különbeknek azokat sem tartja, kik minden erő és akarat nélkül merőben gépies ájtatosságokba merülnek s p. o. egy olvasó örökös forgatásában találják vígasztalódásukat »Igaz, hogy egyetlen egy meggondolatlan tett,« így folytatja tovább, »egész életünkre szerencsétlenné tehet. Senki sem sülyedhet mégis oly mélyen, hogy többé föl ne emelkedhessék. Ez a menedék a legvétkesebb előtt is nyitva áll. De nem a visszahuzódott remeteélet, nem a puszta imádság, hanem szerintem, csak jó tettek vezethetik reá.« — — »Tartsa meg mindenki saját hitvallása formáit, ez szükséges; a fődolog mégis az marad, hogy embertársaival jót tegyen. Ám, hogy ezt tehessük, ismernünk kell az életet s annak sokféle szükségeit: mert alamizsna magában nem elég: példa kell és tanítás és tényleges segély.« stb. e. »Kik a vallás külformáit megvetik, s a mellett jó és fedhetetlen emberek, sokkal ártalmasabb hatással vannak a reájok figyelőkre, mint a romlott erkölcsüek és féktelen életűek. Mert az emberek ostobább része, a pórnép, mely a jóhoz természetesen vonzódik, példájok után indulva észrevétlen ejtené el magától a vallást, anélkül, hogy erkölcsileg megjavulna. S képzelhető-e valami borzasztóbb, mint egy tudatlan, nyers tömeg, minden vallásosság nélkül?!«

Majd a hazára, honfitársaira vive át, mint mindig szokta, gondolatait, így folytatja: »Szűk kis haza jutott nekem, s alig van nehány fia, a ki kívülről vetett volna egy pillantást abba. Ők még nem is tudják, mennyire hátra vannak, mily gyengék, mily

Digitized by Google

műveletlenek. Ezeket a dicsőség templomába bevezetni most még nem lehet; elég, ha saját korlátolt körükben boldogabbak lehetnek, mint voltak ekkorig. A jövő nemzedék hadd menjen aztán egy lépéssel közelebb a világossághoz. Ebben akarok én eszköz lenni. Tudom, hogy gyűlölni fognak, a míg élek, a hálátlanok, tán szétszórják hamvaimat s nevemet feledésnek adják át; de engem éltem utolsó pillanatában is boldogítni fog az, ha elmondhatom, hogy bár egy ember is él hazámban, a ki boldogabb lett általam, semmint nélkülem lehetett volna.« E szép sorok, e megható jósigék, sokkal a 25-diki országgyűlés előtt, 1819. májusában irattak. (V. ö. 9. lap).

Mialatt az ünnepi mezt öltő Nápolyba készül, hol a császárral (Ferencz királyunkkal) Metternich herczeggel s tömérdek rég nem látott előkelő ismerősével lesz találkozása, ő nem szünik meg eszményi világával foglalkozni. Mintha a külfény és pompa, annyi halandó vakítója, merő setéség volna reá nézve, mely tekintetét benső világa örök derüjébe tereli vissza. Nem földi trónról, az egek uráéról elmélkedik ő.

»E nagy öszhangzatos mindenség alkotója. Ő egyedüli kútfeje minden jónak és magasztosnak. Mentől közelebb állunk hozzá: annál tökéletesebbek, azaz boldogabbak vagyunk; s mentől távolabb tőle: annál szerencsétlenebbek!«

»Lelkünk szorosan egybe van kötve a mi testünkkel. E köteléket csak a halál bontja fel. Tehát, amig élünk, a testünk tökéletesbítésére szintugy kell ügyelnünk, mint lelkünkére; mert néha minden lelki erő elégtelen arra, hogy a testi hiba vagy betegség által előidézett kedvetlenséget vagy rossz hangulatot legyőzhesse.« stb.

Majd ismét elmerengni, sóhajtani, forró könnyeket osztani látjuk ifju utasunkat. Vajon mi bántja? Atyjára gondol, kit tán soha sem fog többé viszont láthatni. Azért szerette ez őt annyira, mert ifjukorában egészen hasonmása volt. Azt remélte, hogy embert fog belőle képezni, ki szintugy, mint ő, hazájának egykor hasznos polgára leend, néki pedig öreg napjaiban vígasza. »Mindkét föltevésben« jegyzi meg erre a busongó fiu, »eddigelé még

Digitized by Google

csalódott; és mégis szeret. Nem tehet máskép. Én is ép' ugy vagyok vele!« — Most ime, levelet kap tőle, mely ugy hangzik mintha bucsuzó volna. »Ha pedig nem láthatnálak többé ebben az életben édes fiam,« — így ír az öreg úr, — »s ha nem szoríthatlak többé elhülő szívemhez, ugy tudd meg, hogy utolsó perczemben előttem fogsz állani, s én szeretettel fogom végső atyai áldásomat reád adni. Isten veled!« — (Lásd 114.. lap.)

»Ah, nem fogom őt többé látni,« — folytatja a jó fiu, — »mily epedve fog ő, nehéz végső perczeiben, még reám, méltatlanra gondolni! Mindenható, mily szigoruak a »Te végzéseid! — Egy mély, egy kimondhatatlan fájdalom könnyűit, melyeket csendesen szivembe zárok, s tűrő megadással ajánlok fel a Te dicsőitésedre, oh uram! nem fogadod-e el tőlem szívszerinti szent áldozat gyanánt? Adhat-e többet Néked az elhatározott emberi nem?« — »Arra születtünk-e, hogy örökké sírjunk és jajgassunk? Nem lesz-e ennek soha szünete, soha vége? S vár-e azután még egy jobb élet reánk? Vagy ez az emberi csontváz, melyet az élet ezer gondja és bánata már ugyis meggörnyesztett, az előbbi semmiségbe, az örök feledésbe sülyed-e vissza? . . . Ez-e a mi sorsunk? — A mi könyveink, a mi hamvaink szükségesek-e ahoz, hogy más ujon születendő szerencsétlenek létet, életet nyerjenek?« — —

Derék atyja, kit mintegy előre megsirat, ezuttal még nem halt meg; csak mélyen bele volt mevűlve ama búskomorságba, melyet, fokozott mérvben hagyott örökül kedvencz fiára is.

»Vajjon ne találhatnék-e,« kérdi felocsudva önmagától,« a biblián és az olvasón kívül semmi más vigaszt?« S mintegy feleletül ezt adja magának: »Igenis, van felettünk egy magasb, egy tökéletesb lény! Ebben a végtelenségbe minden csak a körül sürög, forog, hogy a súlyegyent megtalálja s az örök harmóniába beleilleszsze magát. Öntudat és akarat nélkül is törekszik minden a tökéletesség, az örök világosság, az üdvöség felé!« — »A mindenható maga bizonyos törvényeket szabott önmagának, mert ő maga a rend és a törvenyesség fogalma. Az idő s a véletlen hatalma (e törvények felismerése által) az emberi nemet, bűnö-

Digitized by Google

kön és szerencsétlenségeken keresztül fogja végre oda vinni, a hol semmi fájdalma, semmi kinzó emléke többé nem lesz!«

Mi e sorokban homályosnak látszik, azt, nem sokára, atyjának viszontlátása után, Czenken, határozottabban igy fejezi ki.

»Egyik vallás a másik után eltünedez a föld szinéről; de a vallásos érzület, mely azokat alkotá, soha ki nem oltható az emberek szivéből. Ha Tyrtaeus, de apparitione dei, azt mondja, hogy Isten az emberek előtt legelőször is ezek saját alakjában, azután csak mint egy hang, utóbb egy álom — s végre valami fénysugárként jelent meg: úgy e mondásának a mostani s későbbi időkre alkalmazva igen szép értelmezése lehet, az álom alatt költészetet, a fény alatt bölcsészetet értve. Míg az emberi nyelvben fenmarad és hangzatos lesz ez a szó: Isten; az emberek tekintetét mindig fölfelé fogja emelni az. Az érzék feletti dolgokkal úgy vagyunk, mint a nappal, melynek elsötétedése alkalmával még legkisebb karimája is bevilágítja az eget.« stb. eff.

A haláltóli természetes borzadályunkat is azon »előérzetnek« tulajdonítja, hogy »egy jobb létre való átmenet boldog percze az.«

Nem csoda, hogy a ki ily eszmékkel volt eltelve, s a mellett titkolt szerelmi búval is tépelődött, már ifjú éveiben is a magányt kedvelte inkább, mint a társaságot, s a csillagos eget többre becsülte a szalónok csillárainál. Volt is jó barátja, ki ez időben, látva szentes életét, azt jósolá neki, hogy — pap lesz belőle. »Ha e jóslat teljesülne, mennyi keserves peczeket kellene odáig még átélnem!« mondja erre a szerencsétlen tépelődő.

Szelinától, kinek nevét nyolcz év óta karján viselte, végre — kosarat kapott!

Álmatlan éjei, kinos hánytatásai közt nem egyszer emelte fel reszkető kezét, lelkét, tollát istenhez, a földi bánatok és örömek osztogatójához. »Oh, Mindenható, Te látod lelkemet, hogy csak Sz. boldogságáért akarok élni! — Mindent elviselek, a mit reám mértél; add azt, a mi igazán lelki javamra fog válni.« (V. ö. 53. l.) Ime, segít a jó Isten; vagy vigasztal!...

Mit huzamosb távollét, sok éretlen vonzalom e próbált ellenszere, nem bírt eszközölni, hogy kivegye szivéből egy czéltalan s

Digitized by Google

tán viszonzatlan szerelem fulánkját, azt az égiek, isten és angyalok forrón áhított segítségétől reménylette. S ha bántják az emberek, ha elrágalmazzák, mi tán egyszernél többször is megtörtént, a gonosz nyelvek, úgy isten itéletére hivatkozék, mely minden időben különböző volt az emberek gyarló itéletétől.

Első balsikerei daczára mégis csak a házasságot, a családi életet tartja az igazi boldogság kutforrásának.

»A legnagyobb boldogság, mit az ember e földön elérhet, — mi az én religiómmal s nézeteimmel oly teljes összhangzásban van — mégis csak a boldog házasélet! Ez által éri el egy férfi a maga igazi értékét, hazája s az egész emberiség szolgálatában töltvén életét. Ép egészséges gyermekek, s egy gyengéd jó feleség, kinek minden lehelete csak az ő becsületének s az erénynek van szentelve: mily boldogító látvány az!« satb.

Távol a szülői háztól, egy késő éji órában, igazi jámbor fiuként, így zárja be elmélkedéseit: »Bár ismeretlen s névtelenül, vajh csak csupa boldogságot és vigaszt hozhatnék mentől több embernek. Áhitattal imádkoznám ezért hosszu éjeken át!« — »Jó éjszakát, kedves atyám, drága anyám: mindennap bele foglallak titeket magambaszálló elmélkedéseimbe. Ez az én imádságom.«

A vallásosságot, mely nála oly erős ethikai alapot képez, másnál is csak olyannak föltételezi. Szükségesnek tartja, hogy kiki a maga vallásához, a melyben született, vagy a melyet honfitársai magokénak vallanak, jobban ragaszkodjék, mint saját, bár legnemesebb ujitási eszméihez, mert ezekben mindig csalatkozhatik, holott Isten törvénye keresztyén, török, vagy hottentót irányában bár, mindig változatlan s biztos. Megfeledkezik, bocsássuk meg neki, az »egyedül üdvözitő« egyházról, s közel jár hozzá, hogy merő állami intézménynek nézze a religiót.

De nagyobb súlyt fektet mindig a lelkiismeretre; a nélkül azonban, hogy feljogosítva érezné magát kihivólag lépni fel ezzel is s reá támaszkodva daczolni akár isteni, akár emberi intézményekkel.

Sokan, úgy látja, csak azért maradtak meg az erény útján, mert soha sem jöttek kisértésbe; nem volt alkalmok rossznak

Digitized by Google

lenni, tehát jók maradtak. De ezeket inté, hogy ne bízzák el magokat, s ne hamarkodják el ítéletöket más, kevesbé szerencsés embertársaik felett, kiket sors és körülmények meghasonlásba hoztak önmagokkal. Mindenbe bele kell tanulni, s igy saját elveink következetes gyakorlásába is.

A mi az imádkozást illeti, erről nézete az, hogy csak annyiban nevezhető önámítás nélkül istenes foglalkozásnak, a mennyiben jó tettekre edzi akaratunkat, fékezi s tisztítja szenvedélyeinket, s bizonyos lelki függetlenségre s tisztaságra segít, mely egyedül képesít arra, hogy elménket az istenség felé irányozhassuk s annak magaslatáig fölemelhessük.

»Erény és bűn,« így folytatja a gyakorlati alkalmazást, »oly szembeötlő erős ellentétek, hogy mindegyiket akár ki is könnyen felismerheti. Meglátja az angyalt mindenki, s az ördög sem takaródzhatik úgy el, hogy farkát és körmeit észre ne vegyük; de a közbeneső geniusok, azok a legveszedelmesebbek, s vigyázatlanságunk vagy langyos érzületünk hamar a sátán birodalma határáig sodorhat bennünket.«

Élénk fantaziája ime benépesíti a légkört, melyben él és mozog. Most még csak ártatlan enyelgésnek látszik, mit egy régi példabeszéd az ördög falrafestésének nevez; majd lesz idő, mikor valóságos rémlátássá, halálos betegséggé válik nála e szomorú bölcselet.

1820. szeptember 6-án meghalt Carolina! E nap, azóta soha sem mult el forró imák, kinzó emlékek, halálvágy nélkül. Míg élt ama rejtélyes túlvilági lény, minden boldogságot, üdvet reá kivánt ruházni, minden szenvedést ellenben, váratlan sorscsapást szintúgy, mint keresett vezeklést, egyedül maga viselni. Halála után oldhatatlan kötelékkel érezte hozzá kötve magát, s vajmi hosszunak látszott néki az idő, mely alatt őt a tulvilágba követnie megadatott. »Mindenható isten!« így kiált fel fájdalmában: »Ne mérj reánk több szenvedést, mint a mennyinek elviselésére képesek vagyunk, vagy láss el bennünket aczélkebellel.« (V. ö. 62. l.)

Digitized by Google

Mem egyszer fordul meg eszében a gondolat, hogy egy kolostorba zárja el magát s ott várja be, mélabús elmélkedések közt, halálát. Az érvek, miket ily életmód helyessége ellen felhord, épen önnönmagának szólnak s benső küzdelmét jelzik. Tisztán és világosan érzi, hogy: »ha az ember minden földi kötelléktől felszabadihatná magát, ha önmagát annyira legyőzni képes volna, úgy már itt e földi életben magasb, láthatatlanabb hatalmakkal léphetne szoros összeköttetésbe s így egy véghetetlen magasztos, semmi emberi sors által nem érinthető boldogságnak lehetne részesévé.« stb. eff. — —

Ábrándjaiból csak egy kellemes ébredése van, az, ha a gyakorlati életben valakivel jót tehetett. Ezért imádkozott, mint fentebb láttuk; s ha megadatott reá az alkalom, örvendezve kiáltott fel, vajha többen, vajha ezren volnának, kiknek jóvoltát előmozdította.

Ily benyomások között irta egyszer naplójába Debreczenben (1820. deczember 26.) ezt a szép imát, mely e czikkünknek legméltóbb befejezője lesz. Az elhunyt s az élő, nem neki szánva volt, eszményképek Carolina és Szelina, úgyszintén nem rég átszenderült jó atyja emléke van itt egybefoglalva s a fájó kegyelet repkényével körülövedzve.

»Mindenható bírája az embereknek s a megfoghatatlan nagy mindenségnek! ki előtt ámulattal s imádással borulok le, s csak gyengeségemet s szorongó szivem dobbanásait érzem: engedd megérlelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember minden fogyatkozásai s tomboló szenvedélyei daczára már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a benső vigaszt, a lélek ama nyugalmát, mely nélkül a röghez kötött halandó a Te szemléletedben nem gyönyörködhetik s lelke ama földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre a tétovázó kedélyt az ájtatos ima rövid perczekig bár képesítheti. Engedd, hogy ily magaslaton állandóan megmaradhassak, aczélozd meg bennem a gondolkozási erőt, hogy bár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott lehessek s tiszta képzelettel emelkedve Hozzád fel, a Te jóságodat és nagyságodat megismerhessem, s földi pályám czélját is felfoghassam. Eszközöld Te magad, hogy elmém meg-

Digitized by Google

értsen Téged. Szabadítsd meg lelkemet az előitéletektől s töltsd be szivemet véghetetlen béketűréssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmult életemre, s engedd meg, hogy tapasztalataimból, éleményeimből, hibáimból s vétkeimből végre az, a mi legüdvösb lesz, háramolhasson reám, boldogult öreg atyámra és szeretett Carolina sógornőmre, s végre oly utakon, melyeket Te vélsz legjobbnak, vezess el engem hozzájok, a kiket oly forrón, oly igazán szerettem. Engedd, hogy éltem napjait S—val oszthassam meg s általa lelhessem fel azt a vigaszt és békét, melyet magamtól soha sem fogok meglelhetni, s hogy vele egyesülten szentelhessem Neked, a Te dicsőségednek, éltemet. Ha pedig jobbá nem lehetnék általa, sem ő jobbá nem lehetne általam: úgy inkább válaszsz el bennünket s engedd, hogy különböző útakon, valamikor az örökkévalóságban ismét találkozhassunk!«

II.

A miket eddig elmondottunk, az ábrándos ifjukorba esnek. Nem oly henye, nem oly vidám ifjukor volt ez, mint legtöbb vele egyrangúaké. Kiszolgálta már a magyar insurrectiót s a franczia hadjáratokat, melyek alatt Schwarczenberg elismerését s Blücher figyelmét érdemelte ki magának. Nem egyszer állott szemben a halállal, s látott meghalni elég bajtársat, barátot és ellenséget. Sirba vitték az előtte feledhetetlen Carolinát, sirba vitték az élet terhétől már roskadozó dicső atyját is. Saját és mások éleményei, emlékei eléggé elkomorították már kedélyét, megszilárdították hajlamait, megalkották soha sem változó férfi jellemét.

Ugyanazon vonásokat fogjuk tehát fölismerni rajta ezentúl is: a mi változik, az csak sokféle éleményeinek napi benyomásai, s forrongó szenvedélyeinek örökös hullámzása.

Mielőtt Magyarországba indulna, hogy ezt és Erdélyt bejárja, bús léptekkel keres fel egy szent helyet: a czenki sirboltot. Itt imádkozik. (1821. márczius 21.) Azt kéri istentől, hogy szivét, lelkét, érzékeit minden földi salaktól tisztítsa meg, s elmé-

Digitized by Google

jét tiszta örömekkel s valódi bölcseséggel töltse be. Nincs semmi egyéb óhajtása.

Csoda-e, ha öreg asszonyságok rajongnak érte? Ha Eszterházy herczegnő minden áron össze akarná házasítani Lichtenstein M. herczegnővel, mivelhogy oly igazán jó, oly igen jámbor erkölcsű férfi, a ki egy hozzá hasonló derék hitvestársat érdemelne. Cak azon szörnyülködnek el, hogy üres óráiban Rousseaut s még Voltairet is olvasgatja; miről annyival inkább lebeszélni igyekeznek őt, mert: ‚isten sem szereti azokat, a kik ily olvasmánynyal táplálkoznak.'

Széchi hévvel olvasta e tiltott könyveket. Voltaireből tömérdek idézettel tarkázza naplóit; Rousseau Emilejét pedig mindenek felett becsüli. »Az ily embereket« így kiált fel elragadtatásában, »éltökben félreismerik, üldözik, holtuk után pedig istenítik, mert hisz nem is élnek ők együtt kortársaikkal, hanem azokkal, kik majd száz vagy kétszász év mulva jönnek a világra!« — Majd saját szivében lappangó reformátori hivatása előérzetében hozzá teszi: »Voilà pourquoi c'est dangereux de devancer son siècle.« S néha, úgymond, őneki is az a botor gondolata támad, hogy maga is épen olyan helyzetbe fog jönni honfitársai irányában. Angolul irja ki ezt, mintha restelné amúgy leplezetlenül bevallani magának a valót, mely szerénytelennek láttatná a közpályára még csak készülődőt. »And I am so stupid as to think some times, that it is the case with me and my compatriots.«

Erdélyben, h ol különben sok nem tetszik neki, a kis Kolosvár szinte elbájolja, s többi jó benyomásai közé nem feledi kitünő helyre tenni az öt egyenjogú vallásfelekezet között ama városban uralkodó szép egyetértést. Ennek a közös temetőben is egyik megható jelét szemléli. »Ha a tolerantia a vallásosság egyik legmagasztosb gyümölcse,« írja erről, »úgy megvallom, soha sem láttam nevezetesebb helyet ennél a Kolosvárnál. De igazán, nem kellene-e sírnunk önmagunk felett, ha a vakbuzgóságot még a halottak országára is kiterjeszkedni látjuk?!«

Csoda-e, ha a szintoly szabadelvűen bölcselkedő, szintoly lángoló hazafival, báró Wesselényivel szoros barátságot kötött?

Digitized by Google

A Zsibón töltött rövid órák mindkettejük előtt feledhetlenek maradtak. De nem sokára Bécsben látták viszont egymást, hol Wesselényinek alkalma nyilt Széchenyinek még készületlen uj lakásán viszonozni a látogatást s egyuttal még behatóbb pillantást vetni e rokonkeblü barátja szive bensejébe. Ugy fordult, hogy hát egy szobában kelle, deákosan, meghuzódniok. Közeledvén a lefekvés órája, Széchenyi, a buzgó katholikus, némi zavarba jő vendége, a szabad gondolkozásu református előtt s kéri, hogy ne botránkozzék meg rajta, ha őt letérdepelve, esti imáját végezni látja: ezt ő már igy szokta. Wesselényi legkevésbbé sem botránkozott meg ezen, sőt hosszas, épületes filozofálás után elhatározták, hogy imádkozni igenis kell, gyakran s áhitattal és pedig akkor, mikor még ifju erőben és egészségben vagyunk. Ez az önkéntes, szivből fakadó áhítat csak az igazi. Nem lelki furdalások, nem a haláltóli félelem eredménye az. »*Mi ketten,*« igy egyeztek meg, »*majd ha Amerikába evezünk át s utólér a tengeri vihar, ott a halál karjai közt sem fogunk őszintébb hódolattal a Mindenható előtt meghajolni, mint azt estenkint szobánkban teszszük, távol minden vésztől s bajtól.*« (Október 10. 1821.)

Mi gyakran ismétlődik a világtörténelemben, hogy nagy mozgalmak előestéjén a legfőbb szerepekre hivatottak, kedvetlenül ki akarnak vándorolni s lemondva ábrándjaikról, reményeikről, távol földeken keresnének jobb hazát, de vagy nem érnek erre reá, vagy épen a hatalom bitor kezelői által gátoltatnak benne: az történt itt is. Széchenyi, s jó barátja Wesselényi, nem mehettek el, ha útlevelet nagy nehezen tán kaptak volna is, Amerikába; mert itt, a hazában akadt, igen sok és igen sürgős teendőjük. A Lóverseny s minden, a mi vele járt, nagy izgalomban tartotta ugyan Széchenyit, de ez első kezdeményezését, a mint láttuk, ő túl nem becsülte. Érezte, hogy ez csak az első lépés s többnek kell utána következni. Külföldi utja, melyet most már Wesselényivel együtt volt teendő, sokféle hazafias tervekkel állott szoros összeköttetésben. Nem értjük hozzá regényes zarándokutjokat az Aigle és Mortagne között (Orne megyében) fekvő trappista zárdába, melyről itt kell számot adnunk.

Digitized by Google

Miután Wesselényi közvetlen benyomásai olvasóink előtt más forrásból már ismeretesek, [1]) csak kiegészitésül beszéltessük ezuttal Széchenyit magát.

A Trappe, — jegyezgeti Széchenyi — *eredetileg egy Rotron Comte de la Perche alapitványa 1140-ből. A tizenhatodik században lakóinak erkölcsi magaviselete olyatén volt, hogy közönségesen trappista banditáknak neveztettek. 1636-ban újra szervezte őket Jean Bonthillier de Rancé.* [2]) *Elhatároztam magamban, hogy Normandián át csak azért veszem utamat, hogy megnézhessem azt az intézetet, **a melyben egykor tán napjaimat bevégzendem,** a melyben minden emberi szenvedély mintegy sirba temetve nyugszik, a hol az ember nem hányódik többé félelem és remény között s borzadás nélkül néz elébe az örökkévalóságnak. Mily felséges érzése lehet e magános és szent helyeken egy feddhetlen, jó embernek. Ah! mint irigylem azokat, a kiknek szivöket nem keseriti semmi bus emlék. Itt akarom én, a legöszintébb bünbánattal, lelkemet a jámborságnak és az erénynek szentelni. Mindenható Isten, te ismered jó szándékomat, adj nekem erőt, hogy szintugy dicsöithesselek tetteimmel, mint gondolatimmal és imáimban. Ma akartam gyónni menni; de alig tudtam alkalmas templomot találni Párisban. A te oltáraid megritkultak az országban. Vajjon a világosság terjedése az oka-e ennek, vagy inkább a sötétségé?*

Márczius 25-én (1822) *indultam Wesselényi és Sardagna bárók társaságában. Először is a sevresi porczeláng yárat néztük meg, melynek felsőbbsége a bécsi felett kétségbevonhatlan, aztán a versaillesi palotákat. Buskomolylyá tesznek. Igaz, hogy mindenütt elönkbe lép a mi gyarlóságunk érzete s bármily élvek és örömek közepett is magunkban hordjuk a halál sejtelmét, de annyira semmi sem emlékeztet bennünket a mi kicsinységünkre és nyomo-*

[1]) Szilágyi F. Értekezések a történ. tudom. köréből. V. k. 1876.

[2]) Mások a Trappenak alapitását a benczések által, II. Rontran de Perche alatt 1122-re, reformáltatását a cisterciták által 1662-re teszik. A forradalom alatt ez is eltöröltetvén, lakói s akkori főnöke Dom Augustin Lestrange majd a Svájczba, majd Litvániába, Rómába, Spanyolországba satb. menekültek s 1815-ben tértek vissza régi fészkökbe, melynek visszavásárlására engedélyt nyertek.

Digitized by Google

rult létünkre, mint egy nagy palotának vagy egy nagy városnak látása, mely üresen és néptelenül áll előttünk, ugy szólván mint egy elmult világ.

Utközben sokat politizáltak és bölcselkedtek.

‚Kevés ember van,' — igy beszél S. báró — ‚ki egyedül saját erkölcsi erejére támaszkodva, minden körülmény közt fenn tudná tartani méltóságát és egyensulyát, többnyire valamely idegen segélyre vagyunk utalva. De, bármily gyengéknek érezzük is magunkat, nem könnyen valljuk be tehetetlenségünket, s igy czél és irány nélkül hányatunk legtöbben a világban. A velünk született gyengeség keresi a támaszt, de a hiuság és a gőg visszautasitja azt. Kivételkép állanak az oly kolosszusok, minő p. o. egy Napoleon volt. S azért is van annak, bukása daczára, mindenfelé annyi hive még.' stb. e.

Rambouilletnek, mely utba esett, szerintök már csak bitorolt a reputatiója. Nálunk, ugyanazon finomságu gyapju fele áron sem volna eladható. Itt, ugy látszik, az a S. báró elmaradott tőlük, [1]) s az érdekes zarándokutra csak ketten, Széchenyi és Wesselényi, indultak együtt.

Előbb a Bibliothèque Royale is megkérdezve lett. Három kis kötet volt benne található, mely a Trape érdekes történetéhez némi adatokat szolgáltatott. Ezeket Wesselényivel átnézve s a térképen (melynek vázlatos másolata a Naplóban látható) a helyet megkeresve, április 4-én hálásra Dreuxbe értek, hol jó vacsora várt reájok.

Másnap, 5-én, Verneuilbe mennek, hol üveges kocsijokat, melyet egy ügyetlen postakocsis Versailles egyik utczáján feldöntött, hátrahagyják s egy rázós szekéren (ugynevezett Tape-Culben) vitetik magokat Armentiersig, mindig az alençoni országuton. A gyaloglás csak ezen állomásnál kezdődött, valamint a bőjtölés általi ájtatos előkészület is; böröndjét mindegyik a hátán vitte.

»*A vidék,*« ismét a Napló szavaival folytatjuk, »*se nem festői, se nem kellemtelen, épen nem vadregényes s kevés változa-*

[1]) A pozsonyi országgyülésen ismét találkoztak.

Digitized by Google

tosságot mutat, sik fekvésü. Közel a zárdához van a Perche erdőség, mely egykor az övé volt. Vezetőnk azt hiszi, nagy dolgot mond, ha azt állitja, hogy ez az erdő még nyolczszáz arpentnál is terjedelmesebb! Különben az utban lehető legkevesebbet beszéltünk: én minden igyekezetemet oda forditottam, hogy kellő áhitattal s fogékony szivvel közeledhessem ama szent helyhez, mely bizonynyal a legmélyebb és legünnepélyesebb hatást kell hogy gyakorolja bárkinek kedélyére. Nem igen sikerült e hangulat. Páris még uj benyomásai, a köznapi tájkép, mely a képzelet megett nagyon is elmaradt, saját prózai (?) kedélyem, éhségtől korgó gyomrom, nem engedtek fölemelkedni oly magaslatra, a melyet a Trappe küszöbéhez magammal vinni ohajtottam volna. A kolostor tőszomszédságában álló korcsma is hatalmasan oszlatja az ember illusióit. Esti öt óra tájban érkezünk meg. A bejáratnál e felirat fogad: Refugium peccatorum; kissé alantabb: Domus Dei: beati, qui habitant illam. A forradalom előtt, a most már leomlott kapun e franczia versek voltak olvashatók:

C'est ici où la mort et la vérité
Ont élevé leur flambeau terrible.
C'est de ces lieux au monde inaccessibles,
Que l'on passe à l'éternité.

»Meghuzzuk a harangot. Megnyilik a kis rostélyos ablak: nézik, ki van ott. Ez szabály. Aztán megnyitják az ajtót s egy ujoncz (frère convers) földre borul előttünk. Benedicite! Mit akarnak az urak? Felelek: Utasok vagyunk, meg akarjuk nézni az önök házát, ha meg van engedve. — Tessék! — Vezet fel egy kis szobába az első emeleten. Az épület szegényes kinézése, a mellettünk minden figyelem nélkül elhaladó barátok szótlan némasága, faczipőik kopogása a falépcsőn, komoly hatást tett reánk. Az ajtó mögöttünk azonnal bezáródott s a portás a miheztartásul szolgálandó házi szabályok egy példányát kezünkbe adta, melyet elolvasva, két barátot látunk belépni, a kik, a legmélyebb alázatosság jelével, leterülnek a földre előttünk s ezt megcsókolják. A mi Benedicite üdvözletünkre felállanak s egyikök egy szent könyvből valamit felolvas, — nem tudom, mindig ez-e szövege? nekünk egy emlékezte-

Digitized by Google

tést a halálra olvasott belöle, hogy t. i. mindig készen kell lennünk a halálra, s hogy jobb ma elkészülni arra, semmint holnap, mert a halál váratlanul is meglephet s a váló percztöl függhet egész jövendő öröklétünk. A lépcsök, folyosók, ugy mint a szoba falai mindenféle feliratokkal vannak tele irva, melyek közül nehányat lejegyzek:

S'il paroit dure de vivre ici; il est bien doux d'y mourir.
Mon joug est doux et mon fardeau est leger.
Bien heureux ceux qui ont faim et soif de la justice.
Bien heureux ceux qui ont le coeur pur.
Bien heureux ceux, qui sont pacifiques. stb. e,

Nagypéntek napja volt. A vendéglös, kit mindig csak egy évre nevez ki a tisztelendő atya, hogy az idegeneket fogadja s ellássa, azonnal a szobánkra jött s kérdezte, mit parancsolunk. Nem kivánunk mást, felelek, mint az éjet a zárdában tölteni, az imákat s éji virrasztást s minden egyéb szokott teendöt veletek együtt végezni, satb. Csendes örvendezéssel fogadta ezt s késznek mutatkozott kivánatink teljesitésére. A Révérend Père, minden franczia Trappisták[1] *főnöke, egy gróf Estenge, nem volt jelen. A Priort don Augustinnak hitták. — Ostromlom mindenféle kérdésekkel a mi vendéglösünket, a ki jámbor együgyüséggel, szivesen adja feleleteit, végre egy két-kötetes munkát kézbesit, melyben minden szükséges tudnivalókat meglelhetünk. Fél óra mulva ételt és italt hoznak, mit mi, hogy elménk annál tisztább legyen, el nem fogadunk, daczára a vendéglös ismételt jószándoku figyelmeztetésének: végre senki sem kényszerit. Másnap ébredöre egy kis reggelit kérek; de ezt a barát megtagadja, mert a rend szabályai nem engedik meg, hogy böjti napon bármely idegennek reggel valamit adhasson. Béketürés! Meg akarjuk szemlélni a klastrom belsejét, kertet, udvart; nem szabad! — A vendéglös megigéri, hogy éjfélkor fölkelt, ha a Vigiliákon részt akarunk venni. Én gyónni szeretnék. Nem lehet. Idegent gyóntatni tiltja a törvényök. Éhen-szomjan, de mély ájtatossággal, fekszem le egy jéghideg ágyba. Milliárd eszme rajzik agyamban. Vajjon fájó emlékeim nem utalnak-e ilyen helyre engem is? Nem fogom-e utóbb is igy végezni életemet? . . . Vajjon*

[1]) Volt akkor Franciaországban négy férfi- és egy női zárdájuk.

Digitized by Google

mit véthettek ezek az emberek, hogy ily borzasztó életmódra kárhoztatják magokat? — — Végre reám jött az álom, rózsaszárnyaival! A barát csakugyan megjött egy órakor s mi siettünk az egyház erkélyére. Nagy hideg. Tiszta holdfény, mely az ablakokon át bevilágit. Kopognak itt-ott a faczipők. A szerzetesek két sorban felváltva mondják méla imáikat s felelgetnek karban egymásnak. Ez tart $3^1/_2$ óráig. Megyünk vissza szobánkba s az ágyba. Nyolcz órakor fel s öltözködni. A vendéglős körülvezet bennünket. (Helyrajzi vázlat a Naplóban látható.) *A szerzetesek életmódja, egyes részleteiben, igazán megdöbbentő. Soha tejet, vajat, vagy tojást vagy halat nem kapnak, ételöket alig izesiti egy kis olaj. Hét hónapon át böjt van: napjában csak egyszer esznek. Nyárban, a szomjuságtól eltikkadva, cserépedényből állott vizet isznak, hogy a felüdülés élvezetét is megvonhassák maguktól. Télen, soha sem szabad tüznél melegedniök. Tizenegy óra minden nap az imának van szentelve, melyet térdepelve vagy állva, támasz nélkül, kell végezniök. Fölkelni később nem szabad, mint éjfélkor vagy legfölebb egy órakor. Télen-nyáron egy ruhájok van s felöltözve kell kemény deszkán hálniok. Aztán az örök némaság! Ha egyszer a fogadalmat letette, apját, fiát, testvérét nem szabad többé megismernie vagy vele beszélnie. Az önkinzás ezer apró nemét gondolták ki mindezekhez. Ha valamelyiknek bármely hozzátartozója meghal, legyen az bár édes szüléje, azt névszerint nem adják tudtára, hanem ugy teszik közhirré, hogy mindenki a magáét gondolhatja s annál buzgóbban imádkozik érette.«*

»Igaz dolog ez? vagy örjöngés? Soha sem érezni az élet örömét, soha Istennek hálát nem adni a léte fentartásáért, szive minden gerjedelmét elfojtani, a szerelem álmáról, élveiről örökre lemondani? Önző számitással csak saját lelke üdvére gondolni s elzárkózni minden embertársától! Az agy gyöngeségének vagy egy messze kihatá mély számitásnak eredménye-e ez?« [1])

»Mindezek daczára a barátok nincsenek oly rossz szinben, mint az ember gondolná; sőt némelyik jó kövér és piros-pozsgás;

---

[1]) Ugyanily észjárással határozott rosszalását fejezi ki Wesselényi. Lásd a fentebb idézett forrást.

Digitized by Google

nagy kort érnek, kevés a beteg köztök. Miután mindent megnézegettünk, ismét a templomba mentünk, hol három óra hosszat tartott az ájtatosság. Éhezésem megzsibbasztá lelki szárnyaimat. Egy ablak közelébe vettem magamat, melyből egy szomszéd halomra s erdőre nyilt kilátásom. Oda nézve, még tudtam imádkozni, befelé, a templomra, oltárra fordítva tekintetemet, az lehetetlen volt. A barátok ájtatossága őszintének látszott, néha egy mély sohaj vagy nyögés hatott meg, mozdulataik inkább gyorsak és ügyesek, mint buskomolyak s távol van tőlük minden affectatio.«

»Ezek végeztével enni valót kaptunk, kivánatunkra ugyanazt, a mivel a szerzet él. Volt tehát vizben főtt gyökér és zöldségféle minden hozzávaló nélkül, csak egy parányi sóval füszerezve, vizben főtt zuzott burgonya, mind hatalmas adagokban. Daczára negyvenkét napi koplalásomnak, nem birtam lenyomni. [1]) *Megkináltak még két étellel, a mi tejjel és vajjal készült valami főzelék lett volna; de ezt megköszöntük. Bort nem isznak, még almabort sem, hanem csak vizet. Még szigorubban veszik a dolgot, mint reformátoruk, Rancé, rendelte; ők egyenesen a szent Benedek példájának betüszerinti követését tüzték ki maguknak.«*

»Sokat lehet erről okoskodni, lehet sajnálni őket, lehet csodálni vagy életöket merő hasztalanságnak tartani; de én mégis azt hiszem, hogy Isten előtt nem lehet visszatetsző az, hogy vannak érző lények, melyek az ő kedveért, oly szóval ki sem mondható szenvedéseknek vetik alá magukat. A testnek ez a sanyargatása, minden földinek ez a teljes megvetése, kell, hogy a lelket magasra fölemelje. Az emberben rejlő két elem, örökös harczban egymással, okvetlen vagy gyarapszik vagy veszit egyik a másik rovására!« [2])

»April 6-án esti öt órakor elindultunk s mintegy négy óra alatt gyalog L'Aiglebe értünk. A priornak háromszáz frankot adtam át, hogy emlékezzék meg imáiban jó atyámról s kedves sógornőmről. A prior viszont egy okirattal ajándékozott meg, melynek ere-

[1]) Wesselényi éhségtől elgyötört gyomra e kosztot is »türhetőnek« találta. Lásd fentebb.

[2]) Hátha itt is a középen van az igazság, mint Széchenyi, még Eparnayben, a borivásra nézve mondotta?! Örök harmonia inkább, mint örök harcz!

Digitized by Google

jénél fogva a társulatuk tagjává lettem. Ennél több zárt társulatnak sem vagyok tagja: ki hinné!« — —

A nevezett helységben kocsijok várt az uri zarándokokra. Széchenyi másnap reggel a templomot kereste fel, hogy mit soha el nem hagyott, az ő husvéti ájtatosságát végezhesse. Gyónása egy álló óráig tartott; a teljes bünlajstrom, melynek terhétől szivét megkönnyitette, Naplójában olvasható s felette érdekes bepillantást enged e küzdő nemes lélek bensejébe.

Utjokat aztán, hol gyalog, hol kocsin, hol hajón is, p. o. Honfleurből Havre de Graceba folytatták, néha együtt, néha különválva.

III.

Igaza volt Széchenyinek, hogy a tétlen magába mélyedés, az egyedül saját üdvével foglalkozás, mind a mellett, hogy a földi örömekről való teljes lemondást foglalja magába, mégis nem egyéb az önzésnek egy szerfelett túlfinomitott neménél s nem képezheti az embernek e földi pályán rendeltetését. Igaz, hogy a közéletben való folytonos részvétel, kivált a vezérkedés, bár ez is a saját nyugalmának és érdekeinek nem ritkán teljes feláldozását föltételezi, szintén csak az önzés egy nemére, ugymint az egyéni hiuság és nagyravágyás kielégitésére vezethető vissza; de e hiuság e nagyravágyás amint az egyéni erőket sokszor emberfeleletti megfeszitésekre képesiti, ugy az összes emberiségnek legfontosabb érdekeit löki, olykor hátra bár, de többnyire hatalmasan előbbre.

Mi csak örvendhetünk, hogy Széchenyit az ő stoicismusa nem a magába zárkózó szemléleti életre, hanem a társadalmi tevékenység, a hazafias működés tövises pályájára terelte. Fajszeretete, becsvágya erősebb volt, mint bölcselete. Bölcselete pedig az élet örömeiről való lemondást, csakis saját személyére, de nem másokra nézve, s csakis annyiban türte meg, a mennyiben ez nem gyengíti kötelességérzetét: mozogni, tenni, dolgozni, pihenés nélkül, a mig inai meg nem szakadnak s mindig a mások, soha sem a maga javára.

Digitized by Google

Míg lófuttatást, istállókat, kutyafalkát rendez, s a bécsi gavallérok körében hiveket toborz; nem feledi Czenken a jó pater Flóriánt is fölkeresni, hogy neki bűneit meggyónja. Kiket érdekel, a naplókban meglelhetik azt a lajstromot is. Ki kell fecsegnünk, nem mi levén a hallgatásra kötelezett gyóntató, hogy közte volt egy, a mi bizonynyal ritkán s ezentul még sokkal ritkábban terhelte lelkiismeretét, az, hogy könnyedén beszélt a vallás felől. Pater Flóriánnak lett volna-e kifogása ellene? azt nem tudjuk, de jóhiszemmel állithatjuk, hogy vallásos érzületének szilárditására nem a legrosszabb eszközt választá, midőn Pope Universal Prayerének egy hü (német) forditásával tölté be naplója egy pár lapját, aláhuzva e két jellemző szakaszt:

»Mit a lelkiismeret tennem parancsol vagy tilt, azt felismernem és követnem engedd sokkal inkább, semmint akár a poklot kerülni, akár a mennyországot kiérdemelni törekedjem.«

»Soha ne engedd, hogy gyenge kezemet fölemelni merészeljem azok kárhoztatására, kiket tudatlanságomban a Te ellenségeidnek hiszek.«

Szerencsés találkozás, hogy a közéletben való föllépte, előbb a lóversenynyel, majd az emlékezetes 25-diki országgyülésen, szintén összeesik nem ugyan legelső, de első komoly szerelmi rajongásával. A szép Crescence nem lehetett az övé; de az eszményitės dicsködébe burkoltan, egész lényét akaratlanul magához hóditá s évek hosszu során át uralkodott felette. Ez kellett még hozzá, hogy egész életének ideális irányt adjon s a lemondás keresztyén erényében gyakorolja s erősitse szivét. Ugy kelle, hogy ne is láthasson más lehetőséget, más léti czélt maga előtt, mint saját boldogságának teljes feláldozásával, kizárólag a közügyeknek szentelni életét. Egy csillag tündökölt életege bus éjszakáján: attól kért s nyert vigaszt és bátoritást. Nemes törekvéseit nem sokára egy hálás nemzet elismerése jutalmazá; ő nem kért, nem ismert más jutalmat, mint hogy babérait annak, a kit titkon hiven imádott, lábaihoz rakhassa.

A szivében oly mély gyökeret vert vallásosságnak, a lemondást tanitó s tulvilágra utaló keresztény hitnek soha oly nagy hasznát nem vette, mint életének e dicső korszakában. Szive választottja

Digitized by Google

a maga nemében, még vallásosabb volt: templomba, misére s főleg az akkor oly nagy hirnek örvendő Albach prédikáczióira elmenni azért is kelle, hogy maga épüljön, de tán azért is, hogy egy *szentet,* egy angyalt lásson ott, kihez méltónak lenni volt egyedüli óhajtása. Méltónak pedig csak akkor érezhette magát, ha igazán jó volt, a szónak nem csak bölcselmi, hanem keresztyén-katholikus értelmében is.

Ha szereplését az országgyüléseken, magatartását a papok irányában, a türelmesség s a hitfelekezetek jogegyenlősége érdekében adott nyomós szavazatait figyelemmel kisérjük: örömmel fogjuk megállapithatni, hogy soha tulzásba nem esett s a vakbuzgóság korlátoltságát és szeretetlenségét, mint egész lényével ellenkezőt, mindig távol tartá magától.

Országgyülési pályája kezdetén, míg ő maga látva a figyelmet, a lelkesedést, mely minden oldalról benne összpontosul, magasb, túlvilági hatalmakkal köti össze lételét: »érzem, hogy a szellemek világával állok összeköttetésben; ha jó nemtőm győz, úgy Magyarországon egy nemzet lesz« ... (február 19.) a jénai egyetem magyar növendékei feletti vitában már azzal gyanusitották, hogy Vay és a kalvinisták vak eszközévé szegődött, noha ezekkel, magán körben, igen sok vitája volt. Széchenyi kétszer beszélt szabadelvű szellemben a papok nagy boszuságára. Bécsi dámák elrémülve kérdezgették, igaz-e: que vous avez insulté les prêtres de la religion? »De ki fogja« válaszol ő az ilyfélékre, »ki fogja a korszellemet haladásában feltartóztatni?« — »Az emberek jövőben nem a vakhit fanatismusát, nem az ámitókat, hanem saját szivöket és eszöket fogják megkérdezni az iránt, hogy mit higyjenek s mit tegyenek. Már hogy aztán boldogabbak lesznek-e? az nagyon is kétségbevonható. Le bonheur ne consiste pas dans l'ignorance, dans les préjugés etc. et mais dans le charme: dés qu'il est rompu, il n'y a plus de vrai bonheur.« — (február 28. 1826.)

Ő tehát e téren is a liberálisok közé soroltatott, s igy sem Bécsben, sem a nádor előtt, sem a magasb klérus szemében valami persona grata nem lehetett.

Digitized by Google

Viszont ő sem épült azon, hogy nálunk nagy jubilaeumot rendeznek, mialatt a görög keresztények a pogány török ellen harczolva, Missalounghynál elvérzenek s egy európai állam sem siet segitségökre. »Jaj azon országnak, a melyben a közszellem s nemeslelkűség vétkül rovatik fel!« A primás egy hirdetménye, melyben de stilo int mindenkit, hogy ha a bucsu áldásaiban teljesen részesülni akar, három napig a zajosabb vigalmaktól, a táncztól, szinház látogatásától stb. e. tartózkodjék, inkább boszantja, semmint követésre inditaná. Ellenben mélyen meghatja, mikor imádottja, kire csak gondolva is, azonnal minden szépért és jóért lelkesül, e nemes buzgalmat viszont csak azon buzgó imáknak tulajdonitja, melyeket ő, hü barátja boldogságáért, naponkint az egek urához bocsát.

Szintugy ő maga is, hasonló ájtatosságra buzdulva, ily imára fakad:

»Mindenható Isten! hallgasd meg mindennapi, minden órai imámat. Töltsd be szivemet angyali tiszta szeretettel iránta s hazám, embertársaim s honfiaim iránt. Világosits fel engem egy Cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom s megkülönböztetni a jónak magvát a gonosztól. Add tudtomra, mit tegyek s miként kezdjem, hogy Neked egykor a reám bizott tőkéről beszámolhassak. Gondolkodni akarok és dolgozni, éjjel és nappal, egész életemen át. Segitsd sikerre azt, a mi jó; tipord el csirájában azt, a minek rossz gyümölcse lehetne. Nyujtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s ugy fogjak hozzá akármihez. Azt az angyalt pedig, a kitől világosságot nyerek, engedd élni békében s csendes boldogságban.«

»Ezen imám pedig ne csak szóval legyen elmondva, hanem tetteimben nyilvánuljon s legyen szünetlen az éghez bocsátva.« (Deczember. 1826.)

Ez akkor volt, mikor magát a philosophia templáriusának nézve, a legtökéletesb nőt vallotta imádottjának s a legtökéletesb férfit, Wesselényit, barátjának. Amazzal csak hallgatag, de emezzel nyilt véd- és dacz-szövetséget kötött, a lelki tökéletesedés

Digitized by Google

nagy művének, a jutalom és tanu nélküli önzetlen crénynek folytonos gyakorlására s egymásnak ebben kölcsönös gyámolitására, a világ minden balga véleményeinek s előitéleteinek megvetésével. Mert, ugy gondolá magában, miért ne lennének a modern világeszméknek is, úgy mint a régieknek voltak, szerzete rendei és lovagjai?!

A papok nagy hazafiságát, s az ősi alkotmány melletti, különben dicséretes, felbuzdulásukat, éles szemmel, egyuttal azon befolyásnak is tulajdonitja, melyet saját érdekeik ily módon megóvásának biztonsága gyakorolt meggyőződéseikre. A liberalismus, mely az ősi alkotmánynak nem csak visszaszerzésére, hanem gyökeres átalakitására is gondolt, már jóval kevesebb biztositékot nyujtandott e tekintetben; de az ellen még volt idő árkokat ásni és töltést emelni.

A Franczia országban ez időben látott csoda is, egy nagy keresztnek az égboltozatán megjelenése, melyre ezer néző megesküdött, nem a hivő, hanem a kétkedő ámulatába ejti őt, ki az isten kegyelméből visszahelyezett Bourbonok koronázási ünnepélyén, mint szereplő statista, részt vett ugyan; de ez állapot maradandóságában nem igen bizott. (Lásd 147. l.)

De azért a gyónást, különösen a husvétit, soha el nem hagyta. Volt azonban reá eset, hogy szigorubban birálva meg s itélve is el önmagát gyóntató atyjánál, az ettől nyert absolutio után sem mert az úrasztalához járulni. »Álom-e? vagy Igazság? Tiszteletben tartom; nem akarok tűnölődni felette!« ...

Ily érzület, ily buzgóság mellett épen nem váratlan az a feltünő tisztelet, bizalom és ragaszkodás, melylyel a ferenczrendü barátok akkori méltó büszkesége, a nagy egyházi szónok Albach Szaniszló iránt viseltetett, ki egy évtizeden át férfiaknak, nőknek, előkelőknek, szegényeknek a fővárosban kedvencze, bálványa volt. Az, a ki annyiszor könyekre fakadt s töredelmes szivvel omlott térdeire egy-egy tudatlan pórias falusi pap előtt, képzelhetni, mit érzett egy olyan hatalmas szónok, egy a maga egyszerüségében, barátcsuhájában oly fenséges egyházi férfiuval szemben, kinek értelmi felsőbbségét önként elismeré s ki hallgatói sziveinek legtitkosabb hurjait rezgésbe tudta hozni. Prédiká-

Digitized by Google

czióit, ha helyben érte, soha el nem mulasztá s nem restelt távolról is visszasietni kitüzött napjaira. E kenetes beszédek néhánya később egy jókora kötetben nyomtatásban is megjelent, melyeket t. i. szerzőjök, mások itélete szerint a sajtó utjáni közzétételre kevésbé érdemetleneknek tarthatott s melyek kétségkivül maradandó diszét képezik az e nemü irodalomnak. [1]) A többieknek, ha nem is tartalmát, de legalább czimjegyzékét egy szorgalmas ügybarát csupán a Széchenyi naplójegyzeteiből összeállithatná.

Hisz már 1828-ban is egy e barátja nevére (All = mindenség, Bach = patak) készült több strófás német charadeot repeső örömmel kapott fel s igtatott be naplójába. Nem tudni, vajjon Wesselényi állott-e szivéhez közelebb, vagy ez a barát? Mindegyikét be akarta avatni szive legtitkosabb, legszentebb gerjedelmeibe s mintegy tanuivá tenni szenvedéseinek, őreivé szenvedésekben megtisztult erényének. Csupa fellengés az egész ember. A távolból csodálással, mi sok kitünőség irányában oly előnyös, be nem érve, fölkeresi a barátot cellájában, hogy személyesen bemutathassa magát neki s mint örvendetes eseményt jegyzi fel, hogy az őt szivesen, barátságosan fogadta.

Attól fogva szorgalmas látogatója lett: szive keservét, nagy küzdelmeit szerette feltárni előtte s válságos pillanatokban kérte ki, olykor egyházi hatáskörén túl is eső, jó tanácsát. Házában pedig ünnep volt, ha az ünnepelt hitszónok vendégei között asztalánál foglalhatott helyet. »Milyen romlatlan, tiszta szivü ember ez!« irja róla 1828. november 12-én. »Sokáig beszélgettünk az irodalomról. Rousseaut magasztalja, kinek, ugymond, köztünk szólva, kitünő helye van a menyországban!« ... »A mi az alkotmányokat illeti, ez a miénk igazi pasquillus a szabadságra: egy forradalom lesz a vége.« s több efféle. Magyar érzülete különben is alig volt e pap-bölcsésznek s valóban nem csoda, hogy lenézte az akkori magyar alkotmányt, melyet Széchenyi is alapjában megtámadott; de a szabadság, az emberiség szeretete sem engedte őt akár egy kizárólagos hitfelekezetért, akár egy

[1]) Ily czim alatt: Erinnerungen an Gott, Tugend, Ewigkeit. Pesten 1831. Müllernél.

Digitized by Google

szükkörü nemzetiségért rajongani. Philantroph és philosoph volt a szónak legnémetebb értelmében: elég ok arra, hogy Széchenyinek vele kötött barátsága se tartson a sírig. Pártján állott ugyan még, mikor a szegény szerzetest, szabad gondolkodása miatt, üldözni kezdették; de mégis gondolkodóba esett az iránynak forradalmi szinezete felett, s meghidegült iránta, ép' úgy, mint Wesselényi iránt.

De addig élete nem egy derültebb pillanatát köszönheté neki. Nagy elragadtatással hallgatta meg 1829. jan. 11-én egy rendkivül szép beszédét, melyekben a multra s jövőre nem tekintő, merőben »állati színvonalon« álló emberek könyelmüségét, butaságát ostorozá. Jól összehangzott e benyomás ama felháborodással, melylyel nem sokkal azelőtt Pougens franczia lingvista és költő († 1833.) Jocko czímű Locke ellen irányzott s rég feledett könyvét, az »Állatok lelkéről« olvasta. Mit szólott volna, ha Darwint megéri?! [1])

Kedvesebb ajándékot aztán alig kaphatott valakitől, tán a Crescencetól kapott Jézus kép kivételével, mint a fentemlített predikációk könyvének példányát, a szerző ily sajátkezü dedicatiójával:

Dem Freunde der reinen Religion
des Rechts und der Wahrheit,
Dem Beförderer jedes Grossen und Guten,
Dem edelsinnigen Bürger,
Dem hochachtungswerthen Menschen,
Stephan Grafen Széchenyi.

Mit inniger tiefer Verehrung.
Der Verfasser. (Dec. 22. 1830.)

Hosszasb távollét után nagy örömet szerez mindkettejöknek a visszontlátás, s egymás nagyrabecsülésen épült barátságuk

[1]) Évekkel később Béla és Ödön fiával egy u. n. napmikroscopon egy tetü kimulását bámulta meg, s a szegény állatnak az üvegen meglátszó végső leheletében az éltető »isteni szikra« kiömlését vélte fölismerhetni. Nov. 8. 1846.

Digitized by Google

csak erősbödni látszik. A szerzetes, kinek politizálni nem volt hivatása, benső elégtétellel szemlélte Széchenyi messze ható reformtörekvéseit, s biztosítá őt: »hogy arany kalászokat fog teremni az a mag, melyet most elszór. Végre ember válik a magyarból is, s ő ezt az eredményt szívvérével vásárolná meg!« Úgy látszik, hogy ily expectoratiók mellett, Széchenyi még szíve titkaiba, szerelmi bujába is beavatta e lelkiatyját, hogy: »legyen valaki a világon tanuja az ő szenvedéseinek, az ő erényének.« A barát viszont lelki vigaszszal látta őt el, s mint jó emberismerő, azonnal felismerte e rajongásban azt a kincsesbányát, mely a közügy, az emberiség javára fog folyvást kamatozni. A ki saját boldogságára már keresztet vetett, annak mi marad egyéb hátra, mint mások boldogításán munkálódni a rövid földi élet napjain át!

Országgyülésről megyegyülésre, megyegyülésről városgyülésre megy sokféle kezdeményezéseivel, mik sokkal lassabban indulnak, mintsem óhajtaná; végre a Szaniszló atya szobájában pihen meg, ki csüggedni nem engedi, sőt »elkényezteti, elrontja őt, túlzott dicséreteivel!« (Decz. 8. 1832.)

Naplója majd minden kötetében találunk ily, s hasonló czélzásokat.

A Szaniszló atya befolyása látszik meg egy szép imán is, melyet ez időben (decz. 16. 1832.) a Crescence imakönyvébe, nyilván a »Heilige Anklänge« buzgón forgatott lapjai közé szánva, saját sugallatából írt. Ide igtatjuk azt.

»Isten, Te foglalatja minden jónak, magasztosnak, tökéletesnek, bevégzettnek! Töltsd be szívemet és lelkemet a te szent malasztoddal.«

»Erősíts engem égi hatalmaddal, hogy leküzdhessem földi gyarlóságaimat s elmémet hozzád fölemelhessen.«

»Önts bizalmat belém, — ne engedd, hogy a te végzéseidet birálgassam, vagy valaha kétkedni tudjak mindenható s irgalmas voltodon.«

»Add végre legjobb áldásodat minden hozzám tartozóimra, barátaimra, hogy egykor mindnyájan együtt dicsérhessünk és magasztalhassunk tégedet, mind örökké, amen.«

Digitized by Google

»Uram, legyen meg a te akaratod, ugy a mennyben mint a földön.«

Mikor aztán már gr. Z. K. megdöbbentő halála után, boldog házaséletre nyílik kilátása, első gondjai közé tartozik, egy külön padra szert tenni a barátok templomában. (szept. 1835.) Tervezett nagy lépése iránt, mely szíve rég ápolt titkos óhajtásának váratlan teljesülése volt, hogy nem mulasztá el lelki atyja tanácsát kikérni, az önként értetődik. A válasz, melyet tőle kapott, nem lehetett kielégítő, mert jónak látta nem az után indulni, hanem szívét követni inkább, mely a humanista önző felfogása ellenében előre is biztosítá, hogy a hazára s az emberiségre nézve épen nem lesz elveszett ember az által, ha egy szerető nőnek boldog férjévé s egy derék magyar családnak gondos atyjává válik, (decz. 20. 1834.) Mind a mellett találunk későbbi feljegyzéseiben egy helyet, melyben Szaniszló atyával egyetértve úgy vélekedik, miként a közélet embereinek soha sem kellene megházasodni. De máskép indokolja azt. Azzal t. i., hogy a közügyek, már úgy, mint ő szolgálta azokat, vajmi kevés időt engednek a gyengéd nő s a csendes házi kör számára!

A budapesti nagy árvíz után reá járt a szekér szegény Szaniszló barátra, kinek szereplése sokaknak rég szálka volt a szemökben. Ütközött az politikai és társadalmi tekintetekbe, ütközött egy koldus szerzetes alázatosságába, ütközött az orthodoxia merev szigorába. A hír, hogy Pest e kedvelt hitszónokát el fogja veszteni, leverőleg hatott Széchenyire s többi minden rendü tisztelőire, kik, a lelkes Brunszwick grófnővel élükön, egy kérvényt írtak alá meghagyatásáért. (Nov. 18. 1838.) Imakönyve, mely ma is méltó közkedveltségnek örvend, nem hiányzott akkor egy úri háznál sem. Alig volt valaki, a ki eltávolíttatását sanda irígységnek ne tulajdonította volna.

Fényes elégtételt nyújtott azután neki pozsonyi hallgatósága, mely az 1840-diki országgyülés kitünőségeiből, a délutáni órákban a jezsuiták templomában gyülekezett körülötte. A kereszténység három sarkalatos erénye, a Hit, Remény és Szeretet képezte ez elmélkedéseinek, hitfeletkezeti különbség nélkül minden gondolkozó és érző emberhez szóló tárgyát, melyet kénye kedve szerint kiszélesített. Különösen a Szeretetet felosztotta

Digitized by Google

először is arra a szeretetre, melylyel Istennek (márcz. 20.), azután önmagunknak, (márcz. 27.) azután pedig embertársainknak, (ápr. 3.) továbbá a hazának (ápr. 10.) mi természetesen leginkább gyújtott, s végre, melylyel az egész emberiségnek tartozunk, (ápr. 17.) mi az egész sorozatnak legméltóbb befejezése volt. Az első beszéd után, mely a Hitnek volt szentelve (márcz. 6.), a különben már keserű csalódásokon évődő s megrongált egészségü barátot névtelen levelekkel ijesztegették, hagyjon fel hiu szabadelvüsködésével s prédikálja szabatosabban az egyedül üdvözitő hitvallást, stb. Bizonnyal saját szivéből merített, midőn aztán a reményről értekezvén, minden földi vágy és remény hiu voltát s annak, mit legforróbban óhajtottunk, sokszor áldás helyett átokká válását emlegette. (márcz. 13.) Széchenyi a jelenvoltak közt csak Deákot és Pulszkyt említi ugyan, de az alsó- és felsőház egész névjegyzékével, s köztök a legfinomabb hölgyekével kellene a beférteket s künrekedteket kiegészítenünk. Széchenyi maga, benső megdöbbenéssel veszi észre e kitünő barátja ingadozását, hitében gyengülését, erejében fogyatkozását. E benyomást azonban a honszerelemről tartott fenséges szónoklata menten kitörlé, s pár nap mulva a nála ebédelő husz vendég közt Albachnál ünnepeltebb egy sem volt. Szőnyegen épen a Lajtsák ügy forgott, s Széchenyi a felső házban egyikét rögtönzé ama beszédeinek, melyekkel önmaga is »meg volt elégedve.« (Apr. 13. 1840.)

Széchenyinek, a Vallás ügyében egy s más alkalommal mondott beszédeit külön tanulmány tárgyává kell tennünk; s így ezúttal tovább mehetünk, az ő egyéni benső vallásosságát jelző adataink csoportosításában. Összes nyilvános felszólalásainak jellemzését egyelőre e mondatában összpontosíthatjuk:

»A kereszténység tiszta szellemében én mindenek előtt türelmes vagyok, és pedig nemcsak szóval, de tettleg is az vagyok, s az evangelikusok mellett fel fogok szóllalni mindaddig, míg teljes reciprocitásnak elve nem csak szinleg, de lényegében is, kiviva nem lesz.« (Juli 11-én 1843.)

Budán a krisztinavárosi plebános Maitsch tartozott Szécheni meghitt emberei közé: rendesen neki gyónt, ő maga s utóbb családja is. Megkérdezte azt is házasodása előtt, s ez egyszerüen

Digitized by Google

gyakorlatilag fogva fel a dolgot, minden jóval biztatta egy kis idő bevártával, a mely idő t. i. az özvegyi gyász ideje volt, és aztán boldog élet vár reá. Nehány év mulva Pozsonyban is, országgyülési teendői közt szakított magának pár perczet, hogy a jó öreget, ki vidám remete-életet élt, visszavonultságában meglátogassa. (Decz. 29. 1843.)

Az egyháznagyok közül, bizonyos fentartással, nagyrabecsülték őt Kopácsy primás, Pyrker érsek, Lonovics püspök. Ez utóbbi többször volt asztali vendége Szaniszló atyával együtt.

Volt Pesten Albachnak egy árnyéka, Gegő atya, a ferenczrendüek magyar hitszónoka, a Czángó magyarok nagy barátja s első ismertetője. Mi talentumban s eredetiségben hiányzott, azt buzgó hazafisággal pótolta, áradozott a hangzatos szólamokban, s ki nem fogyott az épitethonokból; de a közönség magyar részénél, szintén felekezeti különbség nélkül, nagy népszerüségnek örvendett; csak utóbb homályositá őt el a magasb müveltségü Székács. Széchenyi amaz epigónt nem tudta jól megkedvelni, bár részvéttel volt iránta. Sajnálattal veszi tudomásul szintén Pozsonyban a halállal és saját kételyeivel való bús vivódását: nagy ellentétben szent tisztével, gyónás és papi föloldozás nélkül akarttúl a világ küszöbére lépni. (Okt. 7. 1840.) Széchenyi valahány ily esetnek veszi hirét, mindig megrendül bensejében s könnyebb halált óhajt magának. Így p. o. Bánffy halála alkalmából, a ki pap és ima nélkül mult ki. (Jan. 20. 1840.) A halálra itélteket, sőt kivégzetteket is megnézni, mint érdekes lélektani tanulmányt, nem veté meg. Egy iszonyú gyilkosság elkövetőjén, Németh nevűn Pesten, megbámulja gyónás után visszanyert lelki nyugalmát, mint a vallás egy szép diadalát. Barátját pedig vagy ismerősét, ki az élet véghatárán állott, soha sem hagyta látogatlan: dicsérte jellemét, ha bátran nézett szembe a reá váró örökléttel, mint p. o. az öreg Podmanitzkyt, Keglevich Sándort, [1]) Orczy Lőrinczet, stb.; vagy saj-

[1]) Wie ein Held. So werde ich's gewiss nicht zuwege bringen. (Jun. 1829.)

Digitized by Google

nálta siralmas helyzetét, ha erény nélkül hagyta utóléretni a vénség által magát, mint — kiket ne nevezzünk meg!

Említettük már, mily kegyben állott Széchenyi mindig a nádornénál, a buzgó lutheránusnő, Mária Dorottya főherczegasszonynál. Megnyerte őt önzetlenségével, minden szépért s jóért lelkesülő nemes buzgalmával s egész lényének ideális szinezetével. A nádor hidegebb volt, kezdetben bizalmatlan is s csak lassan melegült fel iránta; a mely lélektani processus egészen megfelelő arányokban fejlődött viszont iránta Széchenyi fogékony lelkében is. De az asszonyok más szemmel nézik, szerencsére, a világot s az embereket: ők szivökkel gondolkoznak. »A te barátod« szokta nejének az öreg nádor, kedélyesen olykor néha korholva is mondogatni, a szerint a mint az tetszős vagy kelletlen dolgokat mozgatott. A főherczegnő pedig, ki már házasságánál fogva is mintegy képviselője volt a vallásos türelemnek, a mellett pedig saját hitfeleinek különös érdekeit mindig szívén hordozá, Széchenyi hőzreműködésére ez utóbbi téren erősen számított. Az evangelikusok budavári kis imaháza egyik kedvencz alkotása volt, mely iránt, Széchenyi érdeklődését mindig ébren tartá, nem vetve meg alkalmilag Kossuthét sem. Már 1829-ben egy izben elkérte franczia bibliáját, s azt jelző papírszeletekkel ellátva adá vissza neki. Míg ezeket tanulmányozá, megemlékezve ama példabeszédről, mely szerint »meg kell adni a császárnak, a mi a császáré, istennek pedig a mi istené;« továbbá: »hogy legyenek könyörgések, imádságok és hálaadások minden emberekért ugyan, de főleg a királyokért és a méltóságban levőkért, miszerint nyugodalmas és csendes életünk lehessen;« nem feledve különben azt sem, hogy: »a ki püspökséget (értve világi vezérséget is?) kiván, jó dolgot kiván«: nyugodtabb lélekkel nézhetett tán elébe a *Hitel* sajtó alól csonkítatlan leendő kikerülésének, mely munkája első példányait hódoló tisztelettel fogja majd a nádornak s fenséges nejének átnyúj tani. (209. l.) Több mint tíz év mulva, mikor már a *Kelet Népe* is megjelent, Forrayné által magához hivatá a herczegasszony, s megajándékozta egy bibliával, melyet sajátkezü jegyzeteivel látott el. Széchenyi négyes fogattal hajtatott fel a várba ez ereklyeért, ráadásul azonban még azt a kegyes igéretet is kikérte magának,

Digitized by Google

hogy akkor Pesten tervezett kioszkja felállitását legalább akadályozni nem fogja. (Márcz. 22. 1842.) Ime, fővárosunk szépítése annálisaiban – a bibliának is jutott szerep!

Ez csak játék ahoz a valódi, mennybeli áhitathoz képest, melyet reménytelen szerelme Crescence iránt gyujtott szivében, s melyre vissza kell térnünk, nehogy gyüjteményünk nehány legbecsesb gyöngyét elejtsük.

Egyszer a templomból látja kilépni imádottját, kiben egy szentet, egy angyalt vél megpillantani. Pár perczig beszélhetett is vele. Eltelve a legtisztább gyönyörtől, ily fohászra fakad: »*Mindenható, adj erőt nekem, add áldásodat reám, hogy ez égi lényhez mindinkább méltóbbnak érezhessem magam.*« (Aug. 5. 1827.) »Bármit határoztál is ő róla, és én rólam, kész vagyok fenékig kiüríteni a keserűség kelyhét; csak engedd, hogy szivben lélekben egy olyan Szentre érdemes lehessek.« (aug. 6.) — »Tarts meg, emelj fel minket, oh mindenható! az erény legfelsőbb magaslatára. Tisztaság nemtője! erősitsd meg keblemben az égi lángot és olts ki belőle minden érzékiséget. Vezesd őt, mindenható, az igazi boldogság ösvényén. Semmisíts meg engem és őtet, ha valaha az erény utjáról lelépni hajlandók lennénk. Tartsd meg benne épségben a Te remek művedet. S adj nekem erőt, hogy Téged tetteimmel imádjalak.« (Febr. 11. 1828.)

1830-ban tevé első dunai utját. Visszajövet beteg lett, s csüggedésében néha alig remélte hazáját s kedveseit viszontláthatni. Mindennapi imája ott is az volt: »Vegye magához őt isten, ha embertársainak és hazájának nem fog javára működhetni; gyógyítsa meg ellenben, ha valamire hasznavehető lesz!« — Majd állapota s vele együtt utitársaié is még rosszabbra fordulván, ujra Istenhez emeli lelkét, s Cr. az, kire legnagyobb bensőséggel gondol, kit mint egy angyali nővért tisztel és imád. »*Csak ugy hosszabbítsd meg éltemet, oh mennyei atyám, így imádkozám s imádkozom mindennap, — ha a közre nézve hasznos lehetek; ha életem estéjével képes leszek elfeledtetni annak hajnalát, (!) s ifjukorom Erratáit a jó és nemes tettek egy egész sora által kijavíthatom.*« —

Porig alázza magát, hogy egekig emelkedhessék!

Digitized by Google

1832-ben abban a szerencsében részesül, hogy egy szép imával gazdagíthatja, az ilyfélékben különben is nem szűkölködő Crescence imakönyvét. Ez az ima az Albach Heilige Anklänge czímű már említett közkedvességü imakönyve bármely lapjának díszére válhatnék. Igtassuk ide, akár épülésére a jámboroknak, akár boszantására a hitetleneknek.

»*Isten, te foglalatja minden jónak, magasztosnak, egységesnek, tökéletesnek, töltsd be szivemet, elmémet a Te szent lelkeddel!*

Erösits meg engem mennyei hatalmaddal, hogy földi gyarlóságaimat legyözve, Hozzád emelkedhessem fel.

Szabadítsd meg érzékimet minden hozzám tapadó földi salaktól, s tisztítsd meg emberi természetemet, hogy ez a Te müved hozzád méltóvá lehessen.

Önts bizalmat lelkembe s ne engedd meg, hogy a te végzéseidet birálgassam vagy épen kételkedhessem a te mindenhatóságod, mindentudásod s véghetetlen irgalmasságodban.

Add végre a te legjobb áldásodat minden hozzám tartozóimra s barátaimra, hogy egykoron mindnyájan együtt Téged dicsöithessünk és magasztalhassunk, mindörökké, Amen.

Uram, legyen meg a te akaratod, ugy a mennyben, mint itt a földön.« *(Decz. 16. 1832.)*

Hogy a házasélet később e jámbor érzületét nem csökkenté, sőt fokozá, az önként értetik. Nejével, s gyermekeivel együtt járt azontul már misére, predikáczióra s gyónásra: buzdulva példán, buzditva példával. Mind ennek naplóiban szakadatlan nyomaival találkozunk.

Mikor a vegyes-házasságok alkalmából divatba jött a papokat lerántani, az ellenzék egynémely tagja ebben is túl árverelte a népszerüséget. Széchenyi nagy botránkozással nézte ezt, különösen restelte az egy alkalommal a főrendeknél is gr. Pálfy József által előidézett botrányt. (Szept. 1843.) »*Még nem is pirulnak miatta,*« igy kiált fel a nyert értesülések után, »*ezek a ficzkók még dicsekednek az ö szemtelenségökkel . . . Nem sokára vér foly!*« *stb. e.*

Ugyancsak amaz erősen tulzó, bár a magyar nyelvet törve beszélő felsőházi szónok izgatá fel, a felsőház elleni kikeléseivel,

Digitized by Google

annyira Széchenyi idegeit, hogy beszéde közepett az ülésben elájult. (L. 454. l.) Magához térve, mihelyt kimehetett sietett ismét befordulni Isten házába, mennyei sugallatért esdve az erősen hullámzó politikai mozgalomban foglalandó álláspontja iránt. (Okt. 6. 1844.)

Az egyházi javak államositása iránti mozgalomban a tulajdon szentsége ellen intézett merényletet látott s egy okkal többet a bekövetkezendő forradalomtól való rettegésre.

A templomba járást természetesen Bécsben sem hagyja el, hol magasb segédletre, a szükkeblű bécsi kormány ellenében, bizonnyal még nagyobb szüksége volt, mint egyebütt. Panaszkodik, ha Apponyival, Kübeckkel, Schwarczenberggel satb. folytatott sürgős tárgyalásai miatt még szokott ájtatossága elvégzésére sem marad ideje. (márcz. 8. 1846.)

A Tiszaszabályozás érdekében tett első körutjában Debreczent is érinté. Szoboszlai, Révész Bálint, mindenkép kitüntették, ez utóbbi a templomi szószékről is ügyes czélzásokat tett jeles vendégök missiójára. De azt biz' az egész szertartás hosszadalmas volta, s még maga a »kántus« is untatta. Orthodox hitében leg kevesbé sem ingattatva meg magát, az egek tanuságára hivatkozik, vajon Luther és Kalvin merőben tiszta s erényes meggyőződésből szakadtak-e el a római egyháztól, avvagy hozzájárult az emberi hiúság, bosszuság, önzés és ellenkezési szellem egy kis vegyüléke is? — »*A katholikus hitvallást*« ugymond, »*nem értem ugyan; de a reformáltat nagyon is értem: igen emberi szaga van.*« (Aug. 5. 1846.)

A nagy munkában Dobnál és Szederkénynél tétetett meg az első kapavágás aug. 27-én 1846. A Jove principium. Széchenyi reggel korán templomba ment, hogy egy buzgó fohászszal a mindenek urának ajánlja az annyi kétely és nehézség közt megkezdett vállalatot. »*Oh Isten, a Te kezedben van minden! Adj nekünk szerencsét, mert a mi gyarló tudásukkal és szétágazó nézeteinkkel semmire sem mehetünk, Amen!*« — Megnyerte ez alkalommal tetszését Nagy Balázs plébános és ennek 84 éves anyja.

Szegeden, sept. 3-án ugyan-e tárgyban fontos ülés volt. Az eszmék, — igaz, hogy délután, és Lonovics eltávozása után, — ugy

Digitized by Google

összekuszálódtak, hogy senki sem bírt tisztán látni. Nagy szorongásában Széchenyi kimegy a szabadba, felsóhajt az egekhez: »*Istenem adj nekem világosságot!*!« — s íme, mintegy varázsütésre minden rendbe jő, tisztán látnak az emberek, s teljesen kiegyeznek a hozott határozatok felett. Lengyel, Szabó és Palásthy, igazgatóknak választattak; Kovács Lajos pompásan segített; minden jól ment volna, ha fogfájása, és a jakobinus kávéházban fölzendülő »*marseillaise*« ismét el nem rontják, a gyönyörű holdfény daczára, e nehéz nap estéjét.

Felujult e napokban is, s tépegette szivét a Caroline hervadatlan emléke: halála évfordulóján mindig azt hitte, hogy e napon ő is meg fog halni, s csodálkozott, hogy tulélte azt. Oldhatlan kötelékkel érezte magát a tulvilágiakhoz lánczolva, és álmatlan éjeiben ugy mint nappali álmadozásaiban, sorban vonultak el emléke előtt halottainak alakjai, kikkel oly közelnek hitte leendő egyesülését: Caroline, Gabriella, majd atyja és anyja is, unokaöcscse Endre, satb.

Halálát várva, áhítva is, megnyugszik mindig Isten végzetében, s nem egyszer e sorral esik ki a toll fáradt kezéből:

»Legyen meg a Te akaratod!«

Digitized by Google

Melancholia.

I.

Hátra van feladatunk legszomorubb, de nem legérdektelenebb része, az, hogy számot adjunk Széchenyi jellemének másik kiváló vonásáról, az őt soha el nem hagyó, sírig kisérő melancholiáról.

Csalódtunk ama föltevésünkben, mely hosszu évek során át, mindig csak a közélet emberét tartva szem előtt, szinte meggyőződéssé vált bennünk, s mely logikailag ugy mint költőileg teljesen igazoltnak látszik. Ez a Széchenyi, korát megelőző szabadelvűséggel, szakít hazánk multjával, megkezdi bátran a politikai és társadalmi átalakulás nagy munkáját, mindig csak békés reformot, soha sem erőszakos felforgatást értve alatta; majd jőnek mások, kik merészebb kezdeményezéssel tulszárnyalják, mitsem rettegve a szélsőségektől, melyek a megkezdett mű eddigi sikereit veszélyeztethetik, és: sírjába dönthetik az alig feltámadott magyart. Széchenyi észreveszi, mint tapasztalt hajós a távolról mutatkozó fekete pontokat, mérsékletre inti az uj nemzedéket s uj vezéreit; intései figyelembe nem vétetnek, a catastropha bekövetkezik: ő most önnönmaga ellen fordítja szemrehányásait, eszébe jutnak azok jóslatai, kik pályája kezdetén visszatartóztatni akarták, s magát vallva minden roszak okának, tragikus véget ér.

Ez a tényállás, s ily rövid vázlatban, mint előadtuk, a valónak megfelel, s történelmi tudattá válva, czáfolatot sem tűrve, az ujabb nemzedéknek mintegy lelkiesméretébe ment át. Más kérdés, vajon a nagy hazafi aggodalmai nem valának-e tulzottak? vajon a veszély, melyből az isteni gondviselés azóta oly szerencsésen kivezetett, valóban oly nagy volt-e? vagy egyátalában elkerülhető volt-e? Nem tartozott-e ama krizisek közé, melyeken egy küzdő

Digitized by Google

nemzedéknek okvetlen átesnie kell? stb. stb. Messze vezetne minde s az ezek kapcsában feltoluló nagy kérdések fölvetése, tárgyalása. Ohajtandó, hogy necsak a történelem bölcsészei, hanem a napi politika emberei is foglalkoznának efféle kissé elvontnak látszó fejtegetésekkel, de a melyek hazánk jövőjének, a még reánk váró s javunkra vagy kárunkra szolgálandó válságoknak kulcsát adják kezünkbe, s ennél fogva gyakorlati jelentőségüek.

Bármily tanulságos volna nekünk is, egy lépcsővel fölebb lépve, krónikásból birává avatva magunkat, Széchenyi politikájának két nagy szakaszát, elébb a reform-, aztán a vele ellentétben lenni látszó conservativ politikát, melyeket felváltva jánusfőként hirdetett, tüzetes tanulmányunk tárgyává tennünk, s ezzel zárni be munkánkat: lemondunk erről, s szerényebb keretet szabunk feladatunk ez utolsó részének. Ne a haza, ne az örökéltű nemzet szellemével, jövőjével, tévedéseivel foglalkozzunk: csak egyik küzdőjének, már nyugvó harczosának alakját elevenítsük fel magunk előtt, nem az eszményit, hanem az emberit. Ne távolról, mint a közélet embereit szoktuk, hanem egészen közelről szemléljük meg, mint magán-embert; hassunk be lelke mélyébe, tapintsuk üterét, lessük meg titkos, szabálytalan lüktetéseit, s a benne rejlő kóranyag pusztitásait. Nem fogja ez, hiszem, akár látkörünket megszükíteni, akár kegyeletünket a valódi nagyság iránt, megrabolni.

Mondám: csalódtunk? — Hisz a dolgok egymásutánja csakugyan az volt, a mit fentebb, mint ujabbkori történelmünk dióhéjba szorított eredményét előadtam; de a mit nem tudtunk, s a mire csakis a hátrahagyott *saját kezü* följegyzések tanítanak meg, az, hogy a kit mi, közpályája első korszakában, a nemzet tapsaitól, szeretetétől környezve, ifju erővel mind magasabbra szárnyalva, csupa dicsőségben, fényességben szemléltünk, s kétségkivül a halandók legboldogabbikának tartottunk: az már akkor is mély búbánatot hordozott szívében, mint a ki tudva, mérges nyilhegyét rejtegeti bensejében, s egyes magasztos perczeket kivéve, a legszánandóbb emberek egyike volt.

Nem bízik sem magában, sem másban. Mig szája azt hirdeti, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, álmatlan éjeiben,

Digitized by Google

maga félig haldokolva, azzal a kínos tudattal gyötri el magát, hogy hiába minden erőlködés, minden önfeláldozás: ez a nép meg van halva, s ha nem volt multja, jövője sem lesz többé Míg őt országszerte, világszerte ünneplik, s a legnagyobb magyarnak nevezik el: ő, legörnyedve, meghunynyászkodva, lélekben testben nyomorultnak vallja magát, ki semmi jót nem tett s a rajta nyugvó átok miatt nem is tehet soha. Ah, ez a nagy ember, kit annyian megirigyeltünk, egy beteg ember! Nem gyógyulását váró, de önmagáról lemondó, halni készülő beteg ember.

Fordítsák át e lapokat, a kik csak vidám dolgokat, s a képzeletnek kedvezőket szeretnek olvasni.

Igaz, egyrésze a lelki kínoknak, melyeknek rövid vázlatát akarjuk feltárni, ama bizonyos különczködésre esik, mely sok kiváló és köznapi embernek sajátja s ritkábban bir tragikus, mint sokkal inkább komikus alappal. Ezt a különczséget, úgy a komolyabb, mint a tréfásabb neműt, Széchenyi komplikált jellemének egyes vonásai között, lehetetlen még a legfelületesebb figyelőnek is észre nem vennie. Mitől óvnunk kell, az csak az itélet elhamarkodása. A látszat után indulók majd mást sem látnának az egész emberben: minden mit tesz, csupa merő hóbort lesz előttük. Ezek számára nem gyüjteném össze az ilyféle önvallomásokat: »*Ich habe eine Verblendung, eine Bizarrerie in mir, die mir immer das Gegentheil von dem thun lässt, was die Andern thun.*« Természete az, hogy ne azon az úton járjon, a melyen minden ember jár, hanem, hogy mindent máskép tegyen, mint teszik a többiek. No már p. o. mikor Bécsben az emberek lótnak-futnak az ujévi köszöntőkkel, s a ki hová nem mehet, küldözi biletjeit; hát Széchenyi ezt a divatot azért sem követte. Ily különczködés, azt hiszem, akárhányunkat is elégszer megkisértett, a nélkül, hogy azért széchenyieskedők lennénk.

De már Metternich, s mindazok, a kik udvari s előkelő körökhez tartoztak, megvárták az alkalmi tisztelgéseket, s azok elmulasztását vagy dacznak, vagy figyelmetlenségnek, vagy hát — különczködésnek vették.

Digitized by Google

Széchenyi, nemcsak a jó bécsiek előtt, hanem igazán különcz volt, a legjavából. Nem olyan, a ki tetteti magát, hogy feltünjön s beszéljenek róla az emberek, holott maga is érzi, hogy a mit tesz, az bizony nem okos dolog; Széchenyi az a különcz volt, a ki egyszer nem veszi észre magán, másszor azt tartja helyesnek, a mit ő tesz, s bolondnak nézi a többieket, a kik ezen fennakadnak. Majd ha megokosodnak, gondolja magában, majd ha nem lesznek olyan abderiták, ők is az én példámat fogják követni.

Vegyült néha egy kis dévajkodás is közéje. Hiu, elbizott embereket felültetni, nem lehetett megvetendő mulatság annak, a ki Nápolyban a titkos rendőrséget, kezébe játszott ál-levelekkel csuffátette (1815). Szokás volt akkor a postát kémkedési czélokra felhasználni: ez sok embert, meggondolatlan közlésekért bajba kevert; megtorlásra is felhivott némelyeket. Az eljárást »ad absurdum« vinni, nevetségessé tenni, helyesnek látszhatott azon huszártiszt előtt, kit akkor széltiben az Amerikanernek nevezgettek. Egy magyar születésü (W.) tábornokkal elhitette, hogy ha Magyarországon ismét királyválasztás lesz, neki chancejai lesznek, mely bókot ez, tán finom viszonzásával az élcznek, elfogadott. S több efféle. Nápolyba ő ném a szokott módon, egy nagy hajón század magával, legkülönbözőbb fajtáju, részben tengeri betegségben szenvedő ismeretlen néppel nyolcz napig összezsufoltan, vonult be. Ő jónak látta Capri szigetén ütni fel táborát, ezt bebarangolni és saját csónakán evezni át egyedül a hozzátartozókkal, előbb Porticiba, hol magányát élvezi, s csak azután a zajos világvárosba, hol emberek közt kell majd élnie. Megbámulták érte, mit ő oly egyszerünek s mindenesetre sokkal kellemesbnek tartott, ugy hogy a vizbefuladás veszélyét sem sokba vette értte.

Egyszer Kereszturban, egy hadi gyakorlat alatt, külön sátorába egy belül fülő vaskályhát állittatott be; szemet szurt ez is főleg a vezénylő esztei Ferdinánd főherczegnél, kinek jóindulatával különben sem dicsekedhetett.

Azon időben még az is feltünő volt, hogy üveges hintót csináltatott magának, melyben ülve, esőtől, széltől megkimélve, az idő megnyerésével, nagy kényelmesen olvasgatá kedvencz köny-

Digitized by Google

veit, s megérkezett az állomásra szinte a nélkül, hogy észrevenné. Azt mondták reá, hogy ez anglomania.

Meglepőbb, hogy Czirákyék, a nálok Dénesfalván lóháton tett látogatáson is elcsodálkoztak, a mi bizonynyal csak őseink egykor még nők által is buzgón követett szokásának merőben conservativ fölelevenitése volt.

Ezek akarják, kérdé magában a leendő politikai reformer, a nemesi fölkelést ismét érvényre emelni? Csak a szabadság bir, — ugy következteti tovább, — edző erővel, lélekre és testre egyaránt!

Máskor gyalog sétákat tett meglehetős távolságokra. Nem említve külföldi barangolásait, mikor például Siciliában naponként 20—40 migliát gyalogolt, (1819), többször ment Bécs vagy Pozsony tájáról hazafelé Sopronyba s Czenkre, vagy Pestről is többféle irányban. Egy ízben jól elfáradva, meleg rokonszenvre gerjed az országúton izzadó szegény vándor-legények iránt, kiket az előtt, úgymond, lenézni szokott. (1819) Vajha megemlékeznének ilyfélékről a fényes fogatok gondtalan hajtatói! A gödöllői uton egyszer egy kövekkel tulterhelt szekeret talált feldőlve: nyomban oda állt s becsületesen segített a le- és felrakodásnál stb. eff.

Említők a dévajkodást; ne tagadjuk el a hiuságot sem, mely alkalmilag közbejátszott. A hiuság mintegy viszfénye a nemes becsvágynak. Ha ez a nap, mely magában ég és világít, az a hold, mely kölcsönzött fényben ragyog. Göthe minden ember tulajdonának vitatta, kétségkivül magát sem véve ki. Legigaztalanabbak azok, a kik a nőkre tukmálják, mint kizárólagos szabadalmat. Ha a nő szépségére, úgy a férfi eszére hiu leginkább; de lehet mind a kettő hiu egyéb valódi, vagy képzelt tulajdonára is. A szerelmes ifju is tükörbe néz mint imádottja, s aggódva kérdi magától: vajjon külsejével nem fog-e valami viszszatetsző benyomást tenni. Széchenyi, szerelmes levén s az is boldogtalan, sokat tépelődött külsejével. Utóbb is, mint látni fogjuk, mindig rabja volt lelke porhüvelyének; változó egészsége hangszerként játszott kedélyével. Viszont az öröm bárminő siker felett, megannyiszor felvillanyozta roskadó testét.

Digitized by Google

Említők, hogy a nőknél, legalább ott a hol kereste, nem volt szerencséje. Windischgrätz Lóry herczegnő határozottan csunya embernek tartotta, Czernin grófnő ellenben inkább unalmasnak. Nimsch grófnő kérdi: mit csinál az Amerikaner? Szerinte szellemdus nagyon, de a legkomikusabb egyén is, kivel valaha találkozott, ugy, hogy ha látja, már nevetnie kell. »*C'est ainsi, que j'avance dans la societé!*« ... Nagyobb baj, hogy az, a kit imád, már a szónak szalóni értelmében, a kis Lichtenstein Henrietta is, nevet rajta s majd Hanszvursthoz, majd Krampuszhoz hasonlítja, a bécsi gyermekek e kedvencz két karrikaturájához. Hohenzollern Paulina kedvezőbb nyilatkozatát már említők, a ki, eszéhez s lelki tulajdonaihoz képest, sokkal tekintélyesb állásra tartotta őt hivatottnak, mint a minőt az akkori bécsi societásban elfoglalt. Az öreg Lichtenstein János herczegnő (Fürstin Johannes) pártjára áll s minden bajt vastag szemöldökének tulajdonit, pedig azt találja, hogy igen érdekes külseje van s egészen Byron lordra emlékeztet. E hasonlitást Széchenyi magára nézve nem igen hizelgő módon ugy kommentálja, hogy miután szellemben s szépségben nem lehet, tehát csak gonoszságban kell a hires britt költővel versenyeznie. »*Lord Byron se distingue par sa beauté, par son esprit et par sa mechanceté. N'est-ce pas? Et comme je ne suis ni beau, ni auteur, il ne me reste qu'un point de ressemblance avec lui.*« — Maga a herczeg, szigorubban birálva meg az ifjut, ki előtt ő nagy tekintély volt, két hibát talál benne. Egyik: magaviselete; másik: anglomaniája. Ha kiépül is ez utóbbiból, amannak sebhelye fog maradni! Fájt ez neki, mert eleveure talát. »*Mily kevéssé vagyok philosoph és független!*« igy kiált fel naplójában, »*minden elözékenység boldoggá tehet, minden mellözés, még egy barátságtalan arczkifejezés is, mélyen elszomorit.*« Mindjárt a trapistákra gondol, kiket nem sokára meg fog látogatni s kiknek körében életét befejezni akarja. »*Personne ne veut de moi!*« —

Lajos bátyjának egy fiatal, igen eszes leánya, Marie (utóbb gr. Z. László neje), tréfálkozik drága nagybátyjának ugynevezett eredeti volta, sokféle különczködései felett. »*Mégis,*« jegyzi megcrre Széchenyi, »*fájdalmasan érintett, hogy saját családom köré-*

Digitized by Google

ben mintegy nevetség tárgyává tesznek, még a tojásból most kihullottak is!«

Sok rossz élczre adhatott alkalmat az »*Ewiger Rittmeister*,« minek magát elkeseredésében nevezgeté. Sok éven át elgyötörte magát avencementjának boszantó fennakadása miatt, s nem minden irigység nélkül nézte mások, nálánál nem többet érők, gyorsabb szerencséjét. Ez ügyben tett tömérdek sikeretlen lépéseit, bármennyire elkeseritették is akkor kedélyét, mi többek közt poharak közt többnyire hangosan kitört belőle, utólag inkább a különczködések, mint a mélyebb momentumok rovatába kell sorolnunk. Nem időzünk fölötte; elégszer volt már alkalmunk megemlékezni róla. L. Venczel, mint őszinte barátja, szemébe mondja, hogy egy nagy hibája az állhatatlanság, e miatt nem lehet kitünő emberré. »*A-t-il raison?*« kérdi magától Széchenyi. S talán, később, meg is czáfolta e kritikát. Nem kevésbbé őszinte volt iránta egy Draskovicsné, a ki figyelmezteté, hogy azért nem szeretik, mert szivtelennek tartják. Ezt is tán kelletén tul megczáfolta?!...

Széchenyi különczködéseiről, az adomák kedvelői számára, azt hiszem, egész könyvet össze lehetne irni. Mi hamar át akarunk átesni e thémán s csak mintegy bevezetésül használjuk azt ama lelki kór ecseteléséhez, mely munkánk kiegészítő részét kell, hogy tegye. S igy egyes jellemzőbb szemelvényekkel fogunk még csak kedveskedni.

Különczködésnek kell vennünk s e czim alatt kimentenünk ama párbaj-bohózatot, melyet egy nápolyi urral, kinek nejét csábitgatta, inscenált s melyről az illető fejezetben megemlékeztünk.[1]) 1815. Különczködésnek egy bizonyos W. linczi tanár iránti ellenszenvét, ki egy időben olyan-amilyen mentora lett volna s kiben csak egy hustömeget látott, mely éjjel hortyog, nappal pedig álmosan adja elő kéretlen bölcseségét s elrecitálja, a mit hires irókból, költészetről, zenéről, szerelemről valaha olvasott. (1819.)

---

[1]) Lásd 39. l.

Digitized by Google

Különczködésnek épen nem vehetjük, de akkor még feltünő és szokatlan volt mindaz, a mit a test edzéséről, a gymnastica sokféle nemei által, oly számtalanszor, szóval és élő példával hirdetett. Rég igazat adtunk neki azóta, életben, iskolában egyaránt.

»*Ha az ember azzal van megáldva,* — igy elmélkedik egyszer még 1818-ban — *hogy messzebbre és mélyebbre lásson, mint a többiek, s ha ehhez még az a bizonyos originalitás járul hozzá, mely az önállóság, függetlenség és szabadságszeretet válhatlan társa szokott lenni, ugy megtörténik sok más országban is, hogy félreértik, de Ausztriában egyenesen kikaczagják az embert s futó bolondnak nézik. Pedig az nevetséges ám igazán, mikor egy ostoba ember egy nálánál okosabbat és tanultabbat oly jóizüen ki tud nevetni. S én oly hiu vagyok azt képzelni, hogy szülőföldemen velem ez számtalanszor megtörtént,*« stb.

1821-ben audientiára ment többi közt Lajos főherczeghez. Fél óráig váratták. Ezt annyira megsokallotta, hogy e szavakkal: »*hát arra születtem én, hogy életemet előszobában töltsem,*« boszusan eltávozott. Ez esetet meghitt barátnéjának, E. Zsófinak elbeszélvén, ez őt jól kinevette s egyuttal azt a megjegyzést tette reá, hogy e részben bátyja Lajos, sokkal különb ember nálánál. Félórai várakozás valóban nem sok, még egy legcsekélyebb rangu hivatalnok előszobájában sem. Széchenyi e mesterségbe utóbb nem annyira beletanult, mint beletörődött; de erős kötelességérzet, nagy hazafiság kell hozzá. Máskor, nagy uraknál s a kedélyes Ferencz császárnál is, egy vagy más ügyben megfordulván, esprit d'escaliernak nevezgeti magát, mert mindabból, a mit mondani akart, semmi sem jutott eszébe, s csak kimenet, a lépcsőn vette észre mulasztását. E gyengeségről is leszokott később, még pedig oly arányban, a minőben ezentul soha sem magánügyeit, hanem mindig közügyeket kelle, illetékes magas körökben, szorgalmaznia, sokszor a legnagyobb önmegtagadással.

Első kezdeménye, a lóverseny meghonositása, hallatlan nehézségekbe ütközött, melyek legyőzése minden erejét és ildomosságát igénybevette, nélkülözhetetlen kellék levén befolyásos

Digitized by Google

egyéneknek az ügy érdekébe vontása. »*Ha sikerül a vállalat s divatba jö,*« igy elmélkedik naplójában, »*Hunyady fogja annak dicsöségét learatni: ha pedig kudarczot vall, reám fog esni minden szégyene és nevetséges volta. Genius: hát törödöl ezzel Istvánom? István: Nem törödöm vele, uram!*« . . . Ekkor már egy láthatatlan geniuszszal tart párbeszédeket, eszményi irányban indul meg, tanut keres erényének, küzdelmeinek.

De kiveszi az embert sodrából, ha a már ünnepelt s érdemekkel tündöklő férfiu, benső szobája falai közt, mint valami köznapi, ledér, sőt megvetésre méltó embert állitja magát önbirálati spectruma elé. Egy torzkép tün fel előttünk: lehetetlen a tükröt nem hibáztatnunk, mely e kellemetlen káprázatot okozza. 1830-ban ki nem ismerte, ki nem *imádta* már Széchenyi nevét. Crescence is bevallotta előtte, hogy külseje is a legkedvezőbb benyomást teszi, mikor komolyan beszél, főleg az országgyülésen, vagy ha társaságban a magyar ügyekről van szó. Az ez évi naplójának czimlapján e mottót olvassuk: *Il n'y a pas de bonheur sans vertu.* Csak az erény boldogithat! Ne tépjük-e ki az oly lapot belőle, melyen — igaz, hogy visszapillantásként — ily rejtélyeket olvasunk: »*De most jönnek ama számtalan ostobaságok, melyek egyedül csak reám hatnak vissza. A lipcsei ütközetről egy regényt gondolok ki, elvágva az ut, agyonlöve a ló satb. s feltálalom Schwarczenbergnek, Metternichnek s a ki csak hallani akarja: egy szó sem igaz belőle: Csoda, hogy, mint egy sz . . . hazudozót, ki nem dobnak s még társaságukba befogadnak! — — Párisban egy ebéd felett Porro di Borgóval a törököknek az angolok általi segélyeztetéséről beszélek s valótlant állitva, sir Charles Stewarttól olyan leczkét kapok, hogy majdnem az asztal alá esem töle. — — Mailandban gyalog vezénylem escadronomat, fennakadok vele s a föld alá bujtam volna — — etc. etc. etc. Az eredmény, melyet forró lázamban mindezekből s egyéb hasonlókból, mik köteteket töltenének be, levontam, az, hogy hazámba visszatérve, vessek számot önmagammal: Nosce te ipsum.*« —

Még jóval erősebb szinezetüeket olvasunk majd minden kötetben, melyeket szinte lehetetlen lesz a különczködések jelen rovatába sorolnunk; hanem egy mély lelki kór tünetei gyanánt

Digitized by Google

kellend szomorú tudomásul vennünk. Addig még nehány adattal kell felvett tárgyunkat kiegészitenünk.

Rég szakitott könnyelmü multjával, járja az erények, a herculesi munkák rögös utját: közszeretet, elismerés, lelkesedés kiséri minden léptét. Ő? nem boldog; nem elégedett; nem bocsát meg magának.

1825. februárban, tehát már harminczhárom éves korában, azt találja, elmult éveire visszapillantva, hogy — érett férfi lett belőle s érzelgés nélkül és higgadtan kell helyzetét átgondolnia. Erősen föltette magában: semmi szerepet sem játszani a világban; de hát —!

Áprilben azt veszi észre, hogy daczára erős küzdelmeinek saját háborgó szenvedélyeivel, egy rossz ember hirében áll. »*Tout depend de l'entrée dans le monde.*« Vége felé járt ismeretsége Henriettával.

1826. áprilben azt jósolja magának, hogy mint remete fogja életét befejezni. Nem gondolt akkor még politikai csalódásaira. E napokban mondá neki Crescence azt, hogy vagy a legrosszabb vagy a legjobb embernek tartja a világon. Megtörtént rajta, hogy — egyszer ismét ittas lett s valami indiscretiót követett el egy ismerőse irányában. »*Ugy látszik nekem,* igy feddi magát, *Crescencenak csak az egyikben van igaza: én nem a legjobb, de a legrosszabb ember vagyok!*«

Az a képzelődés, hogy nincsenek barátai s egyre szaporodnak ellenségei, soha el nem hagyja. Szivesen veszi a biztatást, p. o. Mednyánszkytól, hogy ezt csak értelmi felsőbbségének köszönheti, melytől sokan rettegnek. »*Que je rebute beaucoup de monde par l'ascendant de mon esprit que je leur fais sentir, et par cette peur que l'on a de moi, de les vouloir mistifier.*« Kevésnek is adatott, hogy felsőbbségét sértő módon ne éreztesse másokkal. Deák volt e kevesek egyike, kit maga Széchenyi kezdetben lenézett, hogy utóbb mélyen megszégyenülve érezze magát előtte.

Barátainak és ellenségeinek e folytonos számontartása — a közélet embereinek ez egyik kinzó eszköze — Széchenyinél szinte komikus alakban nyilvánul, az ebédekre, estélyekre való meghivások vagy nem-hivások ellesésében. Kijegyezhetjük naplójából,

Digitized by Google

hányszor nem hivták meg a nádorhoz, a primáshoz, az országnagyokhoz, majd egyes előkelőbb házakhoz, utóbb politikai banketekhez, magánértekezletekhez, satb.

1826. szeptember 5-án: »*az egész Zichy-család a palatinusnát ebédel. Engem is meghivhattak volna. De ilyen tiszteletre mi nem vagyunk méltók!*«

1827. deczember 16. »*Egészen kiestem a divatból. Senki sem hiv. Jobb szeretnék, ha itt sem volnék.*«

1828. november 20. »*Soirée van Orczy Rézinél, dinêr Orczy Ferinél. Nem hivtak. Tempora si fuerint nubila, solus eris.*« — Pedig ama családnál leczkéket ad az angol nyelvből s bizonynyal kelletlen vendég soha sem volt.

Délután meglátogatja Pálfy Fidélt, a későbbi kanczellárt. Ez bókokkal fogadja, hogy mily epedve várták Pestre s mennyire irigyli őt, a ki oly magasan áll az ország közvéleménye előtt, hogy igazán meg lehet elégedve, s több efféle. »*Igazán nevetséges!*« jegyzi meg erre az elégületlen Széchenyi.

1829. deczember 6-án, mialatt a Hitelt irja, melynek a nádor annyi neszét veszi, hogy az országos deputatióknak valami paródiája készül: »*Meglehetős egészségben és jó kedvben*« (mind a kettő nála vajmi ritka dolog!) »*munkával s korcsolyázással stb. e. töltöm időmet. Ugy látom, minden téli társaságokból ki vagyok zárva. Mindenfelé estélyek; engem sehova sem hivnak.*«

Deczember 20-án: »*Soirée Tige grófnénál, melyre meghivást kaptam. Igen jó kedvem volt.*«

Deczember 30-án: »*Soirée a főherczegnél, melyre, mint rendesen, meghivást nem kaptam, valamint más magamszörü sem. K—nak néznek bennünket. Egy magyar mágnás, kinek 6—7 négyszögmértföldnyi birtoka van, nem ér annyit, mint egy hadnagyocska. Ez a lenézés mélyen sértett. Czim nélkül ebben az országban az embert semmibe se veszik.*

1830. február 17-én: »*Bál az udvarnál. Impertinens voltam a főherczegnő irányában. Rossz néven vette. Fest. . hosszu beszélgetése Andrássyval, pour dire, hogy én a főherczeget és nejét is nevetségessé teszem . . . holott sokkal több hasznot tehetnék, ha — A főherczeg engem igen becsül, hanem kitér elölem. — Az ország-*

Digitized by Google

gyülésen is szivén sebzém, mikor a császár közelgő végső órájáról . . . satb.«

Mint pletykát terjesztették, hogy készakarva valami kopott kis föveget vitt magával a bálra s azt mondta: az udvarnál ez a kalap is elég jó lesz.

Ily kisebbszerü benyomások tarkitották a nagy lázat, melyben Hitelének megjelenése s roppant sensatiója tartotta lelkét. Kétségbe esik vala, ha a Crescence iránti szent lelkesedés nem emeli magasra minden földi göröngy felett. (Lásd 211. stb.)

1830. november 21-én (Pozsonyban): »*Tegnap este Mollynál Aspasia irányában meglehetős durván viseltem magamat.*[1]) *Mindenütt ellenségeket szerzek magamnak. Mint misantrop fogok meghalni.*«

November 22-én: »*Keglevich Laczióknál bál. Aspasia szemembe mondja: Komédiás vagyok, köpenyforgató, a Hitelt csak hiuságból irtam s mindenre kész lennék, csakhogy az emberek beszéljenek rólam.*« — — »*Napról-napra mindinkább magamra vagyok hagyatva.*« — »*Je commence a me trouver tout à fait isolé.*«

1831. január 9-én, mialatt a Világot irja, egy ebédet ad Szentkirályi tiszteletére. A meghivottak, 19-en, mind megjelentek; csak maga Szentkirályi maradt el. A hangulat különben e társaságban igen jó volt. Huszár azt kivánta toastban, hogy ezer évig, hogy örökké éljen. Földváry ugy igazitotta ezt ki, hogy örökké ne éljen, mert mit csinálnának ők a más világon nála nélkül, stb. e.

Január 19-én, abba a hibába esik, melyet máskor oly keményen rótt meg barátjában Wesselényiben. Egy emberét derekasan felpofozza. Ingerültségében asztal felett a casinóban Marczibányival is összetűz, ki őt donquichotteriával vádolva, annyira dühbe hozza, hogy az asztalra üt, bezárja az ajtót s pisztolyra hivja ki. Másnap kibékültek.

Február 3-án hirül hozzák, hogy a kis Eötvös (báró Eötvös József) Fellegvári név alatt egy vigjátékban ki akarja parodiázni. »*Nagyon megdöbbentett, elejét kell vennem!*«

---

[1]) **Eszterházy Kázmérné, sz. Montval grófné.**

Digitized by Google

Április 1-én, Schedel (Toldy) társaságában menve az utczán, több fiuknak egy tizest adott, megosztoztak, de egynek nem jutott belőle, ez panaszt tett nála: elégtétel fejében egy ütést kapott tőle. Az nap délután Zichy Henrikkel kilovagol egy ponyn s ez leveti. Mondhatnók itt is: egy kis Nemesis!?

Április 20-án följegyzi, mint egy csodát, hogy Batthiányinéhoz estélyre meghivták.

1832. február 4-én, Telekiéknél bál, hová nem hivják.

Február 12-én a császár nevenapját ünnepelik a budai udvarnál, a diszebédre ő is meghivást kap s pompásan mulattatja a főherczegnét. Festetics Minától az udvari bolond czimét kapja meg; adós sem marad értte.

S mióta az udvarnál szivesen látják, ugy veszi észre, sürübben hivogatják a mágnások is. »*Hahaha!*«

Nem soká tarthatott e varázs, mert április 10-én Semseiék már megfeledkeztek róla, valamint pár héttel később Orczyék is.

E közben mellőzte őt, aldunai utjában, esztei Ferdinánd is. (Lásd 226., 281. l.)

Május 15-én panaszkodik, hogy izolálva, elhagyatva van (»Im Verschiesz«) s hogy a pesti crême egészen kizárta kebeléből.

S ez igy megy éveken át.

Bécsben hasonló panaszok. Metternich hol igy, hol ugy.

Törökországi kirándulásából Metternichnek egy török fezt hozott emlékül, melyet ez szépen megköszönve, neje előtt azonnal fejére tett. (Deczember 6. 1830.) Máskor panaszkodik, hogy Melanie herczegnő, kihez pedig gyengédebb rokonszenv is köté, senkinek nézi őt: estélyén, lóverseny után, ellenállhatatlan álmosság lepi meg. (Április 25. 1835.)

1839. május 27-én a »Tudós társaság küldöttjeit« vezeti Esztergomba a primáshoz. A Zrinyi hajón mintegy háromszáz utassal, jókor megérkeznek, diszruháikat levetve, a sárban pacsmagolnak s egy rossz fogadóba térnek be parasztos ebédre, meszely borra: a papoknak nem jutott eszökbe őket ebédre meghivni. Egész éjjel esett. Másnap megyegyülés. A szük és zsufolt teremben Széchenyinek három óra hosszáig kell állva izzadni,

Digitized by Google

míg észreveszik s táblabiráik sorába felveszik. Ebéd egy kanonoknál, hova a primás is eljő. Rossz borok, meleg s magyar pezsgő. Hálásra Károlyival a Zrinyi gőzösre megy, mely csak 29-én térhetett vissza. Az elégületlenség e kirándulással általános volt.

Pesten sem volt több szerencséje, holott már az ünnepelt Crescenceszal tehette látogatásait s neki magának volt rég megállapitott társadalmi állása s volt egy válogatott közönség által nagyon is fölkeresett házi köre. »*Én a senki vagyok, a társaságban semminek vesznek, ügyekben még jobban mellőznek. — Dandin tu l'as voulu! Nincs semmi exterieur- és semmi interieur-öm! Azon felül már szemeim is romlanak, Isten neki.*« —

Az 1840-diki pozsonyi dietán, április 21-én, a király nevenapját ünneplik. Széchenyi diszruhában megjelen a templomban; a primás, ki a diszebédet adja, ismét elfelejti őt meghivni. A szólásszabadság feletti viták voltak napirenden.

1846. november 4-én: »*Az egész városban nincs egy ház, melyben vagy egy csésze theát ihatnám; annyira vittem!*«

Elég ebből ennyi; tán sok is.

A vidámabb nemű különösségek rovatába tartoznak még az ilyfélék:

1826. junius 6-án az Östreichischer Beobachter, talán figyelmetlenségből, talán malitiából, az akademia megalapitására tett 60 ezer frtos alapitványát gróf Széchenyi Ferencz neve alatt emliti meg. »*Azt hitték, megboszantanak vele, hogy nem Istvánt irtak. Die armen Schlucker!*«

1827. april 16. »*Wesselényi* (ekkor még legmeghittebb barátja) *100 fontért hozat egy kanczát Angliából, mig én mindent megvonok magamtól s néki, legnagyobb megerőtetésemmel, hosszabb rövidebb időre pénzt adogatok kölcsön.*«

Az általa kezdeményezett lófuttatásokon, nyereségei, veszteségei folyvást nagy izgalomban tartották. Öröm és levertség váltakoznak a gyepen nyert sikerei szerint: a nyugalom, melyet ilyenkor magára disputál, mindig csak látszólagos.

Előszeretetét a párbaj lovagias szokása iránt minden bölcselete s emberszeretete alig birta mérsékelni. Boszantá, ha

Digitized by Google

ismerősei körében bármely összekoczczanás ily elégtétel nélkül egyenlittetett ki. P. o. 1833-ban Füzesséry és Tisza közt, satb. A mellett maga szintannyiszor kibékült rövid uton, mint a menynyiszer megverekedett. P. o. Marczibányival, Zichy Edmunddal, utóbbi időben Teleki Lászlóval, satb, satb. Legsajátságosabb, hogy mihelyt valaki véleményével ellenkezett, főleg ha terveiről kicsinylőleg nyilatkozott, azonnal párbajra gondolt. Emlékezzünk a Batthányiról mondottakra.

1827. deczember 13-án: »*Sándor, ki már a rókavadászatot is ócsárolta s kire az ostobák és a fösvények oly örömest hallgatnak, azt mondja, hogy olyanfélékre, mint akadémia satb. nem ad egy fillért sem, de p. o. a hidra s efélékre fele vagyonát feláldozná. Fiatal ember s már minden felett itélni mer, blamiroz engem, holott még semmit se tett. S szerencsétlenségre divatban van. Egészen elrontják. On l'écoute. Meg fogok vele verekedni.*«

Metternich, maga részéről, nem maradt közömbös a magas körökben főleg reá is vonatkozható mende-mondák iránt s érdekkel tudakozódott a Stefferl viselt dolgai, sarcasmusai s czivódásai után. L. Venczel ugy adta elő neki, hogy Széchenyi ebben is reformeszközt lát, a duellum levén szerinte egy félmüvelt népnek leghatályosabb nevelője. *‚Il prétend, que c'est la seule manière de rendre ses compatriotes polis.'*

Pozsonyban 1833. februárban a Beleznay és Odescalchy közötti botrány alkalmából, mely mágnás és nemes közt szakadásra vitt, még ülésben is a rendek (a gentry) ellen fakadott ki. »*Egyetlen élvezetem,*« igy nyilatkozik naplójában, »*ha e d....ó fajra kiönthetem epémet. Szivből utálom öket.*«

1835. deczember 29-én: »*Károlyi Lajos is ellenem van. Golyót szeretnék váltani vele.*«

Másnap magához kérette. Kiegyeztek a Hid felett. Utóbb jó barátok lettek. Satb., satb.

Többet tépelődött, mintsem hinnők, vagyoni állása zavaraival. Ezeket is tulzottan nagyitotta s felhevült képzeletében akárhányszor az anyagi bukás szélén állónak képzelte magát.

Digitized by Google

1829-ben, Angliában utazván, ugy tapasztalja, hogy szörnyü kevés életrevalóság van benne, főleg pénzkezelés dolgában. Minden perczben valami »*ostobaságot*« követ el.

Azon év november 29-én végrendeletet készit s tanukkal a nemzeti casinóban aláiratja. »*Kinevettek ezért sokan s nagyon különösnek találták. De ha egy hetven éves korhely végrendelet nélkül hal meg s mindent a legnagyobb confusióban hagy hátra, — ezt, mert ugy szokás, egészen rendén levőnek találják.*« Ime, legalább egy czáfolat a fentebbi önvádra.

Végrendeletét, különben tudjuk, hogy ugy tartalmára, mint alakjára nézve, számtalanszor módositotta.

Az osztozásnál testvéreivel, elismerésre méltó hidegvért tanusitott. Ellenben Csokonya eladása, Göd megvétele s a pesti házak és telkek rendkivüli izgatottságban tartották. Gr. Zichy Henriknek néha meggyült vele a baja.

Czenk, ugy a birtok, mint a kastély, sok pénzét elnyelte, sok epét szerzett neki. Sokat küzködött pesti háztartásával is, mely hol berendezés, hol fütés, hol tisztántartás vagy kényelem dolgában sok kivánni valót hagyott. Dolgozó-szobája rendesen fütetlen, 8—10 fok mérsékletü volt. A lelkesedésnek kelle a többi meleget adni hozzá.

1847. deczember 16-án összeszámitja, mit különben azelőtt is gyakran tett, anyagi veszteségeit és kárait.

Sopronyi vasutnál	30,000 frt
Szedertelep	8,000 »
Balaton (gőzhajózás)	10,000 »
Hengermalom és gépgyár ..	90,000 »
Hidnál	120,000 »
Összesen.....	258,000 frt.

Ez összeget megpillantva, de tüzetesebben nem vizsgálva, igy kiált fel: »*Belébolondulok s végre is elvisz az ördög!*«

Hogy nevét a külföldiek kiejteni nem tudják, az nagyon boszantja. 1834. januárban a párisi akadémián egy elnökválasztásnak lesz tanuja. Gay Lussac volt a választott, kinek a mi Évkönyvünk és saját müvei nehány példányát tiszteletből

Digitized by Google

átnyujtá. Mind el voltak ragadtatva általa. *‚C'est un charmant hongrois, dont il est impossible de prononcer le nom.'* Igy volt az angolokkal is, kiket könyveivel szintén megajándékozott. Ha egy kis hiuság van ebben, minden iró, hiszem, hajlandó lesz azt megbocsátani.

Több mint tiz év mulva Debreczenben egy pinczér teszi idegessé, a ki nevét az előtte ismertebb Zichy névvel cserélte fel. »*Hát még Debreczenben is vannak emberek, a kik még éltemben sem ismerik a Széchenyi István nevét? Aztán beszéljen nekem valaki halhatatlanságról, stb. e. Mily nevetséges mind ez!*« — (1847. szeptember 16.)

Idegessé tette még az is, hogy egy izben a pozsonyi diéta alatt Liszt concertjén, véletlenül Orosz ült épen előtte, első journalistáink egyike, Széchenyi iratainak legélesebb birálója. (1839. deczember 19.)

Csoda-e, ha egy tisza-szabályozási gyüléseu, Debreczenben 1846. augusztus 6-án kirugja a széket maga alól, s végre mégis győz, részére vonva a bizonynyal nem kevesbé heves Bónis Samut is.

»*Sokszor tetszem az embereknek,*« igy irt magáról 1833-ban aldunai egyik utjában, »*anélkül, hogy legkevésbé ismernének, azután szörnyen vesztek előttük, ha meglátnak s felületesen ismerkednek meg velem: végre olykor ismét magamhoz hóditom öket, ha exaltatiómat, meleg lelkemet felismerik.*«

1847-ben Balaton-Füreden fordult meg. A gőzhajózási vállalat, melyre áldozni kellett volna, lassan haladt; de az éjjeli lárma, czigányzene, kurjongatás s egyéb betyárkodás nagyban járta. Erősen kikelt ellenök; de kevés sikerrel.

Pestre visszaérve, amint egyszer a kocsijába lépne, egy ifju az utczán valami sértő megjegyzést tesz reá, melyet nem hallott ugyan jól, de czélzatát sejtve, megáll előtte s rárivall: betyár! Az is megáll; mérges tekinteteket váltanak egymással: aztán kocsijába száll s elhajtat. (Augusztus 1.)

Ilyeneket akárhányat jegyeztek vagy jegyezhettek fel ismerői, a nélkül, hogy a Naplókban elegendő nyomaikra akadnánk.

Digitized by Google

Mikor meghallja, hogy b. Podmanitzky Frigyes vörös kabátban, minőt azóta akárhányat látunk a sportsmaneken, végig sétált a város utczáin, mintegy kárörvendve kérdi magától: »*Meglássuk, vajjon elnézik-e ezt neki?*« (1846. október 31.)

Annak is örvendett, mikor Kossuth, valamint ő, diszmagyarhoz pantalonban jött a gyülésre. 1847. augusztus 31-én volt az, épen István főherczeg beigtatásán. »*Hál' isten', egyben legalább megegyezünk!*«

A mit e nagy versenytársa politikai ambitiójáról mondott, mely aludni, enni, nyugodni nem hagyja s folytonos lázban tartja, abban igazat kell ugyan neki adnunk, de lehetetlen a más szemében szálkát látóra nem gondolnunk. Széchenyi valóban folytonos lázban töltötte életét. Kivált mikor már Eötvöst és Keményt is jakobinusoknak nézte! 1847 augusztus 7-én a városmajorban akarta meglátogatni őket, de nem találta hon: »*Szerettem volna látni e kis jakobinus fészket!*«

István főherczeg iránti, szomoru sejtelmekkel vegyes érzületét már emlitettük. Az a beteges két vonás szája körül!... 1847. deczemberben a még ágyban fekvőt meglátogatta. A bejáratot egy nagy Cerberus őrizte. Mit tegyen vele? eh, keresztül lép rajta. Egykor vad ficzkó lehetett; most már nagyon jámbor. ‚*Vigyázz magadra magyar!*' gondolá magában. A főherczeg himlőben szenvedett s szemével még nem látott. Oly soványnak, szürkének, sápadtnak találja, mintha államfoglyot látna maga előtt.

Széchenyi maga is lélekben-testben betegnek, sőt »*teljes felbomlásban*« levőnek érezte magát, szünetlen tépelődve azon, hogy hazai ügyeink összebonyolódása egy hatalmas közvetitőt kiván s hogy erre a fontos szerepre ő volna hivatva, de ereje nincs hozzá!

Testi bajaival való örökös küzködését, mely, mint minden hypochondria, olykor szinte komikussá válik, nem szoritom e keretbe; oly válhatlanul összefügg az lelki szenvedéseivel s a benne fokonkint fejlődő önkinzási és öngyilkossági rögeszmékkel, hogy ezekkel együtt fogja helyesebben részvétünket igénybevenni.

Digitized by Google

II.

Korán kezdődött Széchenyinél az a hamleti töprenkedés, az a búskomolyság, az a benső meghasonlás, mely elhervasztja az ifjuság rózsáit, idő előtt megvéniti az embert s határvonalat húz a halandó faj két osztálya, a könnyelmüeké és a komolyaké közt. Erkölcsi érték tekintetében ez utóbbiaknak s köztük Széchenyinek is, elsőbbséget fogunk adni; de szerencsésebbeknek kétségkivül amazokat kell vallanunk, habár nem is mindig irigylésre méltóbbaknak.

Soha *senki ugy el nem rágalmazta* önnön magát, mint Széchenyi az ő hátra hagyott naplóiban, melyek kitépett lapjai s kitörölt sorai csak egynémely kortársa jó hirének megóvását s netán élő utódaik kimélését eszközlik, mit különben a nagy halott végrendelkezésében is kötelességünkké tett: mig saját gyengéit, hibáit, nem csak leplezetlenül, hanem lehetőleg nagyitva s az enyhitő körülmények teljes mellőzésével, tárja elénk. Nem szánta e lapokat nyilvánosságra; de utóbb, kétségkivül, a vezeklésnek egy nemét látta abban is, hogy azok az utókor tudomására jussanak.

Göthét a mennyire szerette s ismételve olvasgatta, ugy szinte csodálnom kell, hogy számos egyéb klasszikus idézetei közt, az, melyet saját élettapasztalása és lelki állapota legtöbbször juttatnak eszünkbe, egyszer sem foglalt helyet. Senkire sem alkalmazható jobban amaz ismeretes:

Wer nie sein Brod in Thränen ass,
Wer nie die langen kummervollen Nächte
Auf seinem Bette weinend sass:
Der kennt euch nicht, Ihr himmlischen Mächte!

Ihr führt ins Leben uns hinein;
Ihr lasst den Armen schuldig werden; —
Dann überlasst ihr ihn der Pein:
Denn alle Schuld rächt sich auf Erden.

Digitized by Google

Hogy ifjukori vétségei, tekintve heves szenvedélyeit s nagy kisérteteit, semmikép sem lehettek annyira jellembevágók s lelket ölők: azt épen oly korai magába térése, multjával határozott szakitása, sőt annak igazán keresztyéni »*utálása s gyülölése*« s örökös szemrehányásai, lelki furdalásai, mindennél hangosabban tanusitják. Ha expiatio valaha teljes volt: ugy az övé annak nevezhető.

Erős ethikai érzékének meghatóbb bizonyitványait nem hagyhatá örökül az ő nagy nevére féltékeny utódainak, mint: először egész nyilvános életpályáját; másodszor tragikus végét; harmadszor naplóit, e minden szépelgéstől ment s minden bírói szigort meghaladó önéletirást.

A bécsi congressus zajában, 23—24 éves korában, el-elfordul mindentől, mi egy fogékony lelket csábitani, részegitni szokott; belátja a nagyvilági fény és pompa üres voltát: tükröt tart önmaga elé, pirulásra készteti, javulásra ösztökéli magát. A mások és saját gyengéi, ledérségei komoly bölcselmi elmélkedésre nyujtanak alapot neki. Megörökiti a napot, a napokat, melyektől szerencsétlenségét, egykor bekövetkezendő kétségbeesését datálnia kellend: világosan sejtetve, — ki tudná ennek positiv okát adni! — még életének utóbb öngyilkossággal leendő befejezését is. Nem politizált akkor még, csak szerelmével, mondjuk szerelmeivel tépelődött; de kész meghasonlásban élt már a társadalommal, mindazon köz- és magán állapotokkal, melyeken oly nagy változásokat előidézni volt épen ő hivatva; s végre meghasonlásban élt, fájdalom, önmagával is. S ez adja kulcsát kezünkbe, ha lélekbuvárok vagyunk, az ő gyászos végének is.

Minden harmoniára törekszik a világon: észreveszi, bámulja, az Istenség fogalmáig viszi e magasztos harmonia eszméjét; csak önmagában nem birja föllelni, nem képes megalkotni azt. Rövid perczeit ismerte csak a boldogságnak, melyekben az ég mintegy megnyilt felette; de elborult csakhamar ismét minden körülötte: ő boldogtalan ember.

Hol lelkében, hol testében keresi a bajt: de a baj maga mindig meg van. Élesebb gúnyt alig képzelhet, mint ha bókké-

Digitized by Google

pen valaki a legszerencsésebb s irigylésre méltóbb embernek mondogatja.

Bár munkánk e része egy bonczoló műtéthez fog hasonlitani, szorgalmasak akarunk lenni adataink egybeállitása körül. Átfordithatja, kinek kevesebb is elég; figyelmére méltatja tán, ki lélektani szempontból veszi fel a csekélynek látszót is.

1814-ben, augusztus 9-dikét jelöli meg, mint élte egyik legnevezetesb napját, mely boldogtalanságra, bűnre vezetheti s egykori kétségbeesésének okozója lehet. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy ha korábbi időkre visszamenő jegyzeteink lennének, hasonló nyomokra ott is akadnánk. Hazafias érzülete is, bár minden müködési térnek reménye nélkül, már ki-kitör belőle, fájdalom, nem a büszkeség és bizalom, hanem a csüggedés, az önfeladás hangján. Valamely politikus azon combinatiójára, miszerint Angliának érdekében állana, hogy ott, a hol Ausztria van, egy erős állam, ott ellenben, a hol Törökország van, egy gyenge állam (illetőleg: *»buta nép«*) foglaljon mindig helyet, megdöbbenve kiált fel: *»vajjon tiz év alatt mi lesz az én kedves magyar hazámból?«*

Ismeretes élcz, hogy valamint isten az ő képére és hasonlatosságára teremté az embert, ugy viszont ez, gyarló képzeletében, az ő saját erényeivel és fogyatkozásaival ruházta fel teremtőjét. Széchenyi betegnek érzi, vagy képzeli magát: betegnek látja, sőt haldoklónak s feltámadásra alig hivatottnak nemzetét is, melynek ő egyik, bár nem egyetlen, ébresztője volt. Tiz évig kelle még szunyadni benne e nagy hivatásnak!

E tiz év, mely alatt politikai élet nálunk nem volt, — nem olyan t. i., a melyben ő részt vett volna, — nagyon mozgalmas időszak volt Széchenyi magán-életében. Ebbe esnek ledér és komoly szerelmi viszonyai s mind ama nagy és kis csalódásai, mikről részint már megemlékeztünk, részint pótlólag kell egyet-mást megemlitenünk. Velök járt, mint látni fogjuk, a hypochondria.

Hires emberek életrajzaiban mindennemü, de főleg testi szenvedések nem ritkán oly fontos szerepet játszanak, hogy olykor szinte a halhatatlanság árának vehetők, mely árért sok köznapi ember inkább lemond minden dicsőségről. Széchenyinél ez

Digitized by Google

a nem irigylendő tényező sokkal jobban előtérbe nyomul, mint bárki másnál. Csengery Antal, maga is gyengéd szövetü nevezetességeink egyike, kivel egykor naplókivonatimat közlém, azzal a megjegyzéssel fejezé ki összbenyomását: *„ez volt a legboldogtalanabb ember, a kit valaha láttam!“*

A már emlitett dies nefastushoz csakhamar csatlakozik egy másik. »*November 3-án (1814) esti 8 órakor valami történt velem, a minek reám nézve okvetlen szomoru következménye lesz; de még az is megtörténhetik, hogy valamikor csupán e miatt lövöm főbe magamat.*« A Faust-mondát juttatja eszünkbe: mintha aláirta volna a vérszerződést Mephistóval, ki ezentul válhatatlan társa lesz.

Fájó szivvel s oly okokból, melyekre »*véghetetlen szent borzadással*« fog mindig visszaemlékezni, hagyja el a vig Bécset s égő nyugtalanságtól üzetve, barangolja be Olasz-, Német-, Franczia országot. Jó darab idő mulva visszatérve, azt a mit keresett, a lelki nyugalmat, nem találta meg. »*Közelebb vagyok-e most*« kérdi, »*a boldogsághoz, a nyugalomhoz, mint voltam az előtt? Vagy még mindig hajszolom az elérhetetlen ideált?*« — — »*Isten veled ambitio, lemondok örökre rólad!*« — — »*Hazám, szenvedö, szerencsétlen hazám! De ezen nem lehet segiteni, most legalább még nem!*« stb.

Alig van egy pillanatra itthon, ismét ujra kiröpül. Telve mindenütt a szerelmesek bibliája, Werther- és Heloise reminiscentiáival. Azt hiszi, hogy ő csak: »*vagy a legboldogabb, vagy a legnyomorultabb ember lehet a világon: középut számára nem létezik.*« — »*Nagyon ámitanám magamat, ha valaha még boldog órákra tartanék számot az életben.*« — — »*Testi-lelkiképen beteg vagyok!*« —

»*Vannak emberek, kiket egyetlen egy szemrehányás, melyet önmagoknak kell tenniök, soha sem enged többé megnyugodniok.*« (Julius 17. 1818.) stb. e.

»*Éveken át*« — irja már 1819-ben — »*megbocsáthatatlan életmódot folytattam, — hideg vérrel átgondolva azt, alig hihetem, hogy ugyanazon ember voltam akkor, a ki most vagyok.*« —

Digitized by Google

E napokban, egészen elérzékenyülve, végét érzi közelegni s bucsut vesz, gondolatban örökre, a hölgytől, kit imádott, de nem boldogithatott. Szerencsétlen szerelmesek, tudjuk, mindig exaltatióra, kétségbeesésre, öngyilkosságra hajlandók; de mi látni fogjuk, hogy Széchenyit a ferde exaltatio, a kétségbeesés, az öngyilkosság gondolata még a szerelemnél is erősebben ragadták meg s makacsabbul kisérték s akkor sem hagyták el, mikor ama szelidebb társuk már hátat forditott neki.

Legnagyobb csapás volt reá nézve sógornője, Caroline halála. († augusztus 31. 1820.) »*A halál fogja-e, vagy az idő behegeszteni sebeimet?!*« — Az idő nem birta e sebet behegeszteni; noha bizonyosra vehető, hogy az a képzelődés, miszerint e nő kora halálának egyik okozója valamikép ő is lett volna, merőben alaptalan volt.[1]) Oly ártatlan volt ebben is, mint a 48-diki mozgalomban, mely miatt magát őrültté gyötörte. De neki ily önkinzás életszükség volt: nem járhatott semmi középuton s mert a legboldogabb nem lehetett, a legboldogtalanabbá kelle válnia!

»*Majdnem mindig rosszul érzem magam, türhetően vajmi ritkán, egészen jól, soha sem. Mozgás, izgalom kell nekem, hogy fentarthassam magam, — — tehát az, a mi már magában véve letérés a boldogság utjáról.*« (deczember 1820.)

A czenki sirboltban, a halottak viszontlátásáról elmélkedik. A lélek testetlen levén, természetes, ugymond, hogy »*testi szemeinkkel nem láthatjuk azt; de hátha egy uj érzéket nyerne az ember, melylyel e czélt megközelithetné?!*« . . .

Van oly pillanat, hogy »*vérszomjas vadállathoz*« hasonlitja magát, majd »*minden bünök egy irtózatos képének*« s kilencz hónapon át kerüli szemét az álom. »*Oh kinteljes idö! — Végre azt mertem gondolni magamban, hogy el akarom ezt viselni . . . de akaratom gyenge volt.*«

Bizonyos fatalismust lát az egész család felett lebegni: egy tagja sem lehet boldog. Ő maga, mint hét éves gyermek

[1]) Igtassuk ide eredeti szövegében e szép helyet: »*Lass uns zusammen beten für die geliebte abgeschiedene Seele. Ah, auch ich trage Schuld an ihrem Tode und will für sie beten, und Ihr zu lieb Opfer der Demuth der Ergebung und Entbehrung bringen.*« — 1820. szeptember 8.

Digitized by Google

mondott egyszer ily jóslatot: s ezt most mindinkább beteljesülni látja.

A mellett a ki meghalt, az élő Selina, amannak nővére, tette ekkor oly véghetetlen boldogtalanná. (Lásd 48. stb.)

1820. deczember 13-án halt meg, lelki erejének már nem teljes birtoklásában, derék atyja. Most még elhagyatottabbnak érzé magát. Panaszkodik, hogy egészsége napról-napra hanyatlik, idegeivel nem bir, teljes felbomlástól tart. Alig birja eszméit rendbe szedni. Mi lesz ennek a vége?! stb. eff.

1821-diki naplóját, dult kedélylyel, halálra sebzett szivvel kezdi meg, oly hangulatban, mely a jelent elviselhetlennek, a jövőt rémitőnek láttatja vele. Nincs semmi menekvés ez állapotból. stb.

Majd teljes apathiába sülyed. Ugy elmélkedik, hogy egy alvó bolond és egy ébren levő bölcs egészen egy fokon állnak: egyiket sem érintik a sors viszontagságai. De, ha Carolinára gondol, azonnal felujulnak vérző sebei. Oh, csak ezt a hat évet törülhetné ki életéből!...

Egészsége ezalatt kissé megjavul; de viszont haragra könnyebben lobban minden csekélységért. Ha a lélek, ugymond, oly arányban fogyna bennünk, mint minőben gyarapszik a test: ugy jobb volna mindig betegnek lenni.

1821. október 8-án egész nap a trappistákat forgatja eszében. »*Egészen kiestem a divatból, ki vagyok zárva a társaságból. Personne ne veut de moi, personne ne se soucie de moi. Kortársaim mind elérik valamely czéljokat, állást foglalnak az életben: csak az én terveim és vágyaim foszlanak szét, mint buborék. Amerika!*« — Magyarország sorsát is szintoly reménytelennek látja.

Ily rossz hangulat okozója ezuttal S. Gabriella volt, Bécsből hozott hireivel. Nem sokára ezt is elragadta a halál, Széchenyi ujabb bánatára.

Október 17-én: »*Halálom egyszerre véget vetne minde zavaroknak!*«

Október 18-án, Apatinban: »*Szivemet egészen elfogta a kipótolhatlan veszteség keserü érzete. — Vajjon imám meghallgat-*

Digitized by Google

tatott-e? Vajjon Carolina egy üdvösebb vagy üdvtelenebb csillagban lakik-e most?« . . .

Majdnem hasonló elérzékenyüléssel emlékezik meg aztán Gabriellárol. »*Vajjon nem tartozom-e én is e körbe?! . . . A halál nem egyéb, mint egyik legkellemesebb módja a kivánt nyugalom elérésének!*« stb. eff.

Szerencsére, neki már dolgoznia kellett. A mélázástól elvonta őt egyelőre a lófuttatás. Utána következett a többi.

Selinának, mint láttuk, nem sokára utóda támadt, a gyermeteg L. Henriettában, kinek ártatlan mosolya, pajzán élczei vették át a szivet sebző mérges nyilakat.

Több keserű órát szerze ez Széchenyinek, mint kellett volna. (Lásd 63. stb.)

A »*pisztoly*« váltig szerepel. Azt hiszi, vagy szerencsésebbnek vélt vetélytársát kell agyonlőnie, vagy önnön magát. Van azonban még egy harmadik választás is: a Niagara!

1823. február 9. Senki sem szereti. Semmi sem sikerül. Vajjon magát okozza-e, hogy ugy néz ki, mintha maga sem tudná, mit akar.

Ezt, ugy házasodási tervei, mint a katonai szolgálatban maradása vagy nem maradása feletti ingadozásai okozták.

»*Bensőmben ugy fel vagyok dulva, hogy közel érzem magam elmém megháborodásához.*«

»*Ugy állok itt, mint családom szerencsétlenségének okozója! Lefogyva, elbetegesedve, kinevetve, elfeledve, — mint elszegényedett s gyülölt ember fogom életemet idegen világrészekben bevégezni.*« . . . E bús jóslat beteljesült: egy őrültek háza, bizony elég idegen világrész!? —

Márczius 4. »*Szivemet görcs huzza össze, vérem el van mérgesedve: utálom az életet.*«

Julius 4. »*Egy testben-lélekben beteg ember foglalkozhatik-e házasodási gondolatokkal?*« — Julius 12-én: »*Lelkiesméretem megterhelve, egészségem elrontva, az emberek becsülését elvesztve, földi javaimat elpazarolva, egy jobb jövőre való kilátásaimat elrontva!*« satb.

Digitized by Google

A mi földi javait illeti, pár sorral alább egy kis budgetféle látható, melyben évi jövedelme ötven ezerre van becsülve, miből a családnak, husz, kamatra hét, javitásokra öt, Czenkre öt, saját személyére kilencz s váratlan esetekre négy ezer volt szánva. *Az uri* magának szánt összegen, melyet kétezer aranyra becsült, hat éven át utazgatni akart. E számok annyiban érdekesek, hogy pár év mulva az akadémiára tett ismeretes alapitványa becsét emelik. (V. ö. 181. l.)

Augusztus. »*Mi lehet a baja keresztcsontomnak? Rheuma, szelek, fövény, hemorrhoidák, tabes dorsalis. Nehéz a választás!*«

November 4. »*Agyonlövésre gondolok. Azt hiszem, utóbb is csak ez lesz a végem.*« — Majd ismét: »*Amerika!*« Majd ismét »*Pisztoly!*«

Szerencsére Bécsben, hol egy falkát szervez, mind egészsége, mind jó kedve ismét helyreáll. Mindamellett, hogy édes anyja ugy kiszidja, mint valami rablógyilkost, (deczember 12.) az agyonlövésre »*nem gondol többé.*«

Nem is gondolt arra két-három napig: aztán a régiben vagyunk. »*Hol van Epiktét, hol Marc Aurél? Én mindenre képtelen vagyok. Szünet nélkül az öngyilkosságra gondolok.*«

Debczember 15-én. »*Testvérem esküvője Emiliával. Vőfély vagyok. Nagy felindulásban. Szünetlen Carolinát láttam szemem előtt!*« — 30-kán: »*Nem leszek-e végre hülyévé? vagy megbolondulok? Biz'isten, nem marad egyéb hátra, mint a pisztoly!*« —

1824. január 5. »*Isten bocsásson meg nekem: erőszakosan kell kivégezni magamat. Oly sokáig, a mig csak lehet, éheztetni, szomjaztatni magát, ébren lenni, imádkozni: aztán méreg vagy tör! kénytelen vagyok vele.*«

Január 20-án meghalt jó édes anyja. Szelid, csendes kimulása volt. — »*Most már szabadon rendelkezhetem magamról: Isten segits!*« — »*Agyonlőjjem-e magam? Jobb lesz-e? — Egy percznyi elhatározás, aztán vége minden szenvedésnek!*« — Másnap az ész szavára s a keresztény bölcseletre hallgat, mely »*türést. szenvedést*« parancsol. »*Igy kell vonszolnia magát mind közelebb a sirhoz.*« —

Digitized by Google

Vigasztalja egy jó barátnéja is, Grassalkovics Tini, kit közkedveltsége miatt »*az ellenzék dajkájának*« neveztek el. Keresztül lát rajta s azt jósolja neki, hogy nem fog sem erőszakot tenni magán, sem Amerikába kivándorolni, hanem szépen haza megy, káposztát ültetni, melyből aztán majd ő is fog enni. Vegyük e káposztaültetést, mint symbolumot, kissé szélesebb értelemben: s ime, mindnyájunknak jutott belőle egy kis adagocska.

Junius 15-én már e derült sort olvashatjuk: »*Egy bölcsész elméjével tekintem az életet s derült szemmel nézek a jövőnek elébe.*«

E javulást némi részben a vizkurának is kell tulajdonítanunk, melyre május óta adta magát. Az öreg Eszterházy herczeget ajánlották neki mintául. Most tehát vizivó lett s ennek kitünő hatását tapasztalja.

III.

Kit a büszke Szelina s a gyermeteg Henrietta annyira kivettek sodrából, azt, természetes, hogy a Crescence iránti eszményi szerelme egészen magán kivül ragadta.

Tudjuk, hogy első fényes föllépte a magyar közélet terén egy időbe esett szive e másik nagy szenvedélyének keletkezésével. Ez is, az is sok szenvedést szerze neki: de a szenvedések ez iskolája, ugy látszik, szükséges volt jellemének teljes kifejtésére. Egy viszonzott boldog szerelem tán elrontotta, elpuhitotta volna őt: e reménytelen, de soha meg nem szünő epedés szárnyakat adott neki. Csak is igy érhetett fel ama magaslatra, mely nevét, sok földi keserüség és izzó szenvedélyek tüzében megtisztult fénynyel, a csillagok közé emelte.

Nem a dicsfény szemlélete fogja most szemünket elbájolni; annak emléke bensőnkben kell hogy éljen s vigasztaljon, azalatt míg: fürkésző figyelmünket az ezer apró szenvedéseknek s a kétségbeesésig menő lelki és testi kinoknak fogjuk, kitüzött feladatunkhoz képest, még egy fejezeten át, szentelni. A tépelődő, a beteg Széchenyit kell tanulmányoznunk.

Csoportositani fogjuk adatainkat időrendben; magyarázat alig lesz szükséges hozzájok. Ismétlések elkerülése végett, eset-

Digitized by Google

leg azok előleges kimentésével is a *Nők* és az *Elhagyott* czimü fejezetre utaljuk olvasóinkat.

1824—6. »*Nehány nap óta valami támadt a szememen: bal szememre meg fogok vakulni, ma még megmenthető lett volna, marasztanak. Elkésem: I shall take the consequences.*« — »*A rég elfojtott betegség végre kitört rajtam. A láz által okozott nagy testi fájdalom emeli s fokozza bennem az erkölcsi erőt. Nem hiába gondolok annyiszor s oly áhitattal reátok, ti régi kor bölcsei! Üdvözöllek ujra titeket!*« — »*Most jövök reá csak, harmincznégy éves koromban, hogy semmi sem árt annyira egészségemnek, mint a thea és kenyér. Ezt annyival inkább restelem, mert eddig kenyér volt főtáplálékom: most függetlenségem ez oldalról is veszélyeztetve van!*« — »*Wr. B. azt állitja, hogy kénszagom van.*« — »*Borzasztó éjszakám volt. Hová lettél arányos függetlenségem, melylyel ugy szerettem dicsekedni?*« — »*A jövőt egészen feketének látom . . . . . Folytonos agoniában vagyok.*« — »*Terhemre van a lét: semmire sem vagyok alkalmatos.*« — »*Egész nap az volt eszemben,* ***ne lőjjem-e agyon magamat.*** *— Amerika? — Az ég tudja, még* ***megbolondulok!***« (Február 24. 1826.) — »*Beteg vagyok, telve bánattal.*« — Következik a Göthe verse:

Was mein armes Herz hier gebanget, satb.

Folytatja: »*Minden embertől el vagyok hagyatva!*« — »*Egyik eszme a másikat kergeti: méregre gondoltam!*« — »*A jelen nemzedék már veszve van, a jövendőből talán lehet valami.*« — Hozzá kell tennünk, hogy ezuttal a mágnásokat értette, kiknek magoktartásával az országgyülésen nem volt megelégedve. — »*Egészségem oda van. Folytonos agoniában vagyok.*« — »*Nem illem be kortársaim közé: majd ha nem leszek többé, akkor fognak felismerni.*« — »*Mint remete fogok meghalni.*« — »*Föltettem magamban, hogy egészen hazámnak fogom áldozni magamat. Mentől jobban átgondolom a szerepet, melyre vállalkoztam, annál nehezebbnek, kivihetlenebbnek s hálátlanabbnak tün fel az előttem. Az én elaggott, elsatnyult hazámban!*« — »*Ballábam szörnyen fáj; mily gyalázatos egészségem van: bizonnyal a köszvény!*« — »*Szerencsétlennek érzem magam: életem mey van mérgezve.*« — »*Oh mindenható! én*

Digitized by Google

agyon fogom lőni magamat.« — *»Két uncia glaubersót vettem, nagyon gyenge vagyok utána.«* — *»Minden kedvemet elvesztettem az élethez: semmi sem érdekel többé; minden, a mit teszek, erőltetve van.«* — *»A halál keserüségét érzem lelkemben.«* — Vajmi ritka közte az ily magábatérés: *»Azt vettem észre, hogy mindabból a sok szerencsétlenségből, a melyet életemben előre sejditettem, vajmi kevés, ugyszólván semmi sem következett be valósággal.«* — *»Erkölcsileg és physikailag pokoli kinokat szenvedek.«* — *»Molly ugy fogadott, mint egy kutyát. Metternich hidegen. Elveszett ebnek tartanak.«* — *»Magyarország gyenge lábon áll!«* (November 26. 1826.) — *»Metternich rendszerének az ő halálával vége lesz; az enyém csak halálom után fog életbe lépni.« . . .* Magasan lobogott ekkor már benne s egész lényét elboritotta hivatása érzete.

1827. »Bensőmben napról-napra nyugodtabb leszek. Érzem és élvezem benső értékemet. De szenvedélyem egészen felemészt: egészségem nyomorult. Boldog nem vagyok, csak nyugodt.« (?) — *»Véget kellene vetni életemnek: éjjel-nappal arra gondolok.«* — *»Perczenként közel vagyok a kétségbeeséshez.«* — *»Oh, mily boldogság volna életemnek végetvetni.«* — *»Hosszabb idő óta betegnél is betegebb vagyok. Meddig fogok még ebben az agoniában élni!«* — *»Életem napról-napra terhesebbé, türhetlenebbé válik.«* — *»Mindinkább lesoványodom, felemésztem magam.«* — *»Nincs másképp. Meg kell örülnöm.«* — *»Életem naponkint utálatosabb lesz előttem. Lehetetlen igy tovább élni.«* — *»Egy neme az őrjöngésnek szállott meg, pisztolyaimat ragadtam meg.«* — Hát még, mikor az imádottja egészségeért vagy életeért kell rettegnie! De óvakodjunk az ismétlésektől. — *»Méregre gondoltam.«* — ***»Egyszer mégis csak agyon fogom lőni magamat!«*** — satb. satb.

1828. Szerelmi gyötrődése folyvást tart. Pokoli kinok; de inkább a Purgatorium: mert mennyekbe fog vezetni. Csak idő kell hozzá és béketürés! *»Semmire sem vagyok való. Az* ***agyonlövésre*** *titkos kéjjel s hideg veritékkel gondolok.«* — *»Utóbb is csak* ***erőszakkal fogok véget vetni életemnek.*** *La vie me paraît une charge insupportable.«* — Fiuméban: *»Idegeim oly gyengék, hogy mindentől félek s örökös balsejtelmek gyötrenek. A mellett, hogy az életet utálom, botorul és boszantó módon félek a haláltól is.«* —

Digitized by Google

»*Mindenütt bágyadtságot, álmosságot, marasmust látok: vajjon felébreszthetők-e lethargiájukból?*« — Pesten: »*Testileg, lelkileg csak vegetálok.*« — »*Beteg vagyok s egészen kimerülve. Oh, be irigylem a holtakat!*« — Czenken: »*Beteg vagyok, csüggeteg és kimerült. Az* **agyonlövésre** *gondolok.*« — »*Hazám meg van halva, ezt tisztán látom. De azért utolsó leheletemig mindent el fogok követni, hogy javát elmozditsam.*« — »*Magyarország! ne számits reám: szivem szét van tépve.... Nem fogok-e megörülni? Csak a sirban van nyugalom. Mint utálom az életet!*« Crescence ez időben, helyzete korlátai közt mindent elkövetett, hogy fentartsa benne az erőt és bátorságot az életre és a — lemondásra. »*Napról-napra sötétebb lesz minden körülöttem. Je suis reduit à moi. Ma santé est abimé, je suis bien souffrant.*« — »*Őrültség, dühöngés, öngyilkosság közt hányatom. Ritkán jön reám egy álom, mely önmagamat feledtetné velem s ha jön is, ugy pokoli álmok az én nyugvásom!*« satb.

1829. Ez csak az előbbinek folytatása. »*Meg vagyok érve az örülésre. Minden, mit három év óta tettem, hiába van..... Nem sokára végén vagyok életemnek. Oh, bár csak elmult volna már!*« — »*Nagyon beteg vagyok. Egész testem tele van köszvénymyel.*« — A Hitelről: »*Mily gyenge, mily zavart lesz ez az egész könyv. Ugy dolgozom rajta, mint a kinek csak pár nap van hátra életéből. Közömbös előttem minden a világon.*« (?) — »*Oh halál! jöjj és vigy el magaddal.*« — »*Szájdaganatom mindig rosszabb lesz. Tizennégy nap óta igazán hihetetlen sokat szenvedek.*« A testi szenvedés szinte enyhiti a lelki szenvedést: »*Egész valómban nyugodtabb vagyok: szerelmem is kevesbé gyötör. Je commence à sentir ma réelle valeur. Nem érzem boldogtalannak magam.*« — Ez a jobb hangulat több napon át tart. »*Derült és nyugodt vagyok, mintha egy szép reggelre kellene egyszer virradnom!*« — »*Pisztolyaimat mégis megvizsgáltam, vajjon meg vannak-e töltve. Soha sem voltam ily különös hangulatban.*« stb. e. — Ismét a régi nóta: »*Jövőm napról-napra jobban elhomályosodik.*« — »*Rémitő hangulatban vagyok. Magyarország halva van. Azonban dolgozom addig, a mig lehet... Herder a magyar nemzetnek gyors véget jósol. Mély bánattal tölt el.*« — »*Véytelenül le vagyok verve. Semmi sem érdekel többé.*« —

Digitized by Google

Külföldi utazása alatt sem hagyja el a melancholia. »*Mivé lettem én s pedig mi válhatott volna belőlem!.. Lelkem, szivem el van szenesedve. Be jó lett volna alámerülni.*« Ezt Helgolandnál, tengeri betegsége után irja. »*Mi köt még az élethez? Semmi egyéb, csak Cr— iránti szerelmem.*« — Würtembergben, a Klein-Hoheimba vezető uton, egyszerre megakad érverése, ájulás kerülgeti. »*Ez már nehányszor megesett rajtam,*« irja. »*Sejtem és reménylem, hogy szélhüdéstől érve, rögtöni halálom lesz.*« — Czenkre érve, jövedelmében tizenhétezer forint deficzitet talál. »*Különös,*« mond, »*semmi könnyelmüség nincs többé bennem! Az élet egyik napról a másikra mindig undoritóbbá válik előttem. Semmi sem örvendeztet többé. Lakásom horribilis, lovaim rosszak, embereim ostobák, minden kimegy a sodrából, nincsenek barátaim, nincs hazám. Cr— az egyetlen fénysugár a háttérben, ha ez is kialszik, semmi sem tart vissza többé.*« — Október 3-án Pesten egy fisztuláját vágták fel. Egész testében remegett, mikor e mütét alá hanyatt kelle feküdnie s előbb erősitésül egy pohár rhumot ivott meg. A metszés szerencsésen s oly gyorsasággal sikerült, hogy alig vette észre. Fél, hogy e baja többször meg fog ujulni, 5-én már elutazott, Bécsben dr. Steinmaszel nincs megelégedve a gyógykezeléssel s rossz utókövetkezményekkel ijesztgeti. Egy okkal több a további hánykódásra! — Már Pesten ismét ellenállhatatlanul vágyódik a »*pisztoly*« után. Ily kinos vajudások közt készült el a Hitel. Saját bajait még semmibe vette volna, hanem az év végén Crescence is beteg volt s állapota aggasztó. Ha esetleg meghal, Széchenyi, sajátságos eszmelánczolatánál fogva, azonnal kész volt önnönmagát tartani e halál okozójának is! (Deczember 21.)

A Crescence időnkinti betegeskedései őt mindig sokkal nagyobb nyugtalanságba ejtették saját valódi vagy képzelt bajainál; ha pedig nagyon jó szinben volt, ezt egy bekövetkezendő ujabb betegség előjelének vette s uj okot talált az aggódásra. Leste róla a jó vagy rossz hireket. Orvosait, ha tétováztak, vagy hamar nem segithettek rajta, egyenesen gyilkosoknak nevezgette.

1830. Az év elején egy uj felfödözést tesz: a kávé az oka minden bajának, álmatlanságnak, rossz emésztésnek, szaggatás-

Digitized by Google

nak, stb. De hamar megjavitja ezt azzal, hogy a fejbeli munka és a lelki fájdalom fogják felbomlásra vinni egész szervezetét. S ismét csak halni vágyik, nem győzi bevárni végét. Az nap, hogy könyvét a főherczegnőnek átnyujtotta, irtózatos sejtelme szállotta meg, mint irja, »*életében először,*« de mi tudjuk, hogy épen nem először, sejtelme annak a lehetőségnek, hogy ***meg fog őrülni.*** (február 10.) Márcziusban a homoeopathiához szegődik, mely mellett sokkal jobban érzi magát. Felhagyva a franczia szakácsokkal, kiknek müvészetét eddig nagyon kedvelte, egyszerű magyar főzőnőt fogad. Dr. Balogh lesz orvosa. E jóltevőjét egyszer majdnem »*kilöki*« a szobájából: e hevességét s »*illetlen*« magaviseletét azonban rögtön megbánja. Egészsége most jobb; csak lelki szenvedései a régiek. »*Oh mily gyakran megszáll a vágy, hogy szomoru lételemnek végét szakitsam!*« — Felujul a Caroline fájó emléke. »*Broken heart! Ő tört szivvel halt meg s én, botor, még boldogságra, megelégedésre tartsak számot? Mig kigyók és skorpiók laknak bensőmben. Szent Nemesis!* — »*Minden elsötétedik körülöttem, akármerre tekintek: a mult, a jelen és a jövő!*« — »*Első olvasmányom az Aurorában: Dies irae!*« — Egészségének vélt javulása sem tart sokáig. Áprilben már ujra panaszkodik. »*Nyomorult egészségem van; kedélyem komorabb, mint valaha. . . . Nincs egy barátom, nincs semmi tekintélyem, minden vállalatom homokra épült. La Hongrie est morte ou dans l'agonie.*« — »*Egészen meg vagyok zavarodva. Je ne sais plus ce que je dois faire.*« — »*Az országban sokan nagy dolgokat várnak tőlem: csalódni fognak.*« — Aldunai utján az életuntság vele jár. »*Je suis dégouté de mon existence!*« — »*Ha Cr— nem volna, bizonynyal a pisztolyhoz nyulnék.*« A gyilkos szerelem ime életmentőnek is jó! — Hasonló szolgálatot tesz az égő honszeretet. »*Elvesztém lélekzetemet, majdnem kishitüvé lettem: merev szemmel néztem pisztolyaimra. Isten bocsássa meg nekem, ha örjöngésemben öngyilkosságot követnék el. Nem akarom azt tenni. Cela anéantiroit mon nouvelle école que je viens d'établir en Hongrie.*« — Reformmüvét nem akarja megsemmisiteni! Sürü lázai ellen, Beszédes tanácsára, magnesia meteoricát vesz, stb. e. Sorba veszi, hogy pálczát törjön felettök, eddigi élete ugynevezett Erratáit.

Digitized by Google

Pesten már eddigi bajaihoz »*puffadás*« is járul, melyet azonban »*falánkságának*« is tulajdonit. Majd »*keléseivel*« vesződik. Hasa egyre nő, mig többi tagjai aszkórban szenvednek. Felfakadván kelései, ismét mintegy ujjászülöttnek érzi magát. »*Rendkivül sokat eszem, sokat alszom, nyugodt vagyok, vagyis inkább közönyös. Minden iránt részvétlen vagyok. Minden rugonyosságot és energiát elvesztettem. Örökre-e? vagy csak rövid időre? azt nem tudom.*« — »*Hasam nevetséges nagyra nöl, már egy körtéhez hasonlitok.*«

November 24-én veszi hirét Kisfaludy Károly halálának. Irigyli!

A közvélemény, ugy látja, egészen ellene fordul. Mind félreismerik. »*Látom, érzem a hidegséget, melylyel elömbe jönnek. S különös, hogy mitsem törödöm vele .... épen semmit sem fáj az nekem!*« (?)

Deczember 24-én dr. Stály jő hozzá. Lábai dagadtak: az orvos, »*ámbár igen rossz jelnek látja*« — ugy tesz, mintha semmibe sem venné. Most már világos, hogy »*vizkorságban*« van »*vérveszteségei*« folytán. Kellemetlen tudat ez; ámde azért »*dolgozni*« fog, a meddig lehet!

1831. Szorgalmasan irogat, de elégületlen magával. 5—6 óra alatt alig bir 2—3 oldalt megirni. A Világot kezdte irni. A mint bele melegszik, feledi testi bajait: hasa is apad. A budai udvarnál már nagyon szivesen látott vendég, csak esztei Ferdinánd nem veszi kegyébe. A nemzeti casinóval elégületlen: ugy látja, hogy már ez is hanyatlásnak, sőt felbomlásnak indul. — »*Minden reményem meghiusult: magam is oda vagyok.*« — »*Erős vágyam támad Amerikába utazni.*« — »*Je suis foible à tomber. Lehetetlen, hogy sokáig tartson még.*« — Pióczákat rakat s ezek egészen elgyengitik. — »*Egészségem nyomorult, féloldalam meg van bénulva.*« — »*Egy embert nyakazni láttam. Könnyü halála volt. Most resignatióval tudnék ama végzetes székre leülni. Később nem tudom, hogyan lesz.*« (Junius 13.)

A cholera éve volt. Még hidegebb vérüek is örökös izgalomban éltek; képzelhetni, hogy Széchenyi nem maradt érintetlen. »*Zord idök jönnek Magyarországra!*« — »*Egészségem nyomorult magam, mintha egy döglött kutya feküdnék gyomromban. Min-*

Digitized by Google

den pillanatban úgy érzem, láz fog kitörni rajtam.« — Jéghideg fürdőket vesz. Majd Bécsbe rándul fel, Metternich és Reviczky kitüntetik: a Duna szabályozása tervével foglalkozik. Megyéjébe visszatérve, nagy lélekerőt fejt ki a cholera elleni erélyes intézkedéseknél; a többiek csüggedése, kapkodása fokozza erélyét, környezete mégis leverőleg hat reá. »I'ai bésoin de toute ma force morale, *pour ne pas brûler ma cerveille.*« »Honfitársaim iránti ellenszenvem (?) naponként erősebb lesz!« — (L. 629. l.) stb. Nyomban segít feldörzsölni egyikmásik ismerősét, ki a járvány vagy az ijedség legyintéseitől görcsöket kap. Az esetek szaporodnak; közelről-távolról perczenként mind nyugtalanítóbb hírek érkeznek. Majd megakad a póstai közlekedés: nem vehet gyors hírt azokról, kiket szeret! — »Magam is érzem kezemben lábamban azt a fatális görcsöt. Minden kicsiségtől megijedek. Szégyenlem, — összeszedem erőmet, s uralkodom magamon: nappal le is győzök minden félelmet; de éjjel, álmaimban rémképek ijesztenek.« »Dolgozni nem tudok. Egész életem céltévesztett: a Magyarsággal semmire sem megyünk,« képzelhetni, mint hatottak reá a hírek az itt-ott előfordúlt paraszt-lázadásakról! »Mintha szélhüdés kerülgetne. Megértem a halálra. Beteg nyomorult tagja egy rothadó nemzetnek. El vele!« »Egy nemében a mámornak volna legjobb a más világba átlépni, de a mámornak a haza, az emberiség, s a tökélesedés szeretetéből kellene fakadni. Senki sem tudhatja, miként fogja viselni magát utolsó órájában: jó vagy rossz álmainktól függ az!« — Ez a vihar is csak elvonult. Egy időben volt a szerencsétlen lengyel forradalom. »Isten tudja, nehéz dolog a polgári erény gyakorlása. A nagylelkű, hős lengyeleket sárral dobálják, minő sors várhat még mi reánk.« — Jellemző, hogy ha más akárki veszi szájába az ő frázisait, Magyarország rothadásáról, enyészetéről, satb. nála azonnal felébred az ellenmondás szelleme, mint egy jó anyánál, a ki ócsárolt gyermekeit is másoktól csak dicsértetni akarja. Megütközik rajta, midőn egy mágnás barátja, irodalomról beszélgetve, önfeledten azt mondja: ‚a mi német litteraturánk!' —

Egészségére a hideg fürdők csodálatos jó ahtással vannak. Novemberben már ismét Pesten van. Testsúlya, melyet

Digitized by Google

folytonos figyelemmel kisér, most 138 font. »Többnyire hitvány hús!« —

1832. Barátja, Wesselényi, kit már a »nagyravágyás ördöge« ragad magával, szerez neki legtöbb keserű perczeket. A mellett most már a Tudós-Társaságnál is »rothadást« érez. Egyszer nagy kedve volna e t. kollegáit »megbotozni.« »Még megfogjátok keserülni, hogy elnökötökké választottatok!« — Társaságokban az aristocratia és democratia közti határvonal feltünőbbé kezd válni: »prend une tournure beaucoup plus sérieuse.« — »*Nehézé válik ez az élet nekem. El innét!*« — »Egy végzet lebeg felettem. Csak a Mindenható tudja!« — »Eladni mindent, s Amerikába menni!« — »*Istenem, mily nyomorult vagyok én!*« — Oly szép elvek daczára, mint: »Munka legyen a reggelink, becsület az ebédünk, erény a vacsoránk;« utálja egész existentiáját. »Istenem, mint *szeretnék véget vetni életemnek!*« — Egy álmatlan éj után: »Egyedül állva, félre ismerve, sárral dobálva, ... Isten légy velem. Bocsáss meg ellenségeimnek. Ültess erényt, nyugalmat és erőt szivembe, hogy mindennap valami jót és nemest kezdhessek. Munkára hát — s isten veled, minden öröme az életnek! Oh, világok ura... elbukom!« — Az nap, midőn egy csapat ifju ember, kikkel véletlen találkozik, tiszteletteljesen köszöntve utána mondja: »Ez a Magyarok istene! — ő martyrként tür mindent, de felkiált: vajha vége volna már!« S aztán: »Irtózatos éjem volt, minden eszembe jutott; ... oh, én *meg fogok bolondulni!*« — »Szivem teli van bánattal, hogy egy holt nemzetnek vagyoktagja.« Véghetetlenül elkeserítette, hogy Ferdinánd főher czeg aldunai útjában nem vehetett részt. Az Akadémia ülésén — elalszik. — »Egy átok van rajtam: a halált hordozom keblemben.« — »Az *öngyilkosságról* gondolkodom: nem szabadulok e gondolattól. Az örökkévalóság nyil meg szemem előtt, s bensőmben megrázkódom.« Ily szorongások közt néha mintegy lélegzetet véve, amaz idézettel vigasztalja magát: »Mert ha álom, nyugalmat ád. Mert ha biró, nem terhel vád!«[1]) »Valamint

[1]) Berzsenyi.

Digitized by Google

öt évvel ezelőtt mindent reménylettem, (?) úgy ma már semmit sem reménylek. Borzasztó az, kiaszott, éllettelen, rothadó tagja lenni egy testnek! satb. »Az az érzésem van, hogy »*megőrülök.*« — »Bensőmben nyugodt vagyok, mint egy magát ártatlannak érző elitélt.« — »Perczenként esengve nézek pisztolyom után.« — »Mindenkitől elhagyva, nem élhetek.« Voltak, kik még a felvidéki »zendülésekért« is őt akarták felelőssé tenni. »Minden oldalról üldöztetve, a halált hordozom magamban.« — »Borzasztó álmok. A Nemesis érezteti magát!« — »Érzem vashatalmát!« — »Nincs egy élvezetem, nincs egy boldog órám. Néha leggonoszabb embernek képzelem magamat, kinek csak az alkalom hiányzott, hogy . . . s a kit sajnálnak tán, de senki sem szeret és becsül igazán.« — »*Könyveim minden kritikán aluliak: csupa hiuság, fanfaronade. Miért is születtem?*« — Külföldi útján ugyanaz a hangulat, daczára agyonfárasztó elfoglaltságának. »Egészen bárgyunak látszom magam előtt: szinte nevem sem jut eszembe. Agyvelőm meglágyul.« — »*Úgy érzem magam, mintha megbolondulnék. Talán az erős thea! az erős borok!*« — S haza érve, ez évtől is így vesz búcsut: »*Nem nagyon boldog évet éltem át: majdnem minden illusióm szétfoszlott!*«

1833. Úgy találja, hogy gége-sorvadása van. A nádor betegsége aggasztja: zürzavart lát a jövőben. Honfitársait gyülölni (?) kezdi, s mi szivének legjobban fáj, Wesselényit is. (Lásd 340. l.) stb. »Most lesz még csak keserü a kehely!« — A mellett, saját vallomása szerint, a »csodálatos tevékenységet« fejt ki. Egésszége rossz, de maga csupa lelkesedés! — Melle fáj. Ütere perczenként 51. »*Nagy betegség vár reám; de nem veszik észre rajtam.*« — Aldunai útján ismét többnyire betegnek érzi magát; de azért az orsovaiakat megtanítja (»trainirozza«) pezsgőt inni. Mehádia mindig jót tesz neki. Többször pióczákat rakat. Szíve oly életunt! »*Egy jobb világba vágyódom. Ilyen nyomorult testtel semmitsem ér az élet!*« — »*Átkozott existentia, semmire sem vagyok már alkalmatos. Ha másokhoz hasonlítom magam, szinte borzadok magamtól.*« — Ez alatt készült meg a Stádium. Az év vége Párisban éri, hol, daczára emelt hangulatának, s a »cremant« és a »moussant« vidámító hatásának, többször ágyba kerül.

Digitized by Google

1834. Angliában: »*Most már egészen oda van az egészségem.*« »*Szomoru és ostoba szerepet viszek.*« — A homoeopatha Quint consultálja. Waldsteinnak ír valami carricaturája végett: ha ez nem sikerül, hiuságát árulja el; különben sokat használhat. — Magas körökben, Sussex, Bedfort herczeg, lord és lady Grey, satb. társaságában, ujra a rég elhúnyt Caroline emléke kisérti Álmatlan éjek, lelki furdalások, pisztoly!... Azt képzeli, hogy a Clanwilliam család különösen hidegen viseli magát iránta. Stb. e. »*Roskadok a sok dolog halmazától. Életunt vagyok. A legsötétebb melancholia kisér. Úgy látszik, mindenki előtt kiállhatatlan vagyok.*« Vásárhelyit úgy únja, mint egykor Beszédest! — Minda mellett, hogy Poszonyban éji zenével fogadják, hogy Bécsben Metternich négyszem közt tanácskozik vele közügyekről: haldoklónak nézi magát, haldoklónak házáját is. Végtelenül boszantja a nemzeti szinháznak, Földváry s a jó táblabirák által a Kerepesi útra helyezése, satb. (L. 229. l.) Valami »ostoba ficzkó« azt hireszteli róla, hogy ő is a »policziánál« van. Mennyit árthat még ez is: »most már vége lesz minden népszerűségemnek!« — »*Beteg vagyok, bágyadt vagyok. Magyarországot menthetlenül veszni látom.*« — »*Vaskapu? ez is csak problematikus, háladatlan vállalat!*« — »*Semmit sem érek már.*« — »*Hunnia olyan fordulatot vesz, hogy Ausztriában aligha lesz biztos maradásom. Két évi számkivetés nem ártana.*« — »*Pokoli kínok ne továbbja.*« — »*Pisztoly!*« stb. e. Ez év végére esik, mint tudjuk, gróf Zichy Károly halála, s a Crescence özvegysége. Uj izgalmak.

1835—6. A jajveszékelések most már, természetesen, egészen más jellegüek, de az alaphang ugyanaz. Január 20-án: »Végre egy jó levél Cr—tól.« 21-én reggel: »Je me sens mourir. Ez volna a legszebb percz meghalni. Je suis assez haut!« A földi boldogság tetőpontjához érve, a tulvilág küszöbén érzi magát az ember. Ez régi dolog, s mindig uj marad. Jól tudják a költők, nem tagadják a bölcsészek. Egészségével most többnyire nagyon meg van elégedve, az emberekkel is: minden irányban kettőztetett tevékenységet fejt ki. Mindazonáltal ne lepjen meg, ha most is efélékkel találkozunk: »*Egészen le vagyok verve. Minden egy nagy krizisre mutat.*« Wesselényi, satb. miatt. »Min-

Digitized by Google

den ültetvényem el van tiporva.« A Metternich háza is »gyűlöletessé« válik előtte. »Egész éjjel lidércz-nyomás: azt hittem már, meg vagyok halva.« — »*Szeretnék pisztolyt fogni magamra: életúntabb, kimerültebb vagyok, mint valaha.*« — »*Rég nem voltam ilyen egészséges; de lelkem bágyadt.*« — »*Búskomolyan keltem fel: egész valóm zilált. Bajaimnak végét, vagy jó végét nem láthatom.*« — »*Nincs életemnek semmi ingere. Pisztolyra gondolok.*« — »*Nem élhetek, végemre gondolok.*« — »*Az az érzésem, hogy örült leszek.*« — Följegyzi, hogy Colchicum gyógyszere a köszvénynek. Minden elszomorítja, különösen a Norma opera. Hamar dühbe jő, úgy látszik még Cr— közelében is. Mindenütt únja magát: halál van szívében. »Nemesis!« Majd »álomkór,« majd szerfeletti idegesség bántja, úgy hogy kiugranék az ablakon, majd azt hiszi, hogy meghal, vagy hogy senki sem szereti. »*Testileg, lelkileg oda vagyok. Csak hideg víz tart fenn.*« — »*Egész testemben a köszvény.*« *Azt hittem, choleráha esem.*« — »*Gyönyörrel lőném agyon magamat, ha Crescence nem volna!*« — »*Cr— már nem feleségem, csak betegápolónőm lehet.*« — »*Vén embernek érzem magam. Tout va mal, il n'y a plus de fond.*« — Mikor már ki van tüzve a menyegző napja: »*Magasb, ellenséges hatalmak befolyása alatt állok.*« — »*Beteg vagyok: lábaim dagadtak.*« — »*Öreg vagyok már, kiestem a divatból.*« — »*Az örökkévalóság kapui nyilnak meg előttem.*« — »*Én nem lehetek boldog soha.*« — »*Vagy soha sem látom többé Crescenceszot, vagy soha sem lesz egészen az enyém!*« Pár nap mulva reá, február 4-én 1836. volt esküvőjük. (L. 106. l.)

IV.

Uj szerencsés korszak Széchenyi magán-életében!

A bibliai Jákob kétszer hét éves szolgálatának a szép Rebekáért egy ujabb, minden időben ritka, modern kiadása volt az. Majdnem tizenkét évi sulyos próbaidő után a Himfy kesergő szerelmeit most már boldog szerelmei fogják felváltani? Vége lesz bizonnyal minden panasznak, csüggedésnek, kétségbeesésnek? Ezentúl az öröm, a megelégedés, a lelkesültség hangjait fogjuk

Digitized by Google

csak hallani? Oh, csalódás! — A kehely ugyan színig meg van töltve boldogsággal: de a keserv utolsó csepjétől fog az mégis kicsordulni. S rövid perczek mulva ismét ott leszünk, honnét kiindultunk.

Nyissuk fel a hátralevő hat kötetnyi Naplók bármelyikét, nyissuk fel akárhol, szemünk azonnal a régi meghasonlás, gyötrődés, halálvágy szakgatott sóhajaival, fölkiálltásaival fog ismét találkozni. Ha minden lapot, mely efélével van tarkítva, kiszakítanánk, jó formán semmi sem maradna az egészből.

Az eddig közlöttek, félek, azt a benyomást tették nem egy olvasóra, hogy nem is fordított, hanem mindig azt az egy lapot látta maga előtt, s a már olvasottakat kelle unalomig ujra olvasnia. Az olvasmány folytatására sem igérhetünk több vigaszt. Változtatást csak az hozna belé, hogy mind közelebb jutunk azon időponthoz, melyben, elvetve a koczkát, nyiltan és határozottan lépett fel Kossuth ellen. Hazafias agyályainak, a bekövetkezendő erőszakos felforgatás s hazánknak abból származandó végveszedelme felett, oly gyakran s oly nagy nyomatékkal adott már utóbb kifejezést, hogy az ujabb nemzedéknek emlékezetében a nagy hazafi szereplésének csak is ezen oldala maradhatott meg, közvetlensége miatt, legtartósabban.

Ha valakinek kételye volna az iránt, hogy a közhangulattal daczosan szembeszálló e fellépése igazi mély meggyőződésből eredett-e? s hogy vajon nem volt-e vagy kiszámított taktika egy irányban, vagy épen sanda irígység sugalmazása más irányban? az minden ilyféle találgatásnak, vagy gyanusítgatásnak bőséges és teljes czáfolatát fogja meglelni a további tizenkét évi szenvedés e bús krónikájában.

Rövidebbre fogjuk annak ismertetését szorítani, hogy gyorsabban érhessünk munkánk végéhez. Rostálgatjuk idézeteinket, szélnek eresztve a becsesnek is legnagyobb részét.

Igaz, hogy menyegzője napján »boldog,« »nagyon boldog,« »sokkal boldogabb, mintsem azt lehetőnek gondolta;« egész nap otthon marad, úgy érzi magát, »mint a hal vízben,« mindenkit megölelne, s mindent rószaszínben lát; de pár nap mulva már olyan érzés lepi meg, »mintha Bedlamben volna,« s valóban fél,

Digitized by Google

hogy oda fog kerülni. Álmában a C. alakja jelen meg előtte, megfagyasztja csontjaiban a velőt, stb. e. »Nincs itt a földön teljes boldogság, nincs soha; nyugalom csak a sírban van, tökéletes boldogság csak a szellemek országában!«

Crescence jó iránta, hűséggel, szeretettel ápolja! ő fáradt utasként megpihenhetne, borzasztó viharjai után, a csendes révben: más van írva a sors könyvében. A mézes hetek tiszta élvezetét hol lelki, hol testi bajainak megujulása zavarja meg. Az első látogatások, a minden oldalról való szivélyes üdvözlések, maga az uj háztartás berendezése ezer édes szórakozást s még édesebb magábavonulást, s perczenként megosztott kifogyhatatlan örömeket szereznek minden uj házaspárnak; szereztek ez egymásra annyira méltó nemes párnak is: miért kelle az egyik félnek nem annyira a földön, mint a fellegekben járni, fájó emlékekkel, utólérhetetlen eszményekkel, s képzelt veszélyek örökös rettegésével rontania el életét! E szerencsétlen rajongással a saját boldogságát gyökeresen aláásta; gyengéd élettársáét is, bármily leplezetten, bizonnyal hézagossá tette. Az angyali jóságu nő, vidám kedélyével, hű szeretetével, kifogyathatatlan figyelmével, nem lehetett képes elsimítani e homlok redőit, távol tartani tőle a bú, a gond fellegeit, s megmenteni őt végre önmagának, családjának, hazájának! Egy őrangyal folytonos, gyenge küzdelme volt az a rombolás erősebb dämonával, melynek a nemes küzdő áldozatul esett. Tizenkét évig tartó boldog házasság, tizenkét évi korábbi epedésnek nagyon is megérdemelt jutalma, a családi élet minden örömeivel, fényével, boldogságával, nem háríthatta el végzetét. A világtól elzárkózva, trapista módon, hol csendes, hol dühöngő őrületben, s végre öngyilkossággal kelle bevégeznie pályafutását. Mindezt évek előtt, s évek óta megjósolá magának.

»*Álmatlan éjeim!*« — »*Minden szörnyen boszant.*« — »*Felijedek álmomból; mnitha mindjárt meg kellene halnom.*« — »*Az öröklét kaqui nyilnak meg elöttem!*« — »*Nyomorult ficzkó!*« — »*Fejem üres.*« — »*Tizenkét jó fö sem volna elég ennyi munkása, hát még egy ilyen rossz, ilyen üres fö!*« — »*Magamon kivül vagyok. Még az utczán sem birom már magamat mérsékelni.*« — »*Gyorsan közeledem siromhoz.*« — »*Isten bocsássa meg a mi*

Digitized by Google

vétkeinket: de én életemet megutáltam!« — A pillnai víz azonban, úgy látszik, jót tesz. — Albach egy predikációja után: »*Oh halál, vesz véget életemnek!*« — »*Por és Sár,*« *beteggét tesz, nem tudom befejezni.*« *satb.*

1837. Február 3-ka reggelén, Crescence egy első fiuval örvendeztete meg Ez Béla volt. Egy hét mulva mamája vastag szemöldököt fest a kis ujszülöttre, hogy jobban apjára üssön: dr. Baloghot nem sikerül felültetni vele, de Teleki Ádámot igen. Itthon jól menne minden; csak a közügyek rosszabb fordulata (Lovasy, Tormásy satb.) ne nyugtalanítaná. »*Oh istenem, mily súlyosan nehezül reám kezed!*« — »*Egész reputatióm birtolás volt!*« Aldunai útjában: »*1833-ban, mikor ide jöttem, legnagyobb magaslatomon állottam! most gyorsan megyek lefelé!*« — Ha nem kap azonnal választ a nádortól: »Consilium abeundi!« — »*Oh, szent Nemesis! elismerem hatalmadat!*« — Bécsben: ugyanaz. — Pozsonyban: »Im Verschiess.« — »Personne ne veut de moi.« — A homoeopathia, mintha idegzetét eltompítaná; vagy tán: »az aggály és a sok boszúság« hat úgy reá?!... Azt hiszi: aszkórban szenved s belei kiszáradnak, stb. e. »Ne usszam, ne lovagoljak, ne evezzek, bort ne igyam, ne dohányozzak!?« — Gyakori mellőztetését, a valódi vagy képzelt figyelmetlenségeket személye iránt, most már nejére is kiterjeszti, s így kétszeresen, noha többnyire ok nélkül, sértve érzi magát. Hol »lenézik,« mert hivatalos »rangjok« nincs; hol vége van minden népszerüségének, mert magasb körökhöz áll közelebb.

Szabad nekünk a családi szentélybe is benyitnunk. 1838. márcz. 10-dike van. Crescence felhozatja este a szalónba a kis Bélát. Atyját rég gyötri az a képzelődés, hogy a fiu őt nem szereti. Fölveszi, az egy éves gyermeket karjaira; ez nem mosolyog reá, hanem sírni kezd. »*A legnevetségesebb módon*» így folytatja a napló, »*dühbe hoz; jól megrázom kezénél fogva: a szobában jelenvoltak mindnyájan akaratlanul indignálódtak. Egy negyvenhét éves ember egy tizenhárom hónapos gyermek ellen! Szégyenlem magam.*« ... Ha a síró gyermek dühbe hozza, hogy ne ejtenék kétségbe, közéletben, a vén gyermekek!?

Digitized by Google

A budapesti árvíz alatt és utáni gyötrődéseit, a maga helyén, leírtuk már. (L. 364. l. stb.) Mint családapának, mindenek előtt övéi megmentéséről kelle gondoskodnia; csakis aztán fordíthatta s fordította is minden figyelmét a polgártársai, s a város javára czélzó intézkedésekre. Ő azonban elégületlen volt magával, s azt hitte, minden ember sárral fogja meghajigálni. Irígyelte, nem szépitgetjük e szót, Wesselényi babérjait. E vész után, soha semmit oly nyugtalan izgatottsággal nem áhított, mint hogy bejöhessen először is a segélyező bizottságba, azután a fővárost szabályozandó u. n. Szépitési bizottságba; és, a mi bizonnyal még sajátságosabb, soha egy vágya nehezebben nem teljesült. Ha nem is léteztek az akadályok, vagy a késedelem a hivatalos tárgyalások természetes lassuságából eredett: ő, félreismerve, halálosan megsértve, kinpadra feszítve érezte magát. Nem csoda, hisz élete egyik fő feladatáról, Magyarország fővárosának örök időkre megalapitásáról volt szó.

»Minő ébredés! minő álmok!... A ki már kiadta élete egész tőkéjét, annak mi sem maradhatott belőle ... S nem gyors kimulás, hanem hosszan tartó haldoklás ez!« — Ütere 48. Ebédje: 4 csésze leves és 4 db kétszersült, vagy egy fertály csibe. Aztán jön a tejkúra. Gyógyszerei: mercur, sulphur, zincum, lycopodium, calcarea, pulsatilla váltakozva. Hogyléte a nap sugarainak behatásától függ, s óránként, perczenként változik. »Magam rongáltam meg testemet: egy Isten sem foltozhatja meg többé!« — »Egész életem a botorságoknak, a következetlenségeknek egy sorozata.« — »Orosznak igaza van, találva érzem magam.« — »10—12 évvel ezelőtt tavasz volt szivemben; most tél van!« — »Alig volt ember a világon, a ki életét oly oktalanul elfecsérelte volna.« — Közben, mentől több a teendője, annál erősebbnek érzi ujra magát, s a legkisebb sikerre való kilátás ujra felvillanyozza, megifjítja. Csak az örökös visszaesések ne volnának! »Nincs semmi hatásköröm, semmi befolyásom, nincs egy barátom. Mindezt előre láttam ugyan; de még nehezemre esik.« — »Komolyan gondolok arra, hogy *életemnek véget vessek!*« — »Mindig az az érzés kisér, hogy meg kell *tébolyodnom.*« — Az orvosoknak meggyűl vele a bajok. Bene, Stáhly, Birly, tudnának róla beszélni.

Digitized by Google

Levesz mindent a homoeopathákról s az aleopathákra ruház; azonkép változtatva életmódját s táprendszerét is. Néha betűszerint, »à la lettre«, halottnak mondja magát, néha álmában az a »kellemes illusiója« van, hogy: meghalt. — Pf. ezredes agyonlőtte magát: ő is ugy fog tenni. »Je ferai autant.« — »Ha magam volnék . . .« — »Pisztoly!« »Nemesis!« — »Ha nem lövöm agyon magamat, a mi mindenesetre legokosabb volna, ezt csak Cr— kedveért nem teszem, kit nem akarnék véghetetlen boldogtalanná tenni.« — »*Akár élek, akár nem; mindegy, én semmi vagyok.*« Az ülésekben szórakozott, s olykor egészen butának érzi magát. Akármit tesz, nyomban megbánja. »Az a gondolat gyötör, hogy örökre el vagyok kárhozva: s minden törekvésemi tt a földön hasztalan. E bárgyuságtól nem tudok szabadulni: minden reggel, félálomban üldöz az.« »Hová nem vezet a képzelődés!« — »A vége csak kétségbeesés lehet.« Stb. stb. Mindez idézetek még a Kelet népének világgá bocsátása előtti időkből valók: számtalan ismétlődéseikről felesleges volna beszámolnunk.

Hogy a Kossuth elleni nyilt föllépése után, kedélye még inkább elborult, s rémlátásai mind borzasztóbbak, az ő egész szervezetére pedig teljesen feloszlató hatásuak lettek, az, mint köztudomásu tény, bizonyítást alig kiván.

Az előadottak után senki sem fog mást várni, mint a mondottak ilyféle ismétléseit vagy variánsait:

»Agyvelőm napról napra érettebb lesz a tébolyra. Ez vallásos téboly. Azt képzelem el vagyok átkozva.« — Kossuth »Feleletét« olvasva: »Vannak pillanatok, midőn kétkedni kezdek, vajjon jó volt-e a Hitellel és Kelet népével föllépnem. Mihelyt egyszer a kétkedés szállja meg lelkünket, vége van földi boldogságunknak.« — »Két hét óta mindennap 3 órakor felébredek. Őrülési agonia 7—8 óráig; aztán félálomban felkelek.« — »Éjeim nyomorultak. Ezer szemrehányást teszek magamnak hogy életemet oly ostobául elrontottam.« — »Nincs semmi erő bennem, elveszett ember vagyok.« — »Bánat, kétely, őrültség s minden keresztül-kasul megy rajtam.« — »Mit félig ébren álmodom, s mit ily állapotban szenvedek, azt nem lehet szóval kifejezni. Bélával és Ödönnel a *vízbe szeretném magamat fulasztani.*«

Digitized by Google

— »Én a fekete hatalmaké vagyok. Egy átok fekszik rajtam.« — »Minden oldalról reám szakad. Egy örvényben látom magam, mely szegénységbe, gyalázatba, kétségbeesésbe sodor. Küzdjünk-e még ellene? Igen!«... — »*Pisztolylyal* szeretnék véget vetni az egésznek. Ellenállhatlan kedvet érzek hozzá, s egyuttal a leghidegebb bátorságot is!... Lehetséges-e, hogy a ki olyan szabad voltam mint egy madár, existentiámat ily rabszolgasággal cseréltem fel? C'est plus difficile de vivre que de mourir.« — »A halál rémületesnek tetszik előttem, minden oly sötét lesz körülöttünk,... oh világosság, mily áldás!« — »Oh és ha nem lenne aztán feltámadás: s mi hiába szenvednénk itt annyit!?« — »Arimannak tüzelőre van szüksége ... Mit mi örök kárhozatnak nevezünk, annak tán csak épen ilyen prózai oka van.« — »Még valakit megölök, vagy oka leszek kivégeztetésének. Ezzel aztán bűneimnek mértéke megtelik. Oh isten! végy magadhoz már.« — »Nincs életemben egy fénypont, melyhez tarthatnám magam.« — Ki hinné, hogy ugyanaz írja ezeket, a ki épen akkor Pestmegye közgyüléseinek, geniális rögtönzéseivel, szokatlan fényt ad, s a ki egy napi lapban készül folytatni nagy polemiáját az ellenzék uj vezérével: Kossuth Lajossal! Végre ugyanaz, a ki egy napot nem hagy elmulni anélkül, hogy egy csomó közügyet itt vagy ott ne indítson meg vagy mozdítson előbbre! Kit Kossuth a »legnagyobb magyarnak« nevez, kiről Deák, csitítva az ellene zudulókat, azt mondja, hogy »oly szerencsés keze van.«!?

Ecseteltük Széchenyi rendkivüli tevékenységét az $184^{3}/_{4}$-ki országgyülés alatt. Naplóiban ezen időszak alatt is csak a régi gyötrődések ismétléseivel találkozunk. A bús monotonia nem fog elhagyni, ha bár csak a némi árnyalatban eltérő helyeket emeljük is ki. Testi bajai közt, a máj, a vízhólyag, fog- és arczizmok, köszvény, vízkór, szem-, agy- és ideg-bántalmak, mellében egy üregnek vélt támadása, álmatlanság s valami nagy betegség előérzete váltakoznak; mig lelkét ezer szemrehányás, az őrüléstől vagy végelgyengüléstől való félelem s a hazának mindig biztosabban előrelátott nagy veszedelme ostromolják. Előre kitüzi halála, illetőleg megszabadulása napját (aug. 30-án); de retteg a haláltól, mert lelkét örök kárhozatra szántnak képzeli. Van, hogy öngyilkosság

Digitized by Google

által akarja a meghalástól való borzadását legyőzni. Álmaiban megjelen az Ahnfrau, — miért is iratott meg e rémdráma! — s nem csak néki, hanem egész családjának vészt jelez. Nejének muló gyengélkedéseit a legrosszabbra magyarázza, s egyszer azt hiszi, hogy Béla fia vizbe fog fuladni. Busitja népszerűségének s befolyásának enyészése, leveri két szék közötti helyzete, ingerli volt barátjainak elpártolása s régibb országgyűlési naplókból avvagy élő emlékekből fejére olvasott egy csomó következetlenség vagy ellenmondás. Nem birta megértetni az emberekkel az akkori és mostani helyzet közötti nagy különbséget.

De legmélyebb benyomást tették kedélyére mindig a Metternich és környezete baljóslatai, szemrehányásai. »Nagy politikai bűnök súlya nehezedik ön vállaira« mondá, többféle változatban a herczeg. »Be sok keserű könyeket okozott ön minekünk« egészité ki Melanie herczegnő. S midőn Széchenyi elvégre is szándéka tisztaságára hivatkoznék, azzal vigasztalják, mit aztán ő viszont elégszer monda el Kossuthnak, hogy: »l'enfer est pavé de meilleurs intentions.« (Sept. 30. 1843.) — Még régi pártfogónője, a nádorné is azzal szomoritja meg, hogy vallástalan ember gyanujába veszi, a ki soha nem megy még templomba sem. »On n'est trahi que par ses amis!« kiált fel erre Széchenyi, s mi jól tudjuk, hogy ennél igaztalanabb vád már nem is érhette. Egy más alkalommal ugyanazon magas állásu barátnője azzal a kérdéssel szoritá sarokba: ‚hiszi-e, hogy Jézus Krisztus az istennek fia?' . . . Mit felelt e fogas kérdésre, azt nem tudjuk; de van egy korábbi adatunk reá, mikép egy izben, a néki bizonnyal kivételesen engedett szabadabb társalgás kiváltságával élve, a főherczegnőt szembe hypocritának czímezte. Csekélyebb, de igen magas állásu delnők irányában, vallásos dolgokról levén szó, olykor merészebb tréfát is megengedett magának, mit azonban rögtön megbánt, s a mennyire lehetett, jóvátett. A főherczegnő mindenesetre jól ismerte őt, midőn a Szentirás egy oly helyét diktálta fel neki, melynek gyakori ismétlésére leginkább szüksége volt, mely igy szólt: Uram, teremts bennem egy uj szivet, s adj nekem elhatározott akaratot. (Jan. 3. 1844.)

Digitized by Google

Vége felé, az alaphangulatnak bár megtartásával, kissé csillapultabbnak, ha nem kimerültnek látszik. Gyérébben fordulnak elő a kétségbeesésre, őrülésre, öngyilkosságra vonatkozó frázisok. Ennek két oka van. Egyik, mert a Kossuth és a magyar ellenzék elleni polemiája a nyilvánosság szine előtt majd minden téren nem csak megindítva, hanem befejezve is, az akták mintegy csomagolva s a közönség itélete alá terjesztve voltak: mit ezekben annyiszor s oly behatólag elmondott, felesleges lett volna önnönmaga előtt ujra s oly számtalanszor ismételni. Másik, mert munkássága s tevékenysége, hivatalos állásánál fogva is, fokozódott, határozott irányt, időhöz, eszközökhöz kötött czélt nyert, s alig engedett neki pihenésre, ábrándozásra, egy szabad pillanatot. Egy bizonyos kötelesség teljesítése mindig biztos óvszer a kétségbeesés ellen. Ő is tapasztalta ezt magán, s bár bensejében a régi maradt, szószerint nem ért reá, hogy meghaljon. Minden napra más teendője akadt, s uj és uj erőt kelle magából meritenie. Hogy végre e gazdag forrás is kifogyott, azon, az előadottak után, nem csodálkozhatunk.

Az 1845. márczius 13-án kezdett Naplóját már »utolsónak« hiszi, mert kedves népét, az ő magyar faját, hol több hol kevesebb bizonyossággal, de mindig a halál vonaglásai között látja. Megérve 1846. junius 12-két, mely napon egy ujabb kötetét kezdi meg, azt találja, hogy a láthatár szürkés bár, de mégis sokkal derültebb, mint husz évvel azelőtt volt, s hogy a magyarból még válhatik valami. 1847. junius 6-án pedig, a birtokunkban levő utolsó kötet czímlapján csodálkozását fejezi ki a felett, hogy ő még él; de ismét csak borzasztó napokat lát bekövetkezni Magyarországra. Ezek, mint tudjuk, nem is várattak soká magokra.

Lapozgassunk még egyszer, utoljára, e három utolsó kötetben.

»Nem volna-e okosabb *pisztolyt* ragadni? Mily örömtelen élet! Sorban kell eltemetni szülöttimet.« A sopronyi szeder-egyletről volt csak szó, de melyet a »polgári elem« buzgósága akkor mégis megmentett. — »Vérem lángol!« Mikor Apponyival kezd alkudozni. — »Fejem, fejem! A halál az ajtó előtt áll. La vie m'est odieuse.« Mikor t. k. a budai alagutat mozgatja. — »Teli

Digitized by Google

bánattal, félelemmel, kételyekkel. A halál félelmetes, de mégis szivesen látott!« Bécsben, Metternich Gervay, Zsedényi, Lonovich körében; mialatt Thunék, s a cseh rendek a miénkhez hasonló »constitutiót« kivánnak. — »Senki sem szeret, senki sem gondol velem, senki sem keres fel« Bécsben. — »Fejem! Meg fogok őrülni.« »Nem iszom sem bort, sem kávét, mégis nyomorult vagyok: megbolondulok.« »Minő álmok!« »Nincs egy világos pont.« »Ne egyem, ne igyam, ne lovagoljak. Szem, máj, vese, fogak, szép élet!« Elérve 54-dik évét: (sept. 21.) »Sem élni sem meghalni nem tudok. S én szabályozzam a Tiszát? én hozzak életet, egészséges mozgást Magyarországba? Szinte nevetséges!« — »Fáradt vagyok, szörnyen vágyódom a megsemmisülés után.« — »Nyilt forradalmat látok . . . Feledni, pihenni, elaludni, soha többé fel nem ébredni!« (Nov. 20. 1845.) — »Prónay: egy levelem circulál, melyben azt mondom, hogy az ellenzékieket vagy felkötni kell vagy utilizálni. Mire Apponyi: ‚Ha vannak Magyarországon Zrinyiek, ugy viszont vannak Bécsben Wallensteinok! Az egészből azt látom, hogy Kossuth ügyesen használta ugyan fel az én nyiltságomat; de azért nem mondhatom, hogy rászedett.« (Febr. 2. 1846.) — »Minő kin az élet! Lelkem testem beteg.« Mert Kübeck nem ad pénzt a Tiszára. — »*Utóbb is megbolondulok!*« — »*Nem tudok uralkodni magamon.*« »*Perczenként változom, hol a mennyben, hol a pokolban vagyok.*« — »Béla, nevenapján, X. Károly egy emlékérmét kapja; Ödön ugyanakkor egy pofont kap tőle, mert száját mindig az abroszba törli. Egy-egy legyintést kapott máskor Béla is, mert azt szerfelett elkényeztették az asszonyok, kiknek megrovásától aztán viszont a szigorubb papának kellett rettegnie. — Ájtatosságát, a szokott husvétit, a Krisztinavárosban nagy buzgósággal és »bűnbánattal« végzi. »*Oly zord életem van!*« — »*Meghalni, az kell csak nekem!*« —

»Ezer álom. Óriási léptekkel közeledem végem felé.« — »Dolgozom, mint egy barom, de tán nem baromi módon?« — »Tisztán érzem, *elvesztem eszemet.*« — Mikor Sáros-Patakot elhagyja: »Korán reggel teli van az utcza néppel. Egészen meg vagyok hatva, mert személyem iránti figyelemnek veszem. De nem! vagy csak félig az. Egy katonát visznek akasztani. Nous parta-

Digitized by Google

geons la fête en bons amis.« — »Miért is emelkedtem én ki a chaosból? Aludni, örökre aludni! Nem sokára!« — »Engem sehová sem hívnak, sehol sem szeretnek. Tudtam ezt, azért nem vagyok pártvezérnek való. Annak vonzani kell tudni.« (sept. 1846.) »Oh isten, mily szomoru órák várnak még reám. C'est plus difficile de vivre que de mourir.« — »Mennyire el vagyok szigetelve! Senki sem ohajt velem érintkezésbe lépni, egyéb a ki reám szorult, vagy hivatalos ügyben, vagy valami szertartásnál.« — A magyar aristocratia sülyedése felett: »Nyomoruság! Fölkeveredik a gyomrom!« (Novemb. 1846.) — »Krakkó be van kebelezve. Átkozott közel van hozzánk.« — »Életem kiállhatatlanná válik: kétségbeesés vesz rajtam erőt. *Meg fogok őrülni.*« Ekkor az akadémiai beszédet írta. — »Minő álmaim vannak. Atyámat láttam.« — »Éjjel halálos félelmet álltam ki. Jövőm ijesztő világításban áll előttem. Vízzel dörzsöltetem magam, lepedőbe csavarva, légfürdőt veszek.« — »Micsoda az ember? Egy magasb lény utilizálja őt, ugy miként mi utilizáljuk a birkát, az ökröt, a lovat; csak az a különbség, hogy amaz a mi lelkünket használja ugy fel. Nem éppen, hogy minket tán kínozzon; de fáj mégis . . .« Ekkor volt, hogy egy szellemdús, de nagyon ideges barátnője, Str. Sarolta, gr. Z. M. neje, igy apostrophálta őt: ‚Vous avez mal joué votre politique. Vous etiez le roi, le dieu, et enfin tout en Hongrie. Même l'Angleterre vous a admiré. Àprésent vous n'êtes rien, Chez Mett — on a montré avec les doits sur vous: Voyez le fier 'hongrois! Quand l'Autriche a voulu, il a tout de suite mordé à l'amorce.'[1]) — »*Megfagyni érzem ereimben a vért. Vége van az ügynek, végem van magamnak is. Le charme est longtems rompu; à présent le crédit sera*

[1]) Az angol hölgy, ki nem sokára férjétől elvált, hogy utóbb tragikus véget nyerjen, s kinek szép márvány síremléke áll a pesti reform. templomban, ezeket mondá, környezete informatiói nyomán, nagy hazánkfiának: ‚Rosszul játszotta ön politikai szerepét. Ön Magyarországon egy király, egy isten, szóval minden volt azelőtt; még Anglia is csodálta önt. S most? Ön semmi többé. Metternichnél ujjaikkal mutattak önre: nézzétek a büszke magyart! mihelyt Ausztria akarta, horogra került! — Az ilyenek, s átalában a nők itéletei s előitéletei egész életén át kellőnél nagyobb befolyást gyakoroltak túlérzékeny kedélyére.

Digitized by Google

cassé.« Az ügy ezuttal csak a balatoni gőzhajózás volt, melynek előirányzata a reménylettől nagyon elütő számlát mutatott. (Ápr. 1847.) — »Nemesis rajtam. Már benne vagyok a *téboly* örvényében.« — »Csináljatok világot. Ők felgyujtják a házat. Én: megálljatok, szerencsétlenek. Ők: hisz' te mondtad, apostata!« — »*Időm lejárt.*« —

Mint furcsaságot jegyezzük meg, hogy ez időtájban, sokféle dietetikai kisérletei után végre a sörivásra adta magát; de ezzel is szörnyü elégedetlen, sőt valóságos szégyennek tartja azt. Természetes, hogy Gräfenberg sem maradhatott ki a combinatióból. De Priessnitz akkor már hanyatlóban volt.[1]) Jó ürügy Széchenyinek, ki egy több hetekig sőt hónapokig tartó s tétlenséget föltételező gyógymódot soha sem állott volna ki. Hamar meg is gondolta magát, »nehogy ugy járjon mint az egyszeri olasz, a ki egészséges levén, csak azért halt meg, mert még egészségesebb akart lenni, s agyongyógyitotta magát.« —

A Lamartine Girondistáinak olvasásakor: »Ha egyszer az eszmék összezavarodtak, le kell folyni a láznak. Ugy, mint mikor egy tengeri ütközet meg van kezdve...« — »*Mély melancholia. Oh, pisztoly!*« — »*De itt nem. Czenket nem akarom megmérgezni az utódok számára.*« — »*Mindennap jobban belátom, hogy volta kép semmit sem tudok. Az egész vakszerencse volt, kevés ész kellett hozzá. Ha a szerencse is elhágy, itt áll a szamár oroszlánbőr nélkül...*« — »*A keresztcsont. A hátgerincz!*« — »*Egészség, vagyon, becsület veszve. Lélekben testben rothadás. S ily kedélyhangulatban dolgozzam?*« (aug. 1847.)— »*Itt elejtve, amott fel nem karolva,*« *stb.* — »*Mióta hivatalban vagyok, mit mindent el nem követnek rajtam. Kunyorálnom kell, hogy Prágába a vasut megnyitási ünnepélyére a bagázsiával vele mehessek; kunyorálnom kell, hogy Lind Jenny föllépteknor Zsófia főhgnőhez egy belépti jegyet kaphassak; kunyorálnom az egy milliéért (!) kunyorálnom a Dunapart szabályozásáért; kunyorálnom a Szépitési bizottság elnökségeért; kunyorálnom a Kisfaludy*

[1]) T. K. az a tréfás eset történt, hogy az öreg Priesznitz megbetegedvén, orvosért akart küldeni; de ezt betegei nem engedték, hanem az általok használt vizkurára kényszeritették s egész hévvel hozzáfogtak dörzsölgetéséhez.

Digitized by Google

gőzhajó építéséért; kunyorálnom a Pannonia hajóért, hogy István főherczegnél Patakon tiszteleghessek; kunyorálnom egy kis iroda helyiségért. — Oh, mennyi önmegtagadás!«

A párbaj eddig legnemesebb sportja volt. Most már az is más színben tűn fel előtte. Sokszor azzal a gondolattal gyötri el magát, hogy még »gyilkossá« is kell válnia, s valakit párviadalban megölnie, a mi bűnei és szenvedései mérlegét teljesen le fogja nyomni! stb. e.

Sőt még, mintha a jó isten is elfordulna tőle: az áhitat szelleme is már ritkábban üditi fel lelkét. »*Templomban igyekeztem,*« írja, aug. 29-én 1847. *lelkemet felemelni. Oh, mily édes az! De nem megy. Ólom szárnyaim vannak. Csak szikrái az üdvösségnek!?... A templomban mindig unatkozom. Szégyen ez és szomorú dolog; de fájdalom, úgy van! Fido savant nagyon elbusulja magát, ha kicsi aggvelejét meg kell erőltetnie.*[1]) *Én épen hasonló helyzetben vagyok, mikor feldfelettivé akarok lenni.*« . . .

A követté választatása körüli izgalmait már láttuk. Midőn hírül hozzák, hogy Mosonyban valami tüntetés készül ellene: »jó,« úgymond, »*majd egy pár pisztolyt viszek magammal!*« — Erre, mint láttuk, még sem volt szükség. »El vagyok határozva mindent keresztényi türelemmel viselni el, kivéve ha becsületem... Akkor vérnek kell folyni.« (Okt. 1847.) — »Ha Crescence nem volna, semmi sem tartana vissza a pisztolytól. Helyzetem szerfelett bonyolódott. Meg kell őrülnöm.« — »Mikor a király asztalához (az utolsó pozsonyi diétán) meghivást kap, ezt úgy veszi, hogy őt is mintegy kegyelemből oda bocsátották. (Nov. 1847.) Követi minőségében való első föllépésével, első beszédeivel, a reá erőszakolt pártvezéri uj szereppel, folyvást elégületlen. Pestre, Budára vágyódik vissza. Ott akar valami legmagasabban fekvő pontot kikeresni, *hol agyonlőjje magát* (Deczemb. 6. 1847.) Azonban mindig fáljalja, ha nagy elfoglaltsága miatt nem jut el a templomba. »*Jöhet-e áldás reám és müveimre? Nem a négy hideg fal miatt,*

[1]) Az egy u. n. tudós kutya volt, kinek példáját nagyon szerette az önálló gondolkozásra képtelen »higeszü« honfitársaira alkalmazni. (V. ö. 422. l.)

Digitized by Google

hanem az eszme oly magasztos: ez a vágy, ez az epedés, hogy fellettünk álló lényekhez igyekezzünk fölemelkedni!« . . . »Még nincs minden veszve!« stb. Ekkor az ő kanczellárságáról volt szó, melyet elfogadtak volna már Bécsben, s még örömmel üdvözölt volna az ellenzék. Nem kerülhetett reá a sor. »1825-ben minden a legmélyebb marasmusban volt; most legalább convulsiók vannak: már ez is nyereség. Egy mocsárból is támad olykor fényes meteór!?« — »*Három nap óta lázban vagyok. E hó (január 1848.) 15-én meghalok.*« — E lázból, melynek természetét dr. Hanelli azonnal felismerte, ezúttal nem fejlődött ki más, mint az akkor divatozott vörheny, melyet a többiekkel együtt ő sem kerülhetett ki. Ezt, mint minden efféle betegséget, hamar lerázta magáról, s ismét a régi volt.

Megérkezett azalatt a párisi vivatar szele, s nálunk is fel forgatott mindent. Kiesett a gyeplő nem csak Metternich és Apponyi kezéből; kiesett Széchenyiéből is. Élete: »füstbe ment!«

Végső erőfeszitéssel tette még meg azt, a mit az annyira megváltozott viszonyok közt polgári kötelességének tartott; de nem bízott többé sem magában, sem a »csillagokban.« . . .

Miket előadtunk, barátot ellenséget egyaránt meggyőzhettek arról, hogy Széchenyi melancholiája, s utóbb bekövetkezett tébolya s végre öngyilkossága, mind nem pillanatnyi benyomások rögtönzött eredménye, hanem régi benső meghasonlásának, vérmérsékletének, s jellemének szinte akaratlan, logikai kifolyása volt. Egy halálra itéltet látunk magunk előtt, ki elégtételt vesz magán, s csak az alkalmas perczet várja, melyben végrehajtsa azt a mit rég elhatározott. Hibáztassuk bár vallás-erkölcsi szempontból, sirassuk meg, mint hazafit s mint államférfit, de, miután évek hosszu során át szíve mélyébe pillantottunk valljuk be, hogy más megoldást sem ő maga nem láthatott, sem mi nem láthatunk számára. Ily vég nélkül igazán porrá kellene égetnünk és szélnek eresztenünk összes Naplóit, mert örökös

Digitized by Google

fenyegetődzései az őrüléssel s az öngyilkossággal, annyi kinteljes éveken át »veres fonalként« végig huzódva minden életmozzanaton, valljuk meg, szinte nevetségessé válhatnának....

Mikor teljesen kétségbeesettnek látszott, mintha minden örökre veszve volna, akkor pecsételte meg önkéntes halálával a jövendő feltámadásunkba vetett ama hitet, melynek egy szép, egy hosszú életet áldozott.

Tartsuk fenn e hitet. Igazoljuk azt nagyaink iránt soha ki nem alvó hálás kegyeletünkkel.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap.

Előszó . . . . . —

Előzmények.

1. Iskola.

I. Költői ér. Aesthetika. Bécsi societás. Versek. Franczia proverbek. Nemzeti szinház 3

II. Zene. Képzőművészetek. Canova. Thorwaldsen. Danäcker. stb. Florenczben az Apponyi ház. Elgin lord. Nekünk való-e? . . . 22

2. A nők.

I. Fekete pont. Kalandok. Lady Lam. S. Gabriella 35

II. M. Selina. A szülők. Saulból Pál. Egy Mentor 47

III. Theoria. Levelek. Válás 56

IV. L. Henrietta. Ujabb csalódás 63

V. Crescence. Petrarca. Gyötrődések 77

VI. A hűség jutalma. Egy rögeszme 94

Közélet.

1. Ébredés.

I. Tájékoztatás. Gr. Széchenyi Ferencz. Honfi bú. Coup de' hache. Kóborlások 111

II. Körültekintés itthon. Cziráky. Nagy Pál. A huszárok Debreczenben. Nevelni a nemzetet? Lóverseny. Hg. Eszterházy. Wenckheim. Audientia Ferencz császárnál. Alakuló gyülés 124

III. Magyarország halott? Sérelmek. Az ősi alkotmány. A literatura. Széchenyi külföldön 132

Digitized by Google

Lap.

IV. Törvénytelen adó- és ujonczszedés. Megyék ellenszegülése. Rosenauer. Somssich Pongrácz. Az Erdődyek 137
V. X. Károly koronáztatása. Eszterházy hg. A Canal du Midi. Selyem termelés. Előkészület a közéletre. Az 1825-ki országgyülés . . 146
VI. Széchenyi jegyzetei a tárgyalásokról. Sérelmi politika. Szüz beszéd. Le a vörös nadrággal 156
VII. Metternich. A philosophia templáriusai 173
VIII. A M. T. Akadémia alapitása. Eredmények. Sz. kilép a katonaságból. Elnöki megrovás. Wesselényi 181

2. A vezér.

I. Széchenyi vezérkedése, pessimismusa. A Lovakról. Dezsewffy József. F. M. O. Minerva. Fiume. Budapest. József nádor. Casino 192
II. Berzsenyi. Gr. Károlyi Gy. A nádor. Nagy Pál. A Hitel censurája. Metternich. Revitzky. Telekiek 202
III. Crescence glosszái a Hitelre 211
IV. Szemle kül- és belföldön 1830—1840 221
V. Széchenyi mint szónok 238
VI. Az 1832/6-ki országgyülés. Kossuth orsz. gy. tudósitásai . . 252
VII. Folytatás. Palóczy. Magyar nyelv. Hid. Kölcsey. Széchenyi koronaőr? A nádor. Deák. Széchenyi beszédei. Kossuth . . . 258
VIII. Széchenyi első aldunai utja. 1830 271
IX. Pirago. Esztei Ferdinánd. Második aldunai ut 1833. A Tisza. 280
X. Harmadik és negyedik aldunai ut 1834. Stádium. Külföldi utazás. Gr. Zichy K. † 289
XI. Ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik és kilenczedik aldunai ut 1835—1846. Metternich. Wesselényi, Balogh, stb. Párbaj. A nádor Deákról. Jó és rossz benyomások 295
XII. Széchenyi és Wesselényi. Conduite. Erdélyi ut. Keleti kérdésről. 307
XIII. Találkozás Wesselényivel. Lófuttatás. Utazás Német- és Franciaországban 319
XIV. Angliában. Absentium. Ifjukori barátság 322
XV. Levelezés Wesselényivel 333
XVI. Hidegülnek. Cholera 340
XVII. Politikai barátság? Hágen szinésznő. Metternich. Erdélyi dolgok. Wesselényi pere. Végrendelet. Párbaj. Kossuth elfogatása, stb. 346
XVIII. Budapesti árviz 1838. Wesselényi népszerüsége tetőpontján. Vörösmarty. Széchenyi tépelődései. A királyi tábla 353
XIX. Széchenyi az 1839/40-ki országgyülésen. Sérelmek. A Rádayügy. Deák 373

Digitized by Google

Lap.

XX. Részletek. Szólásszabadság. Tulzók 383

XXI. Széchenyi tevékenysége országgyülésen kivül. Metternich. Szederegylet. Czenk. »A legnagyobb magyar.« Uj vezér . . . 394

3. Az elhagyott.

I. A Pesti Hirlap. Kelet Népe. Deák. Batthiányi. Wirkner. Metternich, stb. 400

II. A Jelenkor. Eötvös. Dezsewffy Aurél. † A Világ. Deáknak fáklyás-zene. Kossuth. Hid részvények 405

III. Pártok. Megyei autonomia. Pesti gyülések. Nyáry. Patay. Wesselényi. Lánczhid alapköve. Fáklyás-zenék. Fido savant. Akademiai beszéd. Pulszky. 413

IV. Az 1843/4. országgyülés. Adó kérdése. Adó és két garas . . . 425

V. Klauzál. Szentkirályi. Országos alap. Alsóház kezdeményezési joga. Széchenyi beszédei. Csata napja. Terminus praeclusi. Védegylet 431

VI. Széchenyi beszédei. Vallás. Magyar nyelv. Városok. Hivatal és birtokképesség. Népszerüségről. Horvát kérdés. Klauzál. Bezerédj. Eredmény. 447

VII. Széchenyi helyzete az orsz. gyülés után. Centralisták; municipalisták. Apponyi. Széchenyi az orsz. közlekedési ügy élén . . 462

VIII. A sz. gróthi levél 472

IX. Tiszai ut. Fiume. Metternich 480

X. Politikai barátok. Apponyi. István fhg. Teleki L. Batthányi L. Nemzeti kör. Vörösmarty. Második tiszai ut. Kovács Lajos 487

XI. Politikai Program. József nádor †. Pártok. Somssich Pál. István főhg körutja. Kossuth, követjelölt 496

XII. B. Vay M. Széchenyi, követjelölt. István főhg beigtatása. Ferencz József főhg. Mosonyban követválasztás. 508

XIII. Az 1847/8-ki orsz. gyülés. Kossuth vezér. Conservativ tábor. Hotel-Wieselburg. Trónbeszéd. 515

XIV. Nádor választás. Kir. előadások. Szentkirályi. Hunkár. Felirati vita. Kossuth többségben. Felirat letétele 522

XV. Adó. Karzatok. Sérelmi viták. Lónyay M. Durranás. Ingerültség. 534

XVI. Kossuth négyszem közt. Szentkirályi. Nyelv kérdése. Batthiányi. Párisi hirek. Széchenyi kanczellár? A főrendek. Bécsi zavargások 541

XVII. Metternich és Apponyi lekőszönése. Országgyülési küldöttség Bécsben. Az uj alkotmány. Az események sorrende . . . 548

XVIII. Magyarország állami létele. Jövője. Veszélyei 580

Digitized by Google

Hit és kétségbeesés.

1. Vallásosság.

Lap.

I. Vallásos érzület, családi traditió. Franklin tabellák. Külformák. Gyónás. Ábrándozás. Ima 577

II. Tiltott könyvek. Erdélyben. Wesselényi. La Trappe Franciaországban 590

III. Pope. Crescence. Albach. Maits. Gegő. A nádorné. Imák 599

2. Melancholia.

I. Melancholia. Különczködés. Adomák. Mellőztetések. Rögeszmék 615

II. Gyötrődések. A ki önnön magát elrágalmazza. Hypochondria. Életuntság. Grassalkovics Tini jóslata 633

III. Boldogtalan szerelem. Őrület vagy öngyilkosság. Testi és lelki bajok. Magyarország agonizál? Gyógyszerek. 641

IV. Boldog házasság. Régi szenvedések. Álmatlanság. Nemesis. Munkásság mint ellenszer. Pessimismus. A vég 652

Digitized by Google

Digitized by Google

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

form 410

Digitized by Google

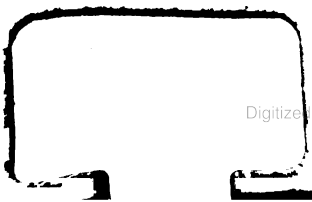

Digitized by Google

Digitized by Google